
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH RE-
PUBLIC

Sayı/Issue: 13
Yıl/Year: 2023
Yaz/Summer
Temmuz/July

E-ISSN: 2587-2117

2023
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

---

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram AKÇA - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ATLI - Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN - Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Umut KARABULUT - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ- Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa KURBAN - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAYA - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Barış METİN - Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şayan ULUSAN - Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Beral ALACI - İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Efdal AS - Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Birgül BOZKURT - Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT - Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent DURGUN - İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Salih ERKEK - Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent KARA - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Metin MENEKŞE - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU KILIÇ - Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Turgay AKKUŞ - Bursa Uludağ Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gül ÇAKIR - Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Döndü Sena GÖNDÜRÜ - Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Erdal İNCE - Gençlik ve Spor Bakanlığı

Tarih ve GÜNCE Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmalarını yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

Tarih ve GÜNCE Dergisi; Acarindex, ASOS Index, Paperity ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact:

+447754549145 tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions

Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nursat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Danuta CHMÍEŁOWSKA

Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. Necdet AYSAL

Doç. Dr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Sekretariat

İbrahim AYDIN

Cihan ÇATAL

Murat KAYA

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA – Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU – Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL – Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ – Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ – İran
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU – Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ – Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Gümölcine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ – Nevşehir Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yakup Özkaya - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Çalışma Kurulu/Working Board

Dr. Erdal İNCE
Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Murat KAYA
Özlem KOÇ
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Ali ÖZKARDAŞ
Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Filiz Çolak

Editörden 1

Araştırma Makaleleri - Research Articles

Funda Adıtatar

1830 Fransız İşgali Sonrası İzmir’de Cezayir Muhacirleri

Algerian Immigrants in İzmir After the French Occupation of 1830 3

Ahmet Ercivan

Şer’iye Sicillerine Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Gerede Kazasında Aile Yapısı

Family Structure in Gerede District in the Second Half of the 19th Century According to Şer’iye Registers..... 21

Orhan Özcan

Anzak Akroniminin Ortaya Çıkışına Dair Bir Değerlendirme ve Avustralya’da “ANZAK” Kelimesini Koruma Yönetmeliği

An Assessment of the Emergence of the Anzac Acronym and the Protection of the Word “ANZAC” Regulations in Australia 41

Rüya Bağır

Yarbay Kâzım Bey’in (İnanç) Çanakkale Cephesi’ndeki Faaliyetleri

The Activities of Lieutenant Colonel Kâzım Bey (İnanç) on the Çanakkale Front 69

Muhammet Güçlü – Adile Gül Yiğit Atasayar

Milli Mücadele Döneminde Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey’in

(Ayoğlu) Sivas’taki Faaliyetleri (6 Ekim 1336/1920-25 Nisan 1337/1921)

Activities of Sanitary Director Dr. Ferruh Niyazi Bey (Ayoğlu) in Sivas during the National Struggle Period (6 October 1336/1920-25 April 1337/1921)..... 99

Semih Çınar

Yunanistan’ın Batı Anadolu’da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları

Reflections in the Turkish Press of the Autonom Administration Established by Greece in Western Anatolia..... 119

Pashalis Valsamidis

Mübadele Öncesi Silivri Rum Cemaati ve Tarihi Yapıları

The Greek Orthodox Community of Silivri Before the Population Exchange and its Historic Monuments..... 147

Nezahat Belen

Saltanatın İlgasının Bayram İlan Edilmesi: “Hâkimiyet Bayramı/ Hâkimiyeti Milliye Bayramı Ve Kutlamaları (1 Kasım 1922/12 Rebiyülevvel 1338-24 Haziran 1934)

Announcement of the Abolition of the Sultanate as an Eid: “Sovereign Day/Sovereign National Day and Celebrations” (1st November 1922/12 Rebiülevvel 1338-24 June 1934) 179

Nilgün Nurhan Kara

Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi

A Critical Congress for the Establishment of the National Economy during the Lausanne Conference: Turkish Economy Congress 205

Yaşar Özüçetin – Melih Tuğcu

Farklılığıyla Öne Çıkan Lozan Barış Konferansı ve Bu Konferansın Akşam ve Yeni Asır Gazetelerine Göre Kıymeti (1935-1944)

The Lausanne Peace Conference Standing Out With Its Difference and Its Value According To Akşam and Yeni Asır Newspapers (1935-1944) 219

Adnan Güven

Türkiye’de Hilafet ve Tarihi Arka Planı

The Caliphate in Turkey and its Historical Background 243

Erol Akcan

İzmir Suikastı Teşebbüsü Sonrasında Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa İlişkileri

Relations with President Mustafa Kemal Pasha and the Prime Minister İsmet Pasha after the Attempt of the İzmir Assassination 265

Merve Üner

1925-1942 Yılları Arasında Balıkesir’in Modern Kente Dönüşümünde Etkili Olan Yerel Bir Yönetici İsmail Naci Kodanaz ve Çalışmaları

Local Influencers in the Balıkesir into a Modern City Between 1925-1942 a Manager İsmail Naci Kodanaz and His Studies 279

Müslime Güneş – Faik Polat

Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Halkevleri

According to the Reports of the Republic People's Party Party Inspectionary İzmir Public Houses in the Years of World War II. 307

Cengizhan Halaçlı

Amerikan Basınının Gözünden İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Yön Veren Bir İlke: Truman Doktrini

A Principle that Directing Turkish Foreign Policy in the İnönü Period From the Perspective of the American Press: the Truman Doctrine 333

Gülben Mat

Bir Cumhuriyet Entelektüeli: Fahrünnisa Kadıbeşegil ve Oluşum Dergisi

A Republic Intellectual - Fahrünnisa Kadıbeşegil and the 'Oluşum' Magazine 355

Kitap Tanıtımları – Book Reviews

Nahide Şimşir

“Vefa Kurban, Historical Background of the Karabakh Conflict and Shusha, the Cultural Capital” 393

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 13 (2023/Yaz)

Issue: 13 (2023/Summer)

Editörden

Tarih ve GÜNCE Dergisi, 13. sayısı ile yedinci yaşına girerek akademik yayıncılıkta kalıcılığını ve sürekliliğini göstermenin haklı gururunu yaşamaktadır. Bu gurur, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı ile birleşince kat be kat artmaktadır. Bu haklı gururda, bu sayıya katkı sağlayan yazarlarımız, sayı hakemlerimiz ve dergi ekibimizin de çok büyük katkıları bulunmaktadır. Dergimiz titiz ve özverili bir çalışmanın sonucu olarak okurlarıyla buluşmaktadır.

Dergimizin 13. sayısında birbirinden değerli 17 çalışma yer almaktadır. XIX.yy'dan Cumhuriyet dönemine uzanan sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmeler dair geniş bir yelpazeyi içeren bu çalışmalar şunlardır; Funda Adıtatır'ın "1830 Fransız İşgali Sonrası İzmir'de Cezaîr Muhacirleri", Ahmet Ercivan'ın "Şerîyye Sicillerine Göre 19.Yüzyılın İkinci Yarsında Gereke Kazasında Aile Yapısı", Orhan Özcan'ın "Anzak Akrominin Ortaya Çıkışına Dair Bir Değerlendirme ve Avustralya'da "Anzak" Kelimesini Koruma Yönetmeliği", Rüya Bağır'ın "Yarbay Kazım Bey'in (İnanç) Çanakkale Cephesi'ndeki Faaliyetleri", Muhammet Güçlü-Adile Gül Yiğit Atasayar'ın, "Milli Mücadele Döneminde Sıhhye Müdürü Dr.Ferruh Niyazi Bey'in(Ayoğlu) Sivas'taki Faaliyetleri (6 Ekim 1336/1920-25 Nisan 1337/1921)", Semih Çınar'ın "Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk

Basınındaki Yankıları", Pashalis Valsamidis'in "Mübadele Öncesi Silivri Rum Cemaati ve Tarihi Yapıları", Nezahat Belen'in "Saltanatın İlgasının Bayram İlan Edilmesi: Hakimiyet Bayramı/Hakimiyeti Milliye Bayramı ve Kutlamaları(1 Kasım 1922/12 Rebiülevvel 1338-24 Haziran 1934)", Nilgün Nurhan Kara'nın "Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi", Yaşar Özüçetin-Melih Tuğcu'nun Farklılığıyla Öne Çıkan Lozan Barış Konferansı ve Bu Konferansın Akşam ve Yeni Asır Gazetelerine Göre Kıymeti (1935-1944), Adnan Güven'in "Türkiye'de Hilafet ve Tarihi Arka Planı", Erol Akcan'ın "İzmir Suikasti Teşebbüsü Sonrasında Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa İlişkileri", Merve Üner'in "1925-1942 Yılları Arasında Balıkesir'in Modern Kente Dönüşümünde Etkili Olan Yerel Bir Yönetici İsmail Naci Kodanaz ve Çalışmaları", Müslime Güneş-Faik Polat'ın "Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre II.Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Halkevi", Cengizhan Halaçlı'nın "Amerikan Basınının Gözünden İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Yön Verem Bir İlke: Truman Doktrini", Gülben Mat'ın "Bir Cumhuriyet Entellektüeli: Fahrün-nisa Kadıbeşegil ve Oluşum Dergisi" ve Nahide Şimşir'in "Vefa Kurban, Historical Backround of the Karabakh Conflict and Susha, the Cultural Capital, Cambridge Scholars Publishing, 2023, ISBN 978-1-5275-1263-4".

Tarih ve Günce'nin 13. sayısında makalesi yayınlanan değerli yazarlarımıza ve bu makaleleri titizlikle inceleyip öneri ve görüşlerini yazarlarla paylaşarak dergimizin akademik yönünün gelişimine katkı sağlayan kıymetli hakemlerimize ve dergide emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.yılı Kutlu Olsun.

Tarih ve Günce'nin 14. sayısında görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Filiz ÇOLAK

30 Temmuz 2023

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 3-19.

Geliş Tarihi: 11 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

1830 Fransız İşgali Sonrası İzmir’de Cezayir Muhacirleri

Funda ADITATAR**

Öz

Cezayir’de yaklaşık 300 yıl süren Osmanlı hakimiyeti, 1830 yılında Fransa’nın işgaliyle sona ermiştir. Bu işgalin en önemli sonuçlarından biri de hemen sonrasında Cezayir’den Osmanlı topraklarına yönelik bir göç başlatmasıdır. Bir yüzyıla yakın süren göçün ilk evresinde, Türk asıllı idari, askeri ve sivil nüfus göç etmiştir. Bunu mahalli liderler, direniş öncüleri ile Fransız hakimiyetinde yaşamak istemeyen ahalinin göçü takip etmiştir. Cezayir ve Kuzey Afrika beldelerinde Türk varlığını ve Osmanlı hakimiyetini denizci leventler, reisler temsil etmiştir. Fakat en az onlar kadar, özellikle Anadolu’dan giden gönüllü askerler, meslek erbabı Türkler de hayati önem taşımıştır. Anadolu’dan Cezayir’e mütemadiyen gerçekleşen gönüllü sevkıyatı, daha çok İzmir ve çevresindeki iskelelerden yapılmıştır. Fransız işgali sonucunda geri dönmek zorunda kalan Türklerin büyük bir kısmı yine İzmir’e sevk edilmiştir. Bekâr askerler ile çeşitli meslek erbabından olup ailesiyle birlikte dönenler için farklı bir sevkıyat ve iskân süreci uygulanmıştır. Bu makalede İzmir’e aileleriyle birlikte dönen Türk asıllı Cezayirli muhacirler, 1830 nüfus kayıtları esas alınarak değerlendirildi. Muhacirlerin aslen nereli ve hangi meslek erbabından oldukları, hane yapılarının tespiti amaçlandı. Bu bilgilerin, Cezayir ile Anadolu arasındaki beşerî ve kültürel ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, 1830 Fransız işgali, Cezayir muhacirleri, İzmir

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Tarih Bölümü, (funda.aditatar@idu.edu.tr) (Orcid: 0000-0002-9718-5237).

Algerian Immigrants in İzmir After the French Occupation of 1830

Abstract

The Ottoman domination in Algeria, which lasted for about 300 years, ended with the occupation of France in 1830. One of the most important consequences of this occupation is that it started migration from Algeria to the Ottoman lands right after the invasion. In the first phase of the migration, which lasted for nearly a century, administrative, military, and civilian populations of Turkish origin migrated. Later local leaders, resistance leaders, and people who did not want to live under French rule. Captain and seaman have represented the presence of Turks and Ottoman domination in Algeria and North Africa. However, the volunteer soldiers and professional Turks from Anatolia were also vital. The continual shipment of volunteers from Anatolia to Algeria was usually from the piers in and around İzmir. Mostly Turks, who had to return because of the French occupation, were again sent to Izmir. There was a different shipping and settlement process for single soldiers and people backed by their families. In that article, Turkish-origin Algerian immigrants who returned to Izmir with their families were evaluated based on 1830 population records. It was the purpose to determine where the immigrants originally came from and from which profession they belonged, and their household structures. Expected this information will contribute to understanding the humanitarian and cultural relationship between Algeria and Anatolia.

Keywords: Algeria, 1830 French invasion, Algerian immigrants, Izmir

Giriş

1830'da Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesine kadar, Cezayir ve Kuzey Afrika'da Türk hakimiyetinin kuruluşunun üzerinden yaklaşık 300 yıllık bir zaman geçmişti. Anadolu sahillerinden denizcilerin başlattıkları Kuzey Afrika fethini¹ destekleyen Osmanlı Devleti, Cezayir'e asker ve topçu kuvveti gönderdiği gibi Anadolu'dan gönüllü asker toplanmasına müsaade etmiştir. Kuzey

---

¹ İlk kez 1516'da Oruç Reis ve Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa) kardeşlerin gayretleriyle Cezayir'de varlık gösteren Osmanlılar, İspanyol ve yerel hanedan hakimiyetlerine son vererek 1551'de Trablusgarp'ı ve 1574'te Tunus'u kesin olarak ele geçirdiler. Oruç Reis ve Hızır Reis

Afrika’daki Osmanlı idari yapılanması olan Garp Ocaklarının askerî nüvesini oluşturan yeniçeriler devşirme olmayıp, başta Anadolu olmak üzere diğer Osmanlı coğrafyasından toplanan gönüllülerden seçilmiştir.² Yeniçerilerden başka Kuzey Afrika’ya gidenler arasında denizci leventler, “reis taifesi” denen kaptanların kumandasındaki güçlü donanmalarda hizmet verenler ve çeşitli esnaf teşekkülleri ile onların eminleri yer almaya devam etmiştir.³ Osmanlı hakimiyetini temsil eden Garp Ocaklarının insan kaynağı, başta Anadolu olmak üzere Osmanlı coğrafyasından Cezayir’e mütemadiyen gerçekleşen gönüllü sevkiyatıyla sağlanırken, Anadolu’dan yapılan bu sevkiyat, özellikle İzmir ve çevresindeki iskelelerden gerçekleşmiştir.

1830 yazında meydana gelen Fransız işgali,⁴ Cezayir’den Osmanlı topraklarına yönelen ve yaklaşık yüz yıl süren göç hareketi başlattığında, ilk duraklarından biri yine İzmir olmuştur. Fransız işgali ile başlayan göç sürecini, bazı tarihlerde meydana gelen artışla dönemsel ve göç edenlerin kimliği bakımından sınıflandırmak mümkündür. İlk göç edenler, Cezayir’in sivil ve askeri görevlileri ki bunların çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. Çünkü Fransız işgal kuvvetleri ilk olarak Cezayir Dayısı ile idaresindeki görevlileri, askerleri, Türk unsurlarını uzaklaştırmıştır. Ardından mahalli liderler, direniş öncüleri Cezayir’i terk etmek zorunda bırakılmıştır⁵. Osmanlı topraklarına yönelik göçlerin ilk durakları, İstanbul, İskenderiye, Antalya ve İzmir limanları olmuş, ayrıca komşu

---

Cezayir’i, Koca Sinan Paşa ile Kılıç Ali (Uluc) Paşa Tunus’u, Turgut Reis ise Trablusgarp’ı fetihmiştir. Cezayir 1516-1830, Tunus 1574-1881, Trablusgarp 1551-1912 yılları arasında Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 1525’te Cezayir’in kesin olarak zaptından sonra Cezâyir-i Garb, Osmanlı padişahının ülkesi ilân edilmiş, Hızır Reis de Cezayir hâkimi olarak tanınmıştır. 1534’te Hızır Reis, Cezâyir-i Bahr-i Sefid beylerbeyi ve Kaptanpaşa tayin edilerek doğrudan Osmanlı idaresi altına alınmıştır. Bkz. Atilla Çetin, “Garb Ocakları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 382-386; Aziz Samih İlter, *Şimal-i Afrika’da Türkler*, I-II, İstanbul 1936, C. I, ss. 65-103

² Aziz Samih İlter, Cezayir yeniçerisi olmak için Türk olmak şartı arandığını, Endülüs muhacirlerinin, Türklerin yerli kadınlarla evliliklerinden doğan kuloğullarının ve Berberilerin asker olabildiğini, fakat yeniçeri olamadıklarını ifade etmiştir. Bkz. *A.g.e.*, C. II, s. 150.

³ Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 382-386.

⁴ Fransa’nın Cezayir’i işgali ve Osmanlı siyaseti hakkında bkz. Ercüment Kuran, *Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827-1847*, İstanbul 1957; Cevdet Baysun, “Cezayir Meselesi ve Reşid Paşa’nın Paris Elçiliği”, *III. Türk Tarih Kongresi: Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 375-379; Tuncay Karakaçan, *Cezayir’de Fransız İşgali*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; Canan Halaçoğlu, *Occupation and the Colonization of Algeria: A Struggle for Dominance*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013; Selda Kayapınar, *Cezayir’in Fransa Tarafından İşgali*, Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

⁵ Fouad Bendrimia, *Fransız İşgali Sonrasında Osmanlı Ülkesine Sığınan Cezayir Muhacirleri (Anadolu ve Suriye Bölgeleri)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 39-40.

Tunus ve Fas'a da göç gerçekleşmiştir. Türk asıllı olanların çoğunluğu İstanbul ve İzmir'e sevk edilmiştir.⁶

İlk olarak Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa ile idaresindeki görevliler ve yakınlarından oluşan 120 kişi Cezayir'den çıkarılmıştır. Malta'ya gitme isteği reddedilen Hüseyin Paşa ve maiyetindekiler, önce Napoli ve Livorno'ya, nihayet İskenderiye'ye gitmiştir.⁷ 11 Temmuz'da şehirdeki bekâr Türk askerinin tasfiyesi başlamıştır. 16 Ağustos'ta da geçici bir süreliğine tasfiyeleri ertelenmiş 1.000 kadar evli askerin sürgün edilmesi kararı ile aileler de göç sürecine dahil olmuştur.⁸ Türklerden Cezayir'de kalanlar da olmuş, bunlar Tunus'a yerleşmiştir.⁹ Cezayir'den ayrılan Türklerin sayısı tam olarak bilinmiyor,¹⁰ ancak 2500 bekâr ve 1000 kadar evli askerin Fransız yetkililerince sınır dışı edildiğine dair bilgiler mevcuttur.¹¹

1830'da Fransız işgali sonrasında Cezayir'den Osmanlı topraklarına yönelen ve bir yüzyıla yakın süren göç üzerine yapılmış çalışmalar, iki ana grupta toplanabilir. Birinci grupta genel göç sürecini ele alan çalışmalar yer alır. Çoğunluğu oluşturan ikinci gruptaki çalışmalar ise Cezayir'in yerli ahalisinin göçü ve bunların iskânı ile pasaport, kimlik gibi vatandaşlık statülerinin tespit edilmesinde Osmanlı ve Fransa hükümetleri arasında meydana gelen diplomatik konularla ilgilidir.¹² Konumuz açısından genel göç sürecini ve özellikle Türk asıllıların göçü ile ilgili çalışmalar önemlidir. Az sayıdaki bu çalışmalardan biri

⁶ Fouad Bendrimia, *a.g.t.*, s. 70

⁷ Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, C. II, s. 111; Atilla Çetin, "Cezayirli Hüseyin Paşa", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 503-504.

⁸ Cemile Ma'âşi, "el-İnkışâriyye fi'l-Cezâir beyne'l-Hicreti ve't-Tehcîr", *Sosyolocıyyetu'l-Hicreti'l-Cezâiriyye fi Târîhi'l-Mââfi ve'l-Hâdir*, Ed: Kemâl Filâli, Kostantine: Mahberu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs el-İctimâiyye ve't-Târîhiyye havle'l-Hicrati ve'r-Rihleti, 2008, s. 91 aktaran Fouad Bendrimia, *a.g.t.*, s. 40.

⁹ Ma'âşi, *a.g.e.*, ss. 92-93, aktaran Fouad Bendrimia, *a.g.t.*, s. 40.

¹⁰ Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, C. II, s. 112.

¹¹ Osmanlı döneminde Cezayir şehrinin demografik yapısı ve nüfusu hakkında yapılmış çalışmada, Fransız işgali sonrası göç eden Türklerin sayısına ve bunlardan İzmir'e sevk edilen bekâr askerlere dair kaynaklardaki farklı bilgiler için bkz. Federico Cresti, "La population d'Alger et son évolution durant l'époque ottomane: un état des connaissances controversé", *Arabica*, IV, (Ekim 2005), ss. 457-495, s. 476.

¹² Ş. Tufan Buzpınar, Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tabiiyet Meselesi, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (1997), 91-106; İşgale karşı mahalli direniş liderleri ve bunların göçü, faaliyetler hakkında bkz. Raphael Danziger, *Abd-al-Qadir and Tthe Algerians*, Holmes & Meier Publishers, New York 1977; David Commins, "Abd al-Qadir al-Jazari and Islamic Reform", *The Muslim World*, LXXVIII/2 (Nisan 1988), s. 121-131. Sebahattin Samur, "Osmanlı Devletinde Cezayir Göçmenleri ve Abdülkadir el-Cezayiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII (1992), a. 14-158; Ali Nedjmi, *Emir Abdülkadir'in Cezayir'deki Direniş Hareketi ve Osmanlı Topraklarında Yaptığı Faaliyetler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992; Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, ss.231-244.

Fouad Bendrimia’nın doktora tezidir. Bu tezde göç süreci dört döneme ayrılarak incelenmiş, 1830-1847 yıllarını içeren birinci dönemde, Arapça ve Fransızca kaynaklara dayanarak Cezayir’den ayrılan Türk ve diğer ahalinin sayısı verilmiştir.¹³ Ayrıca İzmir limanına gelen muhacirlerden bir kısmının bir müddet sonra memleketlerine geçtiklerine kısaca değinilmiş, bir kısmının da İzmir gümrüğü yakınlarında inşa edilen geçici barakalara yerleştirildiğinden bahsedilmiştir.¹⁴ 19. ve 20. yüzyıl başlarında İzmir’e yapılan tüm göçleri konu alan diğer bir araştırmada ise kısaca Cezayir muhacirlerine değinilmiştir.¹⁵ Cezayir muhacirlerine dair bilgilerin yer aldığı BOA NFS.d. 2908 numaralı deftere dayanarak; 43 hane, 111 erkek nüfusundan oluştukları ve çoğunun kiraladıkları meskenlerde ikamet ettiği bilgisine yer verilmiştir.¹⁶

Bu makalede işgalin hemen sonrasında gerçekleşen ilk ve aynı zamanda çoğunluğu Türklerden oluşan, sadece İzmir’e gelen Cezayirli muhacirlerin isimleri, aslen nereli ve hangi meslek erbabından oldukları, hane yapılarının tespitinin mümkün olduğu, kaydedildikleri nüfus defterleri üzerinden değerlendirildi. Böylece Cezayir ile Anadolu arasındaki beşerî ve kültürel ilişkinin anlaşılması amaçlandı. Anadolu’da halk edebiyatı, oyunu, müzik, yazılı ve sözlü kültürde yaşayan, ancak ilişkisi bilinmeyen, unutulmaya yüz tutmuş Cezayir’e dair bilgiler, arşiv belgeleri ile değerlendirilerek teyit edilecektir.

İzmir’de Cezayir Muhacirleri

İzmir’deki Cezayir muhacirlerine dair bilgiler, İzmir kazasındaki muhacirlerin kaydedildiği iki adet nüfus defterinde yer almıştır.¹⁷ Defterlerde, Cezayir muhacirlerinden başka aynı yıllarda İzmir ve çevre kazalara yerleştirilen muhacirler de kayıtlıdır. Bunlar, 1821’de başlayan Yunan isyanıyla, 1830’da bağımsız Yunan Krallığının kuruluş sürecinde Mora, Atina, Kızılhisar ile çevre adaların Müslüman ahalesinden İzmir, Çeşme ve Kuşadası’nda iskân edilen muhacirlerdir. 2908 numaralı defter, 1830 yılına ait ilk kayıt defteri iken 2909 numaralı defter

¹³ A.g.t., s. 39.

¹⁴ A.g.t., s. 135 ve 137. Yazar bu bilgiye, sadece belge özetinden ulaşmıştır, bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT.), 20/46, (H. 29.12.1260/M. 9.01.1845)*. Ancak, söz konusu belge, bir kısmı İzmir’e getirilmek üzere 11 Temmuz 1830’da Cezayir Kalesi’nden tasfiye edilen bekâr askerlerin iskânı için yapılan hanla ile ilgilidir. Bu konuya başka bir çalışmamızda yer vereceğiz.

¹⁵ Nedim İpek, “İzmir ve Göç”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2018, 201-210, s. 204

¹⁶ Cezayir’den gelen muhacir hanelerini 50, nefer sayısını 96 olarak tespit edilmiştir.

¹⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defteri (NFS.d.), 2908 (H. 1246/M. 1830) ve BOA NFS.d. 2909 (H. 1259/M. 1843)*.

1850'ye kadar süren nüfus hareketlerinin kaydedildiği yoklama defteri niteliğindedir. Sultan II. Mahmut devrinde (1808-1839) başlatılan merkezileşme ve modernleşme programının en önemli icraatı olan modern ordunun kurulması, bu ordu için ihtiyaç duyulan mali ve beşerî kaynakların tespiti, genel bir nüfus sayımının yapılmasını ile yeni bir nüfus kayıt sisteminin oluşturulmasını gerektirmişti.¹⁸ Bu sistemde kabaca Müslümanlar, gayrimüslimler (reaya), yabancılar, muhacirler, aşiretler ayrı defterlerde, bunlar da kendi içinde haneler ve bekârlar ayrımı gözetilerek kaydedilmiştir. Dolayısıyla tam da nüfus sayımlarının yapıldığı yıllarda, İzmir'e gelen muhacirler için ayrı bir kayıt defteri oluşturulmuştur. NFS.d. 2908 ve 2909 numaralı defterlerde muhacirler, geldikleri bölgeler gözetilerek ayrı ayrı listelenmemiş, karışık kaydedilmiştir. Bu da tüm bu muhacirlerin aynı veya yakın bir mahalde ikamet edildikleri fikrini verir. İzmir kazasındaki muhacirlerin toplamı 109 hane, 213 neferdir. Sıfır yaşından itibaren sadece erkek nüfusunun yer aldığı bu verilerden, bir o kadar daha kadın nüfusunun olabileceğinden hareketle, 450-500 civarında muhacirin İzmir'de bulunduğu tahmin edilebilir. Cezayir muhaciri olarak 50 hane ve 96 erkek nüfus kayıtlıdır. Yine aynı şekilde Cezayir muhacirlerinin toplam nüfusunu, 200-250 civarında tahmin etmek mümkündür ki bu da İzmir'deki muhacirlerin yaklaşık yarısıdır. Mora ve çevresinden gelen muhacirler, "*Moravi orta boylu kara bıyıklı ...*" veya "*Atinalı ...*" şeklinde göç ettikleri yer ile olan daimî ilişkilerini göstermek üzere "*Moralı*", "*Atinalı*" olarak kaydedilmiştir. Cezayir muhacirleri ise "*İzmirî olup bu defa Cezayir'den vürûd eden...*", "*Malatyalı olup bu defa Cezayir'den vürûd eden...*" gibi daha önce Anadolu'dan veya diğer Osmanlı coğrafyasından Cezayir'e gittikleri, asıl memleketlerinin bilgisine yer verilmiştir. Birkaç Moralı dışında muhacirler, ikamet ettikleri konutlarda *müstecir*, yani kiracıdır. Cezayir muhacirlerinin İzmir'e ilk geldiklerinde kiracı olarak yerleştirildikleri bu konutlarda ne kadar süre kaldıklarını bilemiyoruz. 1850'lerde Mora ve çevresinden gelen muhacirler arasındaki göç, ölüm, doğum gibi nüfus hareketlerine dair notların düşüldüğü NFS.d. 2029 numaralı defterde, Cezayir muhacirleri arasında olası nüfus hareketine dair herhangi bir not mevcut değildir. Bu durum, 1850'lerde İzmir'de Cezayir muhacirlerinin kalmadığı veya herhangi bir nüfus hareketinin yaşanmadığı fikrini verir. Tam olarak Cezayir muhacirlerinin 1850'lerde İzmir'de kalıp

¹⁸ Osmanlı Devleti'nin modern anlamda ilk nüfus sayımı olarak genel kabul gören 1830 nüfus sayımları hakkına başlıca çalışmalar için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60 (Ekim 1951), ss. 617-628.

kalmadıkları tespit edilemese de defterin tanzim edildiği tarih olan 1843’te, yani ilk gelişlerinden 13 yıl sonra hâlâ İzmir’de buldukları anlaşılır.

NFS.d. 2908 ve 2909 numaralı defterlerdeki Cezayir muhacirlerinin hepsi ailedir, bekâr askerler yaklaşık bir ay önce gönderilmişler ve bunlar, İzmir’de ilk önce Urla’da misafir edilmişlerdir.¹⁹ Kayıtlarda hane reisinin yanında bulunan, genellikle oğlu, damadı, kayınpederi, bacanağı gibi yakınları ile uşak ve köle gibi hizmetlerinde çalışan erkek nüfusu hakkında bilgiler mevcuttur. 23 hanede bir veya birden fazla yakın bulunurken geri kalanlarda tek başına hane reisinin adı vardır.

Tablo 1. İzmir Kazasında Kaydedilen Cezayir Muhacirleri (1830-1844)

Hane Reisi				Yanında Yakını		Uşağı/Kölesi	
Asli Memleketi	İsmi	Mesleği	Yaşı	Yakınlık derecesi	Yaşı	Sayı	Yaşı
Asitane (İstanbul)	Ali bin Hasan	Kahveci	40	Kayın pederi Hasan bin Süleyman, alil	60	1 köle	5
Asitane (İstanbul)	Mehmet bin Süleyman	Sandalcı	50	Oğlu Ali Oğlu Mehmet Emin	3 1	1 köle	5
Asitane (İstanbul)	Hasan bin Mehmet	Çizmeci	38	Oğlu Mahmut	8		
Üsküdar	Osman bin Ali	Basmacı	45	Damadı Mustafa bin İbrahim (Bolulu, kıyıcı)	35		
Üsküdar	İsmail bin Ebubekir	Şeritçi	40				
Üsküdar	Seyit Mehmet bin Mustafa	Nakkaş	45				
İzmir	Ahmet bin Ömer	-	50				
İzmir	Zenci	Kaba hasırcı	38				

¹⁹ BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT), 457/22530 (H. 28.02.1246/M. 18.09.1830).

İbrali	Mehmet bin Mustafa	Sandıkçı	35	Oğlu Mustafa	1		
Vidin	Salih bin Mehmet	Kazzaz	40	Oğlu Mehmet	5		
Vidin	Mehmet bin Osman	Manav	48				
Anadolu	Mehmet bin Hasan	Santuri	32				
Kandiye	Salih bin Osman	-	35				
Ruşçuk	Mustafa bin Mehmet	Kahveci	35				
Yenişehir	Osman bin Hasan	Bakkal	35	Oğlu Hasan	8		
Arğarar ارغرار	Mustafa bin Mehmet	Etbaadan	30				
Kırım	Mehmet bin Ömer	Pabuççu	55				
Karahisar-ı sahıp	Mehmet bin Ali	-	40				
Çankırı	Hasan bin Ahmet	-	38				
Bolu	İsmail bin İbrahim	Manav	40				
Akyazı	Mehmet bin İbrahim	Manav	40	Oğlu İsmail Oğlu Hüseyin	4 1		
Gekivizeli (Gebze)	Mehmet Selim bin Mehmet	Haffaf	45	Oğlu Mehmet Oğlu Ali Oğlu Mustafa	9 3 1		
Tokat	Seyit Ahmet bin Mustafa	Tellal	38	Oğlu Bekir	1		
Tokat	Mehmet bin Mustafa	Hırdavatçı	40				
Kayseri	Musa bin Mustafa	Manav	35	Oğlu Hasan Oğlu Mustafa	3 3		

Kayseri	Mustafa bin Süleyman	Kahveci	35			1 köle	8
Ankara	Abdülkerim bin İsmail	Tellal	40				
Ankara	Ahmet bin Hüseyin	Manav	38				
Geyve	Mehmet bin Halil	Rençper	40				
Bartın	Mehmet bin İbrahim	-	40	Oğlu Ahmet	8		
İskenderun?	Osman bin Mehmet	Hırdavatçı	45				
Karamürsel	Mustafa bin İbrahim	-	45				
Uşak	Osman bin Ali	-	50				
Teke	Mustafa bin Halil	Manav	35	Oğlu Halil Oğlu Yusuf Kayını Hüseyin bin Mehmet, Manav Oğlu Mustafa Oğlu Mehmet	3 5 45 6 3		
Malatya	Mehmet bin Ömer	-	45	Oğlu Ali Oğlu Mehmet Bacanağı İnegöllü Abdullah bin Osman	3 1 38		
Malatya	Mustafa bin Mustafa	Saraç	40	Oğlu Ahmet Oğlu İsmail	4 2		
Harput	Süleyman bin Ebubekir	Manav	32				

Harput	Halil bin Abbas	Haffaf	60	Oğlu Ahmet Bacanak-zade Mehmet bin Ha- san, Dikici Kardeşi-oğlu Ali bin Abdul- lah, dikici	6 20 20	1 uşak	20
Bayburt	Yusuf bin Ali	Kömürcü	48	Oğlu Mehmet Kerime-zade İs- mail	3 1		
Buldan	Osman bin Yusuf	-	50				
Ereğli	Ahmet bin Ömer	-	55				
Karadeniz	İsmail bin Ahmet	Kalafatçı	36	Oğlu Ali	6		
Kiresin (Savaştepe-Ba- lıkesir)	Hasan bin Meh- met	Oturakçı	35	Oğlu Mehmet	5	1 köle	10
Urfa	Hüseyin bin Ra- mazan	Saraç	40				
şermenli شرملى	Mehmet bin Mehmet	İpekçi	38	Oğlu Hasan Oğlu Ali	3 1		
Ünye	Yusuf bin Halil	-	38				
Cezayir	Hacı Mehmet bin Ali	Hırdavatçı	55	Damadı Süley- man bin Hüseyin, Berber	40		
Cezayir	Abdullah bin Ali	Manav	25	Oğlu Mehmet	5		
حسنون / حسنون	Mehmet bin Mehmet	-	58	Oğlu Ali	18	1 uşak 2 köle	20 17 ve 12

Kaynak: BOA NFS.d. 2908 ve BOA NFS.d. 2909.

Toplamda 96 olan erkek nüfusu yaşlarına göre gruplandırıldığında; 0-10 yaş aralığında 35, 11-18 yaş aralığında 3, 19-25 yaş aralığında 5, 26-35 yaş aralığında 12, 36-45 yaş aralığında 29 ve 46-60 yaş aralığında 12 kişi mevcuttur. Yaş ortalaması 26'dır. Hane reislerinin en yaşlısı, 60 yaşındaki Harputlu haffaf Halil

bin Abbas'tır. En genci ise 25 yaşındaki Cezayirli manav Abdullah bin Ali'dir. Hane reislerinin yaş ortalaması ise 40'tır. Hanesinde herhangi bir erkek yakını olmayan hane, 26'dır. Geriye kalan 24 hanede tek oğlu olan 12, iki oğlu olan 7, üç oğlu olan 1 hane vardır. Hanesinde kayınpederi, damadı, torunu, bacanağı, kayını ve onların oğulları gibi diğer yakınlık ilişkisi bulunan 7 hane mevcuttur. 35 yaşındaki Tekeli manav Mustafa bin Halil'in 6 erkek nüfusu barındıran hanesi, en kalabalık olandır. Bu hanede Mustafa bin Halil, 2 oğlu, 45 yaşındaki kayını ve kayının iki oğlu birlikte kaydedilmiştir. Yedi hanede köle ve/veya uşak bulunur. İki hanedeki uşakların her birinin yaşı 20'dir. Altı hanedeki kölelerin yaş ortalaması 9,5'tur. Mesleğini yazılmamış 58 yaşındaki حسنولى Hassunlu ? Mehmet bin Mehmet'in 1 uşağı ve 2 kölesi vardır. Köle sahibi olanlardan ikisinin mesleği kahveci, diğerleri sandalacı ile oturakçıdır. Diğer bir uşak sahibi olan Harputlu Halil bin Abbas, haffaftır.

İzmir'e gelen Cezayir muhacirleri, meslekleri üzerinden bir zanaat icra edenlerle, hizmet ve alım satım işlerinde çalışanlar şeklinde kabaca sınıflandırmak mümkündür. Zanaat icra edenler arasında; basmacı, kazzaz, ipekçi, şeritçi, çizmeci, haffaf, nakkaş, hasırcı, sandıkçı, saraç, oturakçı,²⁰ kalafatçı yer alır. Bunlar da giyim kuşam, eşya ve gemi yapımındaki meslekleri icra edenler olarak kendi içinde ayrışır. Hizmet ve alım satım işlerinde kahveci, sandalacı, manav, bakkal, balıkçı, tellal, hırdavatçı, kömürcü ve rençper gibi meslek erbabı mevcuttur. Dolayısıyla Cezayir'e ve diğer Garp Ocaklarına sadece askerler ve denizciler gitmeyip, çeşitli meslek erbabı da gitmiştir. Gerçi Denizli'den gelip Cezayir'in son dayısı olan Dayı Hüseyin'in zirveye uzanan kariyerine balıkçı olarak başladığına dair bilgi,²¹ askerlik ve meslek erbabı olmak konusunda bir geçişkenliğin olduğunu gösterir. Özellikle basmacı, kazzaz, ipekçi, şeritçi, çizmeci, haffaf gibi giyim kuşam, nakkaş gibi süsleme sanatlarını icra eden nitelikli, yetkinlik isteyen meslek erbabı, Cezayir'deki Türklere ait bir kültür ortamının varlığına işaret eder. Bugün Libya, Tunus ve Cezayir'de müzik, giyim kuşam, yemek ve mimaride Türk sanatından ve etkisinden bahsedilmektedir. Cami, çeşme, medrese, kışla, köprü, hastane, su yolu, tersane, darphane, kütüphane gibi yapılar, Türk sanat ve zevkinin temsilleri olarak Kuzey Afrika'nın çeşitli şehirlerinde mevcudiyetini sürdürmektedir.²²

²⁰ Oturakçı, eski eşya satan, bitpazarı tüccarı veya sandalye, merdiven parmaklığı gibi tahta işçiliği yapan meslek erbabı, ayrıca kapıkulu ocağından emekli yeniçeri gibi çeşitli anlamlara karşılık gelir. Burada emekli manasından ziyade bir meslek erbabı olarak değerlendirildi ancak elbette yeniçeri emeklisi de olması mümkündür.

²¹ Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, C. II, s. 94.

²² Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 386; Sabri Hizmetli, *Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir'in İdaresi ve Kurumları*, *Bellekten*, C. 58, S. 221, (Nisan 1994), s. 92.

Bu yapılar ayrıca zenginliğin de göstergesiydi. Sicilya ve İtalya'dan getirilen mermerlerle süslü camiler, hamamlar, saraylar²³ zenginlik ile sıldaki zevk ve kültürün buluşmasıdır. Zenginliğin kaynağı, birbirinden ayrılması her zaman mümkün görülmeyen ticaret ve korsan ekonomisine dayanıyordu. “Korsanlık toplumun büyük bir kesiminin katılımıyla gerçekleştirilen bir iktisadi faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Armatöründen yeniçerisine, gönüllüsünden denizcisine, tüccardan gemi ustasına, köle sahibinden fidye alıcısına, tercümanından katibine her meslekten insan için iş imkânı yaratmaktaydı.”²⁴ Bu bağlamda Garp Ocaklarına gidenler, Cezayir'in Osmanlı hakimiyetine girdiği 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki rakibi İspanyol Krallığına ve Papa liderliğindeki Haçlı ideolojisine karşı askeri, siyasi, iktisadi, dini gayelerin bir arada sürdürüldüğü çok katmanlı mücadeleye dahil oluyorlardı.

Zira Cezayir'e giden gençler, maceraperest yönleriyle tanınıyordu: “Anadolu'nun en iyi, gözü pek serdengeçti Türklerinden alınıyordu. Ana vatanda bir kabahat işleyerek kaçanlar, anasına babasına gücenenler, kavgacı ve sergüzeşti tabiatlarının sevgiyle talih denemek isteyenler hep Mağrib'e koşardı...”²⁵ Cezayir'e gittikleri ve bu maceraperest ruhu yakından tanıdıkları anlaşılacak halk şairlerinden Aşık Mağriplioğlu'na ve Kara Hamza'ya ait dizeler de konuya edebî bir açıklama getirir:

Gurbet illerine saldı yar beni

Acayip hayrette kaldım Cezayir

Çok kızlar yatağı dediler seni

Arzuladım seni geldim Cezayir

....

Mağriplioğlu eyder bu sözüm doğru

Çıktım burçlarına eyledim seyri

Vatani sılayı unuttum gayri

*Eylendim de sende kaldım Cezayir*²⁶

²³ Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, C. I, s. 111.

²⁴ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları Osmanlı Akdeniz'inde Gâza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 393.

²⁵ Aziz Samih İlter, *a.g.e.*, C. I, s. 107.

²⁶ Aşık Mağriplioğlu'nun on sekizinci yüzyılın ilk yarında yaşadığı tahmin edilmiştir, bkz. Melih Duygulu, *Folklorumuzda Cezayir*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991. s. 19-20.

Kara Hamza’m niçin gelemez

Cem eyleyüp nasibini diremez

Sılasına varan üç gün duramaz

Sultan Cezayir’e gelenlerimiz²⁷

Cezayir’den dönen evli Türkler, ailelerini Cezayir’de kurmuşlardı. Bekâr giden gençler, orada yerli kadınlarla evleniyorlardı.²⁸ Değerlendirilen nüfus defterlerindeki akrabalık ilişkileri, bu konu ile ilgili pek bahsedilmeyen bir hususu ortaya çıkarmıştır. Cezayir’e giden gençlerin bir kısmı, orada daha önce aile kurmuş Türklerin kızı veya eşinin ailesinden bir kadınla evlilik yapmıştır. Mesela Üsküdarlı basmacı Osman bin Ali’nin damadı, kıyıcı Mustafa bin İbrahim, Boluludur; Malatyalı Mehmet bin Ömer’in bacanağı Abdullah bin Osman, İnegöllüdür. Cezayir’deki Türklerin bir çeşit hemşeri ilişkisi, dayanışması içine girdikleri fikrini veren bu durum, yine Kara Hamza’nın dizelerinde de dile getirilmiştir:

Terkeyleyip vatanımı ilini

Hani Cezayir’e gelenlerimiz

Arayalım biz şunları bulalım

Hani dostlarımız yaranlarımız²⁹

Gönüllü asker veya meslek erbabı olarak Kuzey Afrika’ya gidenlerin nereden, hangi bölge veya vilayetlerden gittiği, Türk sosyal ve kültür tarihi açısından önemlidir. Cezayir, Tunus ve Libya arşivlerinde yer alan asker tahrir ve maaş defterleri ile askerî kışla odalarına ilişkin kayıtlarda; Bayındırlı, Kazdağlı, İzmirli, Tokatlı, Karamanlı, Sinoplu, Rodoslu, Manisalı, Karslı olduklarını gösteren bilgiler tespit edilmiştir. Özellikle Tunus Arşivinde yer alan kayıtlara dayanarak yapılan ayrıntılı araştırmalar, bu coğrafi dağılımı teyit eder.³⁰ Ayrıca

²⁷ Yaşadığı dönem bilinmeyen Aşık Kara Hamza için bkz. *A.g.t.*, s. 20-21.

²⁸ Orhan Koloğlu, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları”, *Tarih ve Toplum*, 33 (1986), s. 35.

²⁹ *A.g.t.*, s. 20-21.

³⁰ Bkz. İbrahim Güler’e ait şu çalışmalar: “Osmanlılar Devrinde Tunus’ta Sivashlı ve İç Anadolu Gençler”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Kültür-Turizm ve Ekonomi Bilgi Şöleni (15-17 Mayıs 2003, Sivas) Bildirileri*, Sivas 2003, ss. 59-86; “Osmanlılar Devrinde Diyarbakır-Kuzey Afrika İlişkileri: Garb (Batı) Ocaklarında Diyarbakırlı Gençler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır: Diyarbakır in the Ottoman Era* (ed. Bahaeddin Yediyıldız, K. Tomenendal), Ankara 2008, ss. 325-341; “Bodrum’un Garb Ocakları ile İlişkileri ve İşlevleri: Garb Ocaklarında Bodrumlular”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-25 Ekim 2007)*, Bodrum 2008, ss. 397-

Cezayir’de Dayılık makamına yükselenlerden bazılarının aslen nereli olduğu bilinir. Mesela Cezayir’in son Dayısı Hüseyin, Cezayir’e, kardeşiyle birlikte Denizli’den³¹ ve İzmir’den³² gitmiştir. Değerlendirdiğimiz nüfus defterleri de Anadolu ile sınırlı olmayan, Kırım ve Rumeli’yi de içine alan oldukça geniş ve çeşitlilik gösteren bir coğrafyadan Cezayir’e gidildiğini göstermiştir. Bu defterlerde adı geçen yerler; Kırım, Rusçuk, Vidin, Anabolu, Kandiye, Yenişehir, Asitane (İstanbul), Üsküdar, Karadeniz, Ereğli, Bolu, Bartın, Karamürsel, Gebze, Geyve, Akyazı, Karadeniz, Kiresin (Savaştepe-Balıkesir), İzmir, Uşak, Buldan, Teke, İskenderiye, Kayseri, Ankara, Tokat, Karahisar-ı sahip (Afyonkarahisar), Malatya, Harput, Bayburt ve Urfa’dır.³³

Kuzey Afrika’ya, özellikle Cezayir’e giden gönüllülerin aslen nereli olduklarının tespitinde resmi kayıt ve belgelerin yanı sıra yaşayan kültür mirası olarak halk edebiyatı, müziği ve oyunları da önemli birer kaynaktır. Mesela her yörede aynı müzik karakteri ile ancak yörelere göre değişen oyun türleriyle oynanan ve *Cezayir* adını taşıyan halk oyunları, Anadolu’da geniş bir coğrafyaya dağılır. Bunlar; Tunceli, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Ağrı, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlı Urfa, Hatay, Diyarbakır, Artvin, Samsun, Bolu, Bursa, Ankara ve Nevşehir olarak tespit edilmiştir.³⁴ *Cezayir* adını taşıyan sözlü ve sözsüz halk türküleri de Eskişehir, Çankırı, Konya (Seydişehir), Bursa, Gaziantep, Artvin, Burdur, Bolu, Erzurum, Sivas, Kıbrıs, Kahramanmaraş’ta (Elbistan) derlenmiştir.³⁵ Genellikle düğünlerde, özellikle gelinin baba evinden ayrılışında, asker uğurlamasında, kış sohbetlerinde, cirit oynanırken veya Seymen karşılaşmasında tüm bu yörelerde mutlaka bir Cezayir havası çalınıp söylendiği veya oynandığı belirlenmiştir.³⁶ Bir misal de Tarihçi Prof. Dr. Tuncer Baykara’nın hocası Prof. Dr. Mustafa Kafalı’dan aktardığı; “Konya düğünlerinde kız babası, kızının evden ayrılışında sürecinde belirli bir zaman geldiğinde, davulcuya “our Cezayir” dermiş” hatırasıdır.³⁷ 1826’da Yeniçeri Ocağı ile beraberinde yüzyıllardır ordu müziğini icra eden Mehteran Bölüğü de

414; “Osmanlı Devri İzmir-Tunus İlişkileri (XVII-XVIII)”, CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu (18-22 Eylül 2000, Çeşme) Bildirileri, Haz. Tuncer Baykara, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, ss. 235-255; “XVII. ve XVIII. Yüzyılda Tunus Anadolu İlişkilerinde Karadeniz Bölgesi ve Trabzon’un İşlevi”, *Trabzon ve Çeşmesi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001, Trabzon) Bildiriler, c. 1, Trabzon 2002, ss. 173-199.

³¹ Aziz Samih İlater, *a.g.e.*, C. II, s. 94.

³² Camille Rousset, *La Conquête d’Alger*, E. Plon et Cie Imprimeurs-éditeurs, Paris 1879, s. 5; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 123.

³³ BOA NFS.d. 2908 (H. 1246/M. 1830) ve BOA NFS.d. 2909 (H. 1259/M. 1843).

³⁴ Melih Duygulu, *a.g.t.*, s. 33.

³⁵ Melih Duygulu, *a.g.t.*, s. 34-35.

³⁶ Melih Duygulu, *a.g.t.*, s. 36-37.

³⁷ Tuncer Baykara, “Cezayir ve Türkler (Bir Yaşayan Kültür Denemesi)”, *Kafalı Armağanı*, Haz. Saadettin Gömeç, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 82.

lağvedilmişti. İtalyan müzisyen Giuseppe Donizetti Paşa’nın Mızıka-yı Hümayûn için bestelediği marşların içinde bir de *Cezayir Marşının* bulunması manidardır.³⁸ Cezayir Marşındaki; “*Sokakları mermer taşlı Cezayir-Gelinleri hilal kaşlı Cezayir*” dizelerini 1950’lere tekabül eden çocukluk yıllarından hatırlayan Tarihçi Prof. Dr. Tuncer Baykara, ayrıca ana tarafından aile büyüklerinin aktardığı, Cezayir’den geldiklerine dair bilgiyi paylaşmıştır: “*Bizim atalarımız Cezayir’den Antalya’ya, Akseki’nin Cemerler köyüne gelmiş, oradan Yatağan’a medreseye okumaya gelen Şakir Ali Efendi, Koca Hoca Mustafa Efendi’nin kızını almış...*” diye devam eden Cezayir ile kendi ailesine ilişkin bu anlatısı da,³⁹ hocamızın ilmî öngörüsüyle yazılı kayıtlara geçmiştir. Yazılı kayıtlara geçememiş daha birçok benzer aile anlatıları, yaşayan sözlü kültür olarak nesilden nesille aktarılmış olmalıdır. Dolayısıyla yaklaşık 300 yıl sürmüş Cezayir’deki Osmanlı hakimiyeti, 1830’da Fransa’nın işgaliye sona erse de oldukça geniş bir coğrafyadan gencin dahil olduğu askeri, ekonomik, sosyal, kültürel bağların hatırası uzun müddet hafızalardan silinmemiştir.

Sonuç

Cezayir ve Kuzey Afrika beldelerinde Türk varlığını ve Osmanlı hakimiyetini denizci leventler, reisler başlatmıştı. Ancak, bu beldelerde Osmanlı hakimiyetinin devamı ve Batı Akdeniz’de verilen mücadele, siyasi, askeri, iktisadi kazanımlar, başta Anadolu’dan olmak üzere Osmanlı coğrafyasından buraya gidecek insan kaynağına muhtaçtı. Diğer taraftan Cezayir ve Kuzey Afrika beldeleri de nüfus fazlasının istihdam edildiği, iş, aş imkânı vadeden umudun sembolüydü. Anadolu’nun doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine hemen her vilayetinden genç erkekler bu beldelere koşmuş, orada yeni toplumsal yapının gelişimine dahil olmuş, Türk kültür ve zevkinin yayılmasına, gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Anadolu’dan yapılan asker sevkıyatı, özellikle İzmir ve çevresindeki iskelelerden gerçekleşmiştir. Osmanlı hakimiyetinin 1830 yılında Fransa’nın işgaliye sona ermesi ile bu kez Cezayir’den Osmanlı topraklarına yönelik bir göç başlamış

---

³⁸ M. Ragıp Gazimihal, *Türk Askeri Mızıkaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 50 aktaran Melih Duygulu, *a.g.t.*, dipnot 5, s. 38. Melih Duygulu, 1990’larda artık İstanbul’daki Mehterhanede Cezayir Marşının çalınmadığını belirtmiştir. Araştırmaları sonucunda Mehterhanede zurnazenlik yapan Astsubay Hayri Kaya’nın özel arşivinde bulunan ve mehterde çalındığı söylenen bir Cezayir Marşının notası ile Ankara’da Türk Silahlı Kuvvetleri Armoni Mızıkası Arşivinde Donizetti Paşa’nın, arasında Cezayir Marşının da bulunduğu ve üzerinde “Geleneksel” notu düşmüş dosyasında notalar elde ettiğini ifade etmiştir. Cezayir Marşı ile Anadolu’da çalınan Cezayir Marşı (Havası) arasında çok yakın ritmik ve melodik benzerliklerin varlığına dikkat çekmiştir. Bkz. Melih Duygulu, *a.g.t.*, s. 38-39.

³⁹ Tuncer Baykara, *a.g.m.*, s. 81.

ve bu gücün başlıca durağı İzmır olmuştur. Bir yüzyıla yakın süren gücün ilk evresinde, Türk asıllı idari, askeri ve sivil nüfus gücü etmiş, Türklerin büyük bir kısmı İzmır'e sevk edilmiştir. Bu makalede İzmır'e aileleriyle birlikte dönen Türk asıllı Cezayirli muhacirler, İzmır'deki muhacirlerin kaydının tutulduğu 1830 tarihli nüfus defterleri esas alınarak değerlendirildi. Muhacirlerin vaktiyle Rumeli, Kırım ve özelikle Anadolu'nun hemen her bölgesinden Cezayir'e gittikleri, Cezayir'deki Türk varlığını sadece asker veya levent olarak değer, Türk zevk ve kültür anlayışının taşıyıcısı meslekleri icra eden meslek erbabının da temsil ettiği, Cezayir'de yerli kadınlarla evlendiği ama aynı zamanda tercihlerinde hemşeri ilişkisinin etkili olduğu belirlendi. Böylece Türk halk edebiyatında, müziğinde, oyunlarında, yazılı veya sözlü diğer halk kültüründe yaşamaya devam eden Cezayir ile Anadolu arasındaki beşerî ve kültürel ilişki, arşiv kayıtlarından elde edilen bilgilerle teyit edildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT). 457/22530 (H. 28.02.1246/M. 18.09.1830)

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT). 20/46 (H 29.12.1260/M. 08.01.1845)

BOA Nüfus Defteri (NFS.d). 2908 (H. 1246/1830)

BOA Nüfus Defteri (NFS.d). 2909 (H. 1259/1843)

Kitap ve Tezler

Bendrimia, Fouad, *Fransız İşgali Sonrasında Osmanlı Ülkesine Sığınan Cezayir Muhacirleri (Anadolu ve Suriye Bölgeleri)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

Duygulu, Melih, *Folklorumuzda Cezayir*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

Gürkan, Emrah Safa, *Sultanın Korsanları Osmanlı Akdeniz’inde Gâza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

İlter, Aziz Samih, *Şimal-i Afrika’da Türkler*, I-II, İstanbul 1936.

İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Rousset, Camille, *La Conquête d’Alger*, E. Plon et Cie Imprimeurs-éditeurs, Paris 1879.

Makaleler

Baykara, Tuncer, “Cezayir ve Türkler (Bir Yaşayan Kültür Denemesi)”, *Kafalı Armağanı*, Haz. Saadettin Gömeç, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, ss. 81-83.

Cresti, Federico, “La population d’Alger et son évolution durant l’époque ottomane: un état des connaissances controversé”, *Arabica*, IV, (Ekim 2005), ss. 457-495.

Çetin, Atilla, “Garb Ocakları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 382-386

Hizmetli, Sabri, “Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir’in İdaresi ve Kurumları”, *Belle-ten*, C. 58, S. 221, (Nisan 1994), ss. 71-118.

İpek, Nedim, “İzmir ve Göç”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2018, ss. 201-210.

Koloğlu, Orhan, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları”, *Tarih ve Toplum*, 33 (1986), ss. 35-39.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 21-39.

Geliş Tarihi: 12 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 9 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Şer'îye Sicillerine Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Gerede Kazasında Aile Yapısı

Ahmet ERCİVAN**

Öz

Osmanlı Devleti'nde aile yapısının İslam hukukuna göre şekillendiği görülmektedir. Aile ile ilgili hukuki işlemlerin gerçekleştirilmesinde şer'îye sicilleri çok zengin bir kaynak durumundadır. Şer'îye sicilleri, Osmanlı Devleti'nde kadılar tarafından defterlere kaydedilmiştir. Bu kayıtlar ilk dönemlerden itibaren devletin yıkılışına kadar tutulmaya devam etmiştir. Her ne kadar Tanzimat'tan sonraki dönemlerde kadıların yetkileri sınırlanmış olsa bile, tutulan kayıtlar önemli bir kaynak olmaya devam etmiştir. Bu kayıtlardan evlenme, boşanma, miras taksimi, çocuk sayısı gibi aile ile ilgili birçok veriye ulaşmak mümkün olmuştur. Bu çalışmada Bolu'ya bağlı bir kaza konumunda olan Gerede'nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki aile yapısı, 1317 nolu sicilden yola çıkılarak incelenmiştir. Özellikle sosyal yapı üzerinde durularak; evlenme, boşanma, miras taksimi, çocuk sayısı, giyilen kıyafetler ve kullanılan eşyalar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nikâh, Aile, Şer'îye Sicili, Sosyal Yapı, Gerede

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğretim Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, (ahmetercivan@ibu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-3720-1653).

Family Structure in Gerede District in the Second Half of the 19th Century According to Şer'kiye Registers

Abstract

It is seen that the family structure in the Ottoman Empire was shaped according to Islamic law. Court decision books are a very rich source in the realization of legal proceedings related to the family. Court decision books were recorded in the books by the judges in the Ottoman Empire. These records continued to be kept from the first periods until the collapse of the state. Although the powers of the judges were limited in the periods after the Tanzimat, the records kept continued to be an important source. From these records, it has been possible to reach many family-related data such as marriage, divorce, inheritance distribution, and the number of children. In this study, the family structure of Gerede, which is a district of Bolu, in the second half of the 19th century was examined based on the registry number 1317. With particular emphasis on the social structure; Information was given about marriage, divorce, inheritance distribution, number of children, clothes worn and items used.

Keywords: Marriage, Family, Court Decision Book, Social Structure, Gerede

Giriş

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde aile yapısının ortaya konulabilmesi açısından Şer'kiye sicilleri son derece büyük önem taŐıtmaktadır. Aile hayatına dair birçok veriye Şer'kiye sicilleri sayesinde ulaŐılabilmektedir. Bu çalışmada kullanılan Gerede kazasına ait 1317 nolu Şer'kiye sicilinde 19. Yüzyılın ikinci yarısında Gerede'deki aile yapısına dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan, dönemin önemli olayları ile toplumların sosyal, iktisadi ve kültürel yapısı hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

Sosyal tarih çalışmaları açısından büyük öneme sahip olan bu kayıtlar kadı sicili olarak da adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan her tabakadan insan hakkında verilen hükümleri içeren kadı sicilleri veya Şer'kiye sicilleri ana kaynak durumundadır.¹ Hz. Muhammed (SAV) döneminden itibaren tutulan

---

¹ Yunus Uğur, "Şer'kiye Sicilleri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. 39, s.8.

şer'ıye sicilleri, Selçuklular döneminde ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar tutulmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk şer'ıye sicili 1455 tarihli Bursa sicilleridir. Sicillerin resmen koruma altına alınması ve listelerinin toplanması 1873 senesinde "Sicillât-ı Şer'ıyye ve Zabt-ı Deâvî Cerîdeleri Haklarında Tâlimat" ile olmuştur.²

Kadı sicilleri olarak da adlandırılan şer'ıye sicillerinden yola çıkılarak birçok bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. Şer'ıye sicillerinin içeriği ve kapsamı ait olduğu bölgeye göre değişiklik gösterebilmektedir. Büyük şehirlerde belgeler daha çok türlerine göre ayrılırken küçük yerlerde ise bütün belgeler aynı defterde toplanmıştır.³ Gerede, sonuçta küçük bir kaza olduğu için bütün kayıtlar ayrı ayrı gruplandırılmayarak tek bir defterde toplanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kadıların adli görevlerinin yanı sıra idarî görevleri de bulunmaktaydı. İlam, hüccet, vakfiye ve maruzlar adli kayıtlar içerisinde yer alırken; memur ve müderris tayini, yapıların tamiri, vakıfların murakabesi, vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, esnaf teftişi, narh koyma, yiğitbaşı ve kethüda tayini, mukataa teftişi konuları ise idarî kayıtlar içerisinde bulunmaktadır.⁴

Osmanlı Devleti'nde kadı, adalet ve yönetim işlerine bakan en yetkili kişidir. Kadı daha çok adalet görevi ile ön plana çıksa da özellikle kazalarda yönetim alanında da görev yapardı. Mahkeme kayıtlarını içeren şer'ıye sicillerini kaydetmek de kadının görevleri arasındadır. Bazı küçük yerlerde kadı yerine naibi görev yapardı. Kadılar insanlar arasındaki davaları şer'ı hükümlere göre karara bağlardı.⁵ Kadılar Osmanlı Devleti'ndeki en yetkili hukuk görevlisiydi.⁶ Şer'ı ve örfi hukukun uygulayıcısı ve hükümetin emirlerini yerine getiren kadı ilmiye sınıfından olup mülki erkân içerisinde görev yapardı.⁷ Kadıların adli görevlerinin yanı sıra idarî görevleri ve bu görevleri denetleme yetkisi de bulunmaktaydı. Kadılar gerektiğinde cami ve vakıf gibi kurumların yönetiminde ve denetiminde görev alırlardı. Ayrıca şehrin yönetiminden ve denetiminden de kadılar sorumluydu.⁸

² Akgündüz, Ahmet, *Şer'ıye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C.1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 53-62.

³ Uğur, A.g.y., 8-11.

⁴ Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s.3.

⁵ Fahrettin Atar, Kadı, *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 24, ss. 66-69). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 66.

⁶ İlber Ortaylı, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 24, s. 69.

⁷ Musa Çadırcı, *Türkiye'de Kaza Yönetimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 79; Ortaylı, a.g.y., s. 70.

⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 1976, ss. 95-96.

Kadınların tayini doğrudan padişah tarafından yapıldığı için başka kimse-den emir almazlardı. Sorumlulukları padişaha ve divana karşıydı.⁹ Yetkileri çok geniş olan kadılık makamının II. Mahmut döneminde yapılan düzenlemeler ile yetki alanının sınırlanmaya başladığı görülmektedir.¹⁰ Bundan sonraki süreçte kadınların yetkileri gittikçe azalmış Cumhuriyet'in ilanı ile şer'i mahkemeler tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.¹¹ Zaten II. Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı'daki aile kavramı da değişmeye başlamıştır. Zamanla ailenin bütün bireyleri sosyal hayatın içine girmeye başlamıştır.¹²

Kadınlar geniş bir bölgede bütün davaları göremedikleri için naipleri bulurdu.¹³ Kadınların çok geniş bir görev bölgesi bulunduğu için bu kadar geniş bir alanda bütün görevleri gerçekleştirmesi mümkün görünmüyordu. Bunun için kadınlar kendisine yardım etmek üzere bazı görevliler seçmiştir. Böylece hiyerarşik bir düzen ortaya çıkmıştır. Yine de tüm yetkiler kadıya aittir.¹⁴ Kimi zaman kadınlar uzak yerlere gitmeyip yerlerine naip gönderirlerdi. Naiplerin maaşlarını da kendileri öderlerdi.¹⁵ Naip olacak kişi, bölgenin ileri gelenlerinden ve medresede yetişmiş kişiler arasından seçilirdi.¹⁶ Aynı şekilde Gerede kazasında adli işlerin bazen kadınlar ve bazen de naipler tarafından yönetildiğini şer'îye sicillerinde görmekteyiz.

Gerede'ye ait şer'îye sicillerinde Gerede kazasına 1847 senesinde es-Seyyid Süleyman Efendi'nin görev yaptığı "İzzet-me'âb şer'î-at-nisâb Mevlânâ Kara es-Seyyid Süleymân Efendi kâmiyâb ba'de't-tahıyyâtî'l-vâfiye inhâ olunur ki uhde-i âcizânemde olan Gerede kazâsının umûr-ı niyâbet-i şer'îyyesi işbu bin iki yüz altmış üç senesi Reb'ü'l-âhirin guresinden cenâb-ı şerifinize ihâle ve tefvîz olunmuşdur gerekdir ki kazâ-ı merkûmu gurre-i mezbûrdan bi'n-niyâbe zabt idüb beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'î-i âlîde sa'y ve gayret ve hilâf-ı şer'î-i şerif-i inhirâf ve kânûn-ı münîf hareketden be-gâyet hazer eylesesiz ve's-sellâm." ifadesinden anlaşılmaktadır.¹⁷ Kadınların küçük yerlere naiplerini göndermesi de Gerede özelinde sıkça rastlanan bir durumdur. Belgeden anlaşıldığına göre buraya gönderilen kişi bir kadı naibidir. Gönderilen naipler de tıpkı kadınlar gibi görev yapmış ve sicilleri kaydetmişlerdir. Yine 1854 senesine ait bir belgedeki "İzzet-me'âb şer'î-at-nisâb Mevlânâ İbrâhîm Edhem Efendi Kâmiyâb ba'de't-

⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 961.

¹⁰ Ali Kaya, "17. yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 2008, ss. 103-104.

¹¹ Ekinci, a.g.e., ss. 352-354.

¹² Serdar Kara ve Necmi Yuvanık "İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarından M. Zekeriya (Sertel)'in Kadın Meselesi Üzerine Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 53, 2021, s. 401.

¹³ Ortaylı, a.g.y., s. 71.

¹⁴ Ortaylı, a.g.m., ss. 97-98.

¹⁵ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, 65(244), 2001, s. 963.

¹⁶ Ortaylı, a.g.m., s. 98).

¹⁷ Gerede Şer'îye Sicilleri, 1317, 30.

tahiyyatı'l-vâfiye inhâ-yı muhlisânemizdir ki ber-vech-i münsab mutasarrıf oldu-ğum Gerede Kazâsı'nın umûr-ı niyâbet-i şer'ıyyesi işbu ihdâ ve seb'in ve mî'eteyn ve elf şehr-i Reb'ü'l-evveli guresinden zabt itmek üzere zât-ı hazret-i meşihat-penâhînin tercîh ve intihâbı üzere cenâb-ı şeriflerine ihâle ve tefvîz olunmuşdur gerekdir ki kazâ-ı mezbûru şehr-i mezkûr guresinden zabt idüb beyne'l-ahâli icrâ-yı ahkâm-i şer'ıyye ve infâz evâmîr-i aliyyede sa'y ve ihtimâm buyurasız." İfadesinden anlaşıldığına göre İbrahim Edhem Efendi'ye görevi tebliğ edilmiştir.¹⁸ Bazen de kadılar görev yerlerine kendileri gitmişler ve naip göndermemişlerdir. 1856 senesinde Gerede'ye kadılık görevi yapmak üzere Mehmed Emin Efendi gelmiştir.¹⁹

Gerede'ye ait olan şer'ıye sicilleri 1839-1911 yılları arasını kapsamaktadır. Bu kayıtlarda Gerede kazası ile ilgili olarak miras, evlenme, boşanma, vasi tayin etme, adli, idarî, siyasi ve askerî gelişmeleri içeren pek çok belgeye rastlanmıştır.²⁰ Gerede'ye ait 1317,1318,1319,1320,1321,1322,1323,1324,1325,1326,1327 nolu kadı sicilleri bulunmakta ve toplamda 1230 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmada ise 1317 nolu sicilde bulunan kayıtlar kaynak olarak ele alınmıştır. Bu sicilin kaynak alınmasının nedeni ise bakılan kayıtlar içerisinde en kapsamlı sicil olmasıdır. Bu sayede araştırma konusu olan 19. yüzyılın ikinci yarısında Gerede kazasındaki aile yapısı hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Şu ana kadar Gerede Şer'ıye Sicilleri ile ilgili olarak doğrudan doğruya bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma bu yönü ile ilk olma özelliğine de sahiptir.

1. Evlilik ve Nikâh Akdi

Toplumun en küçük birimini oluşturan aile, evlilik, akrabalık veya evlat edinme yoluyla birbirlerine bağlı olan fertlerin tümünü kapsayan yapıdır.²¹ Bir başka tabirle anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ve boşanma ile de son bulan hukuki bir müessesedir.²² Çok farklı milletlerin yaşadığı Osmanlı Devleti'nde aile yapıları birbirine benzemektedir. "Geniş aile" olarak adlandırılan aile yapısının yanı sıra "çekirdek aile" kavramı da yaygındır.²³ Büyükbaba, büyükanne ve evli oğulları ile bunların eş ve çocukları aynı hanede oturuyorsa büyük aile; şayet sadece anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşuyorsa çekirdek aile olarak tanımlanmaktadır.²⁴ Sicil kayıtlarına ve tereke kayıtlarına bakıldığında Gerede kazasında daha çok çekirdek aile yapısının yaygın olduğu görülmektedir.

¹⁸ GŞS., 1317, 77.

¹⁹ GŞS., 1317, 77.

²⁰ Ahmet Ercivan, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Gerede*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2022, s. 6.

²¹ Hüseyin Öztürk, "Türklerde Aile ve Ahlak Telâkkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C. 1, s. 15.

²² Orhan Türkoğlan, "Aile Sosyolojisi Modeli", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C.1, s. 26.

²³ Özlem Poyraz ve Mustafa Bekdemir, "19 Numaralı Şer'ıye Siciline Göre Kırşehir'de Aile", *OTAM*, 47, 2020, s. 67.

²⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C. 1, s. 66.

Bazen de birkaç neslin bir arada yaşadığı büyük ve geleneksel aileler de bulunurdu. Hayvancılığın ve tarımın en önemli geçim kaynağı olması nedeniyle işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durum ise ailelerdeki nüfus oranının artmasının en büyük sebebinin oluşturuyordu. Benzer şekilde işgücüne duyulan ihtiyaç daha fazla erkek çocuğa sahip olma düşüncesini ön plana çıkarmıştır.

Evlilik öncesi dönem namzet ya da nişanlılık dönemi olarak adlandırılmıştır. Tarafların birbirlerine evlilik için söz vermeleri olarak da tanımlanır. Ancak bu dönem İslam hukukuna göre değil, daha çok örf ve adetlere göre şekillenmiştir. Nişanlanacak olan kişilerin yaşlarının küçük olması durumunda buna aileler karar vermiş, buluşa erenlerin ise rızası alınmıştır.²⁵ Nişanlanma ile ilgili kayıtlar şer'îye sicillerine yansımamıştır. Bunun temelinde nişanlanmanın hukuki bir temelini olmayışındır. Dolayısıyla Gerede kazasına ait şer'îye sicillerinde nişanlılık ile ilgili bilgi yoktur. Fakat bazı durumlarda nişanın bozulması ile ortaya çıkan anlaşmazlıklar mahkemelere yansımıştır. Özellikle nişanlılık döneminde alınan hediyelerin geri iadesi anlaşmazlık konularının başında gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde evlilik kişilerin de rızası alınarak şahitler huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Bununla birlikte evlilik işlemleri imam veya kadı tarafından gerçekleştirilirdi. Şayet nikâhı imam kıyacaksa mahkemeden gerekli izinnamenin getirilmesi gerekiyordu.²⁶ Nikâhta din görevlisinin bulunması zorunlu olmamakla birlikte evlenecek tarafların bulunması gerekirdi. Ayrıca tarafların vekâlet vereceği kişiler aracılığı ile de nikâh işlemi gerçekleştirilebilirdi.²⁷ Nikâh işlemlerinin kadı huzurunda ve şahitlerle birlikte gerçekleşmesi, nikâh için kadının rızasının alınması, gerçekleştirilen nikâhların kadı defterlerine kaydedilmesi, Osmanlı Devleti'nde resmi nikâh yapılma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Kadı sicillerine göre nikâh akitleri kadı veya kadı naibi tarafından yapılmaktaydı. Büyük yerleşim yerlerinde buna dair bir defter tutulurken Gerede küçük bir kaza konumunda olduğu için nikâhlarla ilgili olarak ayrıca bir defter tutulmamıştır. Yapılan nikâhlar şahitler huzurunda gerçekleştirilerek kadı defterlerine kaydedilmiştir.

Nikâhın kıyılmasındaki önemli şartlardan birisi mehirdir. Evlenecek olan erkeğin evlilik sırasında kadına verdiği para veya mala mehir adı verilmektedir. Mehir Kur'an'da da geçen ve verilmesi gerekli olan maddi yükümlülüktür.²⁸ Mehiri vermekle yükümlü olan erkek, mehir sahibi ise kadındır. Mehir nikâh esnasında (mihr-i muaccel) verilebileceği gibi, evlilik süresince de (mihr-i müeccel) verilebilir. Kadın isterse mehir borcunun bir kısmından feragat edebileceği gibi tamamından da feragat edebilir. Bu şekilde mehir borcu da düşmüş olur. Şayet erkek mehir borcu ile vefat ederse terekenin mirasçılar arasındaki

²⁵ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974, s. 48.

²⁶ Sema Çakır, "Osmanlı Hukuk Sistemi'nde Fıkıhın Belirleyiciliği: Erzincan Şer'îye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz İle Mukayesesi)". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2019, s. 448.

²⁷ Kaya, a.g.m., s. 84.

²⁸ Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi

dağıtımından önce borcu düşülür.²⁹ Gerede'ye ait olan kadı defterlerinden anlaşıldığına göre, nikâh için bir mehir (mıhr) miktarı belirlenmiş ve bu mehirin, mıhr-i muaccel veya mıhr-i müeccel olduğu ayrıca belirtilmiştir. Tarafların boşanması durumunda kadın, kocasından mehir veya nafaka talep edebilmiştir. Boşanma işlemi bazen erkeğin isteği ile gerçekleşirken bazen de kadının isteği ile olmuştur. Nikâh yapılırken mutlaka kadının rızası alınmıştır. Yine boşanmada olduğu gibi evlilikte de talep erkekten olabildiği gibi kadından da gelebilmektedir. Boşanma ve evliliklerin vekâletname yoluyla gerçekleştiği de vakidir. Verilen vekâletnameler özel veya umumi bir vekâletname olabiliyordu. Mahkemeler görülürken şuhûdü'l-hal de hazır bulunurdu. Osmanlı mahkemelerindeki davalara ait olan zabıtlarda, "şuhûdü'l-hal" olarak adlandırılan ve sayısı davadan davaya farklılık gösteren kişiler tanık olarak yazılırdı.³⁰ Bahse konu olan Gerede kazasında buna dair örneklerle rastlanmaktadır. Şuhudü'l-hal temsilcileri genellikle bölgenin ileri gelenlerinden olmuştur. Tutulan kayıtlarda şuhudü'l-hal temsilcileri şer'ıye sicillerine mutlaka kaydedilmiştir. Mesela 1853 Eylül ayında (Zilkade 1269) Gerede kazası Demirciler Mahallesi ahalisinden olup Hıcaz'da vefat eden el Hâc es-Seyyid Mir Osman'ın mirası oğulları Ahmed, Mehmed, Salih, Mustafa ve kızı Kebire arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca mahkeme konusu olmuş ve şuhûdü'l halin katılımıyla karara varılmıştır.³¹ Benzer şekilde 1 Haziran 1868 (9 Safer 1285) tarihinde, Yelkenler köyünden Zeynep ve Fatıma isimdeki kimseler reşit olduktan sonra, vefat etmiş olan babalarından kendilerine kalan 5000 kuruşun kendilerine verilmesi talebini meclis-i deavide şuhudü'l hal önünde istemişlerdir.³²

23 Aralık 1866 (15 Şaban 1283) tarihinde Gerede kasabasında Orta Mahalle'de yaşayan Recep Kızı Şerife aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesi ile İbrahim Oğlu Hafız Mahmut'tan boşanmak istemektedir. Evlilik akdi yapılırken verilen 400 kuruş mıhri müeccel ve 500 kuruş mıhri muaccel hakkı ile nafaka talebinde bulunmuştur. Ayrıca kızları Ayşe, dokuz yaşına gelinceye kadar kendi malından kızına yardımda bulunmayı taahhüt etmiş, her iki taraf da bu durumu şuhûdü'l-hal önünde kabul etmiştir.³³ Yine 23 Mart 1846 (25 Rabiulevvel 1262) tarihinde Osman isminde birisinin başkalarının telkinleri ve kıskırtmaları sonucu karısını gereksiz yere boşaması üzerine açılan dava şuhudü'l hal önünde görülmüştür.³⁴ Bazen de bir yerden başka bir yere gidip gelmeyen kişilerin aile birliğinin bozulması nedeniyle boşandıkları görülmektedir. 15 Ekim 1848 (17 Zilkade 1264) tarihinde Gerede kazasına gidip dönmeyen ve eşinin nafakasını karşılamayan Hüseyin isminde bir kimseye karısı tarafından boşanma davası açılmıştır.³⁵ Zevcesi Zeliha Hatun'u Gerede'nin Mankallar köyüne bırakıp Bursa'ya

²⁹ Kaya, a.g.m., s. 87.

³⁰ Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şuhûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilgi*, 44, 2008, s. 25.

³¹ GŞS, 1317: 69.

³² GŞS, 1317: 120.

³³ GŞS., 1317, 100.

³⁴ BOA., A.DVN., 15-30.

³⁵ BOA., A.DVN., 40-55.

giden ve nafaka ödemeyen İbrahim ismindeki kişinin eşine nafaka ödemesi için 30 Mart 1850 (16 Cemaziyelevvel 1266) tarihinde Bursa Müşiri'ne şukka yazılmıştır.³⁶ Boşanmaların birçok sebebi bulunmakla birlikte şiddetli geçimsizlik en başta gelen sebebi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra memleketini terk edip gelmeyenler veya ailesine bakmayanlarla da ilgili olarak boşanma kayıtlarına rastlanmaktadır.

Evlenme talebi ağırlıklı olarak erkek tarafından gelmekteydi. Bununla birlikte kız tarafının isteği ile de evlenme vuku bulabiliyordu. Bu konuyla ilgili olarak çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. 21 Ekim 1869 tarihinde Gerede kazasına bağlı Çukurca köyünde yaşayan Monla Ali Kızı Şerife binti Ahmet, Mukamlar karyesi ahaliyelerinden Nebi Oğlu Mehmet bin Hasan ile yüzleşmesinde 300 kuruş mihr-i müeccel ve 500 kuruş mihr-i muaccel karşılığında izdivaç talebinde bulunmuştur. Mehmet ise cevabında bu mihr-i kabul ettiğini şuhûdü'l-hal önünde beyan etmiştir.³⁷

Yukarıda bahsedildiği üzere nikâh kıyılması için mahkemeden izinname alınması gerekliydi. Gerede kazasına bağlı Haşat divanında 19 Mayıs 1865 (23 Zilhicce 1281) tarihinde Hacı Sarı Oğlu Mehmet Oğlu Gök Mehmet'in oğlu İbrahim'in İzmit'te vefatına şahit olarak Kürt Oğlu Ömer bin Mehmet ve Hacı Sarı Oğlu Memiş bin Ali şehadetleriyle, gelini Halil Kızı Şerife'yi merhum Mehmet'in Köçek Oğlu Hüseyin'e nikâh akdi için izinname verilmiştir.³⁸

Boşanma talebi her iki taraftan da gelebilmekteydi. Bazen bu talep erkek tarafından olur ve bazen de kadın tarafından olurdu. Ancak bunun olması için geçerli bir mazeret de bulunması gerekirdi. Bununla ilgili olarak, Gerede kazası Orta Mahalle ahalisinden Hüseyin Efendinin oğlu 31 Ocak 1864 (21 Şaban 1280) tarihinde İbrahim Kızı Fatıma ile yüzleşmesinde daha önce yaptığı davranışları bir daha yapmayacağını, yaptığı takdirde bunun bedelini maddi olarak ödeyeceğini ve karısının kendisinden boşanmasını kabul edeceğini ifade etmiştir.³⁹ 22 Mart 1864 tarihinde Gerede kazasına bağlı Mirce Zopran köyü halkından Ahmet Kızı Hatice yine köy halkından Murat Emanlı Oğlu Emin bin Ahmet ile 500 kuruş ile nikâh akdi yapmıştır.⁴⁰

Gerede kazasında evlilik işlerinde bazen de usulsüzlüklerin ve hukuka aykırı işlemlerin yapıldığı görülmüş ve bu konuyla ilgili gerekli tedbirler alınmıştır. Ağustos 1863 tarihinde Bolu Kaymakamı'na, kaza naiplerine ve müftülerine yazılmış bir emirnamede evlilik konusunda bazı usulsüzlüklerin ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Buna göre, ahalden her birinin yetişmiş olan kızına müşteri namıyla birkaç kimse talip olarak akit parasından başka icazet almak için söyletme namıyla nahiye naiplerine akçeler verildiği, her kim çok para verirse kızın ona nikâh edilmesi çoğunlukla usul olarak benimsendiği anlaşılmıştır. Bundan başka 600 ve bazen 700 kuruşa kadar akçe alındığı haber alınmıştır. Bu usulün

³⁶ BOA., A.MKT.DV., 25-89.

³⁷ GŞS., 1317, 100.

³⁸ GŞS., 1317, 93.

³⁹ GŞS., 1317, 92.

⁴⁰ GŞS., 1317, 92.

tamamen terkedilmesi istenmektedir. Çünkü bu durum nikâha mâni vaziyetler ortaya çıkaracak ve halkın türlü borçlara ve faiz yükü altına girmesine neden olacaktır. Bu usulden kesinlikle vazgeçilmesi ve nikâh izinnamesinden bakir kız için yalnız on kuruş, dul kadın için ise beş kuruş harç alınması ve bunun haricinde nikâh için kimseden bir akçe dahi alınmaması, izdivacın teşvik edilmesi ve bu emirlerin dışına çıkılmaması istenmiştir.⁴¹ Bolu Kaymakamlığı tarafından Gerede, Dörtdivan, Çağa, Mengen kazalarına 28 Haziran 1853 (21 Ramazan 1269) tarihinde yazılan bir şukkada, bazı köylerdeki muhtar ve ileri gelenlerin, düğün yapanlardan iziname harcı adı altında ikişer kıyye ve üçer kıyye kahve veya bazen de ellişer altmışar kuruş aldıkları haber alınmıştır. Bu durum kaza müdürlerine bildirilerek düğün sahiplerinden kesinlikle hiçbir kimse tarafından kahve veya akçe alınmaması emredilmiştir. Şayet böyle bir durum ortaya çıkarsa bizzat sorumlu olacakları kaza müdürlerine bildirilmiştir.⁴² Benzer bir durum da şu şekildedir; Gerede, Dörtdivan, Çağa kazalarında bazı genç kızların baba ve akrabaları tarafından otuz yaşına kadar evlenmelerine izin verilmediği veya evlendiği halde eşi vefat eden kadınların tekrar evlendirilmediği şikâyet konusu olmuş ve bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁴³

2. Çok Eşlilik

Osmanlı Devleti'nde aile yapısı İslam hukukuna göre belirlenmiştir. İslam hukuku bir erkeğin dört kadınla evliliğini belirli şartlara bağlayarak serbest bırakmıştır.⁴⁴ Ancak incelenen kayıtlarda tek eşli evliliğin yaygın olduğu görülmektedir.⁴⁵ Genel olarak Osmanlı toplumu ağırlıklı olarak tek eşliliğin yaygın olduğu bir yapıya sahipti.⁴⁶

Osmanlı toplumunda olduğu gibi Gerede kazasında da ağırlıklı olarak tek eşli evlilik yaygındı. Seviller Mahallesi halkından olup vefat eden Kirlioğlu Hüseyin'in tereke kaydı incelendiğinde mirasçı olarak sadece bir eşi görünmektedir.⁴⁷ Yine Gerede kazası sakinlerinden olup vefat eden Hacı Ramanzade el Hâc Ali bin Ali'nin mirasçıları arasında Zeynep isminde bir eşi ve çocukları bulunmaktadır.⁴⁸ Ancak çok eşli evlilik az da olsa bulunuyordu. 1317 nolu şer'ıye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarında 19. yüzyılda sadece 5 ailede çok eşli evliliğe rastlanmıştır. Bu çok düşük bir orandır. Ayrıca vefat eden kişilerin mal varlığı eşleri ve eşlerinin çocukları arasında paylaştırılmıştır. Mesela 11 Ocak

⁴¹ GŞS., 1317, 90.

⁴² GŞS., 1317, 66.

⁴³ GŞS., 1317, 21.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi.

⁴⁵ Hanife Alaca, "18. Yüzyıl İstanbul Şer'ıye Sicilleri'ne Yansıyan Konular Üzerinden Aile Mefhumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Dunlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 70, 2021, s.18.

⁴⁶ Öztürk, a.g.y., s. 10.

⁴⁷ GŞS, 1317: 34.

⁴⁸ GŞS, 13178: 88.

1867 (5 Ramazan 1283) tarihindeki terekede Viranşehir köyünden vefat eden Sinan Oğlu Arec İbrahim'in Sare ve Saadet isminde iki eşine miras bıraktığı görülmektedir. Yine tereke kayıtlarında kime ne kadar miras bırakıldığı kuruş cinsinden yazılmıştır.⁴⁹ Bunun gibi örneklerin oldukça sınırlı olması Gerede kazasında tek eşli evliliğin hâkim olduğunu göstermektedir.

3. Boşanma, Nafaka ve Vasi Tayini

İslam hukukunda boşanmaya cevaz verilse de uygun görülmeyen helal olarak kabul edilmiştir. İslam, evliliği teşvik eden, bununla birlikte boşanmayı tavsiye etmeyen bir anlayışa sahiptir. Ancak zorunlu durumlarda boşanmaya da izin verilmiştir. İslam hukukuna göre üç türlü boşanma vardır. Birincisi talak adı verilen erkeğin ve kadının tek taraflı iradesi ile olan boşanma şeklidir. İkinci tür boşanma şekli ise eşlerin karşılıklı olarak anlaşma yoluyla boşanmasıdır ve buna muhalaa denilir.⁵⁰ Üçüncü tür boşanma şekli ise mahkeme kararı ile gerçekleşen boşanma şeklidir. Bu boşanma şekline tefrik veya kazaî denilmektedir.⁵¹ Çeşitli sebeplerle gerçekleşen boşanmanın sonucunda kadın bir süre beklemek zorundadır. Bu süre dolmadan yeni bir evlilik yapamaz.⁵² Gerede kazasında bu dönemdeki boşanmaların çoğu mahkeme yoluyla ve şahitler huzurunda gerçekleşmiştir. Ayrıca boşanmalar ağırlıklı olarak muhalaa şeklindedir. Zorunlu durumlarda erkeğin veya kadının tek taraflı boşanması ortaya çıkmıştır. Boşanmaların sebepleri arasında bazen eşlerin hiçbir gerekçe göstermeden evi terk etmesi ve ailesine bakmaması, şiddetli geçimsizlik konuları gibi konular başta gelmektedir.

İslam hukukunda evli eşin nafakasını temin etmek kocaya aittir. Bunun için kocanın zengin olması gerekmez. Hatta kadının zengin olması bile kocayı nafaka yükünden kurtarmaz.⁵³ Boşanmalarda eşlerin karşılıklı olarak birbirlerinden nafaka talepleri olmuştur. Ancak ağırlıklı olarak kadınların talepleri görülmektedir. Bununla ilgili olarak çeşitli örnekler rastlanmaktadır. 21 Nisan 1870 (19 Muharrem 1287) tarihinde Gerede kazası Kitirler Mahallesi halkından olan Hasan Kızı Fatma, kocası olan Hacı Oğlu Hacı Ahmet bin Mehmet'in kendisini ve küçük oğlu İsmail'i hiçbir nafaka ödemediği ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmediğini belirterek Meclis-i Deavi'de Hacı Ahmet'ten nafaka talebinde bulunmuştur. Şühûdü'l-halin de katılımıyla, belirtilen tarihten itibaren günlük yüzer para Hacı Ahmet'e ödetilmesi kararı verilmiştir.⁵⁴ Bazen anlaşmalı boşanmalarda tarafların nafaka alacağından vazgeçtiği de olmuştur. Bununla ilgili olarak 25 Kasım 1868 (9 Şaban 1285) tarihli belgede, Dörtdivan'ın Doğançılar köyünden İsmail Kızı

⁴⁹ GŞS.,1317, 101.

⁵⁰ Alaca, a.g.m., s.16.

⁵¹ Kaya, a.g.m., s. 97.

⁵² Kaya, Kemal, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(41), 2007, s. 100.

⁵³ Kaya, 2008, a.g.m., s. 88.

⁵⁴ GŞS., 1317, 152.

Ayşe, kocası Ömer bin İbrahim'den boşanmak istemektedir. Bunun için mihri müeccel olarak almış olduğu 300 kuruşluk nafaka alacağından vazgeçmiştir.⁵⁵

Eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kişilerin mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarını tasarruf etme yetki ve sorumluluğuna vesayet adı verilmektedir. Vasi, velinin bulunmadığı durumlarda küçüğün himaye ve temsil yetkisini ele alan kişidir.⁵⁶ Özellikle kimsesi olmayan çocuklara mallarını koruması ve kullanması için vasi tayin edilmiştir.⁵⁷ Gerede kazasına ait olan temettuat kayıtlarında bazı çocuklara vasi tayin edildiğini görmekteyiz. Bu kayıtlardaki vasi tayini genelde malını yönetemeyecek durumda olan küçük çocuklarla ilgilidir. Bu çocuklar temettuat kayıtlarında "sagir" olarak geçmektedir. Şer'îye sicillerinde ise vasi tayini birçok konuda olmakla birlikte ağırlıklı olarak evlilik, boşanma ve miras konularında olmuştur.⁵⁸ Vasilik, genellikle dede, babaanne, amca gibi yakın akrabalara verilmiştir. Vasilik işlemi çocuk belirli bir yaşa gelince (buluğa erip reşit olunca) sona ermektedir. Ancak bunun hangi yaş olduğuna dair bir kayıt yoktur.

Bununla ilgili örneklere bakacak olursak, 9 Haziran 1868 tarihinde Gerede kasabasına bağlı Samat köyünde ikamet eder iken vefat eden Kel Ahmet Oğlu Mustafa bin Mehmet'in küçük kızı Tutu'nun babasından intikal eden malını reşit olana kadar anası İsmail Kızı Hatice'nin idare etmesi ve vasisi olması konusunda hüküm verilmiştir. Bir başka belgede ise, 10 Haziran 1868 tarihinde Gerede kazasına tâbi Samat köyünde yaşarken vefat eden Kel Mehmet Oğlu Mustafa bin Mehmet namıyla bilinen kimsenin veraseti karısı Hatice, oğlu Mustafa ve kızı Tutu ile asker olan Mehmet'e verilmiştir. Ancak Mehmet asker olduğu için gelinceye kadar kardeşi Mustafa vasi tayin edilmiştir.⁵⁹ Benzer şekilde Gerede kazası halkından olan ve vefat eden Niyazoğlu Mustafa bin İbrahim'in henüz küçük yaşta olan çocuklarının veraseti anaları olan Şerife Hatun'a verilmiştir.⁶⁰

4. Çocuk Sayısı ve Miras Taksimi

Osmanlı Devleti'ndeki ailelerde çocuk sayısının çok fazla olmadığı söylenebilir. Ancak çocuk sayısı ailelerin kırsal alanda veya şehir merkezinde yaşamalarına göre farklılık gösterebilmektedir. Gerede'de hane başına düşen çocuk sayısına bakıldığında, şer'îye sicillerindeki verilere göre, hane başına düşen ortalama çocuk sayısı 3.5'tir. Bu sonuca 1317 nolu şer'îye sicilinde bulunan 96 tereke kaydı incelenerek ulaşılmıştır. Ancak tereke kayıtlarında verilen bilgilerden çocukların yaşlarına ulaşılamamaktadır.⁶¹ Çok eşli evliliğin yaygın olmayışı, çocuk sayısının bu ortalamada kalmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte tarım

⁵⁵ GŞS., 1317, 134.

⁵⁶ Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk Matbaası, Bakü, 1995, s. 102.

⁵⁷ Kaya, a.g.m., s. 101-102.

⁵⁸ Ercivan, a.g.e., s. 124.

⁵⁹ GŞS., 1317, 126.

⁶⁰ GŞS., 1317: 129.

⁶¹ GŞS., 1317: 8-180.

ve hayvancılığın en önemli geçim kaynağı olması sebebiyle insanların daha fazla çocuk sahibi olmak istedikleri görülmektedir. Mesela Gerede'ye bağlı Sungurlar köyü halkından olup vefat eden Monla mer oğlu İsmail bin Ali bin Abdullah'ın mirasçıları arasında mer, Ali, Hüseyin, Mehmed Receb ve Aişe bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Hüseyin ve Receb yaşları belirtilmemiş olmamakla birlikte sagir olarak kaydedilmiştir.⁶² Ovacık köyü halkından olup vefat eden Deli Monla Oğlu İbrahim bin Süleyman bin Abdullah'ın oğulları kebir olarak kaydedilmiştir. Bu kişinin Ali, Hüseyin, Süleyman, Salih, Mehmed, Emin ve Ahmed isminde çocukları bulunmaktadır. Bu rakam Gerede kazasındaki çocuk sayısı ortalamasının üstündedir.⁶³

Gerede'ye ait olan sicil kayıtlarında miras taksiminden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Kassam veya tereke defteri olarak bilinen defterlerde miras taksiminden söz edilmektedir. Gerede'ye ait olan tereke kayıtlarında vefat eden kişinin ismi, mahallesi, köyü açık bir Şekilde belirtilmiştir. Ancak vefat eden kişinin vefat tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Tereke taksimi için ya varisleri ya da vekilleri başvurmuştur. Bazen len kişinin ölmeden önce vekil tayin ettiği de olmuştur. Tereke taksimi mahkemelerde naip veya kassam tarafından yapılmıştır.⁶⁴

Ölen kişinin varlığı tek tek tespit edilmiş ve para olarak yani maddi değeri bu tereke defterlerine yazılmıştır. Cenaze masrafları ve resimler çıkarıldıktan sonra kalan miktar mirasçılar arasında paylaştırılmıştır. Tereke kayıtları çıkarılırken görevlilerden de bahsedilmiştir. Bununla birlikte kime hangi oranda miras düştüğü konusunda bilgi verilmemiştir. Bir kişi öldüğü zaman kimsesi yoksa malvarlığı beytülmale devredilmiştir. Şayet len kişinin borcu varsa malvarlığından bu borç miktarı düşülmüştür. Gerede Şer'ıye sicillerinde bununla ilgili örnekleri görmek mümkündür.⁶⁵

28 Nisan 1861 (17 Şevval 1277) tarihli Şer'ıye siciline göre, vefat eden Abdullah Oğlu Derviş Mustafa'nın mirasının murisleri arasında taksimi, hayattayken vasi tayin etmiş olduğu Kabiller Mahallesi sakinlerinden Kazgancı Hacı Osman Ağa marifetiyle gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ 29 Mart 1870 (29 Zilhicce 1286) tarihli bir Şukkada, henüz reşit olmadan başka mahalle giden yetimlerin daha önce yaşamış olduğu yerdeki mal varlığını ispat etmeleri durumunda, mal varlıklarının gitmiş olduğu yerdeki mahkeme sandığına aktarılması ve bu kimselere verilmesi kararı verilmiştir. Aynı yazının eki Gerede Kaymakamlığı'na gönderilmiştir.⁶⁷ Dhiliye Nezareti'nden yazılan 1868 yılına ait bir Şukkada, Arazi Kanunnamesi' ne göre miri araziyi işleten mutasarrıflardan birinin vefatı halinde, toprağın tasarruf hakkı birinci derece evlatlarına veya evlat vefat etmişse onların

⁶² GŞS., 1317: 179.

⁶³ GŞS., 1317: 180.

⁶⁴ Ercivan, a.g.e., s. 125.

⁶⁵ GŞS., 1317: 103.

⁶⁶ GŞS., 1317, 90-91.

⁶⁷ GŞS., 1317, 155.

evlatlarına silsile yoluyla verileceği, ikinci derece yakınlarla verilmeyeceği belirtilmiştir.⁶⁸

Tereke defterlerine bakıldığında vefat eden kişinin mal varlığının kişiden kişiye değiştiği görülmektedir. Dönemin şartları gereği bırakılan emvalin genellikle aynı olduğu kayıtlara geçmiştir. Ancak zengin kişilerde bu durum değişmektedir. 11 Haziran 1856 (7 Şevval 1272) tarihli tereke kaydında, Kabiller Mahallesi sakinlerinden Kazgancı İbrahim'in kızı Emine'ye ait kassam defterinde bu kişinin dönemine ve çevresine göre oldukça fazla mal varlığı bulunmaktadır. Bunlar içerisinde; Mushaf, çeşitli türlerde kilimler, yorganlar, minderler, yastık, döşek, basma, perde, antari, kürk, hırdavat malzemesi, sofraya peşkeri, gömlek, kaddife kumaş, havlu, basma, ferace, ayakkabı, lif, çeşitli türde yiyecek kapları, şallar, yemeniler, çoraplar, hırkalar, sabun, örtme, sepet, ipek kumaş, kaşıklar, çeşitli tarzda feraceler, top halinde kumaşlar, sim havlu ve kumaşlar bulunuyordu. Ayrıca elmas yüzük, sade yüzük, mercan takı, tesbih, boncuk kol bağı, ayakkabı, kemer, atlas antari, kotni, hümayun gömlek, ip, yumak, kâseler, fener, seccade, şemsiye, yirmilik altın ve diğer türde altınlar, paralar bulunmaktaydı.⁶⁹ Bununla birlikte vefat eden kişilerin terekeleri arasında daha sade mal varlıklarına rastlanmaktadır. Mesela Gerede'ye bağlı Çukurca köyü halkından olup vefat eden Halil bin Hüseyin adlı kişinin mal varlığı arasında buğday, saban demiri, yatak ve bir miktar kuruş değerinden para olduğu görülmektedir.⁷⁰

13 Mart 1857 (17 Recep 1273) tarihli tereke kaydında görülmüştür ki, vefat eden bir kimsenin şayet mirasçısı yoksa mirası devlet hazinesine bırakılırdı. Kabiller Mahallesi'nde yaşayan Halveti Tarikatı tekkesinde sakin iken vefat eden el-Hac Ali'nin mirasçısı olmadığı için mal varlığı devlet hazinesine bırakılmıştır.⁷¹ Aynı şekilde İstanbul'dan yola çıkıp Çankırı'ya giderken vefat eden Parmaksız Oğlu Hüseyin Bin Mehmed Bey'in mal varlığı gerekli masrafların düşülmesi için kaza müdürü olan Ahmed Ağa'ya teslim edilmiştir.⁷²

5. Kıyafetler

Eşyalar insanların refah seviyesini ve mal varlıklarını gösterir. Osmanlı döneminde ölen bir kimseye ait olan maddi varlıklar tereke defterlerine kaydedilmiştir. Tereke defterlerinden yola çıkılarak kişilerin maddi varlıklarının kayıtlarına ulaşmak mümkün olmaktadır.⁷³ Genelde olduğu gibi Gerede kazasında da tereke defterlerinin incelemesinden çıkan sonuca göre, kişilerin sahip oldukları eşyalar gelir durumlarına ve yaptıkları işe göre farklılık göstermekteydi. Mesela tarımla ve çiftçilikle uğraşan birisi daha çok bu meslekle ilgili

⁶⁸ GŞS., 1317, 145.

⁶⁹ GŞS., 1317, 80.

⁷⁰ GŞS., 1317, 105.

⁷¹ GŞS., 1317, 81.

⁷² GŞS., 1317, 35.

⁷³ Yusuf Oğuzoğlu, Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985, s.1.

eşyalar bırakırken, şehirde yaşayan ve ticaretle uğraşan bir kimsenin eşyaları da buna göre olmaktadır. Şer'îye sicillerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre Gerede'de 19. yüzyılın ikinci yarısında kullanılan eşyalar genellikle benzer özellikler taşımaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere meşgul olunan meslek ve gelir durumu bazı farklılıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Gerede'ye ait tereke kayıtlarına göre 19. yüzyılda kadınlar başlarına şal (Acem şalı, Fransız şalı, köhne şal), fes (kumaş fes, sim fes, püsküllü fes), şali ferace, yazma yemeni gibi kıyafetler takıyorlardı.⁷⁴ Şalvar (çuha şalvar), dönemin en önemli kıyafetlerinden birisiydi. Belden alt kısmına peştamal, ayaklarına ise pabuç veya yemeni adı verilen lastik ayakkabı, bunların iç kısmına ise soğuk bir memleket olmasından dolayı mest giyilirdi.⁷⁵

Kadınlar üzerlerine antari (çuha antari, atlas antari, köhne antari, şam kutnusu antari, çitari antari, iplik çitari antari), hırka (kotni kısa hırka, basma hırka), örtme, şali ferace giymekteydiler. Teka adı verilen bir örtü ve kezi lebade de giyilen kıyafetler arasındadır. Ayrıca bel kısmını tutmak için bellerine kemer bağlamaktaydılar. İçlik olarak da yelek, iç kıyafet olarak don, ayaklarına ise dizlik giyerlerdi. Ayrıca yakasız ve iliksiz bir ceket türü olan salta adı verilen kıyafet giyilirdi. Kadınlar ve erkekler bel kısımlarını sıcak ve sıkı tutmak amacıyla kuşak (çitari kuşak, Trablus kuşak) sarmaktaydı. Kadınların evde mahrem alanlarında sabahlık olarak giydikleri tek parçadan oluşan kıyafet ise siyah maşlah idi.⁷⁶

Günümüzden yaklaşık 150 yıl önce giyilen bu kıyafetlerin bir kısmı yakın tarihe kadar kullanılmaya devam etmiştir. Kadınların sokağa çıkarken giymiş oldukları örtme adı verilen kıyafet kısmen de olsa, halen kullanılmaya devam etmektedir. Ayak yemenisi veya baş yemenisi de kullanılmaktadır. Aynı şekilde bele sarılan kuşağın yaşlı insanlar tarafından kullanımı devam etmektedir.⁷⁷ Gerede'de erkekler, tereke kayıtlarına göre başlarına fes (köhne fes, kırmızı fes, simkâri fes), köhne takke, sarık (yeşil sarık, beyaz sarık), aba başlık takardı. Ayrıca fesin üzerine çevre adı verilen kumaş sarılırdı.⁷⁸ Üzerlerine yine aba (yağmurluk aba, cedit ağbani aba), yelek (cedit basma yelek, köhne yelek), cübbe veya köhne libas, soğuktan korunmak için kürk (müstamel kürk, nafe kürk), iç kısma ise gömlek giyilirdi. Bele kemer takılır veya kuşak (köhne kuşak) sarılır, boncuk kol bağı da kollara bağlanırdı. Para taşımak için örme keseler ve tütün keseleri olurdu. Bunun yanı sıra duhan çubuğu, nargile, tesbih, silahlık erkeklere ait eşyalar arasındaydı.⁷⁹ Belden aşağı kısma pantolon giyilirken, iç elbise olarak don, uçkur (köhne uçkur), dizlik ve eldiven de kullanılmıştır. Ayaklar için ise çorap, mest,

⁷⁴ GŞS., 1317, 8-18.

⁷⁵ GŞS., 1317, 80-100.

⁷⁶ GŞS., 1317, 80, 87.

⁷⁷ Ercivan, a.g.e., s.119.

⁷⁸ GŞS., 1317, 101-135.

⁷⁹ GŞS., 1317, 126-144.

tozluk, terlik (iplikten terlik), çizme, kundura, ayakkabı (köhne ayakkabı, köhne kotni ayakkabı, canfes ve kerzi ayakkabı) vardı.⁸⁰

Ayrıca giyilen kıyafetler arasında; çekme zenne telli antari, basma zenne antari, zenne canfes hırka, zenne köhne ayakkabı, köhne sevâhî zenne antari, kotno zenne antari, simli çuha zenne salta bulunmaktadır. Bu kıyafetler daha çok Mengen yöresinde yaygın olarak bulunan ve günümüzde de devam eden köçek oyununda giyilen kıyafetlerdir. Özellikle düğünlerde ve diğer eğlencelerde erkek köçeklerin giymiş olduğu kıyafetlerdir. Günümüzde bu gelenek devam etmektedir. Anlaşılan odur ki zamanında köçek âdeti Gerede yöresinde de bulunmaktaydı. Mesela Kitirler Mahallesi halkından olup vefat eden Zeliha hatunun terekesi arasında bu tarz kıyafetler bulunmaktaydı.⁸¹ Giyilen kıyafetler bölgenin soğuk bir iklime sahip olmasından dolayı buna göre şekillenmiştir. Ayrıca halkın ekonomik durumunun da zayıf olması ve yöresel davranış özellikleri de kıyafetlerin şeklinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Mesela Yenişarpar karyesinden olup vefat eden Hüseyin Bin İsmail isimli kişinin mal varlığı arasında kilim, yorgan, çuval, heybe, ibrik gibi günlük hayatta kullanılan eşyaların yanı sıra arpa, fiğ, buğday, saban, tırpan, tosun, inek, keçi gibi mal varlıklarının olması bu kişinin tarım ve hayvancılıkla ilgilendiğini ve terekesinin de buna göre şekillendiğini göstermektedir.⁸² Buna karşılık Seviller Mahallesi halkından olup vefat eden Hüseyin Bin Abdullah'ın bıraktığı mal varlığı arasında kılıç, antari, şalvar, kürk, saat, tütün çubuğu, tütün kesesi, yüzük gibi eşyalar bulunmaktadır.⁸³ Bu kişi şehir merkezinde yaşadığı için terekesi de bu yöndedir.

6. Ziyet Eşyaları

Tereke kayıtlarından tespit edilen ziyet eşyaları şunlardır; altın tenvî, beşerlik altın, nasfet altın sim, onarlık altın küpe, beş adet altuni, onarlık altın ile tensuh, elmas yüzük, sade yüzük, gümüş kuşak, mercan takı, sim akik yüzük, sim boğaz takısı, sim hemhal, sim kolbağı, sim iğne, sim zincir, sim nişan iftilhar, yan takısı, onluk altın küpe, sim çarklı küpe, mahmudiye.⁸⁴ Mesela Demirciler Mahallesi halkından olup 1869 senesinde vefat eden Cemile Binti Salih isimli kişinin eşyaları arasında beşerlik ve onarlık altın ile sim çarklı küpe bulunuyordu.⁸⁵ Bununla birlikte benzer ziyet eşyalarının son derece sınırlı olduğu görülmektedir.

7. Mutfak Eşyaları

Gerede'ye ait tereke kayıtlarını incelediğimizde ailelerin 19. yüzyılda kullandıkları mutfak eşyaları arasında; kaşık (abanoz kaşık), bakraç, bardak, bıçak,

⁸⁰ GŞS., 1317, 138-160.

⁸¹ GŞS., 1317, 163.

⁸² GŞS., 1317, 8.

⁸³ GŞS., 1317, 34.

⁸⁴ GŞS., 1317, 144-160.

⁸⁵ GŞS., 1317, 133.

bukağa, çakmak, çay ibriği, çömlek, depme, demir tabla, fincan, güğüm (sağır), ibrik, nühas ibrik, nühas zezemiye, kavlı kibrit, kahve takımı, kahve ibriği, kahve değirmeni, kahve minderi, kâse, kazgan, kilit çakmak, çakmak taşı, kumkuma, kuşhane tencere, leğen, maşa, meşin sofrası, maşrapa, sac, sacayak, sahan, sağır frenk ocağı, sofrası peşkiri, sofrası bezi, sürahi, süzgeç, tabak, tava rendesi, tava, tas, çorba taşı, tencere, tepsi, yağ kabı ve yağdanlık bulunmaktadır.⁸⁶ 1861 senesinde vefat eden Hacı Ramazanâde Ali Bin Ali'nin eşyaları arasında kahve takımı, leğen, helke, sini, çorba taşı gibi mutfak eşyaları bulunmaktaydı.⁸⁷ Benzer şekilde, 1870 yılında vefat eden ve Orta Mahalle halkından olan İsmail Bin Abdullah'ın eşyaları arasında güğüm, ibrik, ocak demiri, fincan, kahve minderi, tencere, tava, cezve, çömlek ve şişe bulunuyordu.⁸⁸ Bu eşyalar aslında mutfakta bulunan ve temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik ve günümüzle kıyaslandığında son derece sade eşyalardır. Ayrıca gösterişten uzak olan bu eşyalar ince bir zevkle de tasarlanmış durumdadır.

Yukarıda bahsedilen kişisel eşyaların yanı sıra ortak kullanılan eşyalar da bulunmaktaydı. Abdest leğeni, ağaç sandık, minder (beledi döşek minder, çıt minder, yün minder), bez (batur bez, mısır bezi), kilim (cedit alaca kilim, köhne kilim, Kürt kilim, müstamel kırmızı kilim), havlu, peşkir, perde (keten perde), harar (köhne harar), oturmak için makat, sepet sandık, seccade, şamdan, şemsiye, demir soba bulunmaktadır.⁸⁹ Ev eşyası olarak yatak takımları bir diğer grubu oluşturmaktadır. Yorgan (basma yorgan, köhne yorgan, kotni yorgan, müstamel yorgan, müstamel çift yorgan), bohça, çarşaf, lif, yastık kullanılan eşyalar arasındadır.⁹⁰

Ayrıca rençper aletleri olarak, balta, bukağı, çakı, çuval, üzengi çubuk, debbağ har demiri, divit, dülger keseri, fener, farisi saat, halali saat, heğbe (kıl heğbe, tobra heğbe), helke, yumak ip, kamçı, kağrı, kantar, sandık (köhne meşin sandık), mikras, nacak, saban demiri, satır, tırpan, örs, çekeç, tiryak, tüfek ve üzengi gibi eşyalar görünmektedir.⁹¹

Sonuç

Osmanlı aile yapısının aydınlatılmasında çok sayıda veriyi ortaya koyan şer'îye sicillerinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısında 1317 nolu sicilden hareketle Gerede kazasındaki aile yapısı ve sosyo-ekonomik yapı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre mahkeme kayıtlarının birçoğunun tereke kaydı ve bununla bağlantılı olan miras taksimi şeklinde tutulduğu görülmektedir. Gerede'de çekirdek aile yapısı yaygın olmakla birlikte geniş

⁸⁶ GŞS., 1317, 144-167.

⁸⁷ GŞS., 1317, 88.

⁸⁸ GŞS., 1317, 144.

⁸⁹ GŞS., 1317, 167-177.

⁹⁰ GŞS., 1317, 177-180.

⁹¹ GŞS., 1317, 160-180.

aile olarak adlandırılan aileler de bulunmaktadır. Şer'ıye sicillerine göre Gerede'deki çocuk sayısı bu dönemde 3,5 olarak tespit edilmiştir. Ailelerde çocuk sayısı fazla değildir. Ancak tarımla uğraşan bölge insanı işgücüne ihtiyaç duyduğu için özellikle erkek çocuk sahibi olmak istemiş ve aile yapısı da buna göre şekillenmiştir. Bu şekilde olan ailelerde çocuk sayısında artış görülmüştür.

Evlilikler ve boşanmalarda İslam hukuku esas alınmıştır. Nikâh ve boşanma işlemleri buna göre yapılmıştır. Erkeğin boşanma hakkı olduğu gibi kadına da boşanma ve nafaka hakkı verilmiştir. Ayrıca evlilikte erkeğin kadına mehir verme zorunluluğu bulunmaktadır. Mehir türleri evlilik sırasında hemen veya bir süre gözetilmeksizin iki türlü olmuştur. Tek evli eşliliğin yaygın olduğu Gerede kazasında nadiren de olsa çok eşliliğe rastlanmaktadır. Kimsesi olmayan çocuklar için de belirli bir yaşa gelene kadar vasi tayin edilmesi yoluna gidilmiştir. Genel olarak Gerede'deki aile yapısı geleneksel Osmanlı ailesi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Son 100-150 yıllık aile düzeni bölgedeki geleneksel anlayışın korunması sebebiyle devam etmektedir. Miras taksiminde erkek kadar kadının da söz sahibi olduğu görülmektedir. Ölen bir kişinin mal varlığı mirasçıları arasında taksim edilmiştir. Miras paylaşımında kime ne oranda mal bırakıldığına dair kayda rastlanmamaktadır. Bu durum İslam hukukuna göre miras taksimi yapılması ile ilgilidir. Şayet vefat eden kişinin kimsesi yoksa mirası, borçları düşüldükten sonra Beytü'l-Mâl' e kalmaktadır. Aslında Gerede kazasındaki aile yapısı 19. yüzyılda Osmanlı aile yapısının küçük bir örneğidir. Gerede'deki aile yapısından yola çıkarak bölgenin sosyolojik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Buna ilave olarak Osmanlı aile yapısının genel özelliklerini de ortaya koymak mümkündür. Kullanılan ev eşyaları da zamanın ihtiyaçlarına göre ve yöresel alışkanlıklara göre şekillenmiş durumdadır. Bununla birlikte ailelerdeki gelir durumu, geçim kaynağı ve mesleğe göre eşyalarda ve kıyafetlerde değişiklik olabilmektedir. Bu ise Anadolu'da bulunan küçük bir Osmanlı kazasının kültürel özelliklerini gösterir. Bu küçük kazadan yola çıkarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunun geneli hakkında fikir sahibi olmak da mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Gerede Şer' iye Sicilleri (GŞS), 1317 Nolu Defter.

BOA., A.DVN., 15-30.

BOA., A.DVN., 40-55.

BOA., A.MKT.DV., 25-89

Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi.

Kitaplar

Akgündüz, Ahmet, *Şer' iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C.1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Atar, Fahrettin, Kadı, *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 24, ss. 66-69). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.

Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.

Çadircı, Musa, *Türkiye'de Kaza Yönetimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.

Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk Matbaası, Bakü, 1995.

Ercivan, Ahmet, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Gerede*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2022.

Oğuzoğlu, Yusuf, Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C. 1, ss. 74- 79.

Ortaylı, İlber, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 24, ss. 69-73.

Öztürk, Hüseyin, "Türklerde Aile ve Ahlâk Telâkkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C. 1, ss.12-21.

Türkdoğan, Orhan, "Aile Sosyolojisi Modeli", *Türk Aile Ansiklopedisi*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, C.1, ss. 24-36.

Uğur, Yunus, "Şer'îye Sicilleri", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. 39, ss. 8-11.

Makaleler

Alaca, Hanife, "18. Yüzyıl İstanbul Şer'îye Sicilleri'ne Yansıyan Konular Üzerinden Aile Mefhumu Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 70, 2021, ss.13-24.

Çakır, Sema, "Osmanlı Hukuk Sistemi'nde Fıkhnın Belirleyiciliği: Erzincan Şer'îye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz İle Mukayesesi)". *Süriyeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2019, ss. 441-468.

Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Bellekten*, 65(244), 2001. ss. 959-1006.

Kaya, Kemal, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(41), 2007, ss. 101-112.

Kara, Serdar ve Uyanık, Necmi, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarından M. Zekeriya (Sertel)'in Kadın Meselesi Üzerine Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 53, 2021, ss. 397-414.

Kaya, Ali, "17. yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 2008, ss. 81-107.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 1976, ss. 95-107.

Poyraz, "Özlem ve Bekdemir, Mustafa.19 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Kırşehir'de Aile", *OTAM*, 47, 2020, ss. 61-76.

Taş, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şuhûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, 44, 2008, ss. 25-44.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 41-68.

Geliş Tarihi: 30 Nisan 2023

Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Anzak Akroniminin Ortaya Çıkışına Dair Bir Değerlendirme ve Avustralya'da "ANZAK" Kelimesini Koruma Yönetmeliği

Orhan ÖZCAN**

Öz

Büyük Britanya'nın yanında İtilaf devletleriyle birlikte savaşa katılan Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri, Arıburnu Koyu'na 25 Nisan 1915'te askerî bir çıkarma yapmıştır. Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin bulunduğu coğrafi konumla Büyük Britanya birliklerinin işgal ettiği pozisyonu harita üzerinde birbirinden ayırt etmek ve uzun olan Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun ismini yazışmalarda kısaltılmasıyla Anzak kavramı ortaya çıkmıştır.

Çalışmada Avustralya ulusal kimliği ve askerî tarihinin merkezi haline gelmiş olan Anzak akroniminin kökeninin nasıl ortaya çıktığını ele alırken savaş sonrası Avustralya'da yürürlüğe konulmuş Anzak kelimesini koruma kanun ve yönetmeliği araştırılmıştır. Çalışma, kaynak taraması, sınıflandırma, çözümleme, tenkit ve sentez sırası izlenerek oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avustralya, Çanakkale Savaşı, Anzak Akronimi, Anzak Koyu, Anzak Kelimesini Koruma Yönetmeliği

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, (dorukefeorhan@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0398-7184).

An Assessment of the Emergence of the Anzac Acronym and the Protection of the Word "ANZAC" Regulations in Australia

Abstract

On the side of Great Britain, the Australian and New Zealand troops, which joined the war with the Allies, made a military landing in Arriburnu Bay on April 25, 1915. The concept of Anzac emerged by distinguishing the geographical location of the Australian and New Zealand soldiers and the position occupied by the Great British troops on the map and shortening the long Australian and New Zealand Army Corps name in correspondence.

In the study, while discussing how the origin of the Anzac acronym, which has become the center of Australian national identity and military history, emerged, the laws and regulations to protect the word Anzac that were put into effect in post-war Australia were investigated. The study was created by following the order of literature review, classification, analysis, criticism, and synthesis.

Keywords: Australia, Gallipoli War, Anzac Acronym, Anzac Cove, The Protection of Word "Anzac" Regulations

Giriş

Büyük Britanya tarafından 1755’de keşfedilen Avustralya kıtasına, Birleşik Krallık’tan göçmenler ilk defa 1788’de getirilmiştir. İngiltere’nin 1788-1868 yılları arasında *Avustralya iskân politikası* bağlamında,¹ Avustralya’ya 167.000 suçlu taşınmasıyla birlikte 1870’lerde Avustralya kıtasında toplam nüfus, iki milyon iki yüz bine ulaşmıştır. Büyük Britanya’nın İngiliz-İrlandalı iskanıyla ada/kıtanın yerlilerinin (Aborjinlerin) ortadan kaldırılması aynı döneme rast

---

¹ Avustralya yerleşimi ya da iskanı, Avustralya federasyonuna kadar gelişen Avustralya toplumu ve siyasetini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Terim, sömürgeleştirilmiş Avustralya’nın karakteri olan ırkçı bir politika olan Beyaz Avustralya politikasını, ticari koruma, ücretler ve koşullar üzerinde tahkim, bir refah devletinin başlangıcı ve savunma için İngiliz askerî gücüne güvenmeyi temsil eder. Robert Corcoran, Jackie Dickenson, *A Dictionary of Australian Politics*, Allen&Unwin, 2010, s.17.

gelmiştir.² Bu nedenle Avustralya, etnik ve kültürel köken olarak Büyük Britanya'dan gelen Anglo-Sakson/Kelt homojen bir geçmişe sahiptir.³

Avustralya, 1901 yılına kadar eyaletler arasında bölünmüş egemenlik alanlarıyla Büyük Britanya'nın kolonisi olmayı sürdürmüş ve *Britanya Avustralya'sı* olarak tanımlanmıştır. Avustralya, bağımsızlığını 1901'de ilan etmesiyle birlikte federasyonlardan müteşekkil bir federasyon olarak Avustralya (Commonwealth of Australia) ismini almıştır. Ancak Avustralya'nın gerek nüfusu gerekse kendisini savunmak üzere askerî organizasyonu, dış tehditleri bertaraf edecek düzeyde olmaması nedeniyle Avustralya askerî, politik ve iktisadi açıdan İngiltere bağımlılığını devam ettirmiştir.⁴ Almanya'nın 1870'lerde birliğini sağlamasıyla birlikte sömürgeci ve saldırgan politikalar üretmesi, Avustralya tarihinde de yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Sömürge arayışı içerisinde olan Almanya, Asya-Pasifik'te Yeni Gine'yi işgal etmiş, bu durum Avustralya'yı Alman işgaline açık hale getirmiştir. O dönemlerde bölgeden askerî açıdan uzaklaşan İngiltere, Almanya'nın saldırgan yayılcılığı karşısında Avustralya ve bölgedeki çıkarlarını korumak için Asya-Pasifik bölgesine hızlı bir dönüş yapmıştır. Bu nedenle yirminci yüzyılın başında Avustralya gerek politik, iktisadi gerekse askerî ve kültürel açıdan Birleşik Krallığın baskın etkisi altında kalmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin şiddetli biçimde duyulmaya başlandığı süreçte Büyük Britanya, Avustralya kamuoyu, siyasi elitleri ve askerî organizasyonu üzerinde Almanya'nın Avustralya'yı işgal edeceği algısı üzerine oluşturduğu propagandaya ağırlık vermiştir. Başta Avustralya olmak üzere Yeni Zelanda ve Kanada gibi eski kolonilerinden asker toplamayı planlayan Büyük Britanya, ordusunu Birinci

---

² Barbara A. West, Frances T. Murphey, *A Brief History of Australia*, Facts on File, New York, 2010, s. 31, Peter Macinnis, *The Big Book of Australian History*, National Library of Australia, Canberra, 2013, s. 26, James C. Docherty, *Historical Dictionary of Australia*, The Scarecrow Press, Maryland US, Toronto CA, Plymouth UK, Third Edition, 2007, s. xxiv, xviii, ix; John Merriman, Jay Winter (Editors), *Europe 1789-1914 Encyclopaedia of the Age of Industry and Empire*, Vol. I, Thomson Gale, New York-USA, 2006, s. 133.

³ Anthony Moran, *Australia: Nation Belonging, and Globalization*, Routledge, New York, London, 2005, s.53.

⁴ Büyük Britanya'nın Avustralya üzerinde politik ve askerî nüfuzu hakkında Bkz. Orhan Özcan, "Avustralya'nın I. Dünya Savaşı'na Katılmasında İngiltere Etkisi", Editörler: Osman Köse, Bünyamin Kocaoğlu, Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu, 2-4 Şubat 2018, Kemer/Türkiye; Orhan Özcan, "Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Katılmasında Büyük Britanya Etkisi: Siyasi Elitler ve Propaganda", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt:19, Sayı:30, Bahar/2021, ss.173-198; Avustralya ordusunun kuruluşu üzerine Bkz. Orhan Özcan, "I. Dünya Savaşı Öncesi Avustralya Askerî Organizasyonu ve Avustralya İmparatorluk Kuvveti'nin Oluşum Süreci (1870-1914)", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2018, Cilt 17, Sayı 1, ss.166-211.

Dünya Savaşı'nda sayıca da en büyük askerî teşkilatlardan birisi haline getirmiştir.⁵

Almanya'nın saldırgan yayılcılığı, İngiltere'nin Avustralya üzerinde çok yönlü nüfuzu ve Alman düşmanlığı üzerinden ürettiği propaganda, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın İngiltere'yle birlikte Birinci Dünya Savaşına katılmasında önemli bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı, Avustralya'da tıpkı Yeni Zelanda ve Kanada'da olduğu üzere krala, anavatan Büyük Britanya'ya sadakat borcunu ödemek zamanı olarak görüldüğü için Avustralya, İngiltere'nin yanında savaşa katılmıştır. Avustralya için Almanya hem anavatan olarak görülen İngiltere'nin düşmanı hem de Asya-Pasifik'te Avustralya'yı işgal edecek tehdit fonksiyonu olması nedeniyle Avustralya'nın politikası ve kamuoyunda düşmanlaştırılmış bir öge haline gelmiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda, İngiltere'yle hem tarihsel ve kültürel bağları hem de askerî, politik ve pragmatist gerekçelerle İtilaf bloğunda yer almıştır. Düşmanlaştırılmış Alman algısı, krala ve anavatana sadakat üzerinden militarize edilen Avustralya kamuoyu, Almanya'yla savaşa hazır hale getirilmiştir. Avustralya'da askerlik çağında olan pek çok erkek savaşa katılmak için asker toplama merkezlerine giderek gönüllü olarak askere kayıt olmuşlardır.⁶ Almanlarla savaşmak üzere gemilerle yola çıkan Avustralyalı gönüllüler, yolcuğa çıktıklarında Avrupa'da savaşacaklarını zannediyorlardı. İlk önce Mısır'a getirilen Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri, burada askerî eğitim almış ve boğazlara saldırma planı biçimlendiğinde *Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu* ismiyle W. Churchill'in

⁵ Avustralya'nın savaşa katılması hakkında Bkz. Orhan Özcan, "Avustralya'nın I. Dünya Savaşı'na Katılmasında İngiltere Etkisi", Editörler: Osman Köse, Bünyamin Kocaoğlu, Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu, 2-4 Şubat 2018, Kemer/Türkiye; Orhan Özcan, "Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Katılmasında Büyük Britanya Etkisi: Siyasi Elitler ve Propaganda", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt:19, Sayı:30, Bahar/2021, ss.173-198; Orhan Özcan, "I. Dünya Savaşı Öncesi Avustralya Askerî Organizasyonu ve Avustralya İmparatorluk Kuvveti'nin Oluşum Süreci (1870-1914)", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs, 2018, Cilt 17, Sayı 1, ss.166-211; Orhan Özcan, Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2018.

⁶ Avustralya'nın Asya-Pasifik'te politikaları hakkında Bkz. Orhan Özcan, "Avustralya'nın Asya-Pasifik'te Tehdit Algısı: Sarı Tehlike (1850-1914)", *Güvenlik Strateji Dergisi*, 17 (40), ss.865-898, 2021; Orhan Özcan, Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2018; Orhan Özcan, "Avustralya'nın I. Dünya Savaşı'na Katılmasında İngiltere Etkisi", Editörler: Osman Köse, Bünyamin Kocaoğlu, Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu, 2-4 Şubat 2018, Kemer/Türkiye; Orhan Özcan, "Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Katılmasında Büyük Britanya Etkisi: Siyasi Elitler ve Propaganda", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt:19, Sayı:30, Bahar/2021, ss.173-198; Orhan Özcan, "I. Dünya Savaşı Öncesi Avustralya Askerî Organizasyonu ve Avustralya İmparatorluk Kuvveti'nin Oluşum Süreci (1870-1914)", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Mayıs2018, Cilt 17, Sayı 1, ss.166-211.

teklifi üzerine Çanakkale Cephesi'nde Türklerle savaşmak üzere Gelibolu'ya sevk edilmiştir.⁷ Almanlarla savaşmayı bekleyen Avustralyalı askerler, Çanakkale Cephesinde Almanya'nın müttefiki Türk ordusuyla savaşmıştır.

General Birdwood emir komutasında bulunan ANZAK Kolordusu, 25 Nisan 1915 saat: 04:30'da Gelibolu Yarımadası'nda bulunan *Arıburnu Koyu*'na⁸ çıkarma yapmış ve savaş, sekiz ay sürmüştür. Savaşın sonunda Türk ordusu tarafından Çanakkale Cephesinde mağlup olan İtilaf devletleriyle birlikte hem Avustralya hem de Yeni Zelanda askerleri de ağır kayıplar vererek çekilmişlerdir.⁹ Çıkarma ve Çanakkale Savaşı, Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde

⁷ Mısır'da bulunan Anzakların komutanı Korgeneral W.R. Birdwood ve savaş hazırlıklarını tamamlamasına yardımcı olan komutan General Ian Hamilton'dur. S.L. Mayer, J.M. Roberts, Vladimir Dedijer, vd., *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 1*, Türkçesi: Uğur Üçüncü, Yener Yayınları, İstanbul, 1976, s.406.

⁸ Anzak Koyu (Anzac Cove); Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin çıkarma yaptığı koya verilen isimdir. Çıkarma öncesi İtilaf devletleri haritasında Z Koyu olarak isimlendirilir ve Küçük/Büyük Arıburnu arasındaki koyun ismidir. Türkler tarafından coğrafi ve askerî olarak ismi, *Arıburnu* olarak isimlendirilir. C.F. Aspinall-Oglander, *History of the Great War: Military Operations Gallipoli, Cilt 1*, Heinemann Ltd, London, 1929, s.173; David W. Cameron, *25 April 1915: The Day The Anzac Legend Was Born*, Allen&Unwin, NSW, 2007, s.xv; Stuart Macintyre, *A Concise History of Australia*, Cambridge University Press, 2016, s.163-165; Chris Coulthard Clark, *The Encyclopaedia of Australia's Battles*, Allen&Unwin, NSW, 2001, s. 101-102; John Laffin, *The Australian Army at War 1899-1975*, Editor: Martin Windrow, Osprey Publishing, London, 1982, s.10; Serpil Sürmeli, "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Barlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıradışı Mücadelesi", *Atatürk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2006, s.86-87; Stephen Chambers, *Arıburnu Çıkarma*, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.1. 25 Nisan 1985'te Türk Hükümeti, Anzak Günü'nde Anzak Koyu adını resmen tanımıştır. "Timeline of Australians and the Gallipoli Campaign", <https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/where-australians-served/gaş+llipoli/timeline> (E.T.:6.12.2021); Graham Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.136; *Gelibolu Tarihi Alanı*, s.231, <https://catab.kulturturizm.gov.tr> (E.T.:24.01.2023). Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinin 25 Nisan 1915'te çıkarma yaptığı yer olan Arıburnu Koyu, 600 metre uzunluğunda Gelibolu Yarımadası'nda yer alan bir koydur. Türkiye'de Arıburnu Koyu olarak bilinen mevki, İtilaf devletleri ya da özelde Avustralya ve Yeni Zelanda tarafından Anzak kuvvetlerinin çıkarma yapması nedeniyle Anzak Koyu olarak isimlendirilmiştir. Çıkarma öncesi Büyük Britanya haritalarında Z sahili olarak gösterilen mevkidir. 25 Nisan 1985'te Türk Hükümeti, Anzak Günü'nde Anzak Koyu adını resmen tanımıştır. Chambers, *age*, s.1; Oglander, *agm*, s. 173; *Gelibolu Tarihi Alanı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, 2006, s.231, <https://catab.kulturturizm.gov.tr> (E.T.:24.01.2023); "Timeline of Australians and the Gallipoli Campaign", <https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/where-australians-served/gaş+llipoli/timeline> (E.T.:6.12.2021).

⁹ Michael Andrews, *World War I: The Australian Experience*, Trocadero Publishing, 2011, s.14-19; Albert Palazzo, *The Australian Army: A History of its Organization 1901-2001*, Oxford University Press, 2001, s.62-80; West, Murphey, *age*, s.107; Robert Fleming, *The Australian Army in World War I*, Osprey Publishing, Editor: Martin Windrow, s.3; C. Michael Hall, "Anzac Day and Secular Pilgrimage", *Tourism Recreation Research*, Vol.27, 2, 2002, s.83; Jeffrey Grey, *A Military History of Australia*, Cambridge University Press, 2008, s.94-98. Müttefik kuvvetlerden

ANZAK kavramının ortaya çıkışını temsil ederken bu tarihi olay, Avustralya ve Yeni Zelanda'da *rüşünü ispat ettiği* (baptism of fire) bir olgu haline gelmiştir. Bu açıdan Anzak kavramı, Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde belirleyici bir anı temsil eden hadise olmasının yanı sıra Avustralya-Yeni Zelanda için en güçlü ve etkili ulusal bir sembolü temsil etmiştir.¹⁰ Günümüzde pek çok tarihçi çıkarmanın, Avustralya için Büyük Britanya dominyonu olmaktan ziyade benzersiz bir egemenlik duygusu yaşatan yeni bir millî bilinç oluşturduğu iddiasındadır.¹¹ Anzak çıkarması ve devamında sekiz ay süren savaşta, sekiz bin civarında Avustralya ve Yeni Zelanda askeri ölmüş ve kısa süre sonra çıkarmanın ilk günü olan 25 Nisan tarihi, Avustralyalıların savaşta ölen askerlerini andıkları gün haline dönüşürken kendi terminolojisini de oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı cephelerinden Gelibolu'da 8709,¹² Suriye-Filistin, Poziries'de 23.000 ve Ypres'de 38.000 olmak üzere cephelerin tamamında 59.342 Avustralya ve Yeni Zelanda askeri ölmüş, 152.171'i yaralanmış ve 120.167'i ise

---

480.000 askerin 180.000 kayıp verirken Türk ordusunda ki kayıp 220.000'dir. Anzak Kolordusunda 50.000 Avustralyalı asker görev almış ve 8141'i (hastalık, yaralanmalar dahil) ölmüştür. Yeni Zelanda'dan 2431 asker, 9798 Fransız askeri, 30.000'den fazla İngiliz asker ölmüştür. Clark, *age*, s.101-103; Birinci Dünya Savaşı'nda 60.000 Avustralya askeri ölmüş ve 170.000 yaralanmıştır. Ken Inglis, "Men, Women, and War Memorials: Anzac Australia", *Daedalus*, Fall 1987, Vol.116, No.4, Learning about Women: Gender, Politics, and Power (Fall, 1987), pp.35-59, s.36-37; Graham Seal, "Anzac", 8 January 2017, *International Encyclopedia of the First World War*, s.3, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (E.T.:12.12.2022), s.4. Avustralya basınında ilk defa Anzak çıkarmasına dair gazete haberleri, 26 Nisan 1915'te yayımlanmıştır. "The Dardanelles", "Bombardment Resumed", "Allies Troops Landed", *Argus*, 26 May 1915, p.10; "The Dardanelles", "Troops Landed to Attack Gallipoli", *Leader*, 26 May 1915, p.2; "Reported Landing on Gallipoli", "Grecian Reports", *National Advocate*, p.3. Anzak Kolordusu, 25 Nisan 1915 saat:4:30'da Arıburnu Koyu'nda çıkarma yapmıştır. Cameron, *age*, s.xxiii-xxviii,35.

¹⁰ West, Murphey, *age*, s.107; D.A. Kent, "The Anzac Book and the Anzac Legend: C.E.W. Bean as Editor and Image-Maker", *Historical Studies*, Vol. 2, No.84, April 1985, s.376; Paul Kelly, *100 Years: The Australia Story*, Allen&Unwin, NSW, 2001, s.10; "Anzac Day 25 April", <https://anzacportal.dva.gov.au/commemoraiton/key-dates-australia> (E.T.:03.12.2021); Bkz. Orhan Özcan, Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2018.

¹¹ Frank Welsh, *Great Southern Land: A New History of Australia*, Allen Lane, New York, 2004, s.368; West, Murphey, *age*, s.107.

¹² Avustralyalı ölen asker sayısı genel kabul gören rakam olarak 8.709'dur. West, *age*, s.108-109; Clark, *age*, s.235; Hall, *agm*, s.83; Andrews, *age*, s.20; Fleming, *age*, s.40. Gelibolu'da ölen Avustralya asker sayısı hakkında çeşitli rakamlar telaffuz edilmekle birlikte James C. Docherty, Gelibolu'da 8.418 Avustralya askerinin öldüğünü ve 19.441 askerin yaralandığını belirtir. Docherty, *age*, s.15. John Laffin, Çanakkale'de Avustralya ölü sayısını 7.594 ve yaralı sayısını 19.367 olarak belirtmiştir. Laffin, *age*, s.11.

her hangi bir uzvunu kaybetmeden¹³ ülkesine dönebilmiştir.¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu, İtilaf devletleri adına ilk defa Çanakkale Cephesinde savaşmasının yanı sıra yine Türk ordusuna karşı Sina-Filistin Cephesinde ve Alman birlikleriyle Avrupa cephelerinde savaşmıştır.¹⁵ Çanakkale Savaşı, İngiliz ve Fransız kontrolü altında olmasına rağmen 1901'de resmî olarak birkaç ayrı koloniden oluşan *Avustralya Topluluğu*'nun ilk büyük ölçekli askerî harekâtı olması açısından önem atfedilmiştir.¹⁶

Çanakkale Savaşı üzerine gerek Türkçe literatürde gerekse Avustralya ve dünya literatüründe pek çok çalışma katkı sağlamıştır. Bu yayınlarda Anzak kelimesi sıklıkla vurgulanmış, kelimenin Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun baş harflerinden oluşan bir akronim olduğu ifade edilmiş ancak Anzak kelimesinin kökeni, tarihsel gelişimi ve Anzak kavramı özelinde yeni kelimeler türetildiği üzerine bahsedilmemiştir. Bu bağlamda Anzak akronimi ve terminolojisinin oluşum süreci üzerine Türk literatüründe çalışma yapılmamış olması çalışmanın amacını oluşturur. Bu yönüyle çalışmanın söz konusu alandaki mevcut boşluğu dolduracağı, Çanakkale ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yeni çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte "AN-ZAK" ya da "Anzak" kelimesinin, büyük ya da küçük harfle birbirinin yerine kullanılabilir olması ve kelimenin büyük harfle yazıldığını gösterir bir kural veya kanun olmaması nedeniyle çalışmada ilgili akronim belirli yerler dışında "Anzak" biçiminde kullanılmıştır. Diğer yandan "Anzak kısaltması" yerine "Anzak akronimi" ifadesi kullanılmıştır. Bu kullanımın temel nedeni kısaltma ve akronim arasındaki ayırmadan kaynaklanmaktadır. Her iki kelime arasındaki ana ayırım, oluşma biçimidir. Kısaltmalar, genellikle kelimenin ilk birkaç harfini alması ve bir nokta ile bitmiş olmasının yanı sıra nokta almayabilir. Halbuki,

---

¹³ Yaralanmaya bağlı olarak zarar görmeyen ya da bir uzvunu kaybetmeyen askerler, savaşın asker üzerinde meydana getirdiği psikolojik travmalarla mücadele etmişlerdir. Savaş sonrası evlerine dönen Avustralyalı gaziler ve iyileştirme projeleri hakkında Bkz. Orhan Özcan, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Avustralya'da Gazilere Yönelik Uygulanan Asker İskân Programı Üzerine Bir Değerlendirme", *Belgi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2735-2758.

¹⁴ West, *age*, s.108-109; Clark, *age*, s.235; Hall, *agm*, s.83; Docherty, *age*, s.14-15; Andrews, *age*, s.20; Kelly, *age*, s.14; Fleming, *age*, s.3-40; Clark, *age*, s. 101-104, 117,120-146; Grey, *age*, s.119-122. J. Laffin, 332.000 Avustralya askerinin savaşa katıldığını, savaşa katılan 53.393 askerin öldüğünü toplamda yaralılar dahil 212.773 zayıat olduğunu ifade etmiştir. Laffin, *age*, s.15. Fleming 416.809 Avustralyalının askere kayıt olduğunu 210.000'den fazla zayıatın olduğu ve 61.519 askerin öldüğünü ifade etmiştir. Fleming, *age*, s.40-41.

¹⁵ Seal, "Anzac", s.3; Laffin, *age*, s. 10-20; Grey, *age*, s.92-122; Andrews, *age*, s.20-35; Palazzo, *age*, s.62-80; Fleming, *age*, s.3-8,13-40. Gelibolu, Somme ve Flanders savaş alanlarının dışında Avustralya ulus tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. Kent, *age*, s.376.

¹⁶ Corcoran, Dickenson, *age*, s. 6; Seal, "Anzac", s.2; Docherty, *age*, s.15, Laffin, *age*, s. 10-11.

akronimler çoğunlukla bir cümlenin içindeki her kelimenin ilk harfinden oluşur.¹⁷ Bu nedenle çalışmada, Anzak kısaltması yerine akronim ifadesi kullanılmıştır.

1. ANZAK Akroniminin Oluşum Süreci

ANZAK, *Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun* ilk harflerinden oluşan akronime verilen kavram olmakla birlikte kolordu kapsamında görev alan askerlerin tamamına verilen isimdir.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri içerisinde görev yapan askerleri kapsayan bir anlam kazanan Anzak kavramı, Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da ilk başta Gelibolu'da görev yapmış ve sonra daha geniş bir anlam kazanarak tüm Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerini tarif eden bir isme dönüşmüştür.¹⁹ Günümüzde Anzak kavramı, askerî bir oluşum olarak her iki dünya savaşında Anzak Kolordusu ismiyle yer almış askerî bir *teşkilat* ve *topluluğu* ve coğrafi olarak Anzak Koyu tanımlamasıyla bir yer ismini ifade eder. 25 Nisan 1915'te Gelibolu çıkarmasından önce Mısır'da Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri için akronim olarak kullanılan terim,²⁰ o dönemden beri Avustralya ulusal kimliğinin ve askerî tarihinin merkezi haline gelmiştir.

Anzak akroniminin kökeninin nasıl ortaya çıktığı belirsiz olmasına rağmen bu özel ismin Sir William Riddell Birdwood, General Sir Ian Hamilton ve Teğmen A.T. White'in ortaya çıkardığına dair iddialar ileri sürülmüş ve kavram, Gelibolu Savaşı ve sonrasında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.²¹

¹⁷ Türkçe sözlükte *akronim*; kısma ad olarak belirtilirken *kısaltma*; kısaltılmış ad veya söz, iktisar olarak tanımlanmıştır. TDK, Türk Dil Kurumu adının kısaltması olarak örneklendirmiştir. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s.57,1165. Akronim ile kısaltmalar birbirine sıklıkla karıştırılır. Longman İngilizce sözlükte *Acronym*; bir organizasyon gibi bir şeyin isminin ilk harflerinden oluşan isim olarak tanımlarken NATO örneğini vermiştir. *Abbreviate* ise harfleri dahil etmeyerek ya da her kelimenin ilk harfini kullanarak bir kelime veya ifadeyi daha kısa hale getirmek olarak tarif edilmiştir. *Longman Dictionary Contemporary English*, International Edition, Pearson Education Limited, 2004, p.2,14.

¹⁸Palazzo, *age*, s.389; Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.136; Corcoran, Dickenson, *age*, s. 6; Docherty, *age*, s.14-15; Fleming, *age*, s.5-6; Laffin, *age*, s. 10-15; "The Anzac Day Tradition", <https://www.awm.gov.au/commemoration/anzac-day/traditions> (E.T.:02.12.2021).

¹⁹ Anzac Spirit, "The Word Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/spirit> (E.T.:17.09.2021).

²⁰ Craig Stockings, "The Anzac Legend and the Battle of Bardia", *War in History*, Vol.17, No.1, January 2010, s.87.

²¹ Seal, "Anzac", s.2; C.E.W. Bean, *The Anzac Book*, Cassel, Sydney, 1916, s. ix.

Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar, Gelibolu'da karaya çıktıktan sonra kolordunun komutanı olarak General Sir W.R. Birdwood'dan çıkarmanın gerçekleştiği yer için bir isim önermesi istenmiştir.²² Aslında bu yeni isim önerisinin nedeni, çıkarmadan hemen sonra harita üzerinde Avustralya, Yeni Zelanda askerlerinin bulunduğu coğrafi pozisyonla İngiliz askerinin işgal ettiği konumu birbirinden ayırt etmektir. Bu niyetle uzun olan *Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu* (Australian and New Zealand Army Corps) isminin kısaltılması amaçlanmıştır.²³ *Anzak Kitabı'nın*²⁴ yazarı Avustralyalı askerî tarihçi *Charles Edwin Woodrow Bean*,²⁵ Anzak isminin kökeniyle ilgili olarak kitabında General W.R. Birdwood'un şu sözlerine yer vermiştir:

General W.R. Birdwood, *bir yıl önce Mısır'da bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun emir komutasını aldığım da kolordum için bir telgraf kod adresi seçmem istendi ve ardından "Anzak" kelimesini kabul ettim. Daha sonra geçen Nisan ayında buraya (Gelibolu) çıkarmamızı gerçekleştirdiğimizde üst karargâh tarafından bu koy için bir isim önermem istendi. Ardından bu yerin "Anzak Koyu" olarak kaydedilebileceğini önerdim* ifadesini kullanmış ve *her zaman bu yer, coğrafi bir dönüm noktası olarak kalırken bugün askerlerin cesaret tarihini oluşturduğu bir isim olmuştur* ifadesine yer vererek Anzak akroniminin ortaya çıkışına dair gerçekleşen hadiseyi anlatmıştır.²⁶

²² Laffin, *age* s.10; "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021).

²³ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", October 2020, s.3,

<https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023); Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.136.

²⁴ 1915'te Gelibolu'da savaşan askerler tarafından yazılmış ve ortaya konmuş resim, şiir ve hikâyelerin derlemesinden oluşmuş bir koleksiyon kitabıdır. C.E.W. Bean tarafından düzenlenen kitap, 1916'nun başlarında yayınlanmış ve General W.R. Birdwood, 19 Aralık 1915'te kitabın giriş bölümünü yazmıştır. "Australian War Memorial", "Origins of the Acronym Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin>

(E.T.:17.09.2021). *Anzak Kitabı*, C.E.W. Bean'ın Anzak efsanesini oluşturduğu eseridir ki 150'den fazla Anzak askerinin günlükleri, şiirleri, fıkraları ve şarkılarını içerir. Kent, *age*, s.376; Hoffenberg, *ağm*, s.113.

²⁵ *Charles Edwin Woodrow Bean*, çocukluğunun çoğunu geçirdiği ve eğitim gördüğü İngiltere'ye derinden bağlı olmasına rağmen Avustralyalıların, İngiliz İmparatorluğunda Britanya'nın beyaz Anglo-Saksonları anlamında kullanılması anlamında en iyisi olduğuna ikna olmuştur. Joan Beaumont, "The Anzac Legend", Joan Beaumont (ed.), *Australia's War: 1914-1918*, Allen&Unwin, Sydney, 2013, s.214.

²⁶ Bean, *The Anzac Book*, s.ix; Seal, "Anzac", s.2, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (E.T.:12.12.2022); "Australian War Memorial", "Origins of the Acronym Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin> (E.T.:17.09.2021); Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.136.

C.E.W. Bean, *Anzak Kitabı* isimli çalışmasında çıkarmanın yapıldığı yerin *Anzak Koyu* olarak isimlendirilmesini W.R. Birdwood'a atfetmiştir. Böylece çıkarma alanı, Avustralya ve Batı literatüründe *Anzak Koyu* olarak anılmış sonra da Gelibolu Yarımadası'nda savaştan tüm Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerleri tanımlayan bir ifadeye dönüşmüştür.²⁷ Terim, büyük ölçüde Çanakkale Savaşı'nda Avustralya kolordusunda resmî olarak görev alan askerî muhabir ve tarihçi Charles Bean'in çalışmalarıyla da popüler hale gelmiştir.²⁸

Anzak kelimesinin terminolojik ve tarihsel açıdan gerek Avustralya'da gerekse dünyada popüler hale getiren çalışma ise C.E.W. Bean'in *Anzak Hikâyesi: 1914-1918 Savaş'ında Avustralya'nın Resmî Tarihi* (The Official History of Australia in the War of 1914-1918) isimli kitabıdır. Kitap, Avustralya Harp Tarihi çalışmalarında temel başvuru kaynaklarından biri olmakla birlikte genel açıdan Avustralya'nın Birinci Dünya Savaş tarihini ele almıştır. Gelibolu çıkarmasını ayrıntılı biçimde ele alan eser, iki cilt olarak yayımlanmıştır. Avustralya'nın resmî askerî tarihçisi C.E.W. Bean eserinde, kelimenin akronim hikayesini ayrıntılı biçimde anlatırken İngiliz ordusunda (RASC) görevli Teğmen A.T. White'a dikkat çekmiştir.

1915 başlarında bir gün, Birdwood'un kurmaylarının operasyon bölümünden sorumlu Binbaşı C.M. Wagstaff genelkurmay ofisine girdi ve yazıcılara kolordu için kod adı olarak uygun bir kelimenin istendiğini söyledi. Yazıcılar, odalarının dışındaki çantaların üzerindeki büyük harfleri fark etmişlerdi. A & NZAC ve yazışmalara kaydetmek için bir lastik ıstampada baş harflerinden oluşan biçimde kesilmişti. Wagstaff, şifreli bir kelimenin gerekliliğinden bahsettiğinde görevli askerlerden biri (muhtemelen Teğmen A.T. White) peki ya ANZAK? diye önerdi ve Binbaşı Wagstaff bu kelimeyi generale önerdi, o da onayladı ve bunun üzerine "ANZAK" Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun kod adı oldu²⁹ diye ifade ederek kelimenin oluşum sürecini ele almıştır ancak bir dipnotta C.E.W. Bean; kelime, yazıcılar arasında zaten kullanılmaktaydı.

²⁷ Chambers, *age*, s.xi,xiv; Laffin, *age*, s.10; "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym>(ErişimTarihi:16.09.2021); "New Zealand History", The Anzacs, "Anzac Day", s.3, <https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs> (E.T.: 16.09.2021); "Anzac Spirit", "The Word Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/spirit> (E.T.:17.09.2021).

²⁸ Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.138; "The War", *Advertiser*, 8 June 1915, p.12; "The Dardanelles", "At Anzac Bay", The First Day", *West Australian*, 17 June 1915, p.3.

²⁹ C.E.W. Bean, *The Story of Anzac: The Official History of Australia in the War of 1914-1918, Vol. 1*, Angus&Robertson, Sydney, 1936, s.124-125; "Australian War Memorial", "Origins of the Acronym Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin>(E.T.:17.09.2021).

Muhtemelen ilk akroniminin kullanımı, Çavuş G.C. Little ve Çavuş H.V. Milligan tarafından kullanılmıştır³⁰ diyecektir.

Robert Rhodes James, *Gelibolu* isimli eserinde C.E.W. Bean'in anlatımına benzer bir tanımlamayla *İki Avustralyalı çavuş, Little ve Milligan, Kahire'deki Shepheard's Hotel'de bulunan kolordu karargâhında baş harfleri A.&NZAC olan lastik bir damga kullanıyorlardı. Kolordu için bir kod isim gerektiğinde İngiliz subay White, ANZAK akronimini üst komutanlığa önerdi. ANZAK kelimesinin kullanımı, Ocak 1915'te genel kullanımdaydı* ifadesine yer vermiştir.³¹

Anzak kavramının ortaya çıkmasıyla ilgili diğer bir anlatı ise Birinci Dünya Savaş'ının başlaması üzerine Korgeneral W.R. Birdwood emir komutasına girmiş, *Avustralya İmparatorluk Kuvvetleri (AIF)*³² ve *Yeni Zelanda Sefer Kuvvetleri (NZF)*, Aralık 1914'te Mısır'a gelmiştir ve başlangıçta çeşitli tümenlerden oluşan Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerine *Avustralyasya Kolordusu* ismi verilmesi planlanmıştır. Anzak terimini kimin bulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte General W.R. Birdwood'un karargâhında görevli bir personelin ıstampa üzerine kısaltmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte akronim, Nisan 1915'te Gelibolu'ya çıkarma yapılmadan önce Mısır'da bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerine verilen genel isim olarak kabul görmüştür. Akronim, ilk olarak, *A&NZ Army Corps* olarak yazılmıştır. Çavuş K.M. Little, yeni kolordunun uzun ismini yazışmalarda kısaltarak bir ıstampa da *A.&N.Z.A.C* harflerini kullanmıştır ancak kolordu karargâhındaki askerler kısa süre sonra telgraf mesajlarını kodlu biçimde arşivlemek için uygun bir telgraf kodu olarak *ANZAC* olarak tekrar kısaltmışlardır.³³ *Avustralya Gazi İşleri Bakanlığı'nın Anzak Kelimesinin Kullanım Kılavuzu* adlı eserinde akronimin General W.R. Birdwood'un Kahire'de bulunan personelinin ortaya çıkardığını ifade etmiş olsa da özelde isim vermekten kaçınmış ancak Anzak kelimesinin

³⁰"Australian War Memorial", "Origins of the Acronym Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin> (E.T.:17.09.2021).

³¹ Robert Rhodes James, *Gallipoli*, Pimlico, London, 1999, s.40, "Australian War Memorial", "Origins of the Acronym Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin> (E.T.:17.09.2021).

³² *Australian Imperial Force (AIF)*; Avustralya, İmparatorluğu yurttaş güçleriyle desteklemek yerine hem yasal hem de ulusal tercihler nedeniyle deniz aşırı hizmet için gönüllülerden oluşan başka bir ordu oluşturmuştur. AIF, *Avustralya Donanması ve Askeri Sefer Gücü*'nden (Australian Naval and Military Expeditionary Force/AN&MEF) oluşmuştur. Palazzo, *age*, s.62-63, 80; Laffin, *age*, s.10.

³³ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", October 2020, s.3, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023); "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021).

akronimlerine ait ilk versiyonlardan bahsetmiştir. Diğer yandan Yeni Zelanda Hükümetine bağlı resmî sitede yer verilen *Yeni Zelanda Tarihi* isimli eserde, akronimin General W.R. Birdwood'un karargâhında görevli Muhabere Çavuşu K.M. Little tarafından lastik ıstampa üzerine kodlanarak ortaya çıktığını belirten ifadeler yer verilmiştir.³⁴Tarihçi C.E.W. Bean'in yanı sıra John Laffin, Jeffrey Grey ve Michael Andrews de Anzak kavramının ortaya çıkışıyla ilgili General W. Birdwood'u işaret etmiştir.³⁵

Avustralya'da *Weekly Times* Gazetesi'nde yayınlanan 3 Nisan 1915 tarihli haberde, Çanakkale Savaşı'yla ilgili yapılacak haberlerin sansürlendiği bildirilmiştir. Londra gazeteleri adına E. Ashmead Bartlett, (Reuter) adına Bay (Lester) Lawrence'in, eyalet basını ve dominyonlar adına Avustralya resmî gazetecisi Yüzbaşı C.E.W. Bean'in akredite edildiği ve Gelibolu hakkında ilgili gazeteciler dışında haberlere sansür getirildiği bildirilmiştir.³⁶ Gelibolu çıkarması haberini ilk yayımlayan İngiliz Gazetesi *The Daily Telegraph* adına İngiliz savaş muhabiri olarak görev alan *Ellis Ashmead Bartlett* olmuş ve sonra Avustralyalıların *cesaretini, dayanıklılığını ve askerlik niteliklerini*³⁷ öven yazılar kaleme almıştır. Anzak ile ilgili ilk haberi yapan ve Anzak askerini öven değerlendirmeler yapması nedeniyle de Ashmead Bartlett³⁸, Anzak efsanesini oluşturan kişi olduğu yönünde

³⁴ "Protecting the Word Anzac", <https://www.dva.gov.au/recognition/commemorating-all-who-served/protecting-word-anzac> (E.T.: 02.02.2023); "New Zealand History", The Anzacs, "Anzac Day", s.3, <https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs> (E.T.: 16.09.2021); Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", October 2020, s.3-4, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

³⁵ Laffin, *age*, s.10; Andrews, *age*, s.10,13; Grey, *age*, s.92.

³⁶ "Censorship Established", *Weekly Times*, 3 April 1915, p.31; Çanakkale'den gelen haberler üzerine sert bir sansür oluşturulduğu, bundan sonra İngiliz savaş gemilerinin komutanı Tuğamiral J. M. De Robeck, birliklere eşlik etmesi için akredite edilmiş üç muhabir dışında hiçbir habere izin verilmeyeceğini bildirmiştir. *Daily Telegraph* savaş muhabiri Ashmead Bartlett Londra gazetelerini ve Mr. Lawrence, eyalet basınına temsil edeceği Mısır'daki Avustralya birliklerinin resmî basın temsilcisi Yüzbaşı C. E. W. Bean ise Dominyon gazetelerini temsil etmesi için belirlendiği belirtilmiştir. "Censorship Established", *Weekly Times*, 3 April 1915, p.31. *Weekly Times* Gazetesinde Bay Lawrence olarak bahsedilen muhabir, Lester Lawrence olmakla birlikte Reuter muhabiridir. Jenny Macleod, "The Greatest War Correspondent of the Twentieth Century": Ellis Ashmead Bartlett and The Daily Telegraph", <https://www.gale.com/intl/essays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023). Çanakkale Savaşına sansür getirildiğiyle ilgili Bkz. Sürmeli, *agm*, s.85.

³⁷ A. Bartlett'in haberi, *Avustralyalıları, asker eolatlarına hayran bırakan bir heyecan yaratmıştır* ifadesine yer verirken Avustralyalı tarihçiler tarafından Anzak efsanesinin oluşturucusu olarak nitelendirilmiştir. Beaumont, "The Anzac Legend", s.210-211. Anzak efsanesiyle ilgili E. A. Bartlett'i işaret edenler hakkında Bkz. Jenny Macleod, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, Türkçesi: Sinem Hocoğlu, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.134,136; İ. Ceyhan Koç, "Çanakkale Gerçeği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt: 4, Sayı:4, 2006, s.279-281; Sürmeli, *agm*, s.85.

³⁸ E. Ashmead Bartlett'in çıkarmayla ilgili anlatımı ilk kez 8 Mayıs 1915'te Avustralya gazetelerinde yer aldı. C.E.W. Bean'in haberi bürokratik nedenlerle 14 Mayıs 1915'e kadar

iddialar oluşmuştur.³⁹ Gelibolu çıkarmasıyla ilgili ilk haberin C.E.W. Bean⁴⁰ ya da Ellis Ashmead Bartlett⁴¹ tarafından yayınlanıp yayınlanmadığı konusunda tartışmalar⁴² devam etmekle birlikte Avustralyalı tarihçi Joan Beaumont, Anzak efsanesini iki kişinin inşa ettiğini ileri sürmüş ve Avustralya'nın resmî savaş tarihçisi C.E.W. Bean ve Ellis Ashmead Bartlett'in Anzak efsanesine katkı sağladığını belirtmiştir.⁴³ J. Beaumont, C.E.W. Bean ve Ellis Ashmead-Bartlett'in 25 Nisan 1915'teki çıkarmayı yakından takip ettiğini belirtirken *Bean, sabah 9.30'da birliklerle birlikte karaya çıktı ve Bartlett açık denizdeki bir savaş gemisinden⁴⁴ olayları gözlemledi. Savaşla ilgili müteakip raporlar ve seferin sonraki ayları, Anzak efsanesinin tohumları ortaya çıkmıştı* diye ifade etmiştir.⁴⁵ 26 Nisan 1915'te Gelibolu çıkarması haberleri ilk defa haber yapılmış ancak Anzak üzerine Büyük Britanya'da 7 Mayıs'ta Avustralya'da 8 Mayıs'ta kamuoyu, E. Ashmead Bartlett'in haberini ayrıntılarıyla okuma fırsatı bulmuştur.⁴⁶ Bu nedenle Anzak

---

Avustralya'ya ulaşmadı. Beaumont, *agm*, s.211; Seal, "Anzac", s.2, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (E.T.:12.12.2022).

³⁹ Robert Manne, "The War Myth that Made Us", *The Age*, 25.04.2007, John Rickard, *Australia: A Cultural History*, Monash University Press, Victoria, 2017, s.109-110; K. S. Inglis, "The Australians at Gallipoli-1", *Historical Studies*, Vol. 14, No. 54, April 1970, s. 222; Kevin Fewster, "Ellis Ashmead Bartlett and the making of the Anzac Legend", *Journal of Australian Studies*, 6:10, 17-30, s.17, DOI: 10.1080/14443058209386844; Koç, *agm*, s.279-281; Sürmeli, *agm*, s.85; Macleod, *agm*, <https://www.gale.com/intl/essays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023); Macleod, *age*, s.134,136; <https://theage.com.au/opinion/the-war-myth-that-made-us-20070425-ge4qmh.html> (E.T.:01.12.2021).

⁴⁰ 13 Mayıs 1915 tarihli olduğu belirtilen ve C.E.W. Bean'e dayandırılarak yapılan Gelibolu'ya Anzak çıkarması hakkında haber. "Australiasian Gallantry", "The Landing on Gallipoli Peninsula", *Age*, 15 May 1915, p.10.

⁴¹ E. Ashmead Barlett'e dayandırılan haber. "Story of the Landing Continued", *Barrier Miner*, 9 May 1915, p.1.

⁴² Anzak efsanesinin ilk ortaya çıkışı hakkında tartışmalar konusunda tartışmalar olmakla birlikte efsanenin ilk oluşum süreci hakkında Avustralyalı pek çok tarihçi ve araştırmacı Ken Inglis (1970), Kevin Fewster (1982), Jenny Macleod gibi E. Ashmead Barlett'in efsaneyi oluşturduğu ve C.E.W. Bean'in devam ettirdiği yönünde bir görüş öne sürmüşlerdir. Inglis, *agm*, s. 222; Fewster, *agm*, s.17; Macleod, *agm*, <https://www.gale.com/intl/essays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023).

⁴³ Beaumont, "The Anzac Legend", s.210-211; Gelibolu Efsanesinin oluşturulmasında Bean'in olduğu yönünde görüş daha ağır basmaktadır. Rickard, *age*, s.111.

⁴⁴ E. Ashmead Barlett'in bulunduğu geminin ismi, HMS London Jivas'dır. Koç, *agm*, s.278.

⁴⁵ Beaumont, "The Anzac Legend", s.210-211.

⁴⁶ "Graphic Story from the Dardanelles. Historic Scenes. Army Disembarked by Moonlight. Dashing Colonials. Capture of Positions. Special Cablegrams", *The Daily Telegraph*, 7 May 1915; "Story of the Landing Continued", *Barrier Miner*, 9 May 1915, p.1; Macleod, *agm*, <https://www.gale.com/intl/essays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023);

çıkarmasına ilişkin haberler her ne kadar 26 Nisan 1915'te ilk defa haberleştirilmiş olsa da Büyük Britanya basınında 7-8 Mayıs'ta ve 9 Mayıs 1915'den itibaren de Avustralya basınında ayrıntılı biçimde haber yapılmaya başlanmıştır.⁴⁷

Diğer yandan ilgili haberlerde Anzak ifadesi yerine *Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri/kolordusu* ya da *Avustralyasya*⁴⁸ ifadelerine yer verilmiştir. İlk defa Avustralya basınında Anzak ifadesi, C.E.W. Bean tarafından 25 Nisan çıkarmasının özetlendiği ve bir yer tanımlaması olarak Anzak Koyu isminin geçtiği haberde yer verilmiştir. 8 Haziran 1915'de *Advertiser* ve sonrasında 17 Haziran 1915 tarihli *West Australian* gazetelerinde C.E.W. Bean'e dayandırılarak verilen haberlerde, çıkarmanın yapıldığı Arıburnu mevki Anzak Koyu olarak isimlendirilmiştir.⁴⁹ Bu noktada değerlendirildiğinde, 25 Nisan 1915 tarihinde yapılan çıkarmaya dair haberler 26 Nisan 1915'te Büyük Britanya ve Avustralya basınında yer almakla birlikte harekâtın gizliliği açısından çıkarma üzerine haberler sansürlendiği için kamuoyu bilgilendirmesi sınırlı tutulmuştur. Haziran 1915'den itibaren gerek E. Barlett gerekse C.E.W. Bean, çıkarmaya dair raporlarını ayrıntılı biçimde kaleme alan haberler yaparken Anzak kolordusunu öven ve kahramanlaştıran haberler yapmışlardır. C.E.W. Bean ise Anzak kavramını, mekân olarak Arıburnu Koyu'nun yerine ilk defa kullanmıştır.

Anzak kelimesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hem Büyük Britanya'da hem de dünyanın geri kalanında iyi bilinen bir kavram olmuştur. Ağustos 1915'te *The Times (London)*, tüm İtalyan basınının Çanakkale'de Anzak askerinin cesaretinden bahsettiğini yazmıştır. Ağustos 1915'te *New York Times*'da Anzak teriminin bahsi geçmiş, 8 Kasım 1916'da kelimenin kökenleri hakkında gazetenin editörüne bir mektup yazılmıştır. Savaşın sonuna doğru Nisan 1918'de *Sydney Morning Herald*, *savaşa birlikte yeni kelimeler öğrendik, onların arasında en önemlisi Anzak kelimesi olmuştur* ifadesini kullanmıştır.⁵⁰

⁴⁷ İlk defa 26 Nisan 1915'te çıkarmasından bahseden haber hakkında. "The Dardanelles", "Bombardment Resumed", "Allies Troops Landed", *Argus*, 26 May 1915, p.10; "The Dardanelles", "Troops Landed to Attack Gallipoli", *Leader*, 26 May 1915, p.2; "Reported Landing on Gallipoli", "Grecian Reports", *National Advocate*, p.3. Avustralasya birliklerinin Avustralya basınında ilk defa ayrıntılı haberleştiği hakkında. "Story of the Landing Continued", *Barrier Miner*, 9 May 1915, p.1; "Australasian Gallantry", "The Landing on Gallipoli Peninsula", *Age*, 15 May 1915, p.10; Macleod, *agm*, <https://www.gale.com/intl/essays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023).

⁴⁸ *Avustralasya*, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Pasifik Adalarını kapsayan bir kavramdır. Corcoran, Dickenson, *age*, s.10.

⁴⁹ "The War", *Advertiser*, 8 June 1915, p.12; "The Dardanelles", "At Anzac Bay", "The First Day", *West Australian*, 17 June 1915, p.3.

⁵⁰ "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021).

Müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'dan çekilmesinin ardından Mısır'da bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda Kuvvetleri, 1916'da I. Anzak Kolordusu ve II. Anzak Kolordusu olarak adlandırılan iki yeni yapıya bölünmüştür. İlk olarak I. Anzak Kolordusu, 1 ve 2'nci Avustralya tümenleriyle Yeni Zelanda tümeninden oluşurken 4 ve 5'inci Avustralya tümenleri, II. Anzak Kolordusuna görevlendirilmiştir. Yeni Zelanda tümeni, II. Anzak Kolordusuna görevlendirilmiş sonra her iki kolorduda Fransa'ya nakledilmiş ve Kasım 1917'e kadar Batı Cephesi'nde savaşmıştır. Mart 1916'da Anzak Süvari Tümeni, Sina ve Filistin'de savaşmak üzere üç Avustralya Hafif Süvari Tugayı ve Yeni Zelanda Süvari Tugayı'ndan oluşmuştur. 1'inci Anzak Telsiz Muhabere Bölüğü, 1916-1917'de Irak'ta (Mezopotamya) İngiliz Sefer Kuvveti'yle muhabere birliğini teşkil ederek ortak görev icra etmişlerdir. Anzak ifadesi, çıkarmada bulunan ve Gelibolu'da savaşanların tamamı için kullanılan bir kelimeyken Birinci Dünya Savaşı'nda görev almış tüm Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri için kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Çanakkale Savaşı'ndan sonra Gelibolu'da görev yapmış olan askerler, gaziler olarak diğer askerlerden kendilerini ayırt etmek için peçlerine piriñten "A" takmaya başlamıştır.⁵¹

2. Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra ANZAK Kavramının Kullanımı

İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine Avustralya, anavatan Büyük Britanya'yı savaşta desteklemek için Müttefik kuvvetlerle birlikte İkinci Dünya Savaşı'na katıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda Anzak Kolordusu, Vietnam Savaşı'nda Avustralya ve Yeni Zelanda Süvari Tümeni daha çok Anzak Süvari Tümeni olarak isimlendirilmiştir.⁵² İkinci Dünya Savaşı'nda I. Anzak Karargâhının (Anzak Kolordusu) komutası altında 6'ncı Avustralya Tümeni ve Yeni Zelanda Tümeni birleştirildiği zaman Nisan 1941'de kısa Yunan Seferinde Yeni

⁵¹ Laffin, *age*, s.10-15; Palazzo, *age*, s.62-80; Grey, *age*, s.99-122; "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021); Fleming, *age*, s.3-8,13-40; "New Zealand History", The Anzacs, "Anzac Day", s.3, <https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs> (E.T.: 16.09.2021) Andrews, *age*, s.20-35; Seal, "Anzac", s.3.

⁵² Palazzo, *age*, s.135; Laffin, *age*, s.15-23; Fleming, *age*, s.6-8; Grey, *age*, s.144,161-162; "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021); "New Zealand History", The Anzacs, "Anzac Day", s.3; <https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs> (E.T.: 16.09.2021).

Anzak organizasyonu oluşturulmuştur.⁵³ Kore’de kara savaşlarının başlamasından bir ay sonra Avustralya Hükümeti, Kore’de Yeni Zelanda ve Avustralya askerlerinden oluşan yeni bir Anzak askerî organizasyonu oluşturmayı planladılarsa da Avustralya-Yeni Zelanda görüşmelerinden bir sonuç elde edilememiştir.⁵⁴ Vietnam Savaşı boyunca Avustralya Kraliyet Alayı’nın 2, 4 ve 6’ncı taburlarına, Yeni Zelanda ordusuna ait iki piyade bölüğü bağlanmış, taburlar 2RAR/NZ (ANZAC), 4RAR/NZ (ANZAC) ve 6RAR/NZ (ANZAC) olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵

Uluslararası ilişkiler ve paktlar arasında da Anzak kavramını çağrıştıran isimler kullanılmıştır. ANZAM (Australia, New Zealand, Malaya), 1949’da Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiliz Sömürgesindeki Malaya (Singapur) isminden türetilen ittifaka ait bir akronimdir. ANZAM, bölgesel bir savunma teşkilatı olmakla beraber teşkilatın kuruluş maksadı, SSCB’nin komünist rejimi Asya-Pasifik’te yayılmasını engellemek için kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Asya’da Sovyet yayılmacılığına ve Japon dirilişine karşı ABD-Avustralya-Yeni Zelanda arasında yapılan pakta da ANZUS (Australia, New Zealand, and United States Security Treaty) ismi verilmiştir. ANZUS, Avustralya, Yeni Zelanda’yla özdeşleşen Anzak kavramı ve Amerika Birleşik Devletleri’nin akronimi olan USA’dan oluşmuş ve 1951’de Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bölgesel güvenliği sağlamak için San Francisco’da imzalanmıştır.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra askerî ve uluslararası ilişkilerde Anzak kelimesi, bazı değişikliklere uğrayarak kullanımına devam edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nda Anzak ruhunun devam etmesi amacıyla Büyük Britanya’nın yanında savaşa katılan Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu, Anzak ismiyle cephelerde görev almıştır. Kore Savaşı’na ABD liderliğindeki ittifaka her iki ülkeye ait askerî birlikler katılmış olsalar da Anzak ismiyle hareket etmemişlerdir.

⁵³ Laffin, *age*, s.15-23; Palazzo, *age*, s.135-191; Grey, *age*, s.161-162; Macintyre, *age*, s.271; “Australian War Memorial”, “Anzac Acronym”, <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021);

⁵⁴ Palazzo, *age*, s.135; Laffin, *age*, s.23-28; Grey, *age*, s.187-188;201-210; “Australian War Memorial”, “Anzac Acronym”, <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021);

⁵⁵ Palazzo, *age*, s.135-192; Laffin, *age*, s.15-23; Grey, *age*, s.214-217,221,232; “Australian War Memorial”, “Anzac Acronym”, <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> (E.T.:16.09.2021);

⁵⁶ Palazzo, *age*, s.193, 195-196, 231; Clark, *age*, s.256-269,278-282; Corcoran, Dickenson, *age*, s.6; Kelly, *age*, s.45,233-235,262; Grey, *age*, s.216-217,253,258; Macintyre, *age*, s.216,269,296. ANZUS, Avustralya, Yeni Zelanda ve Birleşik Devletler ile bölgesel bir güvenlik anlaşmasıdır ve Avustralya güvenliğinin temel taşı haline gelmiştir. Palazzo, *age*, s.193, 195-196.

ABD önderliğinde bir ittifakın içinde bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda, Viyetnam Savaşı'nda Anzak benzeri değişik isimler altında bir arada savaşmışlardır. Uluslararası ilişkiler bağlamında ise İkinci Dünya Savaşı sonrası Avustralya-Yeni Zelanda ve Büyük Britanya sömürgesi olan Malaya/Singapur ile SSCB tehlikesine karşı ANZAM güvenlik teşkilatı oluşturulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya konjonktürü çerçevesinde Avustralya ve Yeni Zelanda bilhassa sosyalizmi kenar kuşaktan uzak tutmak amacıyla ABD ile yakın siyasi ve askerî ilişkiler geliştirmiştir. Netice itibariyle Avustralya, Yeni Zelanda ve ABD arasında Asya-Pasifik bölgesinin güvenliğine yönelik ANZUS ismiyle bölgesel güvenlik ve işbirliği teşkilatı oluşturmuştur. Asya-Pasifik'te bu tarz oluşturulan ittifakların amacı, kızıl tehlikeye karşı bölgesel güvenlik şemsiyeleri oluşturarak işbirliğini artırmaktır.

3. ANZAK Kelimesinin Korunması Üzerine Yapılan Kanun

Anzak isminin bir ticari isim olarak kullanılmasına engel olan yasa ise ilk defa 1 Temmuz 1916'da yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ *Anzak Bülten Dergisi*'nin (*Anzac Bulletin*) 8 Temmuz 1916 tarihli haberinde *Anzak*, bir işletme adı olarak yasaklanmıştır başlığıyla yasayı duyurmuştur. Haberin devamında *Anzak kelimesinin bir ticari marka olarak şirket ve firmalar tarafından isim verilmek üzere birçok başvuru olduğu bildirilmiş, başsavcı Mr. Mahon, hükümetin Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinin kullandığı kelimeyi herhangi bir kişiye tekelleştirme hakkını tanımadığını* ifade etmiştir.⁵⁸ Birinci Dünya Savaşı esnasında Avustralya'da *Savaş Önlemleri Yasası* (War Precaution Act)⁵⁹ 20 Ekim 1916'de çıkarılmış⁶⁰ ve Savaş Önlemleri Yasasına göre *ticaret, iş görüşmesi veya meslek amacıyla herhangi bir kişinin "Anzak" kelimesini veya ona benzeyen herhangi bir kelimeyi kullanmasını suç haline getiren bir düzenleme kabul edilmiştir.*⁶¹ Bu bağlamda ilk defa Savaş Önlemleri Yasası kapsamında Anzak kelimesi korunmuş ve bir kurumun kısmi ya da tamamının ismi olması halinde altı ay hapis veya yüz sterlin para cezası verileceği kanunlaşmıştır.⁶² Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anzak kelimesini

⁵⁷ Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.136; "Anzac", "Prohibited as Business Name", *Anzac Bulletin*, July 8, 1916, p.4;

⁵⁸ "Anzac", "Prohibited as Business Name", *Anzac Bulletin*, July 8, 1916, p.4.

⁵⁹ "War Precautions", <https://www.legislation.gov.au/Details/C1914A00010> (E.T.:09.12.2021).

⁶⁰ Seal, "Anzac: The Sacred in the Secular", s.137; "War Precautions", <https://www.legislation.gov.au/Details/C1914A00010> (E.T.:09.12.2021).

⁶¹ "Anzac", "Prohibited as Business Name", *Anzac Bulletin*, July 8, 1916, p.4.

⁶² "Anzac" "Prohibited As Business Name", *Daily Telegraph*, 25 May 1916, p.4; "Anzac" "Prohibited As Business Name", *Albury Banner and Wodonga Express*, 2 June 1916, p.33; "Anzac" "Prohibited As Business Name", *North Western Courier*, 2 June 1916, p.6; Seal, "Anzac: The

korumak üzerine çıkarılan düzenleme ise “Anzak” Kelimesinin Korunması Yönetmeliği 1921 (The Protection of Word “Anzac” Regulations 1921-Cth) adıyla çıkarılmıştır. Yönetmelik, Anzak teriminin veya Anzak terimine benzeyen herhangi bir kelimenin resmî veya kurumsal bir şekilde kullanılmasının *Avustralya Gaziler Bakanı*’nın izniyle nasıl olacağı düzenlenmiştir.⁶³ Bununla birlikte “AN-ZAK” ya da “Anzak” kelimesinin, büyük ya da küçük harfle birbirinin yerine kullanılabilirliği ve kelimenin büyük harfle yazıldığını gösterir bir kural veya kanun olmadığıdır. Anzak kelimesinin Avustralya kültüründe önemli bir yeri olması ve kelimenin kötüye kullanımını durdurmak, saygı ve haysiyet ifade eden kelimenin önemini sürdürmek için bir dizi düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler Gazi İşleri Bakanının sorumluluğundadır ve bakanlık kelimenin kullanım izni başvurularını yürütmektedir. Yönetmelik, yalnızca Avustralya’da geçerli olmakla birlikte Yeni Zelanda’da Anzak kelimesini koruyan kendi mevzuatlarına sahiptir ifadesine yer verilmiştir.⁶⁴

Anzak Kelimesinin Korunması Yönetmeliği (Protection of Word “Anzac” Regulations) altında *Savaş Önlemleri Yasası Yürürlükten Kaldırma Yasası 1920* (War Precautions Act Repeal Act 1920)⁶⁵, *Anzak Kelimesinin Korunması Yasası* (Protection of Word “Anzac” Act 1920)⁶⁶ve *Gümrük (Yasaklanmış İthalat) Yönetmelikleri 1956* (Custom-Prohibited Imports-Regulations 1956)⁶⁷ yasalarından oluşmuştur.

Sacred in the Secular”, s.137; “Protecting Word Anzac”, <https://dva.gov.au/recognition/commemorating-all-who-served/protectingwordanzac> (E.T.:16.09.2021); Anzac Spirit, “The Word Anzac”, <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/spirit> (E.T.:17.09.2021).

⁶³ “Protecting Word Anzac”, <https://dva.gov.au/recognition/commemorating-all-who-served/protectingwordanzac> (E.T.:16.09.2021); Anzac Spirit, “The Word Anzac”, <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/spirit> (E.T.:17.09.2021).

⁶⁴ Australian Government Department of Veterans Affairs, “Use of the Word Anzac Guidelines”, s.3-4, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁶⁵ *Anzak Kelimesinin Korunması Yönetmeliği Savaş Önlemleri Yasası Yürürlükten Kaldırma Yasası 1920* altında yeniden düzenlenmiştir ve EK-A’dir. Australian Government Department of Veterans Affairs, “Use of the Word Anzac Guidelines”, s.9-15, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁶⁶ *Anzak Kelimesinin Korunması Yasası*, EK-B’dir. Australian Government Department of Veterans Affairs, “Use of the Word Anzac Guidelines”, s.16-27, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁶⁷ *Gümrük (Yasaklanmış İthalat) Yönetmelikleri 1956*, EK-C’dir. Australian Government Department of Veterans Affairs, “Use of the Word Anzac Guidelines”, s.28, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

Anzak Kelimesinin Korunması Yönetmeliği altında *Savaş Önlemleri Yasası Yürürlükten Kaldırma Yasası-1920'e göre bu yönetmelikte, aksine bir niyet görülmedikçe eğlence, para toplamak amacıyla düzenlenen veya yürütülen her türlü sergi, performans, konferans, eğlence, oyun, spor veya sosyal toplantıları içerir* ibaresiyle belirtilen yönetmelik iki ana başlıkta toplanmıştır. İlk olarak, "Anzak" kelimesinin ticaret vb. amaçlarla kullanımının yasaklanması ve son olarak, sokak, yol veya park adı olarak "Anzak" kelimesinin yasaklanması yönetmelikleridir.⁶⁸

"Anzak" kelimesinin ticaret vb. amaçlarla kullanımının yasaklanmasına göre bakanın yetkisi olmaksızın hiç kimse, herhangi bir ticaret, iş, meslek veya meslekle bağlantılı olarak "Anzak" kelimesini veya "Anzak" kelimesine benzeyen herhangi bir kelimeyi üstlenemez veya kullanamaz. Meslek veya herhangi bir eğlence veya herhangi bir piyango veya sanat birliği ile bağlantılı olarak veya herhangi bir özel konut, tekne, araç veya hayır kurumu veya başka bir kurumun adı veya adının bir parçası olarak veya bunlara ek olarak bağlantılı herhangi bir bina kullanamaz ifadesiyle birlikte alt düzenlemeleri yapılmıştır.⁶⁹

*Sokak, yol veya park adı olarak "Anzak" kelimesinin yasaklanmasına göre hiç kimse, Bakanın onayı olmaksızın, bir caddeye, yola veya parka isim verilirken sokak, yol veya park için isim veya isminin bir kısmı olarak "Anzak" kelimesini veya "Anzak" kelimesine benzeyen herhangi bir kelimeyi kullanamaz*⁷⁰ ifadesiyle kanun haline getirilmiştir.

*Anzak Kelimesinin Korunması Yasası'na göre "Anzak" kelimesinin veya "Anzak" kelimesini andıran herhangi bir kelimenin "Anzak" kelimesiyle bağlantılı olarak kullanılması veya kullanılmasıyla ilgili olarak ihlali nedeniyle mahkûmiyet üzerine ceza ve cadde, yol veya park adının bir kısmını kullanması karşılığında on iki ayı geçmemek üzere hapis cezası verilir*⁷¹ ifadesine ilişkin alt yasal düzenlemelere yer verilmiştir.

---

⁶⁸ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", s.11-15, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁶⁹ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", s.11-12, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁷⁰ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", s.13, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

⁷¹ Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", s.19, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

Gümrük (Yasaklanmış İthalat) Yönetmelikleri 1956 göre tanımında “Anzak” kelimesi bulunan malların veya “Anzak” kelimesini taşıyan malların veya bu mallarla ilgili reklam malzemelerinin Avustralya’ya ithali aşağıdaki durumlar dışında yasaktır ifadesi 3’üncü maddede ayrıntılı düzenlenmiştir.

3’üncü maddeye göre;

(a) Eşyayı ithal eden kişi, bakan veya yetkili bir memur tarafından verilen yazılı iznin sahibidir.

(b) İzin veya iznin bir kopyası ithalat zamanında veya öncesinde toplayıcıya sunulur.

(4) Alt düzenleme (3) uyarınca izin başvurusu yazılı olarak yapılmalıdır.

(5) Alt düzenleme (3) kapsamındaki bir izin, izin sahibinin uyması gereken koşulları veya gereklilikleri belirtebilir ve bu tür herhangi bir koşul veya gereklilik için zamanı belirtebilir.

(6) İzin sahibi, iznin bir şartına veya şartına uymadığı takdirde, bakan veya yetkili bir görevli yazılı olarak izni iptal edebilir.

(7) Bakan veya yetkili merci, (6) numaralı bent kapsamında verilen izni, izin sahibine Kanununun 50’nci fıkrasının (4) numaralı fıkrasında belirtilen şarta veya gerekliliğe uymamakla suçlanmış olsun veya olmasın, izni geri alabilir.⁷²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Mısır, İngiliz işgali altındadır. Büyük Britanya’nın eski bir sömürgesi olarak Avustralya ve Yeni Zelanda, Kral/Kraliçeye sadakat ve İmparatorluğa bağlılığın bir göstergesi olarak İngiltere’nin yanında savaş katılma kararı almıştır. Avustralya ve Yeni Zelanda’da gönüllü olarak askere kaydolun vatandaşlar, İttifak kuvvetleriyle özelde Almanlarla savaşmak üzere gemilerle Mısır’a nakledilmişlerdir. İngiliz ordusunun kontrolünde Mısır’da askerî eğitim alan Avustralya ve Yeni Zelanda İmparatorluk Kuvvetleri, İngiltere’nin baskın etkisinde İtilaf kuvvetlerinin aldığı bir kararla Osmanlı Devleti’ne saldırma kararı almıştır. Müttefik kuvvetleri denizden aşılama

⁷² Australian Government Department of Veterans Affairs, “Use of the Word Anzac Guidelines”, s.28, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recognition/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

Çanakkale Boğazını, kara savaşlarının bir aşaması olarak çıkarma yaparak geçmeyi planlamıştır. 25 Nisan 1915'te Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu, Arıburnu Koyu'na amfibi bir harekât yapmıştır.

Kahire'de bulunan Büyük Britanya Karargahında görevli İngiliz muhabere erleri tarafından yazışmalarda daha kısa bir kelime kullanmak amacıyla ANZAK kavramı, 25 Nisan 1915'te Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun Arıburnu Koyunda çıkarma yapmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Başta çıkarma hareketinin komutanı W.R. Birdwood'un harita üzerinde Büyük Britanya ve Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusunun askerî konumunu ayırt etmek amacıyla ilgili kısma isme ihtiyaç duyması ve alt birliklerden teklif istemesiyle ortaya çıkan durum, bir süredir akronimi kullananlardan tarafından üst kademeye teklif edilmesi üzerine kabul edilmiştir. Anzak akroniminin ortaya çıkmasıyla ilgili olarak kesin bir bilgi olmasa da daha az ihtilafli biçimde bir ihtiyaçlar silsilesinden geliştiği ve General Birdwood emir komutasında ortaya çıktığı açıktır. Anzak akroniminin yanı sıra Anzak terminolojisine bağlı olarak Anzak efsanesinin oluşum süreci de çıkarmaya dair haberi yapmakla akredite edilmiş gazetecilerden İngiliz gazeteci E. Barlett ve Avustralyalı gazeteci C.E.W. Bean tarafından Anzakların cepheye kahramanlıklarına dair haberler yapmış olmasıyla ortaya çıkmıştır.

Çanakkale Savaşı'ndan hemen sonra 1916'da Avustralya'da Anzak kelimesinin korunması üzerine yapılan kanuni düzenlemelerle ticari kullanımı engellenerek Avustralya toplumsal tarihinde önemli bir adım atılmış, Anzak kavramının kutsiyetinin temelleri atılmıştır. Ulusal hassasiyetler gözetilerek siyasi otorite, sansürleme ve cezalandırma yetkisi kullanılmış ve böylece Anzak koruma kanun ve yönetmelikleri ortaya çıkmıştır. Anzak kelimesini ilk defa koruma altına alan 1916 kanuni düzenlemesine ek olarak 1920 ve 1956 yıllarında yeniden yapılan düzenlemelerle Anzak kelimesinin nasıl, hangi hallerde kullanılıp kullanılmayacağı ya da kim tarafından izin verileceğine ilişkin yeni yönetmelikler hazırlanmıştır.

Anzak akronimi, Avustralya tarihinde ulus olma bilincinin ortaya çıkması bağlamında kritik bir eşik sayılmakla birlikte sonradan Avustralya ve dünya literatüründe Anzak Miti/Efsanesi, Anzak Ruhu, Anzak Günü, Anzak Anma törenleri, bir yer ismi olarak Anzak Koyu (daha çok Avustralya ve Yeni Zelanda'da kullanılan), bir topluluk olarak Anzak askerleri ve tüm bunların bir devamı noktasında Anzak Geleneği gibi bir terminolojinin oluşmasını sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Anzak, başta Avustralya olmak üzere Yeni Zelanda'nın toplumsal ve askerî tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

Avustralya'da Anzak kavramı, bir ulus inşa sürecini temsil etmekle birlikte askerî ve uluslararası ilişkilerde pakt isimlerinin esinlendiği yeni kavramları da ortaya çıkarmıştır. Anzak askerî geleneği, İkinci Dünya Savaşı, Kore ve Vietnam savaşlarında da tesis edilirken diplomatik açıdan ANZAM ve ANZUS isimleriyle Asya-Pasifik bölgesinde güvenlik teşkilatlarının isminde de kullanılan bir kavram olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi

"Australian War Memorial", "Anzac Acronym", 24 Nisan 1915, RCDIG1009148, [https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym_\(E.T.:16.09.2021\)](https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym_(E.T.:16.09.2021)).

Sürekli Yayınlar

"Australiasian Gallantry", "The Landing on Gallipoli Peninsula", *Age*, 15 May 1915, p.10.

"Anzac", "Prohibited as Business Name", *Anzac Bulletin*, July 8, 1916.

"Anzac" Prohibited As Business Name", *Daily Telegraph*, 25 May 1916, p.4.

"Anzac" "Prohibited As Business Name", *Albury Banner and Wodonga Express*, 2 June 1916, p.33.

"Anzac" "Prohibited As Business Name", *North Western Courier*, 2 June 1916, p.6.

"Censorship Established", *Weekly Times*, 3 April 1915, p.31.

"Graphic Story from the Dardanelles. Historic Scenes. Army Disembarked by Moonlight. Dashing Colonials. The Capture of Positions. Special Cablegrams", *The Daily Telegraph*, 7 May 1915.

"Reported Landing on Gallipoli", "Grecian Reports", *National Advocate*, 26 May 1915, p.3.

"Reported Landing on Gallipoli", *National Advocate*, 26 April 1915, p.3.

"Story of the Landing Continued", *Barrier Miner*, 9 May 1915, p.1.

"The Dardanelles", "At Anzac Bay", "The First Day", *West Australian*, 17 June 1915, p.3.

"The Dardanelles", "Troops Landed to Attack Gallipoli", *Leader*, 26 May 1915, p.2.

"The Dardanelles", "Bombardment Resumed", "Allies Troops Landed", *Argus*, 26 May 1915, p.10.

"The War", *Advertiser*, 8 June 1915, p.12.

Araştırma ve İncelemeler

Australian Government Department of Veterans Affairs, "Use of the Word Anzac Guidelines", October 2020, <https://www.dva.gov.au/sites/default/files/files/about%20dva/recogni-tion/guidelines-use-of-the-word-anzac.pdf> (E.T.: 21.01.2023).

ANDREWS, Michael, *World War I: The Australian Experience*, Trocadero Publishing, 2011.

BEAN, C.E.W., *The Anzac Book*, Cassel, Sydney, 1916.

- BEAN, C.E.W., *The Story of Anzac: The Official History of Australia in the War of 1914-1918, Vol. 1*, Angus&Robertson, Sydney, 1936.
- BEAUMONT, Joan, "The Anzac Legend", Joan Beaumont (ed.), *Australia's War: 1914-1918*, Allen&Unwin, Sydney, 2013.
- CAMERON, David W., *25 April 1915 The Day The Anzac Legend Was Born*, Allen&Unwin, NSW, 2007.
- CHAMBERS, Stephen, *Ariburnu Çıkarma*, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- CLARK, Chris Coulthard, *The Encyclopaedia of Australia's Battles*, Allen&Unwin, NSW, 2001.
- CORCORAN, Robert, Jackie Dickenson, *A Dictionary of Australian Politics*, Allen&Unwin, 2010.
- DOCHERTY, James C., *Historical Dictionary of Australia*, The Scarecrow Press, Maryland US, Toronto CA, Plymouth UK, Third Edition, 2007.
- FEWSTER, Kevin, "Ellis Ashmead Bartlett and the making of the Anzac Legend", *Journal of Australian Studies*, 6:10, 17-30, s.2, DOI: 10.1080/14443058209386844.
- FLEMING, Robert, *The Australian Army in World War I*, Osprey Publishing, Editor: Martin Windrow.
- Gelibolu Tarihi Alanı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, 2006, s.231, <https://catab.kulturturizm.gov.tr> (E.T.:24.01.2023).
- GREY, Jeffrey, *A Military History of Australia*, Cambridge University Press, 2008.
- HALL, C. Michael, "Anzac Day and Secular Pilgrimage", *Tourism Recreation Research*, Vol.27, 2, 2002.
- INGLIS, Ken, "Men, Women, and War Memorials: Anzac Australia", *Daedalus*, Fall 1987, Vol.116, No.4, Learning about Women: Gender, Politics, and Power (Fall, 1987), pp.35-59.
- INGLIS K. S., "The Australians at Gallipoli-1", *Historical Studies*, Vol. 14, No. 54, April 1970.
- JAMES, Robert Rhodes, *Gallipoli*, Pimlico, London, 1999.
- KELLY, Paul, *100 Years: The Australia Story*, Allen&Unwin, NSW, 2001.
- KENT, D.A., "The Anzac Book and the Anzac Legend: C.E.W. Bean as Editor and Image-Maker", *Historical Studies*, Vol. 21, No. 84, April 1985, pp.376-390.
- KOÇ, İ. Ceyhan, "Çanakkale Gerçeği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt: 4, Sayı:4, 2006, ss.278-281.
- LAFFIN, John, *The Australian Army at War 1899-1975*, Editor: Martin Windrow, Osprey Publishing, London, 1982.
- MACINNIS, Peter, *The Big Book of Australian History*, National Library of Australia, Canberra, 2013.

- MACLEOD, Jenny, "The Greatest War Correspondent of the Twentieth Century': Ellis Ashmead Bartlett and The Daily Telegraph", <https://www.gale.com/intl/esays/jenny-macleod-ellis-ashmead-bartlett-daily-telegraph> (E.T.:26.02.2023).
- MACLEOD, Jenny, *Gelibolu'nun Öteki Yüzü*, Türkçesi: Sinem Hocaoğlu, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- MANNE, Robert, "The War Myth that Made Us", *The Age*, 25.04.2007, <https://theage.com.au/opinion/the-war-myth-that-made-us-20070425-ge4qmh.html> (E.T.:01.12.2021).
- MAYER, S.L., J.M. Roberts, Vladimir Dedijer, vd., *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 1*, Türkçesi: Uğur Üçüncü, Yener Yayınları, İstanbul, 1976.
- MACINTRY, Stuart, *A Concise History of Australia*, Cambridge University Press, 2016.
- MERRIMAN, John, Jay Winter (Editors), *Europe 1789-1914 Encyclopaedia of the Age of Industry and Empire*, Vol. I Thomson Gale, New York-USA, 2006.
- MORAN, Anthony, *Australia: Nation, Belonging, and Globalization*, Routledge, New York, London, 2005.
- PALAZZO, Albert, *The Australian Army: A History of its Organization 1901-2001*, Oxford University Press, 2001.
- RICKARD, John, *Australia: A Cultural History*, Monash University Press, Victoria, 2017.
- SEAL, Graham, "Anzac", 8 January 2017, *International Encyclopedia of the First World War*, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia (E.T.:12.12.2022).
- SEAL, Graham, "Anzac: The Sacred in the Secular", *Journal of Australian Studies*, 2007, 31:91.
- SÜRMEİLİ, Serpil, "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Barlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıradışı Mücadelesi", *Atatürk Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2006, ss.81-100.
- STOCKINGS, Craig, "The Anzac Legend and the Battle of Bardia", *War in History*, Vol.17, No.1, January 2010.
- OGLANDER, C.F. Aspinall, *History of the Great War: Military Operations Gallipoli*, Cilt 1, Heinemann Ltd, London, 1929.
- WELSH, Frank, *Great Southern Land: A New History of Australia*, Allen Lane, New York, 2004.
- WEST, Barbara A., Frances T. Murphey, *A Brief History of Australia*, Facts on File, New York, 2010.

İnternet Erişim Adresleri

- "Anzac Day 25 April", <https://anzacportal.dva.gov.au/commemoraiton/key-dates-australia> (E.T.:03.12.2021).
- "Anzac Spirit", "The Word Anzac", <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/spirit> (E.T.:17.09.2021).

- “Australian War Memorial”, “Anzac Acronym”, [https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym\(E.T.:16.09.2021\)](https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym(E.T.:16.09.2021)).
- “Australian War Memorial”, “Origins of the Acronym Anzac”, [https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin\(E.T.:17.09.2021\)](https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym/origin(E.T.:17.09.2021)).
- “Protecting the Word Anzac”, [https://www.dva.gov.au/recognition/commemorating-all-who-served/protecting-word-anzac\(E.T.:02.02.2023\)](https://www.dva.gov.au/recognition/commemorating-all-who-served/protecting-word-anzac(E.T.:02.02.2023)).
- “The Anzac Day Tradition”, [https://www.awm.gov.au/commemoration/anzac-day/traditions\(E.T.:02.12.2021\)](https://www.awm.gov.au/commemoration/anzac-day/traditions(E.T.:02.12.2021)).
- “Timeline of Australians and the Gallipoli Campaign”, [https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/where-australians-served/gaş+llipoli/timeline\(E.T.:6.12.2021\)](https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/where-australians-served/gaş+llipoli/timeline(E.T.:6.12.2021)).
- “New Zealand History”, The Anzacs, “Anzac Day”, [https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs\(E.T.:16.09.2021\)](https://www.nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs(E.T.:16.09.2021)).
- “War Precautions”, [https://www.legislation.gov.au/Details/C1914A00010\(E.T.:09.12.2021\)](https://www.legislation.gov.au/Details/C1914A00010(E.T.:09.12.2021)).

Sözlük

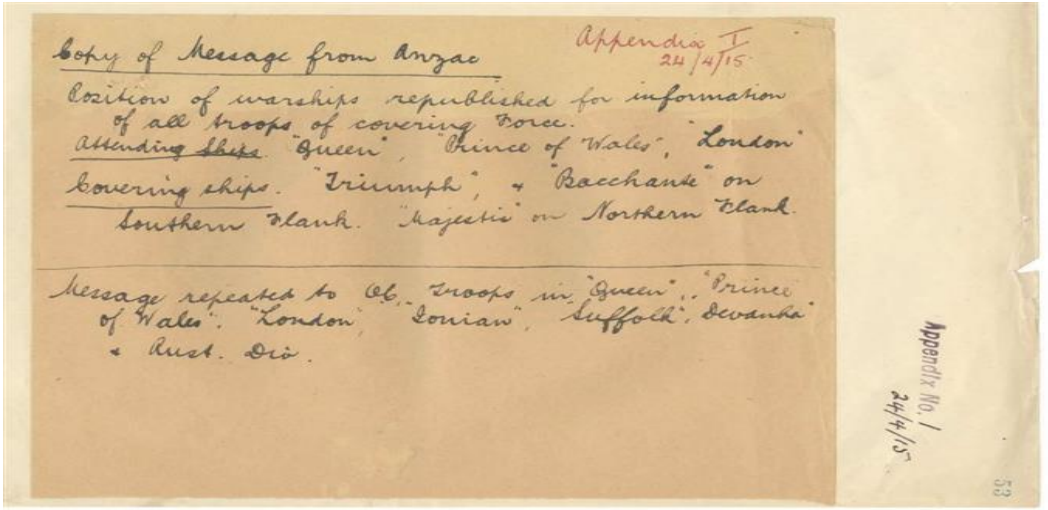
Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Longman Dictionary Contemporary English, International Edition, Pearson Education Limited, 2004.

EKLER

Ek-1: Resmî bir belgede kelime olarak Anzak kelimesinin ilk kayıtlı dokümanı, 24 Nisan 1915 tarihli 1'inci Avustralya Tümeni Savaş günlüğünün bir ekidir. Genelkurmay, Karargâh 1'inci Avustralya Tümeni birim günlüğünden alındı. Nisan 1915 (RCDIG1009148).

RCDIG1009148

Kaynak: "Australian War Memorial", "Anzac Acronym", [https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym_\(E.T.:16.09.2021\)](https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym_(E.T.:16.09.2021)).

Ek-2: 26 Nisan 1915'te Müttefiklerin yaptığı çıkarma hakkında haber.

Kaynak: "The Dardanelles", "Bombardment Resumed", "Allies Troops Landed", *Argus*, 26 May 1915, p.10.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 69-97.

Geliş Tarihi: 23 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 24 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Yarbay Kâzım Bey'in (İnanç) Çanakkale Cephesi'ndeki Faaliyetleri**

Rüya BAĞIR***

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Cephesinin denge anahtarı olarak nitelendirilebileceğimiz Kâzım İnanç Paşa'nın Çanakkale Cephesinde yapmakla yükümlü olduğu görev, yetki ve sorumlulukların belgeler ışığında değerlendirilip açıklığa kavuşturulması esasına dayanarak bu makalemiz oluşturulmuştur. Çalışmada Kâzım İnanç'ın hayatı, ailesiyle gerçekleştirdiğimiz görüşmeler sonucunda elimize geçen belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda, gerek ailenin bize ulaştırdığı materyaller gerek yeni arşiv belgeleri ışığında Kâzım İnanç'ın Çanakkale Cephesinde üstlendiği görev ve sorumlulukların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak Kâzım Paşa'nın, doğumundan Çanakkale Cephesi'nde kurmay başkanlık yaptığı süreye kadar olan hayatı ayrıntıya inilmeden belgeler ışığında ele alınmıştır. Türk toprakları üzerinde emelleri olan büyük devletler, 19.yüzyılın sonunda ve 20.yüzyılın başında birleşerek Türklere karşı mücadeleye başladılar. Kâzım Paşa, Harbiye'den mezun olduktan sonra, bağımsızlık mücadelesi verdiği üç önemli savaşta yer aldı. Düşmana karşı bağımsızlık mücadelesi verilen bu savaşlarda, kendisi daha çok cephe gerisinde karargâhlarda mücadele etti. Bu savaşlarda bulunmasında, Harbiye'den parlak bir asker olarak mezun olması, karargâhlarda edindiği askeri deneyim ve askeri kimliği dışında kültürel alanda kendisini önemli ölçüde yetiştirmesi etkili olmuştur.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu çalışma Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi ÜFTADE Çukurova danışmanlığında Rüya BAĞIR tarafından hazırlanmış olan, "Çanakkale Cephesinde Kazım İnanç" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*** Dr., (ronay-ruya@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-2937-2153).

Savaşlarda üstlendiği görev ve konum, çok kritik zamanlarda savaşın kaderini değiştirecek kararlar almasını sağladı. Çanakkale Cephesinde, 5. Ordu'nun Kurmay Başkanı olarak cepheye yerine getirdiği görev, yetki ve sorumluluklar bu bağlamda önem taşımaktadır. Dolayısıyla Çalışma konumuz olan Çanakkale Zaferi, Mustafa Kemal ve onun silah arkadaşlarının başarısı olmakla birlikte Kâzım Paşa'nın da kendi özveri ve çabasının sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Kâzım Paşa, Çanakkale Cephesi, 5. Ordu

The Activities of Lieutenant Colonel Kâzım Bey (İnanç) on the Çanakkale Front

Abstract

This paper has been constructed on the basis of evaluating and bringing forth to light the duties, authorities and responsibilities of Kâzım İnanç Paşa, it is safe to identify as the balance key of the Çanakkale Front in World War I, depending on documentary evidence. During its study, the life of Kâzım İnanç has been analysed in light of the documents which became available thanks to cooperation with his family members. Accordingly, it is aimed to establish the duties and responsibilities undertaken by Kâzım İnanç on the Çanakkale Front in light of the aforementioned documents provided by his family as well as novel archival material.

Preliminary, the biography of Kâzım Paşa, from his birth up to his posting as chief of staff on the Çanakkale Front is taken into consideration without excessive detail and in light of documentary evidence. In the late 19th and early 20th centuries, great states with desires involving Turkish lands united in their struggle against the Turks. Kâzım Paşa, following his graduation from the Harbiye, was involved in three great wars in struggle of independence. In these wars, he often took part behind the lines in headquarters. In addition to his graduation as a bright officer from Harbiye, the military experience he gained during his stints at various headquarters and his military persona, his remarkable cultural upbringing was a factor in his key appointment in these wars.

His key duties and positions in the wars allowed him to make decisions which became determinant in their outcome. His duties, authorities and responsibilities as the Chief of Staff of the 5th Army Corps on the Çanakkale Front were important in this regard. As a result, the victory at Çanakkale, being the achievement of Mustafa Kemal and his comrades, is also a result of the selflessness and endeavours of Kâzım Paşa.

Keywords: Kâzım Paşa, Çanakkale Front, 5. Army

Giriş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde kendini birden fazla cephede buldu. Bu cephele içinde Çanakkale'nin çok ayrı bir önemi vardı.¹ Bu süreçte, Balkan Savaşları'nın yaraları henüz onarılmamış, ordu henüz kendini tam olarak toparlayamamıştı. Siyasi ve askeri anlamda zor bir süreç içinde olan Osmanlı üzerinde, İtilaf Devletleri'nin farklı çıkar hesapları bulunmaktaydı.² Bunlar, Boğazlara egemen olma isteği, Almanya'nın Doğu Politikası, Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma yönündeki tarihi amacı, İngiltere'nin ise Hindistan yolunun güvenliğini sağlama yönünde sürdürdüğü çabalarıydı.³

Bu bağlamda İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırı girişimleri daha 1914'ün Ağustos ve Kasım aylarında planlanmış ancak Osmanlı tarafsız olduğu için bu düşünce hayata geçirilememişti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra İngiliz Deniz Bakanı Winston Churchill'in etkisiyle boğazların ele geçirilmesi tasarısı ciddi bir biçimde ele alındı.⁴ İngiliz Deniz Bakanlığının emriyle, 3 Kasım 1914'te Boğazın giriş tabyalarına karşı gerçekleştirilen bombardımandan elde edilen başarı sonucunda, Churchill Çanakkale Boğazı'nın deniz saldırısı ile kısa zamanda ele geçirilebileceği inancına kapılmıştı.⁵

Bu amaç doğrultusunda 12 savaş gemisinden oluşan bir birleşik filo oluşturulmuş, Çanakkale Boğazı'na 19 Şubat 1915'te bombardıman başlatılmıştı.⁶ İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na yönelik girişimleri sürerken, Osmanlı

---

¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s.55-56; Murat Karataş, Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2006, s.1.*

² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), s.55-56 ; Karataş, A.g.t., s.1.*

³ *Lokman Erdemir, Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (Sosyal Tarih Açısından), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.95.*

⁴ *Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), Alkım Yay., İstanbul, 2009, s.149; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), s.58.*

⁵ *Figen Atabey, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı", Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi Özel Sayı, S.16, Yıl:8, Gn.Kur. Atase Başkanlığı Yay., Ankara, Ağustos 2010, s.154-155.*

⁶ *Atabey, A. g. m., s.158; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yay., Gn.Kur Basımevi, Ankara 1997, s.27.*

ordusunda Çanakkale boğaz savunmasından sorumlu Cevat Paşa(Çobanlı) komutasındaki Müstahkem Mevki Komutanlığı da elinden geleni yapmış, eldeki bütün olanaklar kullanılarak boğazların savunulmasına önem verilmişti. Bu bağlamda boğaz tahkimatının deniz topçu bataryaları ile güçlendirilmesi çalışmalarına koşut olarak Osmanlı donanmasına ait gemiler tarafından Çanakkale Boğazı'ndaki ilerleme yönünü dik kesecek şekilde mayın hatları döşenmişti.⁷

Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasında, Nusret Mayın Gemisi tarafından 8 Mart'ta saat 05.00'ten itibaren Eren Koyu'na 100 metre aralıklarla dökülen 26 adet mayın, İtilaf Devletleri donanmasının büyük zarara uğramasına neden olmuştu.⁸ Söz konusu mayınların kıyaya paralel dökülmesi ve dökülen yerin Karanlık Liman olarak seçilmesi, 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi'nin temel nedenlerinden birini oluşturmuştu.⁹

18 Mart'ta Amiral de Robeck komutasındaki Birleşik İngiliz-Fransız Filosu, mayın hatları arasından daha büyük zırhlıların geçebileceği hatlar açmak için Boğaz'ı zorladı. Sabah saatleri boyunca devam eden muharebede, Türk kalelerinin çoğu susturuldu. Ancak muharebede beklenmeyen bir durum yaşanmış, üç müttefik zırhlısı birbiri ardına yeni döşenmiş paralel mayın hatlarına çarparak kısa sürede büyük zarara uğramışlardı.¹⁰

Çanakkale Deniz Savaşları'ndan büyük bir yenilgi alan İtilaf Devletleri, gerek kendi, gerekse de dünya kamuoyunda büyük bir prestij kaybına uğradılar. Yitirdikleri saygınlıklarını yeniden kazanmak için ne pahasına olursa olsun İstanbul'u ele geçirmek için yollar aramaya başladılar.¹¹ Bu bağlamda İtilaf Devletleri Çanakkale harekâtında, çıkarma harekâtı ve kara savaşları adı verilen yeni bir aşama başlatmaya karar verdiler.¹²

Gelibolu Yarımadası Güneybatı kıyılarına çıkarma yapılacak bu harekâta İtilaf Devletleri'nin planı, 25 Nisan sabahı Çanakkale boğazının dış kıtalarına çıkmak, Boğazı müstahkem mevkiî kara ordusu tarafından susturmak, bir kısım kuvvetlerle Boğaz'daki geçiş güvenliğini sağladıktan sonra, kara

⁷ Atabey, A. g. m., s.160; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı, 1'nci...*, s.3.

⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, s.153; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı, 1'nci...*, s.32.

⁹ F.Benazus, *Çanakkale'den Gelibolu'ya*, 2.baskı, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s.95-99; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı, 1'nci...*, s.32.

¹⁰ Edward J.Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Tanju Akad, 3.baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2011, s.109-110.

¹¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, s.193.

¹² Atabey, A. g. m., s.163.

ordusunun diğer kısımlarını donanma ile birlikte Marmara'dan geçirip İstanbul üzerine ilerlemek düşüncesine dayanmaktaydı.¹³

Çıkarma planı doğrultusunda hızla harekete geçen ve dünyanın dört bir tarafındaki sömürgelerinden çok sayıda asker toplayan İtilaf Devletleri, aynı anda üç yere çıkarma yapmaya karar verdiler. Eş zamanlı yapılan bu çıkarmalardan biri Türk birliklerinin dikkatini dağıtırken, diğer iki çıkarmayla Gelibolu Yarımadası'nın kontrol altına alınması sağlanacaktı. İtilaf Devletleri'nin harekât planına göre, Fransızlar Kumkale'ye göstermelik çıkarma yapacak, Avustralya-Yeni Zelanda yani Anzak askerleri Arıburnu'na, İngilizler de Seddülbahir'e asker çıkaracaklardı.¹⁴

İtilaf Devletleri'nin 25 Nisan'da başlatacağı kara harekâtına karşı Türk Ordusu da harekete geçmişti. Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, 24 Mart'ta Çanakkale'yi savunmak için özel bir ordu olarak 5.Ordu'yu kurmaya karar vermişti. 5.Ordu'nun görevi gerek Gelibolu Yarımadası gerekse Çanakkale'nin Anadolu yakasına çıkarma yapacak düşman ordusunu karşılamak, onların ilerlemesine fırsat vermeden onları denize dökmektir. Aynı gün Enver Paşa, bu ordunun kumandanlık görevini Alman General Otto Liman Von Sanders'e teklif etmiş, o da bunu hemen kabul ederek söz konusu göreve atanmıştı. 25 Mart sabahı yeni görev yerine gitmek üzere yola çıkan Sanders, 26 Mart sabahı Gelibolu'ya varmış ve 5.Ordu Karargâhını burada kurmuştu.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın tarihi seyrini değiştirecek derecede önem taşıyan Çanakkale Savaşları'nın Osmanlı Devleti açısından zaferle sonuçlanmasında, bitmez tükenmez bir istek ve çaba ile mücadele eden Türk askerinin ve subay kadrosunun önemli bir rolü vardır. Söz konusu zaferle birlikte Türk kamuoyunda bir kahraman olarak Mustafa Kemal ön plana çıkmakla birlikte 5.Ordu'da Kurmay Başkanı olarak yaşamsal bir rol üstlenen Kâzım İnanç'ın cephede yerine getirdiği görevler ve üstlendiği sorumluluklar da Çanakkale Cephesi'nde kazanılan zaferde büyük bir paya sahip olmuştu. Kâzım Bey, Çanakkale Cephesinde 25 Nisan 1915'ten itibaren gerçekleşen kara muharebelerinde cephenin önemli bir konumunda bulunan 5.Ordu karargâhında, birçok başarıya imza atarak sıkça adından söz ettirmiştir.

¹³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Harekâtı, V'inci Cilt, 2'nci Kitap, Amfibi Harekât, GnKur. Atase Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.6.*

¹⁴ Halil Ersin Avcı, *Çanakkale Ruhu*, 12.baskı, Metropol Yay., İstanbul, Şubat 2007, s.55-56.

¹⁵ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2011, s.83-87.

Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'ne Kadar Askeri Yaşamı

Kazım Bey, 1880'de Diyarbakır'ın¹⁶ Mardin Kapı semtinde¹⁷ doğdu. Baba ismi bazı kaynaklarda Hakkı Bey¹⁸ olarak geçse de, çoğu kaynakta Sefer Bey olarak da belirtilmektedir.¹⁹ Annesinin ismi Fatma Hanım,²⁰ aile isimleri ise Al-yanakzâde'dir.²¹ Kendisi, asker kökenli bir aileden gelmekte olup bu durum İnanç ailesi için 3 kuşak boyunca devam etmiştir. Kâzım Bey gibi asker ve ondan yaşça daha büyük olan Yüzbaşı abisi Mehmed Reşid Bey, onun gibi Çanakkale Cephesi'nde yer almış ancak bu cephede yakalandığı kolera hastalığı ile 3 yıl boyunca mücadele ettikten sonra 1918'de vefat etmiştir.²²

Kâzım Bey, 1890 yılında yani henüz on yaşında iken dört yıllık askerî rüştiyeye kaydoldu. Bu okuldan 1894 yılında mezun olup, ilk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 1894 yılında Bursa Askerî İdadisinde öğrenimine devam etti. Bu okuldan da mezun olduktan sonra 14 Mart 1897'de²³ Harp Okulu (Mekteb-i Harbiyye)na girdi.²⁴

¹⁶ Millî Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB. Arş.), Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Askerî Safahat Belgesi; *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV Dönem (1931-1935)*, C.2, TBMM Vakfı Yay., No: 12, s. 310; M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Meşhur Gömülü Adamlar (1453-1978)*, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yay., Aksüt Matbaası, 1979, s.240; Nusret Baycan, "Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.9, S.26, Mart 1983, s.37; Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, "Seçilmiş Çanakkale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Yay., Ankara, Ocak 2014, s.395; *TBMM Albümü 1920-2010*, C.1,(1920-1950), s.560; Özlem Elif (Polat) Taş, *Kâzım(İnanç),Paşa; Hayatı, Askerî Ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.4.

¹⁷ Kâzım İnanç'la ilgili yazılan kaynaklarda Diyarbakır'da doğduğu belirtilmekte ama Mardin kapı semtinde doğduğu bilgisine ilkeze aile ile yaptığımız görüşme sonrasında ulaşılmış bulunulmaktadır. Kâzım İnanç'ın aile üyelerinden Ertuğrul İnanç ile 2014 yılında yaptığımız sözlü görüşme; Rüya Bağır, *Çanakkale Cephesinde Kâzım İnanç*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır,2015, s.18.

¹⁸ MSB Arş., Askerî Safahat Belgesi.

¹⁹ TBMM Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No: 188 Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası; *TBMM Albümü*, s.560.

²⁰ Aynı belge; Taş, A. g. t., s.4.

²¹ Aynı belge; Tuncer Bayrak, "Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa (1880-1938)", *Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler*, (15-29), Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yay., Ankara, Şubat 2015, s.15; Kâzım İnanç Aile Arşivi; Taş, a. g. t., s.4.

²² Ertuğrul İnanç ile yaptığımız sözlü görüşme; Bağır, A. g. t. s.19.

²³ Bu tarih bazı kaynaklarda 15 Mart 1897 olarak geçmektedir. Bkz. *Türk Parlamento...*, s.310.

²⁴ MSB Arş., Askerî Safahat Belgesi; *Türk Parlamento...*, s.310; Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Divan Yay., Ankara 1999, s. 79; *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.124; *Seçilmiş Komutanların Biyografileri*, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.124; "Seçilmiş Çanakkale", s.39.

Kâzım Bey, 17 Ocak 1900 tarihinde Harp Okulu'ndan Mülâzım-ı Sâni (teğmen) rütbesiyle mezun oldu.²⁵ O süreçte Erkân-ı Harbiye, kurmay sınıfına ayrılmıştı.²⁶ Erkân-ı Harbiyenin ikinci senesinde, 2 Şubat 1901'de üsteğmenlik (mülâzım-ı evvel) rütbesine yükselen Kâzım Bey, 6 Aralık 1902'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi)ni bitirdi.²⁷

Erkân-ı Harbiyeden mezun olduktan sonra 20 Aralık 1902'de²⁸ kurmay stajlarını yerine getirmek üzere 5. Ordu'nun emrine verilen Kâzım Bey²⁹, sağlık durumu elverişli olmadığı gerekçesiyle tedavi görmek üzere İstanbul'a gönderildi. Daha sonra sağlık durumu düzelince 23 Şubat 1904 tarihinde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 1. Şubesine atandı.³⁰

5 Mart 1905'de³¹ kolağalığa (kıdemli yüzbaşı) terfi eden Yüzbaşı Kâzım Bey³², 31 Mart 1909 tarihinde 3.Ordu'ya mensup olan ve İstanbul'da bulunan 2. Avcı Taburu Kumandanlığına atandı.³³ 14 Haziran 1909 tarihinde binbaşılığa terfi eden Kâzım Bey, yine aynı tarihte 1.Ordu'nun 2. Alayının 1. Tabur Kumandanlığına atandı. Ayrıca 1 Kasım 1909 tarihinde bu alayla birlikte İzmir'e gitti.³⁴

14 Kasım 1909'da taburuyla birlikte Aydın'a atanan Binbaşı Kâzım Bey, burada eşkıya takibine memur edildi. Yeniden düzenlenip, yapılanan ordu teşkilatı içinde 16.Alay Birinci Tabur Komutanlığına atanan Kâzım Bey, 20 Mart 1911'de stajını bitirdikten sonra bulunduğu göreve tabi olmak koşuluyla lisans tahsili için Almanya'ya gönderildi.³⁵ Burada bir yıl eğitim gördükten sonra, 20 Mart 1912'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde 3.Şubeye atandı.³⁶

Binbaşı Kâzım Bey, 29 Eylül 1912 tarihinden 22 Ekim 1912 tarihine kadar Şark Ordusu, Mürettep 1.Kolordu, Çanakkale Redif Tümeninde, 1.Şube (Harakât Şubesi) Müdürü olarak atandı. Ancak bu kolordunun ortadan kaldırılması

²⁵ Aynı Belge ; Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s. 15; "Seçilmiş Çanakkale", s.395; Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1992, s.95.

²⁶ *Türk Parlamento...*, s.310.

²⁷ MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi; *Türk Parlamento...*, s.310; *Türk İstiklâl*, s.124.

²⁸ Bu tarih bazı kaynaklarda 6 Aralık 1902 olarak geçmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s.79; *Türk İstiklâl*, s.125.

²⁹ MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi.

³⁰ Aynı Belge; Taş, A. g. t., s.12-13.

³¹ Bu tarih bazı kaynaklarda 9 Mart 1905 olarak geçmektedir. Bkz. Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s.79; *Türk Parlamento...*, s.310.

³² MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi.

³³ Aynı belge.

³⁴ Aynı belge; Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s.79; *Türk Parlamento...*, s.310; *Türk İstiklâl*, s.124.

³⁵ Taş, A. g. t., s.13.

³⁶ MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi; Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s.79; *Türk Parlamento...*, s.310; *Türk İstiklâl*, s.125.

üzerine,³⁷ 22 Ekim 1912'de³⁸ Şarki Rumeli Ordusu Karargâhına, 3.Şube Müdürü olarak tayin edildi.³⁹

Kâzım Bey'in Şarki Rumeli Ordusu Karargâhında görev yaptığı 3.Şube Müdürlüğü, bu ordunun ortadan kaldırılması üzerine, kendisi 24 Kasım 1912'de Umumi Karargâh 2.Şube (İstihbarat Şubesi) Müdüriyetine atandı. Bu görevi 9 Ağustos 1913'e kadar devam etti.⁴⁰ Söz konusu görevi sırasında Balkan Savaşı'ndaki muharebelere katılan Kâzım Bey⁴¹, Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle 9 Ağustos 1913'de Genel Karargâhtaki görevine geri dönmek üzere Roma Sefareti Ataşemiliterliğine atandı.⁴²

Roma'da Ataşemiliter olarak kaldığı dört aylık süreden sonra 18 Aralık 1913'te, İstanbul'a gelerek bağlı olduğu memuriyetinde yeniden işe başladı.⁴³ 3 Ağustos 1914'de 1.Ordu Erkân-ı Harbiyesi İstihbarat Kısmı Müdüriyetine atanan Kâzım Bey⁴⁴, bu görevi sırasında yaklaşık bir sene boyunca İstanbul'da bulunduktan sonra, 29 Kasım 1914'de 1.Ordu Erkân-ı Harbiye Harekât Şubesi Müdüriyetine atandı.⁴⁵

Kâzım Bey'in bu görevine ilaveten 8 Aralık 1914'de kendisi Ordu Erkân-ı Harbiye Riyâseti Vekâletine atandı. 10 Ocak 1915'de Limân Von Sanders, 1.Ordu'dan Başkumandanlık Vekâletine yazdığı dilekçesiyle; Ordu Harekât Şube Müdürü iken iki aydan beri Erkân-ı Harbiye Vekâletinde bulunan Binbaşı Kâzım Bey'in asaleten onayını isteyince⁴⁶, Kâzım Bey 11 Mart 1915'te⁴⁷ asaleten 1.Ordu Erkân-ı Harbiyesi Riyâsetine atanarak bu ordunun kurmay başkanlığına getirildi.⁴⁸

³⁷ Aynı Belge; Taş, A. g. t., s.14.

³⁸ Taş, A. g. t., s.14; TBMM Arş., Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.

³⁹ MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi.

⁴⁰ Aynı belge; *Türk Parlamento...*, s.310; *Türk İstiklâl*, s.125; Süslü, Balcioğlu, A. g. e., s.79; "Seçilmiş Çanakkale", s.395.

⁴¹ Süslü, Balcioğlu, A. g. e., s.79.

⁴² MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi; *Türk Parlamento...*, s.311; *Türk İstiklâl*, s.125; Süslü, Balcioğlu, A. g. e., s.79; TBMM Albümü, s.560.

⁴³ Taş, A. g. t., s.15.

⁴⁴ Aynı belge; *Türk Parlamento...*, s.311; *Türk İstiklâl*, s.125; Süslü, Balcioğlu, A. g. e., s.79; "Seçilmiş Çanakkale", s.395; Baykara, A. g. m., s.395.

⁴⁵ Aynı Belge; *Türk Parlamento...*, s.311 ; "Seçilmiş Çanakkale", s.395; Baykara, A. g. m., s.395.

⁴⁶ Taş, A. g. t., s.15-16.

⁴⁷ Bu tarih genelde çeşitli kaynaklarda 12 Şubat 1915 olarak geçmektedir. Bkz. Taş, A. g. t., s.16; *Türk İstiklâl*, s.125; Süslü, Balcioğlu, A. g. e., s.79; "Seçilmiş Çanakkale", s.395; *Türk Parlamento...*, s.311.

⁴⁸ MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi.

Kâzım Bey'in 5. Ordu'nun Kurmay Başkanlığına Getirilişi

Osmanlı Devleti açısından 1. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi'nde meydana gelen Çanakkale Savaşları, 18 Mart Deniz Savaşları ve 25 Nisan Kara Muharebelerinden oluşup, yaklaşık on ay sürdü. Bu büyük harekâtın temel amacı, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nın denizden ve karadan zorlanarak ele geçirilmesiydi.⁴⁹

25 Nisan'da gerçekleştirilecek kara muharebelerinde Çanakkale'yi karadan savunmak için özel bir ordu olarak 5. Ordu kurulmuştu. Enver Paşa, 24 Mart 1915'te Çanakkale'de kurulacak olan 5.Ordu'nun kumandanlığını Liman Von Sanders'e önermiş, o da Enver Paşa'nın bu önerisini aynı gün kabul etmişti.⁵⁰ Kâzım Bey'in Kurmay Başkanı olduğu 5.Ordu; Bahr-i Sefid Müstahkem Mevkii havalisinde ve Gelibolu Yarımadası'nda bulunan birliklerden oluşturulmuştu.⁵¹

1.Ordu'da iken tanışma fırsatı bulan Sanders ve Kâzım Bey, birlikte çeşitli görevler icra etmişler. Bu bağlamda Sanders, Çanakkale Cephesi'nde de, Kâzım Bey ile çalışmak istemekteydi. Aslında Türklerin Ordu Komutanı sıfatıyla General Liman Von Sanders, çalışma arkadaşlarını tamamıyla Türklerden oluşturmayı istemekteydi. Bu doğrultuda Kâzım Bey, özellikle akla gelen ilk isimdir ki, kendisi Türklerin komutanı olan Alman Generaline, 1918'in Ekim sonuna kadar titiz bir kurmay başkanı olarak hizmet etmişti.⁵²

Sanders'in bu seçiminin sonucu olarak Yarbay Kâzım Bey, 28 Mart 1915 tarihinde 5.Ordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine atandı.⁵³ Söz konusu görevleri

⁴⁹ Mete Tuncoku, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, TTK Yay., Ankara 2002, s.2.

⁵⁰ Sanders, A. g. e., 87; *Çanakkale Hatıraları*, C.2, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, Temmuz 2002, s.55.

⁵¹ ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 180, Dos: 774, Fih: 1-5; Yine Şurada: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkomutanlığı Vekâleti'nin teşkil edilen 5 nci Ordu Komutanlığına Liman Von Sanders'i tayin ettiği Atama Yazısı", Yıl 38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2129; Bağır, A. g. t., s.59.

⁵² Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, Çev. Sedat Umran, 9.baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2009, s.72.

⁵³MSB Arş., Askeri Safahat Belgesi; Kâzım Bey'in Beşinci Ordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine 28 Mart 1915'de atandığı bilgisine ulaşılmış bulunmaktayız. Ancak ulaştığımız bilginin haricinde daha önce yapılan bazı çalışmalarda Kâzım Bey'in Beşinci Ordu'ya atandığı tarihle ilgili bilgilere ulaşılamamıştır; *Türk Parlamento...*, s.311; Daha önce yapılan bazı çalışmalarda ise bu tarih 15 Mart 1915 olarak geçmektedir. Süslü, Balcıoğlu, A. g. e., s. 79- 80; *Türk İstiklâl*, s.125; Kâzım Paşa'nın Beşinci Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandığı tarihe ait bilgi ve belge bulunmadığını belirten ve Liman Von Sanders'in görevini 24 Mart'ta öğrenerek kabul ettiği, 25 Mart'ta Kâzım (İNANÇ) Paşa ile Gelibolu'ya yola çıktığı düşünülürse onun da Sanders ile aynı tarihte bu göreve geldiği sonucuna ulaşan bir doktora çalışmasında bu atanma tarihi 24 Mart 1915 olarak belirtilmektedir. Taş, A. g. t., s. 49.

sırasında Kâzım Bey, Seddülbahir bölgesindeki muharebelere katılmış, bir hafta kadar da Saros Körfezi Kumandanlığında bulunmuştu.⁵⁴

Kâzım Bey, savaşın sonunda, 14 Aralık 1915 tarihinde, Miralay (Albay) olarak atandı. Ancak 15 Ocak 1916'da Çanakkale'den ayrılıp 1916 senesi boyunca İstanbul'da Sanders'in yanında çalışmaya devam etti.⁵⁵ Sanders, Çanakkale'ye beraberinde götürdüğü Kâzım Bey için anılarında, "...1914 yılının sonbaharının sonlarından beri kurmay başkanım olarak sadıkane yanımda bulunmuş, bazı zorlukları bertaraf etmiş, 5.Ordu'nun Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey..." demiştir.⁵⁶

Sanders'in bu övgü dolu sözlerinden anlaşılan, daha önce Türkiye'ye hiç gelmeyen ve Türkiye'deki durumu incelemeyen Sanders'e⁵⁷ karşılaştığı birçok sorunda kurmay başkanı sıfatıyla Kâzım Bey'in yardımcı olduğu ve kendisine büyük faydalar sağladığıydı.

Sanders, İstanbul'dan Gelibolu'ya hareket ederken yanına 1.Ordu Karargâh Heyeti'nden Kurmay Başkanı olarak seçtiği Yarbay Kâzım Bey'i, iki Alman emir subayını yani Süvari Önyüzbaşısı Prigge ile Süvari Önyüzbaşısı Mühlman'ı yanına almıştı.⁵⁸ Erich R.Prigge, Çanakkale Savaşı Günlüğü'nde Yarbay Kâzım Bey ile ilgili olarak; "5.Osmanlı Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey; kısa, zayıf, bir yıldan beri büyük bir vazife ile görevli, bu dünya savaşının sayı olarak en güçlü ordusunun kurmay başkanlığına yükseldi. Limân Von Sanders onun şahsında önemli bir destek buldu. Onun yerinde bir Alman düşünülemezdi. Bulunduğu yer, bir yandan Doğu'nun kendine özgü koşullarını bilmeyi gerektirirken, diğer yandan da doğu dillerini çok iyi bilmeyi gerektiriyordu. Böyle bir Alman subay, neredeyse yoktu." demiştir.⁵⁹ Paul Schwerder ise Çanakkale Cephesi'nde Türklerin Genel Karargâhında adlı eserinde Kâzım Bey ile ilgili olarak; "İnce yapılı, genç ve

⁵⁴ TBMM Arş., Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası

⁵⁵ Taş, A. g. t., s.16.

⁵⁶ Sanders, A. g. e., s.87.

⁵⁷ Sanders, A. g. e., s.87.

⁵⁸ Sanders, A. g. e., s.87; Çanakkale Hatıraları, C.3, Yay. Haz., Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, Eylül 2003, s.292; Erickson, A. g. e., s. 103; Erdemir, A.g.t., s. 96; Senem Güven, *Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 53; Hatice İşıldak Kara, *Çanakkale Savaşları'na Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2009, s.63.

⁵⁹ Erich. R. Prigge, *Limân Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*, Çev. Haz., Bülent Erdemoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2011,s.124-125.

aynı şekilde kusursuz bir Almanca konuşan harbiye nazırının seryaveri Kâzım Bey..." demektedir.⁶⁰

Paul Schwerder ve Prigge'nin bu sözleri, Sanders'in Yarbay Kâzım Bey'i, 5. Ordu'nun Kurmay Başkanı olarak seçmesinde ne kadar doğru ve mantıklı bir davranış sergilediğini göstermesi açısından son derece önem taşımaktadır.

Kâzım İnanç'ın ailesiyle yaptığım görüşmede Ertuğrul İnanç; "*Kâzım Paşa, büyüklerimizin anlattığı kadarıyla sert yapılı, kararlı ve başarılı bir asker olmasına rağmen asla hırslı ve ön plana çıkmak isteyen bir adam olmamıştır. Daha çok arkada durmayı tercih eden bir kişilik yapısına sahipti.*"⁶¹ demektedir. Bu bağlamda kendisi ile çalışılması zor olan Sanders'in, Kazım Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışmasında, Kazım Paşa'nın böylesi bir kişilik yapısına sahip olması önemli bir etken oldu.

Gelibolu'daki 5.Ordu Karargâhında Kurmay Başkanlığı görevini yürüten Yarbay Kâzım Bey, cephede iletişim ve haberleşmeyi sağlaması açısından son derece can alıcı bir görevi yerine getirdi. Çünkü muharebelerde savaşan birlikler arasında, doğru zamanda yapılan ve eksiksiz sağlanan iletişim şüphesiz muharebelerdeki başarı şansını büyük ölçüde artırmaktaydı.

Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki Görevleri

Kâzım Bey, 5. Ordu Kurmay Başkan'ı olduktan sonra Sanders'in yaptığı görev taksimatına uygun olarak cephede birçok görevi aynı anda yerine getirdi. Kâğıt üzerinde belirtilen görevleri dışında sahip olduğu karakter yapısına, yeteneklerine bağlı olarak cephede farklı görevler de üstlenip büyük yararlılıklar gösterdi.

İtilaf Devletleri'nin Gelibolu çıkarmasının başladığı 25 Nisan sabahından başlayarak Sanders'in çıkarma yapılacak yerleri yanlış tahmin etmesi, çıkarma yapıldığı andan beri 5.Ordu'yu başsız bırakması, Türk komutanları ve Sanders arasında öngörü ve strateji çatışması yaratmıştı.⁶² Sanders'in hatalı savunma planı ve çıkarmanın ilk gününden Bolayır'a gidip Türk ordusunu başsız bırakması tepkilere yol açmıştı. Bu noktada Kâzım Bey, cephede beraber çalıştığı, Harbiye'den yakından tanıdığı arkadaşları ve Sanders arasında çok iyi derecede

⁶⁰ Paul Schweder, *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yay., İstanbul, Nisan 2012, s.275.

⁶¹Ertuğrul İnanç ile yaptığımız sözlü görüşme; Bağır, A.g.t., s.57.

⁶² Ergun Göze, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, 2.baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, Mart 2006, s.49; *İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Paşa Anlatıyor*, Haz. Taylan Sorgun, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003, s.77.

bildiği Almancası sayesinde iyi bir iletişim kurup, Sanders'in daha büyük hatalar yapmasını önlemiş ve aralarında yatıştırıcı bir tutumla hareket edip denge unsuru olmuştu.

Sanders, 5.Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Yarbay Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki görevlerini; erzak sağlanmasındaki çabaları, askere alma işleri, memleketin müdafaasıyla sıkıca irtibatı olan işler ve diğer konular hakkında mülkî memurlarla gereken görüşmeler, haberleşme ve bilgi alışverişi olarak belirlemiştir.⁶³ Bu da Kazım Bey'in görev ve sorumluluklarının oldukça fazla olduğunu göstermekteydi.

Silah, Cephane ve Erzak Sağlamadaki Rolü

5. Ordunun savaş boyunca çektiği sıkıntıların başında, cephane sağlama konusu gelmekteydi. Başkomutanlık, muharebeler sırasında bir yandan sürekli taarruz emirleri verirken, bir yandan da ordunun cephane isteğine olanaklar ölçüsünde cevap vermeye çalışmış; devamlı tasarrufu tavsiyeden de geri kalmamıştı.

Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu Kurmay Başkanlığı görevini icra eden Yarbay Kâzım Bey, görevi gereği silah, cephane ve erzak sağlama noktasında son derece önemli bir rol üstlenmişti. Askerî birimlere özellikle de Başkomutanlığa sunduğu raporlarda bir yandan muharebeler hakkında ayrıntılı bilgiler verirken, bir yandan da cephenin silah, cephane, mühimmat ve erzak eksikliklerini bildirmiş ve bu birimlere söz konusu eksikliklerin giderilmesi için gerekli girişimlerde bulunmuştu. Savaş sonrasında Avustralya İmparatorluk kuvvetlerinin resmî muhabiri ve savaş tarihçisi C.E.W. Bean'in Çanakkale Cephesi'ne dair sorduğu sorulara Kâzım Paşa'nın verdiği cevapta, "*Cephane her zaman azdı...*"⁶⁴ diyerek Türk tarafının her zaman cephane sıkıntısı yaşadığını kendi ifadeleriyle de doğrulamıştı.

Yarbay Kâzım Bey'in de belirttiği üzere, 5.Ordu savaş boyunca sürekli cephane sıkıntısı yaşamıştı. Özellikle cephaneyi sağlama noktasında Başkomutanlıkla sürekli telgraf trafiği yaşamak zorunda kalmıştı. Başkomutanlık, ordunun cephane isteklerine olanaklar ölçüsünde cevap verirken, devamlı tasarrufun elden bırakılmaması noktasında uyarılarda da bulunmaktan geri kalmamıştı.⁶⁵

⁶³ Taş, A. g. t., s.52 ; Bağır, A. g. t., s.147.

⁶⁴ C. E. W Bean, *Gallipoli Mission*, Çev. Yetkin İŞÇEN, AWM, 1948.

⁶⁵ Erdemir, A. g. t., s.287-288.

Kâzım Bey'in Kumandan emriyle 29 Mayıs 1915'te Emir Müstakil Süvari Fırkası Kumandanlığına, 3.Kolordu ve 15.Kolordu Kumandanlıklarına ve Menzil Müfettişliklerine tebliğ ettiği aşağıdaki rapor bu bağlamda son derece önem taşır.

"Gelibolu'nun hâli inzibat-ı dahilesinin te'min hususunda cihet-i mülkiye muavenette (yardımda) bulunmak üzere iş bu nokta kumandanlığı emrine Bolayır'dan bir piyade bölüğü gelecektir. Bunun emri verilmiştir. Gelibolu'da fazla miktarda bulunan erzakın menzil müfettişliğince vesayit ve sürat-i mümkinine ile Akbaş, Ilgar ve 3.derecede Lâpseki'ye nakli lazımdır. Aynı surette Gelibolu hastanesinde az miktarda kalmış olan hasteganın da ilk vasıta ile tekfur dağına nakledilmesi. 16. Fırkanın henüz arkası alınmamıştır. İş bu kollar Gelibolu'ya vürud ettikçe Gelibolu nokta kumandanlığı devletiyle Bayırköyü üzerinden Maydos'a sevk edilecektir."

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Harp Reisi Kâzım

16.2.331 (29 Mayıs 1915)⁶⁶

Bu belgeden yola çıkarak Yarbay Kâzım Bey'in bölgenin hem erzak ihtiyacını tespit ettiği hem de gerekli erzağın nerelere gönderilmesi gerektiği konusunda yakından ilgilendiği bilgisine ulaşılmaktadır. Yarbay Kâzım Bey, Gelibolu'da fazla miktarda bulunan erzağın nerelere gönderilmesi gerektiğini çeşitli birimlere ilettikten sonra, gereksinim durumunda bölgede düzenin sağlanması konusunda bir bölüğün geleceğini bildirerek, cephede nelerin yapılması gerektiği üzerinde önemle durmuştu. Cephede meydana gelen çoğu olayla ilgilenen Kâzım Bey, cephenin kontrolü ve dizaynını sağlamakta yaşamsal bir görev yerine getirmişti. Gelibolu Hastanesinde kalmış olan hastaların uygun olan ilk araçla Tekfurdağı'na götürülmesi gerektiği bilgisini iletmesi, Yarbay Kâzım Bey'in birçok olaya aynı anda yön vererek, cephenin kontrolü ve dizaynını sağlamakta ne kadar önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, 14 Temmuz 1915'te Bronzart Paşa'ya hitaben yazdığı bir yazıda ısrarlı bir şekilde cephaneye talebinde bulunmuştu:

"Son telgrafınızda, 50.000 sahra mermisi tertibinden geriye kalan 13.000 adedinin gönderilemeyeceği bildiriliyor. Memleketteki cephaneye stokuyla imal durumunu, daha önceden biliyordum. Bunu bilmekliğimin, geceli gündüzlü ateş altında bulunan bir orduya yarar sağlamayacağını bildirmeme izin veriniz. Yalnız kara bataryalarıyla 60.000'den fazla mermi atan düşmanın taarruzunu durdurmak için harcanan 15.000

⁶⁶ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-9, Fih: 3-1a.

mermi, hiçbir zaman çok değildir. Ordunun görevi Yarımada'da düşmanı ilerletmemekse, bu tutumlu harcamayı anlayışla karşılamak gerekir. Ordunun elinde, şnayderlerinki hariç olmak üzere 20.000 top mermisi vardır. Bu mermiler, yalnız Güney Grubunda, düşmanın iki günlük taarruzunu karşılamaya yeter. Bu nedenle Genel Karargâhın da yaptığımız istekleri gerçek olarak görmesini; buna göre de cephanenin hazırlanması veya sağlanması olanaklarının aranması dileğimi arz ederim".⁶⁷

Kâzım Bey'in kaleme aldığı yukarıdaki yazı onun görev yaptığı ordunun yanı sıra "düşmanın" da lojistik durumu hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Birliklerin Sağlanması, Değişimi ve Konuşlanışındaki Rolü

Çanakkale Cephesi'nde Yarbay Kâzım Bey, muharebeler sırasında birliklerin sağlanması, gerektiğinde yer değiştirmesi ve söz konusu birliklerin konuşlandırılarak düzenlenmesi gibi önemli görevler üstlenmişti. Bu bağlamda cephede yaşamsal bir görev yerine getiren Kâzım Bey'in gönderdiği raporlar, kendisinin yaptığı icraatlar hakkında bize oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

Çanakkale Cephesi'nde İtilaf kuvvetlerinin yarımadaya çıkarma yapmaya başladıkları esnada Sanders, Gelibolu'dan ayrılma kararı almıştır. Bundan sonra Saros Körfezi'nin yukarı kesiminin kumandasını ve Kuzey kantadaki birliklerin merkeze kaydırılması işini Kâzım Bey'e bırakmıştı. Bunlarla 26/27 Nisan gecesinin geç saatlerine kadar uğraşmış ve 7. Tümendeki kuvvet kaydırma hareketleri ancak 27 Nisan'da son bulmuştu.⁶⁸ Çeşitli kaynaklarda değinilen bu durumdan dolayı Kâzım Bey'in cephede çeşitli birliklerin çeşitli yerlere kaydırılması noktasında önemli bir görev yerine getirdiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Kazım Bey, 13 Temmuz 1915 tarihinde Anafartalar Grubu Kumandanlığı ile yaptığı telefon görüşmesi ile cephede hem birlikler arasında haberleşme görevini üstlenmiş hem de cephede yer edinen bir taburun hangi nokta üzerinden hareket etmesi gerektiğini önemli bir Türk kumandanlığına iletmişti.⁶⁹

⁶⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap*, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2012, s.494; Bağır, A. g. t., s.150.

⁶⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, V'inci Cilt...*, s. 29; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.19; Sanders, A. g. e., s.98.

⁶⁹ Söz konusu telefon görüşmesinin kaydı için bakınız: ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 6, Belge No: 9-2.

6-7 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen Arıburnu Muharebeleri'nde, 5. Ordunun kuzey bölgesinde gerekli önlemleri alması, bu cephedeki muharebelerin seyrinin değişmesinde önemli rol oynamıştı. Kâzım Bey, bu süreçte Güney Grubu ve Saros Grubu'ndan belirlenen kuvvetlerin kuzey bölgesine kaydırılması ile ilgilenmiş ve gerekli önlemleri almıştı. Bu doğrultuda 6 Ağustos 1915'de Güney Grubu'na Kâzım Bey'in imzasıyla gönderilen emirle⁷⁰ 4. Tümenin dolgun iki alayıyla Çırlayıkderesi'ne gönderilmesi sağlanmıştı.⁷¹

Kâzım Bey, cephe söz konusu birliklerin nereye, hangi yöne doğru gideceği ve varacakları noktalarda nelerin yapılması gerektiği konusunda çeşitli yerleri bilgilendirmiş ve bu birliklere çeşitli direktiflerde bulunarak görevini en iyi biçimde yerine getirmeye çalışmıştı.⁷²

Kâzım Bey'in 21 Aralık 1915 tarihinde verdiği rapor, bu bağlamda önem arz etmektedir:

"Limân Paşa Hazretleri Kanlısırt'a geldiler. Denize düşürülen düşman tayyarecisi Avustralyalı Topçu mülâzımı Tomas orduya gönderildi. İtfaiye Alayı'nın mütebâki (Baki kalan, geri kalan) iki taburuyla hemen Cenûb Grubu'na alınmak edeceğine dair ordudan emir geldi. Palamut'daki 12 cm'lik Bulgar topu Cenûb Grubu'na ordu emriyle hareket etti. İtfaiye Alayı hareket etti. 20'nci Fırka'ya mensûb olup Şimâl Grubu emrinde bulunan 36'nci Alay Fırkasında iltihâk itmek üzere 15.10.31 (18 Aralık 1915)'de Cenûb Grubu'na tahrik edilecektir. Ta'kip edilecek yol hakkında her iki gruba anlatılmaktadır"

8.10. 331 (21 Aralık 1915)

Ordu Erkân-ı Hârb Reisi Kâzım⁷³

Belgeden de anlaşılacağı üzere Kâzım Bey, cephe yaşanan olay ve durumları belirtmiş, aldığı emirler doğrultusunda hangi birliğin nereye gönderilmesi gerektiği konusunda çeşitli yerleri haberdar etmişti. Ayrıca Kâzım Bey, adından söz ettiği çeşitli birliklerin cephe konum ve durumlarını, hareket hâllerini çeşitli birimlere ilettikten sonra nelerin yapılması gerektiği konusu üzerinde durarak cephe içinde oldukça aktif bir rol üstlenmişti.⁷⁴

⁷⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), s.303-304; Taş, A. g. t., s.68-69; Bağır, A. g. t., s.152

⁷¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915- 9 Ocak 1916), s.303-304.

⁷² Bu konuda bakınız: ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-2aga.

⁷³ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:45.

⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4350, Dos: H-5, Fih:4- 33; ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos:525, Fih:50-1; ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:5-2453, Dos: H-19, Fih: 1-6.

Haberleşme, Bilgi Alışverişi Sağlamadaki Rolü

Savaşlarda, cephe içinde sağlanan iletişim muharebeler üzerinde son derece etkili olmuştur. İletilen bilgilerin doğru bir şekilde ve zamanında çeşitli birimlere gönderilmesi, muharebelerin seyrinin değişmesinde, başarıların kazanılmasında oldukça önem arz etmiştir. Aslında 5.Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Çanakkale Cephesi'nde bulunan 5.Ordu Karargâhında sorumlu olduğu bütün görevleri yerine getirirken aynı zamanda cephedeki haberleşmeyi ve bilgi alışverişini sağlama konusunda da önemli görevler üstlenmişti. Bu bağlamda Kâzım Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki görev ve sorumluklarını ortaya koyabilmek amacıyla sunduğumuz veriler, aynı zamanda onun haberleşme ve bilgi alışverişini sağlama konusunda da ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.

Kâzım Bey'in 30 Nisan 1915'te gönderdiği şifre onun ordudaki iletişim görevini göstermesi açısından önem taşır. Kâzım Bey, gönderdiği şifrede, 15.Kolordu ve 3.Kolordu Kumandanlığı arasında bilgi alışverişini sağlamış, muharebede yaşananlar, birliklerin vaziyeti ve durumları hakkında bilgi ilettiği.⁷⁵

16 Haziran 1915 tarihli raporunda Kâzım Bey, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına, Güney Grubu, Kuzey Grubu ve diğer cepheelerde meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermişti. Yine aynı raporda, İtilaf Devletleri'nin saldırıları aktararak Türk birliklerinin bu saldırılara karşı kendilerini nasıl savundukları hakkında bilgiler verilmiş, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı meydana gelen gelişmelerden haberdar edilmişti.⁷⁶ Buna ilaveten 26 Haziran 1915 tarihli telgrafında Yarbay Kâzım, Bahr-ı Sefid Boğazı Mevki'-i Müstahkem Kumandanlığına, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin cephedeki faaliyetlerini, bu faaliyetlere karşı Türk tarafının verdiği karşılıklar ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmuştu.⁷⁷ Yine 28 Haziran 1915 tarihli telgrafında, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına, Kuzey Grubu ve Güney Grubunda meydana gelen muharebelerle ilgili olarak son derece ayrıntılı bilgiler vermişti.⁷⁸ Kâzım Bey'in 28 Haziran 1915 tarihli bu telgrafı, Zığındere Muharebeleri'nin ilk sürecinde meydana gelen gelişmeleri görmemiz açısından da son derece önem taşımaktadır. Bu süreçte Yarbay Kâzım Bey'in ayrıntılı raporlar sunması, İtilaf

⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-16, Fih:1.

⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 9.

⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 44.

⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 55.

Devletleri'ne bağlı askerî birliklerin saldırılarını artırması ve muharebelerin daha geniş alanlara yayılmış olması ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Muharebeler sırasında düşmanın çalışmaları hakkında zamanında ve sağlıklı bir şekilde askerî birimlere haber vermek ve onları zamanında uyarmak şüphesiz muharebelerin gerek seyirinin değişmesinde, gerek düşmana karşı başarıların kazanılmasında çok önemli olmuştur. Kâzım Bey'in birlikler arasında yaptığı görüşmelerde bu doğrultuda hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Kâzım Bey, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına gönderdiği raporla Türk birliklerini düşman kuvvetlerine karşı uyarmıştır:

Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına,

"Şimdi mürefte civârından geçen bir ganbotun arkasından bir düşman tahte'l-bahirinin gelmekte olduğu Onuncu Fırka Kumandanlığının iş'ârına atfen ma'rûzdur. " demiştir.

25 Kânûn-ı Evvel 331 (25 Aralık 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci

*Ordu Erkân-ı Hârb Rei'si Kâzım*⁷⁹

Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi Müdürlüğüne,

10 Kasım 1915 tarihli telgrafta cevaptır.

"Turkuaz denizaltısına ilk mermiyi atan 9'uncu Sahra Topçu Alayı 2'nci Tabur 5'inci Bölükten Bursa'nın Yenişehir kazasının Orhaniye kasabasından Ferhat oğullarından Necip oğlu Müstecip'tir. Duhulü 24 Ekim 1912, Onbaşılığa nasbı 28 Haziran 1914'tür. Arz olunur."

13 Kasım 1915

*5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım*⁸⁰

Belgeden de anlaşıldığı üzere Kâzım Bey, Çanakkale Cephesi'nde düşmana karşı etkin bir mücadelede önemli roller üstlenmesinin dışında birçok şubeyle farklı konularda da iletişim durumunda bulunmuştu. Kâzım Bey, cepheye çok önemli bilgilerin hem alıcısı hem de vericisi konumunda olması nedeniyle şüphesiz cepheye çok yönlü bir görev yerine getirmişti.

Yalova civarında Ordu Karargâhından

⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 525, Fih: 39-1.

⁸⁰ "Seçilmiş Çanakkale", s.395.

8 Ocak 1916

Başkomutanlık Vekâletine,

“Menzil Müfettişliği tarafından düzenlenerek gönderilen Müstecip Onbaşı denizaltısının tahrip edilmesi ve ele geçirilmesi sırasında hizmeti geçenlere verilecek nakdî mükâfatı gösterir cetveldir. Denizaltının ele geçirilmesine dair Batarya Komutanlığından gönderilen iki adet raporun sureti de ayrıca sunulmuştur. ”

Komutan emriyle 5'inci Ordu Kurmay Başkanı Kâzım⁸¹

Bir önceki belgede yaşanan olayı istihbarat şubesine ileten Kâzım Bey, bu kez Turkuaz Denizaltısı'na kahraman topçu Necip oğlu Müstecip Onbaşı'nın adının verildiğini belirtmiştir.⁸² Bu denizaltı Osmanlı donanmasına katıldıktan sonra bu sürece katkı sağlayanlara ödülleri verilmişti. Kazım Bey'in bu sürece katkı sağlayanlara verilen bu ödülleri de Başkumandanlığa ileterek sürecin doğru işlenmesinde sistemin önemli bir halkasını oluşturmuştu.

Düşmanın Durumunun Öğrenilmesindeki Rolü

Muharebeler sırasında düşmana ait olan her şey, düşman tarafından ele geçirilen kişiler de dâhil olmak üzere, sağlanan tüm bilgi ve teçhizatlar savaşı taraflar açısından son derece önem taşımıştır. Bu yolla elde edilen her bilgi muharebelerin gidişini değiştirebileceğinden savaşı taraflar her dönemde bu konuya büyük bir ilgiyle yaklaşarak bu konuda büyük çabalar sergilemişlerdir. Bu bağlamda yine Kâzım Bey'in cephede verdiği çaba ve katkı şüphesiz muharebelerin gidişatında oldukça önemli bir paya sahip olmuştur. Çanakkale Muharebelerinde ele geçirilen tutsakların ifadesine ve ölen düşman askerlerinin anı defterlerine göre düşman kuvvetlerinin durumu hakkında bilgilerin elde edilmesi konusunda Kâzım Bey'in rolü son derece önem taşımıştır. Aşağıda verilen belge bunun örneklerinden biridir:

Beşinci Ordu'dan; Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine Mevrud (Gelen) Şifredir.

C. Cevap 3 Haziran 331 (16 Haziran 1915) Telgraf Üsera (Esirler) ifadesiyle maktulin (öldürülen kişilerin) üzerinde zuhûr eden (görünen) hatırat defterlerinden düşman kuvvetleri hakkında ber-vech-i âti malumat istihrâc olunuyor (aşağıdaki bilgi çıkarılmaktadır) Bidayette (Başlangıçta) Arıburnu'na dört Avustralya livasıyla bir

⁸¹ “Seçilmiş Çanakkale”, s.403.

⁸² “Seçilmiş Çanakkale”, s.403.

Yeni Zelanda Livası ve Ruwayyalroval Fırkası'na (Tümeni'ne) mensup kıtaat ve Seddülbahir'e ise Yirmi Dokuzuncu İngiliz Fırkası'yla dördüncü, altıncı, yedinci koloniyal ve Yüz Yetmiş Beşinci piyade ve bir bir zuhaf ve bir Afrika Şasör Süvari alaylarından mürekkebe (oluşan) bir Fransız kuvve-i seferiyesi ve mikdarı meçhûl Hindili çıkarmış ve son zamanlarda ise Seddülbahir'e Maçester Teritoryal Fırkası'ndan bir Liva getirmiştir. Ancak düşman mütemadiyen Arıburnu'na nakliyat yaptığı gibi buradaki kuvvetlerden de bazı kıtaâtı adalara gelip yerlerine başka kıtaat getirmekte olduğundan hâl -i hazırda cepheledeki kuvvetlerden bazı tebeddülât (değişiklik) olması melhûzdur (olasıdır). Arz edilen kıtaattan başka ayrıca bir Zeland ve bir Hindli cebel (dağ) Livalarıyla kezâ bir Zeland ve bir Avustralya Süvari Livası çıkarıldığı da söyleniyor. Fakat yalnız bir iki esirin kav-i mücerredin de (deliksiz) kaldığı gibi cebel Fransa'nın Afrika piyade birliklerinden birine bağlı asker Livalarının topçu mu yoksa piyademi oldukları da henüz anlaşılammıştır. Maa-haza (bununla beraber) Grupça ayrıca yaptırılan tetkikat neticesinin maa-tafsilat (ayrıntılı olarak) posta ile takdim kılınacağı marûzdur (arz olunur).

9 Haziran 331 (22 Haziran 1915)

Kumandan emriyle Beşinci Ordu

Erkân-ı Harbiye Reisi Kâzım⁸³

Çanakkale Muharebeleri sırasında tutsakların verdiği ifadelerden de doğrulandığı üzere, savaşta hayatını kaybeden askerlerden ele geçirilen anı ve eşyalar, muharebelerde yaşananlar ve düşman kuvvetlerinin durumu hakkında önemli bilgiler taşımaktadır. Kâzım Bey'in Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği 22 Haziran 1915 tarihli şifreden, Gelibolu'ya yerleştirilen düşman kuvvetlerinin bu bölgede konuşlanışı hakkında bilgiye ulaşılmıştır. Tutsakların verdiği bilgiler aracılığıyla bölgeye intikal ettirilen düşman kuvvetlerinin aldıkları durum ve değişikliklere ait bilgilere ulaşılmıştır.

"... 8 ve 10 Haziran (21 ve 23 Haziran) tarihlerinde cenub (güney) grubunun sol cenahında (yanında) vuku bulan muharebatta (muharebelerde) elde edilen üseradan (esirlerden) Seddülbahir muntikasında bulunan Fransız kıtaati (birlikleri) hakkında ber-vech-i âtı malûmât, aşağıdaki bilgi alınmıştır.

Ceneral Zabyo kumandasında bulunan Fransız Şark Kuvve-i Seferiyesi Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci, Sekizinci Koloniyal (Sömürge) ve 175,176 'ncı Piyade Alaylarıyla 1,2 nci Zuhaf (Fransa'nın Afrika piyade birliklerinden birine bağlı asker) ve birinci devşirme ecnebi alaylarından ve bundan başka karargâh hidemâtında (hizmetlerinde) Erikaşasür Süvari Alayı'ndan bir müfreze, ihtimalen tekmiil (bütün) alay ile

⁸³ ATASE Arşivi, 1-1, Kls: 181, Dos: 779, Fih: 4'den nakleden ATBD, "Beşinci Ordu Karargahı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2151.

Tovagolardan mürekkebe bulunuyor (oluşuyor). Üçüncü Koloniyal Alayı'nın bulunduğu da tahmin ediyorlar. Fakat bu bâbda (konuda) esaslı malûmat (bilgi) yoktur. Maahazâ (bununla beraber) burada marûz her üç taburları bulunmuyor. Bazılarının ikişer ve hatta bazılarının birer taburlu olduğunu ve mecmu (toplam) Fransız kuvvetinin on binden fazla olmadığı ifade eyledikleri marûzdur (arz olunur).

İngiliz kuvvetleri hakkında tetkikat (inceleme) yapılmakta olup neticesi ayrıca arz edilecektir.

12 Haziran 331 (25 Haziran 1915)

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu Erkân-ı

Harbiye Reisi Kâzım ⁸⁴

Yine Kâzım Bey'in 25 Haziran 1915'te kaleme aldığı belgede, tutsakların ifadesinden yola çıkarak Seddülbahir bölgesinde savaşı Fransız birlikleri hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda Fransızların bölgede hangi birlikleri bulundurduğu, bu birliklerin isimleri ve sayıları hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Yalova'da Ordu Karargâhlığından gönderilen 10.3.331 Tarihli Harp Ceridesi'ne göre;

"Arburnu'nda elde edilen esirlerden Avustralyalı bir neferle bir çavuşun ifadeleri hülâsa (özet)'sinin muhtevî Başkumandanlık Vekâleti Celilesinden mevrud evrakın bir sureti tahsili malumatı zımnında bâlâyâ çıkarıldığı ma'ruzdur."

Kumandan Emriyle Beşinci Ordu

Kumandanı Kâzım ⁸⁵

İkmal Efradı Sağlama Konusunda Rolü

Yukarda da ifade edildiği üzere Çanakkale Cephesi'nde yaşamsal bir görev yerine getiren Kâzım Bey, ikmal efradı sağlama konusunda da son derece kilit bir rol üstlenmişti. Muharebeler hızla devam ederken Kâzım Bey'in Anafartalar Grubu Kumandanlığına 17 Ağustos 1915'te gönderdiği yazı son derece önem arz etmektedir:

Anafartalar Grubu Kumandanlığına,

⁸⁴ ATASE Arşivi, 1-1, Kls.: 181, Dos.: 779, Fih.: 4-1'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargâhı'ndan Başkumandanlık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2153.

⁸⁵ ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-16, Fih: 6-15a.

Yalova'dan

4.6.331

C. (Cevap) 2.6.331

"Gruptan gönderilen en son kuvve-i umumiyye nazaran silah adedine göre (8000) kadar ikmal efradına ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Diğer grupların da aynı nispette olduğu için yüzde yirmi fazlanın ihtiyacaat-ı umumiye kapatıldıktan sonra nazarı temile alınması iktizâ etmektedir.

Şimdiye kadar 2696 nefer gönderilmiş olduğu iş'ar buyrulmakta ise de dördüncü ve beşinci fırkalara doğrudan doğruya gönderilenler de dâhil olduğu hâlde Ağustos ayı zarfında gruba altı bin yedi yüz otuz üç nefer sevk edilmiştir. Binaaleynh çokça miktar ikmal efradı gönderilmesi defaatle nezarete yazılmış olduğundan zurut ettikçe gruba da lüzum-u mikdarının irsaline devam olunacağı ma'rûzdur. "

Beşinci Ordu Erkân-ı Hârb

Reisi Kâzım⁸⁶

Kâzım Bey, bir asker olarak sorumlu olduğu bu görevlerin dışında cep-hede yerinde ve zamanında verdiği kararlarla cephenin kaderini değiştirecek olaylara da imza atmıştı. Örneğin henüz İstanbul'da iken Sanders ve Mustafa Kemal'i tanıştırmış, onun aracılığıyla ilerde Sanders, Mustafa Kemal'i yaşamsal bir göreve atamıştı.⁸⁷ Mustafa Kemal'in iş bitirici ve iyi bir asker olduğu kanaatinde olan Kâzım Bey, cepheye düşman taarruzunun tehlike arz ettiği bir zamanda M. Kemal'e dair düşüncelerini Sanders'e ileterek, onun Anafartalar Grubu Komutanı olmasında önemli bir paya sahip olmuştu.⁸⁸

Mustafa Kemal'in bu görevi üstlendikten sonra düşmana karşı mücadelesi, cephenin kaderini değiştirmişti. 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'ye asker çıkaran İngiliz ve Fransızlar, çarpışmanın tıkanması ve ilerlemeyeceğinin anlaşılması üzerine, aynı yılın Aralık ayında Kuzey (Arıburnu, Anafartalar)'de, Ocak 1916'da da Güney (Seddülbahir) Cephesi'ni boşaltarak Çanakkale'den çekilmişlerdir. Böylece iki taraftan on binlerce askerin ölümü, yaralanması ve tutsak düşmesine yol açan Çanakkale Savaşları sona ermişti.⁸⁹

⁸⁶ ATASE Arşivi, ATAZB 42-2as.

⁸⁷ Ayhan S. Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, İstanbul, Ocak 1971, s.37

⁸⁸ Baykara, A. g. m., s.16

⁸⁹ Atacanlı, A. g. e., s.163

Sonuç

Temeli 19. ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olaylara dayandırılan 1.Dünya Savaşı, Avrupa'da kurulan bloklar arasında meydana gelen çekişme ve çatışmaların sonucunda ortaya çıktı. Bu savaşta İttifak bloğuna dâhil olan Osmanlı Devleti, aynı anda birçok cephede mücadele etmek zorunda kaldı. Çanakkale Cephesi, Çanakkale Boğazı ve İstanbul'u ele geçirme amacıyla olan İngiliz-Fransız ortak harekâtına karşı yürütülen önemli bir savunma cephesidir.

Çanakkale Zaferi, Türkiye'de birlik ve beraberliğin, büyük bir özveriyle birleşmesi sonucunda meydana gelen ve hala hafızalarda yerini koruyan olağanüstü bir çabanın eseridir. Türk toprakları üzerinde çok sayıda emelleri bulunan ve bu doğrultuda planlar yapan İtilaf Devletleri'nin tüm olanaklarını kullanmalarına rağmen geri çekilmek zorunda kaldıkları ender bir mücadelenin sonucudur. Çanakkale Cephesinde gerçekleşen Arıburnu, Anafartalar ve Conkbayırı'nda gerçekleştirilen muharebeler, Türklere büyük bir özgüven ve umut aşılamıştır. Elbette bu cephede yaşanan zafer ve verilen mücadele topyekûn bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir.

Çanakkale Zaferi asla tek bir şahsa ait mal edilemez. Bu doğrultuda erinden subayına kadar on binlerce kişinin zaferde emeği bulunmaktadır. Bununla birlikte cephede üstlendiği görevler ve aldığı sorumluluklar ile ön plana çıkan subaylar da söz konusudur. Bunlardan biri de Kâzım İnanç'tır.

1880'de Diyarbakır'da dünyaya gelen Kâzım Bey, Harbiye'den mezun olduktan sonra çok sayıda önemli askeri görevde bulundu. Bu görevlerde yer almasında özellikle Harbiye'de kazandığı parlak askeri geçmişi, cephe gerisinde karargâhlarda edindiği askeri deneyimi ve kültürel açıdan kendini geliştirmesi büyük rol oynadı. Almancaya olan hâkimiyetinden dolayı cephede Türk ve Alman askerleri arasında önemli ölçüde koordinasyonu sağlayan önemli bir isimdi. Bu bağlamda Kâzım Bey, Türk milletinin tarihinde çok önemli yere sahip olan Balkan Savaşı, 1.Dünya Savaşı ve Türk İstiklal Savaşı içerisinde çok önemli askeri görevlerde bulunup önemli askeri faaliyetlere imza attı.

Kâzım Bey, Çanakkale Cephesi'nde kurulan 5. Ordu'nun Kurmay Başkanı sıfatıyla son derece olumlu adımların atılmasında büyük bir çaba sergilemiştir. Mustafa Kemal'in cephenin kaderini değiştirecek hayati bir göreve atanması, Kâzım Bey'in sarf ettiği büyük çabanın sonucunda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda önemli bir isim olan Kâzım Bey, Çanakkale Cephesi'nde kurulan 5. Ordu içinde; cephane, erzak sağlama, birliklerin sağlanması değişimi ve konuşlanışı, haberleşme ve bilgi alışverişi sağlama konularında

önemli görevler üstlenmiş ve bunları başarıyla yerine getirmiştir. Ayrıca düşman kuvvetleri hakkında bilgi ve istihbarat toplayarak bunları ilgililere iletme konusunda çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Üstlendiği söz konusu görev ve sorumluluklar kendisini cephe içinde vazgeçilmez ve yaşamsal kılmış, yine kendisinin cephede sergilediği tutum ve davranışlar adının bugün bile çeşitli kaynak, gazete ve demeçlerde anılmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak Türk milletinin tarihine önemli bir asker olarak adını yazdıran Kâzım Bey, fikir ve ruh bağınu bugün bile canlı tutan Çanakkale zaferinde çok önemli bir paya sahiptir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 180, Dos: 774, Fih: 1-5; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkomutanlığı Vekâleti'nin teşkil edilen 5 nci Ordu Komutanlığına Limân Von Sanders'i tayin ettiği Atama Yazısı", Yıl 38, S. 88, Ağustos 1989, Belge No: 2129

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, (2014). "Seçilmiş Çanakale Deniz Savaşına Ait Belgeler", Yıl:62, S.132, Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

ATASE Arşivi, 1-1, Kls.: 181, Dos.: 779, Fih.: 4-1'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargahı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2153.

ATASE Arşivi, 1-1, Kls: 181, Dos: 779, Fih: 4'den nakleden ATBD., "Beşinci Ordu Karargahı'ndan Başkumandandık Vekâleti'ne Mevrud Şifre", Yıl.38, S.88, Ağustos 1989, Belge No: 2151.

ATASE Arşivi, ATAZB 42-2as.

ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu: 42, Gömlek: 6, Belge No: 9-2.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, 6-1666, Dos:525, Fih:50-1.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-1apa.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Belge No: 42-2aga.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 3474, Dos: H-16, Fih: 6-15a.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 4350, Dos: H-5, Fih:4- 33.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 5-2453, Dos: H-16, Fih:1.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 44.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 55.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6/1667, Dos: 53, Fih: 9.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls: 6-1666, Dos: 525, Fih: 39-1.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:3474, Dos: H-9, Fih: 3-1a.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:5-2453, Dos: H-19, Fih: 1-6.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos: 525, Fih: 14.

ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Kls:6-1666, Dos:525, Fih:45.

Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsi Dosyası, Askeri Safahat Belgesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Kâzım İnanç Paşa Şahsî Dosyası, Sicil No:188, Âzayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası.
Kazım İnanç Aile Arşivi.

Kitaplar

- Avcı, Halil Ersin, *Çanakkale Ruhu*, 12. baskı, Metropol Yay., İstanbul, Şubat 2007.
- Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yay., İstanbul 2009.
- Baykara, Tuncer, "Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa (1880-1938)", *Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler*, Ed., Lokman Erdemir, Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yay., Ankara, Şubat 2015.
- Bayrak, M. Orhan, *İstanbul'da Meşhur Gömülü Adamlar (1453-1978)*, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yay., İstanbul, Aksüt Matbaası, 1979.
- Bean, C. E. W, *Gallipoli Mission*, Çev. Yetkin İşcen, AWM, 1948.
- Benazus, F., *Çanakkale'den Gelibolu'ya*, 2. baskı, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- Bilbaşar, Ayhan S., *Çanakkale 1915*, İstanbul, Ocak 1971.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Harekâtı, V'inci Cilt, 2'nci Kitap, Amfibi Harekât*, GnKur. Atase Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Harekâtı, 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yay., Gn.Kur Basımevi, Ankara 1997.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V'inci Cilt III'üncü Kitap*, Gn. Kur ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V'inci Cilt II'nci Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V'inci Cilt I'inci Kitap*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.
- Çanakkale Hatıraları*, C.2, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, Temmuz 2002.
- Çanakkale Hatıraları*, C.3, Yay. Haz., Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, Eylül 2003.
- Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Tanju Akad, 3.baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2011.
- Göze, Ergun, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, 2.baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, Mart 2006.
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2011.
- Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı*, Çev. Sedat Umran, 9.baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2009.

- Prigge, Erich R., *Limân Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R.Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*, Çev. Haz., Bülent Erdemoğlu, Timaş Yay., İstanbul, 2011.
- Schweder, Paul, *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yay., İstanbul, Nisan 2012.
- Seçilmiş Komutanların Biyografileri*, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.
- İmparatorluktan Cumhuriyete: Fahrettin Paşa Anlatıyor*, Haz. Taylan Sorgun, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2003.
- Süslü, Azmi, Balcıoğlu, Mustafa, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Divan Yay., Ankara 1999.
- TBMM Albümü 1920-2010, C.1, (1920-1950)*.
- Tuncoku, Mete, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, TTK Yay., Ankara 2002.
- Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen Ve Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.
- Türk Parlamento Tarihi TBMM-IV Dönem (1931-1935)*, C.2, TBMM Vakfı Yay., No:12.

Makaleler

- Figen Atabey, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekâtı", *Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi Özel Sayı*, S.16, Yıl:8, Gn.Kur. Atase Başkanlığı Yay., Ankara, Ağustos 2010.
- Baycan, Nusret, "Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.9, S.26, Mart 1983.

Tezler

- Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1992.
- Bağır, Rüya, *Çanakkale Cephesinde Kâzım İnanç*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2015.
- Erdemir, Lokman, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (Sosyal Tarih Açısından)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Güven, Senem; *Hatırat Türü Eserlerde Çanakkale Muharebeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Kara, Hatice Işıldak; *Çanakkale Savaşları'na Fiilen Katılan Türk ve Alman Generaller*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.

Karataş, Murat, *Haritalarla Çanakkale Savaşları (Osmanlı Kaynaklarına Göre Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Muharebeleri)*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2006.

Taş, Özlem Elif Polat, (2008). *Kâzım İnanç Paşa; Hayatı, Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

Ertuğrul İnanç ile Yapılan Sözlü Görüşme.

EKLER

Ek 1: 5. Ordu Kumandanı Kâzım İnanç Çanakkale Cephesi'nde otomobilin içinde.
(Kâzım İnanç arkada oturan bıyıkları olandır)

Kaynak: Mustafa Onur Yurdal Arşivi. ÇOMÜ Tıp Fakültesi; Eğitim Komisyonu-Bologna&Erasmus Koordinatörlüğü/Canakkale Onsekiz Mart University Faculty of Medicine, Education Commission, Bologna-Erasmus Department.

Ek 2: Edebi Heyet ile birlikte Çanakkale Cephesi'nde 5.Ordu Karargâhında Kâzım İnanç.
(Kâzım İnanç ön kısımda sağdan beşinci elinde beyaz bir kâğıt olan)

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

Ek 3: Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç.

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

Ek 4: Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç.

Kaynak: Necmettin Özçelik Arşivi.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 99-118.

Geliş Tarihi: 10 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 20 Haziran 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Milli Mücadele Döneminde Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey'in (Ayoğlu) Sivas'taki Faaliyetleri (6 Ekim 1336/1920-25 Nisan 1337/1921)

Muhammet GÜÇLÜ**

Adile Gül Yiğit ATASAYAR***

Öz

1888 yılında Antalya'nın Elmalı kazasında doğan Ferruh Niyazi Bey, 1913 yılında Tıbbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev yapmıştır. 1918 yılında Zor Livası Merkez Hükümet Tabipliği, 1919 yılında Kastamonu Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü görevine atanmıştır. Milli Mücadele döneminde Eylül 1920 tarihinde Sivas Vilayeti Sıhhiye Müdürü olan Dr. Ferruh Niyazi Bey, Sovyet Rusya yolunun önemli bir noktası olan şehirde sıhhi ve siyasi açıdan önemli hizmetler yapmıştır. Onun sıhhiye müdürlüğü sırasında Sivas şehri aşı, serum ve kuduz çalışmaları açısından önemli bir üs haline getirilmiştir. Ayrıca Amerikan Teşkilatının nezdinde hükümet komiseri olarak görev yaptığı için özellikle araç temininde önemli roller üstlenmiştir. Sekiz ay kadar Sivas Sıhhiye Müdürlüğü görevini ifa eden Dr. Ferruh Niyazi Bey, Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafya çalışmalarına öncülük etmiş ve sağlık görevlileri ile dörtüzdenden fazla köyde dört ay süre ile sağlık ve sosyal alanlarda bilgi toplamaya girişmiştir. Ama beklenmedik şekilde başta Vali olmak üzere vilayetin diğer görevlileri ile beraber görevden alındığı için çalışmanın eser şekline dönüşemediği görülmektedir. Bu çalışma ile

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/ Antalya, (mguclu@akdeniz.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5590-8743).

*** Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Uzmanı, (adilegulygt@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-9675-2367).

Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas Sıhhiye Müdürlüğü dönemi arşiv belgeleri, Gaye-i Milliye gazetesi nüshaları, hatıralar, araştırma eserler ışığında ortaya konulmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Dr. Ferruh Niyazi Bey, Sivas, Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Sağlık

Activities of Sanitary Director Dr. Ferruh Niyazi Bey (Ayoğlu) in Sivas during the National Struggle Period (6 October 1336/1920-25 April 1337/1921)

Abstract

Ferruh Niyazi Bey, who was born in Antalya's Elmalı district in 1888, graduated from Medical School in 1913. He served on various battle fronts in the Balkan War and the First World War. He was appointed as Zor Liva Central Government Doctor in 1918 and as the Health Director of Kastamonu Province in 1919. Dr. Ferruh Niyazi Bey, who was the Sanitary Director of Sivas Province in September 1920 during the National Struggle, performed significant health and political services in the city, which was an important point on the way to Soviet Russia. During his health directorate, the city of Sivas was turned into an important base for vaccination, serum, and rabies studies. In addition, since he served as a government commissioner before the American Organization, he played an important role in the recruitment of vehicles. Having served as Sivas Sanitary Manager for eight months, Dr. Ferruh Niyazi Bey has pioneered Turkey's Sanitary and Social Geography studies and has attempted to gather information on health and social fields for four months in more than four hundred villages with health officials. But unexpectedly, he was dismissed together with the other officials of the province, especially the Governor, and for this reason it could not turn into a published work. This study aims to reveal the period of Ferruh Niyazi Bey's Sivas Sanitary Directorate in the light of archival documents, copies of Gaye-i Milliye newspaper, memories, and research works.

Keywords: National Struggle, Dr. Ferruh Niyazi Bey, Sivas, Turkey's Sanitary and Social Geography, Health

Giriş: Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Hayatı

Ferruh Niyazi, 1888 yılında Antalya'nın Elmalı kazasının Nuhlar mahallesinde (Toklular) doğmuştur. Babası kazanın eşrafından ziraat ve ticaretle uğraşan Hacı Halil Bey idi. İptidai ve Rüştiye eğitimini Elmalı, idadi eğitimini İzmir ve Midilli'de tamamlamıştır. 1907 yılında başladığı Tıbbiye Mektebi'nden mezun olacağı yıl vuku bulan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastından dolayı Bahr-i Cedid vapuru ile Sinop'a sürülmüştür.¹ Bundan dolayı Temmuz 1329/1913 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olanlar arasında adının bulunmadığı görülmektedir.² Aynı şekilde sınıf arkadaşım dediği Dr. Mehmet Lütfi Bey'in (Kırdar)³ de adı 1913 Tıbbiye mezunları listesinde bulunmamaktadır. Bu durum Ferruh Niyazi için Sinop'a sürgün edilmesinden dolayı geç mezun olduğu şeklinde açıklanabilir. Adını taşıyan torununun hazırladığı hayat hikayesine göre Ferruh Niyazi Bey, Ağustos 1913 tarihinde Tıbbiye Mektebi'nden mezun olmuştur.⁴ Tıbbiye son sınıfında iken Yüzbaşı rütbesiyle Balkan Harbi'ne katılan Ferruh Niyazi Bey,⁵ 1913 yılında Sarayın Sercerrahı Miralay Hasan Basri Bey'in kızı Hatice Saime hanım ile evlenmiştir. Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Simav Hükümet Tabipliği (1913), Kütahya Belediye Tabipliği (1914), Bitlis Merkez Tabipliği (1915) görevlerinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan dolayı ikinci defa silah altına alınmıştır. Önce 11. Depo Alayı sonra 18. Kolordu 51 Fırka 41 Alay'da görevlendirildi. Musul ve Bağdat'ta görev yapan Dr. Ferruh Niyazi Bey, 1917 yılının sonlarında 57. Seyyar Alayı ve 14. Süvari Alayı'na nakledilmiştir. Bir süre sağlık sorunu ile tedavi edildikten sonra Ağustos 1918 tarihinde Deyr-i Zor Menzil Hastanesi doktorluğuna tayin

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/ Antalya, (mguclu@akdeniz.edu.tr); Orcid No. 0000-0001-5590-8743.

** Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Uzmanı (adilegulygt@hotmail.com); Orcid No. 0000-0002-9675-2367.

¹ Adile Gül Yiğit Atasayar, *Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu ve Basın Hayatı (1888-1963)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021, s. 6-8, 12-13.

² Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi-Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, C. II, Eklerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, İstanbul, 1991, s. 136-139.

³ Ferruh Niyazi Ayoğlu, *Kurtuluşta, Cumhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları*, Zonguldak Tabip Odası Yayınları, Zonguldak, 2008, s. 227.

⁴ Ayoğlu, *age.*, s. 227.

⁵ Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *age.*, s. 136.

edilmiştir. Görevli izinli olarak İstanbul'a gelmesinden sonra Deyr-i Zor Sancağı Merkez Hükümet Tabipliği görevi ile Deyr-i Zor Askeri Hastanesi'ne atanmıştır. En son görev yeri olan 20. Kolordu Karargâh doktorluğundan 8 Aralık 1918 tarihinde terhis olmuştur. Ferruh Niyazi Bey, Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi iken Osmanlı Sosyalist Fırkası kurma çalışmalarına katılmış, fırkanın sözcülüğünü yapan İştirak (26 Şubat 1909) gazetesinde yazılar kaleme aldığı görülmektedir. Ferruh Niyazi Bey, birçok gazetede makaleler kaleme aldığı gibi Osmanlı Demokrat Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi partilerde siyaset yapmıştır.⁶ Birlikte siyaset yaptığı Bezmi Nusret Bey (Kaygusuz), Ferruh Niyazi için *"O vakit Tıbbiye'de idi. İri boylu, güzel yüzlü, pos bıyıklı, tok sözlü, sevimli bir delikanlı idi. Gayet iyi ve selis konuşur, karşısındakini mutlaka ikna ederdi. Aynı zamanda çok çalışkan ve demokrasiye tam bir anlayışla bağlı idi"* demektedir.⁷ Dr. Ferruh Niyazi Bey gazetecilik çalışmalarını cephede de bırakmamış, 17 Eylül 1917 tarihinde Sahip ve Başyazarlığı'nı yaptığı Edebi, İlmi, İçtimai, Fenni, Mizahi Dicle gazetesinin 3-9 sayılarını çıkardığını görüyoruz.⁸

1. Sivas Sıhhiye Müdürlüğü'ne Atanması

Birinci Dünya Savaşı içinde kadro olarak en son Deyr-i Zor Livası Merkez Hükümet Tabipliği'ne atanan Dr. Ferruh Niyazi Bey, 18 Mayıs 1919 tarihli Paşah VI. Mehmet Vahideddin, Sadrazam Damat Ferid, Sıhhiye Nazırı Mehmet Ali imzalı kararname ile Kastamonu Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü'ne terfien ve naklen atanmıştır.⁹ Sadaret makamı atama kararını 19 Mayıs 1919 tarihli yazısı ile Sıhhiye Nezaret'i'ne bildirmiştir.¹⁰ Milli Mücadele döneminde Kastamonu Vilayeti İstanbulluların en önemli sığınak merkezi olmasının yanında aynı zamanda Ankara'nın önemli yollarından birisi olan İnebolu'yu bünyesinde barındırıyordu. Bundan dolayı birçok yerli ve yabancı sima Kastamonu'da boy gösteriyordu. Bu arada İstanbul Hükümeti Mütareke döneminde Sivas'ta bulunan aşı müessesesini kapatırken, Haziran 1920 tarihli kararı ile Anadolu'ya her türlü serum ve ilacın gönderilmesini yasaklamıştır.¹¹ Bu uygulama ile Anadolu aşı, serum ve ilaç sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye

⁶ Atasayar, *age.*, s. 17-18, 20,25, 46, 15-16.

⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. bs., İzmir, 2002, s. 15-16, 69.

⁸ Ayoğlu, *age.*, s. 89.

⁹ Takvim-i Vekayi, 22 Mayıs 1335.

¹⁰ BOA.BEO.4574-343025.

¹¹ Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *Belgi*, S. 18, Yaz 2019, s. 1303-1304.

Vekili Dr. Adnan Bey Bey, aşı sorununa çözüm bulmak için yoğun çaba harcamaya başladı. Çözüm olarak Sivas'ta bulunan eski üniteler harekete geçirildi. Bu amaçla yaklaşık onbeş ay Kastamonu Vilayeti Sıhhiye Müdürü olarak görev yapan Dr. Ferruh Niyazi Bey, Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin 6 Eylül 1920 tarihli telgrafı ile Sivas Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü'ne atanmak istendi. Neticede 15 Eylül 1920 tarihinde yola çıktı, İnebolu-Samsun yolunu Semiramis vapuru ile Samsun-Sivas yolunu bir fayton ile kat etti. Kendi deyimiyle yolculuğunun 15. günü (30 Eylül) Sivas'a ulaştı. 6 Ekim 1920 tarihinde Sivas Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü görevine başladı.¹² Dr. Ferruh Niyazi Bey göreve başladığında Vali, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Adnan Bey'in (Adivar) dayısı Reşit Paşa idi. Sonradan Reşit Paşa'nın sağlık sorunundan dolayı Kastamonu Valisi Cemal Bey ile yer değiştirildi. Sağlık kurumu olarak Sivas'ta sadece Memleket Hastanesi bulunuyordu. Kuduz Hastanesi ile aşı ve serum üretecek müesseselerin kurulması hazırlıkları vardı. Bu amaçla Sıhhiye Müdürü'nden bir hafta sonra Tabip Binbaşı Tevfik İsmail Bey (Gökçe), Tabip Yüzbaşı Arif İsmet Bey (Çetingil), Tabip Üsteğmen Nurettin Bey aşı ve serum üretim müesseselerine, Erzurumlu Dr. Sadettin Bey ise 30 yataklı Kuduz Hastanesi'ne tayin edildikleri için Sivas'a geldiler. Çalışmalar sırasında I. Dünya Savaşı'nda Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisi olan Tevfik Paşa'nın (Sağlam) Sivas'ta yaptırdığı çiçek aşısı yuvası ve laboratuvarlarından yararlanıldı.¹³ Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey, Meclis'te yaptığı konuşmada bakanlığın faaliyete geçmesinin onuncu ayında (Şubat 1921) 250 bin kişilik aşı üretecek kapasiteye geldiğini belirtir.¹⁴ Bu dönemde de Sivas'ta Sıhhiye Müdürü olarak Dr. Ferruh Niyazi Bey bulunuyordu.

Tevfik Paşa ise hatıratında 1915-1918 yılları arasında Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliği yaptığını, Üçüncü Ordu mıntıkasında Sivas'ta 5000 yataklı Menzil Hastanesi, 300 yataklı Hilal-i Ahmer Hastanesi, 100 yataklı Sivas'ta Konya Hilal-i Ahmer Hastanesi olduğunu, lekeli tifo (tifüs), kolera, dizanteri, tifo (kara humma), çiçek, tatanoz, yilancık, donuk gibi salgın hastalıklarla uğraştıklarını, 28 Mart 1915 tarihinde tifüs aşısının Hasankale'de Tevfik Salim tarafından ilk kez uygulandığını, Sivas'ta ise tifüs aşısı uygulamasını Tabip Yüzbaşı İzak Bey'in yaptığını, 1917 yılı içinde Sivas Vilayeti'nde 139 çiçek hastası görüldüğünü belirtir.¹⁵ Sivas Kuduz Hastanesi'nin 1920 yılının sonunda Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sıhhiye Müdürlüğü sırasında faaliyete geçtiği, 1921 yılında şehre

¹² Ayoğlu, *age.*, s. 205-208.

¹³ Ayoğlu, *age.*, s. 208-210.

¹⁴ TBMM. *Zabıt Ceridesi*, D. I, C. 8, 27 Şubat 1337, s. 500; Tekir, *agm.*, s. 1304.

¹⁵ Ahmet Başustaoğlu, *Bir Nefes Sıhhat-Tevfik Sağlam'ın Yaşamı-Anı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 252-327.

hizmet ettiği basından anlaşılmaktadır. Ama Dr. Ferruh Niyazi Bey'in haleflerinden Dr. Hasan Tahsin Bey 1931 yılında hazırladığı eserinde Sivas'ta yapılan kuduz çalışmalarına hiç değinmeden Numune Hastanesi, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi dışında 25 yataklı bir kuduz tedavihanesinin olduğunu, 1925-1929 yılları arasında 391 kişinin tedavi edildiğini, altı kişinin vefat ettiğini belirtir.¹⁶

Dr. Ferruh Niyazi Bey, sağlıkla ilgili görevlerinin yanında Vali tarafından Sivas'ta Şeyh Sunusi Ahmet Efendi'nin rehberliğine verildiğini, şeyhi lapa lapa yağan kar altında şehre 10 km mesafede Kayseri Köprüsü'nde karşıladıklarını ve ayrıca Garayfim (Miss Arafem) idaresindeki Amerikan teşkilatına devlet komiseri olarak görevlendirildiğini belirtir. Sivas Amerikan Teşkilatı'nın 150'ye yakın Ermeni memuru, okullarda 2000'e yakın yetimi, bir Ermeni cerrah idaresinde 50 yataklı hastanesi, Amerika'dan gelen Hemşirelik Okulu müdiresi, geniş bütçesi, yarım tonluk 15'ten fazla kamyonetleri bulunduğunu, Amerikalı Anderson adlı bir kadının müdireliğini yaptığı Sıhhiye Vekaleti'ne bağlı Dar'ül-Eytam'a onlardan yardım sağladığını ilave eder. Ayrıca Diyarbakir Mebusu Pirinçizade Fevzi Bey'in refakatindeki Amerikan teşkilatının Kafkas Bölgesi müdürlerinden Mr. Çekvit'i aldığı talimat gereği Fırat Köprüsü başında tesadüfen karşıladığını, Diyarbakir'e kadar kendisine refakat ettiğini, bu sırada Müslüman yetimlerine de ondan yardım sağladığını, yüz kadar gazete adına Chicago Tribune gazetesi yazarlarından birisinin Anadolu yolculuğu sırasında Diyarbakir'de rastlantı sonucu onunla karşılaşma emri aldığını, Diyarbakir'e Amerikalılardan temin ettiği kamyonetle gittiğini, biraz zor da olsa Amerikalı gazeteciyi alıp Elazığ'a gittiğini belirtir. Dr. Ferruh Niyazi Bey, Kasım 1920 tarihinde merkezi Amasya'da bulunan Merkez Ordusu komutanı Nureddin Paşa'nın geldiğini, henüz I. İnönü Savaşı'nın kazanılmadığını belirttikten sonra Rusya yolunun köprübaşının Sivas olduğunu, bu sırada birçok heyetler geldiğini, bunlar arasında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh), Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Batı Cephesi eski komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Kastamonu İstiklal Mahkemesi Reisi Dr. Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) Sivas'a geldiğini, Halis Turgut'un babasından kalma ve Sultan (IV.) Murad'ın Bağdat seferi sırasında konakladığı evin salonunda konuklara ziyafet verildiğini, hazırlıklar tamamlandıktan sonra Devlet Komiseri olarak Amerikan teşkilatından sağladığı açık kasa kamyonetlerle heyetleri Suşehri'ne kadar götürdüklerini yazar.¹⁷ Örneğin TBMM'nin açılışı ile İktisat Vekili olan Yusuf Kemal Bey, 5 Mayıs 1920 tarihinde ilk İcra Vekilleri Heyeti

¹⁶ Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası-İnceleme ve Tıpkı Basım*, haz. Recep Toparlı-İbrahim Yasak, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas, 2021, s. 293, 298-299.

¹⁷ Ayoğlu, *age.*, s. 211-222.

toplantısı yapıldığını, Rusya'ya gidecek Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyetine dahil edildiğini, 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıktıklarını, Sivas üzerinden Erzurum'a ulaştıklarını belirtir. İkinci Moskova seyahatini ise 7 Aralık 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile kendisinin başkanlığında Dr. Rıza Nur ile Ali Fuat Paşa'dan oluşan heyet kurulduğunu, 14 Aralık'ta tren ile Ankara'dan yola çıktıklarını, yollarda epeyce zahmet çekerek Rıza Nur'un bir telgrafında belirttiği gibi kar tipilerinde ölümlerle pençeşek Erzurum'a ulaştıklarını, orada beş altı gün kaldıklarını ve yollarına devam ettiklerini belirtirken ne Sivas'tan ne de Dr. Ferruh Niyazi Bey'in söylediklerinden söz ettiğini ilave edelim.¹⁸ Yusuf Kemal Bey'in birinci yolculuğunda Dr. Ferruh Niyazi Bey Kastamonu'da görevli iken ikinci yolculuğunda Sivas'ta görevli olduğunu belirtelim.

2. Sivas'taki Faaliyetleri

Maksut Azmi Bey, tarafından Sivas'ta çıkarılan Gaye-i Milliye gazetesinin 2 Mart-29 Nisan 1921 tarihlerine ait 39 sayısı elimizde mevcuttur. Gaye-i Milliye gazetesinin ilk sayılarına Sivas Sıhhiye Müdürlüğü ve Dr. Ferruh Niyazi Bey'in faaliyetleri hakkında pek bilgi yansımadığı görülmektedir. Nihayet 24 Mart 1921 tarihli nüshada Hilal-i Ahmer Heyeti Merkeziyesinden başlıklı haberde Heyet-i Merkeziye Reisi (Vali) adına Ferruh Niyazi Bey, devlet memurları arasından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne aza olmak isteyenlerin isimlerinin bildirilmesi konusunun resmi dairelere ve hususi müdürlüklere yazıldığını, ekseri daireden henüz cevap gelmediği belirtildikten sonra aza olmak isteyen memurların isimlerinin süratle bildirilmesi rica edilmektedir.¹⁹ 29 Mart 1921 tarihli nüshada Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde merkez heyetine aza kaydının ve yardımların devam ettiği belirtildikten sonra Koçhisar-zade, Divriği, Darende, Aziziye, Yenihan, Gürün, Şarkışla, Kangal kazalarında Hilal-i Ahmer şubelerinin teşkil edildiği ve faaliyete başladığı ifade edilmektedir. Ayrıca Yenihan, Kangal, Gürün Hilal-i Ahmer şubelerinin reis, aza, katip ve veznedarlarının isimleri verilmektedir. Burada görev alanların Kaymakam, Belediye Reisi, devlet memurları ile kazanın önde gelenleri olduğu görülmektedir. Ayrıca Türk Derman Yurdu sahibi Eczacı Ali Rıza Bey verdiği ilanda her gün alaturka saat beşten

¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 140-142, 190-192.

¹⁹ *Gaye-i Milliye*, yay. haz. Çiğdem Aslan-Mustafa Toker, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 41, Ankara, 2012, s. 126.

yediye, dokuzdan onbire kadar eczanelerinde tabip bulunduğunu halka duyurmakta ve Cuma günü fakirlerin ücretsiz muayene edildiğini ilave etmektedir.²⁰ Geye-i Milliye gazetesindeki bu haberlerde Ferruh Niyazi Bey'in Vali adına Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin işleriyle ilgilendiğini, cemiyetin kaza şubelerinin kurulmasını sağladığı, belki de Türk Derman Yurdu Eczahanesi'nde günün belirli saatlerinde hastaları muayene ettiği söylenebilir. Gaye-i Milliye'nin 30 Mart 1921 tarihli nüshasında ise Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey'in Humma-i Racı'a ve Lekeli Humma hakkında yaptığı bilgilendirmede Sivas şehrinde birçok racıa vakası ile Mart ayı içinde iki lekeli humma görüldüğünü, beyinden gelen bu hastalıklara tutulmamak için hastaların evlerine gitmemek, bit almamak, vücutta ufak bir rahatsızlık görünce doktora koşmamın lazım olduğu, Sivas şehrinin bu hastalıklara hali hazırda bulaşık olduğunu, kahve, gazino ve kalabalık yerlerde dolaşmamak, bit almamak, her akşam bitlenmiş vücudu temiz tutmanın gerekli olduğu, mahalledeki hummalı hastaların derhal Sıhhiye Müdüriyeti'ne haber verilmesini rica etmektedir.²¹ 8 Nisan 1921 tarihli nüshada Kuduz köpek vakasına yer verilmekte ve Şehidler mahallesinde Saniye isminde bir çocuğu kuduz köpeğin ısırıldığını, çocuğun Dar'ül-Kelb'de (Kuduz Hastanesi) tedaviye alındığını, köpeğin de itlaf edildiği belirtilmektedir.²² Ferruh Niyazi Bey, 8 Nisan 1921 tarihinde gazeteye Sıhhiye Müdüriyeti'nden başlığıyla verdiği duyuruda Memleket Hastanesi eczanesinin Belediye'nin altında boşaltılan lokantanın yerine nakledildiğini, halkın istifadesine sunulduğunu, eczanenin halkın sağlığına daha iyi hizmet etmesi amacıyla orada açıldığını, azami derecede halkın sağlığına hizmet etmeye gayret edileceğini, eczanenin her türlü malının mükemmel olduğunu, arzu edenlerin müracaat etmelerini belirtmektedir.²³ 12 Nisan 1921 tarihli nüshada Vilayet-i Sıhhiye Müdüriyeti'nden adlı haberde Memleket Hastanesi Eczahanesi hakkında daha önce verilen bilgiler tekrarlanmakta ve Memleket Hastahanesi'nde erkek ve kadınlar için iki koğuş ayrıldığı, bu koğuşlarda zengin olan hastaların ücretli tedavi edileceği, yine ücretle ameliyat yapılacağı, dinlenmeye uygun ve güvenli olduğu, fiyatların pek ehven olduğu ilgililere duyuruluyordu. Aynı nüshada Çocuk Babalarına adlı haberde ise her gün Sıhhiye Dairesi'nde taze aşı ile çocuklara çiçek aşısı yapıldığı, arzu eden mahallelere gün belirlerlerse aşı memurunun belirli gün ve saatte gönderileceği ilan ediliyor, babalardan çocuklarını aşılatmalarını rica ediliyordu.²⁴ 17 Nisan 1921 tarihli nüshada Teşekkür başlıklı

---

²⁰ Gaye-i Milliye, s. 147, 150.

²¹ Gaye-i Milliye, s. 157.

²² Gaye-i Milliye, s. 209.

²³ Gaye-i Milliye, s. 213.

²⁴ Gaye-i Milliye, s. 227-228.

haberde Memleket Hastanesi Eczacısı Bekir Efendi'nin beş nüfuslu ailesi namına Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ellişer gurusu bağışta bulunduğuna için adı geçen takdir ve teşekkür edildiği bildirilmektedir.²⁵ 20 Nisan 1921 tarihli nüshada Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey yayınlanan "Çocuk Babalarına-Polis Karakollarında Çiçek Aşısı" adlı haber 23 Nisan 1921 Cumartesi günü Bab-ı Kayseri Polis Karakolu muntkasında, 24 Nisan Pazar İmaret Polis Karakolu muntkasında, 25 Nisan Pazartesi Karakaş Polis Karakolu muntkasında, 26 Nisan Salı Osman Paşa Polis Karakolu muntkasında, 27 Nisan Çarşamba Bezirci Polis Karakolu muntkasında, 28 Nisan Perşembe Alibaba Polis Karakolu muntkasında öğleden sonra polis karakollarında aşı memuru tarafından çiçek aşısı yapılacağından söz konusu günlerde muntika ahalisinin çocuklarını aşılattmaları ve evvelce aşılananlardan üç seneyi geçenlerin de tekrar aşılattmaları gerektiği ilan edilirdiyordu.²⁶ 22 Nisan 1921 tarihli nüshada Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey, Etibba Beyler diye yayınlanan haberde muhterem olarak adlandırdığımız merhum Mazhar Paşa Hazretleri'nin kabrinin yapımına başlandığı, verilecek yardımların doğrudan Fakülte Riyasetine gönderilmesi Sıhhiye Vekaleti tarafından bildirildiğı, yardım vermek suretiyle son vazifesini ifa etmek isteyen meslektaşlarımızın yardımlarını ya doğrudan Fakülte riyasetine göndererek Vekalet arz edilmek üzere kendilerine bilgi vermelerini ya da dairemize göndermelerini rica ederim demektir. Bu arada aynı nüshada muhtemelen doktor olan Ömer Alpgiray, "Emraz-ı Zühreviye" adlı yazısında frengi hastalığını konu edinmekte, Frengi hastalığı hakkında bazı malumatlar vermekte ve "Etibba-i Osmaniyyeden Zamyano Mısır'ın El-Kahire şehrinde mevcut eski medfinlerde frengi alametini gösteren birçok kemikler buldu" demektir.²⁷ Sıhhiye Müdürü Dr. Ferruh Niyazi Bey İcra Vekilleri Heyeti ile kararı (25 Nisan) ile görevden alındığı sırada 27 Nisan 1921 tarihli nüshada "Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'nden Meccanen Muayene" adlı haberde koşunuz vurgusu ile Belediye Dairesi altında açılan poliklinikte Cuma gününden itibaren ücretsiz muayeneye başladığı, muayene saatleri ve doktorların isimlerinin aşağıda yazılı olduğu belirtilmektedir. Buna göre Cumartesi ve Salı günü Memleket Hastanesi Sertabibi Nedim Bey, Pazar ve Perşembe günü Etibbadan Şeyh Nuri Bey, Pazartesi Bakteriolog Arif İsmet Bey, Çarşamba günü Doktor Kimyager Nureddin Bey'in 7-9 saatleri arasında hasta kabul edecekleri ilan ediliyordu. Yapılan açıklamada alakadarların belirlenen saatlerde müracaatları, poliklinik saatlerinin öğleden sonra alaturka

---

²⁵ Gaye-i Milliye, s. 235.

²⁶ Gaye-i Milliye, s. 250.

²⁷ Gaye-i Milliye, s. 268-269.

saat yediden dokuza kadar olduğu, bunun dışında yapılan müracaatların dikkate alınmayacağı belirtilmektedir.²⁸

3. Sivas Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Kitabı Yayınlama Çalışması

Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyasının ilk örneği 1913 yılında Şam Tıp Fakültesi Dekanlarından Dr. Şerif Bey (Soylu) tarafından Erzurum Vilayeti için hazırlanmıştır. Bu çalışma bazı ilavelerle 1922 yılında Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Erzurum Vilayeti adıyla yayınlanmış olmalıdır. Elde bulunan tek nüshanın kapağı ve ilk sayfası bulunmamakla beraber eser Murat Küçükuşurlu tarafından Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası adıyla 2011 yılında yayınlanmıştır.²⁹ Ama konuya ilişkin ilk araştırma yapanlardan birisi olan M. Sabri Boz, Dr. Rıza Nur'un Sinop Sancağı adlı esere yazdığı önsözde hazır olduğunu belirttiği Erzurum ile ilgili eserin yayınlanmadığını belirtmektedir.³⁰ Bundan sonra Dr. Ferruh Niyazi Bey'in 19 Nisan 1921 tarihli Gaye-i Milliye gazetesinde "Sivas'ımıza Aid Bir Eser" başlıklı haberde belirttiğine göre kitap yayınlanmak için Sivas Sıhhiye Müdürlüğü doktor ve memurlarının dört aydır bir çalışma içinde olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet Umumi Meclisi'nden sağlanacak kaynak ile yayınlanması düşünülen eserin Dr. Ferruh Niyazi Bey'in görevden alınması ile akıbeti belli olmamıştır. Ama aynı yıl içinde Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Refik Bey (Saydam) zamanında (10 Mart 1921-24 Aralık 1921) başlanan seri çalışmaya temel teşkil etmiştir. Çünkü 24 Aralık 1921 tarihinde Refik Bey'in yerine gelen Dr. Rıza Nur'un 1922 yılında Dr. Mehmet Said tarafından hazırlanan Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Sinop Sancağı adlı esere yazdığı önsözde bu çalışmaların Refik Bey zamanında başladığını belirtiyor ve "Selef-i aciz-i Refik Beyefendi zamanında yurdumuzun sıhhi ve ictimai tedkiki gibi mühim bir nokta Vekalet-i Muavenet-i İctimaiye Müdürü Doktor Muhiddin Celal (Duru) Bey tarafından Vekalet'e teklif olunarak Sıhhiye Müdürlerinden bu babda malumat talep edilmiş, Sıhhiye Müdürleri tedkikat yaparak istenilen malumatı mehmi emken cem' eylemişler. Vekalet'e geldiğim zaman bu malumatın yarısını gelmiş buldum. .... Bunlardan en mükemmel olanlar Sinop, Niğde, Kayseri, Kastamonu, Erzurum, Zonguldak ve Menteşe Sıhhiye Müdürlerinden gelenlerdir"

²⁸ Gaye-i Milliye, s. 293-294.

²⁹ Hasan Tahsin, *age.*, s. 12, 18.

³⁰ M. Sabri Koz, "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: "Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri-Genel Konular, C. I, Ankara, 1992, s. 40. ss. 37-58.

sözlerini ilave ediyordu.³¹ Bu meyanda 1931 yılında Dr. Hasan Tahsin Bey tarafından hazırlanan Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası adlı eser bakanlığın çizdiği çerçeveye uygun olarak altı kısımdan oluşmakta olup coğrafya, iklim, şehir, kasaba ve köylerin durumu, hayvan ve bitki, sıhhiye teşkilatı, nüfus başlıklarını taşımaktadır.³² Konu Sivas olduğu için bazı konular doğal olarak benzetmekle beraber Dr. Ferruh Niyazi Bey, hazırladığı 43 soruya 400'den fazla köyde cevap bulmaya çalışmıştır. Dr. Hasan Tahsin Bey'in eserinde ise şehrin tarihi, önemli mimari yapıları, Muallimler Birliği, Türk Ocağı ve basın hayatı hakkında bilgi verilmekle beraber genellikle 1924-1930 yılları arasındaki vilayete ait verileri içermektedir. Dr. Ferruh Niyazi Bey'in hazırladığı sorular ve cevaplar Sivas Sıhhiye Müdürlüğü memurları tarafından uygulandığına göre müdürlük evrakları arasında kalmış olmalıdır. Ama bunları Dr. Hasan Tahsin Bey'in gördüğüne ve incelediğine dair eserinde her hangi bir emare görülmemektedir. Bütün bu bilgilerden sonra Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sıhhi ve İctimai Coğrafya çalışmaları açısından hem Türkiye'de hem de Sivas'ta ilk çalışma yapanlardan birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan önce Ankara Sıhhiye Müdürü sonra Sıhhiye Vekaleti Muavenet-i İctimaiye Müdürü olan Dr. Muhittin Celal Bey (Duru) üzerine bir çalışma yapan Prof. Dr. Ali Birinci, onun 22 sayfadan oluşan 1921 yılında yayınladığı *Ankara Vilayeti* (Ankara, 1337) adlı eserinin Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası serisinin ilham kaynağı ve ilk örneği olabileceğini belirtir.³³ Görüldüğü gibi görevden alınmasından dolayı Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas Vilayeti için gerçekleştiremediği yayını, Dr. Muhittin Celal Bey tarafından Ankara Vilayeti için gerçekleştirmiş, hem de 1921 yılında Ankara Vilayet Matbaasında basılmıştır.

Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas'ta göreve başlamasından sonra önemli bir hizmet yapmaya niyetlendiği görülmektedir. Vilayet Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi imzası ile 19 Nisan 1921 tarihinde *Gaye-i Milliye* gazetesinde yayınlanan "Sivas'ımıza Aid Bir Eser-Erbab-ı İrfandan Ricam" adlı haberde Sivas'ın iç yüzünü tanımak amacıyla dört aydan beri memurların sağlık alanında derin bir

---

³¹ Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası-Sinop Sancağı*, Öğüt Matbaası, Ankara, 1922, Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur'un Mukaddeme yazısından; Osman Gümüşçü, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, Kasım 1999, s. 942; Hasan Dinçer, "Kurtuluşun Sonra Gaziantep (Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Gazi Ayntab Vilayeti)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XIX/38, 2019 Bahar, s. 77.

³² Hasan Tahsin, *age.*, s. 29, 351.

³³ Ali Birinci, "Dr. Muhittin Celal Duru", *Türk Yurdu*, S. 352, Aralık 2016, (www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi, Erişim: 30 Mart 2023)

araştırmaya giriştiğini, inceleme ve çalışmanın tamamlanmasından sonra ortaya çıkacak neticelerin eser halinde yayınlanacağını, inceleme alanımıza konulmak üzere suallerinin aşağıda olduğunu belirtmektedir. Söz konusu sorulara şöyle bir göz gezdirildiğinde bunun günümüz ifadesiyle bir anket olduğu, köyleri her yönüyle tanımaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu ankette köy ve kasabalara ilişkin 43 soru bulunmaktadır. Söz konusu sorulardan köyün adı, nahiyesi, kazası, tarihi durumu, hane ve nüfusu, I. Dünya Savaşı'ndan önce köyün kaç hane olduğu, kaç kişinin harpten beri askerde şehit veya köyde vefat ettiği, köyde dul ve yetim çocuk sayısı, çok eşli ve sakat adam sayısı, köyün coğrafi konumu, nahiyeye ve kasabaya olan uzaklığı, bataklık durumu, içilen suyu kaynak, kuyu, dere gibi nerelerden sağlandığı, suyun ark veya ağaç borularla mı geldiği, köyün havasının nasıl olduğu, kışın köylünün ne ile meşgul olduğu, halı, kilim ve bez dokumacılığı olup olmadığı, köyün temizlik durumu, köyde fırın, tandır ve orman durumu, köyde kaç kişide bit olduğu, evlerde gusullhane durumu, köy halkının sanat ve meşguliyeti, büyük şehir ve ecnebi memleketlerle ilişkisi olup olmadığı gibi köyü tanımaya yönelik sorular sorulduğu görülmektedir. On üçüncü sorudan itibaren köyün sağlık durumu ve sağlık hizmetlerinden yararlanması durumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla köyde çiçek bozuğu var mıdır, en son doktor ve sağlık memuru ne zaman gelmiştir, ellerinde aşı vesikası var mıdır, köyde çiçek, kolera, tifo aşısı yapılmış mıdır, köyde verem, çiçek, uyuz ishal, sıtmal hastalar var mıdır, frengi, bel soğukluğu var mıdır, köyde göz hastalığı görülür mü gibi sorular vardır. Daha sonra çocuk düşürme, çocuk ölümü, çocuk doğumu nedir, çocukların kundaklanması ve beslenmesi, köyün okuma ve yazama oranı, köyün mektep ve talebe durumu, köyün imam ve muhtarı, köy hocasına verilen nakdi ve aynı tahsisat, köylünün içtiği içki türü, köyden yetişen tarihi kişiler ve devlet adalarının adı, köyde elli yaşını geçmiş insan sayısı, yirmi seneden beri yaşanan salgın hastalıklar, ölü sayısı, ahalinin dini, milliyeti, mezhebi, giyinme tarzı, köylünün geçim kaynağı ve evlerinin durumu, en zengin adamın serveti, ortalama çocuk sayısı, köy ve kasabalardaki eski eser durumu, kimler tarafından inşa edildiği, köyde donarak ölen kaç kişi olduğu, geçmiş savaşlara katılan sayısı, onbaşı ve çavuş sayısı, köyde kahve durumu, eğlencesinin ne olduğu, soğulcanlı, hummalı insan sayısı, köyde misafir odası var mıdır, en misafirperver adam kimdir gibi sorular yöneltilmiştir. Anketin son kısmında ise kasaba ve şehre ilişkin sorular bulunmaktadır. Örneğin kasabada otel, han var mıdır, temizlik durumu nedir, kaç cami vardır, kasabalarda sanayi erbabı sayısı, sanatlarındaki durumu, Gayr-i Müslimlere göre derecelerinin ne olduğu, kasabalardaki ticari işler ve senelik kapasiteleri, mahsulleri ve mamulleri nelerdir,

kasaba ve köyde bulunan yapılar, sayısı ve kime ait olduğu gibi sorular sorulmuştur.

Dr. Ferruh Niyazi Bey, soruların incelemesinden anlaşılacağı gibi altı yedi ay sonra tamamlanacak olan bu incelemenin vilayet hakkında esaslı bir malumat olacağını belirtmektedir. Ayrıca çalışmanın her köyde bizzat yapıldığını, nüfus ve rakamlarla ilgili olanların memurlar tarafından tespit edildiğini, söz konusu rakamların noksan olma ihtimalinin olduğunu, dörtyüzden fazla köyde inceleme yapıldığını, doktor ve sağlık memurlarının bu konuda azami gayret sarf ettiklerini, tamamlamak nasip olursa bu bilgilerin tamamının tasnifinden sonra ortaya çıkan eser basılmak üzere Meclis-i Umumiye (-i Vilayete) arz edilecek, ödenek ayrılırsa basılacaktır demektir. Eserin mümkün ise resimli olması, vilayette mevcut müesseseler, sanayiye dair mahsuller, mabetler ve eski eserlerin fotoğraflarının konulması ihtiyacı karşılayacaktır. Bu vadide ilim, irfan sahiplerinden yardım ve destek rica etmekte, gönderilecek yazılar imzaları muhafaza edilmek şartıyla yayınlanacağı, fotoğraf gibi numune bilgilerin kaynağının gösterileceği ifade edilmektedir. Son cümle olarak da "Gayret bizden mu'avenet erbab-ı ilm ve i'rfandan"³⁴ diyen doktorun beklenmedik şekilde dokuz gün sonra 25 Nisan 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından görevden alınması ile çalışma ortada kalmıştır. Çünkü daha sonra bu çalışmanın sürdürüldüğü veya yayınlandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda vurguladığımız gibi daha sonra haleflerinden Dr. Hasan Tahsin Bey tarafından yapılan çalışmada da Dr. Ferruh Niyazi Bey'den ve çalışmasından söz edilmemektedir.

4. Sivas'tan Ayrılması

Dr. Ferruh Niyazi Bey, hatıratında Sivas Sıhhiye Müdürlüğü'nden alınması konusunu Koçgiri İsyanı'na müdahale tarzı konusunda Vali Cemal Bey ile Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa arasında anlaşmazlık çıktığını, kendisinin de hazır bulunduğu Vali'nin evinde yapılan son toplantıda fikir ayrılığı devam ettiği için durumun İcra Vekilleri Heyeti'ne bildirilmesine karar verildiğini, Nureddin Paşa'nın fikrini desteklemediği için çıkarken kendisinin elini sıkmadığını, Vali Cemal Bey tarafından durumun Dahiliye Vekaleti'ne yazıldığını, ayrıca özel şifre ile Mustafa Kemal Paşa'ya arz edildiğini, neticede bir gün İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Vali Cemal Bey, Defterdar Faik Bey, Mektupçu, Polis Müdürü ve kendisinin azledildiğini, Nureddin Paşa'nın görevden alındığını, hakkında Meclis soruşturması açıldığını, kendisinin de Milli Müdafaa

---

³⁴ Gaye-i Milliyye, s. 242-245.

Vekaleti kararı ile silah altına alınıp Maraş'ta bulunan 2. Kolordu'ya bağlı Kayseri Askeri Hastanesi Başhekimliği'ne tayin edildiğini belirtir. Böylece Dr. Ferruh Niyazi Bey, Yedek Subay olarak yeniden askere alınmış oluyordu. Aşağıdaki İcra Vekilleri Heyeti kararında görüleceği gibi Polis Müdürü hariç Ferruh Niyazi Bey'in saydığı kişiler görevden alınmıştır.³⁵ İcra Vekilleri Heyeti kararının Dr. Ferruh Niyazi Bey ile ilgili kısmı yerel gazetede hemen kendisine yer bulmuştur. Çünkü 28 Nisan 1921 tarihli Gaye-i Milliye nüshasında Vilayet Haberleri arasında Azl başlığıyla verilen haberde "Vilayet Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey'in idareten azl edildiği ve müdüriyet veza'ifinin Askeri Bakteriolojihanesi Müdürü Binbaşı Doktor Tevfik Bey tarafından vekaleten idare edilmesi Sıhhiye Vekaleti'nden Vilayet-i Celileye varid bir telgraf-nameden anlaşılmıştır" denilmektedir.³⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Nisan 1337/1921 tarihli kararı Gaye-i Milliye gazetesinin bu haberini teyit etmektedir. Söz konusu kararda "Nüfuz-u hükümete halelden ve gayesi ve te'bid ve teşebbisesi için Sivas Valisi Cemal, Defterdar Faik, Mektupçusu Asım ve Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Beylerin azille riyle vilayete ..... Dahiliye Nazırı esbaki Hazım Beyefendi'nin tayini ve diğerlerinin azilleri için aid olduğu vekaletlere tebligat ifası İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Şubat 337 tarihindeki ictimaında karargir olmuştur" denilmektedir. Üzerine muamelesi ikmal edilmiştir notu düşülen kararnamede İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i Milli Vekili Fevzi, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Refik, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal Paşa ile diğer vekillerin imzası bulunmaktadır.³⁷ Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas Sıhhiye Müdürlüğü sırasında Dr. Adnan Bey (Adıvar) ile Dr. Refik Bey'in (Saydam) Sıhhiye Vekili olarak görev yaptığı anlaşılıyor.³⁸ Böylece Dr. Ferruh Niyazi Bey görevini ifa ederken, Sivas üzerine bir eser hazırlama çalışmalarını sürdürürken, hiçbir bariz kusuru görülmezken, vilayetteki mülki ve askeri erkânın çatışması sonucu önce görevden azledildiği sonra silahaltına alınıp Kayseri Askeri Hastanesi'ne görevlendirilmiştir. Dr. Ferruh Niyazi Bey, Kayseri Askeri Hastanesi görevi sırasında Sakarya Savaşı olduğunu, bundan dolayı Ankara'dan Kayseri'ye gelen her nevi halkın barına sorunu ile cepheye yaralanan askerlerin tedavisi ile uğraştığını belirtir. Bu sırada önce 100 yataklı olan hastanenin kapasitesinin 1800 yatağa kadar çıktığını yazar.³⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmu'ası'nda 1924 yılında Antalya Hilal-i Ahmer Merkezi reisliğine seçilen Vilayet Daimi Encümen

³⁵ Ayoğlu, *age.*, s. 223-224.

³⁶ Gaye-i Milliye, s. 300.

³⁷ BCA. 30-18-1-1/3-18-4; Atasayar, *age.*, s. 32-33, 201.

³⁸ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl (1923-1973)*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları No. 422, Ankara, 1973, s. 59.

³⁹ Ayoğlu, *age.*, s. 226-227.

Azası ve Antalya gazetesi sersütunu (başyazar) Dr. Ferruh Niyazi Bey'in hayat hikayesi bir resmi ile verilirken 1329 (1913) yılında Simav Hükümet Tabibi, 1330 (1914) yılında Kütahya Belediye Tabibi, 1335-1336 (1919-1920) yılında Kastamonu Vilayeti Sıhhiye Müdürü, 1338 (1922) yılında Mamuretülaziz Vilayeti Sıhhiye Müdürü, 1339 (1923) yılında Diyarbakir Vilayeti Sıhhiye Müdürü olduğu belirtiliyordu.⁴⁰ Ama nedense Sivas Vilayeti Sıhhiye Müdürlüğü ile silahaltına alınarak Kayseri Askeri Hastanesi'ne görevlendirilmesi belirtilmiyordu.

Sonuç

1888 yılında Antalya'nın Elmalı kazasında doğan Ferruh Niyazi Bey, idadiyi İzmir ve Midilli'de, Tıbbiye Mektebi'ni Ağustos 1913 tarihinde tamamlamıştır. Sınıf arkadaşları arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nazilli İmrad-ı Sıhhi Heyeti Reisi ve Cumhuriyet döneminde Vali olarak bilinen Dr. Mehmet Lütfi Bey (Kırdar) bulunmaktadır. Dr. Ferruh Niyazi Bey siyasi ve gazetecilik yönü önde olan bir hekimdir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde askeri hekim olarak görev almıştır. 18 Mayıs 1919 tarihinde Deyr-i Zor Livası Merkez Hükümet Tabibi iken Kastamonu Sıhhiye Müdürlüğü görevine atanmıştır.

Milli Mücadele döneminde 6 Ekim 1920-25 Nisan 1921 tarihleri arasında Sivas Sıhhiye Müdürü olarak görev yapmıştır. Sivas'ta bulunduğu sırada Vali olarak Sıhhiye Vekili Adnan Bey'in dayısı Reşit Paşa ile eski Kastamonu Valisi Cemal Bey görev yapmıştır. Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas Sıhhiye Müdürlüğü'ne atanmasının sebeplerinden birisi o dönem ordu ve halkın çok ihtiyacı olan bir türlü temin edilemeyen aşı, serum ve kuduz çalışmalarına öncülük etmektir. Dr. Ferruh Niyazi Bey bu görevini layıkıyla yerine getirmiş, Sivas'ta aşı, serum ve kuduz üniteleri kurulmuştur. Bir başka sebep ise Sivas şehrinin Rusya yolunun önemli bir noktasında bulunmasından dolayı şehirden sıhhi ve siyasi olarak birçok heyetlerin gelip geçmesidir. Örneğin Sovyet Rusya'ya giden Bekir Sami Bey, Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey heyetleri hep Sivas üzerinden gitmiştir. Dr. Ferruh Niyazi Bey sağlıkla ilgili görevlerinin yanında Vali'nin verdiği görev çerçevesinde bu tür heyetlerin ağırlanması işiyle de ilgileniyordu. Ayrıca Amerikan Teşkilatı nezdinde hükümet komiseri olarak görev yaptığı için özellikle heyetlerin kullanımına sunulan araç temininde önemli roller üstlenmiştir. Gelen heyetler arasında Şeyh Sunusi Ahmet Efendi

⁴⁰ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmu'ası, Numara: 39, 15 Teşrinisani 1340, s. 87-88

ile yabancı gazeteci ve temsilciler de bulunmaktadır. Sekiz ay kadar Sivas Sıhhiye Müdürlüğü görevini ifa eden Dr. Ferruh Niyazi Bey, yoğun heyet trafiği arasında Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafya çalışmalarına öncülük edici çalışmalar da yapmıştır. Bu amaçla doktor ve sağlık görevlileriyle dört ay süre ile dörtüzdenden fazla köyde sağlık ve sosyal alanlarda bilgi toplamaya girişmişlerdir. Söz konusu çalışma için 43 sorudan oluşan bir anket formu oluşturmuşlardır. Ama Vali Cemal Bey ile Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa arasında isyancılara müdahale tarzı konusundan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı başta Vali olmak üzere vilayetin diğer görevlileri ile beraber görevden alınmıştır. Bu arada silah altına alınan Dr. Ferruh Niyazi Bey, Kayseri Askeri Hastanesi'nde görevlendirilmiştir. Sıhhiye müdürünün beklenmedik tayini Sivas'ta yaptığı çalışmayı yüz üstü bıraktığı, eser şekline dönüştüremediği anlaşılmaktadır. Haleflerinden Dr. Hasan Tahsin Bey'in on yıl sonra hazırladığı Sivas Vilayeti Sıhhi İctimai Coğrafyası adlı eserinde Dr. Ferruh Niyazi Bey'in çalışmalarından söz edilmediği, daha çok 1924-1930 yılları arasındaki Sivas'a ait verilerin toplandığı görülmektedir.

Dr. Ferruh Niyazi Bey kısa süre işgal ettiği Sivas Sıhhiye Müdürlüğü görevinde önemli işler yapmış, ama Sivas'a ait eser verme teşebbüsü ürüne dönüşmemiştir. Ancak onun bu çabası aynı yıl Dr. Refik Bey'in Sıhhiye Vekilliği sırasında başlayan seri bir çalışmanın fitilini ateşlemiş oluyordu. Bu çalışma ile Dr. Ferruh Niyazi Bey'in Sivas Sıhhiye Müdürlüğü dönemi arşiv belgeleri, Gaye-i Milliye gazetesi nüshaları, hatıralar, araştırma eserler incelenerek ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BOA.BEO.4574-343025.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BCA. 30-18-1-1/3-18-4.

Basın ve Zabıtlar

Gaye-i Milliye, 2 Mart-19 Nisan 1337.

Takvim-i Vekayi, 22 Mayıs 1335.

TBMM. Zabıt Ceridesi, D. I, C. 8, 27 Şubat 1337.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmu'ası, Numara: 39, 15 Teşrinisani 1340.

Araştırma Eserler

ATASAYAR, Adile Gül Yiğit, *Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu ve Basın Hayatı (1888-1963)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021.

AYOĞLU, Ferruh Niyazi, *Kurtuluşa, Cumhuriyet'e ve Sıtmaya Adanan Yürek: Dr. Ferruh Niyazi Ayoğlu'nun Anıları*, Zonguldak Tabip Odası Yayınları, Zonguldak, 2008.

BAŞUSTAOĞLU, Ahmet, *Bir Nefes Sıhhat-Tevfik Sağlam'ın Yaşamı-Anı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi-Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, C. II, Eklerle Yayınlayan: Aykut Kazancıgil, Özel Yayınları, İstanbul, 1991.

BİRİNCİ, Ali, "Dr. Muhittin Celal Duru", *Türk Yurdu*, S. 352, Aralık 2016, (www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi, Erişim: 30 Mart 2023)

DİNÇER, Hasan, "Kurtuluştan Sonra Gaziantep (Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XIX/38, 2019 Bahar.

Dr. Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası-İnceleme ve Tıpkı Basım*, haz. Recep Toparlı-İbrahim Yasak, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas, 2021.

Gaye-i Milliye, yay. haz. Çiğdem Aslan-Mustafa Toker, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, No. 41, Ankara, 2012.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak: Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, Kasım 1999, s. 939-968.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. bs. , İzmir, 2002.

KOZ, M. Sabri, "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri-Genel Konular*, C. I, Ankara, 1992, s. 37-58.

Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası-Sinop Sancağı*, Öğüt Matbaası, Ankara, 1922.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl (1923-1973)*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları No. 422, Ankara, 1973.

TEKİR, Süleyman, "Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)", *Belgi*, S. 18, Yaz 2019, s. 1301-1326.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Ek-II: Antalya Gazetesi Başmuharriri Dr. Ferruh Niyazi Bey'in 1924 Yılında Antalya Hilal-i Ahmer Merkezi Reisi Olduğu Zamana Ait Resmi (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmu'ası, Numara: 39, 15 Teşrinisani 1340, s. 88)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 119-146.

Geliş Tarihi: 25 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Kurduğu Muhtariyet İdaresinin Türk Basınındaki Yansımaları

Semih ÇINAR**

Öz

1919 yılı Mayıs'ında İzmir'i işgal eden Yunanistan, 1920 ve 1921 yıllarında işgal sahasını genişleterek Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiştir. 1921 yazı sonunda gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağır bir yenilgi alan Yunan ordusu taarruz inisiyatifini kaybetmiş, Sakarya ırmağının batısına çekilerek savunmaya geçmiştir. Sakarya Muharebesi'nden sonra uğradığı yenilgi gerek Yunan idarecilerinde gerekse Batı Anadolu'da ve İstanbul'da yaşayan Rumlar arasında Yunan ordusuna olan güvenin yitirilmesine neden olmuştur. 1919 yılı Mayıs ayından beri Anadolu'da devam eden Yunan işgaline destek veren bölge Rumları, olası bir Yunan yenilgisi sonrasında tekrar Türk hakimiyetine geçecek olan bu topraklarda yaşayamaya devam edemeyeceklerini anlamışlardır. Yunan ordusunun Anadolu'dan çekileceği yönündeki söylentilerin giderek yaygınlaşması üzerine bölge Rumları Yunan işgali altındaki toprakları elde tutulabilmek için birtakım yapılanmalar ve çalışmalar içine girmişlerdir. Metropolit Hristotomos'un etrafında toplanan İzmir'in ileri gelen Rumları, 1921 yılı Ekim ayında Küçük Asya Savunma Örgütü (Mikrasiyatiki Amina) adını taşıyan bir örgüt kurmuşlardır. Örgütün başlıca hedefi Anadolu Rumlarının direnişini örgütlemek ve Batı Anadolu'da muhtar bir devlet kurmaya yönelik çalışmalar yürütmek olmuştur. Başlangıçta bu örgüte ve bu fikre sıcak bakmayan Yunanistan, 1922 yılı Mart ayı ortalarına kadar İngiltere'nin Anadolu üzerindeki duruma müdahale edeceği ve Sevr Antlaşması'nı revize ederek Türklere kabul ettireceği düşüncesini taşımıştır. Ancak 22 Mart 1922'de Paris'te yapılan müttefik devletler dışişleri bakanları toplantısında beklediği desteği

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Araş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (semihcinar59@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0127-2599)

göremeyen Yunanistan, Anadolu'nun boşaltılması durumu üzerine planlar yapmaya başlamıştır. Anadolu'yu terk ettiği takdirde Batı Anadolu'da İzmir merkezli ve Yunanistan'a bağlı bir özerk devlet bırakmayı planlayan Yunanistan, Küçük Asya Savunma Örgütü ile temasa geçerek örgütü desteklemiştir. Neticede, 30 Temmuz 1922 tarihinde Batı Anadolu'da muhtariyet idaresi ilan edilmiştir. Bu çalışmada, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da muhtariyet ilan etmesinin Türk basınındaki yansımaları irdelenecek ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhtariyet, İyonya Devleti, Küçük Asya Savunma Örgütü, İzmir

Reflections in the Turkish Press of the Autonomous Administration Established by Greece in Western Anatolia

Abstract

Greece, which occupied Izmir in May 1919, expanded the occupation area in 1920 and 1921 and advanced to the interior of Anatolia. Having suffered a heavy defeat at the Battle of Sakarya at the end of the summer of 1921, the Greek army lost its offensive initiative, retreated to the west of the Sakarya river and started to defend itself. . The defeat suffered after the Battle of Sakarya caused the loss of trust in the Greek army both among the Greek administrators and among the Greeks living in Western Anatolia and Istanbul. The Greeks of the region, who supported the Greek occupation in Anatolia since May 1919, understood that they could not continue to live in these lands, which would again be under Turkish rule after a possible Greek defeat. As the rumors that the Greek army would withdraw from Anatolia became more and more widespread, the Greeks of the region entered into some structures and studies in order to hold the Greek-occupied territories. The prominent Greeks of Izmir, who gathered around the metropolitan Christotomos, established an organization called the Asia Minor Defense Organization (Mikrasiatikî Amina) in October 1921. The main goal of the organization was to organize the resistance of the Anatolian Greeks and to carry out studies aimed at establishing an autonomous state in Western Anatolia. Initially, Greece, which did not like this organization and this idea, had the idea that until mid-March 1922, England would intervene in the situation in Anatolia and revise the Treaty of Sèvres and impose it on the Turks. However, Greece, which could not see the support it expected at the meeting of the foreign ministers of the allied states held in Paris on March 22, 1922, began to make plans for the evacuation of Anatolia. Greece, which plans to establish an autonomous state based in Izmir and affiliated to Greece in Western Anatolia if it leaves Anatolia, has contacted the Asia Minor Defense Organization and supported the organization. As a result, autonomy was declared in Western Anatolia on July 30, 1922. In this

study, the reflections of Greece's declaration of autonomy in Western Anatolia on the Turkish press will be scrutinized and evaluated.

Keywords: Autonomy, Ionian State, Asia Minor Defense Organization, İzmir

Giriş

1821 yılında bağımsız bir devlet olma gayesiyle Osmanlı Devleti'ne karşı Mora'da geniş çaplı bir isyan başlatan Yunanlılar, 1829 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yardımlarıyla bu gayelerine ulaşmışlardır. Bağımsız bir devlet olarak siyasi arenaya çıktığı tarihten itibaren Osmanlı Devleti aleyhine topraklarını genişleten Yunanistan'ın dış politikadaki başlıca hedefi "Megali İdea" adını verdikleri genişleme politikalarını gerçekleştirmek olmuştur. "Büyük Ülkü", "Büyük Fikir" ya da "Büyük Mefkure" gibi farklı adlarla Türkçeye çevrilen Megali İdea'ya göre, Teselya, Epir, Makedonya, Trakya, Girit Adası, Ege Adaları, Oniki Adalar, Kıbrıs Adası, Batı Anadolu'nun Sakarya Nehri'ne kadar uzanan kısmı (İstanbul dahil) ve Karadeniz kıyıları zapt edilecek, Bizans İmparatorluğu en geniş sınırlarıyla diriltilecek Yakın Doğu'da İstanbul merkezli büyük bir Yunanistan kurulacaktı¹. Bu hedefler doğrultusunda hareket eden Yunanistan, 1881 yılında Larissa ve Teselya'nın bir kısmını Osmanlı Devleti'nden alarak sınırlarını daha kuzeye taşımıştır². Balkan Savaşları sonunda Megali İdea hedefine daha da yaklaşmış, Güney Epir, Selanik'in de dahil olduğu Makedonya'nın büyük bir kısmı ve Girit de dahil olmak üzere Doğu Ege adaları ele geçirilmiştir³.

Birinci Dünya Savaşı'na savaştan galip çıkan İtilaf bloğunda dahil olan -1917 yılı sonlarında- Yunanistan, savaş sonrası konjonktürden ustaca faydalanmayı bilmiştir. Savaş sonrası yeni düzeni sağlamak üzere Paris'te toplanan barış konferansına katılan Yunanistan Başbakanı E. Venizelos, İtilaf Devletleri'nden Yunanistan'a İzmir ve çevresini işgal etme iznini vermelerini istemiştir⁴. İngiltere ve Fransa, Venizelos'un talebine sıcak baktığı halde İtalya bu talebe karşı

¹ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 126; Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 15-16.

² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 785.

³ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 59.

⁴ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 117.

çıkmuştur. Konferanstaki Amerikalı uzmanlar ise İzmir'i Türkiye'den ayırmanın hem ekonomik açıdan hem de vicdanen haksızlık olacağını savunmuşlardır⁵. Ancak Paris Barış Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri heyetinin başkanı olarak bulunan ABD Başkanı W. Wilson uzmanlarıyla aynı görüşü paylaşmıştır. Venizelos'un İzmir'deki otuz bin Rum'un Türklerin tehdidi altında olduğu iddiasını Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine yeterli bir sebep olarak görmüş ve Mondros Mütarekesi'nin işgallere izin verdiğini ifade etmiştir⁶. Görüşmeler sırasında Anadolu ve Adriyatik Denizi üzerindeki taleplerini diğer devletlere kabul ettiremeyen İtalya Başbakanı Orlando, 24 Nisan 1919 tarihinde Paris'ten ayrılmış, bu durumdan faydalanan Venizelos, 6 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden Yunan ordularının İzmir'i işgal etmesi için gerekli onayı almıştır⁷.

Paris Barış Konferansı'ndan dilediği onayı alan Venizelos vakit kaybetmeden İzmir'i işgal planını yürürlüğe koymuştur. 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'e çıkan Yunan birlikleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Konak meydanına kadar ilerlemişlerdir. İzmir ve çevresini korumakla görevli XVII. Kolordu, işgale karşı direniş gösterilmemesi yönünde bir emir aldığından Konak meydanında bulunan Sarı Kışla'da beklemiş, Yunan birliklerine karşı herhangi bir müsademedede bulunmamıştır. Ancak Müslüman mahallerini işgal etmekle görevli Evzon birlikleri, Konak meydanından İzmir Milli Kütüphane'ye doğru kıvrılan sokağın köşesinde yer alan askeri kıraathanenin önüne geldiklerinde çevredeki siviller tarafından üzerlerine ateş açılmıştır. Sıkılan ilk kurşunun ardından gelişi güzel bir şekilde ateşe başlayan Yunan birlikleri, önlerine çıkan yüzlerce Türkü katletmişler, mağaza ve dükkânları yağma etmişler, kadın ve kızların ırzlarına geçmişlerdir⁸. Yunan işgalleri karşısında sessiz kalmayarak nefis-i müdafaaya girişen Anadolu halkının işgallere karşı giriştiği direniş - Kuva-yı Milliye- hareketi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa liderliğinde birleşerek bir ulusun milli mücadelesi haline almış, TBMM'nin açılması ve düzenli ordu birliklerinin kurulmasıyla tek elden, sistemli ve bilinçli bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır.

1919 Mayıs'ında başlayan Yunan işgali, 1920 yazında Anadolu'nun içlerine doğru genişlemiştir. 1920 yılı Mayıs ayında Batı Trakya'yı topraklarına

⁵ Margaret MacMillan, *Paris 1919*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 421-422.

⁶ Nuri Karakaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiyesi Sürecinde Amerikan Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, (Temmuz 2010), s. 281.

⁷ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 49; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 55.

⁸ *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, 1nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 42-43.

kattığını duyuran Yunanistan, Temmuz ayında ise Doğu Trakya'yı işgal etmiştir. 1921 yılı İnönü Muharebeleri, Kütahya-Eskişehir Muharebesi ve Sakarya Meydan Muharebesi gibi muharebelerin yaşandığı sancılı bir yıl olmuştur. Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde bozguna uğrayan Yunan ordusu, 1921 yılı Temmuz ayında Kütahya ve Eskişehir üzerinden taarruza geçmiş, Yunan taarruzu karşısında tutunamayan Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu geri çekilişten sonra Mustafa Kemal Paşa TBMM tarafından başkomutan seçilmiştir. Ordunun başına geçen Mustafa Kemal Paşa, yaptırdığı bir dizi hazırlığın ardından Türk ordusunu karşı taarruza geçirmiştir. Ankara önlerine kadar ilerleyen Yunan ordusu, 22 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonraki süreç psikolojik üstünlüğü ele geçiren Türk tarafının kesin netice verecek bir taarruz için hazırlık yaptığı dönem olmuştur. Yunan tarafı ise işgali altındaki yerleri koruma derdine düşmüş, bunun için bazı siyasi manevralara başvurmuştur. 1922 yılı Temmuz ayı sonlarında Yunan işgali altındaki yerlerde muhtariyet ilan edilmesi de bu siyasi manevraların son halkalarından birini oluşturmuştur. Bu çalışmada, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da -literatürde İyonya Devleti adıyla da bilinen- muhtariyet idaresini ilan etmesi ve bu durumun Türk basınına yansımaları irdelenecek ve değerlendirilecektir.

1. Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı İçin Yapılan Çalışmalar

Batı Anadolu'da bir İyonya Devleti kurma fikri ilk olarak İzmir'in işgalinden beş gün önce -10 Mayıs 1919'da- Charles Vellay tarafından gündeme getirilmiştir. Yine İzmir'in ileri gelen Rumlarından olan Karabiber, 30 Mayıs'ta -işgalin 15 gün sonrasında- İzmir'de bir İyonya Devleti kurulması teklifinde bulunmuştur. Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Aristidis Steryadis ise 5 Ağustos 1920 tarihinde -Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beş gün önce- İzmir için muhtariyet istemiştir. Ancak Yunan hükûmeti, işlerin yolunda gittiği 1919 ve 1920 yıllarında dile getirilen bu tekliflerin hiçbirini dikkate almamıştır. Batı Anadolu Rumları bile 1922 yılı başlarına kadar muhtariyet fikrini desteklememişlerdir⁹. Yunan ordularının Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda

---

⁹ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 143. Aslında Sevr Antlaşması'nın 65-83. maddeleri İzmir ile ilgiliydi. İzmir ve çevresinde (Ödemiş, Bergama, Kırkağaç ve Akhisar'ı da içine alan bölgede) Yunanistan'a da hakimiyet hakkı tanındığı gibi antlaşmanın yürürlüğe girmesinden 5 yıl sonra yerel parlamento oy çokluğuna dayanan bir kararla tespit edilen bölgenin Yunanistan'a bağlanmasını isteyebilecekti. Bkz. Bülent Bakar, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı

uğradığı yenilgi gerek Yunan idarecilerinde gerekse Batı Anadolu'da ve İstanbul'da yaşayan Rumlar arasında Yunan ordusuna olan güvenin yitirilmesine neden olmuştur. 1919 yılı Mayıs ayından beri Anadolu'da devam eden Yunan işgaline destek veren bölge Rumları, Yunan ordusuna 35.000 asker göndermişlerdir. Olası bir Yunan yenilgisi sonrasında tekrar Türk hakimiyetine geçecek olan topraklarda yaşayamaya devam edemeyeceklerini anlayan Rumlar, Yunan ordusunun Anadolu'dan çekileceği söylentilerinin giderek yaygınlaşması üzerine işgal altındaki toprakların elde tutulabilmesi için birtakım yapılanmalar ve çalışmalar içine girmişlerdir. A. Psaltof, A. Labru, P. Evripeos, Sokratis Solomnidis, Dulgeridis, Yovakimidis, İ. Hariatis gibi İzmir'in ileri gelen Rumları, Metropolit Hristotomos'un etrafında toplanarak 1921 yılı Ekim ayında Küçük Asya Savunma Örgütü (Mikrasiatiki Amina) adını taşıyan bir örgüt kurmuşlardır. Örgütün başlıca hedefi Anadolu Rumlarının direnişini örgütlemek ve Batı Anadolu'da muhtar bir devlet kurmaya yönelik çalışmalar yürütmektir¹⁰. 25 Aralık 1921 tarihinde örgüt üyesi ve aynı zamanda Yüksek Komiserlik müfettişi olan P. Evripeos, Yüksek Komiser Steryadis'i örgüt hakkında bilgilendirmiştir. 31 Ocak 1922 tarihinde örgüt üyelerinden Psaltof ile görüşen Steryadis, bu görüşmenin ardından örgüt çalışmaları için gerekli olan resmi izni vermiştir. Ateşin üzerinde kanatları açık bir şekilde duran Anka kuşunu amblem olarak seçen örgüt, Yüksek Komiserlik tarafından tanınmasından sonra çalışmalarını daha aktif bir şekilde sürdürmüştür¹¹. Örgüt mensupları, Sakarya'da yaşadıkları ağır mağlubiyeti göz önünde tutarak, 18-50 yaş arasındaki Anadolu Rumlarının Yunan Ordusu saflarını sıklaştırmak için askere alınması, bölgede yaşayanların servetlerinin beşte birine el konulması ve Rum cemaate ait arazi ve varlıkların yanı sıra kilisedeki bir takım dini gereçlerin de satılması gibi birtakım kararlar almışlardır. "Örgütün ruhu" olarak nitelendirilen Hrisostomos, "Özgürlüğümüzü savunmak için kanımızı da kilisedeki altın ve gümüş değerli neyimiz varsa vermeliyiz. Biz şimdi bunları vermezsek, savaş ganimeti olarak

---

Anadolu'da Muhtariyet İlanı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, (Bahar 2010), s. 131.

¹⁰ Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, (2014-Güz), s. 101; Engin Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922'yi Önlemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", *İşgal'den Kurtuluş'a İzmir*, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, Serdar Kızık, Haluk Işık), İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Cumhuriyet Gazetesi İmecesidir, 9 Eylül 2007, s. 64-65.

¹¹ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 360.

Türklerin ellerine geçeceklerdir” diyerek Rum cemaate örgütü destekleme çağrısı yapmıştır¹².

Anadolu Rumlarının maneviyatına seslenerek taraftar kazanma çabası içine giren örgüt bir taraftan da Batı Anadolu'da örgütlenme çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak taşradaki yapılanma biçimini tanımlayan “Yapılanma Hakkında Rehber” başlıklı 14 maddelik bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiriye göre, taşra yapılanması için köylerdeki şubelerde 3, şehirlerdeki şubelerde ise 5 üyenin yer aldığı yönetim kurulları oluşturulacaktır. Bölge ileri gelenleriyle iş birliği yapılacak, halkın güvenini kazanmış kişiler arasından seçilecek üyelerin ihtiyaçları kilise tarafından karşılanacaktır. Üyeler arasından bir başkan ve veznedar seçilecektir. Şubeler İzmir'de bulunan merkez yönetim kurulunun emri altında çalışacak, bağış ve vergilendirme yoluyla para toplayacaklardır¹³. Çok geçmeden Bursa, Balıkesir ve Bandırma gibi yerlerdeki köylerde ve şehir merkezlerinde şubeler açılmıştır. Örgüt adına bağış toplama kampanyaları başlatılmış, 2.975.000 kuruş değerinde 180.000 adet makbuz bastırılmıştır. Örgütün yardım çağrısı sonrasında toplanan yardımların meblağı 3.427.231 kuruş 10 parayı bulmuştur. Bu meblağa ek olarak ABD'nin Boston şehrinde yaşayan Yunanlıların göndermiş oldukları 5.000 dolar (850.000 kuruş) daha örgütün kasasına eklenmiştir. 1922 yılı Nisan ayı başlarında patrikhane de Rum cemaat ve derneklerine Küçük Asya Savunma Örgütü'ne destekte bulunulması yönünde çağrıda bulunmuş, sadece 9 Mayıs'ta derneklerden 81.675, cemaat kurulları ve şubelerden ise 213.028 olmak üzere toplam 302.703 kuruş yardım toplanmıştır¹⁴.

Muhtar bir devlet kurma projesini uygulamaya koyabilmek için Anadolu'da yapılanma çalışmalarına başlayan örgüt, bir taraftan da hem Yunanistan ve kamuoyunu hem de batılı ülkeler ve kamuoylarını muhtariyet fikrine hazırlamaya çalışmışlardır. Yüksek Komiser Steryadis, 21 Mart 1922 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya Başbakanları ile ABD Başkanına ve bu ülkelerin dışişleri bakanlarına bir muhtıra göndermiştir. Muhtırada Hristiyan nüfusun Osmanlı rejimini katlanılamaz bulduğu, bu rejimi tekrar yaşamaktansa Anadolu'yu terk etmenin yeğleneceği ifade edilmiş ve Helenlerin Osmanlı Devleti'ne attıkları suçlar sıralanmıştır. Batı Anadolu'da Türklerin azınlıkta oldukları ve 35.000 yerli Rum'un müttefiklerin himayesiyle İzmir'e çıkan Yunan ordusuna hizmet ettikleri belirtilmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'da düzeni

---

¹² Nilüfer Erdem, “Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu'yu Savunma [Mikrasiatiki Amina] Örgütü”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele Ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak*, Cilt II, (Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç - Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 990.

¹³ Berber, a.g.e., s. 362-364.

¹⁴ Berber, a.g.m., s. 66.

sağladığı, ayrılmasının düzensizlik ve anarşi yaratacağı ve Anadolu Rumlarının her zaman müttefiklere bağlı kaldıkları ifade edilmiş, “Adaletinizden emin olarak kararınızı bekliyoruz.” cümlesiyle muhtıraya son verilmiştir¹⁵. Batının desteği bir yana o günlerde Yunan hükûmeti dahi Batı Anadolu’daki bu harekete karşı mesafeli durmuş, 1922 yılı Mart ayı ortalarına kadar İngiltere’nin Anadolu üzerindeki duruma müdahale edeceği ve Sevr Antlaşması’nı revize ederek Türklere kabul ettireceği düşüncesini taşımıştır. Bu yüzden Kral Konstantin’e muhalif Venizolos taraftarı subayların da desteklediği Küçük Asya Savunma Örgütü’nü Venizelist bir hareket olarak görmüş ve bu harekete kayıtsız kalmıştır. Ancak 22 Mart 1922’de Paris’te yapılan müttefik devletler dışişleri bakanları toplantısında Fransa ve İtalya’nın teklifleriyle Yunanistan ve Türkiye’ye silah bırakışma çağrısı yapılması yönünde bir karar alınması üzerine beklenen desteğin alınamayacağı anlaşılmıştır¹⁶. Bu tarihe kadar Anadolu Savunma Örgütü’ne karşı mesafeli duran Yunan hükûmeti, örgütün çalışmalarını desteklemek gibi bir politika değişikliğine gitmiştir. 1922 yılı Nisan ayında Anadolu Savunma Örgütü üyelerinden oluşan bir heyet Atina’ya gitmiş, çeşitli temaslarda bulunmuştur. Şehirdeki birçok gazeteyi ziyaret eden heyet, Anadolu Rumlarının özgürlüklerini korumak için kanlarının son damlasına kadar savaşacağını ifade etmiştir. Atina’da buldukları süre zarfında İngiltere, Fransa ve İtalya elçilikleri ile de görüşme teşebbüsünde bulunmuşlardır. İngiltere ve Fransa elçilikleri tarafından kabul edilen heyet dikkatlice dinlenmiş, Yunan askerlerinin Anadolu’yu boşaltması durumuyla ilgili müttefiklerin henüz kesin bir karar vermedikleri ifade edilmiştir. Yunan idarecileri ile temasa geçen heyet, Başbakan Gunaris, Meclis Başkanı Lomvardos ve diğer siyasi parti liderleriyle de görüşmüştür. 21 Nisan günü Başbakan Gunaris ile yapılan ilk görüşmede Harbiye Bakanı Theotokis ve Dışişleri Bakanı Baltacis de hazır bulunmuşlardır. Heyet üyeleri Atina’da yaptıkları görüşmelerde son derece ilgiyle karşılandıklarını aktararak bu görüşmelerden cesaret aldıklarını belirtmişlerdir. Başbakan Gunaris de heyete cesaret verici bir şekilde konuşmuş, Anadolu ile ilgili korkularının yersiz olduğunu ve Yunanistan’ın Anadolu’yu terk etmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Aynı günün gecesi Dışişleri Bakanı Baltacis’in evinde Başbakan Gunaris ile tekrar görüşen heyet, Yunan ordusunun Anadolu’yu terk etmeyeceğinin güvencesini tekrar almıştır. Atina’da buldukları süre zarfında Kral Konstantin ve veliaht Georgios

¹⁵ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 449.

¹⁶ Bilge Umar, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 248-249.

ile de görüşen heyet, davaya olan inanç ve cesaretleri artmış bir şekilde İzmir'e dönmüştür¹⁷.

1922 yılı Mayıs ayında Yunanistan'da bir hükûmet değişikliği yaşanmış, Gunaris hükûmetinin yerine Stratos hükûmeti kurulmuştur. On gün gibi kısa bir süre sonra tekrar bir hükûmet değişikliği yaşanmış, M. Protopapadakis yeni hükûmeti kurmuştur. Hükûmet değişikliklerinin ardından 1 Haziran 1922 tarihinde Başkomutan Papoulas görevinden alınmış, yerine Hacıanesti atanmıştır. Yunan siyasetinde ve ordusunda yaşanan bu değişim Batı Anadolu'da muhtar bir devlet kurma projesini doğrudan etkilemiş, projeye olan destek daha da artmıştır. Batı Anadolu'nun her tarafında silahlı sivil muhafız teşkilatları kurulmaya ve bu teşkilata katılan siviller Yunan subayları tarafından eğitime başlanmıştır. Kral Konstantin karşıtı ve Venizelos taraftarı oldukları gerekçeyle ordudan el çektirilen subaylar tekrar göreve getirilerek bu birliklerin eğitiminde görevlendirilmiştir. Böylece kurulacak İyonya Devleti'nin ordusunu kurmak üzere çalışmalara başlanmıştır¹⁸. İzmir'deki İngiliz Askeri temsilcisi Binbaşı Strover'in bir raporunda verdiği bilgilere göre Yunan ordusundaki subaylara bir genelge dağıtılarak Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi durumunda Anadolu'da kalmak isteyip istemeyecekleri sorulmuş, subayların yüzde doksana yakını kalıp mücadeleye devam edeceklerini belirtmişlerdir. Bursa, Bandırma, Soma, Manisa ve Simav havzasında 20.000 kişilik bir kuvvet kurulmuş ve 48 tabur halinde teşkilatlandırılmıştır. Köylüler giysi, çizme, cep-hane vb. teçhizat teminine, Rum kadınlar ise üniforma dikim işine girişmişlerdir¹⁹. Anadolu'daki hazırlıkların devam ettiği bu günlerde Atina'da alınan bir dizi karar muhtariyet ilanı sürecini resmen başlamıştır.

2. Yunanistan'ın Batı Anadolu'da Muhtariyet İlanı

1922 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Yunanistan Batı Anadolu ile ilgili nihai kararını vermiş, İzmir'deki Yunanistan Yüksek Komiseri Steryadis bu kararı uygulamaya koymakla görevlendirilmek üzere Atina'ya çağırılmıştır. Atina'da hükûmet ile görüşmelerde bulunan Steryadis, 14 Temmuz günü, İzmir'e dönmek üzere Atina'dan ayrılmıştır²⁰. Steryadis'in İzmir'e dönmesinin

¹⁷ Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", s. 115-116.

¹⁸ Umar, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁹ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 304.

²⁰ Türkmen Parlak, *İşgal'den Kurtuluşa "2"*, Yunan Egeden Nasıl Gitti "Son Günler", İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1983, s. 161.

ardından muhtariyet ilanı için çalışmalarına başlanmıştır. Müslüman halkı yeni idare şekline hazırlamak ve Müslümanların desteğini kazanmak çalışmaların en önemli halkasını oluşturmuştur. 28 Temmuz Cuma günü İzmir'in eşraf ve ileri gelenleri Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa²¹ tarafından belediye binasına davet edilmişlerdir. Gelenlere İzmir'de muhtariyet ilan edileceği bildirildikten sonra bu idarenin adil Yunan hükûmetinin İzmirililere bir lütfu olduğu söylenmiş, davetlilerin törene katılmaları ve kurulacak yeni idareyi desteklemeleri istenmiştir²². 29 Temmuz 1922'de tellallar, Yunan memurlar ve mahalle bekçileri İzmir'in her yanını gezmişler, ertesi sabah Konak meydanındaki Hükûmet Konağı'nın önünde tören yapılacağını halka duyurmuşlardır. Esnafa, tüccarlara ve iş adamlarına dükkanlarını ve işyerlerini kapatmaları, aksine hareket edenlerin ise cezalandırılacakları bildirilerek buralarda çalışanlar törene davet edilmişlerdir. Kamu kuruluşlarının da kapalı olacağı duyurulmuştur. Kamu çalışanlarının törene katılmaları zorunlu tutulmuş, katılmayacak olanlar işten atılmakla tehdit edilmiştir²³. Aynı gün Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa da Eşrefpaşa semtine giderek semtte oturan Türklerin muhtariyet ilanı törenine katılmalarını temin etmeye çalışmıştır. Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'nın damadı İzmir Maarif Müdürü Halil Efendi de Türklerin çalıştığı resmi daireleri gezerek muhtariyet törenine katılım çağrısı yapmış, katılmayan memurların Yunan idaresi tarafından muhalif addedileceğini belirtmiştir. Tüm hazırlıkların ardından 30 Temmuz 1922 Pazar günü saat 11:00'da Konak meydanında İyonya Devleti'nin ilanı töreni düzenlenmiştir²⁴. Tören günü Hükûmet Konağı Yunan bayrağı ve ilan edilecek muhtar devletin bayrağı ile donatılmıştır²⁵.

Bir miting havasında düzenlenen tören Yüksek Komiser Steryadis'in hazırladığı bildiri metnini okumasıyla başlamıştır. Bildiri metnine, Yunan hükûmetinin Batı Anadolu'da yeni bir idare şekli kurma kararı aldığını ve bu görevin kendisine verildiğini ifade ederek başlayan Steryadis, Yunanistan'ın Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfusun hayatlarını ve servetlerini korumak için Anadolu'ya çıktığını belirterek devam etmiştir. Gelinen son durumun belirsiz

²¹ İzmir'in işgali süresince Yunan idarecilerle iş birliği içinde çalışan Hacı Hasan Paşa, 6 Eylül 1922 tarihinde ailesiyle birlikte Midilli'ye kaçmış, oradan ölümüne kadar kalacağı Atina'ya geçmiştir. Bkz. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Hasan Tahsin*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 140; Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 164.

²² *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Ağustos 1922.

²³ Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 27, (1993), s. 573.

²⁴ BOA (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*), DH., İ.UM (Dahiliye İdare-i Umumiyye), 20.32/14.7.5.

²⁵ Muhtar devletin bayrağı Yunan bayrağına benzemekle birlikte Türkeri temsilen bayrağın üzerinde kırmızı bir şerit yer almaktaydı. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1922.

bir ortam yarattığını, bu sebeple Batı Anadolu bölgesinde yaşayan tüm unsurları özgürleştirecek yeni bir idare şekli tesis edilmesine karar verildiğini, bu kararların devam eden savaş nedeniyle birtakım engellerle karşılaşabileceğinden önem sırasına göre peyderpey yürürlüğe konulacağını ve yakında ilan edilecek bir bildiri ile açıklığa kavuşturulacağını belirtmiştir. Bildiri metninin ardından Yunan hükûmetinin aldığı kararları okumaya başlamıştır. Yunan hükûmetinin aldığı kararları içeren metin aşağıda aynen verilmiştir:

“Müttefiklerin emir ve tensibiyle asayiş-i umumiye temin ve ahali-i mahalliye nin ırz ve can ve servetini himaye ve muhafaza etmek üzere Asya-yı Sıgrâ'ya kademnihade olan Yunanistan, aynı zamanda binlerce seneden beri Cezire-i Bahri Sefid maverasında suret-i kesifede mütemakkin millettaşları ile olan revabıtın ve tarihi gayesinin kanaat-ı azime-i vicdaniyesinden mühim bir emr-i vazifeyi ifa eylemiştir ki iş bu revabıtın esasat ve netayic-i (?) imza edilen muahedename ile itiraf ve kabul edilmiştir. Vazife-i memuresine külli sadakatle merbut bulunan Yunan askeri; imza edilen muahedename mucibince müttefiklerin kaffesine ve hassaten anasır-ı Hristiyaniyeye karşı Türkiye'nin deruhde etmiş olduğu taahhüdatın fiilen icrasını ve Anadolu'da sulh ve asayişin istikrarını temin eylemek maksadıyla üç seneden beri yalnız başına mücadele ve sarf ve cehd ve ikdam etmiş ve müttefiklerin galebesi neticesi olarak Anadolu için temin edilen semeratın kaffesini akim bıraktırmak ve memleketi tekrar girdab-ı esarete sürüklemek maksadına matuf olan Mustafa Kemal'in hareket-i ihtilaliyesine karşı azim fedakarlıklar ihtiyarıyla muzafferane bir surette mukabele eylemiştir. Bu meyanda idare-i Yunaniye, şekl-i muvakkatına ve harbin tevlidgerdesi olan birçok meoanie rağmen memalk-i meşgulede mukim bilcümle ahalinin hukukuna tamamıyla hürmet ve riayet eylemek ve refah hallerini temine bezl-i mesai etmek suretiyle tevaffuk-u mümiddine ve mütemaddinesini bütün manasıyla ispat ve ihzara muvaffak ve muktedir olmuştur. Garb-î Asya-yı Sıgrâ minelkadim Avrupa ile Asya'nın memerrri ve tarik-i irtibatı makamında bulunmuş, varidat-ı ihtiyacatını temine kâfi bir memlekettir. Bu memlekette sakın anasırdan gerek hukuk-u tarihine gerek evsaf ve kabiliyet-i medeniye nokta-i nazarından yerli Rum unsurunun faikiyeti nekabil-i inkardır. Garb-î Asya-yı Sıgrâ bir defa hürriyetini iktisab ettikten sonra tekrar Türk idaresi altına giremez. Zira kıtaller icrası ve cebren İslamiyet'i kabul ettirmek suretiyle akvam-ı muhtelifeyi taht-ı inkıyadına almak siyasetini düstur-i esasi ittihaz ederek işbu akvam hakkında cerr-i menfaat siyasetinden başka bir siyaset takib ve tatbik etmemiş olan Türkiye Türk ve İslamlara bile icabat-ı insaniyet ve mukteziyat-ı medenin en basit ve sarihlerini bahş ve teminden aciz olduğunu isbat eylemiştir. Yunanistan Asya-yı Sıgrâ'daki kaffe-i anasırın temin-i refah ve saadeti için mücadeleye girişmiş ve bunca fedakarlıklar ihtiyar eylemiş olduğu halde ahvalin muallakatı yüzünden ahalinin ihtiyacat ve meaafii asakir-i Yunaniyenin muzafferane ileri harekâtını müteakip ittihaz edilmiş olan tedabir-i muvakkata ile suret-i kafiyede temin ve tatmin edilememektedir. Yunanistan memalik-i meşgulede

sakin ve hürriyetlerine kavuşmuş kaffe-i akvam ve anasıra karşı olan vezaif ve taahhüdâtını tamamen müdrik olub anlardan rücu ve feragat etmek hakkını haiz olmamasına binaen harb-i umuminin mabedül üstadı ve matuf-ı ilahiyesi olan siyasi ve ahlaki hükâm ve akidelere müsteniden bilatefrik-i cins ve mezhep kaffe-i anasırın refah ve saadetini temin ve asr-ı hayır muhassenat-ı idariyesinden kendilerini suret-i kâmilede behremend edecek sabit, istikrarpezir ve bilcümle ahalinin iştirak edeceği bir idarenin esasat-ı kaviiye ve mahkemesini vaz' ve tespitte mübaderet eyler. Hürriyetin filen istikrarı kaffe-i vesait-i mahalliye'nin dahi suret-i nafide istimaliyle temin edilmelidir. Yunanistan amal-i milliyesinin ikmal gayesi ve ihtiyar etmiş olduğu bunca azim fedakarlıkların mükafatını Asya-yı Sugrâ ahalisinin refah ve saadetini temin etmek ve daha vasi ve umumi makasadı medeniyetperveraneye hizmet eylemek kaziyyelerinde bulmuş olacaktır. İdaresi bu suretle tanzim ve tensik edilecek olan Garb-î Asya-yı Sugrâ Yunanistan ile Türkiye arasında müstakar ve mütemadi bir sulhun teessüsüne medar olacağı gibi her iki devlete mensubiyet ve merbutiyetleri olan anasır-ı Hristiyanıye ve İslamiyenin refah ve saadetle hüsn-ü muaşeretlerini müemmen bir vasıta-ı irtibatıye teşkil edecektir. İşbu hüsn-ü muaşereti Yunanistan ile beraber Garb-î Asya-yı Sugrâ'nın emri tahlis ve temin-i hürriyetini takip eylemiş olan düvel-i müttefike ve müttehidenin iltizam-ı hayırhanesi dahi takviye ve teyid edeceği şüphesizdir. Ahali-i muhtelifeyi hahişkârane teşrik-i mesaiye davetle Garb-î Asya-yı Sugrâ'da Yunan devleti namına ve baladaki hudud-u esasiye dairesinde bir şekl-i idareyi tertip, tanzim ve tensik eylemek vazife ve salahiyeti hükûmet-i Yunaniye tarafından İzmir fevkalade komiserine tevdiine tefviz edilmiştir. Bu suretle teessüs edecek olan şekl-i idare, hürriyetbahş asakir-i Yunaniyenin taht-ı temin ve tekeffülünde, Yunanistan'ın gaye ve ictihad-ı tarihiyesine layık ve şayeste bir şekl-i idare olacaktır.

Atina 17 [30] Temmuz [1]922²⁶

Steryadis'in ardından söz alan Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Batı Anadolu'da yaşayan çeşitli halklara hürriyetlerini tanıyan ve ilerlemelerine olanak sağlayacak olan yeni hükûmet şeklinden dolayı Müslüman halk adına Steryadis nezdinde Yunan hükûmetine teşekkürlerini iletmiştir. Hasan Paşa'nın ardından Rum cemaati adına Armonya gazetesi müdürü Sizani söz alarak benzer içerikte bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmacıları takiben sırayla Ermeni, Musevi, Rum, Katolik ve Çerkez heyeti temsilcileri söz alarak yeni idare şeklinden dolayı teşekkürlerini beyan etmişlerdir. Tüm konuşmacıların ardından tekrar söz alan Steryadis, konuşma yapan tüm unsurların aynı vatanın çocukları olduğunu belirtmiş, asırlardan beri süregelen dini ve siyasi hadiselerin bu unsurları birbirinden ayırdığını ve çok defa birbirlerini boğazlamaya sevk ettiğini ifade etmiştir. Geçmişte yaşanan felaketlerin gelecek için ibret olmasını ve

²⁶ BOA, HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi), 2471/42.1; BOA, HR.SYS, 2616/6.4.

bundan bir ders çıkarılmasını istemiştir. Bu hususta özellikle Rumlara büyük bir vazife düştüğünü belirtmiştir. Konuşmasına orada bulunan Müslüman heyete hitaben devam eden Steryadis, padişahın her şeyden evvel Müslümanların halifesi olduğunu söylemiş, hak ettiği saygıyı fazlasıyla göreceğinin teminatını vererek tüm unsurların yeni kurulacak muhtariyet idaresini desteklemelerini istemiştir²⁷. Steryadis'in okuduğu bildiri metni ve Yunan hükûmetinin aldığı kararları içeren beyanname İzmir'de çıkan gazetelerde yayımlanmış ve beyanamenin Yunancasının ve Osmanlıcasının yan yana yer aldığı bir ilan metni hazırlanarak şehrin duvarlarına asılmıştır²⁸.

Halkın muhtariyet ilanı törenine katılması için gösterilen tüm çabalara rağmen tehdit edilerek törene iştirak ettirilen memurlar da dahil olmak üzere törene katılanların sayısı takribi 500-600 kişiyi geçmemiştir²⁹. Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, muhtariyet ilan edileceği gün arabasını üç defa hamalbaşu Bingazili Ömer Ağa'ya göndererek hamalların törene iştiraklerini sağlamaya çalışmış ancak Ömer Ağa her defasında teklifi reddetmiştir³⁰. Her ne kadar iş yerleri kapatılmaya zorlanmışsa da iş yeri sahipleri ve çalışanları mitingin gerçekleştirileceği rıhtıma gitmemişlerdir. Bazı yollar emniyet güçleri tarafından kapatılarak yayalar belli yollar vasıtasıyla miting alanına sevk edilmişlerdir³¹. Yüksek Komiserliğin verdiği emirlerle çevre şehirlerden az sayıda temsilci de İzmir'e getirilmiştir. Ancak bu gibi tedbirlere rağmen katılım son derece sınırlı olmuştur. Küçük Asya Savunma Örgütü üyeleri dahi çalışmalarının yeterince desteklenmediğini düşündüklerinden törene katılmamışlardır. Törenin yapılacağı gün Metropolit Hrisostomos Foça'ya gitmiş, örgütün diğer üyeleri ise şehir dışına çıkmışlardır³².

Steryadis'in bildirisinde ve Yunan hükûmetinin karar metninde her ne kadar devlet kurmaktan bahsedilmemişse de yeni bir idare şeklinden kastın Yunanistan'a bağlı özerk bir devlet olduğu herkesçe bilinmektedir. İtilaf Devletleri yetkilileri ve basını Yunanistan'ın bu teşebbüsünü Yunanistan'a bağlı özerk bir

²⁷ BOA, HR.SYS, 2471/42.2.

²⁸ BOA, DH.KMS. (Dahiliye Kalem-i Mahsus), 62/33; *Akşam*, 1 Ağustos 1922; *Tevhid-i Efkâr*, 1 Ağustos 1922; *Şark*, 31 Temmuz 1922. İzmir'de çıkan *Şark* gazetesinde yayımlanan Yunan hükûmetinin aldığı kararları içeren beyanname metni için bkz. Ek-1, Yunan hükûmetinin aldığı kararları içeren beyanamenin şehrin duvarlarına asılan ilan metni için bkz. Ek-2.

²⁹ BOA, DH., İUM, 20.32/14.7.5.

³⁰ *Vakit*, 31 Ağustos 1922.

³¹ Sadık Sarısan, "İyonya Muhtar İdaresi'nin Türk Basınına Yansımaları", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, Yayıncı Hazırlayan: Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 83-84.

³² Erdem, a.g.e., s. 457-458.

İyonya Devleti kurma teşebbüsü olarak değerlendirmişlerdir. Yunanistan'ın işgali altındaki yerlerde muhtar bir devlet kuracağını açık bir şekilde beyan etmekten kaçınmasının başlıca sebebi bölgede yaşayan Müslümanların tepkisini bertaraf etmek olmuştur³³. Ancak bölgede yaşayan vatanına bağlı Müslümanlar, Yunan hükümetinin yaptığı bu kelime oyunlarına kanmamışlar, asırlardır yurt bildikleri topraklar üzerinde Türk hakimiyetinden başka bir hakimiyet görmek istemediklerinden bu toprakları tekrar Türk hakimiyetine kazandırmak için yürütülen Millî Mücadele hareketini desteklemeye devam etmişlerdir.

Yunanistan'ın bu girişimi hem İstanbul hükümeti hem Ankara hükümeti hem de İtilaf Devletleri tarafından tanınmayarak protesto edilmiştir. Ankara hükümeti biri Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf (Orbay) imzasını taşıyan 9 Ağustos 1922 tarihli diğeri ise Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) imzasını taşıyan 24/25 Ağustos 1922 tarihli iki protesto metniyle Yunanistan'ın bu teşebbüsünü İstanbul'daki, Fransız İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri nezdinde protesto etmiştir³⁴. İstanbul hükümeti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa da 1 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine bir protesto metni göndermiştir³⁵. İtilaf Devletlerinin her biri Yunanistan'ın bu teşebbüsüne farklı yaklaşmakla birlikte nihai olarak ortak bir tepki vermişlerdir. Fransa bu girişime başından itibaren karşı çıkıp tepki gösterirken İngiltere çeşitli şartlarla bunu kabul edebileceğini Yunan hükümetine bildirmiştir. Ancak Fransa ve İtalya'nın baskıları karşısında İngiltere de müttefikleriyle ortak hareket etmek zorunda kalmıştır. Bunda Yunanistan'ın muhtariyet ilanı sonrası takındığı tutumun da etkisi büyüktür. 30 Temmuz günü İzmir'de muhtariyet ilan eden Yunanistan, aynı gün İtilaf Devletlerini muhtariyet idaresini tanımaya zorlamak için İstanbul'u işgale karar vermiştir. Fakat Fransa'nın silahla karşılık vereceğini açıklaması üzerine bu hamleden vazgeçmiştir. Neticede Müttefikler, 15 Ağustos 1922 tarihinde Yunanistan'ın muhtariyet ilanını reddeden ortak bir nota yayınlamışlardır³⁶.

³³ Şimsir, *a.g.e.*, s. 306-310.

³⁴ BOA, HR.SYS, 2383/9; *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ağustos 1922; *Vakit*, 11 Ağustos 1922.

³⁵ BOA, HR.SYS, 2616/6.7; BOA, HR.SYS, 2616/6.8; BOA, HR.SYS, 2616/6.9.

³⁶ Fevzi Çakmak, "Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki Muhtariyet İlanı", 100. Yılında Büyük Taarruz, Editörler Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2022, s. 58-59; Adnan Sofuoğlu - Seyfi Yıldırım, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurma Girişimleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele Ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak*, Cilt II, (Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç - Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 833; Cengizhan Halaçlı, "Amerikan Basınının

3. Muhtariyet İlanının Türk Basınındaki Yansımaları

Yunanistan'ın Batı Anadolu'da muhtar bir devlet ilan edeceği 1921 yılı sonlarından itibaren basında yer bulmaya başlamıştır. 6 Kasım 1921 tarihli *İleri* gazetesinde Yunanlıların işgal ettikleri arazide kendilerine muhtariyet verilmesini hayal ettikleri yönünde bir haber yer almıştır³⁷. Aynı gün yayınlanan *Peyâm-Sabah* gazetesi ise Atina'daki muhabirinden gelen telgraflara dayandırarak verdiği bir haberde Yunanistan'ın Bursa, Eskişehir ve Menderes ovasını içine alan bölgede muhtariyet ilan etmek gibi bir projesi olduğunu aktarmaktadır³⁸. 12 Kasım'da yayımlanan bir başka gazetede ise Yunanistan Başbakanı Gunaris'in Sevr'de kendilerine vaat edilen bölgede muhtariyet idaresi ilan etme kararı verdiği yazmaktadır³⁹. 21 Kasım'da yayımlanan *İkdam* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri, Avrupa basınına referans alarak yaptıkları haberlerde Yunanlıların İzmir ile Marmara Denizi arasındaki bölgede Hristiyan bir valinin yönetiminde bir muhtariyeti kabul ettiklerini duyurmuşlardır⁴⁰.

1921 yılı sonlarında basında zaman zaman yer bulan ve temeli Sevr Antlaşması'nda İzmir'e tanınan özel statüye dayanan muhtariyet projesi, dönemin Türk basınında, er ya da geç Anadolu'dan çıkarılacağını anlayan Yunanistan'ın Anadolu'daki Rumları oyalamak için ileri sürdüğü bir hayal satma projesi olarak değerlendirilmiştir⁴¹. 1922 yılı Mart ayından sonra Yunanistan'ın muhtariyet meselesine yaklaşımında bazı değişiklikler yaşanmıştır. İtilaf Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı mütareke çağrısının şartları Yunan siyasetçilerinde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Anadolu macerasının sonunun yaklaştığını gören Yunanistan, Anadolu'yu boşaltmadan önce işgali altındaki toprakların muhtariyetini sağlayarak bu topraklarda yaşayan Rumları güvence altına almayı planlamıştır. 1 Nisan 1922 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan bir haberde "Yunan hükûmeti Rumlar için asgari olarak düvel-i muazzama veya Cemiyet-i Akvam'ın tekeffülü [kefaleti] tahtında [altında] bir muhtariyet idaresinin itasını talep edeceklerdir."⁴² cümlesi ile bu duruma dikkat çekilmiştir. 1922 yılı Nisan ayında Batı Anadolu'daki yerel dinamiklerin de işin içine katıldığı gözlemlenmektedir. Küçük Asya Savunma Örgütü'ne mensup bir heyet, Nisan ayında

Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", *Tarih ve Günce*, Sayı: 11, (2022/Yaz), s. 143-144.

³⁷ *İleri*, 6 Teşrin-i sâni [Kasım]1337 [1921].

³⁸ *Peyâm-Sabah*, 6 Teşrin-i sâni 1921.

³⁹ *İleri*, 12 Teşrin-i sâni 1337.

⁴⁰ *Peyâm-Sabah*, 21 Teşrin-i sâni 1921; *İkdam*, 21 Teşrin-i sâni 1921.

⁴¹ *İkdam*, 12 Şubat 1922; *Vakit*, 12 Şubat 1922.

⁴² *Akşam*, 1 Nisan 1922.

Atina'yı ziyaret ederek çeşitli görüşmeler yapmıştır. Heyetin Atina ziyareti bazı Türk gazeteleri tarafından yakından takip edilmiştir. İzmir'de yayınlanan *Amal-tiya*, *Patris* ve *Kozmos* gazeteleri üzerinden heyetin çalışmalarını takip eden *Sada-yı Hak* gazetesi, heyetin Yunanistan Başbakanı Gunaris, çeşitli bakanlar, Kral Konstantin ve Yunanistan'daki İtilaf Devletleri konsoloslarıyla görüşmelerini neredeyse günü gününe okuyucularına duyurmuştur⁴³. 5 Mayıs 1922 tarihli nüshasında muhtariyet meselesini ele alan *Islahat* gazetesi ise Atina'da çıkan hükümet taraftarı bir gazeteyle dayandırdığı haberinde Anadolu'nun geleceğiyle ilgili; Yunanistan'ın Küçük Asya'yı tahliye etmeyerek muharebeye devam edeceğini ve İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a Küçük Asya'da vasi bir muhtariyet tesis ettirmeyi düşündüğünü okuyucularına duyurmaktadır⁴⁴. *Peyâm-Sabah* gazetesi de "Anadolu'nun Tahliyesi" başlığıyla verdiği bir haberde Atina'yı ziyaret eden heyetin Başbakan Gunaris ile görüştüğünü ve Anadolu'nun boşaltılması gibi bir durumun mevzu bahis olmadığını aksine Anadolu'daki orduya takviye yapılarak tahkimatın güçlendirileceğini bildirmektedir⁴⁵. *Şark* gazetesi ise "Muhtariyet İdare Şayiaları" başlığı altında İtalyan basınına dayandırdığı bir haberde bu durumu doğrulamış, İngiltere'nin müttefiklerini ikna ettiğini ve İtalyan basınının da İzmir'in muhtariyetini desteklediğini ifade etmiştir⁴⁶.

1922 yılı Temmuz ayına gelindiğinde muhtariyet projesi ile ilgili haberlere daha sık rastlanır olmuştur. 3 Temmuz 1922 tarihli nüshasında meseleyi ele alan *Akşam* gazetesi, Yunan Başkomutanı Hacıanesti'nin Sevr Antlaşması'nın tayin ettiği sınıra çekilerek o sınırı muhafaza etmeyi teklif ettiğini, Yüksek Komiser Steryadis'in ise işgal edilen bölgede muhtariyet ilan edilmesi fikrini savunduğunu ileri sürmüştür⁴⁷. Bir gün sonra yayımlanan bir başka haberde ise Yunan kabinesinin Anadolu'nun durumu hakkında bir karara varamadığı ve Yunanistan'a giden Yüksek Komiser Steryadis'in Parlamento'da bir konuşma yaparak vekillere muhtariyet projesini izah ettiği belirtilmiştir⁴⁸. 6 Temmuz 1922 tarihli *Akşam* gazetesinde yayımlanan "Yeni Tehlike" başlıklı bir baş makede, Yunanistan'da savaşa devam etmeyi düşünen kimsenin kalmadığı ve Anadolu'da daha fazla asker kaybetmek istemeyen Yunanistan'ın bir muhtar idare tesis ederek işgal ettiği yerleri koruma vazifesini Rumlara devretmeyi planladığı kaleme alınmıştır. Yunan işgalinin daha dar bir sahaya çekilmesinin

⁴³ *Sada-yı Hak*, 3 Mayıs 1338 [1922]; *Sada-yı Hak*, 4 Mayıs 1338; *Sada-yı Hak*, 5 Mayıs 1338; *Sada-yı Hak*, 6 Mayıs 1338.

⁴⁴ *Islahat*, 5 Mayıs 1338.

⁴⁵ *Peyâm-Sabah*, 6 Mayıs 1922.

⁴⁶ *Şark*, 8 Haziran 1338.

⁴⁷ *Akşam*, 3 Temmuz 1922.

⁴⁸ *Akşam*, 4 Temmuz 1922.

Anadolu üzerindeki savaşı bitirmeyeceğinin altı çizilmiş, Yunanistan'ın Sevr'de belirlenen sınırlara çekilmeyi planladığı, bunu yaparken boşalttığı yerlerdeki demir yolu hatlarını tahrip edip buralarda yaşayan Müslümanların mallarına ve canlarına zarar verme teşebbüsünde bulunacağı belirtilmiştir. Bu gibi faciaların önüne geçmek için lazım gelen her türlü tedbiri almak ve uyanık davranmak gerektiği ifade edilmiştir⁴⁹. Aynı gün yayımlanan *İkdam* gazetesinde yer alan bir haberde de muhtariyet projesine aynı bakış açısıyla yaklaşmış, Prens Nikola'nın yönetimi altında ilan edilecek bir muhtariyet ile savaşın yükünden kurtulup Yunan askerlerinin terhis edilmesinin ve Yunan işgali altındaki bölgelerin güvenliğinin silahlandırılacak Rumlara devredilmesinin planlandığı ifade edilmiştir⁵⁰. 16 Temmuz'da *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir haberde, Yunan hükûmetinin Yunan işgali altındaki bölgelerde muhtariyet idaresi ilan etme kararı aldığı ve Yüksek Komiser Steryadis'in bir beyanname yayınlamakla alınan kararları halka tebliğ edeceği okuyuculara duyurulmuştur⁵¹. *Islahat* gazetesinin 21 Temmuz 1922 tarihli nüshasında yayımlanan "Olanlar Bitenler" başlıklı bir baş makalede muhtariyet meselesini ele alan Samih Lütfi Bey, Yunanistan'ın muhtariyet idaresi ilan edeceğinin artık kesinleşmiş bir bilgi olduğunu aktarmakta ancak muhtar idarenin mahiyetinin meçhullüğünü koruduğunu ifade etmektedir⁵². Muhtariyet meselesi üzerine bir yazı kaleme alan *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak ise Yunanistan'ın taarruz edecek gücü olmadığından böyle bir yola başvurduğunu belirtmektedir. Batı Anadolu'da ilan edilecek muhtariyet idaresi ile hem savaşın ağır yükü ortadan kalkacak hem de İzmir terk edilmemiş olacaktır. Böylece Yunanistan'da yaşanan ağır ekonomik kriz nedeniyle halk arasında baş gösteren hoşnutsuzluk da ortadan kalkacaktır. Yunan ordusunu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak isteyen Yunan idarecileri, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'a tanıdığı sınırlara çekilerek orduyu güvence altına alacak, akabinde orduyu terhise başlayarak ordunun devlet üzerindeki ekonomik yükünden kurtulacak ve muhtariyet ilan ettiği sahanın güvenliğini bölgede yaşayan Rumlardan örgütlediği milis kuvvetlerle sağlayacaktır. Oluşturulacak milis kuvvetlerin masrafları da muhtar idarenin sınırları dahilindeki halktan toplanan vergilerle sağlanacak, bu bölgedeki çoğunluk Türklerde olduğundan mali yükün büyük kısmı Türklerle binecektir. Yunanistan'ın bu teşebbüsünün olsa olsa askeri zaferden büsbütün ümidini kesmesinin bir işareti olabileceğini ifade eden Sadak, bu

⁴⁹ Necmettin Sadak, "Yeni Tehlike", *Akşam*, 6 Temmuz 1922, s. 1. Yazı sansüre uğradığından satırların bazı kısımları boş çıkmıştır.

⁵⁰ *İkdam*, 6 Temmuz 1922.

⁵¹ *Akşam*, 16 Temmuz 1922.

⁵² Samih Lütfi, "Olanlar Bitenler", *Islahat*, 21 Temmuz 1338, s. 1. Bu yazının da altı satıra yakın bir kısmı sansüre uğramıştır.

adımı tahliyenin bir merhalesi olarak görmektedir⁵³. Aynı günlerde Selanik'te yayımlanan gazetelerde de Yunan askerlerinin terhis edilip, Aydın, İzmir, Nazilli, Uşak gibi yerlerden toplanacak milis kuvvetlerle işgal sahasının korunacağı ve oluşturulmaya başlanan milis kuvvetlere Rumların yanı sıra Ermeni ve Çerkezlerin de katıldıkları ifade edilmektedir⁵⁴.

Temmuz ayı boyunca muhtariyet ilanının kesinleştiği, muhtariyet ilanını içeren kararların tadil edileceği ya da İtilaf Devletlerinin karşı çıkmalarından dolayı muhtariyet ilanının tehir edildiği yönünde haberler basında sıklıkla yer bulmuştur⁵⁵. Başlıklarına ve içeriklerine değindiğimiz haberlerin yayımlandığı Temmuz ayı sonunda muhtariyet ilanı gerçekleşmiştir. İzmir'de yayımlanan Rumca gazeteler yeni idare şekli hakkında hararetli yazılar yazmışlar, başmakale sütunlarını muhtariyet kararını bildiren beyanname ve Steryadis'in bildirisi ile ya da muhtariyet ilanından duydukları memnuniyeti bildiren yazılarla doldurmuşlardır⁵⁶. İzmir'de yayımlanan Türkçe gazetelerden sadece *Şark* gazetesinin muhtariyet ilanının ertesi günü olan 31 Temmuz 1922 tarihli nüshasına erişilebilmektedir. Gazetenin bu nüshasında muhtariyet ilanı ile ilgili herhangi bir yorumda bulunulmamış sadece muhtariyet kararını bildiren beyanname ve Steryadis'in bildirisi yayımlanmıştır⁵⁷. 1 Ağustos'ta ise Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'nın, Steryadis'in ve çeşitli cemaat temsilcilerinin muhtariyet töreninde yaptıkları konuşmalar okuyuculara duyurulmuştur⁵⁸. Muhtariyet ilanından birkaç gün sonra çıkan bir nüshasına ulaşabildiğimiz *Islahat* gazetesinde ise "*Tesri' ve Tacil*" başlıklı başmakalede, Küçük Asya meselesinin uluslararası bir mesele olduğu ve çözümünün uluslararası bir karar ile mümkün olabileceği belirtilerek muhtariyet kelimesi kullanılmadan muhtariyetin İtilaf Devletlerinin onayından geçmediği sürece bir anlamı olmayacağı ima edilmiştir⁵⁹. *Islahat* gazetesinin bir gün sonraki nüshasında ise Steryadis'in başkanlığında bir meclis toplanacağı ve muhtariyet ilan edilen bölgede yaşayan bütün halkların nüfusları oranında bu meclise temsilciler gönderecekleri halka duyurulmuştur. Ayrıca halkın hükümet başkanını kendi seçeceği ve Yunan

⁵³ Necmettin Sadak, "Muhtariyet İlanı!", *Akşam*, 19 Temmuz 1922, s. 1.

⁵⁴ *İkdam*, 22 Temmuz 1922.

⁵⁵ Bu minvalde haberler için bkz. *Peyâm-Sabah*, 17 Temmuz 1922; *Peyâm-Sabah*, 18 Temmuz 1922; *Vakit*, 18 Temmuz 1922; *Vakit*, 19 Temmuz 1922; *Peyâm-Sabah*, 19 Temmuz 1922; *Vakit*, 20 Temmuz 1922; *İleri*, 20 Temmuz 1338; *Akşam*, 20 Temmuz 1922; *Peyâm-Sabah*, 21 Temmuz 1922; *Akşam*, 22 Temmuz 1922; *Akşam*, 23 Temmuz 1922; *İleri*, 24 Temmuz 1338; *Vakit*, 24 Temmuz 1922; *İkdam*, 25 Temmuz 1922; *Yeni Gün*, 27 Temmuz 1922; *Akşam*, 27 Temmuz 1922; *Yeni Gün*, 28 Temmuz 1922.

⁵⁶ *Şark*, 1 Ağustos 1338.

⁵⁷ *Şark*, 31 Temmuz 1338.

⁵⁸ *Şark*, 1 Ağustos 1338.

⁵⁹ Samih Lütfi, "*Tesri' ve Tacil*", *Islahat*, 2 Ağustos 1338, s. 1.

hükûmetinden göreve başlaması için müsaade isteneceği belirtilmiştir⁶⁰. İzmir'de yayımlanan Türkçe gazetelerden sadece *Şark ve Islahat* gazetelerinin muhtariyet ilanını takip eden günlerde çıkan nüshalarına ulaşılabilmiştir. İşgal dönemi boyunca İzmir'de yayımlanan tüm gazeteler Yunan sansürü altında çıktıklarından bu iki gazetede de muhtariyet ilanına tepki gösteren herhangi bir haber yer almamıştır⁶¹.

İstanbul basını içinde muhtariyet ilanını ilk haber veren gazete ise 31 Temmuz tarihli nüshasında muhtariyet ilanını duyuran *Akşam* gazetesi olmuştur⁶². *Akşam* gazetesini 1 Ağustos'ta çıkan nüshalarında muhtariyet ilanını duyuran *Vakit*, *İkdam*, *Peyâm-Sabah* ve *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri takip etmiştir⁶³. Millî Mücadele'ye muhalif tavrıyla öne çıkan *Peyâm-Sabah* gazetesinin 2 Ağustos'ta yayımlanan nüshasında muhtariyet ilanını ele alan Ali Kemal Bey, Sevr Antlaşmasını överek orada öngörülen muhtariyetin sadece İzmir sancağı ile sınırlı olduğunu ve "bu acayip muhtariyet" diye tanımladığı muhtariyetten çok daha hafif şartlar taşıdığını ileri sürmüştür. Yazısı boyunca muhtariyeti Yunanistan değil de Ankara hükûmeti ilan etmiş gibi Ankara hükûmetine yüklenmiş, Ankara'nın savaş siyasetinin iflas ettiğini ve bu karara razı geleceğini düşündüğünü ifade etmiştir⁶⁴. *Vakit* gazetesinin 3 Ağustos 1922 tarihli nüshasında Yunanistan'ın muhtariyet ilanı ile ilgili bir makale kaleme alan Devletler Hukuku Müderrisi Mehmet Cemil Bey, Yunanistan'ın muhtariyet kararının hukuken hiçbir dayanağı olmadığını ve bu karara hiçbir zeminde meşruiyet kazandırılmayacağını belirtmiştir. Bir yeri işgal eden bir ordunun işgal ettiği devletin anayasasını, idare şeklini ve adli sistemini değiştirme yetkisinin olmadığını belirten Cemil Bey, Yunanistan'ın aldığı kararı yok saymak gerektiğini ifade etmiştir⁶⁵. Muhtariyet ilanı ile ilgili bir başmakale kaleme alan Ahmet Şükrü Bey de muhtariyet ilanının hukuki yönüne değinmiş, alınan kararın devletler hukuku kurallarına ve bilhassa İkinci Lahey Konferansı Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu belirtmiştir. İkinci Lahey Konferansı Sözleşmesi'nin 42 ile 56. maddelerine atıfta bulunan Ahmet Şükrü Bey, bu

⁶⁰ *Islahat*, 3 Ağustos 1338.

⁶¹ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s. 141; Çağla D. Tağmat, "İşgal Yıllarında İzmir'de Yunan İdari Sistemi", *1918-1919 Mütareke'den Millî Mücadele'ye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş)*, Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 125-126.

⁶² "Dün Anadolu'da Muhtariyet İlan Ettiler", *Akşam*, 31 Temmuz 1922.

⁶³ "Yunanlılar Anadolu'da Muhtariyet İlan Ettiler", *Vakit*, 1 Ağustos 1922; "Nihayet Ma'hûd Muhtariyeti İlan Edebildiler", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Ağustos 1922; "İzmir'de Muhtariyet İlan Etmişler", *Peyâm-Sabah*, 1 Ağustos 1922; "Manasız Muhtariyet İlan Edebildiler", *İkdam*, 1 Ağustos 1922.

⁶⁴ Ali Kemal, "Muhtariyet İlanı", *Peyâm-Sabah*, 2 Ağustos 1922, s. 1.

⁶⁵ Mehmet Cemil, "Yunanistan'ın Muhtariyet Kararı", *Vakit*, 3 Ağustos 1922, s. 2.

maddelerden anlaşılacağı üzere bir bölgeyi işgal eden bir ordunun yalnız o bölgenin asayişini temine yetkili olduğunu, işgal edilen arazide yaşayan halktan asker alamayacağı gibi askerî harekâtı başarıya ulaştıracak herhangi bir yardıma da zorlayamayacağı ifade etmiştir⁶⁶.

Ankara'da yayımlanan ve Millî Mücadele'nin sözcülüğünü yapan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise muhtariyet ilanı haberini ancak 2 Ağustos 1922 tarihli nüshasında vermiştir. İstanbul'dan gelen haberlere dayandırılarak yapılan haberde muhtariyet ilanının kesinliğine şüpheyle yaklaşıldığı dikkati çekmektedir⁶⁷. Ankara'da yayımlanan *Yeni Gün* gazetesi de 2 Ağustos'ta yayımladığı nüshasında İstanbul'daki muhabirinden gelen telgraflara dayandırarak yaptığı bir haberle muhtariyet ilanını okurlarına duyurmuştur⁶⁸. Ağustos ayı zarfında muhtariyet ilanı ile ilgili birçok haber yayımlanmıştır. Muhtariyet ilanı sırasında yaşanan olayların tafsilatının yer aldığı bu haberlerde, İstanbul hükûmeti, Ankara hükûmeti ve İtilaf Devletlerinin muhtariyet ilanını protesto- larını okuyucularına duyuran gazeteler, muhtariyet ilanını delice bir karar olarak yorumlamışlar, hiçbir devlet ve hükûmetin bu kararı kabul etmediğini belirtmişlerdir⁶⁹.

Türk ordularının Ağustos ayı sonlarında taarruza geçmesiyle Yunanistan'ın Anadolu harekâtı kesin olarak başarısızlığa uğramıştır. Yunan ordusunun mağlubiyetinin kesinleştiği Eylül ayı başında dahi muhtariyet idaresinden ümidini kesmeyen Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Rum ve Müslümanlardan oluşan bir topluluk karşısında yaptığı bir konuşmada, her vaktten daha fazla dayanışma içinde olmaları gerektiğini ve Yunan askerleriyle yan yana harp edebilmeleri için gönüllü asker alımına başladığını söylemiş, ancak bu surette Yunan medeniyetinin getirdiği hürriyet ve muhtariyet idaresinin muhafazasının mümkün olabileceğini anlatmıştır⁷⁰.

⁶⁶ Ahmet Şükrü, "Muhtariyet İlanı", *Vakit*, 9 Ağustos 1922, s. 1.

⁶⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1922.

⁶⁸ *Yeni Gün*, 2 Ağustos 1922.

⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1922; *Tevhid-i Efkâr*, 2 Ağustos 1922; *Vakit*, 2 Ağustos 1922; *İkdam*, 2 Ağustos 1922; *İleri*, 2 Ağustos 1338; *Açıksöz*, 3 Ağustos 1338; *İkdam*, 3 Ağustos 1922; *Vakit*, 3 Ağustos 1922; *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ağustos 1922; *Vakit*, 4 Ağustos 1922; *Açıksöz*, 8 Ağustos 1338; *İkdam*, 9 Ağustos 1922; *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Ağustos 1922; "İzmir'de Muhtariyet Komedyasının Tafsilâtı", *Yeni Gün*, 10 Ağustos 1922; "Sevgili İzmir'imizde Muhtariyet İlanı Tafsilâtı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1922; *Açıksöz*, 10 Ağustos 1338; *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ağustos 1922; *İkdam*, 11 Ağustos 1922; *Yeni Gün*, 18 Ağustos 1922; *Tevhid-i Efkâr*, 11 Ağustos 1922; *İkdam*, 18 Ağustos 1922; *İkdam*, 19 Ağustos 1922; *İkdam*, 20 Ağustos 1922; "İzmir'de Muhtariyet Nasıl İlan Edildi?", *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Ağustos 1922; *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1922.

⁷⁰ *İleri*, 3 Eylül 1338.

Yunan ordusunun aldığı mağlubiyet sonucunda geri çekilmeye başlaması, işgal süresi boyunca Türklere uygulanan baskı ve zulümlere ortak olan Anadolu Rumlarının Türklerin misilleme yapmalarından korkarak Yunan ordusunun peşi sıra adalara ve Yunan anakarasına kaçmaya başlamasına sebep olmuştur. Yanlarını alabildikleri eşyalar ile İzmir rıhtımına erişen Yunan askerleri ve Rumlar bulabildikleri vapurlarla Anadolu'yu terk etmeye başlamışlardır. Türk ordusunun İzmir'e adım adım yaklaştığı bu günlerde Anadolu'yu terk edenlerden biri de 8 Eylül 1922 tarihinde İzmir'den ayrılan Yüksek Komiser Steryadis olmuştur⁷¹. Böylece Yunanistan'ın Batı Anadolu'da ilan ettiği muhtariyet idaresinin başında bulunan kişi de Anadolu'dan ayrılmış, muhtar idare tam anlamıyla hayata dahi geçirilemeden son bulmuştur.

Sonuç

1919 yılı Mayıs ayında İzmir'e çıkarak Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Yunanistan'ın 1921 yılı Eylül ayında uğradığı Sakarya yenilgisinden sonra işgal ettiği toprakları askeri güç ile elde tutamayacağı anlaşılmıştır. Bu durumun farkına varan İzmir'in ileri gelen Rumları, Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmesi durumunda Yunan işgali altındaki topraklarda yeni bir Rum devleti kurmayı hedefleyen Küçük Asya Savunma Örgütü'nü kurmuşlardır. Başlangıçta Yunanistan'a bağlı muhtar bir devlet olarak tasarlanan bu devlet örgüt içindeki aşırıların Yunanistan'a duyduğu güvensizlikle bağımsız bir devlet fikrine dönmüş, Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Steryadis'in muhtariyet ilanı için düzenlediği törene örgütün birçok önemli ismi katılmıştır. 1922 yılı Mart ayına kadar Batı Anadolu'da muhtar bir devlet projesine soğuk bakan Yunan siyasetleri İtilaf Devletlerinden bekledikleri desteği görememeleri üzerine bu tarihten itibaren Batı Anadolu'ya muhtariyet verilmesi fikrini savunmaya başlamışlar ve 1922 yılı Temmuz ayı sonunda hayata geçirmişlerdir.

Batı Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden Türk basını Yunanistan'ın muhtariyet projesine 1921 yılı Kasım ayından itibaren sütunlarında yer vermeye başlamışlardır. Muhtariyet ile ilgili haberlerin çoğu dış kaynaklara dayanmaktadır. Yunanca yayımlanan gazeteler ya da Yunanistan'daki muhabirlerden gelen telgraflar referans alınarak verilen haberlerde dikkati çeken bir başka nokta ise Sevr Antlaşması'nda İzmir'e tanınan özel statüye dayanan bir muhtariyeti tarif etmeleri olmuştur. Bu durum 1922 Temmuzuna kadar devam etmiştir. 1922 yılı Temmuz ayından itibaren muhtariyet ile ilgili

---

⁷¹ Smith, *a.g.e.*, s. 430.

haberlere daha sık rastlanır olmuştur. Muhtariyet meselesini Türk basını üzerinden takip eden bir araştırmacı Temmuz ayında çıkan haberleri incelediğinde dikkatini çekecek olan ilk husus Temmuz ayı boyunca muhtariyet ilanının kesinleştiği, muhtariyet ilanını içeren kararların gözden geçirileceği ve İtilaf Devletlerinin karşı çıkmalarından dolayı muhtariyet ilanının ertelendiği yönünde birbiriyle çelişen başlıklar olacaktır. Haberlerin başlıkları her ne kadar birbiriyle çelişki içinde olsa da içerikleri aynı noktalara temas etmektedir. Temmuz ayında yayımlanan haberlerin çoğunda savaşın yükünü taşımakta zorluk çeken Yunanistan'ın er ya da geç Anadolu'dan çekilmek zorunda kalacağı belirtilmektedir. Muhtariyet hamlesi de bu durumun bilincinde olan Yunanistan'ın savaşın yükünden kurtulmak ve Anadolu'yu boşalttığı anda geride kalan Rumları Türk hakimiyetine bırakmamak için attığı bir adım olarak yorumlanmaktadır. Başlık ve içeriklerine değindiğimiz haberlerin yayımlandığı bu günlerde İzmir'de gerçekleştirilen bir törenle muhtariyet idaresi ilan edilmiştir. İzmir'de yayımlanan *Şark* ve İstanbul'da yayımlanan *Akşam* gazeteleri muhtariyet haberini ilanının ertesi günü okuyucularına duyurmuşlardır. İstanbul'da yayımlanan diğer gazeteler de muhtariyet ilanının ikinci günü muhtariyet ilanı haberini vermişlerdir. Burada dikkati çeken nokta Anadolu basınının muhtariyet ilanından daha geç haberdar olması ve habere temkinli yaklaşması olmuştur. Bu durumun Ankara ile Yunan işgali altındaki yerler arasındaki iletişimin zayıf olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İzmir'de yayımlanan gazeteler ise ağır bir sansür altında olduklarından muhtariyet ilanını okuyucularına duyurmakla yetinmişler, muhtariyet ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamışlardır. İstanbul ve Anadolu basınında ise gerek Milli Mücadele taraftarı gerekse muhalifi gazetelerin aynı tepkiyi verdikleri ve Yunanistan'ın bu teşebbüsüne karşı çıktıkları gözlemlenmektedir. Ağustos ayı boyunca muhtariyet ilanı ile ilgili yayımlanan haberlerin çoğunun içeriğini muhtariyet ilanı sırasında yaşanan olayların tafsilatı ve İstanbul hükûmeti, Ankara hükûmeti ve İtilaf Devletlerinin muhtariyet ilanı karşısındaki protestoları oluşturmuştur. Muhtariyet ilanı ile ilgili haberler 1921 yılı sonlarından 1922 yılı Temmuz ayına kadar zaman zaman, 1922 yılı Temmuz ayından Büyük Taarruzun son bulduğu Eylül ayına kadar ise sıklıkla Türk basında yer bulmuştur. Bu durum Türk basınının Batı Anadolu'da bir muhtariyet idaresi kurulması fikrine kayıtsız kalmadığı ve konuyla ilgili gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Yayımlanan haberlerin çoğunun içeriklerinin aynı olması muhtariyet meselesiyle ilgili haber kaynaklarının ortaklığından kaynaklanmaktadır. Muhtariyetle ilgili gelişmeler genellikle Rumca yayın yapan gazetelerden ya da yabancı basın üzerinden takip edilmiştir. Haberlerin içeriklerindeki benzerliğin bir başka sebebi ise Türkçe yayın yapan tüm gazetelerin muhtariyet meselesine

bakışlarındaki ortaklıktır. Yayınlanan haberlerin büyük çoğunluğunu imzasız haberler oluşturmaktadır. Seyrek de olsa bazı gazeteler muhtariyet meselesini başmakale ya da köşe yazısı olarak ele almışlardır. Muhtariyet ilanına kadar yayınlanan köşe yazılarında Yunanistan'ı bu hamleye iten gerekçeler ve bu hamleden elde etmeyi planladığı hedefler üzerinde durulurken muhtariyet ilanından sonra yayınlanan köşe yazılarında ise meselesinin hukuki yönüne eğilinmiş ve muhtariyet ilanının hukuken hiçbir dayanağı olmadığını altı çizilmiştir. Ağustos ayı sonlarında Türk ordularının taarruza geçtiğinin duyulması dönemin basınının gündemini kökten değiştirmiştir. Taarruzun Türk ordusunun başarısıyla son bulması ve Yüksek Komiser Steryadis'in dahi İzmir'i terk etmesi sonrası Anadolu üzerindeki Yunan varlığı son bulduğu gibi Yunanistan'ın ilan ettiği muhtariyet idaresi de kendiliğinden -neredeyse kurlamadan- son bulmuştur. Taarruz haberlerinin gazetelerde yer bulmaya başlamasından sonra muhtariyet meselesi neredeyse gündeme dahi gelmemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

(Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, DH., İ.U.M (Dahiliye İdare-i Umumiyye), 20.32/14.7.5.

BOA, HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi), 2471/42.1.

BOA, HR.SYS, 2616/6.4.

BOA, HR.SYS, 2471/42.2.

BOA, DH.KMS. (Dahiliye Kalem-i Mahsus), 62/33.

BOA, HR.SYS, 2383/9.

BOA, HR.SYS, 2616/6.7.

BOA, HR.SYS, 2616/6.8.

BOA, HR.SYS, 2616/6.9.

BOA, BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 4718/353840.2.

Sürelî Yayınlar***

Açıksöz (Kastamonu)

Akşam (İstanbul)

Hâkimiyet-i Milliye (Ankara)

Islahat (İzmir)

İkdam (İstanbul)

İleri (İstanbul)

Peyâm-Sabah (İstanbul)

Sada-yı Hak (İzmir)

Şark (İzmir)

Tevhid-i Efkâr (İstanbul)

Vakit (İstanbul)

Yeni Gün (Ankara)

*** Sürelî yayınların nüsha tarihleri kullanıldıkları dipnotlarda verilmiştir.

Kitaplar

- ARIKAN, Zeki, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006.
- _____, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- ARMAOĞLU, Fahir, 19. *Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.
- BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- MACMİLLAN, Margaret, *Paris 1919*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004.
- PARLAK, Türkmen, *İşgal'den Kurtuluşa "2"*, *Yunan Egeden Nasıl Gitti "Son Günler"*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1983.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- SMİTH, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.
- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- ŞAHİN, M. Süreyya, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hasan Tahsin, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, 1nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Makaleler ve Bildiriler

- BAKAR, Bülent, "Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlâmı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 22, (Bahar 2010), ss. 127-166.
- BERBER, Engin, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922'yi Önlemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", *İşgal'den Kurtuluşa İzmir*, (Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, Serdar Kızık, Haluk Işık), İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Cumhuriyet Gazetesi İmecesidir, 9 Eylül 2007, ss. 64-67.

- ÇAKMAK, Fevzi, "Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki Muhtariyet İlanı", *100. Yılında Büyük Taarruz*, Editörler Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2022, ss. 37-66.
- ERDEM, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, (2014-Güz), ss. 97-140.
- _____, "Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu'yu Savunma [Mikrasiatiki Amina] Örgütü", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele Ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak*, Cilt II, (Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç - Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, ss. 985-998.
- HALAÇLI, Cengizhan, "Amerikan Basınının Gözünden İşgal Yıllarında İzmir'de Kurulmuş Özerk Bir Yunan İdaresi: İyonya Devleti", *Tarih ve Günce*, Sayı: 11, (2022/Yaz), ss. 133-153.
- KARAKAŞ, Nuri, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiyesi Sürecinde Amerikan Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, (Temmuz 2010), ss. 269-296.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 27, (1993), ss. 569-580.
- SARISAMAN, Sadık Sarısamanoğlu, "İyonya Muhtar İdaresi'nin Türk Basınına Yansımaları", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, Yayına Hazırlayan: Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss. 79-95.
- SOFUOĞLU, Adnan - YILDIRIM, Seyfi, "1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurma Girişimleri", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele Ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012 / Uşak*, Cilt II, (Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç - Murat Saygın), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, ss. 823-834.
- TAĞMAT, Çağla D., "İşgal Yıllarında İzmir'de Yunan İdari Sistemi", *1918-1919 Mütareke'den Millî Mücadele'ye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş)*, Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 120-132.

Gazetelerde Yayımlanan Köşe Yazıları

- Ahmet Şükrü, "Muhtariyet İlanı", *Vakit*, 9 Ağustos 1922, s. 1.
- Ali Kemal, "Muhtariyet İlanı", *Peyâm-Sabah*, 2 Ağustos 1922, s. 1.
- Mehmet Cemil, "Yunanistan'ın Muhtariyet Kararı", *Vakit*, 3 Ağustos 1922, s. 2.
- Necmettin Sadak, "Yeni Tehlike", *Akşam*, 6 Temmuz 1922, s. 1.
- _____, "Muhtariyet İlanı!", *Akşam*, 19 Temmuz 1922, s. 1.
- Samih Lütfi, "Olanlar Bitenler", *Islahat*, 21 Temmuz 1338, s. 1.
- _____, "Tesri' ve Tacil", *Islahat*, 2 Ağustos 1338, s. 1.

EKLER

Ek-1: İzmir'de çıkan Şark gazetesinde yayımlanan Yunan hükümetinin aldığı kararları içeren beyanname metni****

**** Sark, 31 Temmuz 1922, s. 2.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 147-178.

Geliş Tarihi: 22 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 30 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Mübadele Öncesi Silivri Rum Cemaati ve Tarihi Yapıları

Pashalis VALSAMİDİS**

Öz

Bu çalışmada, mübadele öncesi Silivri Rum Ortodoks cemaati tarihi ve tarihi yapıları araştırılmış ve incelenmiştir. Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Silivri’de yaşamış Türk, Ermeni, Yahudi ve Çingeneler hakkında bilgiler içermekte, Silivri nüfusu hakkında da bilgi vermektedir. Rum Ortodoks ve Ermeni kiliseleri, camileri, sinagog ve ayazmalardan bahsetmektedir. Silivri Rum Ortodoks Metropolitiği ve Silivri metropolitlerinin listeleri ve Osmanlı son döneminde görev yapan metropolitlerin kısa biyografileri yer almaktadır. Eğitim ve hayırseverlik alanında faaliyet gösteren Rum cemiyetleri, Silivri okulları, öğrenci sayısı, öğretmen ve okulların ekonomik durumu ile ilgili bilgiler içermektedir. Ortodoks dünyasının ruhani mukaddes büyüğü Aziz Nektarios ve Silivri Rum Cemaati’nden önem taşıyan kişilerden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Silivri, Rum, Türk, Ermeni, Yahudi, kilise, cami, okul, tarihi yapılar.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Trakya Dimokritos Üniversitesi/Yunanistan, (pvalsamidis@yahoo.gr), (Orcid: 0000-0001-9091-8322).

The Greek Orthodox Community of Silivri Before the Population Exchange and its Historic Monuments

Abstract

The present study refers to the Greek orthodox community of Silivri and its historic monuments. It contains information about the Turkish, Armenian, Jewish and Gypsy people of Silivri, who lived during the period of Ottoman Empire. There are presented the number of the citizens, the districts, the Greek - orthodox and the armenian churches, mosques, the synagoge, the aghiasmata (hot springs) and the inscriptions, which are saved until today. In the following, there is presented the Greek Orthodox Metropolis of Silivri and the Metropolitan bishops of Silivri. There are also presented the Greek and the Jewish people, who lived into the castle and the Turkish people, who lived outside the castle. There is made a reference to the schools, the number of students, the teachers and their finance. Another reference is made to the societies, the associations and the personalities, for example St. Nektarios, Anastasios Stamoulis, as well as doctors, pharmacists, etc.

Keywords: Silivri, Greeks, Turks, Armenians, Jews, churches, mosques, schools, monuments.

Giriş

Silivri¹ Osmanlı döneminde Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin yaşadığı kosmopolitik şehirlerinden biriydi. Bütün bu unsurlar kendi aralarında

---

¹ Yunanistan'da Silivri ile ilgili kitaplar ve makallerer yazılmıştır. Başta gelenlerden Elpini Stamuli-Sarandi, *Silivri ve köyleri*, adlı 2 Cilt, Atina'da 1956-1958 yılları arasında çıkmıştır. Silivri'de Balkan savaşları sırasında 5 Ekim 1913 - 6 Temmuz 1913 tarihleri arasında günlük tutmuş. Bulgar işgal günlerinden bahsetmektedir. Bir yıl sonra Miltiadis Stamulis, *Firdin Migdin I. Selides imerologiu apo tin Silivrian. Anamnisis apo osa entimume, entiposis, merike skepsis, diafora, 1912-1959* [Karmakarışık I. Silivri'den sayfalar. Anılar, hatırladıklarım, izlenimler, bazı düşünceler, diğer, 1912-1959], Cilt I, Atina 1959 adlı kitabı yayımlandı. Silivri'de ilk yazarlardan Doktor Cemal Kozanoğlu, 1994 yılında *Her yönüyle Silivri* adlı kitabında Silivri'nin tarihini, tarihi yapılarını, önemli olaylarını anlatmaktadır. Kitabın sunuşunda dikkat çeken satırlar: «Silivri'ye gelişimin (1954) ilk yıllarında, kasabanın tarihini ve Silivri adının nereden geldiğini bilene rastlamadım; herkes hayalindeki birşeyi anlatıyordu ve bunların gerçeğe hiçbir ilgisi yoktu. Bunun üzerine Silivri'nin geçmişini araştırmayı kendime bir görev saydım ve o günden bu yana sürekli araştırdım. Ne yazık ki, Silivri üzerine Türkçe yazılmış bilgi ve belgeye pek rastlamadım; bulduklarım da kısa ve yetersizdi. Daha çok Almanca, Fransızca, İngilizce ve Yunanca yazılmış eserlerden yararlandım. Yabancıların Silivri'yi bizlerden daha çok araştırmış ve belgelemiş olmaları gerçeği, benim bu yöndeki çabalarımı yıllarca sürdürmemdeki en büyük etkenlerden biri odu». Son çalışmalarından biri Prof. Tayfun Akkaya, *Silivri, bir şehir monoğrafisi*, Cilt 1-3, Silivri Belediyesi Yayınları, İstanbul 2011'de yayımlanmıştır.

saygı, sevgi ve kardeş gibi geçinirlerdi. İleri gelenlerinin çoğu ticaretle diğer sakinler tarım, süt ürünleri üretimi, balıkçılık, bağcılık ve bahçecilikle uğraşmaktaydı.

Silivri’de 1784 yılında 2.500 Türk, 2.500 Rum ve 100 Yahudi yaşadığı bilinmektedir². 1874 yılında 920 Rum, 408 Ermeni, 310 Yahudi vardı³. Aynı yılda Trakya Rum Eğitim Derneği 270 Rum ailenin 1.600 kişi civarında yaşadığı yıllık dergisinde yayınlanmıştır⁴.

1890’da toplam 6000 nüfuslu Silivri’de, 300 Türk ailesi ve 380 Rum ailesi (2000 kişi) yaşamaktaydı. 1.600 ev ve 300 dükkan vardı. Çoğu ahşap ve güzel görünüme sahipti. 1879 yılında çıkan yangında çarşıda bulunan 600 dükkânın yarısı yanmıştı⁵. Rumların çoğu zengindi ve büyük servetleri vardı. Aile başına geliri 15.000 liradan başlayarak en az 5.000 ve 2.000 lirayı bulmaktaydı. 1890 yılında 3 Rum doktor vardı. Sotiri Evlabiu, Silivri doğumlu, Spiridon Milailidis, Tekirdağ doğumlu, ve Mihail Kalfoglu. Eczacılık yapanlar Stavro Stavridis ve Leonardo Vuçinas’tı⁶.

1906 yılında 2.211 Türk, 2.044 Rum, 1.758 Yahudi, 929 Ermeni ve 370 Çingene Hristiyan yaşamaktaydı⁷. Miltiyadis Sarandis 1910-1912 yılları arasında 2.414 Rum ve 2.211 Türk, 1.735 Yahudi ve 929 Ermeni yaşadığını Atina’da "Trakya" Dergisinde yayınlanmaktadır⁸. 1920’de 1.188 Türk, 1.680 Rum, 866 Yahudi, 559 Ermeni bilinmektedir⁹.

Ermeniler kale içinde olan bölgede yaşardı ve Türkçe konuşuyorlardı. Çocukları Ermeniceyi Ermeni okulunda öğrenmişlerdi¹⁰. 1890 yılında 160 Ermeni ev,

² Vas. Aristovulos, "Taksidia is tin Trakin [Trakya seyahatleri]", *Trakika* 16 (1941) 376 not. 4.

³ Dimitris Tsaniklidis, *İ Mitropolis ke o Ellinismos Silivrias*, [Silivri Metropolitliği ve Silivri Yunanlığı] (Selanik Aristotelion Üniversitesi İlahiyat Falültesi Pastoral ve Sosyal Teoloji Bölümü, Doktora Tezi), Tessaloniki 2000, s. 194.

⁴ *Epetiris tu Trakiku Filekpedeftiku Sillogu* [Trakya Maarifperver Cemiyeti Yılığ], 2 (1873-1874) 94.

⁵ Efratios Drakos, a.g.e., s. 17.

⁶ Efratios Drakos, a.g.e., ss. 18, 21 not 31.

⁷ Dimitris Tsaniklidis, a.g.e., s. 195.

⁸ Miltiyadis Sarantis, "To delta tu Vizantiu [Bizansın çatalağızı]", *Trakika* 19 (1944) 202.

⁹ Dimitris Tsaniklidis, a.g.e., s. 195. Ahillea Samotraki’se göre toplam 4.500 civarında kişi yaşamaktaydı. Ahilleas Samotrakis, *Leksikon Geografikon ke İstoriakon tis Trakis. Apo ton arheotaton hronon mehri tis Aloseos tis Konstantinupoleos 1453* [Trakya Tarih ve Coğrafya Sözlüğü. Antik dönemden İstanbul’un Fethine], Atina 1963, s. 477.

¹⁰ Elpiniki Stamuli-Sarandi, *Apo tin Anatoliki Traki i Silivria me ta giro tis horia* [Silivri ve köyleri], Cilt 1, Atina 1956, s. 27.

bir Ermeni kilisesi vardı¹¹. Adı Aziz Georgios'tu. 1863 yılında inşa edilmiş ve Te-kirdağ Ermeni Piskoposluğuna bağlıydı. Ermeni erkek okulunda 70 öğrenciye iki öğretmen; kız okulunda 60 öğrenciye bir öğretmen ders vermektedir¹². 20. yüzyılın başlarında yaklaşık 1.000 Ermeni yaşamaktadır¹³. Osmanlı son döneminde tüm Ermeniler Ermenice konuşmaktadırlar. Daha sonraki yıllarda Silivri'yi terk etmek zorunda kalmıştı. Günümüzde sadece çok az sayıda Ermeni deniz kıyısına yakın olan yerlerde yaz aylarında tatil yapmaktadır.

Yahudiler kale içinde yaşamaktaydı. Bir sinagogları vardı. Hemen hemen herkes Yunanca biliyordu ve İspanyolca konuşuyorlardı¹⁴. 1890'da yaklaşık 200 Yahudi aile ve 170 öğrencinin öğrenim gördüğü Cemaat kendi arasında her şeyi gizli tutardı. Rumlar arasında Bir Rum Yahudi evinde uyuduğunda, Yahudi'nin birçok kez etrafında döneceğine, gölgesini keseceğine ve kırk gün içinde öleceğine inanılıyordu. Yahudi evinde yemek ye, uyuma, Ermeni evinde uyu, yemek yeme derlermiş¹⁵.

Silivri'de Hristiyan Çingener yaşadığı bilinmektedir. İlk geliş tarihleri konusunda kesin bir bilgi yoktur. Efratios Drakos 1890 yılında 60 Çingene Hristiyan ailesi yaşadığını yazmaktadır¹⁶. 11 Ekim 1922 'de Mudanya Ateşkesi Antlaşması'ndan sonra Çingener Rumlarla beraber Yunanistan'a göç etmişlerdir.

Silivri Rum cemaatinin yönetimi kendi hazırladığı nizamnamesi üzerine dayanmaktaydı. Silivri Rum cemaatinin nizamnamesi 17 Haziran 1901 tarihinde onaylanmıştı ve 8 kısımdan oluşmaktaydı¹⁷.

Silivri Metropolitliğinin bir defterinde 1884-1902 yılları arasında, Kaban Altı Caddesi, Tahmızhane Caddesi, Ayia Yani Mahallesi, Metropolithane Mahallesi, Ortakale Kapısı, Peglike Mahallesi, Cami Mahallesi ve Tüfekçi Hüseyin Mahallesi kaydedilmişti. Silivri kırsal bölgesinde yer adları ise Agildere, Kaldırımbaşı, Kırlangıçdere, Kısaköprü, Kuyundere, Murat Çeşme, Badem Yokuşu,

¹¹ 1676 senesinde ölen Ermeni zenginlerinden Abro Çelebi tarafından Ermeni kilisesi inşa ettirilmiş bilinmektedir. Eremya Çelebi Kömürçyan, *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul*, Eren Yayınevi, İstanbul 1988, s. 240; Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 92, 109.

¹² Efratios Drakos, a.g.e., s. 22.

¹³ Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 27.

¹⁴ Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 27.

¹⁵ Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 29.

¹⁶ Efratios Drakos, a.g.e., s. 22.

¹⁷ *Kanonismos diepon ta kinotika tis Eparhias Silivrias* [Silivri Metropolitliğine bağlı cemaatlerin yönetim nizamnamesi], İstanbul 1901.

Riğolu Çeşmesi, Sığıryolu, Taşkürü, Haydut Çayırı ve Hoca Hasan bilinmekteydi¹⁸.

Rum Kiliseleri ve Camiler

Silivri'nin yapılarına gelindiğinde Bizans döneminde Aleksios Apokafkos tarafından yaptırılan ve kalenin merkezinde bulunan Aziz Ioannis Bizans kilisesi 1437 yılından beri vardı¹⁹. 1453 yılında camiye dönüştürülmüş ve Fatih Camii olarak adlandırılmıştır²⁰. Kilisenin temellerini destekleyen sarnıç²¹ korunmuş ve geçmişten çok az kalıntı kalmaktadır. 1980 yılında üzerinde beton cami inşa edilmiştir²².

Aziz Spiridon Kilisesi 6. yüzyılda inşa edilen şehrin dik bir kıyısında güneydoğuda yer almaktaydı²³. Silivri Metropoliti Kallinikos (1790-1816) zamanında 1791²⁴ yılında kilisenin duvarı tamir edilmiştir²⁵. Kilise 1881 yılında çökmüş ve 1888 yılında onarılmıştır. Silivri Metropoliti Dionisios (1900-1913) döneminde yenilenmiş ve 1 Mayıs 1905'te açılışı gerçekleştirilmiştir. Yapıda beyaz mermerden üç satırlık Yunanca büyük harflerle yazılmış kitabesi şu şekilde okunmaktadır: «ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ / ΕΠΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ / ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΤΑΥΡΙΑΔΟΥ» (Silivri metropoliti Dionisios Stavridis zamanında yeniden ihya edilmiştir). 1861'de Silivri Metropoliti Zaharias (1861-1877), kilisenin avlusunda 16 yıl boyunca kendi parasıyla sürdürdüğü bir yoksullar evi kurmuştu²⁶. 1968 yılında okul yapımı sırasında kilisenin temelleri ortaya çıkmıştır²⁷.

Osmanlı döneminde inşa edilmiş en önemli yapılarında biri Piri Mehmet

¹⁸ "Toponomia eparhias Silivrias [Silivri Metropolitliğine bağlı köylerin yer adları]", *Trakika* 16 (1941) 306.

¹⁹ Efratios Drakos, a.g.e., s. 16. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 77-89.

²⁰ Akilas Millas, *Propontida "mia Talassa tis Romiosinis"* [Marmara Denizi. Rumların yaşadığı deniz], Lusi Braciotti Yayınevi, Atina 1992, s. 142; Pantelis Lekku, *İ mones tis Vorias ke tis Anatolikis Trakis* [Kuzey ve Doğu Trakya manastırları], G. Dedusi Yayınevi, Tessaloniki 1999, s. 377. Fatih Camii (Hünkar Camii) için bkz. Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 108-109.

²¹ Mübadeleden sonra sarnıçta 11 Eylül 2014'te İstanbul'dan ve Yunanistan'dan katılan Rumlar'dan ilk ayın düzenlenmiştir.

²² Cemal Kozanoğlu, *Her yönüyle Silivri*, Silivri Belediyesi Kültür Evi Yayınları, Silivri 1994, s. 91.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Konstantinos Mavridis, "O en Silivria Bizantinos naos tu agiu Spiridonos [Silivri'de Bizans döneminden Agios Spiridon kilisesi]", *Trakika* 9 (1938) 37-44; Semavi Eyice, "Trakya'da Bizans Devrine ait eserler", *Belleten* 33 (1969) 354-355; Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 89-91.

²⁴ Aynı yılda Metropolit Kallinikos iki çeşme onarmıştı.

²⁵ S. Dimostenopulos, *İ Mitropolis Silivrias*, *Neologos* 30.10.1891, No. 6680, s.1.

²⁶ S. Dimostenopulos, *İ Mitropolis Silivria*, *Neologos* 7.11.1891, No. 6687, s. 1.

²⁷ Akilas Millas, a.g.e., s. 142.

Paşa²⁸ camisidir. 1530-1531 yılları arasında inşa edilmiş olan Camii'nin mimarisi kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir²⁹.

Diğer Rum kiliselerinden biri Meryem Ana'dır. Bizans tarzında ve mezarlığın olduğu şehrin en yüksek kesiminde bulunmaktaydı. Eski Bizans kilisesinin yerinde 1833'te Silivri Metropolitisi İeroteos (1826-1834) döneminde kendi parasıyla ve Silivri Rum ihtiyar heyetinin yardımlarıyla onarılmıştı³⁰. Kilisenin batı cephesi üzerinde kitabesi şu şekildeydi: «Ουρανός πολύφωτος η Εκκλησία / Ανεδείχθη άπαντας φωταγωγούσα πιστούς. Εν ω εστώτες κραυγάζομεν, Τοῦτον τον οίκον στερέωσον / Κύριε 1833 κατά Σεπτέμβριον» (Bu kilisenin nur ışığıyla aydınlanan kubbesi altında biz Allah'a inananlar, Ondan bu kutsal mabedi takdis etmesini niyaz ediyoruz. Eylül 1833) Kilisede Azize Ksenia ve Aziz Agatonikos'un³¹ kutsal emanetleri bulunmaktaydı. Meryem Ana Kilisesi kullandığı mühür etrafında "Meryem Ana Kilisesi 1877" cümlesi yer almaktaydı. Ortasında baş harflerle kilisenin ismi ve Silivri kelimesi bulunmaktaydı³². 8 Eylül'de Meryem Ana anısına büyük dini panayır düzenlenirdi³³. Silivri 40 gün boyunca büyük bir ticaret alanına çevrilirdi. İstanbul'dan gemilerle, Tekirdağ'dan, başka şehirlerden ve çevredeki köylerden gelen ziyaretçiler olurdu. Esnafılar çok para kazanırlardı. Kilisenin içinde eski ikonalar vardı. En önemlisi Meryem Ana'nındı. Mum yakmak ve dua etmek için ziyaretçiler gelirdi. Kilisenin avlusunda Silivri

²⁸ Piri Mehmet Paşa muhtemelen 1463 yılında Konyada doğdu. Amasya'da öğretim görmüştür. II Beyazıt tahta gelince İstanbul'la geldi. 1508'de hazine defterdağılığına atandı. 31 Mayıs 1516 yılında sadrazam oldu. İstanbul, Silivri ve Konya başta olmak üzere bir çok cami, medrese, zaviye, imaret, tabhane, han, hamam ve dükkân vakfetti. 27 Haziran 1523'te emekli oldu ve Celaliye çıflığına çekildi. I. Süleyman ile arası oldukça iyi olduğu için Damat İbrahim Paşa sadrazamlığının geri alınacağından kuşkulandı. 1532'de Edirne'de bulunan Piri Mehmet Paşa, oğlu Mehmet Efeniyi büyük mevkiler vad ederek kandırıp babasını zehirletti. Silivri'de yaptırmış olduğu cami yanında bulunan türbeye gömülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Küçükdağ, "Piri Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi* Cilt 34 Bs. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 2007, ss. 280-281; Cemal Kozanoğlu, a.g.e., ss. 107-120. Elpiniki Stamuli-Sarandi Piri Mehmet Paşa Hristiyanlara deskek verdiği için aralarında koruyucu ünvanını verdiklerini yazmaktadır. Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 25 not 1.

²⁹ Bknz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/piri-mehmed-pasa-kulliyesi> Erişim Tarihi: [22.08.2022]; Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 110-139.

³⁰ S. Dimostenopoulos, *İ Mitropolis Silivrias, Neologos* 2.11.1891, No. 6683, s.1.

³¹ Bknz. Elpiniki Stamuli-Saranti, "Apo ta agiasmata tis Trakis [Trakya'nın ayazmaları]", *Trakika* 18 (1943) 226 not 1, 2; Miltiyadis Sarantis, *To delta tu Vizantiu, Trakika* 20 (1944) 151.

³² Bknz. Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 352.

³³ Bknz. E. S. Poppesku, "İ panigiris tis Silivrias [Silivri panayırı]", *Anatolikos Astir* 1899, ss. 130-143; Prodikos, "İ panigiris tis Silivrias (anamnisis) [Silivri panayırı (anılar)]", *Trakiki Epetirida*, Atina 1897, ss. 55-69; Stamatis İkonomidis, "Paniyiris Silivrias [Silivri panayırı]", *Eteria Trakikon Meleton*, sayı 119, Atina 1964.

metropolitleri Sofronios (1838-1849), Zaharia (1861-1877) ve Rum efendilerin mezarları bulunmaktaydı³⁴. Kilise 1980'lerde yıkıldı.

Silivri'de kale içinde küçük bir daha Meryem Ana Kilisesi vardı. Her sene 1 ile 15 Ağustos arası Meryem Ana yortu için üç papaz tarafından dualar okunmaktaydı³⁵.

Kale Parkta, Aziz Spiridon kilisesinin sütunları, Meryem Ana Kilisesinden kalıntılar, Rum, Yahudi, Ermeni ve Müslüman mezar taşları bulunmaktadır³⁶. Bazı mezar taşlarının, bazı harfleri tahribata uğrayarak yok olmuş. Bu durumda kitabelerin okunması zor oluyor. 1990'larda kitabeler ve bazı mezar taşları sarnıca taşınmıştır. Bunlardan dikkati çekenlerden biri Silivri Meryem Ana Rum Kilisesinin papaz İoanis'in mezar taşıdır. Kitabenin Yunanca ve Türkçe metni şu şekildedir: «Ξένε τι οράς τον τάφον αυτόν και τοσοῦτον θαυμάζεις. / Ίσως ποθείς τον νεκρόν τον κρυπτόμενον ὡδε να μάθης. / Εἰκοσιν ἔτη Θεοῦ Ιερεὺς εχρημάτισε, πίστην / Ἄδολον δείξας και ζήλον μέγαν ὡς μύστης Κυρίου. / Ξένος δέ' εν ξένοις και πόρρω νοήσας της φίλης πατρίδος. / Ἦτις Κόνιττας εστί το καλούμενον Παλαιόν Σόλι. / Ἐριμος φίλων εν τήδε τη πόλει αδάκρυτος θνήσκει. / Κεῖται δενθάδε νεκρός Οικονόμος ο πανυώς ξένος. Πάρελθε τοίνυν σιγών και μνημόνευε ξένε του ξένου. / Εύχεται δε σοι ζωὴν ο αλλάξας ζωὴν Ἰωάννης» (Yabancı, mezara neden öyle hayretle bakıyorsun; Belki kimin yattığını merak ediyorsun; (Silivri'de) Allah'ın kulu olarak yirmi yıl papazlık yapmış. Çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile tanınmıştır. Yabancılar arasında yabancı olup, vatanından uzak bir yerde yaşamıştır. Koniça'nın Paleon Soli köyünde doğmuştur. Bu şehirde (Silivri'de) arkadaşız ve gözyaşı dökülmeden ölmüştür. Bu taşın altında tamamen yabancı İkonomos³⁷ yatmaktadır. Sen de yabancı, sessizlik içinde yabancıya dua et. Bu dünyadan öbür dünyaya göç eden İoannis için sen de duacı ol)³⁸. Mezar taşın alt bölümünde 14 Ağustos 1862 tarihi okunur. Başka bir mezar taşında Georgios Leondaridis 28 Ekim 1851'de doğduğunu ve 28 Aralık 1887'de öldüğünü yazmaktadır³⁹.

³⁴ Efratios Drakos, a.g.e., ss. 18, 19, 20.

³⁵ Efratios Drakos, a.g.e., s. 19.

³⁶ Bknz. Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 160-168; E. E. Kuvaras, "Arhees polis tis Anatolikis Trakis. Silimvria, Silivria, Silivri [Doğu Trakya'da antik kentler. Silivri]", *O Politis* Mayıs 1996, sayı 349, s. 27.

³⁷ Ortodoks kilisesinde papazlara verilen ünvan.

³⁸ Krş. E. E. Kuvaras, a.g.e., s. 27; Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, ss. 160-161.

³⁹ Krş. Tayfun Akkaya, a.g.e., Cilt 1, s. 163.

Silivri’de ve kırsal bölgesinde Agios Agatonikos (iki tane), Agia Anna, Mer-yam Ana-Vlaherenes, Agiu Dimitriu, Agiu Elefteriu, İoannu tu Teologu, Agiu Pandleimonos, Agia Paraskevi⁴⁰, Profiti İlia⁴¹, Zoodohu Pigi⁴²ve Metamorfoseos Hristu⁴³ ayazmaları vardı⁴⁴.

Rum Metropolitliği ve Metropolitleri

Silivri Rum Metropolitliği⁴⁵ İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlıydı⁴⁶. Dini yetki alanında 12 köy vardı. Bunlar; Silivri, Selimpaşa, Fener, Ortaköy, Kadıköy, Kurfallı, Akören, Sinekli, Seymen, Celaliye, Kamiloba ve Kumburgaz idi.⁴⁷ Silivri, metropolit makamı yüksek bir ruhani tarafından yönetilmekteydi⁴⁸.

⁴⁰ Rum kız ilkokulunun bahçesinde bulunmaktaydı.

⁴¹ Papazlı çifliğinde bulunmaktaydı.

⁴² Kara Sinan çifliğinde bulunmaktaydı.

⁴³ Fete köy çifliğinde bulunmaktaydı.

⁴⁴ Elpiniki Stamuli Saranti, *Apo ta agiasmata tis Trakis*, ss. 226, 235, 243, 252, 271, 278; Niko Ace-moğlu, *Ta agiasmata tis Polis* [İstanbul’un ayazmaları], Risos Yayınevi, Atina 1990, ss. 81-82.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Dimitris Tsaniklidis, *İ Mitropolis ke o Ellinismos Silivrias*, [Silivri Metro-politliği ve Silivri Yunanlığı] (Selanik Aristotelion Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Pastoral ve Sosyal Teoloji Bölümü, Doktora Tezi), Tessaloniki 2000. Silivri Metropolitliğinin defterlerinden biri, Atina’da *Trakika* Dergisinde 14. Cildinde 1940 yılında yayınlanmaktadır. 14 Subat 1819 yılından 14 Mayıs 1876 yılına kadar Silivri için önemli notlar tutulmaktadır. Notların altında metropolitlerin atıkları imzalar bulunmaktadır. Meryem Ana Kilisesi’nin ve okulların gelirleri, masrafları, öğretmenlerin isimleri, aylık veya senelik maaşları gibi bilgiler kaydedilmektedir. Bknz. “Kodiks Silivrias [Silivri Metropolitliğinin tutanakları], *Trakika* 14 (1940) 231-259.

⁴⁶ Bknz. Sardeon Germanos, “Episkopiki katalogi ton eparhion tis Anatol. ke Dit. Trakis [Doğu ve Batı Trakya piskoposlarının listeleri]”, *Trakika* 6 (1935) 118.

⁴⁷ Köyler için bk. Efratios Drakos, a.g.e., ss. 25-42.

⁴⁸ Silivri Metropolitleri: Sergios (325), Teofilos veya Teosevios (325), Afksentios (536-530), Sergios (680), Georgios (692), Epifanios (-), Simeon (879), Adsız (997), Andipatros (1030-1038), Adsız (1067), İakovos (9. asır sonunda), Artemios (1090), Adsız (1151-1153), İoannis (1156), Teodulos veya Teodoros (1166-1171), Adsız (1209-1210), Nikiforos (1260), Tomas (1262), Adsız (1271), İla-rion (1283), Grigorios (1327), İgnatios (1330), Metodios (1347), İsaias (1347-1355), Filoteos (1355-1375), Teofilos (1389), Adsız (1425), İgnatios (1431-1446), İakovos (15.asırın ortasında), İosif (1474), Adsız (1490), Adsız (1498-1510), Atanasios (1514-1541), Antimos (1564), Atanasios (1578-1594), Teofanis (1608-1618), İeremias (1618), Makarios (1623-1624), Lavrentios (1624-1638), Sof-ronios (1638-1645), Makarios (1645-1646), Meletios (1646-1654), Mitrofanis (1655), Lavrentios (1675), Adsız (1677), Nektarios (1681), Grigorios (1684), Arsenios (1688-1689), Makarios (1701), Leontios (1701-1724), Teoklitos (1744-1764), Partenios (1764-1777), Hrisantos (1777-1790), Kalli-nikos (1790-1816), Paisios (1816-1818), İoannikios (1818-1819), Makarios (1819-1821), Dionisios (1821-1826), İeroteos (1826-1834), Mateos (1834-1838), Sofronios (1838-1849), İoannikios (1849-1853), Meletios (1853-1861), Zaharias (1861-1877), Kirillos (1877-1881), Germanos (1881-1892), Konstantios (1892-1900), Dionisios (1900-1913), Veniamin (1913), Evgenios (1913-1926, 1927-1934), Emilianos (1977-2008), Maksimos (2014-). Bknz. Efratios Drakos, a.g.e., ss.23-24. Giorgio Fedalto, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis 1 Patriarchatus Constantinopolitanus Edizioni Mes-saggero, Padova 1988*, ss. 296-297; Vasiliios Stavridis, *Episkopiki istoria tu İkumeniku Patriarhiu*

Bu ruhani Heybeli Adadaki Ruhban Okulu'ndan⁴⁹ yetişmiş, ilahiyat eğitimi almış din adamıydı. Silivri Metropolitliği Mübadele yıllarına kadar Rumların üzerinde dini ve sosyal yetkinliği bulunmaktaydı.

Meryem Ana Kilisesi'nin güneyinde 1782 yılında inşa edilmiş ahşap iki katlı metropolitlik binası bulunmaktaydı. 1.383 kuruşa mal olmuştu⁵⁰. Bina zamanla çöktü ve 15 Kasım 1904'te yerine yenisi inşa edildi. Yapıda beyaz mermerden dört satırlık Yunanca metin büyük harflerle kitabede; «ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΑΥΤΟΥ ΤΩΝ / ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΗΛΥΒΡΙΑΣ ΚΑΙ / ΑΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ / 1904» (Bunun yardımıyla, bütün Silivri halkının ve (Silivri) metropolitliğine bağlı köylerin yardımlarıyla, 1904) yazısı yer alıyordu.

Silivri Metropolitliği'nin mühürü yuvarlak şeklinde etrafında "Silivri Metropolitliği 1881" cümlesi ve ortasında taç yer almaktaydı.

Osmanlı son döneminde Silivri'de görev yapan Rum metropolitlerin kısa biyografileri aşağıda yer almaktadır.

Zaharias 28 Kasım 1861'de Metron ve Atiron (Çatalca ve Büyük Çekmece) piskoposluğundan Silivri metropolitliğine atandı. 1 Şubat 1877'de Silivri'de öldü⁵¹.

[Ekumenik Patrikhanesi'nin piskoposluk tarihi], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Tessaloki 1996, ss. 401-403; S. Dimostenopulos, *İ Mitropolis Silivrias*, *Neologos* 23, 26, 29, 30.10.1891, 2, 7, 11. 1891 No. 6674, 6077, 79-80, 83, 87; Miltiadis Stamulis, "Simvoli is tin istorian ton eklision tis Trakis [Trakya kiliselerinin tarihi]", *Thakika* 14 (1940) 166-170; Tasos Griçopulos, "Silivrias, Mitropolis [Silivri Metropolitliği]", *Triskeftiki ke İtiki Enkiklopedia* 11 (1967) 122-123.

⁴⁹ Heybeliada Ruhban okulu için bkz. Apostolos Meksis, *İ en Halki İera Teologiki Sholi. İstorika simiomata*, (1844-1935), [Heybeliada Ruhban Okulu. Tarihi notlar 1844-1935], İstanbul 1935; Aynı yazar, *İstorika simiomata. İ en Halki İera Teologiki Sholi II, ekatontaetiris 1944*, [Tarihi notlar. Heybeliada Ruhban Okulu II, yüzyıllık 1944], İstanbul 1953; *İstorika simiomata. İ en Halki İera Teologiki Sholi III* [Tarihi notlar. Heybeliada Ruhban Okulu III], İstanbul 1957. Vasilios Stavridis, *İ İera Teologiki Sholi tis Halkis* [Heybeliada Ruhban Okulu], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Thessaloniki 1988; Aynı yazar, *İ İera Teologiki Sholi tis Halkis-simpliroma*, 1985-2000 [Heybeliada Ruhban Okulu. Ekler 1985-2000], Thessaloniki 2001; *Lefkoma İeras Teologikis Sholis Halkis ke Estia Theologon Halkis*, [Heybeliada Ruhban Okulu anketi ve Heybeliada Teoloji Ocağı], Atina 2012; Hrisostomos (Gerasimos S. Zafiris) Mitropolitisi Peristeriu, *İ Teologiki Sholi tis Halkis (anamnisis-viomata-oramatismi)* [Heybeliada Ruhban Okulu (anılar-yaşantılar-amaç-vizyonlar), Atina 1986; Apostolos Glavinias, "İ ekklisiastiki istoria stin İera Teologiki Sholi tis Halkis [Heybeliada Ruhban Okulunda kilise tarihi]", *İ Teologiki Sholi tis Halkis. Ta matimata ke i daskali* [Heybeliada Ruhban Okulu. Dersler ve öğretmenler], Atina 2002, ss. 161-204.

⁵⁰ Efratios Drakos, a.g.e., ss. 19, 20 not 27.

⁵¹ Pashalis Valsamidis, *İ Mitropoli Metron ke Atiron* [Metron ve Atiron Metropolitliği], Antonis Stamulis Yayinevi, Tessaloniki 2007, ss. 298-300; Vasilios Stavridis, *Episkopiki istoria tu İkumeniku Patriarhiu*, s. 403.

Kirillos Votosiadis 9 Şubat 1877'de Rus işgali zamanında tayin edilmişti⁵²; fakat hastalığı nedeniyle İstanbul'da yaşadı. Kirillos İstanbul'da 27 Ekim 1881'de vefat etti⁵³. Daha sonra Silivri metropolitliğine 27 Ekim 1877'de vekili olarak, henüz genç yaşta olan Sinadon Panaretos (1877-1885) piskoposu atanmıştı⁵⁴. Panaretos Heybeliada Ruhban Okulu mezunuydu. 1880 yılına kadar görevini sürdürmüştü⁵⁵.

Germanos Apostolidis Arnavutköy'de 1833'te doğdu. 31 Ekim 1881'de Silivri Metropoliti seçilmişti⁵⁶. 8 Nisan 1892'de öldü⁵⁷.

Konstantios Yazis veya Zahariadis 1833'te Sinop'ta doğdu. 14 Nisan 1892'de Silivri metropoliti makamına seçildi⁵⁸. 7 Eylül 1900'da Maronias metropolitliğine tayin edildi⁵⁹. Üç yıl sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin Sen Sinod tarafından görevinden uzaklaştırıldı. 7 Ocak 1908'de İstanbul'da öldü⁶⁰.

Dionisios Stavridis Silivri'de 1848'de dünyaya geldi. 18 Ekim 1888'de Fener Rum Patrikhanesi'nden Elefterupoleos Metropoliti seçildi. 3 Ekim 1900'da Silivri Metropoliti oldu⁶¹. 29 Mart 1913'te 65 yaşında Silivri'de vefat etti⁶².

Veniamin Psomas veya Kiriyaçu 1871'de Edremit Zeytinli Köyü'nde doğdu. 1888 diakon oldu. 1896'da Heybeliada Ruhban Okulu'ndan mezun oldu⁶³.

⁵² Sardeon Germanos, *Episkopiki katalogi*, s. 121; Emilianos Çakopoulos, "Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu [Ekümenik Patrikhanesi'nin tutanaklarına göre piskoposlarının seçimleri]", *Ortodoksia* 33 (1958) 33.

⁵³ "Nekrologia-Proedrikos Silivrias Kirillos [Vefat: Silivri Metropoliti Kirillos]", *Ekklesiastiki Alitia* 3 (1881-1882) 68.

⁵⁴ S. Dimostenopoulos, *İ Mitropolis Silivrias, Neologos* 7.11.1891, No. 6687, s.1; Sinadon Panaretos Moshidis, *Ekklesiastiki Alitia* 6 (1884-1885) 197; Teoklitos Filippeu, "Ekklesias Konstantinupoleos episkope ke episkopi (1833-1960) [Fener Rum Patrikhanesi'nin piskoposlukları ve piskoposlar (1833-1960)]", *Teologia* 32 (1961) 88.

⁵⁵ Panaretos Moshidis Şubat 1885'te genç yaşta İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. "Sinadon Panaretos Moshidis [Sinadon Panaretos Moshidis]", *Ekklesiastiki Alitia* 6 (1884-1885) 197.

⁵⁶ Sardeon Germanos, *Episkopiki katalogi*, ss. 121-122; Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 33 (1958) 159.

⁵⁷ "Mitropolit Silivrias [Silivri Metropoliti]", *Ekklesiastiki Alitia* 16 (1892-1893) 43.

⁵⁸ Sardeon Germanos, *Episkopiki katalogi*, s. 122; Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 33 (1958) 288.

⁵⁹ Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 33 (1958) 97.

⁶⁰ "Proin Maronias Konstantiu [Önceki Maronias Metropoliti Konstantios]", *Ekklesiastiki Alitia* 32 (1908) 24.

⁶¹ Sardeon Germanos, *Episkopiki katalogi*, s. 122; Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 33 (1958) 398.

⁶² "Dionisios Mitropolit Silivrias [Silivri Metropoliti Dionisios]", *Ekklesiastiki Alitia* 37 (1913) 116.

⁶³ Vasilios Stavridis, *İ İera Teologiki Sholi tis Halkis*, s. 271.

1908'de papaz olarak atandı. 30 Ocak 1912'de Rodos Metropoliti seçildi⁶⁴. 11 Haziran 1913'te Silivri Metropolitliği'ne atandı⁶⁵. 10 Eylül 1913'te Filippupoleos Metropoliti oldu⁶⁶. 18 Ocak 1936'da Patrik seçildi. 17 Şubat 1946'da İstanbul'da hayatını kaybetti⁶⁷.

Evgenios Hristodulu Kozan'da muhtemelen 1885 doğdu. 27 Nisan 1906'da Amfipoleos Piskoposu seçildi. 10 Eylül 1913'te Silivri Metropolitliği'ne atandı. 20 Mayıs 1926'da Kozan Metropoliti seçildi. Kozan'a gidemeyince 26 Mart 1927'de tekrar Silivri Metropolitliğine seçildi. 22 Mayıs 1934'te İstanbul'da vefat etti⁶⁸.

Sonraki yıllarda Silivri Metropoliti unvanıyla Emilianos Timiadis (1977-2008)⁶⁹ ve Maksimos Vgenolulos (2014-) Fener Rum Patrikhanesi'nin Sen Sinod Meclisi'nden seçildiler.

Silivri'de Eğitim

Osmanlı döneminde Silivri'de 1799 yılında Heleniki (3 sınıflı) Rum okulu açılmıştı. Maliyeti 6.495 kuruş (28 lira) olan okulda⁷⁰ iki öğretmen ders vermektedir. 1849 yılında 6 sınıflı Rum erkek ilkokulu;1859'da Rum kız ilkokulu inşa edilmişti. Kız ilkokulu 3 katlı taştan bir binaydı. Bina güzel bir görünüme sahipti. 1886 yılında orta katında kreş açılmıştı. 800 civarında kitaptan oluşan kütüphanesi vardı. Zemin katı restoran olarak hizmet vermektedir⁷¹.

1867'de iki Rum Erkek ilkokulu, bir kız okulu vardı. İlkinde 40 Rum erkek öğrenci, ikincisinde 150 erkek öğrenci ve kız okulunda yaklaşık 100 kız öğrenci eğitim almaktaydı⁷².

⁶⁴ Teoklitos Filippu, a.g.e., s. 541.

⁶⁵ Sardeon Germanos, *Episkopiki katalogi*, s. 122; Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 34 (1959) 15.

⁶⁶ Emilianos Çakopoulos, *Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimon tu Arhiofilakiu tu İkumeniku Patriarhiu*, *Ortodoksia* 34 (1959) 16.

⁶⁷ Vasilios Stavridis, *İ İkumeniki patriarhe 1860-simeron. İstoria ke kimena* [1860 yılından günümüze kadar Ekumenik Patrikhanesi. Tarih ve belgeler], Adelfon Kiriakidis Yayınevi, Thessaloniki 2005, ss. 580-601.

⁶⁸ "Tanatos mitropolitou Silivrias [Silivri Metropolitin vefatı]" *Ortodoksia* 9 (1934) 232-234; Vasilios Stavridis, *Episkopiki istoria tu İkumeniku Patriarhiu*, ss. 403-405.

⁶⁹ Vasilios Stavridis, *Episkopiki istoria tu İkumeniku Patriarhiu*, ss. 405-406.

⁷⁰ S. Dimostenopolos, "İ Mitropolis Silivrias [Silivri Metropolitliği]" *Neologos* 30.10.1891, No. 6680, s. 1.

⁷¹ Efratios Drakos, a.g.e., ss. 20-21; Bknz. Trifon Evagelidis, *İ pedia epi turkokratias* [Osmanlı döneminde eğitim], Cilt 1, Atina 1936, ss. 75-76; Mateos Paranikas, *Shediagrama* [Kroki], İstanbul 1867, s. 44.

⁷² V. Kallifronos, *Ekpedeftika ke ekklisiastika* [Eğitim ve kilise ile ilgili konular], İstanbul 1867, s. 116.

1872 yılında Heleniki okulunda 32 erkek öğrenci, 8 kız öğrenciye iki öğretmen tarafından ders verilmekteydi. Yıllık masrafı 150 Türk Lirasını bulmaktaydı. Rum Erkek İlkokulu'nda 120 öğrenciye iki öğretmen ders vermekteydi. Kız okulunda 100 kız öğrenci okumaktaydı. Okulların masraflarını Silivri Rum sakinleri ve "Hayırsever Derneği Agios Spiridon" tarafından karşılanmaktaydı⁷³.

1890 yılında 80 Rum erkek öğrenci, 75 kız öğrenci ve 150 sübyan vardı⁷⁴. Okullarda Rumca, Türkçe, tarih, coğrafya, fizik, matematik, din ve Fransızca dersleri verilmekteydi. Ders veren öğretmenler, M. Savidis⁷⁵, Nikolaos Papadopulos, Nikolaos Margaritidis, Despina Sakkelaridu, Fotini Dalli, Kalliopi Fotiu, Kleoniki Papadopulu, Anastasia Ioannu ve Pinelopi Adreu⁷⁶. Stavri Bezirci okullara 1.000 altın Türk Lirası bağış yapmıştı. Silivrili Meleniku Metropolitisi Aleksandros⁷⁷, Aziz Nektarios; doktorlardan Miltiyadis Andreadis ve Sotiri Evlabiu para yardımıyla bulunuyorlardı⁷⁸. Yine aynı yılda Efratios Drakos Türk ilkokulunda 100 öğrenci, lisede 40 öğrenci, kız ilkokulunda 80 öğrenciye 4 erkek öğretmen ders verdiğini; senelik maaşlarının ise toplam 100 lira civarında olduğunu yazar. Ermenilerin ilkokulunda 70 öğrenci, kız ilkokulunda 60 kız öğrenci vardı. Öğrencilere 2 erkek, 1 kadın öğretmen ders vermekteydi. Toplam yıllık maaşları 72 liraydı. Yahudilerin erkek ilkokulunda 170 öğrenciye 3 öğretmen ders vermekteydi. Aylık maaşları 80 liraydı⁷⁹.

Rum okullarının 1922 yılında eğitim-öğretim faaliyetleri devam etmekteydi⁸⁰. Aynı yılda Ermeni okulunda 2 öğretmen ve Yahudi okulunda 4 öğretmen ve cemaatin hahamı ders veriyordu. Öğrenci sayısı bilinmemektedir⁸¹.

Rum Cemiyetleri

Osmanlı döneminde eğitim ve hayırseverlik alanında faaliyet gösteren Rum cemiyetlerine rastlanmaktadır. 1868 yılında "Agios Spiridon Rum Cemiyeti"

⁷³ "Eparhia Silivrias [Silivri Metropolitliği]", *Epetiris tu Trakiku Filekpedeftiku Sillogu*, 1 (1872-1873) 56-57.

⁷⁴ Efratios Drakos, a.g.e., s. 22.

⁷⁵ Karadeniz Eğri' de doğmuştu.

⁷⁶ Efratios Drakos, a.g.e., s. 21 not 29. Despina Sakkelaridu, Fotini Dalli Selimpaşa'da ve diğer öğretmenler Silivri'de doğmuştu.

⁷⁷ 1892 yılında Silivri'yi ziyaret etmiş ve Rum cemaat'e 15 altın Frank bağışta bulunmuştu.

⁷⁸ Efratios Drakos, a.g.e., s. 21.

⁷⁹ Efratios Drakos, a.g.e., s. 22.

⁸⁰ Bknz. Süleyman Büyükkaracı, *Türkiye'de Rum okulları*, Yelken Yayınevi, Konya 2003, ss. 897-905.

⁸¹ Miltiyadis Sarantis, *To delta tu Vizantiu, Trakika* 20 (1944) 182.

kuruldu. Amacı fakirlere ve okullara yardımcı olmaktı⁸². 1883'te "Agatoergos Adelfotita o Agios Agatonikos" (Agios Agatonikos Hayırsever Cemiyeti) faaliyet gösterdiği bilinmekte olan 1906'da yeniden oluşturulmaktaydı. 1909'da ismi "Silogos Apollon" (Apollon Cemiyeti) olarak değiştirilmiştir. 1903 yılında kurulmuş "Filoptohos Adelfotis ton Kirion o Evangelismos" (Evangelismos Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti) Birinci Dünya Savaşı sırasında kapanmak zorunda kalmıştı. 1919-1922 yılları arasında tekrar faaliyet göstermekteydi. 1912'de "Filekpedeftiki Adelfotis Silivrias" (Silivri Maarifperver Cemiyeti) eğitim alanında faaliyet gösteren bir Rum cemiyetine rastlanmaktadır⁸³. Diğer yandan Silivri Metropolitliğine bağlı Rum köylerinde de hayırsever cemiyetler kurulmuştu⁸⁴.

Aziz Nektarios

Ortodoks dünyasının ruhani mukaddes büyüğü Aziz Nektarios sayılır. 1 Ekim 1846 tarihinde Silivri'de doğdu. Vaftiz adı Anastasios idi. 13 yaşına kadar Silivri'de yaşadı. İstanbul'da eğitim gördükten sonra 20 yaşında Sakız Adasında din öğretmeni olarak atanmıştı. 1876'da keşiş oldu. Sonra Diakos, papaz ve metropolit ünvanını almıştı. 8 Kasım 1920'de 74 yaşında Atina'da vefat etti⁸⁵. Silivri'de Aziz Nektarios'un evi bulunmaktaydı. Babası Nikolas Kefalas 1840 yılında evi yapmıştı. 1924 yılında yapılan mübadeleye kadar birkaç sahip değiştirmiş, son sahibi Aristo Yunanistan'a gidince o tarihte eve Yunanistan'dan gelen Mehmet Kızıllan ailesine iskân edilmiştir. 1976 yılında apartman yaptırılmak üzere yıktırıldı⁸⁶. Bugün evin bulunduğu yer boş arsa halindedir.

Silivri'de Önemli Rum İsimleri

⁸² Yoksul öğrencilere elbise ve kitap yardımında bulunmaktaydı. Kleoniki Drugka, *İ elliniki pediatin Anatoliki Traki kata tin otomanokratia (1352-1922)* [Osmanlı hakimiyeti döneminde Doğu Trakya'da Yunan eğitimi (1352-1922)], Antonis Stamulis Yayınevi, Tessaloniki 2011, s. 141.

⁸³ Kiriaki Mamoni, *Sillogi Trakis ke Anatoliki Romilias (1861-1922). İstoria ke drasi* [Trakya ve Doğu Rumeli dernekleri (1861-1922). Tarih ve faaliyet], İdrima Meleton Hersonisu tu Emu Yayınları, Tessaloniki 1995, ss. 89-92.

⁸⁴ Selimpaşa'da (Epivates) "Filoptohos Adelfotis Osia Paraskevi" 1908 yılında faaliyet gösterdiği bilinmektedir. 1908'de "İ Paliggenesia" cemiyeti kurulmuştu. Ortaköy'de (Delliones) "Agatoergos ke Filoproodos Adelfotis ton Kirion Agios İoannis o Teologos" 8 Mayıs 1908'de piyango çekiliş biletinden bilinmektedir. Celaliye'de (Eksastero) "Agios Trifon" cemiyeti 1879'da Rum ilkokulunu ve 1883'te kreş kurmuştu. Ayrıca ne zaman kurulduğu belli olmayan "Filoptohos Adelfotis Kirion i Agia Kiriaki" hayırsever cemiyetin varlığından söz edilebilir. Kiriaki Mamoni, a.g.e., ss. 92, 94.

⁸⁵ Kitrus Varnavas, "Nektarios o Kefalas. Mitropolit Pentapoleos. Osios [Aziz Pentapoleos Metropoliti Nektarios Kefalas]", *Triskeftiki ke İtiki Enkiklopedia* 9 (1966) 397-399.

⁸⁶ Cemal Kozanoğlu, a.g.e., s. 130.

Silivri Rum Cemaati'nin önde gelen isimlerinden biri tüccar **Anastasios Stamulis**'tir. 21 Kasım 1843'te Silivri'de dünyaya gelen Stamulis, ilk öğrenimini Silivri Rum İlkokulu'nda tamamladı. Fener Rum Erkek Lisesi'nden 1833'te mezun olduktan⁸⁷ sonra kısa bir süre Selim Paşa Arhigeni okullarında ders verdi. Daha sonra ticaretle uğraştı ve büyük servet sahibi oldu. 1885 yılında Silivri'de un fabrikasını kurdu⁸⁸. 1922 yılında Yunanistan'a gitti. 20 Kasım 1934'te Atina'da vefat etti⁸⁹.

1890 yılında Diamantakis Pirizoğlu Silivri Belediye Başkanlığı yaptı. Aynı yılda tahıl, bakkal, kumaş ve şarap dükkânları sahiplerinden Dimitris Stavridis, Dimostenis Nikolaidis, Karapuruni biraderler, Teodoros Karapuruni, Dimitri Karapuruni, Stavros Hristodulu, Teofilos Kalsoğlu, Andreas Polihroniu, Kostaki Çelepis, Aggeli Dimitriu bilinmektedir⁹⁰.

Belediye Başkanlığı yapan Dimitri Zafiropulos Silivri'de 1859'da doğdu. Ticaretle ve siyasetle uğraştı. 17 Aralık 1908-18 Ocak 1912 tarihleri arasında Çatalca Sancağı mebusu olarak görev yaptı⁹¹.

Türk müziğinin ünlü udisi Yorgo Bacanos 21 Eylül 1900 Silivri doğumludur. İstanbul Radyosu'nda 1927 yılından 1977 yılına kadar ud çaldı. 24 Şubat 1977'de İstanbul'da öldü.

Sonuç

28 Eylül/11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Yapılan anlaşma gereği Yunan nüfusu Doğu Trakya topraklarını 15 gün içerisinde ve Yunan askerleri bölgeyi en fazla otuz gün içinde boşaltmaları gerekiyordu. Bölge, itilaf devletleri aracılığı ile 30 gün içinde Türk yönetimine devredilecekti. Yunan askerlerin çekilmesiyle Silivri Rumları Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Buradan giden Rumlar Atina, Selanik, Kavala, Seres, Kilis, Midili ve Sakız Adası

⁸⁷ K. Amantos, "Logii Trakis [Tarakyan'ın aydınları]", *Trakika* 3 ek bölüm (1931) 189.

⁸⁸ Efratios Drakos, a.g.e., s. 17 not 23.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ad. Diamanotopulos, "Anastasios K. P. Stamulis [Anastasios K. P. Stamulis]", *Trakika* 6 (1935) 416-422; "Anastasios Stamulis [Anastasios Stamulis]", *Arhion tu Trakiku ke Laografiku ke Glosiku Tisavru* 1 (1934-1935) 160.

⁹⁰ Efratios Drakos, a.g.e., s. 17 not 23.

⁹¹ "Ellinas Vuleftas [Rum milletvekilleri]", *Ekklisiastiki Alitia* 32 (1908) 514; Katerina Bura, "İ Vuleftikes ekloges stin Othomaniki Aftokratoria-İ Ellines vuleftes [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletvekili seçimleri-Rum milletvekilleri]", *Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon* 4 (1983) 84; Aynı yazar, "II Meşrutiyet döneminde mebus secimleri, Rum mebuslar (1908-1918)", *Toplumsal Tarih*, sayı 56, Ağustos 1998, s. 28.

gibi farklı yerleşim bölgelerine yerleştiler. Selanik'te Agia Triyada köyünde Kumburgaz'dan yerleşen Rum göçmenleri bir sokağa Silivri vermişlerdir. Silivri ismiyle sokaklar Atina'da, Kavala'da ve başka şehirlerde rastlanmaktadır. Silivri Rumları yerleştikleri yerlerde memleket hasreti çekerek Silivri'yi ölene kadar unutmadılar.

KAYNAKÇA

- ACEMOĞLU, Niko, *Ta aqiasmata tis Polis* [İstanbul'un ayazmaları], Risos Yayınevi, Atina, 1990.
- AKKAYA, Tayfun, *Silivri, bir şehir monoğrafisi*, Cilt 1-3, Silivri Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- AMANTOS, K., "Logii Trakis [Tarakyan'ın aydınları]", *Trakika* 3 ek bölüm (1931) 84-195.
- "Anastasios Stamulis [Anastasios Stamulis]", *Arhion tu Trakiku ke Laografiku ke Glosiku Tisavru* 1 (1934-1935) 160.
- ARİSTOVULOS, Vas., "Taksidia is tin Trakin [Trakya seyahatleri]", *Trakika* 16 (1941) 372-385.
- BURA, Katerina, "İ Vuleftikes ekloges stin Othomaniki Aftokratoria-İ Ellines vuleftes [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletvekili seçimleri-Rum milletvekilleri]", *Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon* 4 (1983) 69-85.
- BURA, Katerina, "II Meşrutiyet döneminde mebus secimleri, Rum mebuslar (1908-1918)", *Toplumsal Tarih*, sayı 56, Ağustos 1998, ss. 22-29.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, *Türkiye'de Rum okulları*, Yelken Yayınevi, Konya, 2003.
- ÇAKOPULOS, Emilianos, "Episkopiki katalogi kata tus kodikas ton ipomnimaton tu Arhiofilakiu tu İkümeniku Patriarhiu [Ekümenik Patrikhanesi'nin tutanaklarına göre piskoposlarının seçimleri]", *Ortodoksia* 31 (1956) 417-452 32 (1957) 77-92, 171-186, 317-332, 461-484 33 (1958) 12- 35, 150-173, 281-304, 395-426 34 (1959) 12-35, 167-199, 337-358 35 (1960) 389-392 38 (1963) 85-86.
- DİAMANOTOPULOS, Ad., "Anastasios K. P. Stamulis [Anastasios K. P. Stamulis]", *Trakika* 6 (1935) 416-422.
- DİMOSTENOPULOS, S., *İ Mitropolis Silivrias*, *Neologos* 23, 26, 29, 30.10.1891, 2, 7, 11. 1891 No. 6674, 6077, 79-80, 83, 87.
- "Dionisios Mitropolitis Silivrias [Silivri Metropoliti Dionisios]", *Ekklisiastiki Alitia* 37 (1913) 116.
- DRAKOS, Efstratios, *Ta Trakika iti dialeksis peri ton ekklisiastikon eparhion Silivrias, Ganu ke Horas, Metron ke Atiron, Miriofitu ke Peristaseos, Kalliupoleos ke Maditu* [Silivri, Ganu ve Horas, Metron ve Atiron, Miriofitu ve Peristaseos, Kalliupoleos ve Maditu metropolitlikleri], Cilt 1, Atina, 1892.
- DRUGKA, Kleoniki, *İ elliniki pedia stin Anatoliki Traki kata tin otomanokratia (1352-1922)* [Osmanlı hakimiyeti döneminde Doğu Trakya'da Yunan eğitimi (1352-1922)], Antonis Stamulis Yayınevi, Tessaloniki, 2011.
- "Eparhia Silivrias [Silivri Metropolitiği]", *Epetiris tu Trakiku Filekpedeftiku Sillogu*, 1 (1872-1873) 56-60 2 (1873-1874) 94-97.

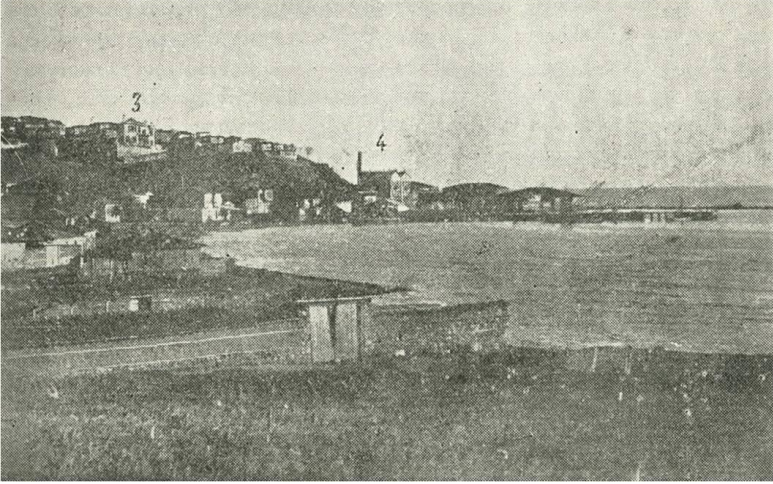

- EREMYA, Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul*, Eren Yayınevi, İstanbul, 1988.
- EVAGELİDİS, Trifon, *İ pedia epi turkokratias* [Osmanlı döneminde eğitim], Cilt 1, Atina, 1936.
- EYİCE, Semavi, "Trakya'da Bizans Devrine ait eserler", *Belleten* 33 (1969) 325-358.
- FEDALTO, Giorgio, *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis 1 Patriarchatus Constantinopolitanus Edizioni Messaggero*, Padova, 1988.
- FİLİPPEU, Teoklitos, "Ekklisias Konstantinupoleos episkope ke episkopi (1833-1960) [Fener Rum Patrikhanesi'nin piskoposlukları ve piskoposlar (1833-1960)]", *Teologia* 31 (1960) 238-250, 32 (1961) 73-90.
- GEDEON, Manuil, *Ellinas Vuleftas* (Rum milletvekilleri), *Ekklisiastiki Alitia* 32 (1908) 513-514.
- GERMANOS, Sardeon, "Episkopiki katalogi ton eparhion tis Anatol. ke Dit. Trakis [Doğu ve Batı Trakya piskoposlarının listeleri]", *Trakika* 6 (1935) 37-136.
- GLAVİNAS, Apostolos, "İ ekklisiastiki istoria stin İera Teologiki Sholi tis Halkis [Heybeliada Ruhban Okulunda kilise tarihi]", *İ Teologiki Sholi tis Halkis. Ta matimata ke i daskali* [Heybeliada Ruhban Okulu. Dersler ve öğretmenler], Atina 2002, ss. 161-204.
- GRİÇOPULOS, Tasos, "Silivrias, Mitropolis [Silivri Metropolitiği]", *Triskeftiki ke İtiki Enkiklopedia* 11 (1967) 120-123.
- HRİSOSTOMOS, (Gerasimos S. Zafiris) Mitropolit Peristeriu, *İ Teologiki Sholi tis Halkis (anamnisis-viomata-oramatismi)* [Heybeliada Ruhban Okulu (anılar-yaşantılar-amaç-vizyonlar)], Atina 1986.
- İKONOMİDİS, Stamatis, "Paniyiris Silivrias [Silivri panayırı]", *Eteria Trakikon Meleton*, sayı 119, Atina 1964.
- KALLİFRONOS, V., *Ekpedeftika ke ekklisiastika* [Eğitim ve kilise ile ilgili konular], İstanbul, 1867.
- Kanonismos diepon ta kinotika tis Eparhias Silivrias* [Silivri Metropolitiğine bağlı cemaatlerin yönetim nizamnamesi], İstanbul, 1901.
- "Kodiks Silivrias [Silivri Metropolitiğin'in tutanakları], *Trakika* 14 (1940) 231-259.
- KOZANOĞLU, Cemal, *Her yönüyle Silivri*, Silivri Belediyesi Kültür Evi Yayınları, Silivri 1994.
- KUVARAS, E. E., "Arhees polis tis Anatolikis Trakis. Silimvria, Silivria, Silivri [Doğu Trakya'da antik kentler. Silivri]", *O Politis* Mayıs 1996, sayı 349, ss. 11, 27.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Pri Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi* Cilt 34. Bs. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 2007, ss. 280-281.
- Lefkoma İeras Teologikis Sholis Halkis ke Estia Teologon Halkis*, [Heybeliada Ruhban Okulu anketi ve Heybeliada Teoloji Ocağı], Atina, 2012.
- LEKKU, Pantelis, *İ mones tis Vorias ke tis Anatolikis Trakis* [Kuzey ve Doğu Trakya manastırları], G. Dedusi Yayınevi, Tessaloniki, 1999.

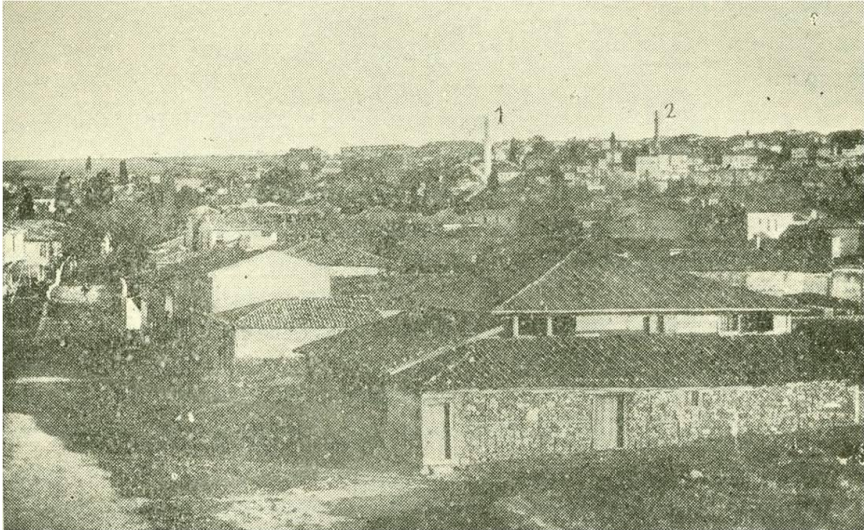
- MAMONI, Kiriaki, Sillogi Trakis ke Anatolikos Romilias (1861-1922). İstoria ke drasi [Trakya ve Doğu Rumeli dernekleri (1861-1922). Tarih ve faaliyet], İdrima Meleton Hersonisu tu Emu Yayınları, Tessaloniki, 1995.
- MAVRİDİS, Konstantinos, "O en Silivria Bizantinon naos tu agiu Spiridonos [Silivri'de Bizans döneminden Agios Spiridon kilisesi]", *Trakika* 9 (1938) 37-44.
- MEKSİS, Apostolos, *İ en Halki İera Teologiki Sholi. İstorka simiomata, (1844-1935)*, [Heybeliada Ruhban Okulu. Tarihi notlar 1844-1935], İstanbul, 1935.
- MEKSİS, Apostolos, *İstorka simiomata. İ en Halki İera Teologiki Sholi II, ekatontaetiris 1944*, [Tarihi notlar. Heybeliada Ruhban Okulu II, yüzyıllık 1944], İstanbul, 1953.
- MEKSİS, Apostolos, *İstorka simiomata. İ en Halki İera Teologiki Sholi III* [Tarihi notlar. Heybeliada Ruhban Okulu III], İstanbul, 1957.
- MILLAS, Akilas, *Propontida "mia Talassa tis Romiosinis"* [Marmara Denizi. Rumların yaşadığı deniz], Lusi Bracioti Yayinevi, Atina, 1992.
- "Mitropolitisi Silivrias [Silivri Metropoliti]", *Ekklisiastiki Alitia* 16 (1892-1893) 43.
- "Nekrologia-Proedrikos Silivrias Kirillos [Vefaati: Silivri Metropoliti Kirillos]", *Ekklisiastiki Alitia* 3 (1881-1882) 68.
- PARANİKAS, Mateos, *Shediagrama* [Kroki], İstanbul, 1867.
- POPESKU, E. S., "İpanigiristis Silivrias [Silivri panayırı]", *Anatolikos Astir* 1899, ss. 130-143.
- PRODİKOS, "İ panigiris tis Silivrias (anamnisis) [Silivri panayırı (anılar)]", *Trakiki Epetirida*, Atina 1897, s. 55-69.
- "Proin Maronias Konstantiu [Önceki Maronias Metropoliti Konstantios]", *Ekklisiastiki Alitia* 32 (1908) 24.
- SAMOTRAKİS, Ahilleas, *Leksikon Geografikon ke İstorkon tis Trakis. Apo ton arheotaton hronon mehri tis Aloseos tis Konstantinupoleos 1453* [Trakya Tarih ve Coğrafya Sözlüğü. Antik dönemden İstanbul'un Fethine], Atina, 1963.
- SARANTİS Miltiyadis, "To delta tu Vizantiu [Bizansın çatalağızı]", *Trakika*. 19 (1944) 189-267, 20 (1944) 137- 182.
- "Sinadon Panaretos Moshidis [Sinadon Panaretos Moshidis]", *Ekklisiastiki Alitia* 6 (1884-1885) 197.
- STAMULİ-SARANTİ, Elpiniki, "Apo ta agiasmata tis Trakis [Trakya'nın ayazmaları]", *Trakika* 18 (1943) 219-290.
- STAMULİ-SARANTİ, Elpiniki, *Apo tin Anatoliki Traki i Siloria me ta giro tis horia* [Silivri ve köyleri], Cilt 1-2, Atina 1956-1958.
- STAMULİS, Miltiadis, "Simvoli is tin istorian ton eklision tis Trakis [Trakya kiliselerinin tarihi]", *Thakika* 14 (1940) 166-170.
- STAMULIS, Miltiadis, *Firdin Migdin I. Selides imerologiu apo tin Silivrian. Anamnisis apo osa entimume, entiposis, merike skepsis, diafora, 1912-1959* [Karmakarışık I. Silivri'den sayfalar. Anılar, hatırladıklarım, izlenimler, bazı düşünceler, diğer, 1912-1959], Cilt I, Atina 1959.

- STAVRİDİS, Vasilios, *İ İera Teologiki Sholi tis Halkis* [Heybeliada Ruhban Okulu], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Thessaloniki, 1988.
- STAVRİDİS, Vasilios, *Episkopiki istoria tu İkumeniku Patriarhiu* [Ekumenik Patrikhanesi'nin piskoposluk tarihi], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Tessaloki, 1996.
- STAVRİDİS, Vasilios, *İ İera Teologiki Sholi tis Halkis-simpliroma, 1985-2000* [Heybeliada Ruhban Okulu. Ekler 1985-2000], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Thessaloniki, 2001.
- STAVRİDİS, Vasilios, *İ İkumeniki patriarhe 1860-simeron. İstoria ke kimena* [1860 yılından günümüze kadar Ekumenik Patrikhanesi. Tarih ve belgeler], Adelfon Kiriakidis Yayinevi, Thessaloniki, 2005.
- "Toponimia eparhias Silivrias [Silivri Metropolitliğine bağlı köylerin yer adları]", *Trakika* 16 (1941) 306-310.
- TSANİKLİDİS, Dimitris, *İ Mitropolis ke o Ellinismos Silivrias*, [Silivri Metropolitliği ve Silivri Yunanlığı] (Selanik Aristotelion Üniversitesi İlahiyat Falültesi Pastoral ve Sosyal Teoloji Bölümü, Doktora Tezi), Tessaloniki, 2000.
- VALSAMİDİS\ Pashalis, *İ Mitropoli Metron ke Atiron* [Metron ve Atiron Metropolitliği], Antonis Stamulis Yayinevi, Tessaloniki, 2007.
- VARNAVAS, Kitrus, "Nektarios o Kefalas. Mitropolitıs Pentapoleos. Osios [Aziz Pentapoleos Metropoliti Nektarios Kefalas]", *Triskeftiki ke İtiki Enkiklopedia* 9 (1966) 397-399.

RESİMLER

Resim 1. Silivri 20. yüzyılın başlarında (Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 3).

Resim 2. Silivri 20. yüzyılın başlarında. 1 numarayla Piri Mehmet Paşa Camisini ve 2 numarayla Fatih Camisini işaretlemiştir (Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 1, s. 3).

Resim 3. Apokaukos Kilisenin üzerinde yaptırılan Fetih Camii'nin ön görüntüsü (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

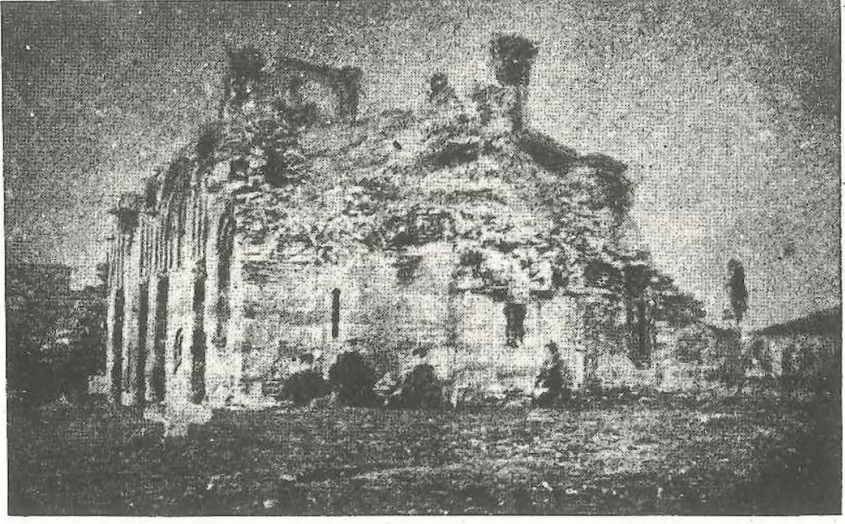
Resim 4. Fetih Camii'nin arka görüntüsü (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

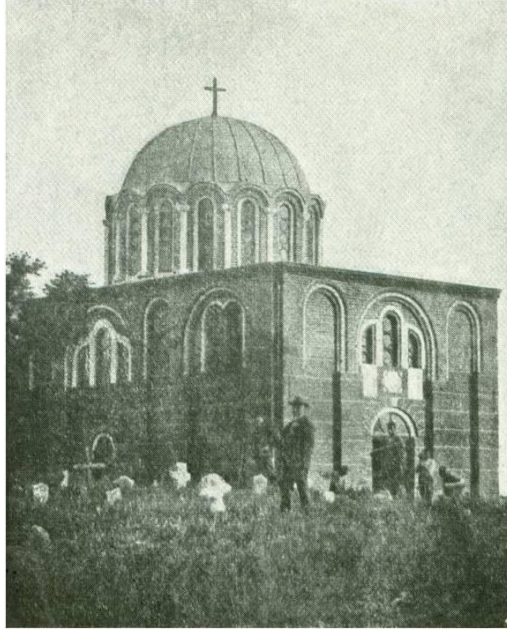
Resim 5. Apokaukos Kilise'nin zemindeki bazı mermer döşeme taşları (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

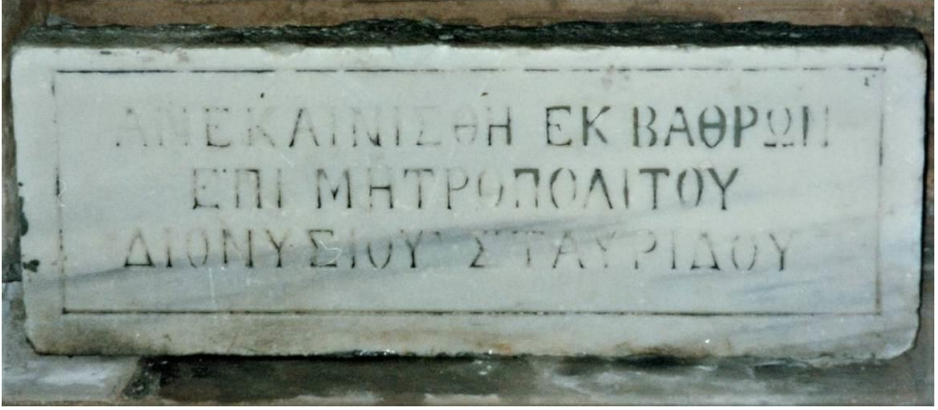
Resim 6. Bizans sarnıcının bir bölümünün görünümü (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

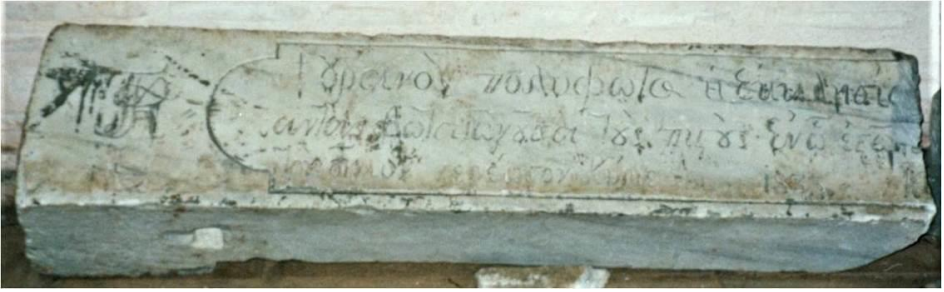
Resim 7. Bizans döneminde inşaat edilen Aziz Spiridon Kilisenin 1878’de görünüşü (Konstantinos Mavridis, a.g.e., 42).

Resim 8. Aziz Spiridon Kilisenin 20. yüzyılın başlarında durumu (Akilas Millas, a.g.e., s. 139).

Resim 9. Agios Spiridon Kilisesi'nin Silivri Metropoliti Dionisios Stavridis'in ruhani görev esnasında onarılmış tamir kitabe (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Resim 10. Meryem Ana Kilisesinin batı cephesinde yer alan kitabeli levha (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Resim 11. Silivri Rum Metropolitiğinin binasına ait kitabeli levha.

(Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Resim 12. Silivri Meryem Ana Rum Kilisesinin papaz İoanis'in mezar taşı (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

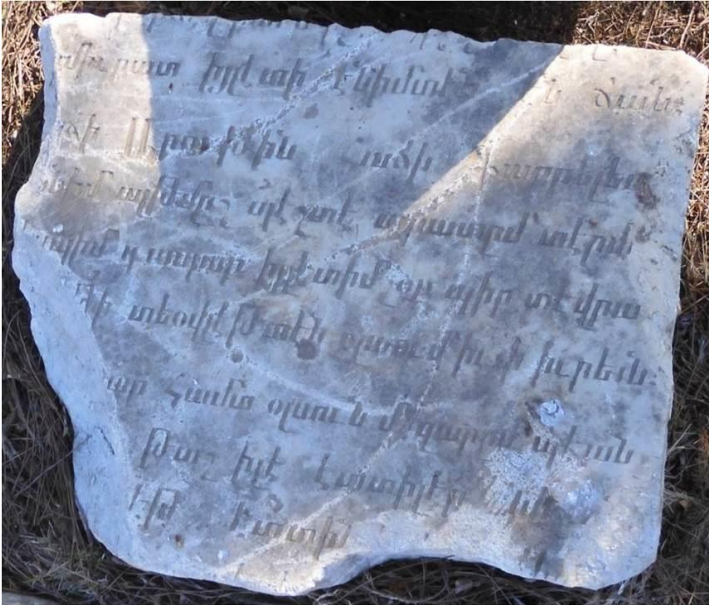
Resim 13. Georgios Leonaridis'in mezar taşı. 28 Ekim 1851'de doğdu-28 Aralık 1887'de öldü (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

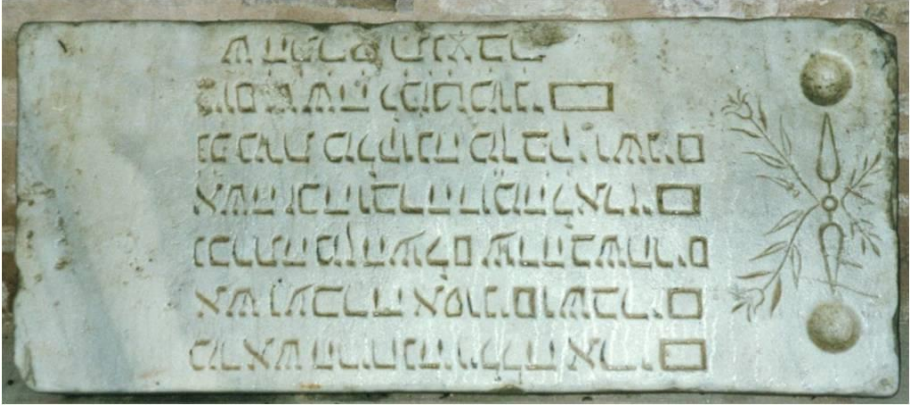
Resim 14. Rum kadına ait mezar taşı parçası (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

Resim 15. Türk-İslam mezar taşı (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

Resim 16. Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış mezar taşı parçası (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

Resim 17. Yahudi mezartaşı (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

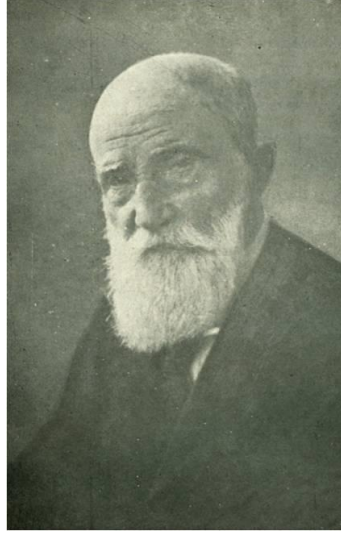
Resim 18. Kale Parkın'da kiliselerden kalan taşlar, stnler v.b. (Foto: Pashalis Valsamidis, 24.6.2002).

Resim 19. Kale Parkında kiliselerden kalan sütun başlığı (Foto: Pashalis Valsamidis, 24.6.2002).

Resim 20. Kale Parkında kiliselerden kalan başka bir sütun başlığı (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

Resim 21. Fabrikatör Anastasios Stamulis. Silivri Rum cemaatinin ileri gelen şahsiyetlerinden (Elpiniki Stamuli-Sarandi, a.g.e., Cilt 2, s. 269).

Resim 22. Silivri’de Anastasios Stamulis’in doğduğu büyüdüğü ev (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Resim 23. Aziz Nektarios ve evi (Silivri Tarih Derneği).

Resim 24. Aziz Nektarios'un evinin rekonstrüksiyon planlanan projesi (Foto: Pashalis Valsamidis, 2.2.2020).

Resim 25. Silivri Tavanlıçşme Sokakta eski evlerin görünüşü (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Resim 26. Silivri Tavanlıçşme Sokakta eski bir evin görünüşü (Foto: Pashalis Valsamidis, 23.6.2002).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13, (2023 Yaz), ss. 179-203.

Geliş Tarihi: 19 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 19 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Saltanatın İlgasının Bayram İlan Edilmesi: “Hâkimiyet Bayramı/ Hâkimiyeti Millîye Bayramı Ve Kutlamaları (1 Kasım 1922/12 Rebiyülevvel 1338-24 Haziran 1934)

Nezahat BELEN**

Öz

Bayramlar toplumların millet olmasında önemli sembollerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında, inkılaplar ile rejim değişikliğine gidilmiştir. Önce 23 Nisan 1920 Büyük Millet Meclisi'nin açılması, sonra 1 Kasım 1922 Saltanatın ilgası/kaldırılması ve akabinde 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti millî bir cumhuriyet özelliğine kavuşmuştur.

1 Kasım 1922 Saltanatın ilgası gecesinin 12 Rebiyülevvel'e yani Mevlid-i Nebevi'ye denk gelmesinden dolayı 1-2 Kasım 1922'de millî bayram olarak kabul edilmiş ve 24 Ekim 1923'te de Hâkimiyet Bayramı olarak kanunlaşmıştır. Basında ve toplumda Hâkimiyeti Millîye Bayramı diye anılan bayram, ülke genelinde ilk ve tek resmi kabul kutlamasını 12 Ekim 1924'te (yani 12 Rebiyülevvel 1924) gerçekleştirmiştir. 18 Nisan 1925 yılında 29 Ekim'in Türkiye Cumhuriyeti'nin tek resmi millî bayramı olarak kabulünden sonra Hâkimiyeti Millîye Bayramı resmi kabul merasimi yapılmadan sade bir bayram, resmî tatil günü gibi kutlanmıştır. On iki yıl kutlanan Hâkimiyeti Millîye Bayramı, 1934 yılına kadar Türkiye'deki siyasi, sosyal ve fikir değişimlerine ayna tutmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki millî bayramlar üzerine yapılmış çalışmalar vardır. Fakat müstakil olarak 1 Kasım Hâkimiyeti Millîye Bayramı ve kutlamaları üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızla sahadaki

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü, (nbelen@pau.edu.tr),
(Orcid: 0000-0003-4920-703X)

bu eksikliğin tamamlanması hedeflenmiştir. Çünkü 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ile millî iradenin kayıtsız şartsız millete ait olması konusunda büyük bir adım atılmıştır. Türk milleti, kendi iradesinin tecellisindeki en önemli dönüm noktalarından birisi olan bu tarihi Türk İnkılabını, bir mihenk taşı olarak kabul etmiş ve onu bir bayram olarak kutlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Saltanatın İlgası/Kaldırılması, Hâkimiyeti Millîye Bayramı, Mevlidi Nebevi

Announcement of the Abolition of the Sultanate as an Eid: “Sovereign Day/Sovereign National Day and Celebrations” (1st November 1922/12 Rebiülevvel 1338-24 June 1934)

Abstract

Holidays are important symbols for societies to become a nation. During the establishment phase of the Republic of Turkey, a regime change was made with the reforms. The State of the Republic of Türkiye has gained the feature of a national republic with the opening of the Grand National Assembly on April 23, 1920, the abolition of the Sultanate on November 1, 1922, and the proclamation of the Republic on October 29, 1923.

It was accepted as a national holiday on November 1, 1922, since the night of the Abolition of the Sultanate on 1 November 1922 coincided with 12 Rebiyülevvel, that is, Mevlid-i Nebevi, and was enacted as the Domination Day on 24 October 1923. The feast, which is known as the National Domination Day in the press and in the society, held the first and only official acceptance celebration in the country on October 12, 1924 (i.e. 12 Rebiyülevvel 1924). After the acceptance of October 29 as the only official national holiday of the Republic of Turkey on April 18, 1925, National Independence Day will be celebrated as a simple holiday, without an official acceptance ceremony. The festival, which was celebrated for twelve years, mirrored the political, social and intellectual changes in Turkey until 1934.

There are studies on national holidays in Turkey. However, no study has been carried out on the 1st November Domination National Day and its celebrations independently. With our study, it is aimed to complete this deficiency in the field. Because with the abolition of the sultanate on November 1, 1922, a great step was taken to ensure that the national will belongs to the nation unconditionally. The Turkish nation accepted this historical Turkish Revolution, which is one of the most important turning points in the manifestation of its will, as a touchstone and celebrated it as a holiday.

Keywords: Abolition of Sultanate, National Domination Day, Mevlidi Nebevi

Giriş

İmparatorluklardan millî devletlere geçiş sürecinin başladığı 18.yy.dan itibaren millî devlet kavramı ile millî kimlik kavramı da birlikte görülmeye başlamıştır. Millî kimlik, toplumun çekirdek yapısının sağlam temellere oturtulmasını hedeflemektedir. Bunun oluşması da temel olarak ortak tarihe, efsanelere, toplumsal hafızaya, tarihi eşyalar, mekanlar, kutsallar ve sembollere dayanmaktadır. Özellikle semboller, insanların aidiyet kurdukları topluluk veya mensubu oldukları devletlere dair anlamlar içermektedir. Bunlar siyasi sembolleri ifade eden bayrak, millî marş, anıt, heykel, lider, resmi dil ve resmi bayramlar olduğu gibi topluluğa/milllete ait toplumsal örf-adet, gelenek, efsaneler gibi kendisiyle bağdaştıracağı semboller de olabilmektedir.¹

Uzun süre varlığını devam ettirmiş toplumlar, çok çeşitli olaylar ve dönemlerden etkilenmiştir. Bu durum aslında toplumların oluşmasında, gelişmesinde, köklü değişimler yaşamasında önemli dönüm noktalarıdır. Yapılan savaşlar ve zaferler, bağımsızlık kazanımı, yönetim değişikliği, vb. bunların başlıcalarıdır. Toplum da köklü bir değişmeye, yeni bir yapıya sebep olan bu vakalar birçok kültürde millî bayram olarak kabul edilmiştir. Millî bayramlar ortak yaşanan bir zamanı yansıttığı gibi o zamanla ilişkili olan mekânı da sembolleştirmektedir. Bu özel günler milletçe birer bayram havasında, çeşitli törenlerle kutlanmıştır. Aslında bu kutlamalarla; verilen mesaj, bu olayların toplumun hafızasında kalıcı olmasını sağlamak ve o değeri sonraki nesillere aktarmak isteğidir. Bu sebeple, millî bayramlar millî kimliğin oluşturulmasında ve devam ettirilmesinde oldukça mühimdir.²

Bayramlar, iktidarlar tarafından rejimin ortaya çıkardığı yeni değerlerin halka benimsetilmesinin ve millî bir bilinç oluşturulmasının aracı olarak kullanılmışlardır. İlk kez batıda kutlanmaya başlayan millî bayramlar Osmanlı Devleti'nde, II. Meşrutiyetten itibaren görülmeye başlanmıştır.³ 23 Temmuz 1908

---

¹ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, Çev. B. S. Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.42.

² Bengül S. Bolat, *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara 2007, s.9-10.

³ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyetin Törensel Meşrutiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1928)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s.19.

(10 Temmuz 1324) İyd-i millî ⁴ (Millî Bayram) ile başlayan yeni rejimi bayram olarak kutlama durumu, Osmanlı Devleti'nin ikinci ve son rejim değişikliği olan Saltanatın ilgası/kaldırılması üzerine kabul edilen Millî Hâkimiyet Bayramı ile devam etmiştir. Esasen fiilen bitmiş bir idarenin resmen yıkıldığının ilanı olan bu bayram (1 Kasım 1922/ 12 Rebiyülevvel 1338⁵) ; Türkiye Cumhuriyeti Devleti rejiminin adı konulduğu 29 Ekim 1923'ün⁶, 18 Nisan 1925'te⁷ kutlanmaya başlanan resmi ve millî kimliğimizi ifade eden İyd-i Millî bayramına kadar etkili bir görünürlükte devam etmiştir.

23 Nisan Hâkimiyet-i Millîye Bayramı ile başlayan bayram ve tören kutlamaları sırasıyla, 1-2 Kasım 1922/12 Rebiyülevvel Hâkimiyeti Millîye Bayramı ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ile yeni devletin rejim değişikliğini ve kuruluşunu içeren bayramlardır.⁸ Bu bayramlar sayesinde yeni ideolojinin kurumsallaşması sağlanmıştır.

1.Bayrama Giden Siyasi Süreç

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girişi ve Mondros Mütarekesi ile savaşın fiili durumunun son verilmesinden sonra Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketi zihinlerde artık her şeyin eskisi gibi olamayacağını düşündürmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve arkasından gelen kongreler süreci değişimin vücuda gelmesiydi. Anadolu merkezli millî bir irade düşüncesi, Türk milliyetçiliğini merkeze alan işgal karşıtı duruşu sayesinde Millî Mücadele başarılı olmuştur. Bu süreçte yeni bir devletin ilk adımları atılmaya başlanmış, 23 Nisan 1920 yılında Büyük Millet Meclisi (BMM) açılmıştır. Anadolu'da işgallere karşı millî mücadele verilerek galibiyetler alınırken yönetimde ikilik İstanbul hükümeti ve Ankara hükümetinin olması ülkede belirsizlikleri arttırmaktaydı.⁹ Türk ordusunun arka arkaya kazandığı askeri zaferler sonucunda Yunan kuvvetleri önce 9 Eylül 1922'de İzmir'den, 11 Eylül'de

⁴ Filiz Çolak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.16.

⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130, 1.11.1338/1922. s.313-316.

⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 3, İçtima 43, 29.10.1339/1923, s.90-98.

⁷ **BCA**, "Cumhuriyetin İlanına Tesadüf Eden 29 Ekim'in Millî Bayram Kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname", Fon Kodu.2.13.2.23.4.1925; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2, İçtimai Senesi: 2, Cilt 1, İçtima 116, 18.5.1341/1925, s.156-157

⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130, 1.11.1338/1922. s.313-316.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 3, İçtima 43, 29.10.1339/1923, s.90-98.

⁹ Stanford J. Shaw-E.Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2 (1808-1975), İstanbul 1994,s.432.

Bursa'dan, 16 Eylül'de Bandırma'dan çıkartılarak Anadolu toprakları Yunan askerlerinden temizlenmiştir. Sıra Trakya ve İstanbul'un Yunan ve İtilaf Devletlerinin askerlerinden temizlenmesine gelmiştir. Bu süreç de İngiltere'nin arabuluculuğu ile 3 Ekim 1922'de Mudanya'da Ateşkes görüşmelerinin başlaması ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonlanmıştır. Mütareke ile savaş fiilen bittiği gibi Doğu Trakya ve İstanbul'un idaresi Ankara Hükümeti'ne bırakılmıştır.¹⁰

Mudanya Mütarekesi'nden sonra sıra ülkenin akıbetinin kararlaştırılacağı barış görüşmelerindeydi. İtilaf Devletleri (özellikle İngiltere'nin isteği ile) bu görüşmelere Türklerin elini zorlaştırmak ve savaş meydanında kaybettiklerini, masa başındaki hilelerle kazanca çevirebilmek düşüncesiyle barış konferansına hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Hükümeti davet edilmiştir.¹¹ Bu davet üzerine Sadrazam A. Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermişti. Gelen telgrafta mütarekenin imzalanmasından dolayı ülkedeki ikiliğin ortadan kalktığını, barış konferansında ileri sürülecek hususları belirlemek için Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan bir kişiyi İstanbul'a göndermesi istenmişti.¹² Dönem gazetelerinde bu kişinin Rauf Bey olacağı hakkında yazılar yazılmış, "*Rauf Bey İstanbul'a gidecek mi?*"¹³ başlıkları ile konu tartışılmış ise de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı çok açık olmuştu. Gazi Mustafa Kemal Paşa milletin tek temsilcinin Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi olduğunu söylemiş, İstanbul Hükümetinin önerisine ret cevabını vermişti.

Sadrazam A. Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir telgraf daha göndermişti. Bu telgrafta da ilkindeki isteklerini tekrarlamıştı.¹⁴ Bu telgraflar Mecliste okunmuş ardından yapılan müzakerelerde milletvekilleri tarafından İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele sırasında takındığı tavır, ağır şekilde eleştirilmişti. Ortaya çıkan bu ikilik, Saltanatın varlığının meşruiyetinin de tartışılmasını gündeme getirmişti.¹⁵ Nitekim 30 Ekim günü BMM'de yapılan toplantıda Dr. Rıza Nur ve rüfekasının verdiği: "*...Bu hususta medit müzakerat cereyan ettikten sonra neticede işbu telgrafı yazarlarla mensup olduğu*

¹⁰ Gül Çakır, "Türk Ordusunun İzmir'e Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları (26 Ağustos 1922-13Eylül 1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/Özel Sayı, İzmir 2022, s.56-57, Stanford J. Shaw-E.Kural Shaw, a.g.e., s.432-434.

¹¹ Shaw, a.g.e., ss.432-434.

¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 3, İçtima 128, 28.10.1338/1922, s.211.

¹³ "*Rauf Bey İstanbul'a gidecek mi?*", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrinievvel 1922, s.1.

¹⁴ "Milli Hükümetimizin İkinci Bir muhtırası", *Vakit*, 1.11.1922, s.1.

¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 3, İçtima 129, 30.10.1338/1922, ss.269-298.

heyetin ve Padişahın hakkında muamele-i kanuniye icrası esası kabul edildi. Ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle rüfekasının Osmanlı İmparatorluğu'na hitam verilip Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin onun yerine kaim olduğuna, Teşkilâtı Esasiye Kanunıyla hukuku hükümrani milletin nefesine verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın mâdum olduğuna, İstanbul'da meşru bir hükümet tanınmadığına ve Makamı Hilâfetin esir bulunduğu ecnebler elinden kurtarılacağına dair ..."¹⁶ şeklindeki taktir oylamaya koyulmuş, yapılan oylamada 2 çekimser, 2 ret ve 132 kabul oyu çıkmış olmasına rağmen oylamaya katılanların sayısı nisabı ekseriyeti bulamamıştır. Bunun üzerine toplantının 1 Kasım Çarşamba gününe ertelenerek tekrar oylamaya konulması kararı alınmıştır. 30 Ekim'de gerçekleştirilen oylamanın kabul olmamasında Kâzım Karabekir, "Paşaların Kavgası" adlı eserinde kendisinin etkili olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfet ve saltanat makamını kendi uhdesine alacağı zannıdır. Nitekim Karabekir, aynı endişeyi birçok milletvekilinin de taşıdığını belirtmiştir. 30 -31 Ekim 1922 tarihlerinde Kazım Karabekir'in önderliğinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'yla yapılan görüşmeler sonrasında tasarının 6. Maddesine: "*Hilâfet Al-i Osman'a aittir*" ifadesinin eklenmesi¹⁷ ile uzlaşma sağlanmıştır. Kâzım Karabekir'in bu önerisini kabul etmesine karşılık olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'den Mecliste saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılmasının gerekliliği ile ilgili bir konuşma yapmasını istemişti.¹⁸

Türk İnkılabı'nın başlangıcını temsil eden rejim değişikliği, saltanatın kaldırılması ile mümkün idi. Bu yüzden saltanatın kaldırılması, Türk İnkılabı'nın en önemli aşamalarından bir tanesidir. Saltanatın ilgasının/kaldırılmasının zamanlaması ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta yürüttüğü taktik ise takdire şayandır. İngilizlerin iki başlılık üzerinden elini kuvvetlendirmek istediğini Gazi Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'de kazandığı meşruiyetini, halkın zihninde ve kalbinde yerleştirdiği güven ile kazanmıştı. Çünkü Halk, bu süreçte saltanatı sadece siyasi bir makam olarak görmüştür. Her şeye rağmen mecliste saltanatın kaldırılmasına tepkilerin olduğu da bir gerçektir.¹⁹ Tabii burada esas itirazların yönetim şeklinin değişikliğine değil de Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde bir rejim mi olacak kaygısı ile hilafetin devamlılığı konusunda çekincelerden kaynaklandığını ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu endişeleri dile getirenlerin

¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130,1.11.1388/1922, s.304-305.

¹⁷ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1995, s. 99, 104-105.

¹⁸ *Nutuk*, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1981, s.488-489.; Şarika Gedikli Berber, "Kazım Karabekir'in Saltanat ve Hilafetin İlgasına Olan Tavrının Düşündürdükleri", JASSS, Volume 6 Issue 4 Nisan 2013, s.448.

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130,1.11.1338/1922, ss.305-316; "Vahdet İdarenin Temini" *Vakit*, 1 Kasım 1922, s.1-2.

başında Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilk baştan beri beraber olan O'nun yakın arkadaşı ve Millî Mücadele'nin önemli isimleri; Kâzım Karabekir, Refet Bey ve Rauf Beylerdir. Özellikle Kâzım Karabekir daha sonra yayımlayacağı "İstiklal Harbimiz" adlı kitabında bu düşüncelerini Anadolu'daki Millî Mücadele'nin başarısının devamı için kuvvetli bir hükümete ihtiyaç olduğu, İstanbul'daki hükümetin artık meşruluğunu kaybettiğini onun yerine Anadolu merkezli cumhuriyetle yönetilen bir rejimin kurulmasına inandığını, hilâfet kurumunun ise İstanbul'da varlığını devam ettirmesi gerektiğini yazarak düşüncesini ortaya koyacaktır.²⁰

Rauf Bey ve Refet Bey ise saltanat ve hilâfete bağlılıklarını: *"Padişahlık ve Halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişah ekmeği ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamları arasına girmiştir, benim de kanımda o ekmeğe vardır. Halifeye bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bizde genel düzeni tutmak güçtür, bunu ancak herkesin erişemeyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir ve o da padişahlık ve halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, hiç uygun bir iş olmaz, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu hiç uygun bir iş olmaz."*²¹ şekilde savunmuşlardı.

Bu itiraz ve çekinceleri 31 Ekim 1922 tarihli kabine toplantısında çok uzun ve teferruatlı bir konuşma yaparak cevap veren Gazi Mustafa Kemal Paşa, öz olarak yaşanan sıkıntının tek çözümünün padişahlığı ve böylece İstanbul rejimini kaldırmak olduğunu ifade etmişti. Zira 30 Ekim 1922'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşları tarafından hilafet ve saltanat hakkında bir öneri meclise sunulmuştu. Şimdi artık gerekli olan sürecin tamamlanmasıdır. 1.11.1338 tarihli 130. oturumda TBMM, Rıza Nur'un teklifinin düzeltilmesine ve Hüseyin Avni Bey'in teklifinin de düzeltilerek ilave edilmesine, iki madde halinde neşr ve ilan olunmak üzere Heyeti Umumiye gönderilmesine karar vermiştir. Düzeltilen ve Meclise sunulan önerge:

"MADDE 1. – Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümransını mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mânevîyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfil istimale ve irade-i millîyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Mısakı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekli Hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil add eylemiştir.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1988, s.78.

²¹ *Nutuk*, C.II, s.500- 501.

MADDE 2. – *Hilâfet, Hanedan Al-i Osman'a aid olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâkan erşad ve aslah olanı intihab olunur. Türkiye Devleti Makamı Hilâfetin istinatgahıdır...*” şekli ile oylamaya sunulmuştur.

Yapılan oylama sonucunda Lazistan mebusu Ziya Hurşid'in red oyuna rağmen önerge oy çokluğu ile kabul edilmişti.²² Böylece TBMM, İstanbul'daki idarenin sona erdiğini kararlaştırmış, 1 Kasım 1922'de saltanatla hilafet birbirinden ayrılarak, saltanati kaldırmıştır. Padişah Vahdettin, bu vaziyette sadece “Halife” olarak kabul edilmiştir. İstanbul'da Sadrazam bulunan A. Tevfik Paşa, 4 Kasım gününden itibaren makamına gitmeyerek bu kararı kabul etmişti. Böylece İstanbul Hükümeti yasal dayanağını kaybederek tarihe karışmıştı.²³

2. Saltanatın İlgası Gününün “Hâkimiyet Bayramı” Olarak Kabul Edilmesi

1 Kasım 1338 tarihindeki 130. içtimada TBMM'nin saltanatın ilgasının kabulünden sonra Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey: *“Riyaseti Celileye, İş bu beyanname ve mevaddın Meclisi Âlice kabulünü mütaakıp ve Mevlidi Nebeviyi tes'iden ittihaz olunan mukarreratı tebriken bir düa telâvet olunmasını ve saltanat ve Hükümeti Millîyenin şu suretle tecellisini bir kat daha ilânen bermûtad top endaht edilmesi lüzumunu teklif eylerim.”* şeklinde taktir vermiştir. Meclis Reisi Süleyman Sırrı Beyin taktiri mebusların oylamasına sunması ve “muvaafık” onayı almasından sonra bu sefer önce Burdur mebusu İsmail Subhi Bey: *“Saltanatı millîyeyi tes'iden bugününün İdi Millî olması”* teklifi ve arkasından İcra Vekilleri Heyeti Reisi Sivas mebusu Rauf Bey'in de: *“ -- Efendim, bu akşam Risaletpenahı Efendimizin Velâdetlerine tesadüf etmekle âlemi İslâm müşerrefdir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ki; hakiki millete istinad ediyor, onun da bihakkin istiklâlinin teyid edildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes'iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini bendeniz de teklif ediyorum.”* şeklindeki teklifi Meclis gündemine gelmiştir. Rauf Bey'in teklifi bravo sedaları ve alkışlar ile karşılık görmüş, Meclis Reisi teklifi oylamaya sunmuş, teklif oy birliği ile kabul edilmiştir. Meclis Reisi Süleyman Sırrı Bey ertesi günün Velâdet-i Risaletpenahı'ye denk gelmesi sebebiyle bayram olarak kabul edilmesini fakat acil maruzatlar olması sebebiyle meclisin öğlene kadar çalışacağını ifade ederek toplantıyı duanın okunması ile sonlandırmıştı.²⁴

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130, 1.11.1338/1922. s.313-316.

²³ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1996, s.113; S. J. Shaw-E.K. Shaw, *a.g.e.*, s.434

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130, 1.11.1338/1922. s.316.

İlginçtir ki saltanatın ilgası hususundaki önergede Kâzım Karabekir'in isteği üzerine "Hilafet Al-i Osman'a aittir" eklemesi ile yapılan değişiklik, Rauf Bey'in de saltanatın kaldırılması tasarısına onay vermesini sağlamıştır. O tarihe kadar saltanatı açıktan savunmuş olan Rauf Bey, saltanatın kaldırılmasını desteklemiştir. Görülen o ki mecliste muhalif kanadı temsil eden Rauf Bey'le, kanuna dinsel görünüş ilave edilerek, esas olarak düşündükleri İslam dünyasının liderliğinden vazgeçemediklerinin altı bu şekilde çizilmiştir. İşte tam da bu sebepten ilk saltanat bayramı 2 Kasım 1922'de kutlanmış olsa da bundan sonraki bayramların Hicri ayın 12 Rebiyülevvel tarihine geldiği gün yani Mevlid-i Nebevî'de kutlanması devam etmiştir. Bu durum aynı zamanda toplumda değişim ve dönüşümü hem hatırlatmak hem de dönüşümde dini hassasiyetin devam ettiğine dikkat çekmek için yapıldığını düşündürmektedir.²⁵

1-2 Kasım 1922 tarihinin bayram olarak kabulü, ertesi gün basında: "Büyük Millet Meclisi 2 Teşrinisani ve gecesinin bayram addedilmesine karar vermiş ve belîğ bir dua ile celseye hitam verilmiştir. Meclisin tarihi mukarratı yüzbir pare top endahtı ile ilan edilmiş ve halk ve kıtaat-ı askeriye fener alayları tertip etmiştir. Ankara büyük bir sevinç içindedir. Herkes yekdiğerini tebrik ediyor." ifadesi ile manşetten verildikten sonra "...İşbu kararın Büyük Millet Meclisi Ali'since müttefiken ve alkışlarla kabulünü müteakip İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi kürsüye gelerek bu gecenin ve yarın 2 Teşrinisaninin bayram add olunmasını teklif etmiştir. Meclis teklifi vaki alkışlarla kabul eylemiş ve belîğ bir dua ile celseye hitam verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dün tarihi makarratı yüzbir pare top endahtı ile ilan edilmiş ve kıtaatı askeriye, fener alaylarıyla ve muzikalarla tezahüratı tes'idiyeye başlamıştır. Tezahürat devam ediyor. Herkes büyük bir sevinç içinde yekdiğerini tebrik eylemektedir. Anadolu ajansı, Veladet-i Risaletpenahiye müsadüf olan bu millî bayram münasebetiyle büyük Türk milletine ve onun mümessili yeganesi bulunan Türkiye Büyük Millet Meclis Alisine arzı tebrikat eyler."²⁶ ifadesi ile Ankara'da yapılan bayram kutlamaları ayrıntılı şekilde yer almıştır.

Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın istifasını vermesi 4 Kasım tarihli gazetelerde geniş yer bulmuştur. Özellikle "2 Teşrinisani" başlıklı Vakıf gazetesi başyazarı Ahmed Emin baş makalesinde bugünü ve kabul edilen bayramı şu ifadelerle anlatmıştır: "...2 Teşrinisani tarihinde verilen hayırlı karar, vaziyeti kat'i surette tespit etmekte ve gerek İslam alemi gerek Türk milleti için yeni ufuklar açmaktadır. Kararın

²⁵ Yazarın Notu: Saltanatın İlgası Hâkimiyet Bayramı 2 Kasım 1922'deki ilk kutlamasından sonra sırasıyla 24 Ekim 1923'te, 12 Ekim 1924'te, 1 Ekim 1925, 20 Eylül 1926, 9 Eylül 1927, 29 Ağustos 1928, 18 Ağustos 1929, 7 Ağustos 1930, 29 Temmuz 1931, 16 Temmuz 1932, 5 Temmuz 1933 ve 24 Haziran 1934'te kutlanmıştır.

²⁶ "Büyük Millet Meclisi 2 Teşrinisani ve Gecesinin Bayram Addedilmesine Karar Vermiş.", *Vakıf*, 3 Kasım 1922, s.1.

Mevlidi Nebevi gününe tesadüfi de pek yemli bir his tesadüftür. Bu karar neticesinde tahkik ediyor ki hâkimiyet, milletin elinde kalacak ve küçük bir sınıfın tahkimi, zevki, sefahati için değil, bütün halkın ve bu meyanda zavalı köylülerin refahı, saadeti, terakkisi için istimal edilecektir. Bu sözlerde hayırlı bir istikbal programı mündemiçtir...

Demek ki 2 Teşrinisani de verilen karar, hem dinimizin dünya yüzünde tealisine hizmet edecek, hem de millî inkişafımız için, zararları acı bir surette mecrub birtakım hallerden münezzeh sahalara açacaktır. Böyle bir kararın verildiği gün tam manasıyla bir bayramdır. İlk bayram günü olan 2 Teşrinisani Ankara'da parlak surette tes'ed edilmiş, haberin geç gelmesi dolayısıyla İstanbul'da tes'ed olunamamıştır. Fakat bu büyük bayram gününün tarihi ehemmiyetini hissetmek için merasimine muhtaç değiliz. Bugün, maziye aid mirasların fena kısmıyla yeni bir istikbal arasında bir haddi fasıl teşkil etmelidir. Hepimizin temennimiz şu olacaktır ki 2 Teşrinisaninin her bir tekrürü gerek İslam alemi gerek Türk Devleti için feyz, terakki ve ümran ile dolu bir seneye işaret olsun ve böyle senelerin takibi, Müslüman Türklere yeryüzünde layık oldukları yeni ve yüksek mevkiini hazırlasın."²⁷ Ahmed Emin'in bu başyazısından, bayram kararı bilgisinin vaktinde gelemediğinden, İstanbul'da bayram kutlamalarının yapılamadığı da anlaşılmaktadır.

Basındaki yansılardan görüleceği gibi hem saltanatın ilgası hem de bugünün bayram olarak ilan edilmesi toplum nezdinde karşılık bulmuştur. Özellikle o günkü atmosfer içinde saltanat ile halifeliğin ayrı tutulması, bayrama dini bir anlam da yüklenilerek, gelecek kutlamaların 2 Kasım günü değil 12 Rebi-yülevvel gününe raptedilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın toplumu okuma noktasındaki kifayetinün göstergesi açısından önemlidir.

3.Bayramın Kabulünden Kaldırılışına Kadar Yapılan Kutlamalar (24 Ekim 1923-24 Haziran 1934)

Millî bayramlar, hükümetler tarafından hem kendi meşruiyetlerini sağlama hem de topluluğu millete dönüştürme aşamasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bayramlar, her yıl tekrarlanan etkinlikler ile tarihin o gününde meydana gelmiş olan olayın toplumun hafızasındaki yerini ve kendisine verilen önem ile rejimin meşruiyetine olan güvenini de sağlamlaştırmaktadır. Bunların yanı sıra devletçe düzenlenmiş bir etkinliğin parçası olma, birlik ve beraberlik duygusunun yenilenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Böylece toplumun diğer kesimindeki insanlarla aynı milletin bir üyesi olduğunun bilincine varılırken, bu

²⁷ "2 Teşrinisani", *Vakit*, 4 Kasım 1922, s.1.

törenlerde çoğunlukla kullanılan millî marşlar, bayraklar ve diğer semboller de bu duygunun yoğun bir biçimde hissedilmesini sağlamaktadır.²⁸

Bu sebeple yeni Türk devletinin yeni rejimine doğru giderken ki engellerden biri olan saltanatın ilgası/kaldırılması, saltanatın yerine millî iradenin konulması ve bunun kabullenilmesi için kabul edilen bu bayram TBMM Hükümeti'nin kabul ettiği ikinci bayramdır. Bayram, 2 Kasım 1922 günü "İyd-i millî", "Millî Saltanat Bayramı" gibi isimlerle teklif edilmiş ve aynı gün millî bayram olarak kabul edilmiştir. Bayram olması için kanun teklifi ise bir yıl sonra TBMM'de Hicri 12 Rebiyülevvel 1339/ 24 Teşrinievvel (Ekim) 1923'te verilecektir. Görüşmelere hemen başlanan ve aynı gün bayram olarak kabul edilen kanun 3 maddeden oluşmakta idi;

"Madde 1. – Leylei Vilâdet Hazreti Risaletpenahiye müsadif olup Türkiye'de saltanatı şahsiyenin ilgasıyla hukuku saltanatın uhde-i millette istikrarını ve hâkimiyeti millîyenin teessüsünü sureti kat'iyede tesbit eyliyen kararın Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edildiği 12 Rebiyülevvel gecesi ile günü Hâkimiyet Bayramı addolunmuştur.

Madde 2. – İşbu kanun tarihi kabulünden muteberdir.

*Madde 3. – İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur."*²⁹

"Millî bayram" olarak zikredilen "Hâkimiyet Bayramı"nın resmen kanunlaştığı gün olan 24 Ekim 1923 günü aynı zamanda 13 Rebiyülevvel yani Mevlidi Nebevi'nin gündüzüdür. Bu yüzden kanun olarak kabul edildiği gün, bayram, daha adını almamıştır. Bu nedenle 24 Ekim tarihli biri İstanbul diğeri Ankara merkezli iki gazetede bayramla ilgili fotoğraf veya geniş içerikli bir yazı yoktur. Fakat 25 Ekim tarihli gazetelerde "Mevlid Günü Hâkimiyeti Millîye Bayramıdır. 12 Rebiyülevvelin Hâkimiyet Bayramı Olarak İlanı Kabul Edilmiştir." başlığı altında okurlarına: "Hâkimiyeti Millîye'nin tesisi günü olan 2 Teşrinisani geçen sene Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin veladetleri tarihi olan 12 Rebiyülevvel'e tesadüf etmişti. Hâkimiyeti Millîye'nin tesisi gününün (2 Teşrinisani) değil (12 Rebiyülevvel) olarak kabul ve 12 Rebiyülevvel'in Hâkimiyeti Millîye Bayramı olarak ilanı Meclis'de teklif edilmiş ve teklif kabul olunmuştur."³⁰ diyerek bayramın kanunlaştığı halka duyurulmuştur.

23 Ekim 1923 tarihli Hâkimiyeti Millîye Gazetesi, haberi 4.sayfasında çok küçük hacimli bir küpür olarak ve manşetine sadece "Mevlid-i Nebevi" diyerek

²⁸ Bolat, a.g.t, s.39.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtimai Senesi: 1, Cilt 3, İçtima 41, 24.10.1339/1923, s.14-16.; Düstur, 3.Tertip, C.5, s.395.

³⁰ "Mevlid Günü Hakimiyeti Millîye Bayramıdır", Vakıf, 25 Teşrinievvel 1923, s.1.

vermiştir. Bununla birlikte haberin devamında: “Peygamberimiz (a.s) efendimiz hazretlerinin dün gece doğduğu mukaddes geceye tesadüf etmiş olduğundan bütün devair ve müessesat-ı resmîye hürmeten tatil edilmiş ve akşam ezanında 21 parça top atılmıştır. Aynı zamanda gece bütün cami ve mescitlerde donatılmıştır.”³¹ diyerek bayramın adını zikretmeden bütün devlet dairelerinin tatil edilmesini, top atışı ile bayramın kutlamalarını paylaşmıştır.

“Hâkimiyet Bayramı” diye kanunlaşan bayram kanunlaştığı yıl olan 1923’ten son kutlamanın yapıldığı 1934 yılına kadar basında “Hâkimiyeti Millîye Bayramı” diye anılacaktır. Çalışmamızda biz de genelin kabul ettiği tabirle kullanmayı tercih etmekteyiz. Hâkimiyeti Millîye Bayramı için asıl kutlama kanunlaştıktan sonraki yılda yani 1924’te yapılmıştır. Ankara ve İstanbul başta olmak üzere tüm ülkede resmi kabul ile kutlamalar yapılmış, resmi ve özel kurumlar tatil edilmiştir. Şehirler bayraklarla donatılmış, toplar atılmış, şenlikler yapılmıştır. 12 Ekim 1924 Pazar gününe gelen bayram Ankara’da yayınlanmakta olan Hâkimiyeti Millîye Gazetesinde manşetten şu cümle ile: “İki Mübarek Gün. Mevlidi Nebevi-Hâkimiyeti Millîye’nin İlanı”³² okunuyordu.

12 Ekim 1924’te İstanbul’da yayınlanmakta olan Tevhid-i Efkâr gazetesi bu millî bayramı en tafsilatlı şekilde anlatıyordu. Gazetede yayınlanan haberlerden biri: “Hâkimiyet Millîye’nin Bilakayd ü şart millete intikali devri senevisinde, Dün Vilayette ve Kumandanlık’da Merasim Yapıldı. Dün Şehrimizin her tarafında Hâkimiyeti Millîye Bayramımız tes’id edildi. Vilayet de bir resmi kabul icra olundu.” iken diğeri “Merasim Nasıl Başlandı?”, “Kolordu Kumandanının Avdeti”, “Kumandanlık’da ve Şehremaneti’nde”, “Ecnebinlerin Tebrikatı”, “Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”, “İsmet Paşa’ya Çekilen Telgraf”, “Halk Fırkası’nda Tebrikat”, “Vali Vekilinin Telgrafı”, “Konsolosların Tebrikatı”, “Edirne’de Hâkimiyeti Millîye Bayramı” başlıklarını taşıyordu. Aynı tarihli Tanin gazetesi “Hâkimiyeti Millîye Bayramı” başlığı ile haberi verirken Akşam gazetesi “Vilayette Hâkimiyeti Bayramı” şeklinde, Vakit gazetesi “Dünki Bayram, Hâkimiyeti Millîye’nin Tesis Ettiği Gün”³³ başlıkları ile bayramın kutlanışını ayrıntılı bir şekilde okurlarıyla paylaşıyordu.

³¹ “Mevlid-i Nebevi”, *Hâkimiyeti Millîye*, 23.10.1923, s.4.

³² “İki Mübarek Gün. Mevlidi Nebevi-Hâkimiyeti Millîye’nin İlanı”, *Hâkimiyeti Millîye*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

³³ “Dün ki Bayram, Hâkimiyeti Millîye’nin Tesis Ettiği Gün”, *Vakit*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1; “Vilayette Hâkimiyet Bayramı”, *Akşam*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1; “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Tanin*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.2; “Hâkimiyeti Millîye’nin Bila kayd ü Şart Millete İntikali Devri Senevisinde”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924,s.1.

Hâkimiyeti Millîye Bayramının hükümet adına ,tek detaylı ve ülke genelinde resmi kabul olarak kutlmasının yapıldığı 1924 yılı İstanbul'daki programı özetle şu şekilde icra edilmiştir:

“Dün Vilayette, Kumandanlıkta ve Şehremanetinde bilumum rüesa-yı memurini Mülkiye ve Askeriyenin iştirakiyle merasimi tebrikiye icra edilmiştir. Saltanatı şahsiyenin ilgasıyla hukuku hakimiyetin uhde-i millette istikrarı hakkında Büyük Millet Meclisi'nce verilen kararın ve Hâkimiyeti Millîye'nin birinci sene-i devriyesine müsadif olduğundan dün sabah vilayet dairesinde bir resmi kabul icra olunmuştur. Merasim program mucibince tam saat 10'da başlamış ve 2'de hitam bulmuştur.

Fotoğraf.1

“Saltanatın İlgası Günü Bayramı: Hâkimiyeti Millîye Bayramı Resmi Kabul Töreninden Resimler”, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 12 Teşrinievvel/ Ekim 1924, s.1.

Vilayet kapısının iki tarafına bahriye bandosuyla bir bahriye takımı, bir polis müfrezesi ve piyade ve jandarma blokları ve medhalde de zabıta-ı belediye memurları ikame edilmişti. Vali vekili Hüsnü Bey saat 9'da vilayete gelmiş ve kendisini ziyarete gelen Şehremini Emin Beyle uzun müddet görüşmüştür.

Saat 10'a doğru resmi kabule müdavi zevat gelmeğe başlamışlardır. Kumandanlık, vilayet ve Şehremaneti memurin ve erkanı müteakip 3.Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ve maiyeti erkanı gelmişlerdir. Şükrü Naili Paşanın vürudunu müteakip Bahriye muzikası İstiklal Marşını terennüm etmiş ve Kolordu kumandanı kıtaatı teftiş eylemiştir. Biraz sonra Es bahri kumandanlığı erkanı ve diğer müdavin gelmiş ve Encümeni Vilayet Baş Kâtibi Zühtü Bey tarafından istikbal ve vilayet salonuna isal edilmişlerdir.

Saat 10'da Vali vekili Hüsnü Bey, Şükrü Naili Paşa ve Şehremaneti Emin Bey vilayet odasından çıkmışlar ve daire-i vilayet önüne gelmişlerdir. Asker ve polis müfrezeleri resmi selam vaziyetini almış, muzıka İstiklal Marşını çalmış ve resmi selam ifa edilmiştir. Müteakiben Vali vekili beyin iştiraki üzerine Müftü Fehmi Efendi tarafından Türkçe olarak "Cumhuriyetin tevşidine memleket ve milletin refah ve terakkisine ve ümrânına, Türklerin sıhhat ve afiyetine dair" kısa bir dua kıraat edilmiştir. Müteakiben vilayetin büyük salonuna avdet edilmiş, Vali vekili bey kapının tam karşısındaki sandalyeye oturmuş, sağ tarafında Şükrü Naili Paşa ve Erkanı askeriye ile sol tarafında rüesayı memurini mülkiye ahz-ı mevki eylemiştir. Bundan sonra hazurun birer, birer vali beyin önüne giderek arz-ı tebrikat etmişlerdir. Vali Bey resmi tebriki ifa eden zevatın ellerini sıkarak suretiyle mukabele etmiştir. Merasimde hazır bulunanlara sigara, şeker ikram edilmiştir.

Fotoğraf.2

"Dün ki Merasim Esnasında Vilayette Resmî Kabule İştirak Edenler dua Ederken.", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1

Merasimin hitamında Şükrü Naili Paşa ve maiyeti Erkan-ı kumandanlığa avdet etmiş ve muzıka ile kıtaat tarafından selamlanmıştır. Vilayet dairesinde merasim 11'e kadar devam etmiş ve bunu müteakip Vali Vekili ile rüesayı memurini-ı mülkiye kumandanlığa azimet ederek iade tebrikat edilmiştir. Bundan sonra aynı suretle Şehremanetinde ve diğer devairde de merasim tebrikiye vuku'u bulmuştur.³⁴ Merasimde Şükrü Naili Paşa, Kolordu Kumandanlığı Erkanı, Pertev Paşa, Divan-ı Temyiz Reisi, Muhtelit Mübadele Komisyonundaki murahhaslarımızdan Hamdi Bey, Karahisar-ı Şarki mebusları, Halk Fırkasından Refik İsmail Bey ve Hakim Ali Rıza Efendi, Marmara Es Bahri Kumandanı Cevad Bey ve Erkanı Harbiyesi, Jandarma kumandanı ve erkani, polis şube müdürani, Defterdar Avni Bey, Üsküdar ve Beyoğlu ve illeri, merkez kumandanı Miralay Atıf Bey Mülkiye müfettişleri ve diğer memurini mülkiye hazır bulunmuşlardır.

Fotoğraf.3

³⁴ "Hâkimiyeti Millîye Bayramı", *Tanin*, 12 Teşrinievvel 1924, s.2.

“Şükri Naili Paşa Hâkimiyeti Millîye Bayramına İştirak Eden Jandarmaları Teftiş Ederken”, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

Dün Vali vekili Hüsnü Beyi Alman, Rus, İran konsolosları ile banka direktörleri, Cemiyet-i Akvam İstanbul memuru Mr. Çaylıdis, Elektrik şirketi direktörü, İtibar-ı Millî Bankası direktörü, hasta olduğu cihetle Rum Patriği namına vekil, Ermeni Patriği, Süryani ve Katolik Patrikleri gelerek arzı tebrikat etmişlerdir. Hahambaşı Efendi ise cumartesi olması dolayısıyla mazareti diniyesine mebni gelemediğini beyan ve telgraf keşidesiyle arzı tebrikat eylemiştir. Diğer konsolos ve ecnebilere bazıları kart göndermek suretiyle tebrikatta bulunmuşlardır.

Fotoğraf.4

“Dünkü Bayram, Hâkimiyeti Millîye'nin Te'sis Ettiği Gün”, *Vakit Gazetesi*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

Dün akşam vali vekili Hüsnü Bey, Dahiliye Vekaletine kısa bir telgrafkeşide ederek Hâkimiyeti Millîye Bayramının tebrik ve tes'id edildiğini bildirmiştir.”³⁵

³⁵ “Konsolosların Tebrikatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

1924 yılı 12 Ekim tarihli Hâkimiyeti Millîye Bayramının en ince ayrıntısına kadar okurlara aktarılmasında kanımızca hem 3 Mart 1924 Hilafetin İlgası Kanunu'nun³⁶ halk ve muhalifler üzerindeki etkisini sınırlamak hem de Ekim 1924'te Millî Mücadeleyi yapan kadrodaki şahısların ayrılıklarının³⁷ muhtemelen dikkate değer boyuta ulaşmasını tolere etmek içindir. Meclis'te yükselen muhalif seslere karşı basın yoluyla Türklüğü perişan eden saltanat belasının kalkmasını ve hâkimiyet ve irade-i millîyenin kayıtsız şartsız bizzat milletin olduğunu hatırlatmak, altını çizmek ve geçmiş hatalarını unutturmamak³⁸ için bu yılki kutlamalara daha büyük bir hassasiyet verilmiştir.

Fotoğraf.5

“Vilayette Hâkimiyet Millîye Bayramı, Bu Sabah Makamı Vilayette Merasim Yapılmış Vali Vekili, Hükümet Namına Tebrikatı Kabul Eylemiştir.”, *Akşam Gazetesi*, 12 Teşrinievvel 1924, s.1.

1925 yılı Hâkimiyeti Millîye Bayramı (1 Ekim 1925) basında çok az yer almış, haberler “*Mevlidi Nebevi, Mevlidi Risaletpenahı*” başlığı altında “*Hâkimiyeti Millîye'nin Halka İntikalinin Yıldönümü*” olması sebebiyle mektep ve resmi dairelerin tatil olduğu şeklinde içeriklere paylaşılmıştır.³⁹ Basındaki haberlerin bu şekilde olmasının nedeni 18 Nisan 1925 tarihinde “*Cumhuriyetin İlanına Müsadif*

³⁶ TBMM Kavanin Mecmuası, C.II, Kanun No.431, s.243.

³⁷ Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s.122 ;24 Ekim'de Kazım Karabekir'in askerlikten istifası, 30 Ekim'de Ali Fuat Paşa'nın 2. Ordu Müfettişliği görevinden istifası gibi.

³⁸ “Reisicumhur Hazretlerinin (Vakit)'e Beyanatı: Türk Milletinin tabiat ve şiarına en mutabık idare Cumhuriyet'tir. Bir senelik hayat bunu ispat etmiştir. Türkiye din ve şariat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir.”, *Vakit*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

³⁹ “Mevlid-i Risaletpenahı”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1925, s.1; “Mevlid-i Nebevi”, *Vakit*, 1 Ekim 1925, s.1.

29 Teşrin-i evvel Gününün Millî Bayram Addi"⁴⁰ olarak kabul edilen kanun gereğince, Türkiye dahilinde ve haricinde devlet namına yapılacak millî bayram merasiminin sadece 29 Ekim günü yapılması kararının alınmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi millî kimliğini ifade eden bu kanunla cumhuriyetimizin ilanı, en büyük millî bayram olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden ülkeyi temsil noktasında 29 Ekim'e denk başka bir bayram kabul edilmediğinden, diğer bayramlar artık resmi kabul ile icra edilmeyecektir.

Hâkimiyeti Millîye Bayramı, 1 Ekim 1925 yılındaki bu kutlamasından sonra 20 Eylül 1926 tarihli kutlamasını, 9 Eylül 1927 tarihli kutlamasını ve 29 Ağustos 1928 tarihli kutlamasını basında hep şu ifadelerle: "1338-1922 Teşrinisani'sinin 1.nci günü Büyük Millet Meclisi Saltanatı İlgaya ve hâkimiyeti millete intikaline karar vermişti. O tarihte bu ilga ve intikal keyfiyeti Rebiyülevvelin on ikisine tesadüf ediyordu. Fakat Mevlidi Risaletpenahi'nin bugüne kadar arada bir hayli fark vücuda gelmiştir. Gerçi o tarihte yapılan bir kanun ile (Hâkimiyeti Millîye) bayramı Mevlidi Nebevi günü ile tevhid edilmiş ise de bilahare Hâkimiyeti Millîye'nin ilan edildiği 1 Teşrinisani 338 gününün devri senevîsi, mevlidi nebevi gününe tesadüf etmediği ve mütemadiyen değiştiği nazarı itibare alınarak cumhuriyetimizin yeومی ilanı en büyük iydi millî olarak kabul edilmiş ve "Hâkimiyeti Millîye" bayramının merasimi mahsusa ile tesi'dinden sarfı nazar olunmuştur. Binaenaleyh bugün "Hâkimiyeti Millîye" bayramı münasebetiyle merasim yapılmayacaktır.⁴¹ ve "Aynı zamanda 1338 de saltanatı ilga ederek Hâkimiyeti Millîye'yi ilan eden Büyük Millet Meclisi, Hâkimiyeti Millîye Bayramına bir kanun ile Mevlidi Nebevi ile tevhid etmişti. Binaenaleyh bugün aynı zamanda Hâkimiyeti Millîye Bayramına müsadüf bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanı büyük bayram olarak kabul edildiği cihetle bugün devairde merasimi mahsusa icra edilmemiştir."⁴² şeklinde paylaşılmaktadır.

1929 yılı Hâkimiyeti Millîye Bayramı etkinliklerinde bir farklılık vardır. 18 Ağustos 1929 Pazar gününe gelen bu bayram kutlamalarında daha önce görmediğimiz fakat 23 Nisan kutlamalarında bildiğimiz bir etkinlik dahil edilmiştir. Nasıl ki Himaye-i Etfal Cemiyeti, 23 Nisan'da halkın göğsüne taktığı rozet karşılığı para toplama iznini kullanmış ve gelir elde etmiş ise⁴³ ve bugünün daha fazla

⁴⁰ BCA, "Cumhuriyetin İlanına Tesadüf Eden 29 Ekim'in Milli Bayram Kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname", Fon Kodu.2.13.2,23.4.1925; TBMM **Zabıt Ceridesi**, Devre:2, İçtimai Senesi: 2, Cilt 1, İçtima 116, 18.5.1341/1925, s.156-157; "Mevlid-i Risaletpenahi "Hâkimiyeti Millîye" Bayramı münasebetiyle merasim yapmayacak", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1926, s.1.

⁴¹ "Mevlid-i Risaletpenahi "Hâkimiyeti Millîye" Bayramı münasebetiyle merasim yapmayacak", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1926, s.1.

⁴² "Mevlid-i Nebevi Gecesi", *Akşam*, 9 Eylül 1927, s.1.

⁴³ Mehmet Ö. Alkan, "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananak-5,23 Nisan'ın Gayri Resmi Tarihi", *Toplumsal Tarih*, No.208, Nisan 2011, s.55

kitlere ulaşmasında, görünür olmasında etkili olmuşsa, aynı durumu bu bayram yılında Türk Maarif Cemiyeti'nin düzenlediği rozet dağıtımında görülmektedir. Şöyle ki: "Maarif cemiyeti de bu münasebetle rozetler dağıtmıştır. Rozet hasılatının Maarif cemiyetine epi bir varidat getireceği tahmin olunmaktadır." ⁴⁴ ve "Bu büyük gün Türk Maarif cemiyetinin yevmi mahsusu olarak kabul edildiğinden cemiyet tarafından çok şık rozetler tevzi edilmiştir." ⁴⁵ şeklindeki haberlerle Türk Maarif Cemiyeti'nin bugünü (12 Rebiyülevvel) kendi özel günü ilan ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden 1 Kasım günü Türk Maarif Cemiyeti, Saltanatın ilgasını/kaldırılmasını, cumhuriyetin ve millî iradenin millete ait olduğunun hatırlatmak için bundan sonraki tüm kutlamalarda rozet dağıtımına devam etmiştir.

Fotoğraf.6

"Hâkimiyeti Millîye Bayramı, Hiç Şüphe Yok ki Bize Yeryüzünün Büyük Bir Milleti Olmak Kudreti ve Taati veren Bugünkü Bayramın Ruhudur.", *Akşam Gazetesi*, 21 Eylül 1926, s.1.

Fotoğraf.7

"Bugün Devair Kapalı", *Akşam Gazetesi*, 29 Ağustos 1928, s.1.

⁴⁴"Bugün Devair Kapalı", *Akşam*, 29 Ağustos 1928, s.1.; "Bayram! Milli Hâkimiyet Bayramı dün parlak surette tes'it edildi", *Milliyet*, 18 Ağustos 1929, s.1.

⁴⁵"Hâkimiyeti Millîye Bayramı", *Vakit*, 18 Ağustos 1929, s.1.

1930 yılı Hâkimiyeti Millîye Bayramı 7 Ağustos 1930 Perşembe günü kutlanmıştır. Bu tarih ve 1934 yılına kadar ki Hâkimiyeti Millîye Bayramı kutlamaları ülkedeki siyasi atmosferden etkilenmiştir. Özellikle 1930 yılı kutlamaları 5 gün sonra 12 Ağustos 1930'da kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın oluşturduğu muhalefet ortamının gerginliğinde gerçekleşmiştir. Hükümetin sözcüsü ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Falih Rıfkı, Hâkimiyeti Millîye gazetesinde baş yazı olarak kaleme aldığı "*Bugün Hâkimiyeti Millîye Bayramının Yıl Dönümüdür. Saltanatın ilgası Türk topraklarında asırlardan beri misli görülmemeyen şuur ve kurtuluş hamlesinin kaynağı oldu.*"⁴⁶ yazısında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8.nci yıldönümünü kutladığı bugün de neleri başardığını, geldiği ileri seviyeyi ve bu başarıların mimarı Büyük Gazi olduğunun altını çizerek saltanat ile cumhuriyeti mukayese etmiştir. Aynı zamanda halife ve saltanat yönetiminin kötülüğünden bahsederek o gün Türk milletinin zaferine rağmen meclis kürsüsünden hala "*makamı saltanat ve hilafete vicdanen ve hisslen merbut, babaları padişahların nam ve nimeti ile yetişmiş, padişaha muhafaza-i sadakati bir borç, halifeye merbutiyeti bir terbiye icabı telakki eden*"⁴⁷ kişiler olduğunu ve bugün hala onların var olduğunu ifade eden uzun bir yazı kaleme almıştır. Buna benzer bir yazıyı yine 1931 yılı Hâkimiyeti Millîye Bayramında 29 Temmuz 1931 tarihli yazısında "*Bugün, 2 Teşrinisani*"⁴⁸ de kaleme almıştır. Bu yazısında özellikle bugünün bayram olmasını teklif eden Rauf Bey'e açıktan eleştiri yapmıştır. Saltanat ve cumhuriyet taraftarlığını iki kişi özelinde irdelemiş: "*Rauf, 12 rebiyülevvel kafası, İsmet, 2 teşrinisani kafası, hep bu iki kafa çarpıştı ve hala, en son moda şapka altında yine bu iki kafa çarpışıyor.*"⁴⁹ diye yazısına son vermiştir.

1930 ve 1931 yılı Hâkimiyeti Millîye Bayramı kutlamaları genel mutata olduğu şekilde tüm resmi devlet daireleri ve kurumların, okulların tatil edilmesi, bayramın top atışı ile ilan edilmesi, şehirlerin bayraklarla donatılması, insanların bayram ve şenlik havası içinde günü geçirmesinin⁵⁰ yanı sıra daha bir siyasi simgeseldir. Buna sebep ülkedeki siyasi konjonktür nedeniyle muhalefetin daha

⁴⁶ "Bugün Hâkimiyeti Millîye Bayramının Yıldönümüdür.", *Hâkimiyeti Millîye*, 7 Ağustos 1930, s.1.

⁴⁷ "Bugün Hâkimiyeti Millîye Bayramının Yıldönümüdür.", *Hâkimiyeti Millîye*, 7 Ağustos 1930, s.2.

⁴⁸ "Bugün, 2 Teşrinisani", *Hâkimiyeti Millîye*, 29 Temmuz 1931, s.1.

⁴⁹ "Bugün, 2 Teşrinisani", *Hâkimiyeti Millîye*, 29 Temmuz 1931, s.1.

⁵⁰ "Millet Hâkimiyeti", *Son Posta*, 8 Ağustos 1930, s.3; "Bayram", *Vakit*, 7 Ağustos 1930, s.1; "Hâkimiyeti Millîye Bayramı Nasıl Geçti?", *Yarın*, 29 Temmuz 1931, s.2; "Hâkimiyeti Millîye Bayramı", *Son Posta*, 29 Temmuz 1931, s.1.; "Hâkimiyeti Millîye Bayramı", *Vakit*, 29 Temmuz 1931, s.1

görünür olması, dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik buhranların oluşturduğu hoşnutsuz havanın faturasının hükümetlere kesilmesinin muhtemel etkisidir.

1932 yılı kutlamalarında 16 Temmuz 1932 tarihli Hâkimiyeti Millîye gazetesinde Falih Rıfki “Bugün” başlığı altında; “...Osmanlı İmparatorluğunda Türk milletinin yaratıcı iradesini semeresizliğe mahkûm eden, Türk milletini en büyük hâkim milletlikten parça parça bir dağılışa doğru sürükleyen sultan ve halifeler olmuştur. İstiladan kurtulmak hâkimiyetin bir kademesi, fakat saraydan kurtulmak asıl kademesiydi. Saltanat kaldıkça, hâkimiyetin günleri sayılı olacaktı. Müstakil olmak için İzmir ilk hedef, Dolmabahçe ikinci hedefti.”⁵¹ diye kaleme aldığı yazısıyla saltanatın kaldırılmasının gerekçelerini ifade etmektedir. Falih Rıfki kadar keskin ve açık dille yazı yazan köşe yazıları olmasa da genel olarak “Bugün, Türkiye’de, çok çetin mücadelelerden sonra millet hâkimiyetinin teessüsünün yıldönümüdür. Büyük Gazi senelerce evvel, bir taraftan vatani düşman istilasından kurtarmak için uğraşırken, diğer taraftan senelerce bu memleket ve milleti kemiren saltanatı yıkmak, yerine millî hâkimiyeti geçirmek için mücadele etmişti. Bu mücadele günün birinde semeresini verdi. Bugün saltanat tasalluttundan çok uzaktayız. Bu musallat ruh bizden dâima uzak kalacaktır...”⁵² şeklindeki ifadelerle ilk yıllardaki kutlamalardan daha etkin ve kuvvetli bir dille, geçmişin ve bugünün mukayesesi yapılarak, cumhuriyet ve millî iradenin öneminin altı çizilmiştir.

Millî Hâkimiyet Bayramı kutlamaları o dönem içinde gelişen siyasi, sosyal olayların da kutlamalara dahil olması bakımından anlamlıdır. 1932 Şubat’ında Türkiye Cumhuriyeti’nin açtığı Halkevlerinin aynı yıl Millî Hâkimiyet Bayramı kutlamalarında halkın buralara giderek, kutlamalara katılmasında karşımıza çıkmaktadır.1932 yılı aynı zamanda yavaş yavaş bayramın sebebi olan Saltanatın Kaldırıldığı günde anılmasını isteyenlerin TBMM’e kanun layihası verdikleri⁵³yıl olması sebebiyle de ayırt edicidir.

Türk İnkılabının neredeyse tamamlandığı 1932 yılı sonrası Hâkimiyeti Millîye Bayramlarının , 5 Temmuz 1933’te, 24 Haziran 1934’te değil, saltanatın kaldırıldığı tarihte 1 Kasım’da kutlanması gerektiği hakkında yazılar görünmektedir.⁵⁴ Başlarda haber sütunlarında sadece “Mevlidi Nebevi” başlıkları ile anılan çoğu zaman “Mevlidi Nebevi, Hâkimiyeti Millîye Bayramı” diye geçen haberlerin

⁵¹ “Bugün”, *Hâkimiyeti Millîye*, 16 Temmuz 1932, s.1.

⁵² “Millet Hâkimiyeti”, *Son Posta*, 16 Temmuz 1932, s.1.

⁵³ “11 Yıl Evvel, Saltanatın Kaldırıldığı Günün Yıldönümü”, *Vakit*, 5 Temmuz 1933, s.1; “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Hâkimiyeti Millîye*, 5 Temmuz 1933, s.1.

⁵⁴ “11 Yıl Evvel, Saltanatın Kaldırıldığı Günün Yıldönümü”, *Vakit*, 5 Temmuz 1933, s.1; “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1934, s.1; “Millî Hâkimiyet Bayramı”, *Akşam*, 24 Haziran 1934, s.2; “Millî Hâkimiyet Bayramı”, *Son Posta*, 24 Haziran 1934, s.3.

1928 yılından sonra baş sayfada “Hâkimiyeti Millîye Bayramı” şeklinde ele alındığı daha küçük puntolarla “Mevlidi Nebevi” den bahsedildiği görülmektedir. 1930-1934 yılları arası kutlamalarda bayramın siyasi görünürlüğü “Saltanatın Kaldırılması” üzerinden okuma ve yazıların daha çok ifade edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda artık Türkiye Cumhuriyeti’nin on yılını geride bırakmış olması ile laik cumhuriyete doğru kuvvetli bir adım atılmıştır.

1922 yılından 1934 yılına kadar toplam on iki yıl kutlanan Hâkimiyeti Millîye Bayramı, 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul edilen “*Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kabul Ettiği Kanun ile*”⁵⁵ millî bayram olarak kutlaması yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yüzden 14 Haziran’a denk gelecek olan 12 Rebiyülevvel günü ve Hâkimiyeti Millîye bayramı kutlaması gerçekleşmemiştir. Hâkimiyeti Millîye Bayramı, Cumhuriyet’in İlanı’ndan (29 Ekim 1923) sonraki diğer yürürlükten kalkan bayramlar arasındaki yerini alacaktır.

Sonuç

Millî bayramlar ve önemli günler üzerine yapılmış araştırmalar ve çalışmalar çok geniş olmamakla beraber yine de belli bir literatür oluşturmaktadır. Literatür incelendiğinde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda saltanatın ilgası günü bayramı olan Hâkimiyet Bayramı/ Hâkimiyeti Millîye Bayramı ile ilgili ayrı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bayramın adının Hâkimiyeti Millîye olması nedeniyle bayramlar üzerine yapılan çalışmalarda 1 Kasım/ 12 Rebiyülevvel Hâkimiyeti Millîye Bayramı’nın 23 Nisan 1921 Bayramı ile karıştırıldığı hatta bu bayramın hiç kutlanmadığı veya tarihinde kutlanmadığı için 23 Nisan ile birlikte kutlandığı⁵⁶ şeklinde eksik ve yanlış bilgilerin olduğu tespit edilmiştir. Hâkimiyeti Millîye Bayramı kutlandığı sürede Türkiye Cumhuriyeti’nin inşasında,

⁵⁵ **Resmî Gazete**, “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi, 27.5.1935, Kanun No, 2739, s.5262.

⁵⁶ Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyetin Törenselleştirilmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1928)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s.59; Behiye Evirgen, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ulusal Bayramlar ve Önemli Günler (1908-1950)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2019, s.30-31.; Veysi Akın, “23 Nisan Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramı’nın Tarihçesi”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 1997, s.93; Fatma G. Çetin, *Siyasal İktidarın Meşrulaştırılmasında Politik Semboller: Tek Parti Dönemi (1923-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.18; Bolat, a.g.t., s.43-44.

cumhuriyet rejiminin ilanında ve cumhuriyete giden yolda toplumun hazırlanmasında, yeni ideolojinin aktarılmasında önemli bir sembol olmuştur. Bu nedenle müstakil bir çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Nitekim 1 Kasım 1922'den 24 Haziran 1934'e kadar geçen on iki yıl boyunca bayram kutlamalarının şeklinden, muhtevasından, tartışmalarından Türkiye Cumhuriyeti'nin fotoğrafını kolaylıkla çekebilmekteyiz. Başlangıçta yeni cumhuriyetin ve Türk milletinin dini hassasiyetin gözetilerek saltanatın kaldırılması tarihi olan 1 Kasım'da değil o güne tesadüf eden Hz. Peygamberin doğum günü olan 12 Rebiyülevvel tarihlerinde kutlanması ve kutlamalarda "*Mevlid-i Nebevi ve Hâkimiyeti Millîye Bayramı*" başlıkları ile günün kutlanması çok akılcı, toplum dinamiklerinin iyi okunduğunun işaretidir. İlerleyen yıllarda daha görünür olarak "*Hâkimiyeti Millîye Bayramı*"nın kullanılması da tesadüfi değildir. Burada bayram teklifi yapan Rauf Bey olsa da bayramı Türk inkılabının gelişimini stilize eden ileri görüşlülüğü ile Atatürk'tür.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, "Cumhuriyetin İlanına Tesadüf Eden 29 Ekim'in Millî Bayram Kabul Edilmesi Hakkında Kanun, Kararname ve Talimatname", Fon Kodu.2.13.2,23.4.1925.

Resmî Yayınlar

Düstur, 3.Tertip, C.5.

Resmî Gazete, "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", Kabul Tarihi, 27.5.1935, Kanun No, 2739, s.5262.

TBMM Kavanin Mecmuası, C.II, Kanun No.431.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 3, İçtima 128, 28.10.1338/1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 3, İçtima 129, 30.10.1338/1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtimai Senesi: 3, Cilt 24, İçtima 130, 1.11.1338/1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtimai Senesi: 1, Cilt 3, İçtima 41, 24.10.1339/1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 3, İçtima 43, 29.10.1339/1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, İçtimai Senesi: 2, Cilt 1, İçtima 116, 18.5.1341/1925.

Sürelî Yayınlar

"*Rauf Bey İstanbul'a gidecek mi?*", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrinievvel/Ekim 1922, s.1.

"*Millî Hükümetimizin İkinci Bir muhtırası*", *Vakit*, 1 Teşrinisani/Kasım 1922, s.1.

"*Vahdet İdarenin Temini*" *Vakit*, 1 Teşrinisani/Kasım 1922, s.1-2.

"*Büyük Millet Meclisi 2 Teşrinisani ve Gecenin Bayram Addedilmesine Karar Vermiş.*", *Vakit*, 3 Teşrinisani/Kasım 1922, s.1.

"*2 Teşrinisani*", *Vakit*, 4 Teşrinisani/ Kasım1922, s.1.

"*Mevlid Günü Hâkimiyeti Millîye Bayramıdır*", *Vakit*, 25 Teşrinievvel/Ekim 1923, s.1.

"*Mevlid-i Nebevi*", *Hâkimiyeti Millîye*, 23 Teşrinievvel/ Ekim 1923, s.4.

"*İki Mübarek Gün. Mevlidi Nebevi-Hâkimiyeti Millîye'nin İlanı*", *Hâkimiyeti Millîye*, 12 Teşrinievvel/ Ekim 1924, s.1.

"*Dünki Bayram, Hâkimiyeti Millîye'nin Tesis ettiği gün*", *Vakit*, 12 Teşrinievvel/ Ekim 1924, s.1.

"*Vilayette Hâkimiyet Bayramı*", *Akşam*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.

- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Tanin*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.2;
- “Hakimiyet Millîye’nin Bilakayd ü Şart Millete İntikali Devri Senevisinde”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.
- “Konsolosların Tebrikatı”, *Tevhid-i Efkâr*, 12 Teşrinievvel/Ekim 1924, s.1.
- “Reisicumhur Hazretlerinin (Vakit) E Beyanatı: Türk Milletinin Tabiat ve şiarına en mutabık idare cumhuriyettir. Bir senelik hayat bunu ispat etmiştir. Türkiye din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir.”, *Vakit*, 31 Teşrinievvel/ Ekim 1924, s.1.
- “Mevlid-i Risaletpenahı”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1925, s.1.
- “Mevlid-i Nebevi”, *Vakit*, 1 Ekim 1925, s.1.
- “Mevlid-i Risaletpenahı “Hâkimiyeti Millîye” Bayramı Münasebetiyle Merasim Yapmayacak”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1926, s.1.
- “Mevlidi Nebevi Gecesi”, *Akşam*, 9 Eylül 1927, s.1.
- “Bugün Devair Kapalı”, *Akşam*, 29 Ağustos 1928, s.1.
- “Bayram! Millî Hâkimiyet Bayramı Dün Parlak Surette Tes’it Edildi”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1929, s.1.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Vakit*, 18 Ağustos 1929, s.1.
- “Bugün Hâkimiyeti Millîye Bayramının Yıldönümüdür.”, *Hakimiyeti Millîye*, 7 Ağustos 1930, s.1.
- “Millet Hâkimiyeti”, *Son Posta*, 8 Ağustos 1930, s.3.
- “Bayram”, *Vakit*, 7 Ağustos 1930, s.1.
- “Bugün, 2 Teşrinisani”, *Hâkimiyeti Millîye*, 29 Temmuz 1931, s.1.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı Nasıl Geçti?”, *Yarın*, 29 Temmuz 1931, s.2.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Son Posta*, 29 Temmuz 1931, s.1.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Vakit*, 29 Temmuz 1931, s.1.
- “Bugün”, *Hâkimiyeti Millîye*, 16 Temmuz 1932, s.1.
- “Millet Hâkimiyeti”, *Son Posta*, 16 Temmuz 1932, s.1.
- “11 Yıl Evvel, Saltanatın Kaldırıldığı Günün Yıldönümü”, *Vakit*, 5 Temmuz 1933, s.1.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Hâkimiyeti Millîye*, 5 Temmuz 1933, s.1.
- “Hâkimiyeti Millîye Bayramı”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1934, s.1.
- “Millî Hâkimiyet Bayramı”, *Akşam*, 24 Haziran 1934, s.2.
- “Millî Hâkimiyet Bayramı”, *Son Posta*, 24 Haziran 1934, s.3.

Kitaplar

- ASLAN, D. Ahmet, *Cumhuriyetin Törenselleşmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1928)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

BAYKARA, Tuncer, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1996.

BOLAT, Bengül S., *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara 2007.

ÇETİN, Fatma G., *Siyasal İktidarın Meşrulaştırılmasında Politik Semboller: Tek Parti Dönemi (1923-1938)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

ÇOLAK, Filiz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

EVİRGEN, Behiye, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ulusal Bayramlar ve Önemli Günler (1908-1950)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2019.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1988.

KARABEKİR, Kâzım, *Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1995.

Nutuk, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1981.

SHAW, Stanford.J-SHAW, E.Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.2 (1808-1975)*, İstanbul 1994.

SMİTH, Anthony D., *Millî Kimlik*, Çev. B. S. Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Makaleler

ALKAN, Mehmet Ö., “En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-5,23 Nisan’ın Gayri Resmî Tarihi”, *Toplumsal Tarih*, No.208, Nisan 2011., ss.52-62.

AKIN, Veysi, “23 Nisan Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı’nın Tarihçesi”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 1997., ss.91-95.

BERBER, Şarika Gedikli, “Kazım Karabekir’in Saltanat ve Hilafetin İlgasına Olan Tavrının Düşündürdükleri”, *JASSS*, Volume 6 Issue 4 Nisan 2013, ss.443-460.

ÇAKIR, Gül, “Türk Ordusunun İzmir’e Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları (26 Ağustos 1922-13Eylül 1922)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/Özel Sayı, İzmir 2022, ss.35-71.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 205-218.

Geliş Tarihi: 15 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 3 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Lozan Konferansı Sürecinde Milli Ekonominin Tesisine Yönelik Kritik Bir Kongre: Türkiye İktisat Kongresi

Nilgün Nurhan KARA**

Öz

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 20 Kasım 1922 tarihinde toplanan Lozan Konferansı'nda kapitülasyonlar meselesi "Malî ve İktisadî Meseleler Komisyonu"nda ele alınmıştır. Fakat konferans sürecinde yapılan müzakereler çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramıştır. Lozan Konferansı görüşmelerine ara verildiği bu dönemde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde "Misak-ı İktisadi" kararları alınmış ve Yeni Türk Devleti'nin kapitülasyonları kabul etmeyeceği duyurulmuştur. İzmir'de iktisadi alanda bu kararlarının alınmasının sonrasında Lozan Konferansı'nın katılımcı heyetleri yeniden çalışmalarına başlamıştır. Barış için Lozan'da müzakerelerin çıkmaza girdiği bir sırada, zaferin simgesi olan İzmir'de iktisadi konuların ele alındığı bir kongrenin toplanması ve alınan kararlar dikkate şayandır. Neticede bu çalışmada, Lozan Konferansı görüşmelerine ara verildiği bir dönemde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi kararlarının etüdü amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı, İnönü, İzmir, Türkiye İktisat Kongresi, Kapitülasyonlar

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tarih Bölümü, (nnkara@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-6168-5996).

A Critical Congress for the Establishment of the National Economy during the Lausanne Conference: Turkish Economy Congress

Abstract

After the victory of the National Struggle and the signing of the Mudanya Armistice on 11 October 1922, the issue of capitulations was discussed in the "Financial and Economic Issues Commission" in the Lausanne Conference convened on 20 November 1922. However, the negotiations during the conference came to a deadlock and the negotiations were interrupted between February 4, 1923 and April 23, 1923. During this period when the Lausanne Conference was taking a break from its work, the "Pact of Economics" decisions were taken at the Turkish Economy Congress convened in Izmir and it was announced that the New Turkish State would not accept capitulations. After these decisions were taken in the economic field in Izmir, the participant committees of the Lausanne Conference started their work again. At a time when the negotiations in Lausanne for Peace came to a deadlock, the convening of a congress in which economic issues were discussed in Izmir, which is the symbol of victory, and the decisions taken are noteworthy. With this study, it is aimed to study the convening of the Turkish Economy Congress in Izmir at a time when the work was interrupted in the Lausanne Conference.

Keywords: Mustafa Kemal Paşa, Lausanne Conference, İnönü, Turkish Economy Congress, Izmir, Capitulations

Giriş

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından barışın sağlanmasına yönelik heyetler İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanarak çalışmalarına başlamışlardır. 20 Kasım 1922'de İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp- Hırvat ve ABD devletleri arasında başlayan görüşmeler, 4 Şubat 1923'de Türk heyetinin geriye çağırılması üzerine kesintiye uğramıştır. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasının iktisadi açıdan nedeni kapitülasyonlar meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'a gönderilen Türk heyetine vermiş olduğu 14 maddelik talimatnamede, kapitülasyonlar ile Ermeni talepleri konusunda ödün verilmemesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da Türkiye'yi

temsil edecek heyetin başkanlığına Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarisından dolayı İsmet Paşa'yı uygun görmüştür.¹ Burada dikkat çeken hususlar arasında, Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda karşı karşıya kaldığı en önemli konulardan biri olarak milli bir ekonominin tesis edilmesi gelmektedir. Çünkü Osmanlı'dan devralınan ekonomik model bağımsızlığını yitirmiş bir durumdadır. Lozan görüşmeleri sırasında da bu nedenlerle ekonomik alanda bağımsızlığın sağlanması öncelik verilen konulardan biri olmuş ve bu yönde yol izlenmiştir.²

İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki delegeler heyetinin Lozan'da çalışmalarına başlaması ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli oturum görüşmelerinde konu ele alınmaya başlanmıştır. Konferans'ta Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi önemli konularda süre gelen çalışmalar sonrasında anlaşma sağlanamamıştır.³

Lozan Konferansı'nda görüşmeler oldukça gergin geçmiştir Nitekim Aralık ayı ortalarına gelindiğinde durum çıkmaza doğru yöneldiğinde İsmet Paşa, 18 Aralık tarihinde Ankara'ya gönderdiği kapalı tel yazısında, görüşmelerin mevcut seyrinden dolayı, Türk yönetiminin ve ordunun hazırlıklı olmasını önermekte ve '*dört bir yandan bunalımlarla çevrili bulunuyoruz*' ifadelerine yer verdiği görülmektedir.⁴

1-Lozan Konferansı'nın Kesintiye Uğraması

Lozan Konferansı'nda görüşülen en önemli konulardan birisi olan kapitülasyonlar meselesi, Osmanlı Hükümetlerinin Tanzimat döneminden itibaren iktisadi sistem üzerindeki olumsuz etkisini kırmak üzere çeşitli girişimlerde bulunmakla birlikte bu sorunun çözümünde başarılı sağlanamamıştır.⁵

Lozan görüşmelerinde kapitülasyonlar meselesi, İtalyan baş delege Marki Garroni'nin başkanlığını yaptığı İkinci Komisyon'da 2 Aralık 1922 tarihinde ele alınmıştır. Bu oturuma, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsil eden delegeler katılmıştır.

¹ Serdar Öztürk-Fatih Yıldırım, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2009, s. 149.

² Ahmet İlyas, "Erken Cumhuriyet'te Ekonominin Millileştirilme Çabalarına Bir Örnek: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (1922-1923)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2021, Sayı 28, s.645.

³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.506.

⁴ Salahi. R. Sonyel, "Lozan Konferansı'ndan Önce, Konferans Günlerinde ve Konferansı İzleyen Dönemde İzmir'deki Durum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1994, IX, s.175.

⁵ Asaf Özkan, "Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerden Yabancı ve Gayrimüslimlerin Tasfiyesinin Nedenleri (1922-1923)", *Belleten*, Nisan 2023, Cilt: 87/Sayı: 308, s.295-296.

Garroni, Komisyonun Başkanı sıfatıyla yaptığı açış konuşmasıyla görüşmeleri başlatmıştır.

Lozan Barış görüşmelerinde Türk delegeleri iktisadi alanda ayrıcalıklar meselesi ile ilk olarak Aralık ayının başında İktisat Sorunları Alt Komisyonu'na Müttefik Devletler tarafından sunulan "Mallara, Haklara ve Çıkarlara, Borçlara ve Ticaret ve Hukuk Davalarında Sürelere İlişkin Hükümler" başlıklı bir tasarıda karşılaşmışlardır. Bu tasarıda; "1 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti'nde bulunan ve savaş sırasında Müttefik uyruklarınca denetlenen şirketlere ait olan mal, hak ve çıkarların sahiplerine geri verilmesi öngörülmüştü. Müttefikler, bu konuda kamu hizmeti imtiyazına sahip yabancı sermayeli Türk uyruklu şirketlerin, barış antlaşmasında Türk uyruklu değil; kendilerini denetleyen yabancılara uyrukluğunda sayılmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Türk Heyeti ise 4 Aralık 1922 tarihli oturumda, söz konusu şirketlerin haklarının barış antlaşmasında düzenlenmesine karşı çıkarak, Türk şirketlerinin yabancı Hükümetlerce korunmasını kabul edemeyeceklerini bildirmiştir. Türk Heyeti'nin bu tavrı, İngiliz ve Fransız delegelerin itirazlarıyla karşılaşmıştır... Türk Heyeti, yabancı sermaye sahiplerinin verilen imtiyaz karşılığında, Türk uyrukluğunda bir şirket kurmayı kabul etmiş olduklarını belirterek itirazlara cevap vermiştir."⁶

Türkiye'nin, Lozan Konferansı'nda vereceği ödünlere karşılık olarak, emperyalist devletlerin, Fransa'nın ekonomik konularda kendisine kolaylık göstereceğini umduğu fakat gelişmelerin bu şekilde olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle dönemin basınında Fransa aleyhinde yazıların kaleme alındığına dikkat çekilmektedir.⁷

20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'nda bazı konularda ilerleme kaydedilmekle birlikte Musul, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, iktisadi meseleler gibi konularda anlaşmaya varılamamış ve 4 Ocak 1923'te temsilciler ülkelerine dönmüşlerdir. Bu şartlar içerisinde barış görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Lozan'da tarafların anlaşma sağlayamadığı iktisadi konulardan biri de yabancı sermayeli şirketlerin statüsü meselesidir. Konferansın ilk döneminde süre gelen görüşmelerde TBMM Hükümeti, müttefik devletler temsilcileri tarafından yabancı sermaye karşıtlığı ile itham edilmiştir.⁸

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923-23 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramıştır. Bu süreç konferansın yeniden başlaması için çalışmaların devam ettirildiği bir dönem olurken, diğer yandan ise doğrudan ya da dolaylı olarak

⁶ Seda Örsten Esirgen, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, S.83, s.92.

⁷ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Cev. Hasan Âli Ediz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.226.

⁸ Asaf Özkan, *a.g.m.*, s.296.

birtakım gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı bu günlerde Lozan'dan dönen Türk heyeti Ankara'ya gelmiştir. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nden dönen Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir'de bir araya gelerek Ankara'ya birlikte geçmişlerdir.⁹

2-İzmir İktisat Kongresi'nin Toplanması

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir süreçte İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in başarıyla yürüttüğü çalışmalar sonrası İzmir'de toplanan Kongre Türkiye tarihinin ilk İktisat Kongresi olma özelliğini taşımaktadır. Bu kongrede yeni Türk devletinin hangi iktisadi esaslar üzerinde yükseleceğinin tartışıldığı ve Misak-ı İktisadi kararlarının alınarak duyurulduğu görülmektedir. İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunun beş ay sonrasında ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının dört ay öncesinde toplanan Türkiye İktisat Kongresi Anadolu'da verilen Milli Mücadele'nin iktisadi yönünü göstermesi açısından önem taşımaktadır.¹⁰

Milli Mücadele sonrası imara muhtaç yurt şartlarında bir yandan yeni devletin uygulayacağı ekonomik politikayı belirlemek bir yandan da müttefik devletlere iktisadi konularda uygun görülen mesajı vermek üzere 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongre çalışmalarını ile ilgili yapılan açıklamalar, alınan kararlar, yeni kurulan devletin egemenliğine zarar vermemek şartıyla yabancı sermayeyi teşvik eder nitelikte olması uygun görülmüştür.¹¹

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının sonrasında batı kamuoyunda o günlerin Türkiye'sine dair değerlendirmeler içeren yazıda; "Bu yılın sonunda, on iki maddelik bir tür misak-ı milli yayımlayan bir 'İktisat Kongresi' İzmir'de toplandı... Dünyanın hiçbir yeri, bu Asyalı yarımada ülkesi kadar tahrip edilmiş ve bitki örtüsü zengin bir toprak üzerinde en basit ürünlere indirgenmiş değildir..." denilmektedir. Burada da Lozan Antlaşması ile İzmir'de toplanan iktisat kongresinde alınan kararlara birlikte değinildiği görülmektedir.¹²

⁹ Timuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1990, Cilt: 6, Sayı 18, s.620-621.

¹⁰ A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi yazıları*, Ankara 1997, s.283'den aktaran; Nilgün Nurhan Kara, "İzmir İktisat Kongresi'nin Basındaki Yansımaları", *II. Ulusal İktisat Kongresi - Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci*, editör; Recep Kök, DEÜ Yayınları, İzmir, 2010, s. 53.

¹¹ Asaf Özkan, *a.g.m.*, s.296.

¹² Bilâl Şimşir, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s.194.

Yeni Türk devletinin iktisadi yönüne değinen yazılar o günlerin basınında mevcuttur. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde kongrenin önemine değinen ve çalışmaların devam ettiğine dair yazılar Şubat ayı başından itibaren görülmektedir.¹³ Vakit gazetesi'nin haberinde ise, "*Şark-ı karib'in* uzun süreden beri birçok savaşlara sahne olduğu ve mevcut durumda yabancıların Türkiye'ye sermaye getirmekten korktukları, barış sonrasında bile Türkiye'ye sermayenin gelebilmesi için uzun bir zaman geçmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca burada; "...Türkiye her zamankinden ziyade kendi membama istinat etmeli ve bu membain tekâmülüne ve iktisadi inkişafına ehemmiyet vermelidir. Avrupa Türkiye'nin, kendi membaıyla kendi başının çaresine bakmasına, büyük bir merakla seyirci olacaktır. Türk milletinin istikbalindeki mücadelesi, mazideki mücadelesi kadar hararetli olacaktır. İşte milleti bu mücadeleye hazırlamak nokta-i nazarından İzmir Kongresi'nin ehemmiyeti pek büyüktür."¹⁴ ifadeleri mevcut durumun basın tarafından ilgiyle takip edildiğini ve basında yer bulduğunu göstermektedir.

Lozan Konferansı'nda görüşmelerin kesintiye uğradığı süreçte İsmet Paşa gazeteler vasıtasıyla memleketi barış görüşmeleri üzerine açıklamalarda bulunurken, Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde Lozan Barış Konferansı hakkında Türk görüşünü bütün dünyaya şu ifadelerle ilan etmekte idi;

"Arkadaşlar!

Biz memleketimizi esirler ülkesi yapamayız. Lozan Konferansı'nın son müzakeresi bu nokta ile alakalıdır. Konferansın şimdilik talike uğrayışı hep aynı noktadan, aynı meseleden ileri gelmiştir. Ordularımız en büyük bir zaferi kazanmışlardı. Kendilerini durduracak hiçbir mani yoktu. Böyle bir zamanda İtilaf devletleri haklarımızı müzakere ile tasdik edeceklerini söylediler ve bizi konferansa davet ettiler. Sulh taraftarı olduğumuz için ordularımızı durdurduk, murahasalarımızı Lozan'a gönderdik. Aylardan beri müzakereler, münakaşalar cereyan etti. Fakat muhataplarımız bizimle üç dört senelik bir hesap görmüyorlar. Üç dört yüz senelik bir hesabı görmeye başlıyorlar...

Efendiler!

Bu kadar kati ve yüksek bir askeri zaferden sonra dahi bizi sulha kavuşturmaktan meneden sebepler, doğrudan doğruya iktisadi sebeplerdir. Çünkü devlet iktisadi hâkimiyetini temin ederse o kadar kuvvetli bir temel üzerinde yerleşmiş ve yükselmeye başlamış olacaktır ki artık onu yerinden kıpırdatmak mümkün olmayacaktır. Fenne, inkişafa ihtiyacımız vardır. Çok arzuya şayandır ki pek yakın bir zamanda onlar da bu hakikati itiraf

¹³ Nilgün Nurhan Kara, a.g.m., 2010, s. 60.

¹⁴ A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi yazıları*, Ankara 1997, s.283'den aktaran; Nilgün Nurhan Kara, a.g.m. s. 62.

ederler. Bütün cihanın hasretle beklediği sulhun akdine mani olmak mesuliyetinden çekinirler."¹⁵

Görüldüğü üzere 1923 yılının ilk aylarında Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e yapmış olduğu seyahatin en önemli durağı Lozan'a ara verildiği dönemde İktisat Kongresi'dir. Burada yeni Türkiye'nin ekonomik problemleri tartışılmakla birlikte, Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği beyan edilmiştir. "Bu kritik evrede, ekonomik sorunları gidermek kararları alan Türkiye İktisat Kongresi'nde savaşlardan yorgun çıkan halka ekonomik açıdan yön verilmesi ve harap olan yurdu kalkındırmak için yapılması gerekenlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır..." hedefler için çalışmaya ant içilmiştir.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa Lozan'dan dönen İsmet Paşa ile buluşmadan önce İzmir'de çalışmaların başladığı İktisat Kongresi'nin açılışında "Türkiye'nin yabancı sermayeye gereksinim duyduğunu ve bu uğurda bazı garantiler verebileceğini" vurgulayan açılış konuşması yaptığı İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda da belirtilmekte idi.¹⁷

İzmir'de toplanan kongreye katılan işçi temsilcilerinin, Türkiye'deki bütün yabancı şirketlerin millileştirilmesi yönündeki teklifinin tüccar, sanayici, çiftçi temsilcileri tarafından kabul görmemesi, yeni devletin yabancı sermayeye karşı olmadığını ortaya koymuştur.¹⁸ Lozan görüşmelerinde mali meseleler ele alınırken Türk delegelerinin dikkat çektiği hususlar ile görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde kapitülasyonlara dair alınan kararlar değerlendirildiğinde ortak noktaların bulunması dikkat çekmektedir.

Türk milletinin zafere ulaştığı günlerin tanıklarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, ülkenin iktisadi durumuna dair hatıralarında şu hususları vurgulamaktadır: "Denilebilir ki, Tanzimat'tan o güne kadar Avrupa sermayesine karşı Türk hükümetlerinin vazifesi yalnız jandarmalık yapmaktan ve onun hukukunu muhafaza etmekten ibaret kalmıştı. Memleketin hakiki ve öz evlâtları, onlardan çok geri şartlar dâhilinde kendi memleketinde, kendi ana vatanında yaşamıştı. Artık istediğimiz şey, ecnebi sermayesinin Türk sermayesinden fazla bir hukuka nail olmaması idi."¹⁹ demektedir ve bundan sonrası için mevcut beklentileri de değerlendirmektedir.

¹⁵Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s.207-208.

¹⁶Necmi Ülker, Vehbi Günay, Latif Daşdemir, *İzmir'in Sevinç Günleri, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir 2009, s.74.

¹⁷Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2015, s.164.

¹⁸Asaf Özkan, *a.g.m.*, s.295-296.

¹⁹Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.234.

Lozan'da görüşmelerin taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar yüzünden kesintiye uğradığı bir dönemde İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanması ve dünyaya iktisadi- mali alanda izlenecek yolu duyurması açısından önem taşımaktadır. Burada alınan kararlarla yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomi alanında politikası ve ayrıca yabancı sermayeye karşı bakış açısı açıklanmaktadır. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplandığı tarih dikkate alındığında Lozan'da özellikle ekonomik meselelerdeki anlaşmazlıklar nedeniyle çalışmaların kesildiği ve konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de tartışıldığı günlerdir.²⁰ Konu ile ilgili yapılan bir değerlendirmede; *"Anlaşmanın ekonomik maddeleri üzerinde anlaşmaya varmak her iki taraf içinde eşit derecede zordu... Türkler, uluslararası zeminde, çağdaş ve bağımsız bir devletin gücünü kısıtladığı ve bu sebeple kabul edilmez olduğunu ileri sürdükleri maddelerin kaldırılmasını kabul ettirmek istiyorlardı..."*²¹ ifadeleriyle durumun tespiti yapılmaktadır.

Lozan görüşmelerine ara verilmek durumunda kalınan bir süreçte İzmir'de bir İktisat Kongresi'nin toplanması, hem emperyalist devletlere karşı yaklaşımı hem de barış şartlarını belirtmek için bir vesile olarak değerlendirilmektedir. İzmir'de 17 Şubat 1923 senesinde çeşitli zümrelerden delegeleri kış şartları içerisinde toplamak eleştirilere de sebep olmuştur. Fakat o günlerde İzmir'de kongrenin toplanmasına dair basında yer verilen bir yazıda, bu faaliyetin *"bir hüsnü tesadüf addetmek"* mümkün olmadığı değerlendirilmesi paylaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış konuşmasında görüldüğü üzere hem emperyalist devletlere karşı izlenecek tutumu, hem de bundan sonra rejimin gelişme yönünü ortaya koymaktadır.²²

Mondros Mütarekesi'nin sonrasında başlayan işgallere karşı verilen istiklal mücadelesi askeri zaferle sonuçlanmasının ardından İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde bir dizi önemli kararlar alınmış olmakla birlikte sonraki yıllarda izlenecek ekonomi politikaları açısından; *"Türk, dinine, milliyetine, toprağına düşman olmayan milletlere daima dosttur. Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz, her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez."*²³ vurgusu kararlar arasında dikkat çekmektedir.

²⁰ Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Dergisi*, Yıl 2000, Cilt 3, Sayı:1, s.148.

²¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Petek Demir, İstanbul 2003, s.47.

²² Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s.38.

²³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s.305.

İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi siyasi iktidar ile ticaret hayatı arasında diyalogun oluşmasında da katkı sağlamıştır. Kongrenin toplanmasına karar verilen tarih tesadüf olmadığı gibi, toplanma biçimi, kongrede yapılan konuşmalarla birlikte alınan kararlarda da etkili olduğu ifade edilebilir. İzmir’de toplanan İktisat Kongresi çalışmalarını, Lozan görüşmelerinin ilk safhasında mali konular ile ilgili ortaya çıkan meseleler sonrasında yeni kurulan Türk Devleti hem yabancı sermaye hem de ekonomi alanında izlenecek politika olarak “bir güvence vermek istediğine bağlanabilir”.²⁴

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi 4 Mart 1923 tarihinde sona ermiştir. “Kongre’nin Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada düzenlenmesi Türk toplumunun tüm tabakalarının birliğini gösterme amacını taşımaktadır.”²⁵ Yeni Türk Devleti’nin izleyeceği yol konusunda, mevcut ekonomik güçlerin birbirleriyle çatışmaya girmeksizin ortak mesajları etkili olarak duyurulmuştur.²⁶

Lozan Konferansı’nda her konuda görüşmeler son derece çetin geçmişse de ağırlığın mali ve iktisadi konularda olduğu görülmektedir. Görüşmelerdeki gerginliklerin tırmanmasında, görüşmelerin kesintiye uğramasında mali konular ön planda olması dikkat çekmektedir. Kongrede Türk tarafının Misak-ı Milli’de yer alan hedefler doğrultusunda çalışmalarını yürüterek ekonomik bağımsızlık için büyük mücadele vermiştir. Uzun müzakereler sonucunda Türk tarafının Osmanlıdan kalan kapitülasyon sorununun kaldırılmasını sağlanması büyük bir başarı olmuştur.²⁷ Bununla Yeni Türk Devleti tam bağımsız hale gelmiş ve ülke gelişmesinde olumsuz etkileyen bu sınırlamalardan kurtulmuştur.²⁸

Zafer Toprak, Korporatist düşüncenin izlerini taşıyan kongreyi “meslekçi” ve “devletçi” bir ekonomik platform olarak nitelendirir, buna karşın kongrenin kolektivist bir yapıyı dışladığını belirtmekte ve bu yönüyle kongrenin Lozan

---

²⁴ Seda Örsten Esirgen, *a.g.m.*, s.98.

²⁴ Seda Örsten Esirgen, *a.g.m.*, s.83.

²⁵ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2010, Cilt:9, Sayı 20, s.132.

²⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s.46.

²⁷ Şerif Demir, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular”, *History Studies*, Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, s.15.

²⁸ Muhittin Gül, “Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan’da Kaldırılışı”, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XII, Sayı 1, 2010*, s.72.

görüşmelerinin tıkandığı bir sırada Batı'ya verilen bir güvence olduğunu belirtmektedir.²⁹ İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, Lozan'da yeniden görüşmelerin başlaması öncesi düzenlenmiş ve toplumda ekonomi aktörlerinin temsilcilerinin bulunduğu bir platform özelliği taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde önemli bir yeri olan İktisat Kongresi, dönemin iktisat düşüncesinin ve yeni Cumhuriyetin iktisadi yol haritasının anlaşılması açısından önemlidir.³⁰

Kongre toplandığı tarih olarak *"muhtemel batı ülkelerine subniminal mesajın verilmeye çalışılacak olması"* açısından önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Kongrenin toplanmasında Mahmut Esat Bey önemli bir rol oynamıştır. 17 Şubat 1923 tarihinde 1135 delege ile yaklaşık 3000 kişinin katılımıyla gerçekleşen kongre, Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasıyla başlamıştır. Kongreye sanayici, çiftçi, işçi tüccar gruplarının temsilcileri katılmış olup devletin ekonomik modelinin belirlenmesi konusunda çalışmalar yürütülmüştür. Kongrede kapitülasyonların kaldırılması şartıyla yabancı sermayeye karşı olunmadığına dair mesaj verilmiştir.³¹

Kapitülasyonlar meselesi Lozan Konferansı'nda *"...büyük dava olmuştur. Bunda bütün Müttefikler ve Amerika karşımızda bulunmuşlardır. Biz de meseleyi hayati davalarımızdan sayıyorduk."*³² ifadeleri o günlerde konu üzerindeki bakışı yansıtmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin köklerini bilmede, dünya anlamada, bugünü kavramada ve yarına bakmada *"hala"* çok önemli bir belge niteliğini taşımaktadır.³³ Lozan'da; *"İzmir İktisat Kongresinde, bir yandan temsilcileriyle barış masasına oturduğumuz uluslara muhteşem bir Kurtuluş Savaşı içinde doğan, gelişen, kökleşen ve tüm kurum ve kuruluşlarıyla biçimlenen bir ulusun ve onun egemen ifadesi olan Devletin 'Kimliği' hakkında uyarılarda bulunulurken, öte yandan ileride kurulacak olan 'Cumhuriyetin' ve yapılacak olan devrimlerin, özellikle Türk Hukuk Devrimi'nin 'meşruiyet' temeli olmuştur."*³⁴ denilmektedir.

²⁹ Zafer Toprak, "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", *Görüş*, Sayı 8, 1993, s.69'den aktaran Arzu Varlı, Murat Koraltürk, *a.g.m.*, s.134.

³⁰ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, *a.g.m.*, s.139.

³¹ Ahmet İlyas, "Erken Cumhuriyet'te Ekonominin Millileştirilme Çabalarına Bir Örnek: Milli İktisat Ve Tasarruf Cemiyeti (1929)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2021, Sayı 28, s.649.

³² *Lozan Barış Konferans Tutanaklar Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.291, s. VII.

³³ Zeki Hafizoğulları, "İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI S.46, 2000, s.289.

³⁴ Zeki Hafizoğulları, *a.g.m.*, s.289.

Kapitülasyonlar meselesi ile ilgili olarak Türklerin benimsediği kesin tavır, uzun tartışmalar sonrasında İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonlardan ilke olarak vazgeçmek zorunda kalmasına sebep oldu. Türk milletinin İtilaf Devletleri karşısında kazandığı zaferin ardından "emperyalist devletler, kapitülasyonlar sistemiyle yararlandıkları hukuksal ve ekonomik ayrıcalıklardan vazgeçmek zorunda kaldılar."³⁵

"İstiklal Savaşımız neticesi Lozan muahedesi bu 'kapitülasyon' (teslimiyet) zilletini attığımızı, bunun artık mevcut olmadığını, memleketimizde çalışmalarına lütfen müsaade ettiğimizi ve bu çalışmalarını sağlayabildiklerini, bazı yabancılar, bir türü anlamak istememekte..."³⁶değerlendirmesinde bulunmaktadır. Burada ifade edildiği üzere kapitülasyon ile teslimiyet eş değer görülmekte ve Lozan Konferansı'nda olduğu gibi görüşmelerin kesildiği dönemde Türkiye İktisat Kongresi'nde de konu ile ilgili tavizsiz tutumu getirmiştir.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması yeni kurulan Türk Devleti'ne bağımsızlığını ve uluslararası alanda devletin kuruluşuna hukuki dayanak sağlamıştır. Bu antlaşma aynı zamanda Osmanlı Devleti topraklarında XIX. Yüzyılın başlarından emperyalist Avrupa ülkelerinin kurdukları ekonomik düzeni değiştirerek imtiyazları, kapitülasyonları kaldırmıştır.³⁷

1923 sonrası Türkiye'de izlenen iktisadi politikalar belki İzmir İktisat Kongresi kararlarına bire bir uygunlukla yürütülmemiştir. Bunun için, Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar, 1929 Dünya İktisadi Buhranı, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi şartlar gibi birçok neden sayılabilir. "Ancak, İzmir İktisat Kongresi yarattığı ruhla iktisadi hayata yön veren insanların, yani halkın bundan böyle iktisadi politikalar üzerinde söz hakkına sahip olduğu görüşünün benimsenmesinde, iktisadi bağımsızlıktan yoksun olan bir ülkenin siyasal olarak da bağımsız olamayacağı anlayışının yerleşmesinde ve günümüze kadar uzanan benzer kongrelerin gerekliliğinin anlaşılıp kabullenilmesinde son derece önemli bir aşama olarak değerini her zaman korumuştur."³⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sonrasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, "yeni kurulan Türkiye'nin süngülerle değil, endüstri araçlarıyla kurulduğunu dünyaya gösterecekti."³⁹ Bu dönemde yürütülen faaliyetlerin sonucu Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde

³⁵ A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.330.

³⁶ Ziyad Ebüzziya, *Dış Politika Yazıları*, Cemre Yayınevi, İstanbul 1994, s. 41.

³⁷ Seda Örsten Esirgen, *a.g.m.*, s.83.

³⁸ Erkan Serce, *İzmir İktisat Kongresi*, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı, İzmir 2004, s.9.

³⁹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Ayhan Tezel, Sander yayınları, İstanbul 1978, s.559.

imzalanan antlaşma karşılıklı müzakereye dayanarak imzalanan tek barış antlaşması olmuştur.⁴⁰

İzmir İktisat Kongresi yapılmış, Lozan Antlaşması imzalanmış, uzun yıllar süren savaş durumu son ermiş ve Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.⁴¹ İzmir’de toplanan İktisat Kongresi “o sırada Türkiye’de egemen ruh halini yansıtmaması açısından” anlamlı olarak nitelenirken, 1923 sonrası dönemde Türkiye’nin yabancı sermayeye çağrılar yaptığı belirtilmektedir.⁴²

Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanmasının ardından Türk Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri ile eşit şartlarda Lozan Antlaşması’nı imzalamış ve milletlerarası alanda bağımsız bir devlet olarak yer almıştı. Bundan sonra Yeni Türk Devleti, bağımsızlığına sınırlama getirebilecek muhtemel milletlerarası bağlardan uzak kalarak, barışçı bir politika takip etmiştir.⁴³

Sonuç

Türkiye İktisat Kongresi’nin Lozan’da ele alınan iktisadi meseleler açısından değerlendirildiğinde; Batılı devletlerin Türkiye’nin izleyeceği yol konusunda tereddütlerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu açıdan kongrenin toplanması ve kongrede alınan kararlarla aynı zamanda batılı devletlere mesaj verildiği ifade edilebilir. Türkiye’nin geleceği açısından önemli bir kongreye Mustafa Kemal Paşa katılmış ve yapmış olduğu açış konuşmasında da önemli hususlara değindiği görülmektedir. Makalede o günlerin basınında da yer verildiği üzere İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi’nin toplanması bir “hüsnü tesadüf” olarak değerlendirilemez. Sonuç itibarıyla askeri alanda kazanılan zaferlerin siyasi ve iktisadi zaferlerle taçlandırılacağı bir dönemde önemli bir gelişme olarak ifade edebilir.

⁴⁰Mehmet Gönülöb, Ömer Kürçüoğlu, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1985, Cilt I, Sayı 2, s.453.

⁴¹Vehbi Emre Yıldırım, *Atatürk Dönemi Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkileri*, Egeus Yayınları, İzmir 2015, s.32.

⁴²François Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.11.

⁴³Semih Yalçın, *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara 2000, s.195

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2015.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Ebüzziya, Ziyad, *Dış Politika Yazıları*, Cemre Yayınevi, İstanbul 1994.
- Georgeon, François, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Petek Demir, İstanbul 2003.
- İvanoviç Aralov, Semyon, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- Kınross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Ayhan Tezel, Sander yayınları, İstanbul 1978.
- Ökçün, A. Gündüz, *İktisat Tarihi yazıları*, Ankara 1997.
- Serçe, Erkan, *İzmir İktisat Kongresi*, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı, İzmir 2004.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- Şimşir, Bilâl, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- Ülker, Necmi- Günay, Vehbi- Daşdemir, Latif, *İzmir'in Sevinç Günleri, Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir 2009.
- Yalçın, Semih, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara 2000.
- Yıldırım, Vehbi Emre, *Atatürk Dönemi Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkileri*, Egeus Yayınları, İzmir 2015.

Makaleler

- Demir, Şerif, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular", *History Studies*, Volume 5 Issue 4, Special Issue on Lausanne, July 2013, (ss.1-17).
- Ertan, Timuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1990, Cilt: 6, Sayı 18, (ss.615-626).
- Gönlübol, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1985, Cilt I, Sayı 2, (ss. 451-474).
- Gül, Muhittin, "Kapitülasyonlar: Kaldırma Teşebbüsleri ve Lozan'da Kaldırılışı", *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XII, Sayı 1, 2010*, (ss.70-99).
- Hafızoğulları, Zeki, "İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, S.46, 2000, (ss. 289-313).
- İlyas, Ahmet, "Erken Cumhuriyet'te Ekonominin Millileştirilme Çabalarına Bir Örnek: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (1929)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2021, Sayı 28, (ss.645-660).
- Kara, Nilgün Nurhan, "İzmir İktisat Kongresi'nin Basındaki Yansımaları", *II. Ulusal İktisat Kongresi - Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci*, Editör; Recep Kök, İzmir, 2010, (ss.53-67).
- Koç, Ceyhan, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", *Atatürk Dergisi*, Yıl 2000, Cilt 3, Sayı:1, (ss.145-167).
- Lozan Barış Konferans Tutanaklar Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.291, s. VII.
- Örsten Esirgen, Seda, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, S.83, (ss. 87-114).
- Özkan, Asaf, "Türkiye'de Yabancı Sermayeli Şirketlerden Yabancı ve Gayrimüslimlerin Tasfiyesinin Nedenleri (1922-1923)", *Bellekten*, Nisan 2023, Cilt: 87/Sayı: 308, (ss.293-331).
- Öztürk, Serdar-Yıldırım, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü Ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2009, (ss.145-165).
- Sonyel, Salahi. R., "Lozan Konferansı'ndan Önce, Konferans Günlerinde ve Konferansı İzleyen Dönemde İzmir'deki Durum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1994, IX, (ss.175-181).
- Toprak, Zafer, "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", *Görüş*, S. 8, Mart 1993, (ss.64-69).
- Varlı, Arzu- Koraltürk, Murat, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2010, Cilt:9, Sayı 20, (ss. 127-142).

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 219-241.

Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Farklılığıyla Öne Çıkan Lozan Barış Konferansı ve Bu Konferansın Akşam ve Yeni Asır Gazetelerine Göre Kıymeti (1935-1944)

Yaşar ÖZÜÇETİN**

Melih TUĞCU***

Öz

Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nı uygulanmaz duruma getirmiş, yeni kurulan bağımsız Türk devletini, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve diğer başlıca devletlerin makul gördüğünü ve kabul ettiğini ortaya koyan uluslararası özellikte bir belge olmuştur.

Lozan Antlaşması ile mücadelede siyasî istikamet ve hedefleri belirleyen Misak-ı Milli hükümleri dönemin şartları nezdinde önemli bir oranda gerçekleştirilmiştir.

Lozan Antlaşması'ndan anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne dikkat çekmiş, bu bağlamda Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarına da tanıklık etmiş olan "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Lozan Antlaşması'nın bir imparatorluğun asırlar mahsulü olan çürüklerini temizleyerek genç ve dinç bir devletin şerefli temellerini attığı ortaya konulmuş ve Lozan Antlaşması; "Lozan bir enerji mahsulü olduğu

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., (yozucetin@ahievran.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5011-942X).

*** Tarihçi, (melihtc87@gmail.com), (Orcid: 0009-0005-4495-7861).

kadar bir enerji kaynağıdır. Lozan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dâhili hamlelerine destek olacak şekilde çerçeveleyen bir anayasadır” şeklinde görülmüştür.

Lozan Antlaşması'nın, bünyesinde gençliğin ruhunu her zaman aydınlatacak ışığı saklı tuttuğu açıkça söylenmiş, Lozan'ı elde bulundurmanın onu gerçekleştirmek kadar güç bir iş olduğu vurgulanmış ve bu durum; *“Lozan Muahedesinin her yerinde, her cümlesinde büyük bir imanın ifadesi vardır. Her kelimesi hürçün bir incelemenin sık eleklerinden geçmiştir. Lozan, bir azmin bir kanaatin, bir imanın mahsulüdür. Genç nesli altından kalkılmaz müşküllerin nasıl halledilebileceğine inandıracak, ona çalışmanın vatan hizmetinde nasıl olacağını gösterecek mektep, bu terbiye ocağıdır”* tarzında kabul edilmiştir.

Gazete yazıları, herhangi bir konu ya da günlük olaylara ilişkin görüşlerin, düşüncelerin ayrıntılara inmeden anlatıldığı gazete veya dergilerde yayımlanan kısa yazılar olup, anlamlandırma çerçeveleri izlenebilen metinlerdir. Bu amaçla araştırmada, Lozan Antlaşması'nın anlam yükü, bu antlaşmanın oluşturduğu ortak alan ve muhtelif gazete yazıları incelenmiştir.

Araştırmada amacı, evrenin özellikleri hakkında bilgi toplamak, kişileri, durumları veya olayları tam ve doğru olarak betimlemek olan araştırma modeli esas alınmış, “Akşam” ve “Yeni Asır” gazeteleri yazılarından ve telif-tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Misak-ı Milli, İsmet İnönü, Yeni Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti

The Lausanne Peace Conference Standing Out With Its Difference and Its Value According To Akşam and Yeni Asır Newspapers (1935-1944)

Abstract

The Treaty of Lausanne made the Treaty of Sèvres inapplicable and was an international document that demonstrates that the newly established independent Turkish state, the victors of the First World War, and other major states considered and accepted reasonable.

The provisions of the National Pact, which determined the political direction and targets in the struggle with the Treaty of Lausanne, were realized to a significant extent in the context of the conditions of the period.

The thought and object that was understood from the Treaty of Lausanne and reminded of it attracted attention, and in this context, the essence of the opinions and evaluations made in the newspapers "Akşam" and "Yeni Asır", which also witnessed the National Struggle and the first years of the Republic, manifested itself as follows;

It has been revealed that the Treaty of Lausanne cleared the decays of an empire, which was the product of centuries, and laid the honorable foundations of a young and vigorous state and Treaty of Lausanne was seen as; *"Lausanne is an energy product as well as an energy source. Lausanne is a constitution that frames the internal moves of the Republic of Turkey"*.

It has been clearly stated that the Treaty of Lausanne reserves the light that will always illuminate the spirit of the youth. It was emphasized that holding Lausanne was as difficult as realizing it. It is accepted as *"There is an expression of great faith in every sentence of the Treaty of Lausanne. Every word has passed through the frequent sieves of vicious scrutiny. Lausanne is the product of a determination, a conviction, a belief. The school that will make the young generation believe how insurmountable difficulties can be solved and show them how to work in the service of the country is this training center"*.

Newspaper articles are short articles published in newspapers or magazines in which opinions and thoughts on any subject or daily events are explained without going into details, and they are texts whose meaning frames can be followed. For this purpose, the meaning load of the Treaty of Lausanne, the common area created by this treaty and various newspaper articles were examined.

The research model, whose purpose is to collect information about the characteristics of the universe and to describe people, situations or events fully and accurately, is based on. The articles and copyright-reviewed works of the Akşam and Yeni Asır newspapers were used.

Keywords: Treaty of Lausanne, National Pact, İsmet İnönü, New Turkish State, Republic of Turkey

Giriş

Lozan Antlaşması, yeni Türk devletinin siyasî, hukukî ve iktisadî bağımsızlığını resmî olarak kaydedildiği önemli bir vesika olup, I. Dünya Savaşını sona erdiren diğer antlaşmalardan farklı, hâlâ yürürlüktedir. Zira bu durum, istisnasız tarafların hepsinde milletlerin hayat haklarına saygı ve adalet hislerinin öne alınmasıyla mümkün olabilmiştir. Lozan Antlaşmasından bu yana

izlenen dürüst, samimi politika sayesinde Türkiye'nin barışın sağlam bir ayağı olduğu kabul edilmiştir.

Lozan Antlaşması, yeni nesli altından kalkılmaz zorlukların nasıl çözüme kavuşturulabileceğini gösterecek bir mekân olarak sayılmış, Türkiye'nin idamı demek olan Sevr Antlaşmasının, gene aynı büyük devlet delegelerine yırttırılan bir belge olmuştur.

Bu çalışmada araştırmanın içeriğine uygun, farklılığı ile dikkat çeken ve mücadelenin siyasî safhasını oluşturan Lozan Antlaşmasının 1935-1944 aralığında "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde tâbi tutulduğu değerlendirme ele alınmıştır. Zira Lozan Antlaşması, ülkenin her açıdan yükseltme hamlelerinde yolu açan rehber vazifesi görmüştür.

Lozan Antlaşması öncesi bu antlaşmayı mecburi kılan gelişmeler söz konusu idi.

1. Lozan Barış Konferansı Öncesi Başlıca Gelişmeler ve Mevcut Durum

Osmanlı Devletinin idam fermanı olan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması, uygulamaya konulmuş ve Türk milleti direnmek mecburiyetinde kalmıştı¹. Anadolu halkı tarafından ülkenin farklı bölgelerinde askerî ve silahlı direniş teşkilatları oluşturulmuş ve kongreler toplanmıştı². Mustafa Kemal Paşa'nın ön ayak olmasıyla Müdafa-ı Hukuk cemiyetleri ve kongreler aracılığı ile halk teşkilatlandırılmış³, Misak-ı Millî, Mebuslar Meclisi tarafından 17 Şubat 1920'de kabul edilmiş, ancak İstanbul 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından iş-gali atlatamamıştı.

Heyet-i Temsiliye tarafından millî ve mahallî kongrelerde alınan kararlar özenle yerine getirilerek "Geçici Hükûmet" görevi ifâ edilmiş, 19 Mart 1920 tarihli "İntibâhat Tebliği" yayınlanmış ve yeni bir yapının vücuda gelişine giden hukukî yol aralanmıştı. 23 Nisan 1920 Cuma günü "*Makamı muallâyî hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yed-i ecanipden tahlis ve taarruzatı defî mak-sadına matuf olarak teşekkül eden...*"⁴ Büyük Millet Meclisi toplanmıştı.

¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul, 1985, s. 164.

² Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. (Önsöz IX).

³ Fahri Çoker, *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 4.

⁴ Bkz. 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi; *TBMM Kavanin Mecmuası*, D. I, C. I, No: 2, TBMM Matbaası (Üçüncü Basılış), Ankara, 1943, s. 2.

23 Nisan 1923 Cuma günü tarihî görevine başlamış olan meclisin 24 Nisan 1920 toplantısında Mustafa Kemal Paşa tarafından Mondros Mütarekesi'nin imzasından B.M.M.'nin Türk milletinin mukadderatına el koyduğu güne kadar geçen siyasi olaylar ve gelişmelerin bir tarihçesi dile getirilmişti. Meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı BMM reisliğine seçmiş, 25 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yedi kişilik bir muvakkat icra heyeti seçilerek bilfiil hükümet işlerine de el konulmuştu.

Yunan ordusu, Paris'te tespit edilen ve Osmanlı delege heyetine tebliğ edilmiş olan Sevr Antlaşmasının kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla 22 Haziran 1920'de ileri harekâta başlamıştı⁵. Uşak işgal edilmiş, Nazili'ye gelmişti. Toplanan "*Şûrayı Saltanat*" 22 Temmuz 1920'de "*zayıf bir mevcudiyeti mahva tercih edilmeye değer*" görerek antlaşmanın kabul ve onanmasına karar vermişti⁶. B.M.M., 10 Mayıs 1920 tarihli toplantısında Sevr Antlaşmasını imzalanın ve bunu onayan şûrayı saltanatta bulunanların vatan hıyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmalarını karar altına almıştı⁷.

Yunanlılar, Bursa ve Uşak bölgelerinden Eskişehir ve Afyon istikametlerinde ileri harekâta geçmişler, ancak 11 Ocak 1921'de eski mevzileri olan Bursa civarına geri çekilmek durumunda kalmışlardı⁸. Anadolu'da Türklerce herhangi bir mukavemet gösterilmeyeceğini sanan İtilâf devletleri durdurulmaya başlanmış, Fransız ve İtalya hükümetleri, Sevr Antlaşmasının ölü doğmuş bir antlaşma olduğunu, onun bazı hükümlerini yumuşatmak gerektiğini anlamışlardı⁹.

İtilâf devletleri, Londra'da Sevr Antlaşmasının esaslarına dokunmayan değişiklikler yapacaklarını, ancak bu değişikliklerin önceden Yunanlılar ve Türkler tarafından kabul edilmesini ileri sürmüşlerdi. Türk delege heyeti ilk olarak Anadolu'nun boşaltılmasını talep etmiş, Yunanlılar ise ne değişikliği ne de boşaltmayı kabul etmemiş, 10 gün sonra ordularını taarruza geçirmişlerdi.

---

⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995, s.115-116.

⁶ Cemil Kılıçoğlu, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006, s. 229.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Özüçetin, Y. ve H. Mehmet Dağistan, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, Nisan 2011 (252- 281).

⁸ Yücel Özkaya, "I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması" Prof. Dr. Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara, 1981, s. 229-247.

⁹ Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış* 3/5, 2009, s.145.

Yunan ordusu, 23 Mart 1921’de Bursa’dan İnönü, Uşak’tan da Afyon istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Ancak, 7 Nisan 1921’de Afyon’u boşaltarak geri çekilmişti¹⁰.

Yunanlılar, 10 Temmuz 1921’de İnönü-Kütahya hattına cepheden taarruz ederek Türk ordusunu yok etmek arzusunda olmuşlar, Türk ordusu, Eskişehir hattına çekilmiş, 18 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Karargâhına gelen Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanına ordunun tertip edilip kuvvetlendirilmesini imkân altına almak amacıyla Sakarya’nın doğusuna kadar çekilmesinin doğru olacağı direktifini vermiş, kuvvetler de 25 Temmuz 1921’de Sakarya’nın doğusuna çekilmişti¹¹. Sakarya gerisine çekilme, halkın maneviyatı üzerinde de hissedilir bir sarsıntı meydana getirmiş ve mecliste bunun ciddi belirtileri görülmüştü. Yapılan tartışmalar neticesi son çare ve tedbir olarak Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesi gerektiği anlayışı genelleşmişti. 5 Ağustos 1921’de meclis, “*selâhiyetini meclis namına fiilen istimale mezun olmak üzere*” Mustafa Kemal Paşa’ya bırakmıştı¹². Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921’de Polatlı’daki cephe karargâhına giderek ordunun başına geçmişti. Yunanlılar, 13 Ağustos 1921’de ilerlemeye başlamışlar, 10 gün içinde Sakarya savunma hattına dayanmışlardı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 22 gündüz 22 gece devam eden bu savaşı şahsen idare etmiş ve zafer elde edilmişti¹³. Sakarya Zaferi, T.B.M.M. Hükûmetinin ve ordularının kudretini esaslı bir suretle dünya kamuoyuna tanıtmış oluyordu.

Bir taraftan ordunun son zaferini sağlayacak bir taarruz için hazırlanırken öte taraftan da İtilâf devletlerinin düşünce ve ruh hallerinin anlaşılması amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Avrupa’ya gönderilmişti¹⁴. Yusuf Kemal Bey, henüz ülkeye dönmeden 22 Mart 1922’de İtilâf devletleri dışişleri bakanları, Türk ve Yunan hükûmetlerine iki taraf arasında 10 km. askerden boş bir saha, insan ve mühimmat takviyesinin olmaması ve üç ay süre ile mücadeleye ara verilmesine ilişkin bir mütareke teklifinde bulunmuşlardı. Ordusu

¹⁰ Özkaya, *a.g.e.*, s. 229-247.

¹¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s. 328-334.

¹² Başkomutanlığı, 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla kendisine verilmiş, bu kanun 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922’de üçer ay, 20 Temmuz 1922’de ise süresiz olarak uzatılmış olan Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922 günü cepheyi teftiş etmek üzere Ankara’da ayrılacağı sırada B.M.M.’ne gizli bir toplantıda henüz neden taarruza geçmediğini; “*yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz hiç taarruz etmemekten daha fenadır*”; şeklinde belirtmekte idi; Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994, s. 431.

¹³ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 419-420; Burak Çınar-Haldun Yalçınkaya, “Blitzkrieg’in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz”, *CTAD*, 9, 2009, s.86.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.105-106.

hazırlığa muhtaç olduğundan Yunan tarafı mütareke teklifinin kabul etmiş, Türk tarafı ise mütareke şartlarının Türk ordusunun kudretini gevşetmek için ileri sürüldüğünü anlamakla beraber ret cevabı vermeyi uygun bulmamış, karşı şartlar ileri sürmüştü¹⁵.

T.B.M.M. Hükûmetinin karşı mütareke tekliflerini hazırladığı sırada Paris'te toplanan dışişleri bakanları konferansının 26 Mart 1922'de bir notası daha alınmıştı. Bu notada tekliflerin Sevr Antlaşmasının esaslarını ortadan kaldırdığı, sadece değiştirdiği görülmüştü. T.B.M.M. Hükûmeti, 5 Nisan 1922'de ordu başında cephede bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçerek kararlaştırıp verdiği cevapta; mütarekeye esas olmak üzere Anadolu'nun boşaltılmasını şart koşmuştu. Bu teklif reddedildiği için mütareke yapılmamıştı¹⁶. 22 Nisan'dan Türk tarafı mütareke işinde uzlaşılmasa bile barış görüşmelerinin devamını sağlamak üzere İzmir'de bir konferansın toplanmasını teklif etmiş, ancak de bir netice alınamamıştı. Zaten barış görüşmelerinden müspet bir şey çıkacağı ümit edilmemekte idi¹⁷.

Haziran 1922 ortalarında taarruza geçmek kararı artık verilmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e Batı Cephesi Karargâhına gelmiş¹⁸, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabahı için düşmana taarruz emrini vermişti. Düşman ordusu, Dumlupınar'da Gazi'nin bizzat idare ettiği 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşında tamamen yok edilmiş veya esir alınmıştı. Düşman ordusunun başkomutanı General Trikopis iki gün sonra teslim olmak zorunda kalmıştı¹⁹.

Ordunun İzmir'e doğru ilerleyişi sırasında İtilâf devletlerinin bir mütareke aracılığı olmuş²⁰, 9 Eylül Cumartesi sabahı İzmir kurtarılmış, bu mütareke teşebbüsü neticesiz kalmıştı.

---

¹⁵ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 438; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, İstanbul, 1994, s. 130.

¹⁶ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁷ Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s.146,148; Cihat Akçakayahoğlu, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)*, Ankara, 1980, s. 377; *Türk İstiklâl Harbi C. II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 1969, s. 38; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 307.

¹⁸ Kemal Atatürk *a.g.e.*, s. 455.

¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım: 6 Kitap 3, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları* Ankara, 1994, s. 79-80; S. Yüceer, "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Milli, *Yeni Türkiye*, Misak-ı Milli Özel Sayısı, 23/93, 2017, s. 141; Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 456; *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım 6, Kitap 3, Büyük Taarruzda....*, s. 79-80.

²⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Ankara, 1984, s. 473.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920’de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922’de kaldırılmış ve elde edilen bu zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştı²¹. Harekât ve istikamet henüz yabancı işgali altında bulunan diğer vatan topraklarına çevrilmişti. İstanbul ve boğazları işgalleri altında bulunduran İtilâf devletleri telaşa düşerek Türk taleplerini barış yoluyla yerine getirmeyi menfaatlerine daha uygun görmüşlerdi. Dolayısıyla, Mudanya’da askerî bir konferansın yolu açılmıştı²².

Türk orduları, Bursa’yı geri almış, Trakya’yı yeniden elde etmek üzere İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde başlatılmış olan harekâtı sürdürmekte idiler. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yaklaşan Türk birliklerinin İngiliz kuvvetleri ile karşı karşıya gelme ihtimali ortaya çıkınca İstanbul’daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Maurice Cesar Joseph Pelle, İzmir’e gitmiş 19 Eylül 1922 günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü²³. Daha sonra Franklen Bouillon, İzmir’e gelmişti. Yeni bir savaşa cesaret edemeyen müttefik devletler, 23 Eylül 1922’de bir nota ile bir toplantı yapılmasını önermişler, bu toplantıda askerî harekâtın durdurulması ve bir konferansın toplanması üzerinde durulmuştu. Bu konferansı toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilaf devletleri tarafından belirlenecek olan bir hattın gerisine çekilmesi için çaba sarf edecekleri sözü veriliyordu. Türk tarafının 30 Eylül 1922’de verdiği cevabî notada verilen teminat karşısında Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale istikametinde ilerlemeyecekleri dile getirilmişti. Ayrıca, Edirne dâhil Trakya’nın Meriç Nehri batısına kadar hemen boşaltılması şartıyla görüşmelere Mudanya’da başlanabileceği ifade edilmişti. Nihayet Türk kuvvetlerinin Çanakkale Boğazına yaklaşması sonrası yapılan mütareke önerisi kabul edilmişti. Mütareke, 3 Ekim’de Mudanya’da başlamış, müttefik devletlerin temsilcileri Türkiye’nin talebini kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardı. 11 Ekim 1922’de mütareke imza edilmişti. Askerî safhası bu şekilde sona eren mücadelenin siyasi safhasına gelinmişti.

²¹ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1-Sloven Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmeler Sovyet Rusya; 972, s. 11; Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurer Uğurlu, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000; Yavuz Ünsal, *İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk “Mustafa Kemal’in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi*, TTK Yay., Ankara, s. 112; Kemal Atatürk, *A.g.e.*, s. 675-676.

²² Türkgeldi, *a.g.m.*, s. 146, 148; *Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 38.

²³ Bilal N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999; s.79; Naşit Haklı Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971, s. 26; Ahmet Emin Yaman, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, 1996, s. 192.

2. Lozan Barış Konferansında Tutulan Yol ve Antlaşmanın İmzalanması

TBMM Hükûmetinin Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ettiği sırada İtilaf devletlerine verdiği bir notada konferansın toplanması teklifinde bulunmuşlardı. Müttefikler, 27 Ekim 1922’de bu notaya verdikleri cevapta; Lozan’a görüşmelerde ikilik çıkararak antlaşmada belirleyici olmak amacıyla Ankara ve İstanbul Hükûmetini birlikte davet etmişlerdi²⁴. Ankara Hükûmeti bulunduğu uyarıda Türk milletini TBMM’nin temsil edeceği ifade edilmiş, İstanbul Hükûmetinin davet edilmesinin Mudanya Mütarekesinin ruhuna aykırı olduğu, böyle bir konumda Ankara Hükûmetinin konferansa katılmayacağı bildirilmişti. Bu durumun önüne geçilmesini, saltanatın 1 Kasım 1922’de kaldırılması kolaylaştırmıştı²⁵.

Cephelerde mücadele eden, başarılı bulunan ve Mudanya tecrübesine sahip olan İsmet Paşa, Yusuf Kemal (Tengirşenk)’in 24 Ekim 1922’de istifası sonrası dışişleri bakanı olarak Lozan’a gitmek üzere baş delege olarak belirlenmişti²⁶. Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) ve Sinop Milletvekili ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey’de delege olarak seçilmişlerdi²⁷. Heyete esası, Misak-ı Millî olan 14 maddelik bir talimatname verilmişti²⁸.

²⁴ A Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy’un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957, s.88; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973, s.2.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24, İ. 130, C. 2, 1.11.1338, s.314; Hasan Demirci, 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanna) Barış Antlaşması’nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, *Ansay*, S. 2 Kasım 2017, s. 248.

²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, 13. Baskı, İstanbul, 1973, s. 682; TBMM gizli *Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 121, C. 3, 2 Teşrin-i sani 1338), s.1001-1006; Selâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.294-295; Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul, 1933, s.5.

²⁷ Heyette isimleri bulunanların listesi için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s.79; Mahmut Bolat, “*Hasan Saka (1885-1960)*”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/> (Erişime Açılma Tarihi: 29.10.2020).

²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay. ATASE Yay., Ankara, s.117-118; Ömer Kürkçüoğlu-Çağrı Erhan, “Lozan Görüşmeleri”, *Yaşayan Lozan* (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2003, s. 40-41; Bu talimata ilave olarak, Doğu sınırında bir Ermeni yurdu olamayacağı aksi halde görüşmelerin kesileceği, Irak sınırında Süleymaniye, Kerkük ve Musul’un talep edileceği ve İngiltere ile bazı iktisadî ayrıcalıkların görüşülebileceği, Suriye sınırının daha güneye ve güneydoğuya çekilmesi, adalar hususunda duruma göre davranılması ve Anadolu’ya yakın adaların talep edilmesi de belirtilmişti.

13 Kasım'da başlaması gereken görüşmeler, İngilizlerin uğraşları neticesi 20 Kasım'a ertelenmiş, konferans, 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan kentindeki Mont Benon Gazinosu'nun salonunda açılmıştı²⁹. İsmet Paşa, müttefikleri ayrıcalıklı hâle getiren oturma düzenine itiraz etmiş, Türk delegasyonu Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan delegeleriyle değil İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleriyle aynı masaya oturmuştu. İsmet Paşa, açılış merasiminde konuşma arzusunu kabul ettirmiş, konferansın ilk günü yaptığı konuşmada; Türk milletinin hiçbir kurtuluş ümidinin kalmadığını anlayarak istiklalini sağladığını, ızdıraplar çektiğini var olma ve istiklal hakkı ile barış ve sükûn için büyük bir mevki elde ettiğini, barışın, devletlerin birbirlerinin haklarına ve hürriyetlerine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceğini söyleyerek hak ettikleri taleplerdeki kararlıklarını ortaya koymuştu³⁰. Dolayısıyla iki tarafın eşit şartlarda görüşmesi mümkün hâle gelmişti. Müttefik devlet temsilcileri kendilerini I. Dünya Savaşının galibi olarak görürken³¹, Türk tarafı ise bunu reddedip kendilerinin 1922 yılının galibi olduklarını hissettiriyorlardı.

Konferansta görüşülecek hususlar, sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki olmayıp, Türkiye ile İtilaf devletleri arasında üç dört yüzyıllık olan meselelerdi. Türk tarafı ulaştığı başarı neticesi elinde Misak-ı Millî ile konferansa katılmakta³², İtilaf devletleri ise Musul meselesi ile boğazların statüsü, borçlar, kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularına öncelik vermekte idiler³³.

Konferansın tüzük taslağında yapılacak çalışmalar "Doğu Meselesi Hakkında Konferans" olarak adlandırılmış, İsmet Paşa buna itiraz ederek sadece "Lozan Konferansı" denmesinin yeterli olacağını öne sürmüştü. Zira "Doğu Sorunu" ya da "Şark Meselesi" kavramının çağrıştırdıkları kaygı uyandırıcı idi.

²⁹ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, TTK Yayını, Ankara, 1990, s.103-104; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 58; Konferansta, Türkiye haricinde yer alan ülkeler şunlardı; müttefik devletler olarak İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; görüşmelerin tamamına çağrılanlar Amerika Birleşik Devletleri, Romanya, Sırp-Hırvat Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmelere Sovyet Rusya; boğazlar ve Batı Trakya'ya ilişkin görüşmelere Bulgaristan; kapitülasyonlar ve muhtelif borçlarla ilgili görüşmeler Belçika ve Portekiz; E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s.135; Bengül Bolat-Suzan Ertürk, "Lozan Barış Antlaşması'nda Bulgaristan", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (13-15 Kasım 2013 Ankara), Atatürk Araştırma Merkez, Ankara, 2015, s.75-91.

³⁰ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Cilt I, Kitap 1, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1993, s.3-4.

³¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971, s. 25.

³² Josef Grew, *Atatürk ve İnönü*, (Çev. M. Aşkun), İstanbul, 1966, s. 13.

³³ Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 578.

Sonunda bir orta yol bulunmuş “Yakındoğu Sorunları Hakkında Lozan Konferansı” adı üzerinde uzlaşma sağlanmıştı³⁴.

İngiltere temsilcisi Lord Curzon, İtilaf devletleri adına hareket eden kimseleri bir grup olarak tutmakta, kendileri için önceliği olan konularda müspet gelişmeler gözlenmemesi durumunda konferansın hızını kesmekte ve diğer konulara geçilmesini engellemekte idi. Curzon, zıtlasmalar ile karşılaştığında bağlantıyı kesmeksizin geçiştirmekte, Fransa ve İtalya'nın ortak önceliği olan hususları görüşmeye açmakta ve güya Türklerin ayak dirediğini herkese göstermiş olmakta idi.

İsmet Paşa, konferansta ödün vermemek ve diplomatik temasta başarısızlığa sebep olmamak için gözler vaziyette zaman kazanmaya çalışmakta idi. Mütteliklerin dayatmacı bir anlayışla arkada bulunan Sevr şartlarını getirme çabası içerisinde olmaları, İsmet Paşa'nın tedbirli ve ölçülü olmasını gerekli hâle getirmişti³⁵.

Türkiye'nin tuttuğu yol ve yöntem, mütteliklerle ayrı ayrı anlaşmaya varmak, sonra da İngiltere'yle uğraşmaktı. Ancak, İngiltere müttelik sıralarını dikkatle titiz tutmuş ve görüşmeleri çıkmaza sokmanın üstesinden gelmişti. Bu durum karşısında İsmet Paşa, öncelikle İngiltere ile uzlaşmak isteyecekti. Dolayısıyla diğer hususlarda bağlantının kesilmesi ihtimali hafifleyecek ve arzu edilen barışın yolu tıkanmamış olacaktı.

Görüşmeler gündün güne çözülmesi güç, karışık bir hâle geliyordu. Türk tarafı bir yandan da telgrafla iletişimde zorluklar yaşamakta idi. Ankara'ya telgrafların ulaşması ve cevapların gelmesi gecikiyordu. Bu gecikmeler dâhilde endişe yaratırken muhatapların daha etkili duruma gelmesini sağlamakta idi. Nitekim İngilizler, telgraf hatlarına giriyor, Ankara ile Lozan arasındaki iletişimden haberdar oluyorlardı³⁶.

Yeni meseleler gündeme geldikçe görüşmeler içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Curzon tarafından Musul ve boğazlar meselelerinde görüşmelerin arzu edilen duruma getirilebilmesi için boğazlar yönelik Türklerle Ruslar arasında

³⁴ Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.108-113; Yasin Kayış, “Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması”, *Ana Hatları İle Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (Editörler, Ersin Müezzinoğlu-Latif Pınar- İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, I. Baskı İstanbul, 2019, s.149.

³⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 2, Ankara, 1989, s. 88.

³⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 130; Keith Jeffey-Alan Sharp, “Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı”, *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer*, Ankara, 1994, s.146.

bir pürüzü hazırlanmış³⁷, boğazlar meselesi prensip olarak İngiltere lehine çözümlenmiş, kendisi açısından diğer öncelikli husus Musul meselesi kalmıştı³⁸. Ayrıca, İngiltere, İtilaf grubunu sağlam tutmak için iktisadî hususlardan ve kapitülasyonlardan yararlanmakta idi³⁹. Görüşmeler, Musul meselesi dolayısıyla çıkmaza girmişti. Barışa yönelik umutlar azaldıkça her iki taraf için de askerî seçenekler ön plana çıkmakta idi.

27 Ocak 1923'te resmî faaliyetler tamamlanmış, Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadî-malî hususlar ve Musul meselesi çözüme kavuşturulamayan konular olmuş, konferans 4 Şubat'ta kesilmişti⁴⁰. Ankara'dan geri dönme talimatı alan Türk heyeti kendilerine sunulan bir anlaşma taslağına, karşı bir teklifte bulunmuş, nihayet konferans bir sonuç elde edilmeksizin dağılmıştı⁴¹.

³⁷ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I...s.* 248.

³⁸ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 242; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I...s.* 201; S.İ., Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967, s.182; Mahmut Bolat, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2006, s. 63

³⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 291.

⁴⁰ Ali Naci Karacan, *A.g.e.*, s. 216.

⁴¹ İsmet Paşa, 14 Şubat'ta İstanbul'a dönmüş; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984, s.335; Vekiller Heyetine bilgi vermiş, 21 Şubat 1923 tarihli meclis gizli oturumunda görüşmenin safhalarını, karşılıklı önerilerin muhtevalarını ve kesintiye uğramasının sebeplerini izah etmişti; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 196, C. 2, 21.2.1338, s.1291-1295; 2 Mart tarihli oturumda Rıza Nur mübadele, patrikhane, azınlıklar ve savaş esirleriyle ilgili; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ.2, C.3, 2.3.1339, s.7-8; 3 Mart tarihli oturumda Hasan Saka Bey iktisadî, malî ve duyûn-u umumiye' ye ilişkin bilgiler vermişti; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ.3, C.1, 3.3.1339, s.42; Mecliste II. Grup üyeleri, izlenen politikayı eleştirmişler, Misak-ı Millî'den taviz verildiği üzerinde durmuşlardı; Bkz. Bengül Salman Bolat - Tekin Demiraslan, "Lozan Görüşmeleri Sorusunda Meclis'te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması", *Atatürk Yolu*, S.53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 29-60; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ.22,C.1,27.2.1338, s. 1305-1322; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 5, C. 4, 5.3.1339, s.131-137; M. Kemal Öke, *Kerkük Musul Dosyası*, İstanbul, 1991, s. 62; 6 Mart'ta meclis gizli oturumunda yapılan oylama neticesi TBMM Heyetine ve Vekiller Heyetine itimat olunması ve müzakerelerin sona erdirilmesi ne ilişkin önerge kabul edilmiş, İtilaf devletlerinin mevcut önerilerinin kabul edilemez olduğu, bunula birlikte tam bağımsızlık için görüşmeler devam edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştı; Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957, s. 294-295; Görüşmelerin kesintiye uğradığı ara dönemde taraflar durumlarını gözden geçirmişler belirli bir hazırlık içerisinde olmuşlardı. Türk tarafı, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yaparak saltanata geri dönüş propagandasını yasaklamış, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresini toplamış; Geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, Ankara, 1968; İngiltere'nin karşısına ABD'ni çıkararak iddiasını sürdürmüştü. 9 Nisan 1923'te "Chester Projesi" olarak bilinen Musul'unda içinde bulunduğu bir güzergâhta demiryolu inşasını Amerikan grubuna veren anlaşma onaylanmıştı; Geniş bilgi için bkz. Yaşar Özüçetin, Emrah Altay, "Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi", *The International Journal Of Social Science (JASSS)*, 6 (1) Ocak 2013, 1193-1232).

Daha sonra TBMM Hükûmeti, İtilaf devletlerine 8 Mart'ta verilen nota ile barış şartlarını kapsayan bir proje açıklamış⁴², 28 Mart'ta bu notaya verilen cevapta görüşmelerin 23 Nisan'da başlayacağı ifade edilmişti⁴³.

23 Nisan 1923'te taraflar yeniden masaya oturmuşlar, müttefikler yeni temsilcilerle gelmişler, İngiltere'nin izleyeceği politikada bir yumuşama hissedilmişti. Konferansın bahsi geçen bu ikinci safhasında tazminatlar, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Yunanistan'ın ödeyeceği tazminat ve müttefik işgali altındaki bölgelerin tahliyeleri egemen olmuştu. Nihayet, yaklaşık sekiz ay devam eden barış görüşmelerinin müspet neticelenmesi her iki tarafın karşılıklı tavizleri sonucu 24 Temmuz 1923'te gerçekleşmişti⁴⁴. İkinci Dönem TBMM 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşmasını imzalamıştı⁴⁵.

Lozan Barış Antlaşmasına ilişkin birçok değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada, bu antlaşmaya ilişkin 1935-1944 yılları aralığında "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde bir veya farklı açılardan bakan belli başlı köşe yazarlarının yazıları dikkati çekmiş ve bu yazılar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

3. Lozan Antlaşmasının Dumlupınar Zaferinin Tamamlayıcı Oluşu

Başlatılan Büyük Taarruz ile 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Zafer Tepeden idare edilen meydan muharebesinde Yunan ordusu, Çalköy-Allıören-Aslıhanlar bölgesinde kısıpca alınmış ve

⁴² İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.105; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 227.

⁴³ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁴ Birinci Dönem TBMM'nde Lozan Antlaşmasının Misak-ı Milli'den taviz verildiği gerekçeyle onaylanmaması durumu söz konusu idi. Netice itibarıyla 16 Nisan 1923'te Birinci Dönem TBMM'nde seçimin yenilenmesi kararı alınmış ve TBMM, 16 Nisan'da son toplantısını yaparak dağılmıştı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının temel metni beş bölüm ve 143 maddeden oluşmuştur. Toplam 17 sözleşme, protokol ve bildiri ile çeşitli mektuplar bu temel metne eklenmiştir. Temel metin içerisinde gerekli yerlerde bu belgelere atıflarda bulunulmuştur. Lozan Antlaşmasını, İtalya 11 Ocak 1924'te, 6 Mart 1924'te İngiltere, 26 Ağustos 1924'te Fransa onaylamıştı.

⁴⁵ Lozan Antlaşması, onurlu bir uzlaşma olmuş, Misak-ı Milli önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir; Yaşar özüçetin, "Lozan Antlaşması'nın Anlam ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 134, 2001, (59-74), s. 74; Kapitülasyonlar kaldırılmış ve Ermenilere herhangi bir toprak parçası bırakılmamış, Düyün-u Umumiye kaldırılmış, dış borçlar Türkiye'nin tezi doğrultusunda belirlenmiştir; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973, s. 96, 104-105; Misak-ı Milli içerisinde yer almasına rağmen çözüme kavuşturulamayan diğer meseleler, yeni Türk devletinin dış politikasında öncelik oluşturmuş ve daha sonra Musul haricinde ülke lehine çözümlenmiştir; M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s. 579 -589; İçinde bulunulan konjonktürden Türkiye'nin istifade etmesini bilmesi şöyle dile getirilmekte idi; "Bütün dünya bir kere daha bilsin ki Türk; kuvvetini yerinde kullanan, milli davalarını icap ettiği zaman en modern yollarda da sendelemen takip etmesini bilen bir millettir"; Murat Çınar, Dallar-dan Sesler Atılan Kılçık, 22 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.

birliklerinin önemli bir kısmı imha edilmişti. Elde edilen zafer Millî Mücadele'nin en önemli neticesini oluşturmuş, Gazi Mustafa Kemal Paşa bu zaferin önemini; "... Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk devletinin, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri burada atıldı. Ebedî hayatı burada taçlandırıldı. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçan şehit ruhları, devlet ve cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır..."⁴⁶ şeklinde ifade etmişti.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem âlâmeti olarak örtülen kara örtü kaldırılmış ve elde edilen zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştı⁴⁷. Bu zaferle gelen askerî başarı Mudanya Mütarekesi ile faydalı bir yolda kullanılmış bu mütareke yeni bir başlangıç olmuştur. Türkler, Batı Cephesinde görünürde Yunanlılarla savaşırken, (gerçekte İtilâf devletleri ile savaşmakta idi) anlaşma için onların karşısına masaya oturanlar İtilâf devletleri olacaktır.

30 Ağustos' 1922'de Dumlupınar'da kazanılan zaferin mucizevî bir şey olduğunu belirten Şevket Bilgin, Türkiye'nin parçalanmasında ısrarcı olan diplomatların bu hakikat karşısında şaşırıklarını, eski diplomasi mektebinin yetiştirmelerinin hiç olmazsa müzakere safhasında zaferlerinin kolunun, kandanın kırılacağını umduklarını, savaş meydanlarında üstünlük sağlamayı bilen Türk tarafının yeşil örtülü diplomat masaları önünde de eserini muzaffer kılmayı bildiğini, Türk vatanının bütünlüğünü ve tam istiklalini baltalamak için sarf edilen her gayretin beyhude olduğunu dile getirmekte idi⁴⁸. Bilgin, Lozan'ı yaratan kuvveti; "Türk'ün dünyalara bedel olan azmini kullanmasını bilen büyük şefin kumandasında zaferler kazanmaya alışmış bir ordunun boynuna kement attırmayan bir milletin sonsuz hayatıyeti" olarak görmekte ve ortada mevcut olan mucizeyi, "Türk'ün kanındaki cevheri tanımak mucizesi" olarak kabul ediyordu. Bu mucizeyi gösterenin Gazi Mustafa Kemal olduğunu, zafer çelenkleriyle süslenen Lozan yolunu onun açtığını söylüyordu⁴⁹.

Hakkı Ocakoğlu tarafından "Lozan olmasaydı bugün bütün dünya milletlerinin saygı ve sevgi ile andıkları Türkiye kurulamazdı. Dumlupınar Lozan'ı Lozan'da bugünkü kudretli Türkiye'yi yarattı"⁵⁰ denilerek, Millî Mücadeledeki askerî karşı

⁴⁶ Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922, Rumi Matbaa, İstanbul, 2019, s.7.

⁴⁷ Bedrettin Tuncel, Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 11; Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurer Uğurlu, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Güler, 30 Ağustos Hatıraları, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000; Yavuz Ünsal, İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi, TTK Yay., Ankara, s. 112; Kemal Atatürk, a.g.e., 675-676.

⁴⁸ Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 Yeni Asır.

⁴⁹ A.g.y.

⁵⁰ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Bir İstiklâl Abidesidir, 24 Temmuz 1942 Yeni Asır.

gelişin Lozan'da siyasî tepki haline dönüştüğü ve tam bağımsızlığın hareket noktasını oluşturduğu ortaya konulmakta idi.

Ocakoğlu, İsmet İnönü'nün Lozan yollarını İnönü tepelerinden açtığı, İnönü'de milletin makûs talihini yendiğini, dünyada eşi benzeri bulunmayan Dumlupınar Zaferinde Batı Cephesinin muzaffer kumandanının ayağının tozuyla Lozan'a koştüğünü ve orada askerî zaferi, siyasî bir başarı ile taçlandırdığını belirtmekte ve "*Dumlupınar, Lozan birbirini tamamlayan tek eser*" olarak nitelendirmekte idi. Ocakoğlu tarafından ayrıca, bu eserlerin nasıl çetin bir mücadele ve emsalsiz bir enerji sarf edilerek elde edildiği, hakkıyla idrak etmenin zor olduğu üzerinde duruluyor, Türk milletinin bütün yoksulluklara, düşmanın silah ve alet üstünlüğüne, feragat ve fedakârlıkla karşı durduğu, İsmen İnönü, zekâsı, yüksek kabiliyet ve dirayeti ile büyük fedakârlıklarla elde edilen bu zaferi ebedileştirmenin imkânlarını millete sunduğu ifade ediliyordu⁵¹.

4. Lozan Antlaşması ile Genç ve Dinç Devletin Temellerinin Atılmış Olması ve Bu Antlaşmanın Kıymeti

Osmanlı Devletinin bağımsızlığı birçok kayıtlarla bağlı olup, ülkesinde tam bir egemenlik bulunmamakta idi ⁵². Ocakoğlu tarafından "*Lozan, Sevr muahedesinin parçaladığı ve kara günlerin öldürdüğü sanılan bir yurdun ve bir ulusun varlığını acuna tanıtmuş, pürüzsüz bir egemenlik yaratmıştır*" ⁵³ denilerek, bu belge ile kuruluşu tescil edilmiş olan tam bağımsız Türkiye'nin bütün yönleri ile dayanak noktalarının ve canlılığının mevcut olduğuna vurgu yapılmakta idi. Ocakoğlu, "*Ne idik, ne olduk diye bir an düşünürsek Lozan'ın kıymet biçilmez büyüklüğü derhâl gözlerimiz önünde canlanabilir*"⁵⁴ diyor, Lozan Antlaşmasının I. Dünya Savaşı bitiminde mağlûp devletler tarafından imza edilen diğer barış antlaşmalarıyla, özellikle 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devletinin imzaladığı Sevr Antlaşmasıyla karşılaştırılması ve dönemi içerisinde zorlu konferans şartlarında ele alınması gereğine işaret ediyordu⁵⁵. Bilindiği üzere Lozan

⁵¹ A.g.y.

⁵² 24 Temmuz 1935 *Akşam*.

⁵³ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

⁵⁴ A.g.y.

⁵⁵ Sözü edilen dönem içerisinde sınırlarla ilgili antlaşmaların yapılması 1876 Kanun-ı Esasî'de Meclis-i Millî'nin onayına bağlı olduğu belirtilmiş ise de Meclis-i Millî'nin o günün şartlarında mümkün olmadığı düşünülmekte, barış yapma hakkının yine anayasa ile padişaha verilmiş olması beyan edilerek anlaşmayı onaylamak uygun görülmekte idi; Seha Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977, s. 43-185; (Sultan Vahideddin'in başkanlığında 22 Temmuz 1920'de toplanan Şûra'yı Saltanat "zayıf bir mevcudiyeti, mahva tercih" ederek Sevr Antlaşması'nın

Antlaşmasına dayalı Türk olmayan unsurların tasfiyesi gerçekleştirilmiş, sınırları belirli toprak parçasında adeta bir millet yaratılmıştı⁵⁶. İsmail İlhan, bu çarpıcı başarıyı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türk milletinin yiğitlik ve kudretine dayanarak; “*Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahdesiyle ikmal edildiği zannedilmiş olan büyük bir suikastın yıkıldığını ifade eden bir vesikadır ve Osmanlı tarihinde eşi görülmeyen bir siyasî zafer eseridir*”⁵⁷ şeklinde tarif ettiğini belirtmekte idi.

Numan Menemencioğlu tarafından Lozan Antlaşmasının karşı karşıya kalınan meselelerin çözümünde bezginliğe ve gevşekliğe düşmemek için yardımcı olduğuna, bir imparatorluğun asırlar boyunca oluşan çürüklerini ayıklayarak genç ve dinç bir devletin şerefli temellerini attığına ve onun “*azimle bilgi ile yılmadan çalışan her gücü yener, çalış*”⁵⁸ şeklinde uyarıda bulunduğu işaret edilmekte idi.

Menemencioğlu; “*Lozan bir enerji mahsulü oldu kadar bir enerji kaynağıdır. Lozan Türkiye Cumhuriyeti’ni bütün dâhili hamlelerine destek olacak şekilde çevreleyen bir anayasadır. Lozan bir terbiye ocağıdır. Lozan devletlerarası münasebetleri karşılıklı*

---

onaylanmasına karar vermişti; Kılıçoğlu C., *Osmanlı’da Son Paşalar*, Kum Saati Yay., 2006, s. 229; Osmanlı Saray ve Hükûmeti, antlaşma kabul edilirse, Osmanlı saltanatı ve İslâm halifeliği bilinen sınırlar içinde küçük bir devlet olarak varlığını koruyabileceğini düşünmekte idi). Sevr Antlaşması ile Ortadoğu haritası adeta yeniden çizilerek paylaşılıyor, İstanbul ve civarı ile Orta Anadolu’nun küçük bir kısmı Kastamonu kıyılarına kadar Türklere bırakılıyordu. Rumeli ve boğazlar İtilâf devletlerinin işgali altında bulunuyor, boğazların trafiğe açık olacağı ve karma bir komisyon tarafından yönetileceği ifade ediliyordu. Doğu Anadolu’da Kürdistan ve Ermenistan devleti kurulacaktı, bu devletlerin sınırları ABD tarafından çizilecek ve Ermenistan 20 yıl ABD mandası altında bulunacaktı. Arabistan, Osmanlı Devletinden ayrılıp, müttefiklerin arzularına bırakılacaktı. Müttefiklerin daha önce işgal ettiği yerler, Fransa, İtalya ve İngiltere’de kalacaktı. Azınlıklar, Osmanlı Devletinde eşit haklara sahip olacak ve mecliste temsil edileceklerdi. Kapitülasyonlar yürürlükte kalacak, devletin askerî ve maddî işleri gözden geçirilecekti. Sadece iç asayiş temin için 50.000 kişilik askerî güç haricinde silahlı kuvveti olmayacaktı. Liman ve demiryolları uluslararası bir komisyona devredilecekti. Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecekti. Kendi aralarında bölüşemediklerinden İstanbul, Osmanlı Devletinde kalacaktı. İzmir’in yönetimi Yunanlılara bırakılıyordu. Savaşa girmiş ve idarî kademelerde bulunmuş Türk vatandaşları savaş suçlusu olarak yargılanacaktı; Yusuf H. Bayur, *Türk Devleti’nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1992, s. 159; Yaşar Özüçetin-Nermin Atas, “*Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahdesi’ne Karşı Tepki ve Yorumlar*”, *Kongre, I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansından Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 12-14 Ekim 2011.

⁵⁶Özüçetin Yaşar, “Lozan Antlaşmasının 10. Yıldönümünde Dr. Hans Froembogen’in Millî Mücadele ve Lozan Konferansına İlişkin Değerlendirmeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, Nisan 2021, s 358; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s.1; Kemal Arı, “1923 Türk Rum Mübadele Anlaşması Sonrası İzmir’de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.18, Temmuz 1990, s.665.

⁵⁷ İsmail İlhan, 24 Temmuz 1941 *Yeni Asır*.

⁵⁸ Numan Menemencioğlu, Lozan İnönü’dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.

saygı ile en temiz en ahlâkî esaslarda tanzim eden bir hak ve istikrar abidesidir"⁵⁹ diyerek, Lozan Antlaşması ruhunun ülke haricinde ve dâhilinde esin kaynağı olduğuna vurgu yapmakta idi.

Lozan Antlaşmasında azınlık grubu olarak Rum, Ermeni ve Yahudi haricinde Anadolu halkı yeni devletin asli unsuru sayılmıştı. Bütün özellikleriyle bir paylaşım, toplumu ayırıştırma ve yeni milletler meydana getirme olan Sev' e karşı Lozan' da soy, ırk ve dil esasına dayanan azınlık tanımı kabul edilmeyerek, din temeline dayanan azınlık ibaresi bütün katılımcı devletlere kabul ettirilmişti⁶⁰. Menemencioğlu, "Lozan' ı tutmak, yapmak kadar güç bir iş" diyerek, sanki yukarıda ifade edilen Lozan' ın azınlık tanımının kıymetini öne koymuş gibidir. Menemencioğlu, II. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın içinde Lozan' ı muhafaza edebilmiş olmanın hem büyük bir enerjinin ve hem de tam bir dürüstlüğün eseri olduğunu dile getirmekte, Lozan' ı ihlal ettirmemenin ve etmemenin övünçünün o ölçüde büyük olduğu üzerinde durmakta idi⁶¹.

Menemencioğlu tarafından Türk milletinin bu belgenin verdiği güven ve itibarı bilmenin temin ettiği huzur ile ülkenin her bakımdan yükseltilmesi savaşına girildiği, Lozan' ın bu hamlelerin birçoğunda yolu açan rehber vazifesi gördüğü belirtilmekte, dolayısıyla "vesika sadece bir sulh muahedesi değil yeni ve inkılapçı Türkiye' nin anayasalarından biridir"⁶² şeklinde nitelendirilmekte idi.

Menemencioğlu, Lozan; "gençliğin ruhunu her zaman aydınlatacak ışık Lozan' ın manasında mündemictir" diyerek, Lozan' da aleyhte açıklanabilecek bir metin görülmediğine, zira bu antlaşmanın her yerinde, her cümlesinde büyük bir imanın ifadesinin bulunduğu ve her kelimesinin ciddi bir incelemenin sık eleklerinden geçmiş olduğuna değiniyordu. Menemencioğlu ayrıca, Lozan' ı; "genç nesli altından kalkılmaz müşküllerin nasıl halledebileceğine inandıracak ona, çalışmanın vatan hizmetinde nasıl olacağını gösterecek mektep bu terbiye ocağıdır"⁶³ tarzında yüceltiyordu.

Bilgin, Lozan aracılığı ile yeni Türkiye' nin en büyük inkılapların ülkesi olduğunu söyleyerek, İktisadî varlıklardan yoksunlarken, içinde bulunulan zamanda millî kaynaklarının her alanda geliştiğine tanık olduklarını ifade etmekte idi. O, Türkiye' nin barışın sağlam, saygın, önde gelen bir ülkesi olduğunu; "Dünya milletleri arasında mevkimiz prestijimiz yüksektir. Bütün milletler

⁵⁹ A.g.y.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.140-147; Bülent Kara, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2005, s.195.

⁶¹ Numan Menemencioğlu, Lozan İnönü' dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.

⁶² A.g.y.

⁶³ A.g.y.

Türkiye'nin dostluğuna taliptirler"⁶⁴ şeklinde ifade ediyordu. Bilgin, "inkılabımızın büyük eserlerini, vatanımızın dev adımlarıyla ilerleyişini Lozan'a borçluyuz" sözleriyle, elde edilen bu siyasî zafer sonrası yeni Türkiye'nin belirli hedefler doğrultusunda bir araya geldiği, inkılapların ve ülkenin hızlı ilerleyişinin Lozan aracılığıyla gerçekleşmiş olduğu üzerinde durmakta idi⁶⁵.

Ocakoğlu, Lozan'ı Türk İnkılabının daima hatırlaması gerektiğine temas ederek, "Lozan'ın olmaması halinde bugün pürüzsüz egemenliğin olamayacağı gibi, gerçekleştirilen birçok inkılapların hiç birisini düşünmenin, elde etmenin imkânının olmadığını"⁶⁶ ifade etmekte, Lozan ile Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinin yeni bir devreye girdiğine, ülke içerisinde hayata geçirilecek olan inkılaplar için elverişli bir barış ortamının oluşmuş olduğuna dikkat çekmekte idi⁶⁷.

Ocakoğlu; "Türk milleti, hayat ve istiklâl mücadelesinde harikalar ve mucizeler yaratmak kudretini gösterdi. Nihayet bu kudretin siyasî meyvesi olan Lozan'ı var etti"⁶⁸, "Lozan Türk ulusunun benliği ve varlığı"⁶⁹ şeklindeki sözleriyle, Lozan Barışının savaşı en ağır şartlarda sona erdirdiği bir milletin, kendini kendi yapan özelliğini kabul ettirdiği bir numune olduğunu dile getirmekte idi.

Sonuç

Düşman ordusu, Dumlupınar'da Gazi'nin bizzat idare ettiği 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda tamamen yok edilmiş ve meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü kaldırılmıştır. Bu zaferle gelen askerî başarı Mudanya Mütarekesi ile faydalı bir yolda kullanılmış bu mütareke yeni bir başlangıç olmuştur. Türkler, Batı Cephesinde görünürde Yunanlılarla savaşırken, anlaşma için onların karşısına Lozan'da masaya oturanlar İtilâf devletleri olmuştur.

Lozan'da antlaşma, yaklaşık sekiz ay devam eden barış görüşmelerinin müspet neticelenmesi her iki tarafın karşılıklı tavizleri sonucu 24 Temmuz 1923'te gerçekleşmiş, İkinci Dönem TBMM, 23 Ağustos 1923 tarihinde bu antlaşmayı imzalanmıştır.

⁶⁴ Şevket Bilgin, 24 Temmuz 1937 *Yeni Asır*; Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1938 *Yeni Asır*.

⁶⁵ Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.

⁶⁶ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

⁶⁷ Seyhan Topaloğlu, Lozan Barış Konferansı ve İki Aşamalı Oyun, *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, 2018, s.122-123.

⁶⁸ Hakkı Ocakoğlu, 24 Temmuz 1940 *Yeni Asır*.

⁶⁹ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

Lozan Antlaşması'ndan anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne oldukça önemli addedilmiştir. Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarına da tanıklık etmiş olan 1935-1944 yılları aralığında Lozan Antlaşmasına ilişkin "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Bir imparatorluğun asırlar mahsulü çürükleri temizlenerek genç ve dinç bir devletin şerefli temelleri atılmıştır.

Gençliğin ruhunu her zaman aydınlatacak ışığı saklı tutmuştur.

Bir milletin sonsuz hayatıyettir.

Askerî karşı gelişin siyasî tepkisi ve tam bağımsızlığın hareket noktası olmuştur.

Türkiye'nin idamı demek olan Sevr Antlaşmasının, gene aynı büyük devlet delegelerine yırttırılmıştır.

Hamlelerin birçoğunda yolu açan rehber vazifesi görmüştür.

Bir milletin, kendini kendi yapan özelliğini kabul ettirdiği bir numune olmuştur.

Türkiye'nin barışın sağlam bir ayağı olduğu kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi; *TBMM Kavanin Mecmuası*, D. I, C. I, No: 2, TBMM Matbaası (Üçüncü Basılış), Ankara 1943.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 121. C. 3, 2 Teşrin-i sani 1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 22, C.1, 27.2.1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ.196, C.2, 21.2.1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 2, C. 3, 2.3.1339.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 3, C.1, 3.3.1339.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 5, C. 4, 5.3.1339.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 24, İ. 130, C. 2, 1.11.1338.

Sürelî Yayınlar

- 24 Temmuz 1935 *Akşam*.
- Bilgin, Şevket, 24 Temmuz 1937 *Yeni Asır*.
- Bilgin, Şevket, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.
- Bilgin, Şevket, Lozan Günü, 24 Temmuz 1938 *Yeni Asır*.
- Çınar, Murat, Dallardan Sesler Atılan Kılıçık, 22 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.
- İlhan, İsmail, 24 Temmuz 1941 *Yeni Asır*.
- Menemencioğlu, Numan, Lozan İnönü'dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.
- Menemencioğlu, Numan, Lozan İnönü'dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.
- Ocakoğlu, Hakkı, 24 Temmuz 1940 *Yeni Asır*.
- Ocakoğlu, Hakkı, Lozan Bir İstiklâl Abidesidir, 24 Temmuz 1942 *Yeni Asır*.
- Ocakoğlu, Hakkı, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

Kitaplar

- Akçakayalıoğlu Cihat, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)*, Ankara, 1980.
- Aralov, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967.

- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt II, 13. Baskı, İstanbul, 1973.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984.
- Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922*, Rumi Matbaa, İstanbul, 2019.
- Bayur, Yusuf H., *Türk Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1992.
- Bayur, Yusuf H., *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.
- Bilsel Cemil, *Lozan*, Cilt II, İstanbul, 1933.
- Bilsel Cemil, *Lozan*, İstanbul, 1933.
- Bolat, Mahmut, "*Hasan Saka (1885-1960)*", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Erisime_Acilma Tarihi: 29.10.2020.
- C., Kılıçoğlu, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yay., 2006.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957.
- Çoker, Fahri, *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971.
- Grew, Josef, *Atatürk ve İnönü*, (Çev. M. Aşkun), İstanbul, 1966.
- Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar 2. Kitap*, İstanbul, 1987.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul 1985.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, İstanbul, 1971.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971.
- Kılıçoğlu, Cemil, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006.
- Kürkcüoğlu, Ömer-Erhan Çağrı, "*Lozan Görüşmeleri*", *Yaşayan Lozan* (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2003.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Cilt I, Kitap 1, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1993.
- Meray, Seha-Olcay Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977.
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, Ankara, 1968.
- Öke, M. Kemal, *Kerkük Musul Dosyası*, İstanbul, 1991.

- Sonyel, Selâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, TTK Yayını, Ankara, 1990.
- Şimşir, Bilal N., *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Ankara, 1984.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, İstanbul, 1994.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Topaloğlu Seyhan, *Lozan Barış Konferansı ve İki Aşamalı Oyun*, *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, 2018.
- Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1-Sloven Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmeler Sovyet Rusya, 972.
- Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1972.
- Türk İstiklâl Harbi*, Batı Cephesi, C. II, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.
- Türk İstiklâl Harbi*, Batı Cephesi, C. II, Kısım: 6 Kitap 3, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay. ATASE Yay., Ankara.
- Türk geldi, Ali Fuad, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.
- Uğurlu, Nurer, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971.
- Ünsal, Yavuz, *İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dunlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi*, TTK Yay., Ankara.
- Yalçın, E. Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

Makaleler

- Arı Kemal, "1923 Türk Rum Mübadele Anlaşması Sonrası İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.18, Temmuz 1990, (627-657).
- Bolat, Bengül - Ertürk Suzan, "Lozan Barış Antlaşması'nda Bulgaristan", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (13-15 Kasım 2013 Ankara), Atatürk Araştırma Merkez, Ankara, 2015, (75-91).
- Bolat, Salman Bengül-Demiraslan Tekin, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis'te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları", *Atatürk Yolu*, S.53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, (29-60).

- Bolat, Mahmut, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2006, (45-74).
- Çınar, Burak-Yalçınkaya Haldun, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz, *CTAD*, 9, 2009, (77-96).
- Demirci, Hasan, 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanna) Barış Antlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, *Ansay*, S.2 Kasım 2017, (247-263).
- Jeffey, Keith-Sharp Alan, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer*, Ankara, 1994.
- Kara Bülent, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2005, (187-198).
- Kara Bülent, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış* 3/5, 2009, (143-170).
- Kayış, Yasin, "Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması", *Ana Hatları İle ATATÜRK DÖNEMİ Türk Dış Politikası* (Editörler, Ersin Müezzinoğlu-Latif Pınar-İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, I. Baskı İstanbul, 2019, (137-175).
- Özkaya, Yücel, "I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması" Prof. Dr. Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara, 1981, (229-247).
- Özüçetin, Yaşar-Ataş Nermin, "Meclis Celse Zabıtlarında Sevri Muahedesi'ne Karşı Tepki ve Yorumlar", *Kongre, I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansından Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 12-14 Ekim 2011.
- Özüçetin, Yaşar, "Lozan Antlaşması'nın Anlam ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 134, 2001, (59-74).
- Özüçetin, Yaşar, "Lozan Antlaşmasınının 10. Yıldönümünde Dr. Hans Froembogen'in Millî Mücadele ve Lozan Konferansına İlişkin Değerlendirmeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, Nisan 2021, (352-360).
- Özüçetin, Yaşar-Altay Emrah, "Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi", *The International Journal Of Social Science (JASSS)*, 6 (1) Ocak 2013, (1193-1232).
- Özüçetin, Y. ve H. Mehmet Dağıstan, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, Nisan 2011, (252- 281).
- Sarıhan Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995.
- Yaman, Ahmet Emin, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, 1996, (189-203).
- Yüceer, S., "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Milli, *Yeni Türkiye*, Misak-ı Milli Özel Sayısı, 23/ 93, 2017, (141-148).

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 243-263.

Geliş Tarihi: 30 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Türkiye’de Hilafet ve Tarihi Arka Planı

Adnan GÜVEN**

Öz

“Halife” Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak peygamberin halefi ve kendisinden sonra yerine kaim olmak üzere İslam dünyasının en büyük reisinin yani imamın unvanıdır. Hz. Muhammed’in haleflerine “halife” denilmektedir. “Hilafet” lügatte bir kimseye halef olmak, ardından gelip yerine geçmek anlamına gelmektedir. Kelimenin Türkçe karşılığı ise “kalfa”dır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmasından sonra hilafet makamı tartışmalı olmuştur. Nitekim 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılmıştır. Ancak hilafetin kaldırılmasına kadar yaşanan gelişmeler o dönemde farklı bir siyasi ve toplumsal atmosfer ortaya çıkarmıştır. Milli mücadelenin önde gelen isimleri olan Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy hilafet noktasında eleştiriler yapmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ülkede tek egemen olacağı düşüncesi, hilafeti savunanlar için bir destek noktası olmuştur. Ülke o dönemde hilafet noktasında farklı görüşlere sahip olsa da, Mustafa Kemal Atatürk’ün başarılı siyaseti neticesinde halifelik kaldırılmış ve Türkiye laik bir devlet olma yolunda önemli bir adımı atmıştır. Bu çalışma kapsamında Türkiye’de halifelik kurumunun yaşadığı süreç göz önüne alınmaya çalışılmıştır. Halifelik kurumunun ortadan kaldırılmasına kadar geçen sürede yaşananlar, halifelik kurumunun kaldırılmasının gerekli olduğunu da göstermiştir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı ve amacı bu yönde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Halife, Cumhuriyet

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Tarih Uzmanı, (adnanguven74@hotmail.com), (Orcid: 0000-0901-8918-099X).

The Caliphate in Turkey and its Historical Background

Abstract

“Caliph” is an Arabic word. Literally, it is the title of the greatest leader of the Islamic world, namely the imam, who is the successor of the prophet and succeeds him after him. Successors of Muhammad are called “caliphs”. “Caliphate” literally means to be a successor to someone, to come after him and take his place. The Turkish equivalent of the word is “journeyman”. After the Turkish Grand National Assembly abolished the sultanate on November 1, 1922, the authority of the caliphate became controversial. As a matter of fact, the caliphate was abolished on March 3, 1924. However, the developments until the abolition of the caliphate created a different political and social atmosphere at that time. Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir and Ali Fuat Cebesoy, the leading figures of the national struggle, criticized the caliphate. The idea that Mustafa Kemal Atatürk would be the sole sovereign in the country became a point of support for those who defended the caliphate. Although the country had different views on the caliphate at that time, the caliphate was abolished because of Mustafa Kemal Atatürk’s successful policy and Turkey took an important step towards becoming a secular state. Within the scope of this study, the process of the caliphate institution in Turkey has been tried to be considered. The events that took place until the abolition of the caliphate institution showed that it was necessary to abolish the caliphate. Therefore, the scope and purpose of the study has been shaped in this direction.

Keywords: Caliphate, Caliph, Republic

Giriş

“Halife” Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak Peygamberin (İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed’in) halefi ve kendisinden sonra yerine kaim olmak üzere İslam dünyasının en büyük reisinin yani imamın unvanıdır¹.

“Hilafet” lügatte bir kimseye halef olmak, ardından gelip yerine geçmek manasında ifade edilmektedir. İslamiyet’te “Müminlerin emiri ve imamül müslimin olan muhterem zat” olarak değerlendirilen kişi, Hz. Peygambere halef

¹ Kemaleddin Nomer, *Şariat Hilafet Cumhuriyet Laiklik*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 26.

olduğu için kendisine “halife” denilmiştir. Hilafet imametle eş anlamlıdır. Peygambere halef olarak dine ve dünyaya ait işlerde umurun başkanıdır.² Kelimenin Türkçe karşılığı olarak halk dilinde ise “kalfa” olarak ifade edilmektedir. Osmanlı devlet yönetiminde şimdi muavin denilen şeflerden sonra gelenlere, aynı zamanda, ustaların yardımcılara da verilen bir unvan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Esnaf örgütünde halifeler, şeflerin de işlerini görebilecek yetenekte olduklarından, sözlük karşılığı olan bu unvanı almaktadırlar.³

Hilafet konusunda tarihin değişik zamanlarında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu konuda “Hariciler” başı çekmektedir. Onlara göre, Müslüman ve adil olan her kişi halife olabilmektedir. Seçim veya tevarüs suretiyle gelmesinin bir önemi yoktur. Bu görüşe göre, ilk halife yerlerini dolduran hürmete layık büyük insanlardır. İsyancı unsurlar halinde ün salan “Hariciler” arasında birçok halifelikler kurulmuşsa da hiçbiri uzun ömürlü olamamış ve zamanlarının siyasi iktidarları tarafından ortadan kaldırılmışlardır.⁴

Halifelik ve İslamiyet üzerinde var olan bilgiler ve değinilenlerden ayrı olarak, uygulamaya konulmayan başka görüşler de bulunmaktadır ki, bunların arasında Mutezile, halifeliğin ancak barış devirlerinde başa getirilmesini öngörmektedir. Bunun yanı sıra bu anlayışa göre, hiç kimsenin İslam cemaatinin onayını almadan, ittifak olmaksızın, imam olamayacağı da öne sürmektedir.⁵

Halifenin hem dinsel hem de yönetici lider olması, şariat uygulanan İslam devletlerinin teokratik devlet olmalarına yol açmıştır. Din ve devlet işleri birbirine her zaman karışmış, din her alanda kullanılır olmuştur. Teokratik yapının bir sonucu olarak da devletin bir Tanrı emri olduğu, Tanrı iradesine göre yönetileceği, devlet başkanının şeriatı korumakla yükümlü olduğu ve evrensel bir İslam devleti kurabileceği fikirleri kabul edilmiştir.⁶ Bu esaslara dayanarak güçlenen İslam devletlerinden her biri devlet otoritesinin daha güçlü kılabilmek için halifeliği elde tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle değişik dönemlerde başka halifelerin ortaya çıktığı, devlet reislerinin kendilerine “halife” unvanı verdikleri görülmektedir.⁷

Yavuz Sultan Selim’in 16. yüzyılda gerçekleştirdiği Mısır seferinden sonra Mekke, Medine ve Kudüs’ün Osmanlı Devleti egemenliğine girmesi ile

² A.g.e., s.27.

³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1930, s.132.

⁴ Yaşar Kutluay, *Hilafet*, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1998, s. 240.

⁵ Arnold J. Toynbee, *Halife*, İslam Ansiklopedisi, Cilt: V., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 154.

⁶ Çetin Özek, *Türkiye’de Gerici Akımlar*, İstanbul, 1968, s.31.

⁷ Seçil Akgül, *Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, Turhan Kitabevi, 1986, s. 16.

hilafet makamı Abbasilerden Osmanlılara geçmiş bulunmaktadır. Bu durum ile ilgili ortaya çıkan bir rivayete göre ise sefer sonrasında İstanbul'a getirilen Abbasi halifesi el-Mütevekkil hilafet makamını Yavuz Sultan Selim'e törenle teslim etmiştir. Özellikle Müslüman dünyasında Osmanlı Devleti'nin bu tarihten itibaren kutsal toprakları hâkimiyeti altında bulundurması, Osmanlı padişahlarının tüm Müslümanların halifesi konumuna getirmediği kanısı yaygın olarak söz konusudur. Osmanlı Devleti de benzer gerekçelerle Memluk hilafetini tanımamıştır.⁸Bu tarihten itibaren hilafet kurumu Osmanlı Devleti geleneklerinde devletin yıkılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve hilafet kurumunun kaldırılışına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi neticesinde TBMM hükmü ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile hilafet makamı bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılması neticesinde saltanat kaldırılmış ve Abdülmecit Efendi halife unvanı ile TBMM tarafından 19 Kasım 1922 tarihinde göreve getirilmiştir. "Son Osmanlı Halifesi" olarak da anılan Abdülmecit Efendi'nin, 3 Mart 1924 tarihli 431 sayılı kanun ile görevine son verilmiş ve söz konusu bu makam kaldırılmıştır. Kanunun ilk maddesi "Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır" şeklinde ifade edilmektedir. Günümüz Türkçesi'nde, "Hükümet ve cumhuriyetin anlamı ve kavramları içerisinde zaten hilafet bulunmaktadır, bu sebeple halife görevinden alınmış ve hilafet de ortadan kaldırılmıştır" şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu metin, hilafetin kaldırılmasını ve onun yerine geçen hükümet ve cumhuriyet yönetim biçimlerini açıklamak için kullanılmıştır. Burada mülga; eski bir kanun, kural veya yönetimin artık kullanılmadığını, hükümsüz veya yürürlükten kalkmış olduğunu belirten bir kavramdır. Genellikle bir durum veya pozisyonun resmi olarak sona erdiğini belirtmek için kullanılmaktadır. Mündemiç ise bir şeyin içerisinde, dahilinde bulunan veya onun bir parçası olan anlamına gelmektedir.

Hilafet makamı, tarihi süreç incelendiğinde esasen siyasal bir kurum olarak işlev görmüştür. Dini bir kurum olarak ifade edilse dâhi din ile ilgili bir kurum olmamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde de özellikle saltanatın kaldırılmasından sonra bir süre daha hilafet makamı bir "şartlar o şekilde gerektirdi" durumuna istinaden yürürlükte bırakılmıştır. Dönemin şartları gereği halifelik

⁸ Azra Levent, *Yüzyılda Osmanlı Hilafet Kurumuna Karşı Muhalif Düşünceler (Abdurrahman B. Ahmed Kevâkibî Örneği)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

makamı da saltanat ile sonlandırılmamış; ancak ilk fırsatta söz konusu bu makam TBMM tarafından bir kanun ile kaldırılmıştır.⁹

Türkiye’de Hilafet Makamı İle İlgili Gelişmeler

Hilafet makamı İslam tarihinde çeşitli çekinceleri ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle her dönemde çatışmalara ve istikrarsızlıklara neden olmuştur. İslamiyet’in yayılmasından bu yana ortaya çıkan söz konusu bu durum, Osmanlı Devleti’nde de yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan gelişmeler yeni Türkiye’de de ortaya çıkmış ve hilafet makamı ile ilgili bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (İlk Anayasa)

Milli Mücadele Döneminin şartları gereği ortaya çıkan yeni devlet düzenine dair yeni bir anayasa gereksinimi doğmuştur. Söz konusu bu durum üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin hazırladığı ve “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lahiyesi” adını verdikleri metin, yeni anayasanın oluşturulmasında atılan en önemli adımların başında gelmektedir. 18 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi gündemine getirilen ve Anayasa Taslağı olarak ifade edilen söz konusu bu metinde, içeriği açısından hükümet programı niteliği de bulunmaktadır. İfade edilen bu tarihten, içinde bulunduğumuz döneme kadar geçen tarihi süreçte bu metin, “Halkçılık Programı” adı ile de anılmaktadır.¹⁰

Egemenliğin “kayıtsız şartsız millete ait” olduğunun 1921 Anayasasında ilan edilmesi ile monarşi egemenliği ve saltanatın reddi de kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Madde-i Münferide ve Nisab-ı Müzakere Kanunu eliyle saltanat ve hilafet kurumlarına yapılan dolaylı bir “gönderme” dışında, bir düzenleme ve tanımlama yer almamıştır.

Bu doğrultuda özellikle bazı çevreler nazarında söz konusu bu ilan yukarıda da ifade edildiği şekilde saltanat ve dolayısıyla hilafetin reddi anlamı taşımaktadır; ancak tarihi süreç değerlendirildiğinde bu durumun adının koyulabilmesi için Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasını beklemek gerekmiştir.¹¹

⁹ Ali Duman, *Halifelik*, İnönü Üniversitesi Kongre Kültür Merkezi-Konferans, 2006.

¹⁰ İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.

¹¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yay., İstanbul, 1996, ss. 194-195.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabul edilmesinden sonra ülkede bulunan muhafazakârlar, ileride saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanabilecek yeni bir siyasetin doğmakta olduğunu sezmişlerdir. Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyet rejimine yönelen yenilikçi (inkılapçı) grup ile saltanatı ve hilafeti muhafaza etmek isteyen muhafazakârlar arasında üstü örtülü ama şiddetini artıran bir tartışma başlamıştır.¹²

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulünden önce de meclis genel kurulunda gerçekleştirilen görüşmelerde eski düzenin devamını isteyen saltanat ve hilafet tarafları ile bağımsız devlet yolunda adımlar atmak gayretinde olan taraflar ile tartışmalar sürmüştür. Bu görüşmeler esnasında özellikle saltanat ve hilafet konusu gizli oturumda görüşülmüş, gerçekleştirilen tüm tartışmalara rağmen söz konusu bu kanuna hilafet ve saltanatın kurtarılmasına ilişkin hiçbir madde konulmamıştır.¹³ Kanunun kabulünden sonra da süren bu tartışmaların ana eksenini “Hâkimiyet-i Milliye” kavramının yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr kurup bu kavramı saltanatın ve hilafetin korunması ile ilişkili yorumlarken, inkılapçı grup vatan ve milletin korunması ekseninde yorumlamıştır.¹⁴

Saltanatın Kaldırılması

İtilaf Devletleri'nin Lozan'da toplanılmasını istedikleri “Barış Konferansı” için her tarafta hazırlık çalışmaları başlarken, İstanbul'da da rejim değişiklikleri söz konusu olmuştur. İtilaf Devletleri Ankara Hükümeti ile Mudanya Ateşkesini imzalamışlar; ancak bu dönemde İstanbul'da da başında Padişahın ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın bulunduğu bir İstanbul Hükümeti yer almaktadır. Söz konusu bu hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile diğer milliyetçi liderleri ölüme mahkûm etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bağımsızlık kazanılana kadar saltanat konusunu geri plana atmayı tercih etmiştir. Bunun en önemli nedeni, yakın arkadaşlarının bile padişaha ve padişahlık makamına karşı saygıyla yaklaşan bir bakış açısı içerisinde olmalarıdır. Keza halk, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından farklı bir bakış açısına sahip olmadıkları gibi padişahı ve makamını kutsal görmektedir. Bütün bu şartları değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, saltanat ile ilgili düşünce ve eylemlerinin bağımsızlığın kazanılmasından sonraya bırakılmasını gerekli görmüştür. Bağımsız bir devlet oluşumunda saltanat ve hilafet makamlarını gereksiz gören Mustafa Kemal

¹² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 54-55.

¹³ Belkis Konan, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1996., s. 457.

¹⁴ A.g.e., s.448.

Paşa’nın sadece şartların gereği olarak, saltanat ve hilafet konusunu zaman açısından daha sonraya bıraktığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, modern ülke yapılanmalarında, bu makamlara ihtiyaç olmadığını, din ve vicdan hürriyetinin temel alınmasının gerekli olduğunu ve yönetimde en büyük gücün millet olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bunun en önemli nedeni, kendisine en yakın arkadaşlarının dâhi padişaha saygı duymakta olduklarının bilinmesidir.¹⁵ O dönem için saltanat makamının devamı bir süre daha gerekli görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa çalışma arkadaşları ile yaptığı istişareler neticesinde henüz yeni kurulan devletin önceliklerini ortaya koymuş ve bunu da yakınındakilere hissettirmiştir. Her ne kadar zaman ve şartlar saltanat sorununun ileri bir tarihte ele alınmasını gerekli kılmış ise de sonradan yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler saltanat konusu ile ilgili adım atılmasını gerekli kılmıştır. Bu durum uygun olmasa da sonradan yaşanan gelişmeler, saltanat noktasında adım atılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Halk açısından sultan – halife ayırımının görülmesi oldukça zor olmaktadır; ancak böylece halifeliğin ileride kaldırılması için kapı açılmış olmuştur. İslam etkeninin, Batının Türklere karşı tutumunu olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde Mustafa Kemal Paşa’nın saltanatı kaldırmasının, Batıda yer alan bu konudaki endişelerin hafifletilmesi amacını da taşımış olması aykırı görünmemektedir. Bu dönemde İngiltere, İslam dünyasından bütün bağları koparmış, sadece Türkiye ile anlaşmayı istemektedir; ancak daha bu aşamada, Türkiye halifeliği kaldırarak İslam dünyasıyla bütün bağları koparmak istemiştir.¹⁶ Bu bakımdan halifelik makamının kaldırılması öncelikli bir mesele sayılmamış, halifeliği güçlendirici makamların ortadan kaldırılması öncelikli olarak görülmüştür.

Cumhuriyet’in İlanı

Saltanatın kaldırılması ile yeni bir yönetim anlayışına ihtiyaç duyulmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın yakın arkadaşları herhangi bir “oldu bitti” ile karşı karşıya kalmak istemiyorlardı. Cumhuriyet’in ilanı bu noktada önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk Fırkası Meclis Grubu, saltanatın kaldırılması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’ya karşı da tavır almaktaydı. Bunun en

¹⁵ Stanford J. Shaw, *Osmanlı ve Modern Türkiye’nin Doğuşu*, e Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 433-434.

¹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 262.

önemli göstergesi, Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'in ön plana çıkartılması ve bunu üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat aday göstermesine karşı yapılmasıdır. Halk Fırkası içindeki siyasi anlaşmazlık bu olayla kesin bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır.¹⁷Bunun üzerine 27 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine İcra Vekilleri Heyeti görevinden ayrılmıştır. Yeni bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturulması yolundaki çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Bunun en önemli nedeni, meclis içindeki farklı siyasal eğilimli gruplar arasında bir uzlaşma sağlanamamış ve seçilmek için gerekli oy çoğunluğuna hiçbir grubun adayının ulaşamamış olmasıdır. Siyasi bunalım yeni İcra Vekilleri Heyeti'nin bir türlü kurulamaması üzerine daha da derinleşmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarına hükümette görev almamaları yönünde telkinleri söz konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, sonuçlarını ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi derin bir siyasi bunalımı kontrollü olarak bizzat yaratarak, uzun zamandan itibaren gerçekleştirmek istediği; ancak uygun bir fırsat yakalayamadığı ve şimdi gerçekleşen bu durum ile siyasal amacına oldukça yakınlaşmıştır. Onun görüşüne göre sorun anayasadan kaynaklanmaktadır. İcra Vekilleri Heyeti'ne girecek olan kişilerin tek tek meclis tarafından seçilmesi hem her zaman güç olmakta, hem de İcra Vekilleri Heyeti için de bir görüş birliği yaratılamaması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, ilke olarak rejimin adının konmasının zamanı gelmiştir.¹⁸

Muhalefet ise farklı düşünmektedir. Cumhuriyet ilan edilecekse, halifenin Cumhurbaşkanı olması gerektiği veya halifenin başına geçebileceği meşrutî bir krallığın kurulması yönündeki düşünceye sahiplerdir.¹⁹

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir kabine oluşturulamayınca inisiyatifi ele alan Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da topladığı arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceklerini" bildirmiş ve meselenin halli için kendisinin meclise çağırılması talimatını vermiştir. 29 Ekim 1923 günü meclis yine eski hükümetin yerine daha kuvvetli bir hükümet kurmaya çaba harcamıştır; ancak bütün girişimlerin sonuçsuz kalmasına üzerine bir gün önce Çankaya'da alınan karar gereği Meclis Başkanı'nun bu konuda kendilerini aydınlatmak ve yol göstermek üzere çağırılması teklifi yapılmıştır. Davet üzerine meclise gelen Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı ve Anayasanın bazı maddelerinin "tavzih ve tadilini" öngören metnini vererek Anayasa Komisyonu'nda

¹⁷ Cemil Koçak, *Siyasi Tarih 1923-1950.* Türkiye Tarihi, (IV), Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 92.

¹⁸ A.g.e., s. 92.

¹⁹ Lord Kinross, *Atatürk ve Bir Millet'in Yeniden Doğuşu* (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, s. 446.

müzakere edilmesini istemiştir. Burada “anayasa değişiklikleri” yerine “tadilleri” tabirinin kullanılması olaya nasıl bakıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Söz konusu bu düzenlemede etkili olan gerekçenin “*milli meseleleri daha kolay bir şekilde halli ve daha seri bir surette*” yürümesi olduğuna işaret eden Yunus Nadi Bey, meclis tatildeyken memleket meselelerinin muallakta kalmaması gerektiğini ve bunun bir zaruret olduğunu meclis üyelerine anlatmıştır. Daha sonra söz alan Vasıf Bey, Cumhuriyet idaresini kabul etmenin aslında meclisin açıldığı günden itibaren var olan bir durumu yasalastırmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir. Konya Milletvekili Eyüp Sabri Bey de Vasıf Beyin tespitlerine katılmıştır; ancak Ankara Milletvekili Rasih Bey ise yeni şekli siyasi literatüre uygunluğunu dile getirerek Türk Devleti bundan sonra “*riyasete irsen, oturmuş kimse görmeyecektir*” vurgusunu yapmıştır.²⁰ Bu konuşmalardan sonra müzakere kâfi görülerek oylamaya geçilmiş, Cumhuriyet’i ilan eden madde alkışlar arasında kabul edilmiştir. İkinci maddenin oylanmasından önce söz alan Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi, devletin dini ve diline yönelik maddenin anayasasının ilk oluşturulduğu sıradaki şartların gereği unutulduğu için ilave edildiğini, Cumhuriyet’in ilanı ile “*Hülefa-ı Raşidin dönemine dönüldüğünü*” ifade etmiştir.²¹ Bu sırada Yunus Nadi Bey komisyon adına, dinlerin serbestisi ve kanun dairesinde korunacağına dair hükümlerin bundan sonra da devam edecek düzenlemelerde yer alacağını bildirerek doğması muhtemel şüphelerin önüne geçmiştir. İkinci ve dördüncü maddeler tartışılmadan aynen kabul edilmiş, Cumhurbaşkanlığı süresinin bir seçim dönemi yerine üç seçim dönemi için seçilmesi gerektiği tartışılmıştır. Daha sonra siyasi grupların değiştirmesini isteyeceği bir husus olan Cumhurbaşkanının iktidar grubuna bağlı değil bilakis “*bütün milletin malı olması*” gerektiği savunulmuştur. Bu sözlerden sonra madde aynen kabul edilmiştir. Son olarak ikinci madde ile Cumhurbaşkanının yetkilerine dahil olan husus aynen kabul edilerek kanunlaşmıştır.²² Böylece Cumhuriyet’in ilanı gerçekleştirildikten sonra derhal Cumhurbaşkanı seçimi yapılması teklif edilmiş ve bu oturumda “*158 azami oy birliğiyle*” Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ertesi

²⁰ Konuşmaların tam metni için bkz. T.B.M.M.Z.C., II. Dönem, I İçtima Senesi III, ss. 90-96.

²¹ Konuşmaların tam metni için bkz. T.B.M.M.Z.C., II. Dönem, I İçtima Senesi III, s. 97; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 138-152.

²² Şeref Gözübüyük, Suna Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1985, s. 103.

gün İsmet Paşa tarafından kurulan hükümet mevcut 166 üyenin oybirliğiyle güvenoyunu almıştır. Aynı gün ikinci oturumda 158 üyenin katıldığı seçimde 151 oy alan Fethi Bey ise meclis başkanlığına seçilmiştir.²³

Cumhuriyetin İlanı ve Muhafazakârların Gösterdiği Tepkiler

Cumhuriyet'in ilanı, Halife'yi devlet başkanı yapma amacını taşıyanlar hayal kırıklığına uğramıştır. Halife çevresinde yeni siyasal tutumlar gelişmeye başlamıştır. Bu gelişen akımlar içinde Refet Bey, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa gibi önemli kişiler yer almaktadır. Rauf Beyin tutumu ve İsmet Paşa ile olan çekişmesi fırkanın bölünmesine yol açabilecek boyutlara ulaşmıştır.²⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Rauf Bey en muvafık hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğunu ifade etmekten kaçınmıştır. Buna karşılık Rauf Bey, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesinde öngörülen "*Türkiye Devleti T.B.M.M. tarafından idare olunur ve hükümet, Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır*" maddesinde tarif edilen durumun en uygun hükümet şekli olduğunu söylemek istemektedir. Mustafa Kemal Paşa bu açıklamaları ile Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanına karşı olduğunu ifade etmektedir. Asıl amaçları Cumhurbaşkanı seçimiyle halifeyi devlet başkanı yaptırmak hususundaki projelerinin hayata geçmemiş olan muhalefetin sert bir reaksiyon gösterdiği görülmüştür. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanından sonra gazetelerde çıkan görüşleriyle ilgili olarak; "*Benim bildiğim Rauf Bey Hâkimiyet-i Milliyecidir*" demiştir.²⁵

Refet Paşa, ayrıca İstanbul'un başkent olarak kalmasında yana olduğu için Ankara'nın başkent yapılmasına karşı çıkmıştır. TBMM temsilcisi olarak bulunduğu İstanbul'da 29 Ekim 1923 tarihinden önceki günlerde belediyece düzenlenen bir ziyafette konuşurken; "*Cumhurbaşkanının seçiminin ulusun başına sarılacak yeni bir bela olduğunu öne sürmüştü. Ona göre hükümdarlık ile cumhurbaşkanı arasındaki başlıca fark filanın soyundan gelip gelmemekten ibarettir. Ulusun başında bu kadar çok bela varken buna bir de cumhurbaşkanı seçme belasını eklemeye ne gerek vardı?*" demiştir.²⁶

Kazım Karabekir'e gelince ise; 1921 yılı başında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturulmasında bu gidişin Cumhuriyete

²³ Cemal Avcı, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2022, ss. 429-430.

²⁴ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, 1982, s. 476.

²⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1960, s. 44.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara, 1981, s. 12.

yöneldiğini sezmiş ve bu duruma karşı çıkmıştır. Kazım Karabekir esasen izlenen yöntemi doğru bulmamıştır. İleride bir oldu bitti ile “korkulan bu tehlikeyle” karşılaşırsa yani Cumhuriyet ilan edilecek olursa, “Allah korusun hayat ve bağımsızlığımızı bir kargaşa tufanı içinde boğar” demiştir.²⁷ Kazım Karabekir Cumhuriyet’in ilanını daha çok Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü, Fethi Okyar gibi yönetimin başında bulunanlara göre değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanını olacak olan Mustafa Kemal Paşanın kişisel yönetime sarılacağı, bir tür “başkomutanlık baskısı” kuracağı, kendisinin ikinci plana itileceği kuşkusunu taşımıştır.²⁸

Hilafetin Kaldırılması

Mustafa Kemal 14 Ocak 1923 tarihinde genel bir Anadolu gezisine çıkmıştır. Bu gezisinde Eskişehir, İzmit, Bursa ve Balıkesir’de halkla yakından ilişki kurmuş, uzun söyleşilerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Ankara’dan ayrılır ayrılmaz, Milletvekili Hoca Şükrü Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi adıyla bir kitap yayınlamıştır.²⁹ Bu kitapta meclis ve halife arasında sıkı bir bağın olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ve benzeri durumlar neticesinde halifelik ile ilgili ciddi sorunların ortaya çıkabileceği görülmüştür. Hoca Şükrü Efendi’nin halifelik yanlısı düşünce yapısı ve kitap olayından dolayı, savcılık tarafından Hoca Şükrü Efendi’nin dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir; ancak bu talep hayata geçirilmemiş, söz konusu risalenin cevaplandırılması için bir kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Falih Rıfki, Necmettin Sadak, Celal Nuri gibi yazarların makaleleri yer almıştır.

Ziya Gökalp Hilafet ve Milli Hâkimiyet adlı kitapta yazdığı “Hilafetin Hakiki Mahiyeti” adlı makalesinde şu görüşleri dile getirmektedir: “Beynelmilel müesseseler, bidayette yalnız dini müesseselerdir. Kurunu vustada, Avrupa beynelmileliyeti Hıristiyan ümmetinden ibaretti. Oradaki beynelmilel müesseseler de kiliseye ait müesseselere münhasırdı. O zaman Avrupa da millete ait teşkilatlarla; ümmete ait teşkilatlar birbirinden tamamıyla ayrılmamıştır. Bizde yakın bir zamana kadar bu nevi teşkilatlar birbirine karıştı. İçtimai tekamül, işlerin taksimini, işlerin taksimi de ciheti

²⁷ Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul, 1990, s. 109.

²⁸ A.g.e., s. 33.

²⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, 1992, ss. 491-505.

*camiaları ayrı olan zümrelerin birbirinden temeyyüz etmesini iktiza ettiğinden son zamanlarda millet teşkilatı ile ümmet teşkilatı birbirinden ayrılmaya başladılar, hususiyle Mütarekeden sonra, iki mühim sebep bu ayrılmayı tacil etti.”*³⁰

Mete Tunçay bu dönemi, risaleler savaşı şeklinde tanımlamaktadır. Hilafetin kaldırılması için gerekli şartlar oluşmuştur. Basındaki tartışmalar, Ağa Han ile Emir Ali'nin mektupları, İstanbul İstiklal Mahkemesi konusu ve ayrıca Halifenin telgraf çekerek tahsisatını artırılmasını istemesi olayı bardağı taşıran son damla olmuştur. Buna en sert tepkiyi gösteren Yakup Kadri Karaosmanoğlu olmuştur. Akşam gazetesinde yazdığı “*Meclis ve Hanedan Bütçesi*” başlıklı yazısında bu durumu açık bir şekilde dile getirmiştir.³¹

1924 yılı Şubat ayının sonlarına doğru TBMM’de bütçe görüşmeleri yapılırken din ve devlet ayrımı da tartışılmaya başlanmıştır. Mecliste tartışılan konular arasında hilafetin kaldırılması da yer almıştır. Çok sert tartışmaların yaşandığı mecliste, halifelüğün tarihi geçmişi hakkında izahatlar yapılırken diğer taraftan, halifelik kurumunun kaldırılması yönünde görüş ağır basmıştır. Hilafetin kaldırılması ile ilgili olan 431 sayılı yasada on üç madde düzenlenmiştir. Yasa ile görevi sona eren Abdülmecit Efendi ile Osmanoğulları ailesinin bütün erkekleri, kadınları, damatları ve kadınlardan doğan bütün çocukları Türk vatandaşlığından çıkartılmış ve Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmaları yasaklanmıştır. Söz konusu bu yasanın ilanını izleyen ilk on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti dışına çıkarılmaları sağlanmıştır. Kendilerine yol giderleri karşılığında bir kereye mahsus olarak, servetlerinin derecelerine göre hükümetçe miktarı saptanacak paralar ödenmiştir.³² Bu kişiler yurt içindeki taşınmaz mallarını kullanamayacaklar, bu malların bir yada iki yıl içerisinde elde çıkarılması istenmiştir. Padişahlık yapmış olanların Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki tapulu taşınmaz malları, padişahlık saray köşkleri ile diğer mülkler ve buradaki taşınabilir mallarla sanat eserleri ise milletin malı olmuştur.³³

Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilgili kanunu onaylamıştır. Meclisin kararını yerine getirmek üzere Vali Haydar Bey ile Polis Müdürü Sadeddin Bey görevlendirilmişlerdir. Abdülmecit Efendi karara uymak istememiş ve karşı koymuştur. Bunun üzerine Vali Haydar Bey kendisinin Türkiye Büyük Meclisi'nin verdiği kararı yerine getirdiğini, bu karara uymak mecburiyetinde

³⁰ Kamran Ardaçoç, *Hilafet Meselesi*, Petek Yayınları, 1955, ss. 85-86

³¹ Mehmet Emin Bozarslan, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, ss.138-139

³² Kişilere yol parası olarak verilen paraların tutarı 8 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde verilmiştir.

³³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Üçüncü Kitap, Bilgi Yayınları, 1995, s. 59.

olduklarını hatırlatmıştır. Abdülmecit Efendi karara uymak zorunda kalmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “*Hilafet-i Muazzama-i İslamiye’nin timsali olan şahsıma karşı reva görülen bu muameleye tahammül edemem artık. Hanedanımın huzur selamet-i namına, şimdiye kadar ne dedilerse kabul ve icradan istinkaf etmedik. Salahiyeti tahdit edilmesine rağmen hilafet makamını kabulde de zinhar tereddüt göstermedik. Milletimizin hatırına hürmetten gösterdiğim bu feragat ve fedakarlık sanki kafi değilmiş gibi, şimdi de beni ve hiç şüphesiz benden sonra da hanedanımızın bütün erkan ve efradına yad ellere atmak istiyorlar.*”³⁴ Bunun üzerine Vali Bey, Abdülmecit Efendi’ye bu işlemi gerekirse zor kullanarak yapacağını söylemiştir. Böylece Abdülmecit Efendi çalışanlarına eşyalarını toplaması için emir vermiştir. 4 Mart gününün sabahı son Osmanlı halifesi, oğlu Şehzade Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, kadın efendiler, mabeyincisi Hüseyin Nakip Turan Bey, özel doktoru Selahattin Bey, özel kâtabi Keramet Nigar’la yola çıkmaya hazırlanmışlardır.³⁵ Çatalca Tren İstasyonunda “Simplon Ekspresine” bindirilerek Abdülmecit Efendi ve ailesi yurtdışına çıkarılmışlardır. Vali Haydar Bey, Abdülmecit Efendi’nin hareketinden önce kendisine İsviçre konsolosluğundan verilen bir vize ve yol masrafı olarak 1700 İngiliz lirası verilmiştir.³⁶

Yurtiçinde Halifeliğin Kaldırılmasına Yönelik Tepkiler ve Basına Yansımaları

Anadolu’da halifeliğin kaldırılması beklenenin aksine olumlu karşılanmıştır. Halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına gönderilmeleri hakkındaki kanunun çıkarılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, Mustafa Kemal Paşa’ya ve İsmet Paşa’ya tebrik telgrafları gelmeye başlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkâr ve Sada-yı Hak gazetelerinin ifadelerine göre; ülkenin dört yanından tebrik telgrafları gelmiştir. Telgraflar incelendiği zaman hemen hemen her sınıftan insanın imzasının olduğu görülmüştür.³⁷ Anadolu Ajansı’nın bildirdiğine göre; Büyük Millet Meclisi’nin kararı yurdun her tarafında tasvip edilmekte ve gazeteler takdirkarane makaleler yayınlamaktadır. Ajans aynı haberin devamında “...hilafetin lağvı gibi islahat ve terakkiyat-ı

³⁴ Razi Alkın, *Son Halife Abdülmecit ve Hanedan-ı Al-i Osman İstanbul’dan Nasıl Çıkarıldı?* 1950, Tarih Dünyası, 1 (2), İstanbul, 1950, s. 59.

³⁵ Keramet Nigar, *Halife II. Abdülmecit*, İstanbul, 1964, s. 8.

³⁶ Seçil Akgün, *Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, Turhan Yayınları, 1986 s. 200.

³⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mart 1924 den başlayan sayılarında bu telgraflar yayınlanmıştır.

cezireyi temine matuf Büyük Millet Meclisi mukarreratı vatanın her tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Gazeteler yeni bir devr-i itilanın başlangıcı olan bu mukarreratın efkar-ı umumiyece tasvipkarane neşriyatta bulunmaktadırlar.” demektedir.³⁸

Ankara’da yayınlanan gazeteler de söz konusu bu inkılabı desteklemişlerdir. Makaleler ve tebrik telgraflarının sürekli yayınlanması bunun açık göstergesidir. Hâkimiyet-i Milliye³⁹ ve Tevhid-i Efkâr⁴⁰ bu gazeteler arasında yer almıştır. Kendisini Cumhuriyetçi ve laik olarak niteleyen Tanin gazetesi ise, halifeliğin kaldırılmasını iyi karşılamamıştır. İlk hedef olarak ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngörerek Türkiye’nin henüz yeterince güçlü bir ülke haline gelmediği ve Müslüman ülkelerden gelen yardımların kesilebileceğini ifade etmişlerdir. Halifeliğin kaldırılması ile “5-10 milyonluk” Türk devletinin özellikle İslam dünyasında hiçbir öneminin kalmayacağını ileri sürmüşlerdir.⁴¹ Bunun yanı sıra yurt içinde, pek göze batacak kapsamda olmamakla, sözlü olarak tepkiler belirlemiştir. Özellikle halifeliğin papalık gibi devlet dışında dinsel bir yapı olarak kalabileceği konusunda da konuşma ve görüşmeler olmuştur. Ayrıca, 8 Mart tarihli Tanin gazetesinde “Yeni Turan” gazetesine ithafla verilen haberde, İzmir’de Şeyh Ahmet Sünnisi liderliğinde hilafet kongresi toplanacağını duyurulduğu yazılmıştır. Bu haber, Halifeliği diriltici “ufak çapta bir çaba” şeklinde nitelendirilmiştir.⁴² Buna ek olarak İstikbal Gazetesi, halifeliğin kaldırılmasına daha muhalif bir çizgide yayın yapan bir merkez konumunda bulunmuştur. Trabzon’da yayınlanan bu gazetede halifeliğin kaldırılması neticesinde Abdülmecit Efendi’nin hal edildiği kararını kendisine ileten dönemin İstanbul valisi Haydar Bey’in aktardıklarını “Bir Tarihin Son Sahifesi” başlığı ile yayınlamıştır.⁴³ Bu tür muhalif girişimlere rağmen hükümetin kayıtsız tavır takınmasıyla, tepkiler günden güne azalmıştır. Başvekil İsmet Paşa da 22 Mart günü dış ilişkilerle ilgili bildirisini ile Halifelikle ilgili söylentilere değinmiştir. Yurt dışına sürülmüş olan son Halife Abdülmecit Efendi ile ilgili söylentileri de ele alarak, onun planlarının önemsiz niteliğini açıklaması ile hükümetin her türlü tahrik karşısında kayıtsız kalarak bunları söylemeye mahkûm ettiğini kanıtlamıştır.⁴⁴

³⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1924.

³⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1924.

⁴⁰ Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1924.

⁴¹ Tanin, 11.6.1923

⁴² Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2190

⁴³ Volkan Aksoy, *Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansımaları*. History Studies, 10(8), 2018, s. 13.

⁴⁴ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2190

Yurtdışında Halifeliğin Kaldırılmasına Yönelik Tepkiler

Yurtdışında da halifeliğin kaldırılmasına yönelik tepkiler olmuştur. İngiltere, en büyük Müslüman topluluğuna sahip olan imparatorluk olduğundan, halifelikle en ilgili tepkilerin görüldüğü ülkelerin başında olmuştur. İngilizler özellikle bu dönemde Halifelik örgütünün tutucu karakterinden yararlanarak her yerde İslam dinini Müslüman ülkelerin gelişmesine bir fren gibi kullanmak istemektedir.⁴⁵ İngiliz dışişlerinde bir görevli haberi duyunca “muazzam bir ihtilal” demiştir; “üstelik kansız!”⁴⁶ Bu doğrultuda Halifeliğin kaldırılmasına en büyük tepkiyi İngiliz gazetesi Daily Telegraph göstermiştir. Halifeliğin kaldırılması üzerine çok sert bir makale yayınlamış ve şu görüşü ifade etmiştir: “*Türkler halifeliği kaldırmakla uygarlaşacaklarını sanıyorlarsa yanılıyorlar. Uygarlaşmak şöyle dursun gittikçe uygarlıktan uzaklaşıyorlar. Türkiye’deki yabancılara ve bunların ekonomik çıkarlarına da karşıda Türkler ortaçağ kafasıyla fanatikçe davranıyorlar. 6 milyon nüfuslu olan Türkiye, Halifelik sayesinde büyük devletler arasında sayılıyordu bundan bu devlet artık üçüncü sınıf bir Tatar devletçisi derecesine düşecektir. Mustafa Kemal minyatür bir Louis Napolyon olarak kalacaktı.*”⁴⁷ Daily Mail gazetesi ise halifeliğin kaldırılmasını “*tarihin en büyük olaylarından biri*” şeklinde ifade etmiş ve bu durumun sonuçlarının şimdiden kimsenin kestiremeyeceğini söylemiştir.⁴⁸

Fransa’da halifeliğin kaldırılması, Müslüman sömürgelerine rağmen, özgürlükçü ve laik bir ülke olarak laikliğin yayılmasını istediğinden, oldukça ılımlı karşılanmıştır. Her ne kadar o tarihe kadar Türk Anayasasında laiklik yer almadıysa da Fransa, Türkiye’nin hedefinin laiklik olduğunu kavramış, Türkiye’den “*laik ülke*” olarak bahsetmiştir.⁴⁹ Halifelik kaldırıldıktan sonra Fransa hükümeti herhangi bir yorumda bulunmamıştır; ancak Fransız basını ikiye ayrılmıştır. Kimi Fransız gazeteleri halifeliği kaldırmakla Türkiye’nin hata ettiğini, çünkü bu makamın İngilizlerin eline geçebileceğini yazmışlardır. Kimi Fransız gazeteleri ise kararı alkışlamışlardır. Halifeliğin kaldırılması kararının Türkiye Cumhuriyeti’nin laikleştirilmesi mantığına uygun olduğunu, bunun için Fransızlarca alkışlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵⁰

Halifeliğin kaldırılması kararı Rusya’da da olumlu karşılanmıştır. Bunun en önemli nedeni 1917 devrimiyle Rusya’nın kendi ulusal kiliselerini kaldırmış

⁴⁵ A.g.e., s. 2190.

⁴⁶ Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

⁴⁷ A.g.e., 24.3.1974

⁴⁸ A.g.e., 24.3.1974

⁴⁹ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2193

⁵⁰ Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

olması ve bu nedenle de Rusya'daki Müslümanlar üzerinde moral açısından bir otorite taşıyacak bir makamın varlığına taraftar olamaz durumda olmasıdır.⁵¹

İtalyanlar kendi egemenlikleri altındaki Müslümanlara diğer bir devletin etkisi altındaki halifeye bağlı olmasını istememişler ve bu nedenle Şeyh Ahmet Sünnisi'yi kullanmak istemişlerdir.⁵² Arap dünyasında ise farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur; ancak genel olarak hilafeti kaldırdı diye Türk devlet adamları dinsizlikle suçlanmışlardır. İskenderiyeli Muhammed Said "*El Hilafet vel Kemaliyun*" isimli yazısında "*Herkes Kemalistlere saldırıyor, kâfir diyor. Şimdi herkes halifeyi savunuyor. Türkler geçmiş yüzyıllarda savunurken neredeydiler? Merhum M. Ali Paşa İslam halifesine karşı Ruslarla anlaşmadı mı, İstanbul kapılarına kadar gelmedi mi? İngilizler ve Yunanlılar Türkleri yok etmek üzere iken neredeydiniz, Müslümanlar? Şimdi haris diye yerdiğimiz bu kahraman Mustafa Kemal Paşaya gönüllü olarak Arap, İran, Hint orduları yardım etti mi? Yolladığımız paranın yardım sayılabileceğini sanıyor musunuz? Hilafet kendi ihmalimizle kaybettiğimiz bir hazinedir. Hilafet lafla savunulamaz. Siz hilafeti savunmadınız ve Türkler gibi sizden sayıca az bir milletin savunmasını bekleyemezsiniz. Bu gün Türkler eleştirilemez. Beş yüz yıldır savundular şimdi sıra başkalarında*" şeklinde ifadelerde bulunmuştur.⁵³ Mısır'ın eski müftüsü Şeyh Muhammed Bakhit de şu ifadelerde bulunmuştur: "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı batıldır. Bununla din ortadan kalkar. Bu kâfir uyan kâfir olur.*"⁵⁴

Sonuç

Hilafet, bir imparatorluk kurumu olmuş ve ulus üstü bir nitelik taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ulusa dayalı bir devlet kurmak istemişlerdir. Ulusal nitelikli bir devlette ise hilafet kurumunun yaşaması mümkün değildir. Hilafetin kaldırılması iktidar mücadelesi açısından da anlamlıdır. O dönemde ortaya çıkan İstanbul - Ankara Hükümeti çekişmesi Ankara Hükümeti lehine netice vermiştir. Ankara kenti başkent olmuş; ancak Ankara Hükümeti hilafet makamı kaldırılınca kadar tam anlamıyla "iktidar" olamamıştır. Hilafetin kaldırılması Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ayrışması yolunda atılmış bir adımdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yüzü kesin olarak batıya dönmüştür.

⁵¹ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2192

⁵² Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

⁵³ Mokattam, 11.3.1924 Akt: Orhan Koloğlu, ss. 123-124.

⁵⁴ A.g.e., s.192

Halifelik makamının kaldırılması her açıdan ülkenin ilerlemesi için önemli bir adım olmuştur. O dönemde ülkenin ileri gelen devlet adamları, gazeteci ve aydınları (!) Mustafa Kemal Paşa'nın tek egemen güç olmasından endişe duymuşlardır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın bir anlamda gücünü dengelemesi için halifeyi ona karşı rakip olarak çıkarmak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'yı tek egemen güç olarak görmek yerine halifeyi bu niyette görmek onlar açısından daha değerli görülmüştür. Milli mücadelenin devrimci kadrosu ise saltanat kaldırılırken, hilafet kurumuna dokunmamış ve doğru zamanının gelmesini beklemiştir. Şartlar olgunlaşınca da hilafeti kaldırmışlardır. Cumhuriyet'i kuran bu kadro, geri kalmışlığı hatırlatan padişahlık kurumu ile hilafet kurumunu kabul etmek istememiştir. Bu noktada Cumhuriyet'i laikleştirmeyi, Türkiye'de saltanatın geri gelmesini kolaylaştıracak manevi bir iktidarın ebediyen silinmesine ve yurt dışında olduğu kadar memleket içinde de organize olan hareketleri yok etmek kararında olan Kemalist rejim, tüm Osmanlı ailesi ile son halifeyi yurtdışına zorunlu olarak göndermiştir. Bu doğrultuda hilafet makamı yeni rejim açısından bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme gerçekleştirilirse; 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Hanedanı'nın sınır dışı edilmesi, diğer tarihsel dönüm noktalarında olduğu gibi şiddet içermemektedir. Hilafetin kaldırılması ve hanedanın sınır dışı edilmesi, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve modern bir devlet olma yolunda atılan önemli adımlardandır; ancak bu süreçte hiçbir hanedan mensubuna zarar verilmemiştir. Bunun yerine, onların Türkiye dışına çıkmaları ve başka bir ülkede yaşamaları emredilmiştir. Bu durum, örneğin; Fransız Devrimi veya Rus Devrimi gibi durumlarda olduğundan çok farklıdır. Bu devrimler sırasında, eski monarşiler genellikle şiddetli bir şekilde yıkılmış ve eski hanedan üyeleri genellikle hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir. Türkiye'deki durum, ülkenin laik bir cumhuriyete dönüşümünün nispeten barışçıl bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir; ancak bu sürecin acısız olduğu anlamına gelmemektedir. Birçok Osmanlı Hanedanı üyesi için, aniden vatanlarını terk etmek ve başka bir yerde yeni bir hayat kurmak zorunda kalmak büyük bir travma olarak gerçekleşmiştir.

Hilafet makamı ile ilgili görüşler incelendiğinde bir fikir birliğinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ortaya atılan her iddia kendine göre bir haklılık payına sahip olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, her dönemde hilafet makamının tartışmalı olması ve hilafet makamı ile ilgili ciddi mücadelelerin İslam tarihi içinde yaşanmış olmasıdır. Bu nedenle yaşanan fikir ayrılıkları günümüze kadar gelmiş ve yeni Türkiye'nin ilk yıllarında da bu konu sorunlu olmuştur.

Genel bir değerlendirme gerçekleştirildiğinde günümüz modern Türkiye’inde de tartışmalı bir konu olan hilafet makamının hayli uzun bir geçmişi söz konusudur. Laik ve İşlamicı kesimler arasında süregelen bu tartışmalar günümüzde de güncelliğini korumaktadır; ancak gerçek şudur ki, istenen ve yerinde kalması uygun görülen hilafet makamının yeni Türkiye’de var olması zor görünmüştür. Türkiye, yönünü Batı’ya dönerek Orta Doğu düşünce yapısından uzaklaşmak istemiştir. Saltanat ve sonrasında hilafet kurumunun ortadan kaldırılması bunun bir sonucudur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (XXVIII), (1960)

Gazeteler

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Dergiler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Tarih Dünyası Dergisi

İnceleme Yapıtlar

AKGÜN, Seçil, **Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

AKGÜN Seçil, “Halifelüğün Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri”, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay., Ankara, 1983

AKSOY, Volkan, (2018). **Halifelüğün Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansımaları**. *History Studies*, 10(8), 1-18.

ARAR, İsmail. **Atatürk’ün Halkçılık Programı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.

ARDAKOÇ, M. Kamran, **Hilafet Meselesi**, Petek Yayınları, Ankara, 1955.

AVCI, Cemal. (2022). **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

BOZARSLAN, Mehmet Emin, **Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

CEBESOY, Ali Fuat. **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 1960.

DUMAN, Ali. **Halifelik. İnönü Üniversitesi Kongre Kültür Merkezi-Konferans**, 2006.

ERGİN, Osman. **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1930.

- ERÜRETEN, Bahir Mahzar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**. Yeni Gün Basın Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref - KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, 1985.
- KARPAT, H. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KİNROSS, Lord, **Atatürk ve Bir Milletten Yeniden Doğuşu**. (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- KOÇAK, Cemil, **Siyasi Tarih 1923-1950**. Türkiye Tarihi, Dördüncü Kitap, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.
- KOLOĞLU, Orhan, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Mat., İstanbul, 1999.
- KONAN, Belkis, **1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(1), 437-476, 2022.
- KUTLUAY, Yaşar, **Hilafet, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XIX.**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1998.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- LEVENT, Azra, **19. Yüzyılda Osmanlı Hilafet Kurumuna Karşı Muhalif Düşünceler (Abdurrahman B. Ahmed Kevâkibi Örneği)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul, 1990.
- NİGAR, S. Keramet, **Halife II. Abdülmecit**, İstanbul, 1964.
- NOMER, Kemaleddin, **Şariat Hilafet Cumhuriyet Laiklik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÖZEK, Çetin, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, 1982.
- ÖZEK, Çetin, **Türkiye’de Gerici Akımlar**, İstanbul, 1968.
- SHAW, Stanford J, **Osmanlı ve Modern Türkiye’nin Doğuşu**, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, (Türkçesi: Cüneyt Akalın), Bilgi Yay., Ankara, 1999.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- TOYNBEE, Arnold J, **Halife. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: V., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara, 1981.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Üçüncü Kitap**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.

YALKIN, Razi, " **Son Halife Abdülmecit ve Hanedan-ı Al-i Osman İstanbul'dan Nasıl Çıkarıldılar?**, Tarih Dünyası, 1-8, (15 Nisan 1950, 1 Ağustos 1950.)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 265-277.

Geliş Tarihi: 22 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 25 Haziran 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

İzmir Suikastı Teşebbüsü Sonrasında Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa İlişkileri

Erol AKCAN**

Öz

Bu çalışma, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılmak istenen suikast teşebbüsü sonrasında Başvekil İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. İzmir suikast teşebbüsü sonrasında İsmet Paşa'nın nasıl bir tutum takındığı, atılan adımlara ve alınan tedbirlere karşı nasıl bir vaziyet aldığı tartışma konusudur. Temel kaynaklara dayalı olarak yapılan bu çalışmayla ortaya atılan iddialar ve tartışmalar yeniden ele alınarak analiz edilmiştir. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda İsmet Paşa'nın İzmir suikastına yaklaşım ve atılacak adımlar, alınacak önlemler gibi konularda Mustafa Kemal Paşa ile aynı noktada olmadığı kanaatine varılmıştır. İsmet Paşa, suikast teşebbüsünün arkasında muhalefet partisinin olduğu fikrine katılmamış ve bu doğrultuda yapılacak tutuklamalara engel olmak istemiştir. İstiklal Mahkemesi'nin İsmet Paşa'yı tutuklamak istediği yönündeki iddiaları destekleyecek bulgulara ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Suikast, İttihat ve Terakki, İsmet Paşa

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (erolakcan@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-3580-4466).

Relations with President Mustafa Kemal Pasha and the Prime Minister İsmet Pasha after the Attempt of the İzmir Assassination

Abstract

This study focuses on the relations between Prime Minister İsmet Pasha and Mustafa Kemal Pasha after the attempted assassination of President Mustafa Kemal Pasha in Izmir. It is a matter of debate what kind of attitude İsmet Pasha took after the Izmir assassination attempt, and what kind of situation he took against the steps and measures taken. The claims and arguments made in this study based on basic sources have been reconsidered and analyzed. As a result of the research and examination, it was concluded that İsmet Pasha was not at the same point as Mustafa Kemal Pasha on issues such as the approach to the Izmir assassination, the steps to be taken and the precautions to be taken. İsmet Pasha did not agree with the idea that the opposition party was behind the assassination attempt and wanted to prevent arrests to be made in this direction. There was no evidence to support the claims that the Independence Court wanted to arrest İsmet Pasha.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Assassination, Union and Progress, İsmet Pasha

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'ya 1926 yılının Haziran ayı ortalarında İzmir'de gerçekleştirilmek istenen fakat öncesinde Giritli Şevki'nin ihbarıyla amacına ulaşamayan suikast teşebbüsüyle ilgili -doğrudan ya da dolaylı- bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır¹. Bu çalışmalarda, konumuz olan Mustafa Kemal

¹ Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu. İzmir Suikastının İcyüzü*, Temel Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2020; Cemal Avcı, *İzmir Suikastı. Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010; Vahdettin Engin, *Hesaplaşma, Yeditepe Yayınları*, İstanbul 2011; Ali Güler, *Suikastların ve Darağacının Gölgesinde İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994; Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971; Konuyu dolaylı olarak ele alan çalışmalar şunlardır: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (1924-1930) Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007; Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çev: Zuhul Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

Paşa ile İsmet Paşa'nın ilişkileri üzerinde özel olarak durulmadığı gibi yayımlanan bazı anılar kaynak gösterilmek suretiyle İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsünden sonra Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bazı kararlarına karşı geldiği ve bu nedenle mahkeme heyeti tarafından tutuklanmak istendiği gibi iddialar ortaya atılmıştır². Bu çalışma, bugüne kadar yayımlanan ve ulaşılan belgelerden hareketle Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsüne olan bakış açılarını ortaya koymak, iki devlet adamının arasındaki münasebeti aydınlatmak, konuyla ilgili yanlış bilgi ve algıları ortadan kaldırmak amacıyla yapıldı.

Çalışmamızın esas konusuna geçmeden önce İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmak istenilen suikast teşebbüsüne dair bazı noktalara işaret etmekte yarar vardır. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast teşebbüsü İzmir'e gelmeden önce yerel yetkililer tarafından haber verilmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1926'da İzmir'e girerken kendisine yapılacak suikast teşebbüsünden haberdardır³. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de bulunduğu bu tarihte, Başbakan İsmet Paşa ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri Ankara'da bulunmaktadır⁴. Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılan suikast teşebbüsünden kamuoyunun bilgisi 18 Haziran 1926 tarihinde basına verilen resmi tebliğ aracılığıyla olmuştur⁵. Kamuoyunun suikast teşebbüsünden haberinin olmadığı bu süre zarfında hükümet yetkilileri meseleyi kendi arasında değerlendirmiştir.

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki ilişkiler iki aşamada incelendi. Birinci aşamayı, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de olduğu ve Başvekil İsmet Paşa'yla telgraf aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kaldığı 16 Haziran-20 Haziran tarihleri arası oluşturmaktadır. İkinci aşamayı ise İsmet Paşa'nın 20 Haziran'da İzmir'e gitmesiyle başlayan ve Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte 9/10 Temmuz 1926'da Ankara'ya dönüşüyle

---

² İsmet Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Kazım Karabekir Paşa'nın tutuklanması yönündeki kararına itiraz etmesi sonucunda mahkeme heyetince tutuklanmak istendiği bilgisi şu kaynaklarda yer almaktadır: *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 425; Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955, s. 10; Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 418-419; İstiklal Mahkemesi'nin İsmet Paşa'yı tutuklamaya kalkıştığı bilgisi İsmet Paşa'nın kendisi tarafından uydurma ve yalan olarak nitelendirilmiştir. Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 474.

³ Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında yer alan Moskova Sefiri Zekai Bey, trende bu meselenin kendisine sorulduğunu beyan etmiştir. *Milliyet*, 21 Haziran 1926, Nu: 129.

⁴ İsmet Paşa 15 Haziran'da Çankaya'da Akşam muhabiri Ali Naci'ye mülakat vermiş ve bu mülakat sonrasında Ali Naci, İstiklal Mahkemesi üyelerini istasyonda görmüştür. Bkz. *Akşam*, 25 Haziran 1926, Nu: 2764.

⁵ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1926, Nu: 759; *Milliyet*, 18 Haziran 1926, Nu: 126; *Akşam*, 19 Haziran 1926, Nu: 2761.

noktalanın zaman dilimi oluşturmaktadır. Aşağıda sırasıyla bu iki zaman diliminde Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın münasebetleri ele alındı.

1- Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Arasındaki Yazışmalar

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e ulaştığı gün yani 16 Haziran'da hem İsmet Paşa'yı hem de İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey'i teşebbüsle ilgili bilgilendirerek dikkatli ve tedbirli olunmasını, tertiple alakalı olduğu düşünölen Sarı Efe ve Saruhan Mebusu Abidin Bey'in tutuklanmasını istemiřtir⁶.

İsmet Paşa bir gün sonra 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraflarla kendisinin ve bakanlar kurulunun olaydan duyduğu üzüntüyü ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılıklarını bildirdi. Ayrıca, Sarı Efe ve Abidin Bey'in tutuklanması için gerekli emirlerin İstanbul ve Çanakale valilerine verildiğini, İstiklal Mahkemesi üyelerinin özel trenle İzmir'e gideceğini, teşebbüsün geniş bir tertibin ürünü olduğuna ihtimal vermediklerini, tahminde bulunmak için İzmir valisinden daha fazla bilgi beklediğini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiřtir⁷.

Suikast tertibi hakkında ayrıntılı bilgi İsmet Paşa'ya İzmir Valisi Kazım Paşa tarafından gönderilmiřtir⁸. İsmet Paşa, bu bilgilendirmeden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta olayın önemini ve ciddiyetini daha iyi anladığını belirterek bazı noktalara dikkat çekmiştir. İsmet Paşa açısından böylesi bir tertibin olaydan bir gün önce ve dahilden bir ihbarla öğrenilmiş olması "hayret verici ve dikkat çekici" idi. Suikast tertibinin kamuoyuna "azamet ve debdebe" ile sunulması önemliydi. Bunun temin edilmesi için İstiklal Mahkemesi'nin yapacağı açıklamalara ve yargılamaların açık yapılmasına itina edilmeliydi. Suikast teşebbüsündeki dış bağlantıları ortaya koymak açısından tertipçilerin motor ile kaçmak istemeleri, Atina'ya seyahat, Ziya Hurşit ve Sarı Edip Efe gibi "şahsen aramızda derin husumet bulunmayan adamlar" ın silah kullanmaya ikna edilmeleri delil olarak gösterilebilirdi⁹. Başvekil İsmet Paşa, aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir başka telgrafta suikast teşebbüsüyle alakadar olanların tutuklandığını bildirerek İstiklal Mahkemesi'nin İzmir'e varmasıyla birlikte olayın kamuoyuyla paylaşılmasını istemiřtir¹⁰.

⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1925-1927)*, C. 18, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 222-224. Çalışma boyunca aynı cilt kullanıldı.

⁷ A.g.e.

⁸ İnönü, a.g.e., s. 472.

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 226.

¹⁰ A.g.e., s. 226.

Mustafa Kemal Paşa, 17 Haziran'da kendisiyle görüşen Ziya Hurşit'in anlatımlarından hareketle suikast tertibinde milletvekillerinden Ahmet Şükrü ve Ankara eski valisi Abdülkadir'in dahlinin olduğunu öğrendiğini, bu kişilerin tutuklanmasını, Abdülkadir'in gizlenme ihtimaline karşı tedbir alınmasını İsmet Paşa'dan ve İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'den talep etti. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği aynı günkü cevabında Ahmet Şükrü, Sarı Efe ve diğerlerinin tutuklandığını ancak Abdülkadir'in bulunamadığını, resmi tebliği daha fazla geciktirmeyerek yarın yayımlayacaklarını bildirdi¹¹.

Bu tarihe kadarki yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında suikast teşebbüsüne yaklaşım ve alınacak tedbirler konusunda herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Haziran tarihli suikast teşebbüsüyle ilgili çıkarımlarını içeren telgrafı değiştirecektir¹². Mustafa Kemal Paşa'ya göre karşılarında iktidarı ele geçirmek isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adı altında "gizli çalışan bir komite" vardır. Bu komiteye, eski muhalif "İkinci Grup" üyeleri de dahildir. TCF'nin merkez idare üyeleri teşebbüsleri sevk ve idare etmenin yanında genel kararlar almaktadır. TCF'nin İttihat ve Terakki Fırkası'nda olduğu gibi "fedai şubesi" vardır. Bu şube merkez-i umumiden bir üyeye bağlı olarak çalışmaktadır. Bu üyenin İzmit Milletvekili Şükrü Bey olması ihtimal dahilindedir. Abdülkadir, bu fedai şubesinin şefi olarak kabul edilebilir. Suikast teşebbüsü fırkanın merkez heyetinin ortak kararı sonucudur. Suikastı yapacak olanlarla fırkanın bazı üyeleri bizzat temasa gelmiştir. Rauf Bey'in Avrupa'ya gitmesi, Kazım Karabekir'in Ziya Hurşit ile Ankara'da gizli görüşmesi, Arif Bey'in evinde silah kullanacaklarla toplantı yapılması, Adnan Bey'in Londra'da uzun müddet kalmayı seçmesi durumu değerlendirirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa suikastı yapacak olan Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un dışında Ankara, İstanbul ve Eskişehir gibi şehirlerde fedai gruplarının olabileceğini belirterek Lazistan Eski Milletvekili Hoca Necatî'nin ikamet yeri olarak Eskişehir'i tercih etmesinin bununla alakalı düşünülerek incelenmesini istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu hususların İstiklal Mahkemesi'nde aydınlığa kavuşacağı, TCF'nin bütün reis ve bir kısım üyelerinin tamamen tutuklanması ve cezalandırılması gerektiği kanaatindedir. Son olarak İsmet Paşa'dan her yerde "dikkatli, tedbirli ve teyakkuz" halinde olunmasını, orduya bir kat daha önem atfedilmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa,

¹¹ A.g.e., s. 227.

¹² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBC)*, 01015005-6/1-2.

“mühim bir vatani meseleyi radikal ve seri bir surette” halledeceklerini, İstiklal Mahkemesi üyelerinin de kendisiyle aynı yönde düşündüklerini ifade etmektedir¹³.

Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'nin yönetici ve üyelerinin tutuklanmasını ve cezalandırılmasını isteyen bu telgrafı karşısında İsmet Paşa, bakanlar kurulunu toplayarak durumu değerlendirmiştir¹⁴. Bu değerlendirmeden sonra İsmet Paşa'nın içinde bulunduğu ruh halini kabine üyelerinden Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın başkatibi olan Tevfik Bey'e bildirdi¹⁵. Bu telgraftan öğreniyoruz ki İsmet Paşa, TCF'nin yönetici ve üyelerinin tutuklanması için yeterince delil olmadığı, bunun daha ağır sonuçlar doğuracağı kanaatinde. İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da bulunan Kazım Karabekir ve Münir Hüsrev'i tutuklama kararına İsmet Paşa engel olmuştur. Başvekil, İzmir'e gitmeyi düşünmüş fakat yoldayken emrivakiyle ileriye gidilmesinden endişe etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelmeyi tercih etmesi durumunda Başvekil İsmet Paşa Ankara'da kalacaktır.

İsmet Paşa'nın bu tutumundan sonra Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran'da Başvekil'e hitaben bir başka telgraf gönderdi¹⁶. Mustafa Kemal Paşa, yakalanan suikastçıların itiraflarından hareketle İstiklal Mahkemesi'nin bu kanaate vardığını, bu teşebbüsün şahsi değil siyasi olduğunu, daha önce Ankara ve Bursa'da gerçekleştirilmeye çalışıldığını, başarılı olması durumunda Karabekir'in cumhurbaşkanı olarak düşünüldüğünü, kabine üyelerinden Recep Bey'i ikna ederek aralarına almayı tasarladıkları bilgisini paylaştı. Ziya Hurşit'in evinde Ali Fuat Paşa'nın takdirnamesinin, Rauf Bey imzalı mektubun bulunduğunu belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ağır neticeleri, TCF üyelerinin tutuklanması değil aksine serbest bırakılması doğururdu. Başka şehirlerdeki üyeleri tutuklanırken TCF'nin başkanlığını yapan Karabekir istisna

¹³ İsmet Paşa'dan orduya dikkat edilmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan İstanbul'da yapılacak tutuklamaları kolaylaştırmasını, subaylara odaklanmasını istemiştir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 232; Mustafa Kemal Paşa, 8. Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise suikastın birkaç serserinin işi olmayıp TCF kurucuları ve muhalefetin inkılap ve cumhuriyet aleyhindeki ihanetlerinin eseri olduğunu bildirerek dikkatli olunmasını tavsiye etmiştir. Bkz. CBA, 01015004-1/1

¹⁴ Bu sırada Ankara'da bulunan Abdülhaluk Renda, günlüğüne bakanlar kurulu toplantısının gece geç saatlere kadar devam ettiğini not düşmüştür. Bkz. M. Abdülhaluk Renda, *Günlükler 1920-1950*, Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 326.

¹⁵ CBA, 01015005-8/1-2.

¹⁶ CBA, 01015005-10/1-6

tutulamazdı. Bu nedenle Karabekir ve Münir Hüsrev'in tutuklanması için emir ve izin verilmeliydi.

Mustafa Kemal Paşa, tutuklamaların doğuracağı ağır sonuçların ne olabileceği üzerine değerlendirme yaparak TCF'nin muhtemel gizli teşkilat ve tertibine karşı doğru hareketin onları serbest bırakmak değil, bu teşkilat ve tertibin akamete uğraması için ani ve hızlı hareket etmek gerektiği kanaatine varmıştır. "Hiçbir nevi tereddüt ve müsamahaya sebep ve mahal" kalmadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'dan Ankara'da hükûmetin başında kalmasını, tutuklamaların hızlandırılması, Abdülkadir gibi kayıp olanların buldurulmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı suikast teşebbüsünün arkasında TCF'nin yöneticileri ve üyelerinin olduğuna ikna etme çabası başka bir telgrafla devam etti¹⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Cafer Tayyar Paşa'nın 8 Haziran tarihinde Ankara'ya gelerek Meclis Kütüphanesi'nde Karabekir, Refet ve Arif Bey ile görüşüp aynı gün İstanbul'a dönmesi, suikast teşebbüsünü haberdar etmek amacıyla yapıldı. Ziya Hurşit'in İstanbul'dan İzmir'e geçmek için Cafer Tayyar'ın dönüşünü beklemesi, TCF vekillerinin ayın sekizinden sonra İstanbul'da toplanmaya başlaması birbiriyle bağlantılıydı. Bu ihtimale göre muhaliflerin İstanbul'daki hazırlıkları ve kuvvetleri tahmin edildiğinden fazla olmalıdır.

TCF'nin suikast teşebbüsünün arkasında olduğu konusunda ısrarcı olan Mustafa Kemal Paşa, bu argümanları sıralayarak İsmet Paşa'dan İstanbul'da daha tedbirli olunmasını istemiş; Rüştü Paşa ve Abdülkadir'in bulunamadığına dikkat çekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın suikast teşebbüsüne dair yaklaşım ve değerlendirmelerini içeren bu iki telgrafına İsmet Paşa 19 Haziran'da yanıt verdi¹⁸. Başvekil İsmet Paşa, TCF'nin tutuklanmalarına olan itirazını Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ve davaya zarar vereceği endişesiyle açıkladı. Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinde ne kadar isabetli olduğu, İsmet Paşa için "müsellem ve mücerreb" idi. Başvekil, meseleyi farklı açılardan birlikte değerlendirmeyi öneriyordu. İsmet Paşa'ya göre suikast teşebbüsünün arkasında Şükrü, Abdülkadir ve Sarı Efe gibi İttihat ve Terakki'nin fedai şubesinin olduğu düşünülüyorsa, doğrudan bu yöne odaklanmak dururken dikkatleri başka yöne çevirmek, tehlikeyi bertaraf etmek değil, ayrıntı ve görünüş ile uğraşarak tehlikenin esasını bir kenara bırakmak anlamına gelirdi. Suikast teşebbüsünü ilk anda geniş bir cepheye yaymak, bu teşebbüsün Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 238.

¹⁸ CBA, 01015005/1.

şahsı etrafında toplanan muhabbet ve samimiyet havası endişeyle dağılılabildi. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihlerde en yakın arkadaşlarından birinin "maksadınız isyan bastırmak değil, hasımlarınızı imha etmek için fırsat kollamak" dediğini hatırlatan İsmet Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın mahkumiyetleri kesinleşmeden aleni bir yargılamaya tabi tutulmalarının herkesin yüreğinde "hayret, gazap ve mukavemet" doğuracağı, tutuklamaların vakitsiz olduğu kanaatindeydi. İsmet Paşa, TCF mensuplarının bireysel ya da toplu olarak mukavemet edeceklerini düşünmemektedir. Buna ne imkanları vardır ne de böyle bir durumda kazanma ihtimalleri. Çerkez Ethem meselesinde kamuoyunun hazır olmadığı kanaatiyle hareketin ertelendiği, sıkıntılar yaşanmasına rağmen sonuçta isabetli karar verildiğini hatırlatan İsmet Paşa, başka bir endişesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "Aziz Paşam, suikastın şekli büyük zaferlerle ve yüksek faziletle mümtaz olan şahsiyetinizin ne kadar kuvvetli olduğunu gösteren yeni bir delildir. Sizi bertaraf etmek gibi siyasi avakıbyı namütenahi olan bir emr-i muazzam için hasımlarımız Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi'den başka vasıta-yı icraiye bulamamışlardır. Bunlar ya içinden haber verirler ya onlar mani olmak basit veya muğlak nihayet bir zabıta meselesidir. Fakat efkâr-ı salime ayanında icraatimizin isabet ve adaletime kani olmasına zaman bırakmaz isek bu bizim zalim ve gaddar mevkiine düşürür ki bunun üzerine suikasta teşebbüs edecekler badema genç münevverler olur. Artık o zaman zabıta, hudud-ı mahremiyete emniyet kalmamıştır. İşte korktuğum avakıby budur. Davamızı ve sizin hayatımdan ziyade sevdiğim kıymetli şahsiyetinizi bu tehlikeden sıyanet etmek istedim"

İsmet Paşa bu çekincelerle genel tutuklamalardan vazgeçilmesini, İstiklal Mahkemesi'nin bu yöndeki kararının geri alınmasını teklif etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği yanıtta, suikast teşebbüsünün arkasında TCF yöneticilerinin olduğu kanaatinde ısrarcı olarak tutuklamalar da geç bile kalındığını, kararsızlığın devam etmesi durumunda daha fena ve emniyetsiz bir vaziyete düşüleceğine işaret etti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre "bugünkü asileri" Çerkes Ethem ve arkadaşlarıyla mukayese etmek şartlar ve anlayış açısından olanaklı değildi. İsimlerinin önünde birtakım lakaplar olan suikastçılar hafife alınmayacak zamanın genç aydınlarıdır. Tutuklama kararının geri alınması ve tutuklananların salıverilmesi "büyük hata" olur. Abdülkadir gibi aranan, tutuklanamayanların yurt dışına kaçmasından endişe etmediğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki mensuplarının Meşrutiyet'in ilanı öncesinde dağa kaçarak en son çareye başvurmalarını, iktidara geçen Nazım Paşa'nın İttihat ve Terakkicilere olan müsamahasının

sonucunu İsmet Paşa'ya hatırlatarak ondan kendisini üzmemesini, çok seri ve kararlı hareket etmesini istemiştir¹⁹.

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yanıtta bu şekilde hareket edilmesini aklının almadığını, ıstırap ve ruhsal mücadeleden kalbinin parçalandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, mahkeme heyetiyle yaptığı görüşme sonrasında İsmet Paşa'ya İzmir'e gelmesinin ve yüz yüze görüşmelerinin uygun olacağını bildirdi. İsmet Paşa bu karardan duyduğu memnuniyeti ileterek 20 Haziran akşamı İzmir'e hareket etti²⁰.

2- Başvekil İsmet Paşa'nın İzmir'deki Faaliyetleri

Başvekil İsmet Paşa, kurban bayramından bir gün önce geldiği İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara'ya birlikte döneceği 9/10 Temmuz tarihine kadar yaklaşık yirmi gün geçirdi. İsmet Paşa, İzmir'e vardıktan sonra suikast meselesiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Mahkemesi heyeti ile görüştü. Suikast teşebbüsüyle alakalı olarak tutuklular arasında yer alan TCF milletvekillerinden ve suikast zanlısı Ziya Hurşit'in abisi olan Ahmet Faik (Günday) ile görüştü. İsmet Paşa, Faik Bey'e kardeşi Ziya Hurşit'in ve TCF mensuplarının suikast teşebbüsüyle alakasına dair sorular sordu²¹. İsmet Paşa, İzmir'de yapmış olduğu birebir temaslar ve edindiği bilgiler sonucunda mahkemenin bir tedbir olarak toplu tutuklamalarına ikna edilmiş olmalıdır ki Kazım Karabekir Ankara'da 22 Haziran'da göz altına alınmıştır²².

Başvekil İsmet Paşa'nın İzmir'deki temasları neticesinde suikast teşebbüsüyle ilgili nasıl bir kanaate vardığı 25 Haziran'da basın aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu²³. İsmet Paşa, suikast teşebbüsünden sonra İstiklal Mahkemesi savcısından ve Faik Bey'den aldığı bilgiler neticesinde mahkemenin bir tedbir olarak tutuklama kararının zaruretine ikna olduğunu, TCF mensuplarının her birinin suikast teşebbüsüyle olan alakası konusunda fikir beyan edemeyeceğini, bunun mahkeme sonucunda anlaşılacağını ifade ederek sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: "Kendileri ile Meclis kürsüsünde fikir mücadelesinde bulunmaktan

¹⁹ CBA, 01015005-2/1-3.

²⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 243.

²¹ İnönü, a.g.e., s. 474; *İki Devir Bir İnsan. Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Yay. Haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2001, s. 458.

²² Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 989.

²³ Akşam, 25 Haziran 1926, Nu: 2764; Milliyet, 25 Haziran 1926, Nu: 130; Cumhuriyet, 25 Haziran 1926, Nu: 763; İsmet Paşa, ikna olduktan sonra yaptığı bu tebliği daha önce mahkemenin bu kararına açıkça itiraz etmiş ve kabine üyelerine tavrını açıklamış olmanın doğal bir sonucu olarak görmektedir. Bkz. İnönü, a.g.e., s. 475.

zevk duyduğum mebus arkadaşlarımın hiç olmazsa kısm-ı küllisinin suikast ile mevki-i iktidarı elde etmek fikrinden uzak olduklarının tahakkuk etmesini temenni ederken kalbim elem ve heyecandan raşeler içinde kalmaktadır.”

İsmet Paşa'nın kamuoyunu bilgilendirmeye dönük yayımladığı, suikast teşebbüsüne dair bakış açısını ortaya koyan bu metinde TCF mensuplarının olayla ilgilerine dair çok dikkatli bir dil ve üslup kullandığı dikkat çekmektedir. TCF mensuplarının yargılanma süreciyle ilgili olarak anılarında Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylediğini aktarmaktadır: “Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğu, tertipçi olduklarına inanmıyorum. Bunların görecekları muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim²⁴.”

İsmet Paşa'nın basına yaptığı açıklama sonrasında İstiklal Mahkemesi suikast ve hükümeti devirmeye teşebbüs zanlılarını aleni olarak yargılamaya başlayacak ve yargılamalar devam ederken Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa birlikte Ankara'ya döneceklerdir. İstiklal Mahkemesi'nin açıklanan kararı neticesinde aralarında Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) gibi isimlerin olduğu çok sayıda kişiye beraat kararı çıkarken suikastçıların aralarında bulunduğu 13 kişiye idam cezası verilmiştir²⁵.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılan suikast teşebbüsü sonrasında gerek suikastın arka planını değerlendirme gerekse suikast teşebbüsüne dönük takip edilecek siyaset tarzı gibi noktalarda Mustafa Kemal Paşa ile Başvekil İsmet Paşa arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, suikast teşebbüsünü birkaç kişinin eylemi değil, muhalefetin önceden planladığı, hedefi kendisini ve mevcut hükümeti ortadan kaldırmaya dönük bir hamle olarak değerlendirmiş ve teşebbüs sonrasında bu değerlendirmeden hareketle hızlı ve radikal adımların atılması gerektiği kanaatine varmıştır. Başvekil İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın suikastın arkasında muhalefet mensuplarının olduğu kanaatine ısrarla karşı çıkmış; bu saptamadan hareketle yapılacak toplu tutuklamaları desteklememiştir.

Her iki devlet adamının meseleye yaklaşımı mukayese edildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın sonuç almayı ve tedbirli olmayı öncelediği; İsmet Paşa'nın

²⁴ İnönü, a.g.e., s. 475. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda mutabık kaldıklarını, kendisine söz verdiğini belirtmektedir.

²⁵ Aybars, a.g.e., s. 357.

ise sonuçtan daha çok usûle ve atılacak adımların yaratacağı etkiye odaklandığı söylenebilir. Aynı siyasî gelenek ve meslekten gelen iki siyasî şahsiyetin, suikast olayına yaklaşırken bireysel bellek işlemlerindeki farklılık da dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa, meseleyi ele alırken belleğini II. Meşrutiyet öncesine kadar götürürken İsmet Paşa'nın bu kadar geriye gitmeyip Millî Mücadele'yle sınırladığı görülür.

İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsünden sonra İzmir'e yaptığı seyahati -dönemin basınına yansdığı şekilde- bayram vesilesiyle yapılan önceden planlı bir yolculuk olarak değil; suikast teşebbüsünde Mustafa Kemal Paşa'yla düştüğü fikir ve kanaat farklılığının beklenmeyen sonucu olarak okumak daha doğru olabilir. Başvekil İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi'nin TCF'nin kurucularını tutuklama kararını doğru bulmadığı gibi Kazım Karabekir'in tutuklanma sürecine müdahale etmiştir. İsmet Paşa'nın İzmir'e gitmesi ve orada yaptığı görüşmeler, suikast teşebbüsüne olan yaklaşımını kabul ettirmeye, Mustafa Kemal Paşa'nın ve İstiklal Mahkemesi'nin karar ve kanaatlerinden vazgeçmesine etki etmemiştir. Sonuçta, Kazım Karabekir başta olmak üzere TCF'nin kurucu ve üyeleri tutuklanmıştır. Ancak, İsmet Paşa'nın süreçteki bu tutum ve yaklaşımının yargılama sürecine ve sonucuna tesiri için aynı hükme kolayca varılmayabilir. İsmet Paşa'nın tutumu, İstiklal Mahkemesi'nin tutuklama kararını bir süre geciktirmiş ama engelleyememiştir. Ancak, mahkemenin özellikle TCF'nin kurucularına dair verdiği kararda, İsmet Paşa'nın bu tutumunun etkisi yadsınmaz. İstiklal Mahkemesi'nin bu süreçte Başvekil İsmet Paşa'yı kararlarını uygulamadığı için tutuklamaya kalktığı iddiasını destekleyen herhangi bir belge ve bilgiyle karşılaşılmadı. Başvekil İsmet Paşa'nın süreçteki konumu ve ağırlığını İstiklal Mahkemesi üyelerinin altında görmek ve okumak için bir dayanak ve neden bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Süreli Yayınlar

Milliyet

Akşam

Cumhuriyet.

Hatıralar ve Günlükler

ALTAY, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Atatürk'n Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Atatürk'n Bütün Eserleri (1925-1927), C. 18, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

İki Devir Bir İnsan. Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Yay. Haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2001.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

KANDEMİR, Feridun, *İzmir Suikastının İ Yüzü*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

RENDAY, M. Abdülhaluk, *Günlükler 1920-1950*, Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Tetkik Eserler

AVCI, Cemal, *İzmir Suikastı. Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009.

ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.

GOLOğLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (1924-1930) Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

GÜLER, Ali, *Suikastların ve Darağacının Gölgesinde İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Atatürk'e Kurulan Pusu. İzmir Suikastının İçyüzü*, Temel Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2020.

MUMCU, Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994.

ÖZOĞLU, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çev: Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 279-306.

Geliş Tarihi: 12 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 28 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

1925-1942 Yılları Arasında Balıkesir'in Modern Kente Dönüşümünde Etkili Olan Yerel Bir Yönetici İsmail Naci Kodanaz ve Çalışmaları

Merve ÜNER**

Öz

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar devlet bünyesinde modernize edilmiş yerel bir yönetim anlayışı söz konusu değildir. Devletin yenileşme sürecinin başladığı Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde belediyeçilik teşkilatı ortaya çıkmıştır. Halkın yerel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bu yasal altyapı ilk önce büyük şehirlerde kurulmaya başlanmış, ardından da taşrada boy göstermiştir.

Tanzimat sonrası ülke genelinde yaygınlaşmaya başlayan belediyeçilik teşkilatının bir örneği de Balıkesir'de kurulmuştur. Az sayıda kadrosu ve belirli bir bütçe ile işe başlayan Balıkesir Belediyesi kurulduğu dönemde önemli çalışmalarda bulunmuş, bu çalışmaların devamını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür.

Balıkesir Belediyesi'nde kuruluşundan günümüze değin pek çok belediye başkanı görev almış, bu kişiler gerçekleştirmiş oldukları altyapı hizmetleriyle şehrin çağdaş bir havaya bürünmesini sağlamışlardır. Özellikle Cumhuriyete geçiş sürecinde belediye başkanlığı yapmış olan İsmail Naci Kodanaz dönemi önem arz etmektedir. Çünkü yeni kurulmuş olan Türkiye Devleti'nde Cumhuriyet rejimine uyum sağlama sürecinde İsmail Naci Kodanaz'ın belediye başkanlığı yapmış olması Balıkesir gibi bir taşra kenti için dönüm noktasıdır.

Çalışmada, İsmail Naci Kodanaz'ın hem kısaca hayatına değinilmiş hem de 1925-1942 yılları arasında yapmış olduğu Balıkesir belediye başkanlığı ve çalışmaları değerlendirilmiştir. Çalışmada dönemin tarihine ışık

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(merveuner@balikesir.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-1657-9921).

tutacak olan Türk Dili Gazetesi esas alınmış olmakla birlikte, yine konu hakkında bilgi veren diğer çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Naci Kodanaz, Balıkesir, Cumhuriyet dönemi, belediye teşkilatı, belediye başkanı

Local Influencers in the Balıkesir into a Modern City Between 1925-1942 a Manager İsmail Naci Kodanaz and His Studies

Abstract

In the Ottoman Empire, until the 19th century, there was no modernized local administration approach within the state. With the Tanzimat period, when the renewal process of the state began, the municipality organization emerged in the Ottoman Empire. This legal infrastructure, which aims to meet the local needs of the people, first started to be established in big cities and then appeared in the countryside.

An example of the municipal organization that started to become widespread through out the country after the Tanzimat was established in Balıkesir. Balıkesir Municipality, which started to work with a small number of staff and a certain budget, carried out important studies when it was founded, and these studies continued in the Republican period.

Many mayors have served in Balıkesir Municipality since its establishment. These people provided the city with a modern atmosphere with the infrastructure services they have provided. Especially the period of İsmail Naci Kodanaz, who was the mayor during the transition period to the Republic, is important. Because the mayorship of İsmail Naci Kodanaz in the process of adapting to the Republican regime in the newly established Turkish State is a turning point for a provincial city like Balıkesir.

In the study, we will try to evaluate İsmail Naci Kodanaz's life is briefly mentioned and work as mayor of Balıkesir between 1925-1942 is evaluated. While the study was based on the Türk Dili Newspaper, which would shedlight on the history of the period other studies that gave information about the subject were also used.

Keywords: İsmail Naci Kodanaz, Balıkesir, Republican era, municipal organization, mayor

Giriş

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Batılı devletler ile olan ilişkilerini ilerletme gereği duymuş, siyasi, sosyal ve ekonomik mevzularda onları örnek almış ve teşkilatlanmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Teşkilatlanma düzenlemelerinin en önemlilerinden biri şüphesiz ki yerel bir yönetim olan belediyeciliktir. Osmanlı Devleti'nde önceleri belediye hizmetleri kadılar ve onun sorumluluğu altındaki yetkililer aracılığıyla yürütülmüş olsa da zamanla bu kişiler belediye işleri hususunda yetersiz kalmıştır. Şehirlerdeki düzeni ve şehir olmanın gerektirdiği intizamı sağlamak üzere belediye teşkilatlarının kurulması öngörülmüştür¹.

Avrupa'dan örnek alınarak uygulanan belediye kurumu Osmanlı'da önce yabancıların yoğun olduğu şehirlerde kurulmaya başlanmıştır. Bunların içerisinde İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selanik, Bağdat², Beyrut ve Kıbrıs gelmektedir³. Ardından ise belediye teşkilatı taşradaki yerini almıştır. Bu şehirlerden biri de Balıkesir'dir. Osmanlı Devleti döneminde, taşrada belediyecilik alanındaki düzenlemelerin öncüsü, 1864 Vilayetler Nizamnamesi'dir. Vilayet reformunun bir ön uygulaması niteliğindeki düzenleme, aynı zamanda modern belediye anlayışını taşrada inşa edecek düzenlemelerin de öncüsüdür⁴.

Kerim Kani Akpınarlı'nın "Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi" adlı kitapta ulaştığımız veriler doğrultusunda Balıkesir Belediyesi'nin kuruluşunun da bu tarihe denk geldiği anlaşılmaktadır⁵. Kuruluş döneminde belediyenin işleri, şimdiki Ali Hikmet Paşa meydanında bulunan ve tek odalı olduğu belirtilen binadan idare edilmekte idi (**Bkz. Resim 1**).

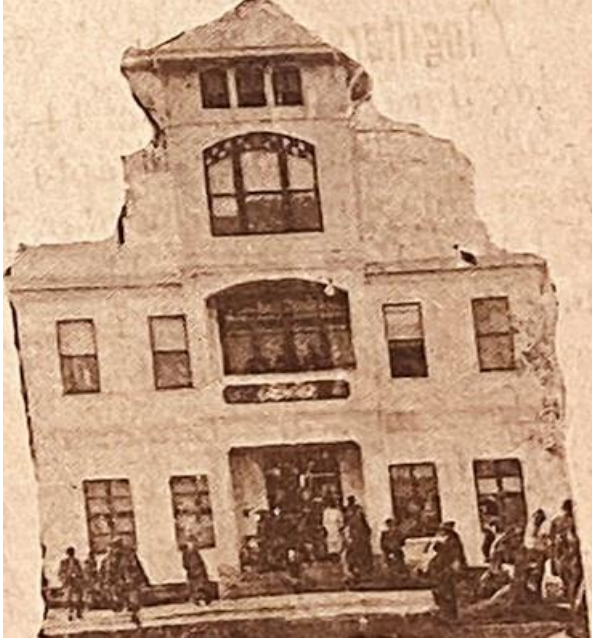
¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s.221-229. Ayrıca başta İstanbul'da başlayan bu yeni yönetim anlayışı ve gelişimi için bkz. İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Ed.PaulDumont, FrançoisGeorgeon), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss.19-30.

²Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876)", *Bellefen*, C. 84, S. 301, Aralık 2020,s.1117.

³İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No.180, Ankara, 1979, s.295-296.

⁴Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s.137; Ortaylı, *a.g.e.*,s.290.

⁵Kerim Kâni Akpınarlı, *Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No.1, 2009, s.117-118.

Resim 1: İlk Kurulan Balıkesir Belediyesi Binası⁶

Resmi kayıtlara göre, Balıkesir Belediyesi'nin ilk başkanı Deratam Efendi'dir⁷. Ancak Kerim Kâni Akpınarlı'nın eserinde Deratam Efendi'den önce dört belediye başkanının daha bu görevi icra ettiği belirtilmiştir. Söz konusu esere göre, Giridioğlu Ali Bey Balıkesir'in ilk belediye başkanıdır. Onun zamanında, belediyenin gerek kadrosu gerekse mali durumun yetersiz oluşu yapılan hizmetlerin önünde engel teşkil etmemiştir. Kuruluşundan itibaren belediye tarafından gerçekleştirilen köprü, yol yapımı, şehrin aydınlatılması, ilk eczanenin ve ilk hastanenin açılışı gibi hizmetler, dönemin öne çıkan belli başlı çalışmaları arasındadır⁸.

1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nde henüz belediyelerin işleyişi hakkında bir karar verilmemiş, savaş bunalımını atlattırmaya çalışan yeni devlet bir süre daha Osmanlı Devleti'nden kalan belediye teşkilatlarını anlaşılmış sürdürmek zorunda kalmıştır. Balıkesir Belediyesi'nin de yönetim şekli ve görevleri Osmanlı'dan kalan nizamnameler gereği yönetilmiştir. 1930 yılında ise 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan bu kanun belediyelerin hizmet

⁶*Türk Dili Gazetesi*, 10 Mart 1929, S.865, s.1. Bu bina 1935 yılında Balıkesir'in hem belediye başkanı hem de valisi olarak görev yapan Salim Gündoğan döneminde yıktırılmıştır. Bu tarihlerde Balıkesir Belediyesi hükümet caddesindeki yeni binasına taşınmıştır. *Türk Dili Gazetesi*, 29 Mart 1935, S. 9602, s.1.

⁷www.balikesir.bel.tr/belediye-tarihcesi 4.04.2023.

⁸Akpınarlı, *a.g.e.*, s.119.

alanını genişletmiş ve görevlerini ayrıntılı biçimde tanımlamıştır⁹. Bu kanunla birlikte ülkede pek çok belediye yönetimi şekillenmiştir¹⁰. Balıkesir Belediyesi de 1930 yılından sonra söz kanun doğrultusunda hareket etmiştir.

Balıkesir Belediyesi'nde kuruluşundan günümüze değinpek çok başkan görevini yerine getirmiştir (**Bkz. Ek 1**). İçlerinde en uzun soluklu görev yapan kişi ise İsmail Naci Kodanaz'dır. Kendisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Balıkesir Belediye başkanlığına seçilmiş ilk kişi olmakla birlikte, bu görevini önce dokuz yıl boyunca sürdürmüş, iki yıllık bir aranın ardından tekrardan belediye başkanı seçilerek altı yıl daha olmak üzere toplamda on beş yıl boyunca vazifesini yerine getirmiştir.

Balıkesir'in gelişiminde önemli katkıları bulunan İsmail Naci Kodanaz'ın belediye başkanlığı sürecinde şehrin yol, elektrik ve su meselesi gibi temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik titizlikle çalıştığı görülmektedir. Muhtemelen çalışmalarındaki hassasiyet nedeni ile Balıkesir halkı tarafından benimsenmiş ve uzun süreli bir başkanlık görevi sürdürebilmiştir.

Bu çalışma öncesinde, Balıkesir üzerine genel olarak yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında şehrin çağdaş gelişiminde öncülük edenler arasında belediye başkanı İsmail Naci Kodanaz'ın ismine rastlamış bulunuyoruz. Bunun üzerine İsmail Naci Kodanaz hakkında literatür taraması yapılmış ve kendisi hakkında daha önce hangi akademik çalışmalar yapıldığına dair bilgi edinebileceğimiz kaynaklar araştırılmıştır. Ardından tespit edilen çalışmalara nelerden ve nasıl ulaşabileceğimiz belirlenmiştir. Sonrasında elde edilen veriler özenli bir şekilde tasnif edilmiş ve de konu ayrıntılı, tarafsız bir şekilde değerlendirilmiştir.

İsmail Naci Kodanaz hakkında kaynak olarak başvuru önceliğimiz çalışmanın özetinde de bahsettiğimiz üzere dönemin yerel gazetesi Türk Dilidir. Gazetenin taraması yapıldığında İsmail Naci Kodanaz'ın şehre sağladığı hizmetlerin pek çok bilinmeyişi konusunda önemli ipuçlarına erişilmektedir. Yine kendisinin yapmış olduğu hizmetler hakkında fikir sahibi olabilmek için birincil ve ikincil kaynaklar, arşiv vesikaları, kitap, makale ve gazetelerde tespit edilmiş ve bu çalışmamızda derlenmiştir.

⁹1580 sayılı Belediye Kanunu maddeleri için bkz. *T.C. Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, S.1471, s.8821-8840. Bu kanun hakkında fikir sahibi olabilmek için Osman Ergin'in *Belediye Bilgileri* adlı çalışması da önemlidir. Bkz. Osman Ergin, *Belediye Bilgileri*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1945.

¹⁰ Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türkiye'de belediyeciliğin gelişimi hakkında önemli bir çalışma olarak bkz. İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

İsmail Naci Kodanaz üzerine yapmış olduğumuz araştırmada, hayatı ile ilgili kaleme alınmış sınırlı sayıda bilgilendirmelere erişilmiştir. Bunun yanı sıra Balıkesir Belediyesi başkanlığını üstlendiği rol üzerine kapsamlı bir yayın bulmak söz konusu değildir. Bu sebeple çalışmamızın Balıkesir tarihi literatürüne ve konu hakkında yapılacak çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesindeyim. Memleketi olan Balıkesir'e ve kıymetli halkına yaptığı hizmetlerle ön plana çıkan İsmail Naci Kodanaz, Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık etmiş biri olarak da şehir için önemli bir şahsiyettir.

İsmail Naci Kodanaz hakkındaki bu çalışmanın hayata geçirilmesindeki amacımız, Cumhuriyet'in ilanı sonrası bir taşra kenti olan Balıkesir'in böylesine kentsel bütünlüğe doğru ilerlemesinde hizmet etmiş mühim bir kişinin varlığı ve hakkındaki bilinmeyenleri genç kuşağa aktarmak idi. Balıkesir'in geleceğine yön veren projeleri hayata geçiren İsmail Naci Kodanaz, geniş hizmet yelpazesi ile her alanda şehir halkına kaliteli hizmet ulaştırmaya çalışmıştır. Balıkesir'de halen onun yaşam izleri bulunuyorken ne yazık ki günümüz şehir halkı tarafından isminin ve faaliyetlerinin bilinmiyor olması son derece üzücü bir durumdur. Nitekim kendisinin belediye başkanlığının üzerinden henüz bir asır dahi geçmemiş olmasına rağmen böylesine yetenekli bir yöneticinin hafızalarda yer edinmesi için halkımızın bilinçlendirilmesi hususu çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

1.İsmail Naci Kodanaz'ın Hayatına Kısa Bir Bakış

1310 (M.1894-1895) yılında Balıkesir'de doğmuştur. İlköğrenimini Balıkesir'de tamamlamıştır. Tuhafiyecilikle ticarete atılan İsmail Naci Kodanaz, iki defa (1.3.1925-31.12.1934 /29.9.1936-4.11.1942) Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Feyzi Sözen'er'in milletvekilliğine seçilmesi nedeniyle Halkevi Başkanlığı'na vali ve parti bakanı Ethem Aykut'un isteğiyle ikinci kez belediye başkanlığı döneminde görev yapan Naci Kodanaz getirilmiştir. Naci Kodanaz30 Mart 1939'dan itibaren bu görevini de icra etmeye başlamıştır. Kendisi aynı zamanda Spor Bölgesi başkan vekilliği görevini de üstlenmiştir¹¹. 25 Ocak 1969 tarihinde vefat etmiştir¹².

¹¹[www.academia.edu/67251253/Cumhuriyetin Belediye Başkanları](http://www.academia.edu/67251253/Cumhuriyetin_Belediye_Başkanları) 2.04.2023; Akpınarlı, a.g.e.,s.122.

¹²Milliyet, 6 Şubat 1969, S.7617, s.7. İsmail Naci Kodanaz'ın aile hayatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olunamamıştır.

Resim 2: İsmail Naci Kodanaz'a Ait Bir Fotoğraf¹³

2.İsmail Naci Kodanaz'ın Balıkesir Belediye Başkanlığı'na Seçilmesi

Cumhuriyet'in kurulmasından önce Türkiye'de Osmanlı Devleti'nden miras kalan 389 belediye mevcut idi. Mahalli idareler içerisinde önemli bir yer edinen belediyelerin pek çoğu bu dönemde halka yönelik gerekli hizmetleri yapabilecek güçte değildi¹⁴. Buradaki etken Anadolu'da ardı sıra yaşanan savaşlar ve halkın yaşadığı zorluklardır. 1923 yılında ülkenin yönetim şekli değişmiş olsa da Osmanlı dönemindeki belediye mevzuatı bazı iyileştirmelerle 1930 yılına kadar sürdürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nden kalan ve gelişimini Cumhuriyet döneminde sürdürmeye çalışan belediyeler arasında Balıkesir Belediyesi de bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te belediye meclis yapısını yenilemek için yapılan seçimde Halk Fırkası adayları meclisi oluşturmuş, Halk Fırkası adayı İsmail Naci Kodanaz 1 Mart 1925 tarihinde Balıkesir Belediye başkanı seçilmiştir¹⁵. İsmail Naci Kodanaz'ın başkan seçilmesi, Balıkesir basınında olumlu bir etki yaratmıştır¹⁶.

1930 yılında yapılan belediye seçimleri ise önceki döneme göre farklılık göstermiştir. Birincisi bu seçimler tek dereceli yapılacak ve kadınlar ilk defa oy kullanabilecektir. Böylece kadınlar ilk kez belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı kazanmıştır. İkincisi Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) seçimlere tek başına değil, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile birlikte girmiştir. Üçüncüsü ise 1930 yılında 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile belediyelerin hizmet alanı genişletilmiş

¹³Türk Dili Gazetesi, 30 Eylül 1930, S.1322, s.1.

¹⁴Nilgün Adıgüzel, *Cumhuriyet Döneminde Belediyecilik (1923-1938)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2010, s.20-21.

¹⁵Balıkesir İl Yıllığı, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973, s. 426.

¹⁶Türk Dili Gazetesi, 23 Mayıs 1927, S.308, s.1.

ve görevleri ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır¹⁷. Yeni kanuna göre belediye meclis üyeleri seçilmiş ve bu meclis üyeleri arasından Balıkesir'den belediye başkanı CHF'nin adayı İsmail Naci Kodanaz tekrar kazanmıştır. İkinci kez belediye başkanı seçilen İsmail Naci Kodanaz ilk döneminde dokuz yıl boyunca görev yapmıştır¹⁸.

1934 yılının Ekim ayında gerçekleşen belediye aza seçimleri yapılmıştır¹⁹. Belediye azalarının kullanmış olduğu reyler ile de önceki dönemlerde şehrin sorunları ile büyük ölçüde uğraşmış ve başarılı olmuş biri olarak CHF'nin en güçlü adayı İsmail Naci Kodanaz yeniden belediye başkanlığına seçilmiştir²⁰. Ancak İsmail Naci Kodanaz'ın 1934 yılındaki belediye başkanlığı İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanmamış²¹, bu sebeple belediye başkanlığı görevi Balıkesir valisi Salim Gündoğan'a verilmiştir²². Ancak Salim Gündoğan'ın 1936 yılında Bolu'ya vali olarak atanması sebebiyle²³ şehirde hemen bir seçim süreci başlatılmış ve CHP²⁴'nin adayı İsmail Naci Kodanaz bir kez daha seçimi kazanmıştır. 16 Eylül 1936 yılında İsmail Naci Bey'in belediye başkanlığı İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanmıştır²⁵

Belediye meclisinin görev süresinin dolması üzerine 1938 yılının Ekim ayında belediye meclis azalarının seçimi yapılmıştır. Şehir merkezindeki seçimlere göre CHP'nin gösterdiği adaylara verilen oyların çokluğu dikkat çekmiştir²⁶. CHP'ye olan bağlılığıyla bilinen İsmail Naci Kodanaz, 1 Kasım 1938 yılında meclis azalarının kullandığı oylarla belediye başkanlığı seçimini bir kez daha

¹⁷12 Ağustos 1930 yılında Fethi Okyar öncülüğünde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) Batı Anadolu'daki pek çok şehirde olduğu gibi Balıkesir'de de parti teşkilatını oluşturmuş ve hemen yerel seçimlere katılım sağlamıştır. Serap Taşdemir, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ayrıcalık Teşkilatlanması ve 1930 Yılı Belediye Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.39, Güz-2019, s.616.

¹⁸*Türk Dili Gazetesi*, 22 Nisan 1931, S.1494, s.1.

¹⁹*Türk Dili Gazetesi*, 14 Birinciteşrin (Ekim) 1934, S.4328, s.1.

²⁰*Türk Dili Gazetesi*, 8 İkinciteşrin (Kasım) 1934, S. 4347, s.1.

²¹İsmail Naci Kodanaz 1934 yılında belediye başkanlığına seçilmiş fakat henüz başkanlığı İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanmamış olmasına rağmen belediye meclisini bir araya getirmek üzere bir toplantı düzenlemiş ve seçimler yapılmıştır. Henüz başkanlığı onaylanmadan İsmail Naci Kodanaz'ın bu girişimi yasalar gereği uygun değildir. *Türk Dili Gazetesi*, 5 İkinciteşrin (Kasım) 1934, S.4346, s.1.

²²*Türk Dili Gazetesi*, 18 İkinciteşrin (Kasım) 1934, S.4353, s.1.

²³*Türk Dili Gazetesi*, 23 Ağustos 1936, S.10025, s.1-2.

²⁴Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935 yılından itibaren Cumhuriyet Halk Partisi olarak anılmaya başladığı için çalışmanın devamında CHP ifadesine yer verilmiştir.

²⁵BCA, 30.11.1.0/107-33-13, s.1-5, 15.09.1936.

²⁶*Türk Dili Gazetesi*, 2 Ekim 1938, S.4000, s.1.

kazanmıştır²⁷. 29 Kasım 1938 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından belediye başkanlığı uygun görülüp, tayin edilmiştir²⁸. Seçimin ardından İsmail Naci Kodanaz meclis üyelerine öncelikle bu husustaki memnuniyetini dile getirmiştir. Yapmış olduğu konuşmanın devamında hükümet ile halkın arasındaki esaslı kuvvete dayanarak şehirdeki değişim ve kalkınma projelerini önceki dönemlerde olduğu gibi sürdüreceklərini belirtmiştir²⁹.

Bir sonraki yerel seçimler ise 1942 yılında gerçekleşmiştir. Ekim ayında önce belediye meclisi azalarının seçimi için halk tarafından oylar kullanılmıştır³⁰. Azaların belirlenmesinin sonrasında ise Kasım ayında belediye başkanı seçimi yapılmıştır. Bu seçim Balıkesir için önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü yaklaşık on beş yıllık bir belediye başkanlığı yapan İsmail Naci Kodanaz bu seçimi kaybetmiş ve yerine Balıkesir Belediyesi başkanı olarak Antalya Cumhuriyet Savcısı olan Ferit Tüzel seçilmiştir³¹.

3. İsmail Naci Kodanaz Döneminde Balıkesir Belediyesi Bütçe ve Muka-yeseleri

1925 yılında yapılan seçimde oyların çoğunluğunu alan İsmail Naci Kodanaz belediye başkanı olarak Balıkesir'de göreve başlamıştır. Bu tarihten itibaren uzun yıllar belediye başkanlığı görevini sürdüren İsmail Naci Bey, bayındırlık, sağlık, ekonomi ve muhtelif şehir işleri gibi birçok önemli meseleyi derhal ele alınması gereği hususunda çevresindeki yetkililerle ittifak ederek yapacağı faaliyetlerin mali programı olan bütçesini hazırlamıştır. İsmail Naci Kodanaz'ın başkanlığında gerçekleştirilecek olan belediye faaliyet raporuna göre Balıkesir Belediyesi'ne hükümet tarafından verilen senelik mali bütçe aşağıda verilen tablodaki gibidir:

Yılı	Bütçe (Lira)
1929	179.941
1930	187.802
1931	184.430

²⁷Türk Dili Gazetesi, 2 Kasım 1938, S.4025, s.2.

²⁸BCA, 30.11.1.0/126-42-11, s.1-4, 29.11.1938.

²⁹Türk Dili Gazetesi, 2 Kasım 1938, S.4025, s.2.

³⁰Türk Dili Gazetesi, 1 Ekim 1942, S.3401, s.1.

³¹Türk Dili Gazetesi, 3 Kasım 1942, S.3424, s.1.

1932	113.760
1933-1934	113.450
1935	142.000 ³²
1936	130.000
1937	140.000
1938	163.950
1939	167.900
1940	176.000
1941	163.000
1942	178.000

Tablo 1: İsmail Naci Kodanaz'ın Başkanlığını Sürdüğü Balıkesir Belediyesi'ne Hükümet Tarafından Verilen Toplam Bütçe ve Yıllara Göre Değişimi³³

Tablodaki veriler doğrultusunda 1929-1942 yıllarındaki Balıkesir Belediyesi toplam bütçesinin yıllara göre değişimi ortadadır³⁴. Bütçe verilerinden en mühim farkın 1931-1932 yılları arasında olduğu görülmektedir. 1931 yılındaki belediye bütçe verilerine göre hükümetin buna bağlı olarak belediyenin kazanç oranı yüksektir. Buna karşın 1932 yılında bu mali verilerde düşüş yaşanmasının nedeni ekonomik açıdan sıkıntılı bir süreç yaşanmasıdır. 1930'lu yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ekonomik buhranın olumsuz etkileri, belediye bütçelerini adeta dibe vurdurmuştur. Balıkesir Belediyesi'nin de söz konusu süreçten etkilendiği tablodaki verilerden anlaşılmaktadır. Ekonomik buhranın Balıkesir iline yansımalarını dönemin gazete sütunlarına taşınan haberlerden izlemek mümkündür. Balıkesir Valisi İbrahim Ethem Akıncı'nın 1932 yılı başında ve millet meclisi başkanı Kazım Paşa'nın 1932 yılı ortasında gazetelere verdiği

³² 1935 yılında Balıkesir belediye başkanı Salim Gündoğan'dır. Dolayısıyla bu tarihteki vilayet bütçe miktarı onun döneminde hesaplanmıştır.

³³ Tablodaki veriler, Türk Dili Gazetesi'nden Balıkesir Belediyesi'nin yıllık bütçe toplantılarından elde edilmiştir.

³⁴ Tabloda Balıkesir Belediyesi'nin 1935 yılına ait toplam bütçe miktarı verilmemiştir. Bunun nedeni 1935 yılında belediye başkanı olarak Salim Gündoğan'ın Balıkesir'de görev yapıyor olmasıdır.

mülakatlarda hükümet tarafından ekonomik buhrana yönelik ülke ve il genelinde önlemlerin alınmaya çalışıldığı belirtilmiştir³⁵.

4.İsmail Naci Kodanaz'ın Balıkesir Belediye Başkanı İken Yapmış Olduğu Çalışmalar

4.a.Su Meselesi

Halkın müşterek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan belediyelerin en önemli sorumluluklarından birisi su ihtiyacını gidermektir. Osmanlı Devleti'nde belediyelerin kurulmasının ardından şehirlerde içme suyu çalışmaları başlatılmıştır. 20. yüzyıl başlarında Balıkesir'de de bu anlamda ciddi çalışmalar yapılmış, içme suyu şehre toprak künkler vasıtasıyla getirilmiştir. Bunun yanı sıra şehrin içme suyuna erişebilmesi ve suyun dağıtımını amacıyla merkeze yakın yerlere depolar, çeşmeler yaptırılmıştır³⁶.

1920'li yıllarda ise Balıkesir'e verilen su pek çok ana kaynaktan sağlanmakta idi. Bu kaynaklardan gelen içme suyu çeşitli çeşme ve şadırvanlar vasıtasıyla halka ulaştırılmıştır. Ancak bu şadırvan ve çeşmelerin zamanla kuru-ması ve bozulması nedeniyle şehirde susuzluk ciddi bir mesele haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak, şehrin suyolları tamir ettirilmiş ve suyun düzenli bir şekilde gelmesi için çalışılmıştır³⁷. Ancak yapılan bu faaliyetler sonucunda çok başarılı bir sonuç elde edildiği söylenemez.

Cumhuriyet sonrası halk için bir sorun teşkil eden içme suyu gündemini korumaktadır. Yerleşim yerlerinin içme suyu ihtiyacının karşılanabilmesi için 10 Mayıs 1926 tarihinde 831 sayılı Sular Hakkında Kanun çıkarılmıştır³⁸. Bu kanun ile şehir ve kasabaların içme suyunu temin etme görevi belediyelere devredilmiştir. Söz konusu kanunun hemen şehirlerdeki belediyeler tarafından uygulanması esas alınmıştır.

Su üzerine yapılan çalışmalar kapsamında Balıkesir belediyesi de işe ko-yulmuş, dönemin belediye başkanı İsmail Naci Kodanaz bu durumu çözüme kavuşturmak için harekete geçmiştir. Balıkesir halkının içme suyuna olan ihtiyacı

³⁵*Türk Dili Gazetesi*, 12 Ocak 1932, S.1714, s.1,2; *Türk Dili Gazetesi*, 28 Ağustos 1932, S.1901, s.1,3; Ahmet Sert, *1923-1960 Döneminde Sosyal, Siyasal Ekonomik Açından Balıkesir*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2021, s.124.

³⁶ Sert, *a.g.t.*, s.45.

³⁷ Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *1920'de Balıkesir*, Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları, Balıkesir, 1997, s.36-37.

³⁸*T.C. Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1926, S.368, s.1

ve bu konudaki müşkülâtı dikkate alınarak herkesin sağlıklı bir içme suyuna kavuşabilmesi için büyük külfet ve masraflarla şehre Soğukpınar'dan su getirilmiş, muhtelif mahallelerde yaptırılmış olan çeşmelere dağıtılmıştır. Ancak bu süreçte içme suyunu temizlik amaçlı kullananların olması sorun teşkil etmiştir. Belediye tarafından içme suyunun temizlik amacı ile kullananların cezalandırılacağı beyan edilmiştir³⁹.

İnsan hayatının en temel fizyolojik ihtiyaçlarından biri olan su meselesi için 1930'lu yıllarda belediye tarafından Balıkesir'deki çalışmalar arttırılmıştır. Önceden yapılmış olan su şebekesi artık halkın ihtiyacını karşılamamaktadır. Buradaki etken hem şehirdeki nüfusun artması hem de su şebekesinin çağın getirdiği şartlar altında geride kalmış olmasındandır. Bu soruna çözüm bulabilmek için 1932 yılında belediye tarafından şehir sularının ıslahı ve son sistem çeşmelerin yapımı için çalışmalar başlatılmıştır⁴⁰. Yıllardan beri toprak künklerle şehre getirilen sular için modern demir boru hatları döşenmiştir. Bu sayede su miktarının halka ulaşımı arttırılmıştır⁴¹.

Balıkesir Belediyesi bu çalışmalarla da yetinmemiş ve bir su mühendisini bu işle meşgul olması için görevlendirmiştir. Mühendisin yapmış olduğu tetkikler doğrultusunda Tepecik, Bereketli, Dereçiftlik, Tayıplar ve Bıçkıdere suyu⁴² ve Çataldağ'dan şehre su getirtebilmek için araştırmalar yapılmış ve yapılacak harcamalar çıkarılmıştır. Ancak yapılan bütün çalışmalara rağmen su meselesi şehrin gündemini uzun yıllar meşgul edecektir⁴³.

Şehre içme suyu verilmesi sorunu İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında da şehirde yaşanan yokluklar ve ekonomik sıkıntılarla birlikte en önemli meselelerinden biri olmaya devam etmiştir⁴⁴.

Sonuç itibarıyla İsmail Naci Kodanaz dönemi belediyesinin içme suyu projesi, belediyenin maddi imkânlarını çok fazla aştığı sebebiyle istenilen şekilde çözümlenememiş olsa da bu konuda girişimi sağlanan teşebbüsler kısmen de olsa başarıya ulaşmıştır.

³⁹*Türk Dili Gazetesi*, 10 Temmuz 1927, S.346, s.4.

⁴⁰*Türk Dili Gazetesi*, 15 Temmuz 1932, S.1866, s.2.

⁴¹*Türk Dili Gazetesi*, 17 Teşrinisani (Kasım) 1933, S.4060, s.2.

⁴²*Türk Dili Gazetesi*, 30 Eylül 1937, S.10294, s.1-2.

⁴³*Türk Dili Gazetesi*, 10 Şubat 1938, Sayı:3774, s.1,2.1930'lu yıllarda yapılan içme suyu çalışmaları ile ilgili olarak yine Kaynak Dergisi'nin 29 Ekim 1940 tarihli sayısında bazı bilgiler verilmiştir. Bkz. *Kaynak Dergisi*, 29 Ekim 1940, Sayı:93. s.390-392.

⁴⁴ Sert, a.g.t.,s. 48.

4.b. Elektrik Meselesi

Balıkesir’de 20. yüzyıl başlarına bakıldığında henüz elektrik hizmeti bulunmuyor idi. Bu dönemde şehrin elektrik ihtiyacını karşılamak için fenerler kullanılmıştır. Milli Mücadele döneminde de Balıkesir’de elektrik ihtiyacını karşılamak için ihaleler açılmış olsa da şehirdeki Yunan mezalimi bu çalışmalarını aksatmıştır⁴⁵. Ancak bu olumsuz koşullar karşısında dahi belediyenin şehrin aydınlatılması hususunda harekete geçtiği kayıtlarda yer almıştır. 1921 yılında Balıkesir’de küçük çapta bir elektrik üretim tesisi kurulduğu bu bilgiler arasındadır. Yine Yüzbaşı İshak Hakkı Bey’in “1920’de Balıkesir” isimli eserinde Balıkesir’deki belediyenin elektrik çalışmaları hakkında kısaca fikir sahibi olabilmekteyiz⁴⁶.

Balıkesir’in elektrikle aydınlatılması mevzuu, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren belediyeyi meşgul eden konulardan biriydi. 1925 yılında belediye başkanı seçilen İsmail Naci Bey döneminde elektriğin Balıkesir’de yaygınlaşması için çeşitli düzenlemelerle çözüm aranmıştır. Ancak Kodanaz’ın belediye başkanlığının ilk yıllarında elektrik enerji altyapısındaki sorunlar gereği gibi gelişme gösterememiştir⁴⁷. Çünkü elektrik yatırım sermayelerinin büyük meblağlı olması nedeniyle, belediyeler bütçeleri sınırlı olduğu için yapılacak tesislerde zorluk yaşanmıştır⁴⁸.

1929 yılına gelindiğinde, Balıkesir Belediyesi bir elektrik şebekesi yaptırmak üzere harekete geçmiştir⁴⁹. Şehrin aydınlatılması hususunda İtalyan Marelli şirketi adına M. Redelli adında bir müteahhit ile temasa geçilmiş ve belediyenin tanzim ettiği bir şartname imzalanmıştır. Yapılan şartname esasında alınacak motorların ikisi iki yüz, biri yüz beygir kuvvetinde olacaktı. Bir sene içerisinde bitirilmesine karar verilen elektrik tesisatı tamamlanamaz ise şartname feshedilecek ve belediyenin bu işe başlarken vermiş olduğu otuz bin liralık depozito müteahhit tarafından iade edilecektir. Elektrik müessesesi için gerekli istimplak edilen yeri belediye sağlayacak idi. Şehrin cadde ve sokaklarına 21 kilometre kablo çekilmesi kararlaştırılmıştır. Genel aydınlatma için fabrika tarafından belediyeye senede 100 bin kWh miktarında elektrik cereyanı verilecek ve ücret

⁴⁵ Bu konu hakkında bkz. Merve Üner, “20. Yüzyıl Başlarında Balıkesir’de Elektrik İmtiyazına Dair Çalışmalar”, *Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, ss.799-812.

⁴⁶Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s.54.

⁴⁷İsmail Naci Kodanaz ile yapılan bir mülakatta *lağım*ların bir an önce inşa edilerek *tamamlanması* ve yolların yapımı hususu da bütçeyi zorlayan durumlar arasında yer aldığı için şehrin elektrikle aydınlanmasının bir nevi gecikme sebebi olduğu anlaşılmaktadır. *Türk Dili Gazetesi*, 19 Haziran 1927, S.321, s.1

⁴⁸ Ercan Haytoğlu, “Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924-1954)”, *Belgi Dergisi*, Sayı:16, (Yaz 2018/II) Prof. Dr. Halil İnalçık Özel Sayısı, s.901.

⁴⁹*Türk Dili Gazetesi*, 21 İkincikanun (Ocak) 1929, S.826, s.1.

alınmayacaktır. Elektrik tüketim miktarı her kWh saati için yirmi beş kuruş olarak ücret tarifesi belirlenmiştir. İtalyan fabrikasına kurmuş olduğu işletme için 30 senelik imtiyaz hakkı verilmiştir⁵⁰. İmzalanan şartname doğrultusunda İsmail Naci Kodanaz'ın öncülüğünde şehrin belki de en büyük menfaati gözetilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Elektrik düzeneği en son teknolojiye göre tesis edilen santral bugünkü Balıkesir stadyumunun arka tarafında kurulmuştur⁵¹. Şehrin elektrik tesisatının geniş alanlara yayılmasını sağlamak amacıyla şehrin en ücra köşelerine kadar elektrik direkleri dikilmiş⁵², direklere lambalar takılmıştır⁵³.

13 Ocak 1930 yılında temeli atılan elektrik tesisatının yapımı⁵⁴ bir yıl sonra tamamlanmış ve 9 Ocak 1931 yılında Belediye Reisi İsmail Naci Kodanaz tarafından açılmıştır. Açılışa Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Hacim Muhittin ve Halil Beyler, dönemin valisi Özdemir Salim Bey ve birçok önemli şahıs katılmıştır. Kodanaz, Balıkesir'in medeniyet yolunda önemli bir faaliyette bulunduğu elektrik santralinin hayırlı olması temennisiyle uzunca bir konuşma yaparak açılışı yapmıştır⁵⁵. Açılış sonrası bazı cadde ve sokaklar aydınlatılmaya başlanmıştır. Şehrin elektrikle aydınlatılması ise halk tarafından büyük sevinç ile karşılanmıştır⁵⁶.

Ancak bir müddet sonra bir kısım sokakların yeterince aydınlatılamamasına yönelik şikâyetler konusu belediyeye intikal etmiştir. Belediye Başkanı İsmail Naci Kodanaz tarafından elektriği sağlayan firma ile temasa geçilmiş ve bu durumun düzeltilmesi talep edilmiştir⁵⁷. Müzakere edilen hususta anlaşma sağlanamayınca elektrik işletme imtiyazının Marelli şirketinden Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne⁵⁸ devredilmesi kararı alınmıştır⁵⁹. 30 senelik elektrik imtiyaz hakkı verilen şirketle bir de mukavelename imzalanmıştır⁶⁰.

---

⁵⁰*Türk Dili Gazetesi*, 25 Birinciteşrin (Ekim) 1929, S.1048, s.1-2.

⁵¹*Türk Dili Gazetesi*, 13 İkincikanun (Ocak) 1930, S.1115, s.1.

⁵²*Türk Dili Gazetesi*, 25 Temmuz 1930, S.1265, s.1-2.

⁵³*Türk Dili Gazetesi*, 7 Kânunusani (Ocak) 1931, S.1408, s.2.

⁵⁴*Türk Dili Gazetesi*, 13 İkincikanun (Ocak) 1930, S.1115, s.1.

⁵⁵*Türk Dili Gazetesi*, 11 Kânunusani (Ocak)1931, S.1412, s.1-2.

⁵⁶*Türk Dili Gazetesi*, 7 Kânunusani (Ocak) 1931, S.1408, s.2.

⁵⁷*Türk Dili Gazetesi*, 26 Mayıs 1931, S.1518, s.2.

⁵⁸1920-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan 201 Türk Anonim Şirketleri yabancıların elinde bulunan elektrik, havagazı, su, tramvay ve telefon şirketlerinin imtiyazlarını almak amaçlı kurulmuştur. Belediye hizmetleri olan söz konusu şirketler yabancıların elindeydi. 1930'lu yıllardan itibaren bu şirketler millileştirilmiştir. Hacer Karabağ, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bursa'da Elektriğin Tarihi (1906-1939)*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2020, s.32-33.

⁵⁹*Türk Dili Gazetesi*, 8 Haziran 1931, S.1529, s.1.

⁶⁰*Türk Dili Gazetesi*, 24 Kânunuevvel (Aralık) 1933, S.4090, s.2.

İlerleyen süreçte ise Balıkesir Belediyesi ile elektrik hususunda Türk Anonim Şirketi arasında da sorunlar ortaya çıkmıştır. İki tarafı anlaşmazlığa düşüren mesele, elektrik kWh ücretleridir. Balıkesir Belediyesi İngiliz lirasının düşmesini ileri sürerek, şirketten elektrik ücretlerinde indirim yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine bir hakem heyeti kurulmuş⁶¹ olsa da, hakemler belediyeyi haksız bulmuş, mukavelenin 10. maddesi gereği belediyenin isteği reddedilmiştir⁶². Mukavelenin 10. maddesine göre elektrik ücretleri İngiliz lirasının değerine göre belirlenecek idi⁶³. İngiliz lirasının daima sabit kalacağı düşünülmemiştir. Ancak buradaki önemli husus, İngiliz lirasının düşmesi sebebi ile buna bağlı olarak elektrik ücretlerinde indirim yapılması belediyenin şirketten yapmış olduğu talebini haklı çıkarmaktadır. Ayrıca belediye, elektrik ücretlerinin o günkü hayat şartlarına nispetle pahalı olması yüzünden halkının lehine karar vermiştir.

Bu mevzu, Balıkesir Belediyesi'nin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Belediye elektrik ücretlerinin düşürülmesi hususunda ısrarcı olup, tekrardan şirketle müzakerelere başlamıştır. Hatta belediye bu mevzuda gereken yapılmaz ise durumu meclise bildireceklerini iletmişlerdir⁶⁴. Şirket yapılan görüşmelerde 10. maddede bir değişiklik yapılmasını teklif etmiş, elektrik ücretlerinin mazot fiyatı üzerinden belirlenmesini önermiştir. Bu öneri, halkın aleyhine işleyecek bir durumdur. Ancak şirketin yeni formül olarak sunduğu mazot önerisi belediyeyi düşündüğünden değil, tamamen kendi menfaatine uygun yeni esaslar oluşturmak içindir.

Elektrik meselesi hukukçular tarafından da yorumlanmış, hatta bu mevzuda hukukçuların fikirlerini öğrenebilmek için *Türk Dili Gazetesi* tarafından anket düzenlenmiştir⁶⁵. Yine aynı gazetede Belediye başkanı İsmail Naci Bey'in de konu hakkındaki görüşleri yer kaplamıştır⁶⁶. Anlaşılan şu ki uzunca bir süre şehir halkını ilgilendiren elektrik kWh ücreti meselesi devamlı olarak münakaşalara sebebiyet vermiştir. Netice itibarıyla da belediye ve şirket arasında yapılan müzakereler doğrultusunda bir sonuca varılamamıştır.

Cumhuriyet idaresi elektrik konusunda yaşanılacak bu gibi sıkıntıları fark ettiği bu işletmelerin satın alınmasına ve yapılan özel kanunlarla belediyelere

⁶¹*Türk Dili Gazetesi*, 22 Haziran 1932, S.1846, s.2.

⁶²*Türk Dili Gazetesi*, 1 İkinciteşrin(Kasım) 1932, S.1953, s.2; *Türk Dili Gazetesi*, 20 Teşrinisani (Kasım) 1933, S.4062, s.1-2.

⁶³*Türk Dili Gazetesi*, 21 Teşrinisani (Kasım)1933, S.4063, s.3.

⁶⁴*Türk Dili Gazetesi*, 12 Kânunuevvel (Aralık) 1333, S.4080, s.2.

⁶⁵Anket, *Türk Dili Gazetesi* 17-24 Kânunuevvel(Aralık) 1933 arasında yer almıştır. *Türk Dili Gazetesi*, 17 Kânunuevvel (Aralık) S.4084, s.1; *Türk Dili Gazetesi*, 24 Kânunuevvel(Aralık) 1933, S.4090, s.1,3.

⁶⁶*Türk Dili Gazetesi*, 25 Kânunuevvel (Aralık) 1933, S.4091, s.1,3.

birakılmasına karar vermiş, elektrikleştirme işleri belediyelere devredilmiştir. 1938 yılından 1944 yılına kadar pek çok şehirde işletmeler çıkarılan kanunlarla satın alınmışlardır⁶⁷. Balıkesir’de de 1939 yılında elektrik şirketine verilmiş olan 30 senelik imtiyaz hükümet tarafından feshedilmiş, 1 Temmuz 1939 tarihinden itibaren artık elektrik şirketi hükümet adına çalışmaya başlamıştır⁶⁸. 27 Temmuz 1939 tarihinden itibaren ise elektrik santrali idaresi Balıkesir Belediyesi’ne devredilmiştir⁶⁹.

4.c. Altyapı Hizmetleri

Bir şehirde sağlıklı yaşam koşullarının gerçekleştirilmesi için ilk yapılması gereken hususlardan biri kanalizasyon sisteminin oluşturulmasıdır. Her şehrin yöneticisi tarafından bilinen bir gerçek olmasına karşın ülke şehirlerinde bu sistemler ya hiç kurulamamış ya da kentin yüksek gelirli kesimlerinde kısmen gerçekleştirilebilmiştir⁷⁰. Anadolu’daki pek çok şehirde var olmayan bu sistemin oluşumu için Cumhuriyet’in ilanı sonrasında adımlar atılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde Balıkesir de kanalizasyon sistemi mevcut olmayan şehirler arasındaydı. Bu husus her zaman şikâyet sebebi idi. Şehrin evlerinin lağımları derelere akmakta, bu da etrafa kötü kokular yayarak sağlıksız bir ortama sebebiyet vermekte idi. Bundan dolayı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında çevre sağlığı için belediye başkanı İsmail Naci Kodanaz kanalizasyon çalışmalarına ağırlık vermiştir. Özellikle 1929’lu yıllarda kanalizasyon şebekesi tesis etme çalışmalarına başlanmıştır⁷¹.

Bu dönemde lağım sularının karıştığı şehir merkezindeki Çay Deresi öncelikli çalışma alanıdır. Yoğun bir nüfusun bulunduğu derenin etrafında başlanan kanalizasyon inşaatının tamamlanması uzun bir süreci gerektirmiştir⁷². Şehirde çevre sağlığını olumsuz etkileyen bir diğer dere ise Kasaplar Deresi’dir. Bu dere

⁶⁷Naziye Özdemir, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Elektrik Tarihsel Gelişimi (1850-1938)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz 2016, s. 28.

⁶⁸*Türk Dili Gazetesi*, 1 Temmuz 1939, S.4218, s.2.

⁶⁹*Türk Dili Gazetesi*, 27 Temmuz 1939, S.4240, s.2.

⁷⁰ İlhan Tekeli, *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.149.

⁷¹*Türk Dili Gazetesi*, 28 İkinciteşrin (Kasım) 1929, S.1076, s.2. Çay deresi kanalizasyon inşa faaliyeti oldukça uzun süre devam etmiştir. 11 Haziran 1939 tarihli Türk Dili Gazetesinde halen bu inşaaata devam edildiği belirtilmiştir. *Türk Dili Gazetesi*, 11 Haziran 1939, S.4201, s.1.

⁷²*Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, 1927, s.21.

belediye tarafından kapatılmış ve üzerine 348 metre uzunluğunda genişçe bir cadde inşa edilmiştir⁷³.

İsmail Naci Kodanaz'ın önem verdiği altyapı hizmetlerinden biri de yol yapımıdır. Bilindiği üzere yol yapımı bir kentin gelişmesi açısından çok önemlidir. Balıkesir Belediyesi tarafından yeni yollar inşa etmek, var olan yolları genişletmek ve bakımını yapmak gibi işlemler yapacakları projeler arasındadır. Bu hizmetler için belirli bir planlama aşaması yürütülmüştür. İsmail Naci Kodanaz'ın belediye başkanlığı sürecinde Balıkesir'in gündün güne bu hususta yenileştiği ortadadır. Yol yapımı çalışmalarına önem veren Balıkesir Belediyesi tarafından öncelikle yolların asfalt ve şose yol yapımına önem verilmiş, ardından bakımsız bulunan yolların yapımına özen gösterilmiştir⁷⁴.

4.d. İmar Faaliyetleri

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde belediyeler şehirlerin fiziksel yapısının düzenlenmesi ve geliştirilmesi için imar faaliyetlerine de ağırlık vermişlerdir. Buradaki en büyük amaç, Cumhuriyet öncesi yaşanan savaşlar sebebiyle harap halde bulunan kentlerin modern görünüme kavuşabilmesidir. Balıkesir de, Cumhuriyet öncesi dönemde kentleşme açısından oldukça geri kalmış bir görüntüye sahiptir. Bu sebeple şehirdeki kentsel modern görüntü çalışmaları başlatılmıştır.

Balıkesir'in Cumhuriyet dönemindeki imar üzerine gelişmeleri incelendiğinde, belediye tarafından özellikle 1930'lu yılların sonunda imar planı, şehrin haritasının çizilmesi konusunda yoğun çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır⁷⁵. Bu işlemlerin ardından yapımı başlatılan parklar, bahçeler, kulüp, stadyum, yollar ve kaldırımlar Balıkesir'de imar faaliyetlerinin en bariz örneklerini teşkil etmiştir.

Kentte 29 Ekim 1936 yılında açılan Atatürk Parkı, halkın bir araya gelebileceği şehrin en büyük dinlenme alanı olarak dikkat çekmektedir. Yine Atatürk

⁷³*Türk Dili Gazetesi*, 17 Temmuz 1933, S.4060, s.2.

⁷⁴*Türk Dili Gazetesi*, 9 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3705, s.2; *Türk Dili Gazetesi*, 17 Temmuz 1933, S.4060, s.2. 1920'lerin başında şehirdeki karayollarının bir kısmı şose, diğer kısmı ise toprak yoldur. Yolun toprak kısmı ise bozuk durumdadır. Şose yollar da uzun bir süre tamir görmemiş, 1922 yılının kışında tamir yapılmışsa da bu esaslı bir tamirat olmayıp ümit edilen fayda sağlanamamıştır. Bu tarihlerden sonra Balıkesir'de 1930 ve 40'lı yıllarda mevcut karayollarında çeşitli onarım ve iyileştirmeler yapılmıştır. Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s.35.

⁷⁵*Türk Dili Gazetesi*, 29 İkincikanun (Ocak) 1930, S.1429,s.1; *Türk Dili Gazetesi*, 28 Kasım 1936, S.10106, s.1; İsmail Naci Kodanaz tarafından Balıkesir'in kadastral haritasının yapılması için bir kadastro heyeti getirilmiştir. Bu heyet tarafından 1/2000 ölçekli planı Balıkesir belediye meclisinde onaylanmıştır. *Türk Dili Gazetesi*, 19 Nisan 1940, S.2660, s.2.

Parkı'nda yüzme havuzu, gazino, tenis ve spor alanları yapılması Naci Kodanaz'ın başkanlığı döneminde belediyenin planları dâhilinde ilerlemiştir⁷⁶. İlaveten, belediye tarafından Atatürk parkına fidan ve çiçek ekimi de gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde mevcut parklar ve dar sokaklar genişletilmiş, çıkmaz sokaklar iyileştirilmiş ve bütün bunlar yapılırken çok sayıda gayrimenkul istimlak edilmiştir⁷⁷.

Ayrıca şehrin en işlek caddeleri olan Vasıfçınar, Milli Kuvvetler ve Anafaltar Caddeleri imkânlar dâhilinde genişletilmiş, bu caddelerde kaldırım ve ağaçlandırma çalışması ile meşgul olunmuştur⁷⁸. Yine günümüz Balıkesir'inde Çamlık Tepesi olarak bilinen mahale belediye tarafından çam ağaçları dikilmiş ve bir koru haline çevrilmiştir⁷⁹. Kent içinde ve dışındaki yollar üzerinde de çok sayıda köprü inşa edilmiştir⁸⁰. Mezbağa, soğuk hava deposu ve buz fabrikasının inşasına da başlanmıştır⁸¹. Bu çalışmalar, Balıkesir Belediyesi'nin bir yandan çevre ve doğa konusunda ne kadar duyarlı davrandığının bir yandan da şehre modern yaşantıyı yerleştirme çabasının göstergesidir.

4.e.Sağlık İşleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke nüfus artış hızının düşük olması sebebiyle nüfusun hızla artmasını sağlayıcı önlemler alınması gerekmiştir. Bunun için öncelikle sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerekmekte idi. Bu konuda tedavi hizmetlerine katkıda bulunacak görevlerden biri de belediyelere verilmiştir. Bu sebeple, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki belediyelerin izlenecek planlarında sağlık ölçütü ön plandadır. Belediyeler verilen görev dolayısıyla toplumun sağlığını ve refahını geliştirmek için çeşitli sağlık çalışmaları yürütmüşlerdir. Balıkesir Belediyesi'nin de bu hususta gerçekleştirdiği bazı çalışmalar söz konusudur.

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Balıkesir Belediye başkanı İsmail Naci Kodanaz döneminden önce Balıkesir'de sağlık kurumu olarak bir Memleket Hastanesi ve dispanser mevcuttur. Önceleri dispanser belediye binası içerisinde faaliyetlerini sürdürürken, 1926 yılında Ali Şuuri İlkokulu karşısındaki bir binaya nakledilmiş, 1928 yılında ise dispanser ticaret odasının altındaki eski

⁷⁶Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3705, s.2.

⁷⁷Türk Dili Gazetesi, 10 Mart 1937, S.10172, s.1,3;Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin(Kasım) 1937, S.3705, s.2; 6 Ocak 1937, S.10133, s.1, Türk Dili Gazetesi, 1 Temmuz 1938, S.3922, s.2.

⁷⁸Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin (Kasım)1937, S.3705, s.2.

⁷⁹Türk Dili Gazetesi, 10 Mart 1937, S.10172, s.1.

⁸⁰Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3705, s.2

⁸¹Türk Dili Gazetesi, 11 Haziran 1939, S.4201, s.1.

Sağlık Eczanesi'nin olduğu yere taşınmıştır. O sırada dispanserin 2 doktor, 1 sağlık memuru, 2 ebe ile beraber bir kâtip ve odacı kadrosu bulunmaktadır. Ayrıca Memleket Hastanesi'nden her branştan bir doktor haftada bir gün olmak üzere dispansere gelerek fakir hastaları ücretsiz bir şekilde muayene etmiştir⁸².

Türk Dili Gazetesi'nin 1934 yılı Temmuz ayındaki listesinde, Belediye Dispanserinde çalışacak olan doktorların isimleri, muayene günleri ve çalışma saatleri belirtilmiştir⁸³. Yine *Türk Dili Gazetesi*'nin 1937 yılı Kasım ayındaki habere göre belediyece bir yıl içerisinde binlerce kişinin muayene edilmesinden, fakir hastalara belediye hesabından ilaç verildiğinden, dispansere gelemeyen engelli ve yaşlı bireylere yönelik evde uygulanan sağlık hizmetlerinden bahsedilmiştir⁸⁴. Yine kendisi 1939 yılında Halkevi başkanı olması sebebiyle belediye ve halkevinin sosyal yardım şubesi ile sağlık hususunda ortak çalışmalarda bulunulmasına vesile olmuştur. Bu yılda da fakir hastaların muayene ve tedavilerine devam edilmiş, ihtiyaç sahiplerine ücretsiz ilaç sağlanmış, devlet hastanelerine, çocuk ve doğum evlerine durumlarına göre yatırılması gerekenler buralara gönderilmiş, köylere gidilerek doktorlar tarafından çeşitli konularda halka bilgiler verilmiş ve sağlık taramaları yapılmıştır⁸⁵.

İsmail Naci Kodanaz döneminde Balıkesir Belediyesi tarafından halkın sağlığı ile alakadar olan gıda maddelerinin taze ve temiz olmasına da dikkat edilmiş, gıdaların satışları daimi bir kontrol altında bulundurulmuştur. Özellikle seyyar satıcıların sağlık şartlarına uygun davranmamaları dönem içerisinde yapılan tetkiklerden anlaşılmıştır ki bu gibi sıhhi şartlara önem vermeyen satıcıların satış yapması da yasaklanmıştır⁸⁶. Yine ekmeklerin yapım aşamasında fırınlar belediye tarafından kontrol altında tutulmuş, halka sağlığa uygun koşullarda üretilmiş kaliteli, imal tarzına uygun şekilde ekmek satılması sağlanmıştır⁸⁷. Belediye tarafından gerçekleştirilen bu türden çalışmalar, hijyen standartlarının artmasını ve halkın sağlığını korumayı amaçlamaktadır.

⁸²Sert, a.g.t., s.215-216.

⁸³Liste için bkz. *Türk Dili Gazetesi*, 5 Ağustos 1939, S.4248, s.4. Dispanser aynı kadroyla uzunca bir süre çalışmasını sürdürmüştür.

⁸⁴*Türk Dili Gazetesi*, 7 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3703, s.1.

⁸⁵Ahmet Ahcı, *Balıkesir Halkevi'nin Türk Modernleşmesi Yönündeki Faaliyetleri (1933-1951)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2007, s.234-235.

⁸⁶*Türk Dili Gazetesi*, 7 İkinciteşrin (Kasım)1937, S.3703, s.1-2; *Türk Dili Gazetesi*, 11 Haziran 1938, S.1938, s.2.

⁸⁷*Türk Dili Gazetesi*, 7 İkinciteşrin (Kasım)1937, S.3703, S.2; *Türk Dili Gazetesi*, 11 Haziran 1938, S.3905, s.2

Halkın sıhhati ile ilgili bu görevlerinden başka Balıkesir Belediyesi şehir temizliğine de önem vermiştir. Kamu alanlarının temiz ve hijyenik olması için takibat başlatılmış, tedbirler alınmıştır⁸⁸. Belli ki şehir ve halk sağlığını korumak adına belediyece verimli bir ahenk içerisinde çalışılmış ve her geçen gün bu süreç daha iyi bir şekilde ilerlemiştir.

Bunların haricinde hayvan pazarları ve hayvan gıda maddelerinin kontrolü de mükemmel bir şekilde yapılmış ve belediye sınırları içerisinde bulunan hayvanlar verem ve şarbon hastalığına karşı muayene edilmiştir. Ayrıca insanlara geçebilen ve çok tehlikeli olan ruam hastalığı bakımından da atların sık sık muayeneleri gerçekleştirilmiştir. Bu hastalıklara sahip olan hayvanlar itlaf edilmiş ve sahiplerine de dörtte üç oranında tazminat ücretleri ödenmiştir⁸⁹.

4.f.Meşgul Olunan Diğer İşler

İsmail Naci Kodanaz Balıkesir belediye başkanı olarak işe başlarken şehre ait pek çok eksiklerin bulunduğunun farkında idi. Bu sebeple Balıkesir halkının gerekli ihtiyaçlarına en hızlı ve en etkili şekilde çözüm aramıştır.

İsmail Naci Kodanaz döneminde Balıkesir Belediyesi tarafından ekmek gibi tüketim maddelerine narh koyulmuştur⁹⁰. Dünya ekonomik krizi sebebiyle birçok ürünün fiyatı 1930'lu yıllarda yükselmiş ve hayat pahalılığı artmıştır. Bu durumda halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir takım önlemler alındığı da görülmüştür. Örneğin belediyeler ekmek gibi ürünlerde narh belirlemiş ve fiyat artışının önüne geçmek istemiştir⁹¹. Aynı dönemde çarşı ve pazarlardaki malların fiyatları kontrol altında tutulmaya çalışılmış⁹², bu uygulamaya paralel olarak tartı ve ölçü aletleri de kontrol edilmiş ve tekelci eğilimin tesiri azaltılmak istenmiştir⁹³.

İsmail Naci Bey, başkanlık görevini icra ettiği tarihlerde milli ekonomiyi destekleyecek her türlü faydalı teşebbüsü korumak istemiştir. Yerel düzeyde bu teşviki sağlamak için belediye tarafından çeşitli adımlar atılmıştır. Öncesinde yerli mallarının kullanımını teşvik amaçlı şehirde kamu yararına kurulan İktisat

⁸⁸*Türk Dili Gazetesi*, 11 Haziran 1938, S.1938, s.2.

⁸⁹*Türk Dili Gazetesi*, 17 Teşrinisani (Kasım) 1933, S.4060, S.2.

⁹⁰*Türk Dili Gazetesi*, 1 Nisan 1930, S.1178, s.2; *Türk Dili Gazetesi*, 24 Eylül 1930, S.1317, s.2; *Türk Dili Gazetesi*, 17 Ağustos 1931, S.1591, s.2.

⁹¹Kader Sarı Akdağ, *Cumhuriyet Dönemi'nde İktisadi Açından İstanbul-Ankara Çekişmesi (1923-1939)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2019, s.376.

⁹²*Türk Dili Gazetesi*, 16 Şubat 1933, S.2043, s.2.

⁹³*Türk Dili Gazetesi*, 17 Kânunusani (Ocak) 1933, S.4084, s.2.

ve Tasarruf Cemiyeti'ni desteklemiştir. Ardından yerli malı kullanımını özendir-
mek için yerel üreticilerin ürünlerini tanıtan bir sergi gerçekleştirilmiştir. İlk kez
gerçekleştirilen yerli malları sergisinde şehre ait pek çok dokuma ürünü teşhir
edilmiş ve satışı gerçekleştirilmiştir⁹⁴. Sergide özellikle sağlam ve dayanıklı bir
kumaş olan aba dikkat çekmiştir. Önceleri Balıkesir'de üretilen ve zamanla öne-
mini yitirmiş olan abanın, yeniden üretiminin sağlanması için İsmail Naci Bey
tarafından dokuma tezgâhlarının kurulması sağlanmıştır⁹⁵.

Aynı tarihlerde belediyenin meşguliyet alanlarından biri de bölgenin eko-
nomik açıdan kalkınmasını sağlayacak olan Balıkesir-Kütahya hattı demiryolu
yapımıdır. 29 Kasım 1927 yılında başlanılan demiryolu hattı için Balıkesir Beledi-
yesi inşaatı tamamlayabilmek için demiryolları idaresi ile birlikte hareket etmiş,
ancak bu hat gerek ekonomik gerekse araç- gereç imkânlarının yetersizliğinden
dolayı Almanların desteği sağlanarak bitirilmiştir. Yaklaşık 252 km olan Balıkesir-
Kütahya demiryolu işletmesinin 23 Nisan 1932 yılında açılışı gerçekleştirilmiş-
tir⁹⁶(Bkz. Resim 3).

Resim 3: 1932 Yılında Balıkesir-Kütahya Demiryolu Hattının

Açılış Törenine Ait Bir Fotoğraf⁹⁷

⁹⁴*Türk Dili Gazetesi*, 13 Aralık 1931, S.1688, s.2.

⁹⁵*Türk Dili Gazetesi*, 22 Birinci kanun (Aralık) 1929, S.1096, s.3.

⁹⁶*Türk Dili Gazetesi*, 23 Nisan 1932, S.1786, s.4.

⁹⁷*Balıkesir'de Zaman ve Mekân*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No:6, Balıkesir 2012, s.111.

Yine şehrin pazar ve panayır yerleri ile de belediye ilgilenmekte idi. Özellikle şehrin birkaç noktasına haftanın belli günlerinde pazar kurulmakta ve pazarda ne gibi gıda maddelerinin satıldığı belediye tarafından takip edilmiştir. Aynı şekilde şehirde kurulan panayırlar ve teşhir edilen ürünler de belediyenin denetimi ve gözetimi altındadır⁹⁸.

Belediyenin gerçekleştirdiği bu faaliyetlerle en çok teması olan ve kanunlar ile muhtelif vazifeleri yerine getiren zabıtalardır. İsmail Naci Kodanaz bu sınırlı olan daire kadrosuna kır bekçilerini de ilave etmiş, böylece şehrin intizamını sağlamak için otorite arttırılmıştır⁹⁹. Yine bu kadrodan azami istifade edebilmek maksadı ile itfaiye teşkilatı tarafından yangından korunma yöntemleri talimi yaptırılmıştır. Ayrıca belediye tarafından itfaiye teşkilatının ihtiyaçları da tamamlanmıştır¹⁰⁰.

Balıkesir Belediyesi'nin çalışmaları bu faaliyetlerle de sınırlı değildir. Belediye sosyal devletçilik anlayışı kapsamında, Çocuk Esirgeme Kurumu, Halkevleri ve yardım kuruluşlarına da belli bir bütçe tahsis etmiştir¹⁰¹. Yine, halkın odun kömür ihtiyacına çare aramış ve bu ihtiyaca yönelik Savaştepe'den kömür getirtilmiştir. Piyasa değerine göre halka yarı fiyat üzerinden odun ve kömür satışı gerçekleştirilmiştir¹⁰². İlerleyen süreçte belediye tarafından odunun kilosuna narh sistemi uygulanmıştır. Şehre getirilen odunlar belediyenin koyduğu fiyat üzerinden satışı gerçekleşebilecek, aksi takdirde satıcıların haklarında ceza işlemi uygulanması kararlaştırılmıştır¹⁰³. Aynı uygulamalar şehirdeki gazyağı satan ticarethaneler için de geçerli kılınmıştır¹⁰⁴.

Yine İsmail Naci Kodanaz döneminin önemli bir gelişmesi karne ile ekme verilmesidir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaş boyunca Türkiye'de tahıl üretiminde düşüşler olmuştur. Özellikle buğdayın savaş yılları boyunca eksikliği hissedilmiştir. Bu sebeple buğdayın tüketimi konusunda sık sık düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin başında 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu gelmiştir. Çıkarılan kanunun 21. maddesi gereği şehir ve kasabalarda ekme dağıtımı karne ile yapılmaya başlanmıştır¹⁰⁵. Balıkesir Belediyesi de buğday fiyatlarının artması nedeniyle (Bkz. Tablo 2) 18 Ocak 1942 tarihinden

⁹⁸Türk Dili Gazetesi, 2 Mart 1937, S.10175, s.2.

⁹⁹Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3704, s.2. Balıkesir Belediyesi kır bekçilerinin maaşlarını belediye bütçesinden ödemekte idi. Türk Dili Gazetesi, 1 Temmuz 1938, S.3922, s.2.

¹⁰⁰Türk Dili Gazetesi, 9 İkinciteşrin (Kasım) 1937, S.3704, s.2.

¹⁰¹Türk Dili Gazetesi, 13 Nisan 1937, S.10101, s.2.

¹⁰²Türk Dil Gazetesi, 21 Kasım 1937, S.3715, s.2.

¹⁰³Türk Dili Gazetesi, 15 Birincikanun (Aralık) 1937, S.3732, s.2.

¹⁰⁴Türk Dili Gazetesi, 28 İkinciteşrin (Kasım) 1940, S.2823, s.1.

¹⁰⁵Bkz. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, S.4417, ss.167-175.

itibaren karne ile ekmek satışı başlatmıştır¹⁰⁶. Yine Balıkesir halkının hangi mahalleden, hangi fırından ekmek alabileceği de belediye tarafından belirlenmiş ve dönemin yerel gazetesi *Türk Dili*'nde liste halinde okuyucuya sunulmuştur¹⁰⁷.

Tarih	Buğday Fiyatları (kuruş üzerinden)
2 Mart 1939	3-4
12 Mart 1940	5-5
14 Aralık 1941	13,5
16 Temmuz 1942	21,10

Tablo 2: İsmail Naci Kodanaz'ın Belediye Başkanlığını Sürdürdüğü İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Balıkesir'deki Buğday Fiyatlarının Artış Oranları¹⁰⁸

Anlaşıldığı üzere, İsmail Naci Kodanaz'ın belediye başkanlığı dönemi kısıtlı kaynaklara rağmen Balıkesir'in en verimli hizmet dönemlerinde birini oluşturmuştur. Kendisinin ardı arkası kesilmeyen girişimleri ile Cumhuriyet dönemine uygun yenilikleri gerçekleştirmek üzere çaba sarf ettiği ve halka en iyi şekilde hizmet vermeye çalıştığı ortadadır.

5. İsmail Naci Kodanaz Döneminde Balıkesir Belediyesi Hakkında Uygulanan Anket

28 Ağustos 1934 tarihinde Balıkesir'in yerel bir gazetesi olan *Türk Dili* tarafından Balıkesir Belediyesi hakkında bir anket uygulanmaya başlanmıştır. Konu ise yeni bir belediye başkanlığı seçimine gidilen bu süreçte yeni belediye heyetinden ne gibi işler yapılması istendiğine dairdir. Bu tarihlerde ise İsmail Naci Kodanaz ikinci kez Balıkesir belediye başkanlığı görevini sürdürmekte idi. *Türk Dili Gazetesi*'nde uygulanan bu anketin ilk bakışta İsmail Naci Kodanaz'a yönelik bir propaganda niteliğinde olduğu düşünülse de, gazete tarafından bu durum

¹⁰⁶*Türk Dili Gazetesi*, 17 İkincikanun (Ocak) 1942, S.3184, s.1.

¹⁰⁷*Türk Dili Gazetesi*, 18 İkincikanun (Ocak) 1942, S.3185, s.2.

¹⁰⁸Tablodaki veriler, *Türk Dili Gazetesi*'nin 1939-1942 yılları arası taranarak derlenmiştir.

inkâr edilmiştir. Aksine anketin okuyucuların Balıkesir'in yükselmesine ait düşüncelerini öğrenmeye yönelik olduğu, bunun haricinde tenkit ya da takdir ifade eden yazılar yazılmaması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁹.

Okuyucular tarafından büyük bir ilgi uyandıran anket için *Türk Dili Gazetesi*'ne her meslek grubundan pek çok mektup gelmiş ve okuyucular bu mektuplarında yeni seçilecek belediye heyetinden isteklerini belirtmişlerdir¹¹⁰. *Türk Dili Gazetesi* sütunlarında genişçe yer alan okuyucuların cevapları değerlendirildiğinde memleketin medeni ihtiyaçlarını güzel bir şekilde canlandırmışlardır.

27 Eylül 1934 tarihinde tamamlanan ankete göre¹¹¹, halkın isteklerini özetleyecek olursak belediye heyetinden programlı bir çalışma, şehrin imar haritasının yeniden çizilmesi, su ihtiyacının ortadan kaldırılması, şehrin muhtelif yerlerinde parkların kurulması, köprülerin onarılması, Kasaplar ve Çay Deresi'nin kapatılması, şehirdeki temizlik işlerinin düzenli bir şekilde idare edilmesi, yiyecek ve içecek maddelerinin sıhhi şartlardan geçirilmesi, sokaklara geniş kaldırımlar yapılması istenmiştir¹¹².

Aslına bakılırsa 1934 yılının sonuna kadar İsmail Naci Kodanaz tarafından halkın bu istekleri kısmen yerine getirilmiştir. Ancak yine de eksiklikler söz konusudur ki, buradaki en büyük etken dönem itibarıyla yaşanan ekonomik bunalım ve belediyelerin buna bağlı olarak bütçelerindeki yetersizliklerdir. 1936 yılından sonra ise tekrardan Balıkesir belediye başkanı olarak göreve başlayan İsmail Naci Kodanaz'ın çalışmaları incelendiğinde halkın bu isteklerinin dikkate alındığı ortadadır ve şehrin durumu bütçenin de artmasıyla şekillendirilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde kurulan Balıkesir Belediyesi bir nevi taşra belediyeciliğinin örneğiydi. Bu süreçte yeterli imkânlara sahip olmasa da Balıkesir Belediye başkanlığı görevini icra eden pek çok isim sayesinde gerçekleştirilen hizmetler ile mühim gelişmeler kaydedilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile Balıkesir Belediyesi yine faydalı işlerle meşgul olmaya devam etmiştir. Bu dönemin önemli isimlerinden biri ise İsmail Naci Kodanaz'dır.

¹⁰⁹*Türk Dili Gazetesi*, 28 Ağustos 1934, S.4290, s.1.

¹¹⁰*Türk Dili Gazetesi*, 5 Eylül 1934, S.4296, s.1.

¹¹¹*Türk Dili Gazetesi*, 27 Eylül 1934, S. 4314, s.1.

¹¹²*Türk Dili Gazetesi*, 30 Eylül 1934, S.4316, s.1-2.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası yapılan belediye başkanlığı seçimlerinde Balıkesir'de İsmail Naci Kodanaz şimdiye değin şehirdeki belediye başkanlığı görevini en uzun süreli gerçekleştiren kişidir. Kendisi, belediye başkanlığı görev süresince şehrin modernize görünümüne kavuşması için pek çok girişimde bulunmuştur. Yapmış olduğu girişimler sayesinde belediye fonksiyonel bir hal almış ve kurumsal bir statü kazanmıştır.

Belediye hizmetleri özellikle maddi açıdan ara ara sıkıntıya uğrasa da İsmail Naci Kodanaz ve birlik halinde hareket ettiği belediye meclis üyeleri temel hizmetlerin yerine getirilmesinde büyük bir hassasiyet göstererek görevinin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı uzun bir süre kentin belleğinde hafızalarda çalışkanlığıyla yer edinmiştir. Görevini böylesine titizlikle yerine getirmeye çalışan İsmail Naci Kodanaz giriştiği faaliyetler ile Balıkesir de unutulmaz izler bırakmış olsa da ne yazık ki günümüz nesli tarafından bilinirliği yok denecek kadar azdır.

Sonuç itibarıyla şehrin bugünkü görünümünde halen daha onun döneminden kalan şehircilik uygulamaları mevcutken umuyoruz ki bu çalışma ile Balıkesir halkı İsmail Naci Kodanaz'ın ismini duyacak ve onun hizmetlerinin değerini fark edeceği temennimizdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),
BCA,30.11.1.0/107-33-13, 15.09.1936.

BCA, 30.11.1.0//126-42-11, 29.11.1938.

Sürelî Yayınlar

Kaynak Dergisi

Milliyet

T.C. Resmî Gazete

Türk Dili Gazetesi

Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi

Kitaplar

Adıgüzel, Nilgün, *Cumhuriyet Döneminde Belediyecilik (1923-1938)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2010.

Ahıcı, Ahmet, *Balıkesir Halkevi'nin Türk Modernleşmesi Yönündeki Faaliyetleri (1933-1951)*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2007.

Akdağ Sarı, Kader, *Cumhuriyet Dönemi'nde İktisadi Açından İstanbul-Ankara Çekişmesi (1923-1939)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2019.

Akpınarlı, Kerim Kâni, *Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No.1, 2009.

Balıkesir Bir Kentin Kimliği, Rotary Yayıncılık, Ankara, 1997.

Balıkesir'de Zaman ve Mekân, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No:6, Balıkesir, 2012.

Balıkesir İl Yıllığı, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973.

Ergin, Osman, *Beledî Bilgiler*, Osmanbey Matbaası, Balıkesir, 1945.

Karabağ, Hacer, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bursa'da Elektriğin Tarihi (1906-1939)*, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2020.

Keleş, Ruşen, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.

Küçükkuşurlu, Murat, *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No.180, Ankara, 1979.

Sert, Ahmet, 1923-1960 Döneminde Sosyal, Siyasi Ekonomik Açından Balıkesir, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2021.

Tekeli, İlhan, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Tekeli, İlhan, *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *1920'de Balıkesir*, Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları, Balıkesir, 1997.

Makaleler

Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876)", *Belleten*, C. 84, S. 301, Aralık 2020, ss.1115-1142.

Haytoğlu, Ercan, "Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924-1954)", *Belgi Dergisi*, S.16, Yaz-2018/II, Prof. Dr. Halil İnalçık Özel Sayısı, ss.896-927.

Özdemir, Naziye, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Elektrik Tarihsel Gelişimi (1850-1938)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, Temmuz 2016, ss.17-32.

Taşdemir, Serap, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ayvalık Teşkilatlanması ve 1930 Yılı Belediye Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.39, Güz-2019, ss. 613-634.

Tekeli, İlhan, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Ed.Paul Dumont, François Georgeon), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss.19-30.

Üner, Merve, "20. Yüzyıl Başlarında Balıkesir'de Elektrik İmtiyazına Dair Çalışmalar", *Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, ss.799-812.

İnternet Kaynakları

www.academia.edu/67251253/Cumhuriyetin_Belediye_Başkanları 2.04.2023.

www.balikesir.bel.tr/belediye-tarihcesi 4.04.2023.

EKLER

Ek 1: İsmail Naci Kodanaz Dönemine Kadar Balıkesir Belediyesi'nde Görev Yapmış Belediye Başkanlarının Listesi

- 1.Deratam Efendi (1868-1881)
  - 2.Ahmet Efendi (1881-1864)
  - 3.Ömer Efendi (1884-1885)
  4. Necip Ali Bey (1885-1900)
  - 5.Sacid Efendi (1900-1900)
  - 6.Necip Ali Bey (1900-1904)
  - 7.K.H. Hüseyin Efendi (1904-1905)
  - 8.İbrahim Edhem Efendi (1905-1906)
  - 9.Zarpıoğlu Nuri Bey (1907-1908)
  10. Şükrü Yırcalı (1916-1916)
  11. Şerafettin Bey (1916-1916)
  - 12.Nuh Bey (1916-1916)
  - 13.Muhittin Bey (1916-1916)
  - 14.Hulusi Zarplı (1918-1918)
  - 15.Ali Rıza Efendi (1918-1918)
  - 16.Keçecizade Hafız Mehmet Emin Efendi (1918-1920)
  - 17.Hacı İsmail Efendi (Kaptanoğlu) (1920-1920)
  - 18.Mehmet Efendi (Bozok) (1920-1920)
  - 19.Cemil Efendi (Abdüsselamoğlu) (1920-1920)
  - 20.Mehmed Efendi (Bozok) (1920-1921)
  - 21.Muhittin Bey (1921-1921)
  - 22.Hakkı Efendi (Hattatoğlu) (1921-1922)
  - 23.Hayrettin Karan (1922-1925)
  - 24.İsmail NaciKodanaz (1925-1934) (1936-1942)
- (Kaynakça: *Balıkesir Bir Kentin Kimliği*, Rotary Yayıncılık, Ankara 1997, s.70-71).

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 307-332.

Geliş Tarihi: 19 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 14 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Halkevleri**

Müslime GÜNEŞ***

Faik POLAT****

Öz

Türk Devriminin halka mal edilmesinde önemli bir role sahip kültürü yaygınlaştırma kuruluşlarından olan Halkevleri, kültürel anlamda kalkınmış bir toplum yaratmanın aracı oldular. Cumhuriyet Halk Partisi, bu kurumların çalışmalarını daha yakından takip etmek, Halkevlerinin amaçlarını gerçekleştirme yolunda kat ettiği mesafeleri görmek için teftiş etme ihtiyacı duymuş ve tüm illeri teftiş bölgelerine ayırarak milletvekillerini seçim bölgeleri dışına göndererek ve il yönetim kurulları aracılığıyla Halkevlerini denetlemiş ve çalışmaları hakkında bilgiler almıştır. Bu raporlarda, Halkevlerinin eksiklerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğuna ve yürüttükleri faaliyetlerde hangi sorunlarla karşılaştıklarına ve daha etkin faaliyet gösterilebilmesi için nelere dikkat edilmesi gerektiğine ilişkin önerilere ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye her ne kadar savaş dışında kalmayı başardıysa da savaşın her türlü olumsuzluklarından etkilendi. Bu yıllarda halkevleri savaşın etkilerinin vatandaşa yansımalarını bir nebze

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı tarafından 2021 tarihinde kabul edilen Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Batı Anadolu Halkevleri adlı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinin bir kısmının genişletilip güncellenmesiyle üretilmiştir. Bu araştırma İzmir'in 100 Yılı Sempozyumunda (15-16-17 Aralık) 2022 tarihinde aynı yazarlar tarafından sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*** Doç. Dr. Müslime Güneş, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, (mgunes@adu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-9088-339).

**** Uzman Öğretmen, Söke Doğa Koleji Sosyal Bilimler Öğretmeni, (polatfaik@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-4976-8232).

olsun hafiflettiler. Bu tarihlerde İzmir ve ilçe halkevlerini denetleyen iki parti müfettişi olan, Galip Bahtiyar Göker'in ve Kemal Satır' ın yapmış olduğu teftişlerde, İzmir Halkevleri faaliyetlerinin nesnel bir şekilde değerlendirilmiş olması, Halkevlerinin, savaşın zorlu koşullarında Anadolu'nun aydınlanması yolunda ne denli önemli role sahip olduklarının ortaya konması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra teftiş raporları, Halkevleri faaliyetlerinde ne tür zorluklar yaşandığını tespit etmek açısından araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu dokümanlara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, CHP Fonunda ulaşılmıştır. Veriler, doküman analizi-doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporları, II. Dünya Savaşı

According to the Reports of the Republic People's Party Party Inspectionary İzmir Public Houses in the Years of World War II.

Abstract

The People's Houses, which were institutions for the dissemination of culture and played an important role in the popularization of the Turkish Revolution, became a means of creating a culturally developed society. The Republican People's Party felt the need to inspect these institutions in order to follow their activities more closely and to see how far the People's Houses had come towards achieving their goals. In these reports, the deficiencies and needs of the Halkevis, the problems they encountered in their activities, and the suggestions on what should be considered for more effective activities were included in detail.

During the years of World War II, although Turkey managed to stay out of the war, it was affected by all the negativities of the war. The fact that the activities of İzmir People's Houses were objectively evaluated in the inspections carried out by Galip Bahtiyar Göker and Kemal Satır, two party inspectors who inspected İzmir and district People's Houses during these years, is important in terms of revealing how important their role was in the enlightenment of Anatolia under the difficult conditions of the war. These documents were found in the CHP Fund of the Prime Ministry Republican Archives. Data were collected through document analysis-document review method. The data obtained were analyzed by content analysis.

Keywords: İzmir Halkevleri, Republican People's Party Party Inspectorate Reports, World War II.

1. CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İzmir Halkevleri

CHP'ne bağlı kültür kuruluşları olarak çalışan Halkevlerinin açılma nedenleri arasında; halk eğitimi¹ aracılığıyla devrimin ilkelerini halk tabanına yaymak², ulusal kültürün Halkevi şubelerinin faaliyetleri ile gün yüzüne çıkarılmasını ve halkın sosyal ve kültürel gelişimini sağlayarak³ kültürel bağlarla birbirine bağlayıp ulusal birlik ve bütünlüğü sağlamak⁴ tüm vatandaşların ilgi ve yetenekleri doğrultusunda şube faaliyetlerinde görevler almasını, her kesimden vatandaşın Halkevi çatısı altında toplanmasını sağlamak⁵ başta geliyordu. Halkevlerinin kuruluşundan önce Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, yapılan devrimlerin vatandaşa aktarılabilmesi için Türk Ocaklarıyla beraber hareket etmişlerdir. Türk Ocaklarının kapatılmasını ardından 19 Şubat 1932 'den itibaren faaliyetlerini sürdüren Halkevleri, kültürel anlamda kalkınmış bir toplum yaratmanın aracı oldular.⁶ Halkevleri, Atatürk döneminde siyasi bir kurum olarak düşünülmemiş, milli kültür anlayışının halka aktarılmak istendiği kurumlar olarak tasarlanmıştı.⁷Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal ve kültürel bir değişimin sonucu olarak ortaya çıkan Halkevleri, kuruldukları 1932 yılından kapatıldıkları 1951 yılına kadar, toplumun kültürel ve sosyal yönden kalkınmasında önemli roller ifa etmişlerdi.⁸ Türk toplumunun yapısal dönüşümünün önünü açan⁹ Halkevleri 19 Şubat 1932'de faaliyete başlamış, aynı yıl içinde 20 Halkevi daha hizmete girmiş, böylelikle ilk yılında Halkevi sayısı 34'e yükselmiş¹⁰ ve kuruluş hedefleri doğrultusunda çalışmalarını yürütebilmek amacıyla dokuz şube altında faaliyet göstermişlerdir.¹¹

Halkevlerinin açıldığı yıllarda kültürel kalkınma atılımları öncelikli olarak il merkezlerinde başlamış, zamanla bu illerin kazalarında, nahiyelerinde ve köylerinde kısa sürede Halkevi ve Halkodası örgütlenmesi gerçekleştirilmiştir.

¹Halk eğitimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s.346.

²Yavuz Özdemir -Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)" A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 45, Erzurum, 2011, S. 238-239.

³Mustafa Özsarı, "Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.23, Ankara, 2003, s.402-403.

⁴ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 1839-1950, Ankara, 2004, s.352.

⁵ Nurcan Toksoy, *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Orion Yayınevi, Ankara, 2007, s.31.

⁶Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 302.

⁷Kadir Şeker, "CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, Sayı:24,s.40.

⁸ Kenan Olgun, *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği, Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri(Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği)*, İksad Yayınevi, Ankara 2019,s.1.

⁹ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Tarihçi Kitapevi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2018, s.126.

¹⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 1999, s.80.

¹¹ CHF *Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s.6.

Türkiye’de önemli bir konuma sahip olan İzmir’de, ekonomik ve sosyal gelişme, ilin, gerek doğal koşulları ve coğrafi konumu, gerek tarihsel birikimi ve ekonomik yapısı nedeniyle diğer yerlere kıyasla sosyal ve ekonomik açıdan iyi durumda olmasını sağlamıştır.¹² Kentin aldığı göçlerle birlikte halkın eğitim düzeyini yükseltme görevi, örgün eğitimle birlikte yaygın eğitimle de desteklenmesini gerektirmiştir. İzmir’de ve ilçelerinde açılan Halkevleri ve şubeleri bu görev için birlikte hareket etmişlerdir. İzmir Halkevi 19 Şubat 1932 ilk açılan Halkevlerindedir. İzmir’de 24 Şubat 1946 yılına kadar açılan Halkevleri ve Halkodaları¹³ İzmir, Urla, Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır, Çeşme, Dikili, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Menemen, Adagide, Bademiye, Birgi, Kaymakçı, Bornova, Buca, Torbalı, Kuşadası ve Seferihisar, Beydağ ve Karaburun ‘dur. İzmir 'de açılan Halkevleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo.1. İzmir’de Açılan Halkevleri ve Açılış Tarihleri¹⁴

HALKEVLERİNİN ADI	AÇILIŞ TARİHLERİ
İzmir Halkevi	19 Şubat 1932
Urla Halkevi	24 Şubat 1933
Bergama Halkevi	22 Şubat 1934
Ödemiş Halkevi	22 Şubat 1934
Tire Halkevi	22 Şubat 1935
Bayındır Halkevi	20 Şubat 1938
Çeşme Halkevi	20 Şubat 1938
Dikili Halkevi	20 Şubat 1938
Karşıyaka Halkevi	20 Şubat 1938
Kemalpaşa Halkevi	20 Şubat 1938
Kınık Halkevi	20 Şubat 1938
Kiraz Halkevi	20 Şubat 1938
Menemen Halkevi	20 Şubat 1938
Adagide Halkevi	19 Şubat 1939

¹² Yurt Ansiklopedisi, s.4389

¹³ CHP Halkevleri Halkodaları, 1932-1942, Ankara 1942, s.26.

¹⁴ Özşarı, agm, s.403.

Bademiye Halkevi	19 Şubat 1939
Birgi Halkevi	19 Şubat 1939
Kaymakçı Halkevi	19 Şubat 1939
Bornova Halkevi	21 Şubat 1943
Buca Halkevi	21 Şubat 1943
Torbali Halkevi	21 Şubat 1943
Kuşdası Halkevi	24 Şubat 1946
Seferihisar Halkevi	?

Cumhuriyet Halk Partisi, 1923 yılından 1946 yılına kadar, Türkiye'nin siyasi hayatında tek başına söz sahibi olmuş, 1950 yılında yapılan seçimler sonucunda iktidarı Demokrat Partiye devretmiş bir partidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından ülke yönetiminden sorumlu olan Cumhuriyet Halk Partisi, ülkeyi en yüksek konuma çıkarmayı amaçlarken; gerek parti içi ve parti dışı muhalefete, gerekse ülke sorunlarına çözüm getirme amacına yönelik çabalar sonucu taşradaki mensuplarının çalışmalarını denetlemek amacıyla yılın belirli dönemlerinde teftiş uygulamaları yapmıştır.¹⁵Müfettişlerin Halkevlerini teftişlerinde; Halkevlerinin üye sayılarının artma ve azalma durumu, şubelerin

¹⁵ 1923 Parti Nizamnamesine göre merkez yönetimine taşradaki parti örgütlerini denetleme ve kontrol etme yetkisi verilmiş, 1925 'te yapılan düzenleme ile ülke 14 parti müfettişliği muntıkasına ayrılmıştır. Yapılacak olan teftişlerde il örgütlerinin parti prensiplerini yama çalışmaları, örgütlerin parti tüzüğü doğrultusunda çalışıp çalışmadıkları, parti görevlileri ile hükümet görevlileri arasındaki uyumun nasıl olduğu, vilayet halkının partiye ve parti görevlilerine bakış açıları, Halkevlerinin, gençliğe yönelik faaliyetlerin ve mali işlerin işleyişinin nasıl olduğu müfettişlerin dikkat etmeleri gereken noktalar olarak belirtilmiştir. 1935 yılında Parti Umumi İdare Heyeti tarafından yapılan düzenleme ile 23 vilayeti içeren 7 teftiş bölgesine ayrılmış; 1940'da önce 25'e sonra 26'ya çıkarılmış, 1946 yılında yapılan düzenleme ile de teftiş bölgelerinin sayısı 27 olarak belirlenmiş, 1948 yılında yapılan düzenleme ile bu sayı 25'e düşürülmüştür. Bkz, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara, 1342-1339, s.13; Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1927, s.11. C.H.P. Teftiş Talimatnamesi, Umumi İdare Heyeti tarafından hazırlanmış ve 21 Haziran 1939 tarihinde Parti Genel Başkanlık divanınca tasdik edilmiştir, Ulus Basımevi, Ankara 1939,s.3-6; C.H.P. Teftiş Talimatnamesi, Sümer Matbaası, Ankara 1943, s.3-15; C. H. Teşkilatı Kurulmamış Vilayetlerdeki Halkevleri ve Halkodaları Teftiş Talimatnamesi, Zerbamat Basımevi, Ankara 1940, s. 5-11; Cemil Koçak, Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2003, s.14, Mehmet Karayaman, "1935-1950 Yılları Arasında Kaleme Alınan CHP Parti Müfettiş Raporlarının Yerel Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi: Batı Anadolu Örneği", XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018, IX. Cilt, Ankara, s. 427-431. Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.244. Faik Polat, Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Batı Anadolu Halkevleri, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2021.

çalışmaları, bina ve para konularının değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Halkevlerinin faaliyetleriyle ilgili CHP'nin her sene çıkardığı Halkevi faaliyet raporlarından, Halkevi yayın organı olan dergilerden, yerel ve ulusal basından bilgi sahibi olabilmekteyiz. Ancak bu kaynakları incelediğimizde genel olarak Halkevlerinin faaliyetlerindeki başarılarından ve istatistikî verilerden bahsedildiğini; eksiklikleri ve ne derece önem arz ettiklerine ilişkin bilgilere çok da yer verilmediğini görmekteyiz. Bu yönüyle teftiş raporları, Halkevleri faaliyetlerinde ne tür zorluklar yaşadığını tespit etmek açısından bizlere farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

2. CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İzmir Halkevlerinin Kuruluş ve Teşkilatlanmasına, İdari ve Mali Durumuna İlişkin Tespitler:

İzmir Halkevi 19 Şubat 1932 tarihinde ilk açılan Halkevlerindendir.¹⁶ İzmir Halkevi için tahsis edilen yer, Halkevlerinin açılışından öce kapatılmış olan İzmir Türk Ocağı binasıdır.¹⁷ CHP müfettişlik raporlarında, araştırmamıza konu olan Halkevlerinin idari, mali durumu, bina sorunu başta olmak üzere Halkevi faaliyetlerine katılımda yerel yöneticilerin ne derecede destek oldukları, faaliyetlerin halka ne düzeyde yansıdığı açıkça belirtilmektedir. Bu açıdan CHP Müfettişlik Raporları bu yönüyle Halkevlerine dönük farklı bir bakış getiren önemli birer dokümandır. II. Dünya Savaşı'na kadar İzmir ve ilçelerinde görev yapan parti müfettişleri¹⁸ 1936 yılında İsmail Sabuncu¹⁹ (Giresun Milletvekili ve Parti Müfettişi) ve 1937 yılında Hamdi Yalman²⁰ (Ordu Milletvekili)'dir. II. Dünya Savaşı

¹⁶ Yaşar Akyol, İzmir Halkevi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008, s. 59.

¹⁷ Günver Güneş, İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 53.

¹⁸ İzmir parti müfettişlerinin 1928-1929 yıllarındaki faaliyetleri hakkında bkz. Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinden Önce İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası (1928-1930)", Tarih Dergisi, C III, S. 16, Nisan 1995, s.43-44.

¹⁹ İsmail Sabuncu 1891 yılında Giresun'un bir ilçesi olan Şebinkarahisar'da doğmuştur. İstanbul Ticaret ve Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. Sabuncu, ticaret ile uğraşmış ve tüccarlık yapmıştır. Hem ekonomi alanında çalışmış hem de bir hukukçu olarak avukatlık mesleğini yerine getirmiştir. siyasi çalışmalarda da bulunan Sabuncu, TBMM II. Dönem Karahisar-ı Şarki, III. ve IV. Dönem Şebinkarahisar, V. VI. VII. VII. Dönemlerde Giresun Milletvekilliği yapmıştır. Giresun Milletvekilliği yaptığı VI. ve VII. Dönemlerde İktisat Encümenliği ve VIII. Dönemde Ekonomi Komisyonu Başkanlığı gibi ekonomi alanındaki çalışmalarda yer almıştır. Evli ve iki çocuk babası olan Sabuncu 07.05.1961 tarihinde vefat etmiştir. *TBMM Albümü, 1920-2010*, 1. CİLT 1920-1950, VIII YASAMA DÖNEMİ/1946-1950, Ankara, 2010, s. 469.

²⁰ Ahmet Hamdi Bey 1877 yılında Ordu'ya bağlı Ünye ilçesinde doğmuştur. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde görev yapmıştır. Daru'l-Muallimin Aliye (İstanbul Öğretmen Okulu)'dan mezun olmuştur. Fransızca, Arapça, Almanca bilmektedir. Ahmet Hamdi Bey birçok şehirde eğitimci olarak çalışmıştır. Bu görevleri Çorum İdadisi Öğretmenliği, Beyrut İdadisi 2. Müdür Muavini olarak çalışmıştır Coğrafya, Türkçe ve Tarım derslerinde eğitim vermiştir. Ayrıca Trablusşam İdadisi Müdür vekili, Diyarbakır İdadisi Müdürü, Antep Ticaret Mektebi Müdürü olarak yöneticilik yapmıştır. Yalman, Samsun Meclis-i Umumi Azası, Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kurucusu ve Başkanı, TBMM I. Dönem Canik Milletvekilliği ve II. III. IV. V. VI. VII. VIII .Dönem Ordu Milletvekilliği gibi siyasi çalışmalarda

yıllarında ise 1939, 1940, 1941, 1942 yıllarında Galip Bahtiyar Göker ²¹(İstanbul Milletvekili ve İzmir Bölge Müfettişi) ile 1945 yılında Kemal Satır²² (Parti Müfettişi, CHP Genel Sekreteri ve Elazığ Milletvekili)'dir.²³

Cumhuriyetin en önemli kültür kurumlarından biri olan Halkevlerinin açılabilmesi için bir binasının olması, kütüphanesinin bulunması ve ekonomik açıdan desteklenmesi gerekiyordu. Halkevlerinin hedefledikleri gayeler doğrultusunda çalışmalarını gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları mali kaynak buldukları muhitin parti teşkilatı ve devlet bütçesinden sağlanmıştır. Halkevlerinin nasıl işlediğine yönelik yapılan eleştirilerin ilk sırasında bu kurumların CHP'ye bağlı kuruluşlar olarak var olmalarına rağmen devlet bütçesinden pay almaları başta geliyordu²⁴. Halkevleri her yıl mali planlama yapmış bunu il parti teşkilatının onayıyla hayata geçirmişlerdir.²⁵ Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında yeterli ölçüde desteklenemeyen Halkevleri parasızlık yüzünden sorun yaşar hale geldiler. Bu amaçla CHP Genel Sekreterliğinin 21 Mart 1942 günü valiliklere gönderdiği yazıda, Halkevleri ve Halkodalarının yerine getirdikleri önemli görev ve sorumlulukları tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için, özel idare ve belediye

bulunmuştur. Kastamonu İstiklal Mahkemesi Üyeliği ve Layiha Encümenliği görevlerinde yer almıştır. Evli ve bir çocuk babasıdır. 06.05.1959 tarihinde vefat etmiştir. ²⁰ *TBMM Albümü*, age, s. 496

²¹ Galip Bahtiyar Göker 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Daru'l-Fünun Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. Fransızca ve Almanca bilmektedir. Terbiye, eğitim, iktisat, belediyeçilik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Öğretmen olarak görevlerde bulunmuştur. Hem Osmanlı Devleti'nde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli görevlerde yer almıştır. Kosova, İzmir ve Cezayiri Bahrişefid Maarif Umum Müfettişi, Edirne Maarif Müdürü, Milli Ajans İdarecisi, Trakya ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Kurucu Üyesi, Matbuat Müdürü, İstanbul Ticaret Odası Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. İstanbul Vilayet İdare Azalığı yapmıştır. G. Bahtiyar Göker hem ekonomi alanındaki makaleleri hem de gazetede yer alan yazıları nedeniyle yazar olarak da eserler bırakmıştır. Siyasi çalışmalarda da bulunan Göker Osmanlı Meclisi Mebusan IV. Dönem Edirne Mebusluğu yapmıştır. TBMM'de ise VI. ve VII. Dönem İstanbul Milletvekili olarak görev almıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır. 22.09.1945 yılında vefat etmiştir. *TBMM Albümü*, age, s. 399.

²² İsmail Kemal Satır 1911 yılında Adana'da doğmuştur. İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olmuş ve aynı zamanda Röntgen Müttehassıslığı yapmıştır. Az düzeyde Fransızca bilmektedir. Serbest Hekimliğin yanı sıra Adıyaman ilçesi olan Besni'de Besni Hükümet Tabipliği, Besni Kızılay Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Adana'da ise Adana Belediye Tabipliği, Adana Kızılay Umumi Kâtipliği gibi sağlık alanındaki çalışmalarını sürdürmüştür. Kültürel faaliyetlerde de bulunan Kemal Satır Adana Halkevi Başkanlığı yapmıştır. Adana İl Genel Meclisi Üyeliği ve Belediye Meclis Üyeliği gibi yerel siyasette yer alan Kemal Satır VII. ve VIII. Dönem Seyhan Milletvekili olarak TBMM'ye giren İ. Kemal Satır 18. Hükümette Ulaştırma Bakanlığı'na kadar yükselmiştir. ²² *TBMM Albümü*, age, s. 499.

²³ Zeynep Yılmaz, *CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İzmir (1935-1950)*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2019, s. 16.

²⁴ Feroz Ahmet, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2006. Halkevlerine ayrılan bu ödenekler özellikle çok partili hayata geçildiğinde sorun yaratmış, muhalefetin itirazları sonucunda devlet tarafından sağlanan ödenekler düşürülmüştür. Savaş Sertel, *Tek Parti Dönemi'nde Bingöl'de Kurulan CHP Teşkilatları, Halkevleri ve Halkodaları*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, s.79.

²⁵ Yavuz Özdemir -Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)" A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 45, Erzurum, 2011, S. 238-239.

bütçelerinden yeterli miktarda yardım tahsisatı ayrılması istenmiştir.²⁶ Bu tebligat öncesinde parti müfettişlerinin de benzer bir çözüm şekline raporlarında yer verdikleri de görülmektedir.

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1940 yılında yapmış olduğu birinci teftişte, Halkevi, parti ve parti dışındaki teftişlerinde, Halkevleri ve Halkodalarının tüm uzantılarıyla birlikte partiye destek olmalarını, partinin kalkınması için yapılacak olan desteğin kültür kurumlarıyla, öğretmenlerle olacağını belirtmiştir. Ayrıca, Halkevine yapılacak olan maddi yardımların gecikmesiyle Halkevinin zor durumda kaldığını, partinin özellikle Halkevinin sıkıntılı halini bilmesine rağmen, genel durumun aralarındaki bağın zayıflığından kaynaklandığını belirtmiştir.²⁷II. Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında Halkevlerine sağlanan ekonomik destek azalmış olmalıdır ki bu konudaki rahatsızlıklar sık sık dile getirilir hale gelmiştir.

Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu teftişte Halkevi başkanı olan Dr. Hüseyin Hulki Cura'nın, Halkevi mesai arkadaşları üzerinde etkili ve sevilen bir başkan olduğu,²⁸Halkevinin şube başkanlıklarını yapanlar arasında köycülük şubesi başkanı olan Rahmi Balaban'ın da "kültürü geniş, Halkevi idealini anlamış, programlı çalışan, muhterem bir zat olduğu ve aynı zamanda parti vilayet idare heyetine seçilmiş" olduğu belirtilmiştir.²⁹İzmir Valisi Fuat Tuksal'ın Halkevinin etkinliklerine ilgi gösterdiğini, önceki vilayet parti idare heyetinin İzmir ve ilçelerinin Halkevi çalışmalarına ilgisiz kalırken, yeni oluşan vilayet parti idare heyetinin daha ilgili olduğunu belirtmiştir. İlçelerde ise kaymakamların Halkevi yaşamına ve faaliyetlerine karşı aynı bilinç ve canlılığı göstermediklerine raporunda yer vermiştir.³⁰ Halkevinin genel çalışmasının normal, yönetim kurulu toplantılarının düzenli yapılmış ve Halkevini ilgilendiren meselelerin görüşülmüş olduğunu tespit etmiştir.³¹

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in ilçe halkevlerine ilişkin tespitlerine gelince; Torbalı Halkodasının idare heyetinin, parti prensiplerinin halka yayılması konusunda eksik kaldığını,³² öğretmenler aracılığıyla kurslar açılması ve konferanslar tertip edilmesi gerektiğini,³³ parti binasının bitişiğinde bulunan uygun bir kulüpte bir okuma odası ya da bir Halkodası meydana getirmek için

²⁶ *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı*, Cilt 20, 1 İkinci kanun 1942'den 31 İlk Kanun 1943 Tarihine Kadar,1944,s.541.

²⁷ *BCA-CHP, 490.01/999.859.1,s.74-77.* (Cumhuriyet Arşivi, "Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına" bağlanarak ismi değişmiştir. Ancak karışıklığa meydan vermemek için daha önce kullanılan BCA kısaltması tercih edilmiştir.)

²⁸ *BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 26*

²⁹ *BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.*

³⁰ *BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s.29.*

³¹ *BCA-CHP, 490.01/999.859 .1, s.29*

³² *BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.*

³³ *BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.*

girişimde bulunulduğunu,³⁴ ifade etmiştir. 1941 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde halkevinin çalışmalarında gittikçe artan çaba ve heves gözlendiğini ve beldedeki memurların Halkevine devam edip görev aldıklarını;³⁵ partinin ve Halkevinin iki barakada görev yaptıklarını belirtmektedir.³⁶

Göker'in teftiş raporuna göre Seferihisar'da hem parti binası hem de Halkevi binası inşası için CHP Genel Sekreterliği'ne başvurulmuş,³⁷ CHP Parti Müfettişi Kemal Satır'ın 1944 yılında yapmış olduğu teftişinde, Seferihisar'da parti ve Halkevi binaları yandığı için yeniden Halkevi yapmak istendiğine dair bilgiler her iki raporda yer almıştır.³⁸

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1940 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Ödemiş'te tam teşkilatlı Halkevi bulunduğunu, başkanlığını yapan Muharrem Baran'ın kültür düzeyi yüksek bir kişi olduğunu, Ödemiş Halkevi'nin iyi oluşturulmuş, çalışmaları düzgün ve iyi çalışmakta olan Halkevlerinden biri olduğunu belirtmektedir.³⁹

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1940 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde İzmir ve ilçelerindeki Halkevlerinin mali yapısıyla ilgili olarak genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmelere göre; İzmir Halkevi'nin 1939 yılı bütçesi 16.000 lira ve Karşıyaka Halkevi'nin bütçesi 3.000 lira olarak düzenlenmiştir, fakat belirlenen bu bütçelerden çok sınırlı bir kısmı verilmiştir. İzmir, Karşıyaka, Ödemiş, Menemen, Bergama, Tire'de bulunan Halkevlerinin elde ettikleri gelire imkânları ölçüsünde çalışmalarını yürütmekte oldukları, bunların dışında kalan Halkevlerinin gelirlerinin yetersizliğinden dolayı şikâyet etmekte oldukları da teftiş raporlarına yansıyan bilgilerdir.⁴⁰ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker ayrıca, 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde İzmir ve ilçelerinin mali durumunu ortaya koyacak detaylı bir rapor hazırlamıştır. Buna göre; İzmir ve Karşıyaka Halkevlerine ödenek verilmiş olmasına karşın, ödeneklerin önemli bir kısmının partinin masraflarına ve borçlarına ayrıldığı, bu ödenekten diğer Halkevlerine olan yardımın yok denecek kadar az olduğuna dikkat çekmiştir. Parti Müfettişi G. Bahtiyar Göker bütçe düzenlenirken gelişen durum üzerine müdahalede bulunmuştur. Mevcut bütçenin 20.000 lirasını Halkevlerine ayırtan Göker, bu paranın 13.000 lirasının İzmir Halkevi'ne kalan 7.000 liranın da diğer Halkevlerine dağıtılmasını kabul ettirmiştir. Bu raporlardan anlaşılacağı üzere; Ödemiş, Bergama, Tire gibi belediye gelirinin uygun olduğu yerler belediyelerin yardımıyla oldukça iyi faaliyet göstermektedirler. Belediye gelirinin sınırlı olduğu yerlerde çalışmaların çok gerekli olan masrafların karşılanamamasından dolayı üzüntülü oldukları belirtilmiş, İzmir ve

³⁴ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.

³⁵ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 16-22.

³⁶ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 16-22.

³⁷ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 26-29.

³⁸ BCA-CHP, 490.01/665. 230. 1 s. 101.

³⁹ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59.

⁴⁰ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 68.

ilçelerinde bulunan Halkevlerinin varlığını devam ettirebilmeleri ve şube faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için mali yapılarıyla ilgili detaylı bir değerlendirme de bu raporda yer almıştır.⁴¹

Halkevi binaları, düzenli olarak etkinliklerin yapılabilmesi, cumhuriyet rejimini ve prensiplerini halka anlatabilmek, halkın katılımını sağlayabilmek için önemliydi. Kuruldukları yıldan itibaren Türkiye'deki tüm Halkevlerinin faaliyetleri incelenecek olursa; Halkevi salonlarında düzenlenen müsamereler ve sergilerin halkın estetik duygusunun gelişiminde olduğu kadar, genç sanat kıymetlerinin de yetişmesine nasıl bir ortam hazırladığı anlaşılmış olur. Halkevleri bu anlamda tüm ülkede bir "kültür ve inkılap seferberliği" gerçekleştirmişti.⁴² Kültürel faaliyetlerin yapılabilmesi ve toplumun bu yöndeki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Halkevleri ve Halkodalarının her şeyden önce bir binaya ve maddi açıdan desteğe ihtiyaçları vardı. İzmir Halkevinin bu konuda sahip olduğu olanaklar teftiş raporlarından da anlaşıldığı gibi diğer ilçe Halkevlerinde bulunmuyordu.

3.CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İzmir Halkevleri Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında seferberlik uygulamasından dolayı Halkevi faaliyetleri olumsuz yönde etkilendi; çoğu şube başkan ve üyeleri silahlı altına alındı. Savaşın yarattığı ekonomik zorunluluklardan kaynaklı olarak Halkevlerine yeterli maddi yardım yapılamaması da Halkevlerinin faaliyetlerini olumsuz etkilemiş bu sorunlar müfettişlik raporlarında önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Galip Bahtiyar Göker'in 20.05.1941 yılında yapmış olduğu teftişinde Bayındır Halkevi beden terbiyesinde "*As Başkan askere gitmiştir.*" diye belirttiği raporunda spor çalışmalarının aksadığını, Ödemiş Halkevinde "*Halkevi reisi askere gitmiş olduğundan ora eşrafından oldukça kültür sahibi olan Muammer Kaşlı namına bir zat Halkevi reisliğine vekâlet*" ettirilerek Halkevinde oluşacak açık kapatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Kaymakçı Halkevinde de "*muallim olan Halkevi şubeleri reisi ve azası askere gitmiş*" olduğundan dolayı bu Halkevinin faaliyetlerinin de durduğu belirtilmiştir. Göker, aynı yıl yapmış olduğu Tire Halkevi teftişinde "*Bando takımında vazife almış olanlardan bir kısmı da askere çağırılmış*" olduğu için bando faaliyetlerinin aksadığını belirtilmiştir.⁴³ Galip Bahtiyar Göker'in 04.07.1941 yılında yapmış olduğu teftişinde, "*Seferihisar Halkevi reisi de askere davet edilmiş ve yerine parti idare heyeti dışından bir öğretmen seçilmiştir. Bu da henüz işini kavrayamamıştır.*" diyerek askerlik hizmeti dolayısıyla Halkevi çalışmalarının kesintiye uğradığını belirtmiştir.⁴⁴

⁴¹ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59.

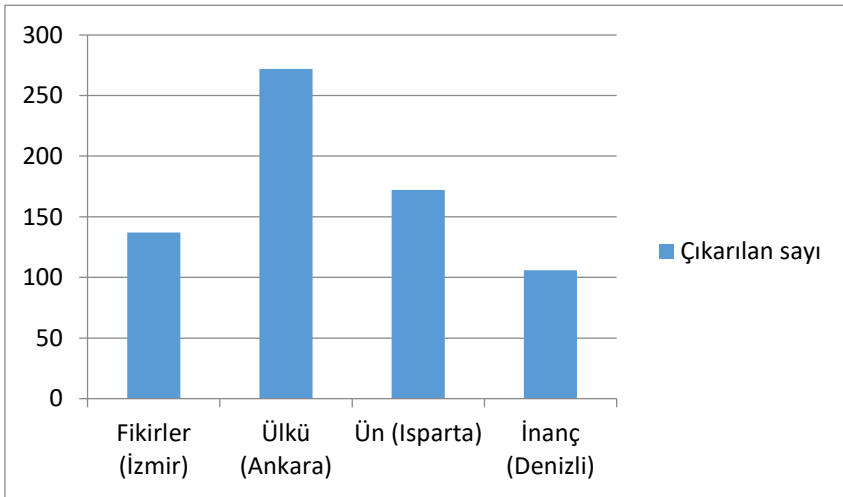
⁴² Toksoy, age, s.481.

⁴³ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 16-22.

⁴⁴ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 26-29.

Halkevlerinin bir diğer faaliyeti de kütüphane ve neşriyat şubesi aracılığı ile dergi yayınlamalarıydı. Bu dergiler aracılığıyla, yörenin tarihi ve kültürel değerleri gün yüzüne çıkarılıp kalıcı hale getirilirken, yörenin folklorunun ve tarihinin araştırılmasında başta öğretmenler olmak üzere aydın kesimi harekete geçirmişti. Dergiler öğretmenlerin ve araştırmacıların da becerilerinin yaygınlaştırılmasında etkili olmuş, bu sayede ülkenin dört bir yanında yetenekli yazarlar keşfedilmişti.⁴⁵ İzmir ve ilçelerindeki Halkevlerinden bazılarının gerek yayımladıkları dergiler, gerekse kültürel anlamdaki diğer çalışmalarıyla öne çıktıkları da raporlara yansımıştır. Özellikle İzmir, Bergama, Karşıyaka, Ödemiş, Urla ve Tire'deki Halkevleri adından söz ettiren birer kültür kurumu olmayı başarmışlardır.⁴⁶ Ayrıca, İzmir Halkevi dil ve edebiyat şubesinin en göze çarpan faaliyetlerinden bir diğeri on beş günde bir "Fikirler Dergisini" yayınlamak olmuştur.⁴⁷ Göker'in 1941 yılı raporuna da yansıdığı gibi; dil-edebiyat şubesinin gelişim gösterdiği, yıl içinde yapılan çalışmalarla beklenen etkiyi ortaya koyduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Bu durum aşağıdaki tabloda da görülmektedir.

Tablo 2. En Çok Sayı Çıkarılan Bazı Halkevi Dergileri, Fikirler, 30 Nisan 1944,268-269, 24.

⁴⁵ Mahmut Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", *Kebikeç*, 1996, s.132.

⁴⁶ Sultan Cıvci, *Halkevleri ve İzmir Halkevi'nin Faaliyetleri, (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013, s.81.

⁴⁷ Özseri, agm, s.402-403.

⁴⁸ *BCA-CHP*, 490.01/999. 859.1, s.45-59

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde "Halkevi şubelerinin İzmir'in gücüne ve ihtiyacına uygun çalışmadıkları, daha fazla çalışması ve biraz geride kalmış olan şubelerin takviye edilmesi gerektiği" belirtilmektedir. Ayrıca bu raporunda Göker, "İzmir Halkevinin tüm şubelerinin oluşturulmuş olsa da gösteri kolunun faaliyete geçemediğini ve bu heyetin daha muvaffakiyetle çalışacağı ümit olunur, temsillerde kadın rollerinde yer alacak kimse bulunamadığından bu yılki çalışmaları durmuştur, verilen temsillerin de başarılı olmadığını düşünülüyor" ifade etmiştir.⁴⁹

Galip Bahtiyar Göker İzmir Halkevinin spor şubesinin daha çok deniz sporu ile meşgul olduğundan, milli rakslar için de herhangi bir çaba görülmediğinden bahseder. Avcılar kulübü Halkevinin spor kolu bünyesinde yer almaktadır. Spor kolu, programlarında yer alan diğer maddeleriyle meşgul bulunamamıştır ifadelerine yer vermiştir.⁵⁰

Galip Bahtiyar Göker'in halk dersaneleri ve kurslar şubesi için Halkevinin güzel çalışma şubesi olduğunu belirtmiştir. Bu şube, İzmir'in Tınaztepe, Şehit Fadıl Mektebi ile İzmir Cezaevinde okuma kursları açmış⁵¹ ve bu kurslara rağbet görülmüştür. Bu yerler dışında Alsancak nahiyesi parti binasında ve İzmir'in en uzak mahalleleri olan Eşrefpaşa'nın Mumcu Mevkiindeki kahvehanede birer okuma odası açılmıştır. Mumcu mevkiindeki okuma odasının o civarda okul çocuklarının ve gençlerinin devam ettiği bir yer olmaktadır. Halkevi tarafından oraya gönderilen gazete, dergi ve diğer neşriyatı okumaktadırlar. Alsancak'ta yer alan okuma odası beklenen etkiyi gösteremediği, bu kurslara büyük önem verilmesi için çalışılacağı belirtilmiştir.⁵² 1944 yılında Bornova ve Karşıyaka Halkevleri İngilizce kurslarına devam eden Halkevleridir.⁵³ Her bir Halkevi kendi çevresinde çok faydalı çalışmalar yapmaya gayret etmişler, buldukları yerin sosyal çevresini değiştirmişler, savaşın olumsuz koşullarına rağmen bu kültürel faaliyetleri devam ettirmişlerdir. Öte yandan Halkevleri halkın evi olmuştur. Bu faaliyetlerin sürdürülmesi aynı zamanda CHP'nin birinci derecede görevi sayılıyordu.⁵⁴

⁴⁹ Temsil Şubesi ile ilgili yazılmış raporunda "Faaliyete geçememiştir. Bu sene bu şubeye çalışabilecekleri farz olunan yeni elemanlar seçtirilmişse de bir kısmı devam etmemiş, bir kısmı da askere gitmiş olduğundan şubenin azası azalmış ve ahiren yeni bir heyet teşkil olunmuştur. BCA-CHP, 490.01/999. 859.1, s. 45-59.

⁵⁰ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁵¹ Turgay Akkuş- Nursal Kumaş- Berrin Sarıtuğ, "Erken Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Kapsamında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin Rolü", *International Journal of Social Inquiry*, Cilt: 13, Sayı: 61, 2020, s. 69-71.

⁵² BCA-CHP, 490.01/999. 859.1, s. 45-59.

⁵³ "Bornova Halkevinde", " Karşıyaka Halkevinde", *Ülkü*, III/35 (1944), s.46.

⁵⁴ N. Toksoy, age, s.479.

İzmir Halkevi Kurslar Şubesinin Faaliyeti, Fikirler, 30 Nisan 1944, s.24.

Cezaevinde Açılan Bir Kurs, Fikirler, 30 Nisan 1944, s.24.

Göker, İzmir Halkevi köycülük şubesinin en iyi çalışan şubesi olduğuna raporunda yer vermektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında özellikle köycülük ve sosyal yardım şubeleri, halkın sorunlarını çözebilme konusunda devletin sosyal ve

ekonomik desteğinin kırsal yerleşkelere ulaştırılmasında etkili oldular. Müfettişlik raporlarında bu çalışmalarından dolayı övgüyle söz edilen şubenin başkanlığında bulunan Rahmi Balaban'ın kültürlü, halkevi idealini anlamış, programlı çalışan, değerli bir kişi olduğu da ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu kişi vilayet idare heyetine seçilmiştir. Köycülük şubesi Pınarbaşı, Cumaovası, Seydiköy, Değirmendere, Bulgurca köylerine doktorla beraber gitmiştir. Burada köylülere konferans vererek sağlık konusunda öğütler vermiş ve muayenelerini yapmışlardır. Bu geziler düzenlenirken köycülük şubesinin ortaya çıkan fikri doğrultusunda seyyar sinema köylere gönderilmiş parti idealini anlatan filmler ve ziraat vekâletinin göndermiş olduğu filmler de köylüye izletilmiş ve bu sırada gerekli konularda konuşmalar yapılmıştır. Köycülük şubesinin bu gezileri köylerde büyük etki yaratmıştır.⁵⁵ Galip Bahtiyar Göker, köycülük şubesinin, edebiyat şubesinin dergi kısmının güzel sanatlar şubesinin koro ve bir de spor şubesinin denizcilik idmanlarını sınırlı tutmak üzere genel çalışmalarının orta seviyede olduğunu düşünmektedir. Bu çalışmaların İzmir gibi bir merkezde önemli oranda olmadığına iddia edilemeyeceğini ve İzmir Halkevinin çevre üzerinde iyi bir etki yaptığını belirtmiştir. Halkevi faaliyetlerinden özellikle konserlerin çok dinleyici çektiği, fakat diğer çalışmalara olan ilginin o kadar fazla olmadığını ifade etmiştir. Bu ilginin azlığı her ne kadar çalışmalardan kaynaklansa da binanın mevcut durumunun bunda etkili olduğu, bir önceki yıla göre CHP Genel Sekreterliği tarafından düzenlenen konserlerde dinleyici sayısının her geçen gün arttığı, kültürlü halkın bu konserlerin değerini anladığını ifade etmiştir.⁵⁶ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde parti tarafından gönderilen filmlerin İzmir ve Karşıyaka'da gösterildiği, Bayındır ve başka yerlerde gösterilmesi için hazırlıklar yapıldığı, bu filmlerin askeri tesislerdeki bazı birliklere de gösterildiği ve bu çalışmaların iyi bir etki yarattığı da belirtilmektedir.⁵⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında Halkevlerinde ön plana çıkan diğer bir faaliyet alanı sosyal yardımlar oldu. Afetzedelere, çocuklara ve zor durumdaki vatandaşlara yiyecek, barınma gibi ihtiyaçlarında desteklerde bulunulması, işi olmayan vatandaşlara istihdam sağlanması gibi konular da sosyal yardım şubelerinin faaliyet alanları içerisinde bulunmaktaydı.⁵⁸ Halkevleri, sosyal yardım şubeleri aracılığıyla, siyasi iktidar sosyal yardım faaliyetlerine katkıda bulundu. Halkevlerinin yardım faaliyetleri, savaşın gelir dağılımında yarattı çarpıklığın fakir

⁵⁵ Köycülük Şubesi 1942 yılında büyük bir atak yaparak 60 köy ziyaret gerçekleştirmiş bu faaliyete 1772 kişi ile katılım sağlanmıştır. Doktorlar 270 hastayı tedavi ederek, hastalar için gerekli ilaçlar Halkevi tarafından temin edilmiştir. Kemal Özertem, "İzmir Halkevi Çalışmaları", *Fikirler*, S. 226-227, Ocak-Şubat 1942, s. 26

⁵⁶ "Dil Edebiyat Şubesi "reisi askerde bulunduğundan mesai daha ziyade dergi neşrine inhisar etmiştir." *BCA-CHP*, 490.01/999. 859. 1, s. 26-29. *BCA-CHP*, 490.01/999. 859.1, s. 45-59.

⁵⁷ *BCA-CHP*, 490.01/999. 859. 1, s. 26-29

⁵⁸ *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s.9.

kitleler tarafından daha şiddetli bir biçimde hissedilmeye başlandığı 1942 yılından itibaren, özellikle de 1943 ve 1944 yıllarının kış aylarında ivme kazandı⁵⁹. Halkevleri tarafından bizzat okutturulan yüzlerce genç ve ciddi bir şekilde tedavi ettirilen hastalar ülkeye kazandırılmıştır.⁶⁰

II. Dünya Savaşı yıllarında tüm şubelerinin yanı sıra, özellikle sosyal yardım şubelerinin bu alandaki faaliyetleri Halkevlerinin yüzünü ağartan çalışmalar olmuştur. Bu faaliyetlerden CHP Parti Müfettişlik Raporlarında da övgüyle söz edilmektedir. Örneğin İzmir Halkevi teftişinde sosyal yardım şubesi Başkanı Dr. Fuat Bayrakdaroğlu'nun çalışkan bir kişi olduğu belirtilmiştir. Göker ayrıca şu noktaları önemle vurgulamıştır. "*Sosyal yardım şubesi "amele ailesinin ve babası askere gidenlerin ufak yaştaki çocuklarını gündüz muhafaza ve onlara bakmak üzere iki yerde çocuk yuvası açmıştır. Biri amele mahallesi olan Kahramanlar diğeri şehrin yukarı tarafındaki Dolaplıkuyu mahallesinde bulunan bu yuvalar hakiki bir ihtiyaca tekabül etmektedir. Bu yuvalar adedinin teksiri hiç olmazsa altıya iblağı çok lüzumludur. Sosyal yardım şubesi bu lüzumu derpiş bir iki yuva daha açmak fikrindedir. Buraya tevdi olunan çocuklardan haftada cüzi miktarda ücret alınmaktadır. Çocuk ana ve babaları bu ücreti tereddütsüzce veriyorlar. Elde edilen tecrübeye göre yuvaların ücretli olması çocuk ana ve babalarının izzeti nefsinin muhafaza itibarıyla daha iyi tesir yapıyor. Her gün buralara çocuk tevdi için müracaatlar vuku bulmaktadır. Yuvalar bu işten anlayan mürebbiyelere tevdi olunmuştur.*" Kahramanlar ve Dolaplıkuyu semtleri İzmir'in işçi ve yoksul ailelerinin yaşadığı yerler olup; İzmir Halkevi sosyal yardım şubesi bu faaliyetleri ile hem işçi ailelerinin çocukları hem de babası askerlik hizmetine giren çocukların mağduriyet yaşamamasını açılan yuvalar ile sağlamaya çalışmıştır. Bu yuvaların sayısını arttırarak birçok kişiye ulaşmak amaçlanmıştır.⁶¹ Göker'in teftiş raporuna göre Halkevi sosyal yardım kolu ayrıca ihtiyacı olan öğrencilere tramvay, vapur pasoları vererek, kitap, okul araç-gereci dağıtmak, ihtiyaç sahibi yaşlılara maddi destek sağlamak gibi işler yapmıştır.⁶²

Göker, İzmir ile ilgili raporunda kurslar şubesinin de iyi çalıştığını belirtmiştir. Başkan Gaffar Güneri'nin iyi bir öğretmen olduğu ve bu işin önemini kavrayarak çalıştığına değinilmiştir. Kurslar şubesi Tepecik, Eşrefpaşa, Arapfırını ve ceza evinde okuma bilmeyenler için kurslar açmıştır. Bu kursların altı aylık dönemleri bitmiş ve ceza evinde kursu bitiren mahkûmlara tasdikname verilmiştir. Ayrıca tatil süresi boyunca sınırlı olmak üzere Fizik, kimya, riyaziye yabancı diller bitirme sınavına hazırlık kursları düzenlenmiştir. Bu kurslara çok fazla öğrenci kayıt yaptırarak çalışmaya başlamıştır. Kurslarda görevlendirilen öğretmenlere az bir ücret verilmektedir. Yönetmelik gereğince bu işin gönüllü olarak yapılması gerekmektedir. Programlı ve devamlı bir surette çalışmak için

⁵⁹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, I. Baskı, İstanbul 2007, s.340.

⁶⁰ N. Toksoy, age, s.482.

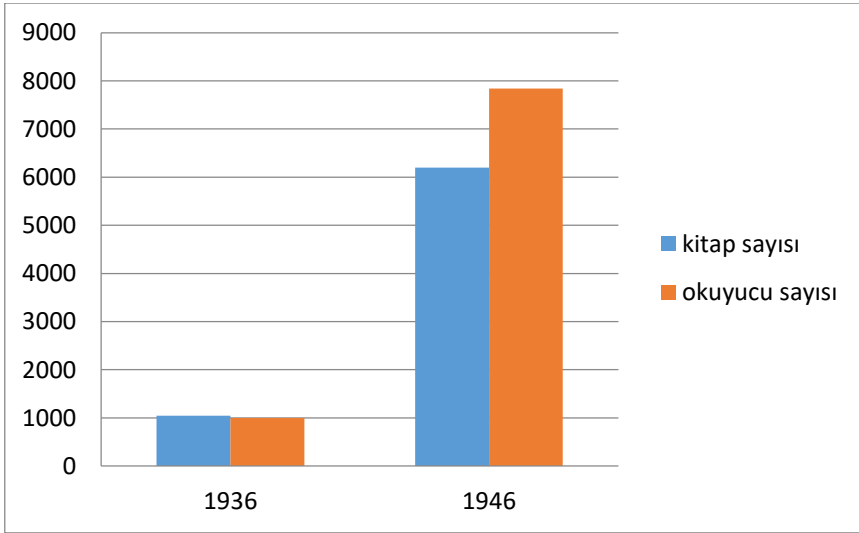
⁶¹ BCA-CHP, 490.01/999. 859.1, s. 26-29.

⁶² agr, s.45-59

öğretmenlerin yol masrafını karşılayacak az bir ücret verilmesine gerek görül- müştür. Aynı zamanda kurs öğretmenleri arasında ücret almayı gönüllü çalışanlar da bulunduğu raporlarda ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.⁶³

CHP, Halkevleri aracılığı ile ülke insanını idealist amaçlar doğrultunda ye- tiştirmek için elinden gelen yöntemleri kullanmıştır. Bunun en etkin yollarından biri de okuma kültürünün yaygınlaştırılması idi. Halkevleri açılırken en az üç şu- benin açılması yanında bir de kütüphanesinin olması bir ön koşuldü. Ancak bazı yerlerde eleman azlığı nedeniyle kütüphane şubeleri açılmış olduğu halde, 1944 'de faaliyette olan 405 Halkevinden ancak 330'unda kütüphane açılabilmişti. Okuma hevesini Halkevlerinde ve Halkodalarında çoğaltmak temel felsefesi üze- rinde önemle çalışılmış ve bunun için kitap özetleme yarışmaları yapılmıştır.⁶⁴ Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in kitap saray şubesinin çalıştığına, bu şube- nin 09.00-19.00 saatleri arasında açık olduğuna, bu saatler arasındaki zamanlarda gidildiğinde kütüphanenin açık ve memurların görevde olduklarına dair yapmış olduğu değerlendirmede kitap saray şubesini verimli bulmuştur. Fikirler dergi- sinde yer alan İzmir Halkevi'nin 10 yıllık kitap ve okuyucu sayısındaki bu artış Göker'in raporunda belirtilen hususları desteklemektedir.

Tablo 3. İzmir Halkevi'nin 10 Yıllık Kitap ve Okuyucu Sayısı, Fikirler, 1 Mart 1946, s.11.

İzmir Halkevi'nin 10 Yıllık Kitap ve Okuyucu Sayısı, Fikirler, 1 Mart 1946, s.11.

Böylelikle halkın hem kültürel açıdan bilinçlenmesi hem de kitap okuma alışkanlıklarının oluşması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Nitekim konferans

⁶³ BCA-CHP, 490.01 /999.859.1, s. 26-29.

⁶⁴ Toksoy, *age*, s. 421-422.

ve dergilerle kültürel açıdan faydalı olunmuş hem de okuyucu sayıları her yıl giderek artmıştır. İzmir Halkevinin başarı ile tertiplelediği kitap geceleri de kitap sevdirmeye ve okutma yolunda güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1944 yılında İzmir Halkevi büyük bir kitap sergisi açmış, sergide kırk yıl önceki dönemden itibaren İzmir'de basılmış olan beş yüz eser sergilenmiş ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır.⁶⁵

3.a. Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İlçe Halkevlerinin Faaliyetlerine İlişkin Tespitler.

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Kuşadası Halkevi faaliyetlerine ilişkin şu tespitlere yer vermiştir. "*Kuşadası'nda yaşayanların büyük bir bölümü Girit muhacirlerinden oluşmaktadır. Giritliler, Kuşadası'nda uzun süredir yaşamaktadır. Uzun zaman geçmesine rağmen hala Rumca konuşmaktadırlar. Kuşadası'nda yaşayan Giritliler genellikle eğitimsiz kişilerdir. Okula giden çocuklar dışarıda Türkçe konuşmaktadır fakat aileler arasında hala Rumca konuşulduğu anlaşılmaktadır. Bu eğitimsizlikle mücadele edilmesi gereklidir. Burada bir okuma odasının kurulması bu noktada gerekmektedir.*"⁶⁶ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1941 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde ise Kuşadası Halkevinin sosyal yardım şubesi, köycülük şubesi ve spor şubesinin faaliyetlerine devam ettiklerini ve kursların açıldığını belirtmiştir.⁶⁷

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Foça'da daha önceden partinin aracılığıyla oluşturulmuş bir gençler kulübü bulunduğunu, Foça gibi sadece ilkokul bulunan ilçelerde Halkevi açılmasa da Halkodası veya okuma odasının açılması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁸

Göker'in 1940 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Ödemiş merkezinde 9 şubeden oluşan tam teşkilatlı Halkevi bulunduğu belirtilmektedir. Başkanlığını kültür düzeyi yüksek ve Halkevi işleriyle alakadar olabilecek uygunlukta olan Muharrem Baran yapmakta olup; İdare heyetlerinde dil-tarih-edebiyat şubesi başkanlığını ortaokul müdürü olan Recep Başsoy yapmaktadır. Göker, Halkevindeki gözlemlerinde, şubelerin çevrenin gücüne ve ihtiyacına uygun olmadığını, bu amaca varmak için daha fazla çalışmak gerektiğini ifade etmektedir. Göker, Halkevine ilkokul öğretmenlerinin ilgisiz kaldığını belirtmiştir. Bu tespitlere göre; ilkokul öğretmenleri halkevine kesinlikle uğramayıp kendileri için kulüp tarzı bir yere benzeyen kahvehanede toplanmış ve orada vakit geçirmektedirler. Kendilerine verilen öğütleri önemsememişlerdir ifadelerine yer verilmiştir.⁶⁹

⁶⁵ "İzmir'de Kitap Sergisi ve Fikir Hayatı", *Ülkü*, VI/69 (Temmuz 1944), s.46.

⁶⁶ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59.

⁶⁷ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 16-22.

⁶⁸ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59.

⁶⁹ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 74-77.

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu teftişinde ise; bir yıl içinde Ödemiş Halkevinin azımsanmayacak bir aşama kaydettiği raporlara yansımaktadır. Ödemiş Halkevi'nin iyi oluşturulmuş, çalışmaları düzgün ve iyi çalışmakta olan Halkevlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Azalar arasında ilkokul öğretmenlerinden ve ortaokul öğretmenlerinden iki kişinin ve bunların dışında adliye memurları ve diğer memurların da Halkevinde görev aldığı ifade edilmektedir. Halkevinin orada yaşayan gençlerin sevdiği bir yer olduğundan⁷⁰ söz etmektedir. 1942 yılındaki teftişinde ise İzmir'in en önemli ilçelerinden biri olan Ödemiş'in merkezinde olan Halkevi kavramının son derece önem taşıdığını belirtmektedir. Muhtar Tekin'in ciddiyetten ayrılmadan nezih bir temsil grubu oluşturduğunu görmüştür. Bir yıllık sürede bu değişimin olumlu yönde olmasının Ödemiş'e de canlılık getirdiğini⁷¹ belirten Göker, Halkevinin kitapsaray ve okuma odasının bulunduğunu belirtmektedir. Burada birçok kitap ve risaleye sahip bulunmaktadırlar. Halkevinin gençler tarafından oluşturulmuş bir bandosu bulunmaktadır. Gösteri şubesi özellikle kadın oyuncu bulunamadığı için işlevsiz kalmıştır. Sosyal yardım şubesi faaliyet göstermektedir.⁷² Köylerde tavuk istasyonları, arı istasyonları, kurularak ekonomik olarak köylüyü kalkındırmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra köylülere yapılan yenilikler hakkında konferanslar verilmiştir.⁷³

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1941 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde Karaburun Halkevinin çevre üzerinde yaptığı etkinin iyi olduğunu ve halkın rağbet ettiğini tespit etmiştir. Aynı zamanda Halkevi son çalışma yılında faaliyet göstermemiştir. Kütüphane şubesi, güzel sanatlar şubesi, spor şubesi, köycülük şubeleri bulunmaktadır.⁷⁴

Tire Halkevi ile ilgili olarak CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde, hem eleman hem de duygu bakımından Halkevinin önemine cevap verecek düzeyde olduğundan; çalışmalarının bölgenin bilinçli vatandaşları üzerindeki etkisinin memnuniyet verdiğinden bahsetmektedir. Göker raporunda ayrıca şu bilgilere yer vermektedir. "*Tire'deki ilkokul ve ortaokul öğretmenleri halkevine devam etmektedirler. Her biri çeşitli kollarında görev almışlardır. Parti ile öğretmenler arasında samimi bir ilişki bulunmaktadır. Halkevi başkanı olan Sadık Giz'in parti ile öğretmenler arasında bu ilişkileri kurmasındaki payı takdir edilmelidir.*"⁷⁵ *Tire'deki azalar ve öğretmenler dergiye yazı ile yardım etmektedir. Menderes Dergisi her geçen gün gelişim göstermektedir. Tire Halkevi'ne İzmir çevresinde büyük bir ün kazandıran halkevi müzik kolu ve bando takımı yer almaktadır. Tire'de yaşayan gençler genellikle Halkevine gelip orada toplanmaktadırlar. Gençler oldukça büyük olan okuma salonunda mütalaa yaparak vakit geçirmektedirler. Halkevinin bu durumu*

⁷⁰ BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59

⁷¹ BCA-CHP, 490.01/665. 229. 1, s. 35-44

⁷² BCA-CHP, 490.01/999. 859. 1, s. 45-59

⁷³ Günver Güneş, "Modernleşme Sürecinde Ödemiş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), s.985-986.

⁷⁴ BCA-CHP, 490.01/999. 859.1, s. 16-22.

⁷⁵ BCA-CHP, 490.01/999. 859.1, s. 45-59.

bando takımı müzik heveslilerini de toplamaktadır. Bando eğitmeni ayrıca müzik dersi verdiği için öğrencilerinden birçoğu da toplu olarak müzik dinlemek için gelmektedirler. Parti idare heyeti gençlerle ve beden terbiyesi kuruluncaya kadar spor oluşumlarıyla meşgul olmaktadır. Halkevinin sosyal yardım şubesi de iyi çalışmaktadır. "Ancak Tire Halkevi'nin ar koluna ayrı bir üstünlük veren bando takımını çalıştıran eğitmenin ve bando takımında görev alan kişilerin bir kısmının askerlik hizmetleri dolayısıyla bu faaliyetlerin aksadığı da bu raporda yer almaktadır.⁷⁶ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1942 yılında yapmış olduğu teftişinde ise; Tire Halkevi'nin dil-tarih-edebiyat şubesinin iyi çalıştığını belirtmektedir.⁷⁷ Tire Halkevi ar şubesi birkaç yıldan beri iyi işler yapmaktadır. Hatta İzmir'de dahi bulunmayacak bir bando takımı idare etmektedirler. Halkevi için oldukça masraflı olan bando takımı Tire'ye ait özellik oluşturmaktadır. Sosyal yardım şubesi Tire'de iyi çalışmaktadır. Spor şubesi bu yıl daha fazla faaliyet göstereceğini düşünmektedir.⁷⁸

Çeşme Halkevi ile ilgili olarak; CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde, Halkevinin kitap saray ve neşriyat, köycülük, spor ve gösteri şubelerinden oluştuğu, sosyal yardım şubesi de oluşturulmaya başlandığından bahsedilmektedir. Bu şubelerden köycülük şubesi köyleri ziyaret etmiş, köylülere sıtma tedavisinde kullanılan kinin ilacından dağıtmış ve hastaları muayene etmiştir. Bu işin yapılmasında halkevi başkanlığı yapan Kemal Öztürk'ün çabası görülmektedir. Beden terbiyesi burada da teşkilatlanmıştır. Başkanlığını çalışkan bir öğretmen yapmaktadır. İdmanlara başlamışlardır. Halkevinde kitap ve risaleler bulunmaktadır. Göker, yapmış olduğu soruşturmalarda halkevinin kış ayında yaptığı konferanslar ve toplantılarının oldukça kalabalık olduğunu belirtmiştir. Okuma salonuna devam edenler olmasına rağmen buranın daha iyi organize edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Halkın Halkevine karşı ilgisi samimidir.⁷⁹ Göker, 1941 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde, Halkevinin kitap saray şubesi, köycülük şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, ar şubesi, dil-tarih-edebiyat şubesi olmak üzere yedi şube açıldığını belirtmektedir. Bu şubelerden kitap saray şubesi, köycülük şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubeleri aktif olarak çalışmaktadır.⁸⁰ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker'in 1942 yılında yapmış olduğu teftişinde Halkevinin kütüphane şubesi, spor şubesi, temsil şubesi oldukça iyi çalıştığını belirtilmektedir. Kurs açılmamış fakat konferanslar düzenlenmiştir. Urla halkı halkevinde yapılan toplantılara katılmaktadırlar. Urla'nın gençleri güzel havalarda hemen her akşam Halkevi bahçesinde toplanıp jimnastik ve küçük spor hareketleri yapmaktadırlar.⁸¹

⁷⁶ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁷⁷ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 16-22.

⁷⁸ BCA-CHP, 490.01/665.229.1, s. 35-44.

⁷⁹ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁸⁰ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 16-22.

⁸¹ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 3.

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Bergama Halkevi dil-tarih-edebiyat şubesinin en önemli faaliyetini konferansların oluşturduğunu, aynı zamanda yerel folklorla ilgili incelemeler yapıldığını dile getirmektedir. Bu şubenin en iyi çalışmalarından birinin öğretmenlerden birkaçının köyleri dolaşarak atasözleri ve folklor üzerine araştırma yapmaları olduğunu, bu şubenin en fazla yirmi kişiden oluşmakla birlikte herhangi bir dergi yayınının olmadığını da bir eksiklik olarak dile getirmektedir.⁸² Göker, milli oyunların, Bergama Halkevi'nin uzmanlığı olduğunu ifade etmektedir. Bergama'nın Kozak Nahiyesinde her yıl yapılan ve "Kermen" denilen şenliklerde Bergama oyunları birinciliği elde etmektedirler. Halkevi geçen yıl Kozak oyuncularından bir ustayı ücretle milli oyun eğitmeni sıfatıyla istihdam etmiştir.⁸³ Bu faaliyetler ile bugün Türk folklorunun ve halk ezgilerinin yeniden diriltmesi, canlandırılması Halkevlerinin halkçılık ilkesini teoriden uygulamaya dönüştürmesi çabalarının ürünüdür.⁸⁴ Bu rapora göre gösteri şubesi iyi çalışmalarında bulunmaktadır.

Bergama Halkevi'nin başarılı çalışmalarından biri de konferans etkinlikleridir. Konferanslara halk rağbet etmektedir.⁸⁵ Sosyal yardım şubesi iyi çalışmaktadır. Hem sıhhi muayeneler hem de öğrencilere yardımlarda bulunmaktadır.⁸⁶ Ortaokul öğrencilerinin geneli ve onların dışında buraya gelen birçok okuyucu bulunmaktadır. Bu kişiler bilgilerini artırmaktadırlar. Hatta mütalaa odasının müdavimleri sığdıramaması üzerine paylaşılması ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Köycülük şubesi iyi çalışmaktadır.⁸⁸ Köylere gezintiler yapan köycülük şubesinin dikkat çeken bir-iki girişimi bulunmaktadır. Bu girişimlerden biri ilçede sayısı bir hayli fazla olan Yörük Çepniler ile beraber buldukları yerlere 10.000 tane ahlat ağacı dikmişlerdir. Köycülük şubesi başkanı böylece geçim sıkıntısı olan halka gelir kaynağı yaratmıştır. Belki bu durum dolayısıyla bu Yörükleri toprağa, bir mekâna bağlamak amacını gerçekleştireceklerdir. Tahtacıların sayıları Anadolu'da ve Bergama'da bir hayli fazla olup ayrı bir grup oluşturmaktadırlar. Şu ana kadar okuma-yazma konusunda eksiklikleri fazla ve isteksiz görünmektedirler. Köycülük şubesinin bu iki konudaki girişimleri takip edilecektir⁸⁹ ifadelerine raporda yer verilmiştir.

Müze ve tarih şubesi Bergama Halkevi'nde çalışması güçlü olan bir şube olmuştur. Bölgenin tarihi bakımdan önemi ortada ve bu konuda daha önceden beri çok inceleme yapılmıştır. Bu doğrultudaki çalışmalarda en büyük rol bilgi ve uzmanlığa bağlı olmaktadır. Müze konusunda Bergama gittikçe resmi bir müze

⁸² BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁸³ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁸⁴ Ali Nejat Ölçen, Halkevlerinin Açılışı ve Yok edilişi, Ankara 1988, s.13

⁸⁵ BCA-CHP, 490.01 /999.859.1, s. 45-59.

⁸⁶ BCA-CHP, 490.01 /999.859.1, s. 45-59.

⁸⁷ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

⁸⁸ Mehmet Emin Elmacı, M.E. ve Melih Tinal, Çağdaşlaşma Sürecinde Bergama Halkevi, Bergama Belediyesi Kültür yayınları, İzmir 2013, s.69-71.

⁸⁹ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 45-59.

şehrini almaktadır. Orada maarif vekâleti tarafından tahsis olunan müze eski eserleri toplamakla meşgul olmaktadır. Halkevinin tarih kolu yeni faaliyete geçmiştir. Şu anda milli kıymetleri ve milli ürünleri toplayıp müzede sergileyeceklerdir.⁹⁰ Kültür tarihi açısından oldukça önemli olan etnografik eserlerin toplanması CHP Genel Merkezi tarafından da önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur. 1943 yılında içlerinde Bergama ve Tire Halkevlerinin de yer aldığı 33 Halkevinde folklor ve etnografya müzesi kurularak bu faaliyetler diğer Halkevlerine de örnek olarak gösterilmiştir.⁹¹ Bergama spor konusunda eskiden beri ileri seviyede bulunmaktadır. Spor merakı bu bölgede önemli yer tutmaktadır. Şu anda bu doğrultuda iyi çalışmaları yer almaktadır. Güzel Türk sporlarının dağılmasını engelleyip korumak için Bergama'da kermes dolayısıyla yapılan cirit oyunları, at koşuları müsabakalarına daha fazla ödül verilmesi düşünülmektedir.⁹² Bergama Halkevi dergi çalışması bakımından iyi çalışan Halkevlerinden biri olmaktadır. Göker, Bergama Halkevi'nin çevrenin ihtiyacını karşıladığını, çevre üzerinde iyi etkiler bıraktığını ve halkın rağbet ettiği bir yer haline geldiğini belirtmiştir.⁹³

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Menemen Halkevi'nin bir önceki teftişinde ar şubesi, gösteri şubesi, spor şubesinin çalıştığını ve kursların faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. Bu teftişinde bu faaliyetin durduğunu ifade etmektedir. Halkevi şubelerinde çalışmaların özellikle şube başkanlarının ve öğretmenlerin birçoğunun askerlik hizmetlerinden dolayı ayrılmaları sebebiyle bando takımı faaliyetleri, gösteri şubesi faaliyetleri ve spor şubesi faaliyetleri kesintiye uğramıştır. Sosyal yardım ve köycülük şubeleri köylere giderek sıtma tedavisinde kullanılan kinin ilacını dağıtmışlardır. Spor sahası ayrılmış olsa da henüz gerektiği gibi hazırlanmamıştır. Beden terbiyesi sorumluları burada imkânlar ölçüsünde çalışma yapmaktadırlar.⁹⁴

CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1941 yılında yapmış olduğu birinci teftişinde Karşıyaka Halkevi dil, tarih, edebiyat, müze, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, köycülük ve kitap saray şubelerinden oluştuğunu belirtmektedir. Karşıyaka Halkevi düzgün bir şekilde çalışmaya henüz başlamıştır. Şu anda sosyal yardım şubesi, köycülük şubesi, dil ve edebiyat şubeleri faaliyette bulunmaktadır. Kitap saray şubesi de düzene koyulmuştur. Ar şubesinde de iyi çalışmalar kaydedilmiştir. Sosyal yardım şubesi de ihtiyacı olan öğrencilere yemek yardımında bulunmaktadır. Halkevinin köycülük şubesi de faaliyetlerde bulunmuştur. Göker, köycülük şubesinin civar köylere gezintiler yaptığını ve bu gezilere Halkevinin azalarından bir veteriner hekimin de katıldığını, köylülerin hasta hayvanlarının tedavi edildiğini, hayvan bakımı ve hayvan hastalığı hakkında öğütler içeren bilgiler verildiğini belirtmektedir. Karşıyaka'ya bağlı bu

⁹⁰ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.

⁹¹ CHP Halkevleri ve Halkodalari, 1944, s.14

⁹² BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.

⁹³ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.

⁹⁴ BCA-CHP, 490.01/999.859. 1, s. 45-59.

köyler bu ziyaretlerden çok memnun olmaktadır. Spor şubesi çalışmaları yeterli seviyede görünmemektedir. Genellikle kadınlardan oluşan sosyal yardım şubesi de iyi çalışmaktadır.⁹⁵ Sosyal yardım şubesi, köycülük şubesinin gezilerine katılarak köylere sıhhi yardımlar yapmışlardır.⁹⁶ CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1942 yılında yapmış olduğu teftişinde Karşıyaka Halkevi'nin en başarılı çalışan şubesinin köycülük şubesi olduğunu belirtmiştir. CHP Parti Müfettişi Galip Bahtiyar Göker 1942 yılında yapmış olduğu ikinci teftişinde halkevinin sosyal yardım şubesi, güzel sanatlar şubesi, temsil şubesi, spor şubesi, köycülük şubelerinden oluştuğunu belirtmektedir. En aktif kolunu sosyal yardım şubesi ve köycülük şubesi oluşturmaktadır. Sosyal yardım şubesi bu yıl ihtiyaç sahibi öğrencilere elbise ve yemek dağıtmak gibi yardımlarda bulunmuştur. Diğer Halkevlerinden temsil şubesi iyi durumda olanlarının Bayındır'a turne düzenlemesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Göker, spor faaliyetlerinin sınırlı olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷

CHP Parti Müfettişi Kemal Satır 1944 yılında yapmış olduğu teftişinde Buca'da çalışma olmadığını tespit etmiştir.⁹⁸ CHP Parti Müfettişi Kemal Satır'ın 1944 yılında yapmış olduğu teftişinde Bornova'da çalışma olmadığını tespit etmiştir.⁹⁹

CHP Parti Müfettişlik raporlarına da yansdığı üzere dönemin güç koşulları içerisinde İzmir ve ilçelerinde faaliyet gösteren Halkevleri, pek çok zorluğu aşarak aydınlanma ışığını buldukları yörelere taşımışlardır. Halkevi şubelerinin çalışmaları, ülkede millet bilincinin oluşmasına katkıda bulunduğu gibi, bu alanda yapılan yayınların ve derlenen ve yayınlanan belgelerin bolluğu, çeşitliliği ve zenginliği her türlü takdirin üstünde görülmüştür.¹⁰⁰

Sonuç

Türkiye savaş yıllarını savunma hazırlıkları ve artan ekonomik zorluklar içinde geçirmesine rağmen, eğitim kültür konuları üzerinde yeni girişimler yapmaktan geri kalmamıştır. Yürürlüğe konan savaş ekonomisi uygulamaları, Halkevleri başta olmak üzere çeşitli alanlara ayrılan ödeneklerin azalmasına yol açmıştır. CHP, Halkevlerinin amaçlarını gerçekleştirme yolunda kat ettiği mesafeleri görmek için bu kurumları teftiş etmiştir. Parti Müfettişlik Raporlarına da yansdığı üzere İzmir başta olmak üzere ilçe Halkevi ve Halkodalarının bina yetersizliği, Halkevlerine yeterli ödenek ayrılamaması, seferberlik uygulamasından dolayı üyelerinin çoğunun silahlı altına alınması, bazı şubelere yerel yönetimlerden

⁹⁵ BCA-CHP, 490.01/665.229.1, s. 35-44.

⁹⁶ BCA-CHP, 490.01/999.859.1, s. 26-29.

⁹⁷ BCA-CHP, 490.01/665.229.1, s. 135-156.

⁹⁸ BCA-CHP, 490.01/665.230.1, s. 103.

⁹⁹ BCA-CHP, 490.01/665.230.1, s. 103.

¹⁰⁰ Zeki Arkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi, Atatürk Yolu ,VI/23, Ankara 1999.

gerekli ilgi ve desteğin verilmemesi yüzünden faaliyetlerinde ciddi aksamalar görülmüştür. Halkevlerinin bu eksiklerine ilişkin tespitler, alan yazında yer alan araştırmalarda çok öne çıkmamakla birlikte Parti Mufettişlik Raporlarında ayrıntılarıyla yer almıştır.

Savaş yıllarında Halkevlerinin ön plana çıkan en önemli faaliyeti sosyal yardımlar olmuştur. İzmir, Ödemiş, Karşıyaka, Tire ve Çeşme Halkevleri sosyal yardım ve köycülük şubeleri aracılığıyla siyasi iktidarın sosyal yardım faaliyetlerine katkıda bulunmuş ve halkın sırtındaki yükünü bir nebze olsun hafifletmeye çalışmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir ve ilçelerdeki Halkevleri, savaşın tüm olumsuzlukları dikkate alındığında, parti mufettişlik raporlarına da yansıyan eksikliklerine rağmen, buldukları bölgenin tarihini, folklorunu ve kültürünü araştırmada olduğu kadar, yoksul aile ve asker ailesi çocuklarına yardım, köyün kalkındırılması davasında ve sportif ve sanatsal etkinliklerde Cumhuriyetin aydınlanma ışığını en ücra köşelere taşıyan ve bu kültürü gün yüzüne çıkaran önemli işlevler görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA-CHP 490.01 / 999. 859. 1.

BCA-CHP, 490.01 / 665. 229. 1.

BCA-CHP, 490.01 / 665. 230. 1.

Kitap ve Makaleler

Ahmet, Feroz *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2006.

Akyol, Yaşar, *İzmir Halkevi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.

Akkuş, Turgay, Kumaş, Nursal, Sarıtuğ, Berrin, "Erken Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Kapsamında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin Rolü", *International Journal of Social Inquiry*, Cilt: 13, Sayı: 61,2020.

Arıkan, Zeki."Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi, *Atatürk Yolu*, (VI/23),1999.

"Bornova Halkevinde", "Karşıyaka Halkevinde", *Ülkü*,(III/35) , 1944.

Civci, Sultan, *Halkevleri ve İzmir Halkevi'nin Faaliyetleri, (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1342-1339.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927.

C.H.P. *Teşkilatı Kurulmamış Vilayetlerdeki Halkevleri ve Halkodaları Teftiş Talimatnamesi*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1940.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, Cilt 20, 1 İkinci kanun 1942'den 31 İlk Kanun 1943 Tarihine Kadar, 1944.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, Ankara 1942.

CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1943 Ankara, 1944.

C.H.P. *Teftiş Talimatnamesi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

C.H.P. *Teftiş Talimatnamesi*, Sümer Matbaası, Ankara, 1943.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, Ankara 2004.

Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Tarihçi Kitapevi Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul 2018.

- Elmacı, M.Emin- Tinal, Melih, *Çağdaşlaşma Sürecinde Bergama Halkevi*, Bergama Belediyesi Kültür yayınları, İzmir, 2013.
- Geray Cevat, *Halk Eğitimi*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.
- Güneş, Günver, *İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- Güneş, Günver, *Modernleşme Sürecinde Ödemiş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(63), 2005.
- "İzmir'de Kitap Sergisi ve Fikir Hayatı", *Ülkü*, (VI/69), Temmuz 1944.
- Karayaman, Mehmet, *1935-1950 Yılları Arasında Kaleme Alınan CHP Parti Teftiş Raporlarının Yerel Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi: Batı Anadolu Örneği*, XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim, IX. Cilt, Ankara 2018.
- Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2003.
- Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi. Baskı, İstanbul 2007.
- Olgun, Kenan, *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği*, Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği), İksad Yayınevi, Ankara 2019.
- Ölçen, Ali, Nejat, *Halkevlerinin Açılışı ve Yok Edilişi*, Ankara 1988.
- Özdemir Yavuz - Aktaş, Elif, "Halkevleri (1932'den 1951'e)" A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 45, Erzurum, 2011
- Özertem, Kemal, *İzmir Halkevi Çalışmaları*", *Fikirler*, S. 226-227/ Ocak-Şubat, 1942.
- Özsarı, Mustafa, "Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", *Atatürk Yolu*, C.VI/23, Ankara 1999.
- Polat, Faik, *Cumhuriyet Halk Partisi Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Batı Anadolu Halkevleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021.
- Sarıay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.
- Şakiroğlu, Mahmut, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", *Kebikeç*, 1996.
- Sertel, Savaş, *Tek Parti Dönemi'nde Bingöl'de Kurulan CHP Teşkilatları, Halkevleri ve Halkodalari*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Şeker, Kadir, *CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, Sayı:24, 2011.
- Tabak, Serap, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinden Önce İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası (1928-1930)*, Toplumsal Tarih Dergisi, C III, S. 16, Nisan1995.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 1999.

Toksoy, Nurcan, *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

TBMM Albümü 1920-2010, 1. CİLT 1920-1950, VIII yasama dönemi/1946-1950, Ankara 2010.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

Yılmaz, Zeynep, *CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre İzmir (1935-1950)*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2019.

Yurt Ansiklopedisi.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 333-354.

Geliş Tarihi: 27 Mart 2023

Kabul Tarihi: 3 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Amerikan Basınının Gözünden İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Yön Veren Bir İlke: Truman Doktrini

Cengizhan HALAÇLI**

Öz

Truman Doktrini, bazı otoriteler ve tarihçiler tarafından 1823'ten bu yana yürürlükte olan ve ABD'nin kendi kıtası dışındaki gelişmelere karşı kayıtsız kalması olarak ifade edilebilecek Monroe Doktrini'nin ABD için kesin olarak terkedilişini simgeleyen politik bir hamle olarak tanımlanmıştır. Başkan Truman tarafından 12 Mart 1947'de Kongre'de yapılan konuşmayla ilan edilen doktrin, totaliter Sovyet baskısı altında sancılı zamanlar geçiren iki Akdeniz ülkesini, Yunanistan ve Türkiye'yi mezkûr Sovyet rejimine karşı korumak maksadıyla ilan edilmiştir. Doktrin, başta Sovyetler olmak üzere Avrupa ve Türkiye'de farklı tezahürlere sebep olmuştur. Sovyetler, Başkan Truman'ın Türkiye'ye yapılmasını önerdiği ekonomik ve askeri yardımın "hayırseverlik kisvesi altındaki emperyalist genişlemesi" olduğunu ifade etmiş, Avrupa ve özellikle Türkiye ise mezkûr yardımdan duyduğu minneti resmi kanallardan sıkça dile getirmiştir. Truman doktrininin Türkiye'ye yönelik en büyük etkisi ise; Türkiye'nin Harbi Umumi'nin bitişinden bu yana sürdürdüğü tarafsızlık politikasından vazgeçmesi neticesinde Batı'yla başlayan iyi ilişkilerinin nihai bir tezahürü olarak 1952 yılında NATO'ya üye olması hususunda olmuştur. Bu araştırma makalesi, 20. yüzyılın en büyük siyasi ve askeri gücü olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri'nin basınında Truman Doktrini'nin ilanına nasıl yaklaşıldığını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Bunun için Amerika'da yayın yapan ulusal çaptaki gazeteler irdelenmiş, böylelikle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (chalacli@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-8233-5765).

Anahtar Kelimeler: Truman Doktrini, Amerikan basını, Sovyet Rusya, Boğazlar, Toprak iddiaları

A Principle that Directing Turkish Foreign Policy in the İnönü Period From the Perspective of the American Press: the Truman Doctrine

Abstract

The Truman Doctrine has been defined by some authorities and historians as a political move that symbolizes the definitive abandonment of the Monroe Doctrine for the United States, which has been in force since 1823 and can be expressed as the USA's indifference to developments outside its own continent. The doctrine promulgated by President Truman in a speech to Congress on March 12, 1947, was promulgated in order to protect the two Mediterranean countries, Greece and Turkey, which had gone through painful times under totalitarian Soviet pressure, against the aforementioned Soviet regime. The doctrine caused different manifestations in Europe and Turkey, especially in the Soviet Union. The Soviets stated that the economic and military aid that President Truman suggested to Turkey was "imperialist expansion under the guise of philanthropy", while Europe and especially Turkey frequently expressed their gratitude for the aforementioned aid through official channels. The biggest impact of the Truman doctrine on Turkey is; It was about becoming a member of NATO in 1952 as a final manifestation of the good relations that started with the West as a result of Turkey's abandonment of its neutrality policy, which it has been pursuing since the end of the World War I. This research article was written to reveal how the proclamation of the Truman Doctrine was approached in the press of the United States, which is considered to be the greatest political and military power of the 20th century. For this, national newspapers published in the USA were examined, thus the subject was tried to be clarified.

Keywords: Truman Doctrine, American press, Soviet Russia, Straits, Territorial claims

Giriş

Harb-i Umumi'nin sonunda kurulan yeni cumhuriyetlerden biri olarak Türkiye, bu savaşta bir taraf olmasının sebep olduğu yıkıcı sonuçları acı bir şekilde bizatihi tecrübe ettiğinden, savaş sonrası tesis olunan yeni dünya düzeninde Batı veya Doğu olmak üzere herhangi bir bloğa kesin bir şekilde aidiyet beslemekten hassaten imtina etmeye çalışmıştır. Fakat, Atatürk döneminde her ne kadar bu hususun tatbik edilmesine ısrarla gayret gösterilmişse de; önce 1923'te Lozan Barış Konferansı'nda, daha sonra da 1936 yılında Montrö Boğazlar Konferansı'nda boğazların idaresi hususunda özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği merkezli meydana gelen gelişmeler, değişen dünya düzeninde Türkiye'nin bitaraf kalamayacağını gözler önüne seren en somut iki gelişme olmuştur.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nda Musul sorunu, kapitülasyonların kaldırılması gibi çetrefilli meselelerin yanında Boğazlar idaresinin akıbeti meselesi de Türkiye için oldukça önem taşımıştır. Bu konuda Türkiye'nin temel tezi ilk başlarda Boğazların idaresinin tamamen kendisine bırakılması üzerineyken, konferansın ilerleyen süreçlerinde özellikle İngiltere'ye karşı destek bulma amacıyla Sovyetlerle ortak hareket etme prensibini benimsemiştir. Ortak hareket etme sürecinde Sovyetlerin öne sürüp Türk tarafının da kabul ettiği görüş Boğazların ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı tutulmasının gerektiği şeklinde olmuştur. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin benimsediği bu politikaya karşılık İngiltere, Boğazlar sorununun çözümünde Türkiye'yi Sovyetler'den ayırmaya çalışmış, bu amaçla batılı devletlerle yaptığı müzakere süreçlerinde bir doğu devletiyle (Sovyetler Birliği) birlikte hareket etmemesi karşılığında Türkiye'ye üstü kapalı bir şekilde Musul meselesinde birtakım kolaylıklar sağlanabileceğini ima ettiği bir politika takip etmeye başlamıştır. Fakat bütün bu karşılıklı teklifler ve müzakereler neticesinde Boğazlar sorununun çözümü Türkiye'nin lehine sonuçlanamamış, sorunun Türkiye için müspet nihai çözümü ancak 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle mümkün olabilmıştır.¹

Lozan Barış Konferansı'nın sonrasında Montrö Boğazlar Konferansı'na giden süreçte Sovyetlerin boğazlar üzerindeki niyetlerini ve emelleri gösteren ilk somut gelişme; Sovyetler Birliği'nin 1930 yılının Ocak'ında Baltık Denizi'nde bulunan filosunun bir kısmını -Türkiye'yi yalnızca haberdar etmekle yetinerek- Boğazlardan geçirerek Karadeniz'e intikal ettirmesi olmuştur. Sovyetler, askeri

---

¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, ss. 469-498.

donanmanın intikalinde Türkiye'den izin almadan doğrudan Boğazlardan geçiş yaparak hem Türkiye'ye hem de Batılı devletlere Boğazların idaresinde ve kullanımında söz hakkına sahip olduğu göstermek istemiştir. Sovyetlerin mezkûr gövde gösterisine Batı basını oldukça sert tepki göstermiş hatta bu vesileyle Sovyetlerin hareketi karşısında sessiz kalan Türkiye'yi de kendi yanlarına çekmeye dahi çalışmışlardır. Batı basınından kimi gazeteler ise, Sovyet donanmasına ait gemilerin Türkiye'nin iznini almadan Boğazlardan geçmesini, Türkiye nezdinde Sovyetlere aleyhine güvensizlik duyguları aşılacak ve komşu iki devlet arasındaki ilişkileri baltalamak amacıyla kullanmak istemiştir. Batı basının bütün bu kışkırtmalarına rağmen Türk basını, bu hadisede ısrarla Sovyetler Birliği'nin tarafında yer almıştır. Hatta basında bu hususta; Sovyetlerin Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili sözleşmesinde imzasının bulunmamasından dolayı Türkiye'den izin talep etmek zorunluluğunda olmadığı lakin buna rağmen Türkiye'yi gelişmeden haberdar etmekle komşusuna iyi niyetini gösterdiği minvalinde yazılar dahi kaleme alınmıştır².

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının denetim ve kontrolünü tamamen Türkiye'ye bırakmış, böylelikle Türkiye, 1920 Sevr Barış Antlaşması ile 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın kendisini sınırlayan bağlayıcı hükümlerinden kurtularak tam bağımsızlık yolunda önemli bir adım daha atmıştır. Boğazların idaresinin tek yetkili olarak Türkiye'ye bırakılması, jeopolitik konumunun da etkisiyle uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin itibarlı bir devlet konumuna yükselmesine kısa zamanda katkı sağlamıştır³. Lakin boğazlar üzerindeki tüm egemenliğin Lozan'da tesis edilen Uluslararası Boğazlar Komisyonu'ndan alınarak tek başına Türkiye'ye verilmesi, mezkûr komisyon aracılığıyla boğazların idaresi üzerinde doğrudan söz sahibi olan Sovyetler Birliği'nde rahatsızlığa sebep olmuştur. Sovyet Rusya, bu rahatsızlığın etkisiyle boğazların ortak yönetimi hususunda Türkiye'ye yönelik politik baskılara hemen başlayarak boğazların idaresinin kendi çıkarlarını da barındıracak şekilde yeniden düzenlenmesini, sözleşmenin imzalandığı 1936 Temmuz'undan itibaren derhal talep etmeye başlamıştır⁴.

² Dimitr Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 179-182.

³ Yusuf Sarıncay, "Türkiye'nin Nato'ya Girişi", *Türkler* (Ed. Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1708.

⁴ Anthony Rocco De Luca, "The Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry at the Turkish Straits", *The Department of History and The Committee on Graduate Studies of Stanford University*, Ph.D. Dissertation, 1973, pp. 226-230.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Montrö Boğazlar Konferansı'yla birlikte başlayan gerginlik, hem geçen yıllar içerisinde bir çözüme kavuşamamasından dolayı hem de çıkarları bakımından birbirine muhtaç olmalarından dolayı her iki ülkede de ciddi bir huzursuzluk yaratmıştır. Mezkûr devletler aralarındaki sorunları gidermek ve boğazlar sorununun çözümünde ortak bir paydada buluşmak maksadıyla birtakım müzakere temaslarında bulunmuşlardır⁵. Bu müzakerelerin en önemlisi Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 1939 yılı Eylül'ünde Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyarettir. Mezkûr ziyaret her ne kadar boğazlar sorununun çözümü amacıyla düzenlenmemişse de müzakerelerde ele alınan başlıca konu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyetler lehine tadil edilmesi meselesi olmuştur. Mezkûr görüşmeler için 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşan Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki heyet öncelikle Dışişleri Komiseri Vyacheslav Molotov'la bir araya gelmiştir. Ziyaretin daha ilk günlerinde Molotov'un Saraçoğlu'na Sovyetlerin Montrö'de değişiklik yapılmasına dair talebinin olduğunu ifade etmesi üzerine dostane başlayan müzakereler aniden gerginleşmiş, Saraçoğlu bu ifadeler karşısında böyle bir değişikliğin müzakere konusu dahi olamayacağını meslektaşına net bir dille belirtmiştir. Saraçoğlu'nun sert ve kesin cevabı karşısında Molotov daha fazla ileri gitmemişse de ertesi gün Sovyet lideri Stalin'le yapılan görüşmede konunun yeniden gündeme gelmesi üzerine Saraçoğlu, "*Şayet Stalin yoldaş Boğazlar rejiminin tadili talebinde ısrar kararında ise, kendisinden memleketime derhal avdetimi kolaylaştırmasını rica ederim.*" diyerek mevzubahis konunun müzakere konusu olamayacağını bir kez daha dile getirmiştir. Saraçoğlu'nun sözlerinin ardından Stalin, boğazlar sorununun müzakeresini sonlandırmış ve görüşmeler boğazlar ekseninde çözüme kavuşmadan dağılmıştır⁶. Bu gelişmeleri ardından Sovyetler Birliği, Montrö sonrası kamuoyuna duyurduğu taleplerinin Türkiye tarafından karşılanmamasını gerekçe göstererek boğazlar hususunda taleplerde bulunmaya devam ettirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin başlattığı mezkûr baskılar Türkiye tarafından II. Dünya Savaşı boyunca görmezden gelinmişse de, 1939'da imzalanan Rus-Alman Saldırmazlık Antlaşması⁷ müzakerelerinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Alman meslektaşısı Ribbentrop'a ifade ettiği "Rusya'nın boğazların idaresinin cebren ele geçirilmesine yönelik planlarının olduğu" sözlerinin açığa

⁵ Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Konya, 2004, ss. 328-329.

⁶ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, ss. 135-143.

⁷ Molotov-Ribbentrop Paktı.

çıkması sonrasında Türkiye hemen harekete geçerek Sovyet isteklerini reddetmek suretiyle seferberlik ilanında bulunmuş ve böylelikle mücbir askeri önlemleri almaya başlamıştır⁸. Molotov'un Ribbentrop'la yaptığı görüşmelerde Sovyetlerin boğazlar üzerindeki emellerinden üçüncü bir devlete bahsetmesi üzerine Sovyetler Birliği, boğazlar sorununun çözümünde bu zamana kadar takip ettiği iki devletli (SSCB-Türkiye) bir politika yerine bütün kamuoyuna açık bir politika gütmeye başlamış ve bu hususta Batılı müttefiklerinin desteği almaya bilhassa önem atfetmiştir⁹. Sovyetler Birliği'nin takip ettiği bu yeni açık politika sonucunda Türkiye üzerinde giderek daha saldırgan bir politika gütmesi, 1941 yılından başlayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gözle görülür bir şekilde kötüleşmesine sebep olmuş ve nihayet ilerleyen yıllarda iki komşu ülke arasındaki dostluk, II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle tamamen sona erme noktasına gelmiştir¹⁰.

Boğazların idaresinde ortak yetki talep eden Rusya'nın 1936'da başlattığı "sinir harbi", savaş sırasında Rusya'nın savaşın ana taraflarından biri olması hasebiyle önemini ve etkisini yitirdiyse de, savaşın nihayete ermesiyle birlikte Sovyetlerin bu husustaki istekleri yeniden gün yüzüne çıkarak Türkiye'ye yönelik baskılar yeniden başlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün 11 Kasım 1944'te vefat etmesi üzerine naaşının Amerikan askeri donanmasına bağlı USS Missouri, USS Providence ve USS Power zırhlıları tarafından 5 Nisan 1946 tarihinde Türkiye'ye getirilmesi ve bu yolculukta Çanakkale ve İstanbul boğazlarından Türkiye'nin izniyle serbestçe geçmesi sonucunda Sovyet Birliği'nde yer yerinden oynamıştır. Sovyetler, Türkiye'ye yönelik baskılarını arttırdığı bir anda ABD'nin Münir Bey'in naaşını getirme bahanesiyle boğazlardan geçmesini ABD'nin Türkiye'ye üstü kapalı destek çıkması olarak değerlendirmiş ve bu hususla ilgili tepkisini 7 Ağustos 1946'ta Türkiye'ye sunduğu resmi notayla ilan etmiştir¹¹.

Sovyetler Birliği, 1936'da Türkiye'ye karşı başlattığı Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının ortak idaresi talebine yönelik baskıları sonuç vermeyince, Türkiye'yi bu sefer diplomatik ve askeri açıdan iyice köşeye sıkıştırmak adına

⁸ Christos L. Rozakis and Petros N. Stagos, *The Turkish Straits*, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, p. 44.

⁹ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, ss. 24-70, 55-134.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, ss. 239-313.

¹¹ Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*, Lexington Books, 2011, pp. 175-221.

ikinci aşamaya geçmiş ve 1946 yılı itibariyle; Türkiye'yle ilk kez 1925'te imzalandığı ve en son 1935'te yenilediği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın bundan böyle yenilenmeyeceğini duyurmuştur. Sovyetler bu hamleyle birlikte Gürcistan'a bırakılmak kaydıyla başta Kars ve Ardahan olmak üzere Artvin, Oltu ve Kağızman yerleşimlerini de içine alacak şekilde Doğu Anadolu'dan bazı toprak taleplerinde bulunmaya başlamıştır¹². Takip ettikleri bu yeni politikayla Sovyetler; hem bölgedeki Britanya hegemonyasını yıkmayı amaçlamış hem de yalnız boğazlar konusuyla değil toprak talepleriyle de Türkiye üzerinde baskı oluşturarak ablukayı iki koldan sürdürmeyi hedeflemiştir¹³.

Türkiye böylelikle 1936 yılında boğazlar konusunda başlayan ve 1946 yılında da toprak talepleriyle devam eden on yıllık baskı sürecinde Sovyet Rusya'nın en ağır askeri tehditlerine maruz kalmış, buna karşılık bağımsızlığını korumak amacıyla ordusunun neredeyse yarısını silah altına alarak olası bir saldırıya karşı teyakuzda olmaya başlamıştır. Fakat bu durum, savaşa bizzat girmese bile etkisini altı yıl boyunca iktisadi açıdan en ağır şekilde hissedilen Türk ekonomisinin üstüne fazladan bir yük daha eklemesine sebep olmuş, bu da Türkiye'nin artık iktisadi açıdan dayanacak gücünün kalmamasına neden olmuştur. Türkiye'de yaşanan böylesi bir sürecin etkisiyle ve aynı sıralarda Yunanistan'da komünist bir ihtilalin gerçekleşmesi ihtimalinin artık iyiden iyiye belirmesiyle, Truman Doktrini olarak bilinen görüşün ortaya çıkışı için gerekli bütün siyasi, askeri ve iktisadi süreçler kendiliğinden hazır hale gelmiştir.

1. Truman Doktrini'nin Doğuşu

Türkiye ile Yunanistan'ın, arkasında Sovyet Rusya'nın olduğu buhranlarla uğraşması ve bununla birlikte İngiltere'nin Akdeniz Paktı'yla birlikte özellikle Yunanistan'a yıllardır sağladığı askeri ve mali desteğe artık devam edemeyeceğini Amerikan Hükümetine deklare etmesiyle birlikte Amerikan Başkanı Henry Truman, Temsilciler Meclisi üyeleri ve Senatörlerin iştirak ettiği bir Kongre oturumunda Türkiye ve Yunanistan'ı kastederek "Otoriter Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalan ülkelerin komünist rejime karşı korunması gerektiğini" ifade etmiştir¹⁴.

---

¹² Geoffrey Roberts, *Molotov: Stalin's Cold Warrior*, Potomac Books, 2012, p. 108.; Jamil Gasanly, "The 'Turkish Crisis' Of The Cold War Period And The South Caucasian Republics", *The Caucasus & Globalization*, Volume: 2, Issue: 4, 2008, p. 124.

¹³ Ronald Grigor Suny, *Looking Toward Ararat*, Indiana University Press, 1993, pp. 169-176.

¹⁴ "The Truman Doctrine, 1947", *Office of the Historian*, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>, Erişim Tarihi: 14.02.2023.

Tarihe “Truman Doktrini” olarak geçen Başkan Truman’ın 12 Mart 1947 tarihli konuşmasında¹⁵, Sovyetlerin sebep olduğu baskıların sonucunda iç savaş geçiren Yunanistan ile mecburi askeri seferberlikten dolayı iktisadi bir darboğazdan geçen Türkiye’ye mezkûr tehditlerden korunmaları için 400 milyon \$’lık mali yardım yapılması teklif edilmiş, aksi halde komünist tehdidiyle karşı karşıya bulunan bu ülkelerdeki demokratik yönetimlerin mali açıdan desteklenmemeleri durumunda yıkılacağı ve yerlerine komünist rejimlerin inşa edileceği aktarılmıştır¹⁶.

Hulasa, Soğuk Savaş’ın başlangıç noktası olarak görülmesinin yanında¹⁷, Amerika Birleşik Devletleri için 1823’ten bu yana sürdürülen ve kısaca “yalnızlık politikası” olarak ifade edilen Monroe Doktrini’nin bir bakıma terk edilmesini de temsil eden Truman Doktrini, Amerika’nın Soğuk Savaş sürecindeki resmî ideolojisi haline gelmiş ve nihayetinde de yukarıda bahsedilen süreçlerin hızlandırıcı etkisi sonucunda dünya kamuoyuyla paylaşılmıştır¹⁸.

2. Amerikan Basınının Gözünden Truman Doktrini

Amerikan basını Truman Doktrini’nin ilan edilişiyle alakalı olarak yaptığı haberleri üç başlık altında okuyucularına aktarmıştır. Truman Doktrini’yle birlikte mezkûr ülkelere yapılacak yardımın asıl olarak ABD’nin güvenliğini garanti altına almaya yardımcı olacağı tezi, yapılan haberlerde üzerinde durulan temel görüş olmuştur. Basın bu vesileyle Başkan Truman tarafından açıklanan yeni ilkenin “Akdeniz’in güvenliğinin sağlanması gerekliliğinden” ziyade yalnızca ABD’nin çıkar ve güvenliğine hizmet ettiğini kamuoyuna duyurmayı hedeflemiştir.

Amerikan basını, her ne kadar Truman Doktrini’nin gerekliliğini yaptığı çoğu haberde vurgulamaya çalışmışsa da mezkûr yardımın Avrupa’da veya Akdeniz’de Sovyet tehdidine uğrayan başka ülkelere de yardım edilmesi hususunda emsal oluşturmasından çekinmiştir. Yapılan haberlerde ABD’nin Avrupa’nın veya Akdeniz’in hamilik misyonunu üstlenmediği ısrarla vurgulanarak ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a ettiği yardımı kendilerine yapılması

¹⁵ David McCullough, *Truman*, Simon & Schuster, 1992, pp. 539-554.

¹⁶ Michael Beschloss, *Our Documents: 100 Milestone Documents From The National Archives*, Oxford University Press, 2003, pp. 194-196.

¹⁷ “The Truman Doctrine’s Significance”, *History on the Net*, <https://www.historyonthenet.com/truman-doctrine-significance>, Erişim Tarihi: 14.02.2023.

¹⁸ Dennis Merrill, “The Truman Doctrine Containing Communism and Modernity”, *Presidential Studies Quarterly*, Volume: 36, Issue: 1, 2006, pp. 27-37.

hususunda beklenti içerisine giren ülkelere umut beslememelerine dair uyarılarda bulunulmuştur.

Basında, Truman Doktrini'yle ilgili ilk haberler Başkan'ın Kongre'de yaptığı konuşmadan birkaç gün öncesinde yayınlanmaya başlamıştır. Bu minvalde 9 Mart 1947'de The New York Times'ta çıkan haberde; yetkili bir kaynağın İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki taahhütleriyle alakalı olarak kısa bir süre içerisinde ABD ile resmi olarak bir araya geleceğini ifade ettiği aktarılmıştır. Haberde, İngiliz Hükümeti'nin mevcut ekonomik krizi sürerken Yunanistan'ın yanı sıra Türkiye'ye karşı da yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği gerçeğiyle karşı karşıya olduğu belirtilmiş, buna göre ABD'nin Türkiye'ye destek sağlama görevini ne dereceye kadar üstlenebileceği konusunda ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ile İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin arasında görüşmelerin yakında başlamasının beklendiği ve bununla birlikte Türkiye'nin de doğrudan bir mali yardımdan daha fazlasını umarak acil bir durumda İngiltere'nin yanı sıra ABD'nin de desteğine dair bir taahhüt talep ettiği aktarılmıştır¹⁹.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılması planlanan mali yardıma dair ilk ayrıntılar gün yüzüne çıktıktan sonra hem Cumhuriyetçi partinin hem de Demokrat partinin önde gelen milletvekilleri partileri adına Başkan Truman'dan Türkiye ve Yunanistan'a yapılması planlanan yardımın bazı ayrıntılarını öğrenmeye çalışmıştır. 10 Mart günü The Wall Street Journal'da yayınlanan haberden anlaşıldığına göre, milletvekilleri Başkan Truman'la bir toplantı yapmayı planlayarak kendisinden bazı soru işaretlerinin giderilmesini istemişlerdir. Haberde milletvekilleri; 1) Türkiye ve asıl olarak Yunanistan'ın kurtarılması için ne kadar acil bir ek maliyetin söz konusu olacağı, 2) ABD'nin İngiliz askeri taahhütlerini yerine getirmeye ne kadar dahil olabileceği ve 3) ABD eğer mezkûr ülkelere hem ekonomik hem de askeri yardımda bulunursa, bu tür yardımların bu ülkelerle sınırlı mı kalacağı yoksa ABD'nin artık İngiliz etki alanı sayılan Akdeniz bölgesinin geri kalanında da benzer sorumluluklar üstleneceğine yönelik sorularına Başkan Truman'ın cevap vermesini istemiştir²⁰.

11 Mart günü The New York Times çıkan James Reston imzalı bir haberde, Başkan Truman'ın ikili bir Rusya politikası uygulamaya karar verdiği, bir numaralı politikasının adalet temelinde barış için iş birliği politikası olacağı; iki numaralı politikasının ise, Sovyet yayılmasını engellemek için kilit bölgelere

¹⁹ "British Bid To U.S. On Turks Foreseen", **The New York Times**, 09.03.1947.

²⁰ "Congress Leaders Hope Truman Will Explain Plans to Aid Greece", **The Wall Street Journal**, 10.03.1947.

ekonomik müdahale olacağı okuyuculara duyurulmuştur. Haberin devamında Reston, bu politikaların uygulanabilirliğini görmek adına Dışişleri Bakanı Marshall'ın Ruslarla görüşmelere başladığına ve ayrıca Başkan Truman'ın da Kongre liderleriyle yaptığı görüşmede bu ülkeleri Sovyet yayılmasına karşı güçlendirmek amacıyla Yunanistan için 250 milyon \$ ve Türkiye için 150 milyon \$ kredi istediğine değinmiştir. Reston haberinin sonunda, uygulanmaya başlanan bu yeni politikanın, komünizmle savaşmak adına paralı askerleri silahlandırmak suretiyle ABD için "güvenlik satın alındığı" yönündeki görüşü de destekler nitelikte olduğunu ifade ederek haberini noktalamıştır²¹. Aynı gün The Washington Post'ta çıkan diğer bir haberde de Başkan Truman'ın Kongre'ye, Yunanistan'a 250 milyon \$'lık ve Türkiye'ye de 150 milyon \$'lık bir kredi önereceği tekrarlandıktan sonra Rusların VE-Day'den²² bu yana Türkiye'ye karşı bir sınır savaşı yürüttüğü, sonuç olarak Türklerin de ordularını sürekli seferberlik halinde tutmak zorunda kaldıklarından bunun Türkiye ekonomisine müthiş bir yük getirdiği ifade edilmiş ve Türkiye gibi ülkelere yardım yapılmaması durumunda bazı Amerikalı gözlemcilerin, "Rusya'nın Akdeniz'i geçmesi durumunda nüfuzunu Kuzey Afrika üzerinden Atlantik'e kadar genişleteceğini" düşündüklerine temas edilmiştir²³.

Başkan Truman'ın Temsilciler Meclisi ve Senato'nun önde gelen milletvekilleriyle yaptığı özel toplantının ardından izlenecek yol haritasıyla birlikte partilerin oylamada alacakları tutuma dair ilk bilgiler Başkan'ın konuşmasından bir gün önce basına sızmıştır. Bu hususta 11 Mart günü yayınlanan haberlerde; grup sözcülüğünü üstlenen Michigan eyaletinden Cumhuriyetçi Senatör Arthur H. Vandenberg gazetecilere verdiği demeçte, "*Başkan, önerilen kredilerle ilgili durumu bizimle büyük bir samimiyetle tartıştı. Bütün durumu ve süreci görüşmek üzere Başkan, Çarşamba günü öğle saatlerinde Meclis ve Senato'nun ortak oturumu için Kongre'ye gelecek*" demiştir. Vandenberg'in demecinden sonra söz alan Beyaz Saray basın sekreteri Charles G. Ross ise; Başkan'ın saat 13.00'te konuşmaya başlayacağını ve henüz tamamlanmamış olan mesajının yaklaşık yirmi dakika süreceğini söylemiş, ayrıca Başkan'ın Kongre oturumunda krediler haricinde "*Yakın Doğu'daki durumu*" da tartışacağını ifade etmiştir. Gelişmelere yönelik milletvekillerinin tepkileri farklılıklar göstermiştir. Örneğin, New Hampshire Milletvekili Cumhuriyetçi Chester E. Mellow "*Amerika Birleşik Devletleri hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye yardım sağlamalı, yoksa diğer*

²¹ "Truman Plans Dual Policy To Meet Russian Expansion", **The New York Times**, 11.03.1947.

²² II. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Almanya'nın 8 Mayıs 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmasının Avrupa'da Zafer Günü olarak kutlanması olayı.

²³ "Loan Appeal To Include Turk Plight", **The Washington Post**, 11.03.1947.

birçok ülke gibi onlar da Sovyetler Birliği'nin egemenliğine girecek." ifadelerini kullanarak ABD'nin yardımı genişletmesi gerektiğini belirtmiş ve bu ülkelere yapılacak yardımın Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenliğini garanti altına almaya yardımcı olacağına vurgu yapmışsa da bir başka Cumhuriyetçi Ohio Senatörü Robert A. Taft ise *"Bu yeni kredi ani bir cephe değişikliğidir"* diyerek mezkûr ülkelere kredi verilmesinden yana olmadığını ifade etmiştir²⁴.

ABD'nin Sovyet tehdidine karşı korumak amacıyla Türkiye ve Yunanistan'a yapmayı planladığı maddi yardımın gelecekte benzer Sovyet tehdidine maruz kalabilecek ülkeler için emsal oluşturabileceğine yönelik çekinceler kamuoyunda sıklıkla dillendirilmiş, bu hususa dair her iki taraftan savunulan görüşler enine boyuna masaya yatırılmıştır. Bu konuya değinen 11 Mart 1947 tarihli The Wall Street Journal haberinde; çoğu Demokrat milletvekilinin Başkan Truman'ı destekleyeceklerini belirtmelerine rağmen başlarını Connecticut Senatörü Brien McMahon'un çektiği önemli bir kısmının ise Başkan'ı destekleme hususunda çekincede kaldığı aktarılmıştır. Haberde aktarılanlara göre Senatör McMahon, ABD'nin verdiği taahhütlerin neler olacağını konusunda daha net bilgiler almayı isteyerek mezkûr ülkelere yapılacak yardım hususunda resmin biraz daha fazlasını görmeyi talep etmiş, onunla aynı görüşte olan karsız milletvekillerinin çoğu da Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın, Rusya'nın baskısı altındaki diğer ülkelere borç verme konusunda emsal teşkil etmesinden korktuklarını dile getirmiştir²⁵. Bununla birlikte bu durum yalnız milletvekilleri ve senatörlerle sınırlı kalmamış, Başkan'ın danışmalarını da endişelendirdiği basında çıkan haberlere yansımıştır²⁶.

Amerikan kamuoyu, Başkan Truman'ın yapacağı konuşmaya odaklandığı günlerde bir yandan da Başkan tarafından önerilen 400 milyon \$'lık maddi yardımın ne şekilde verileceği üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Basında çıkan haberlerde yapılacak yardımın kredi mi borç mu yoksa hibe olarak mı verileceğinin kesinleşmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yaptığı ekonomi ağırlıklı haberlerle tanınan The Wall Street Journal gazetesi de 12 Mart'ta yayınlanan haberinde bu bilinmezliğe değinerek yapılacak yardımın şekil açısından önemli olduğuna temas etmiş ve eğer mezkûr yardım "kredi verilmesi" şeklinde yapılırsa da mezkûr ülkelere sağlanan kredilere ait geri ödemelerin garanti altına alınmasının gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır. Haberin devamında, geri ödemelerin sözleşmelerle netleştirilmediği bir durumda ABD'nin

---

²⁴ "Plea To Congress", **The New York Times**, 11.07.1947.

²⁵ "Truman to Ask \$250 Million Loan To Greece, \$150 Million to Turkey", **The Wall Street Journal**, 11.03.1947.

²⁶ "Implications of Greek Aid Worry Truman's Advisers", **The New York Times**, 12.03.1947.

yaptığı yardımı geri tazmin edebilmesinin oldukça güç olduğuna temas edilmiş, ayrıca hükümete de bu yardımı kesinlikle “hibe” şeklinde karşılıksız bir forma sokmaması konusunda uyarılarda bulunulmuştur²⁷.

Nihayet 12 Mart günü Başkan Truman, ABD için yeni bir dış politikanın ana hatlarını çizecek konuşmasını Kongre’de her iki partinin önde gelenlerine karşı yapmış ve siyaset bilimcilerce oldukça cesurane kabul edilen konuşmanın içeriği ertesi günü basında yer almaya başlamıştır. Başkan Truman’ın konuşmasıyla alakalı çıkan haberlerde; Başkan, Kongre’ye verdiği tarihi mesajda, özgür halkların totaliter rejimlere boyun eğdirilmesini önlemek için ülkesinin, dünyanın her yerinde gerektiği yere müdahale etmesini önermiş, yoksulluk ile çekişmenin ortasında özgür halkların sürekli olarak zorlanması ve korkutulmasının dünya barışının temellerini baltaladığını, aynı zamanda ABD’nin güvenliğini tehdit ettiğini söylemiştir. Başkan, konuşmasının içeriğinde Sovyetler Birliği’nin adını anmaktan kaçınmış, fakat komünist devleti dünya çapındaki huzursuzluğun çoğunun kaynağı olarak tanımlamıştır. Başkan oldukça uzun süren konuşmasının devamında; Yalta Anlaşması’na aykırı olarak Polonya, Romanya ve Bulgaristan halkının kendi istekleri dışında totaliter rejimlere tabi tutulduğunu ve diğer ülkelerde de benzer gelişmelerin yaşandığını söylemiş ve *“Silahlı azınlıkların veya dış baskıların boyun eğdirme girişimlerine direnen özgür insanları desteklemenin ABD’nin politikası olması gerektiğine inanıyorum. Özgür insanlara kendi kaderlerini kendi yöntemleriyle belirlemeleri için yardım etmemiz gerektiğine inanıyorum. Yardımımızın öncelikle ekonomik istikrar ve düzenli siyasi süreçler için gerekli olan ekonomik ve mali yardım yoluyla olması gerektiğine inanıyorum. Bu durum, özgür halklara doğrudan veya dolaylı saldırı yoluyla dayatılan totaliter rejimlerin uluslararası barışın temellerini ve dolayısıyla ABD’nin güvenliğini baltaladığının açık bir şekilde kabul edilmesinden başka bir şey değildir. Komünist saldırganlığına karşı bu insanlara direnmelerinde yardım edilmedikçe Birleşmiş Milletlerin ardındaki bütün hayaller gerçekleşmeyecektir”* diyerek Kongre konuşmasını noktalamıştır²⁸.

Başkan Truman, konuşmasında her ne kadar Sovyet Rusya’nın adını geçirmemişse de konuşmanın alenen Sovyetleri işaret etmesi ve metinde sert ifadelerin bulunması müttefik devletlerin kamuoyuları dahil bütün dünyanın dikkat çekmiş, bu sebeple Başkan’ın konuşmasının oldukça cesur olduğu iç ve dış kamuoyunda sıklıkla dillendirilmiştir. Konuşmaya yönelik tepkiler ise daha

²⁷ “‘Loans’ Isn’t the Word”, **The Wall Street Journal**, 12.03.1947.

²⁸ “New Policy Set Up”, **The New York Times**, 13.03.1947.; “All Governments Face 2 Choices On Way of Life, He Tells Congress”, **The Washington Post**, 13.03.1947.

konuşma yapılmadan önce çıkan söylentiler üzerine basında yer edinmeye başlamıştır. “Sovyet, ABD ve İngiltere Elçilerini Memlekete Çağırıldı” başlığıyla 13 Mart 1947 tarihinde The Washington Post’ta yayınlanan haberde, Başkan Truman’ın Kongre’den Yunanistan ve Türkiye’ye yönelik herhangi bir komünist “boyun eğdirilmesine” karşı koymak için maddi yardım istemesinden sadece birkaç saat önce Sovyet Rusya’nın, Washington ve Londra’daki büyükelçilerini acilen Moskova’ya çağırdığı okuyuculara aktarılırken haberin devamında Washington Büyükelçisi Nikolai V. Novikov ile Londra Büyükelçisi Georgi Zarubin’in Moskova’ya çağrılmalarına ilişkin olarak Moskova’dan “görüşlerine danışılmak üzere çağrıldıkları” gibi genel bir diplomatik ifadenin dışında resmi bir açıklamanın yapılmadığı aktarılmıştır²⁹.

Başkan Truman’ın 12 Mart’ta yaptığı konuşma sonrasında da tepkiler gelmeye devam etmiş, bu hususta Avrupa’daki en önemli müttefiki İngiltere’den gelen farklı tepkiler gözlenmiştir. Bu tepkilerdeki görüşlerde İngilizler, Başkan Truman’ın yaklaşımında daha az açık sözlü ve “daha diplomatik” olması gerektiğine kuvvetle inanmışlardır. İngiltere’deki tepkileri The New York Times’taki köşesine taşıyan Mallory Browne, Başkan Truman’ın Yunanistan ve Türkiye’ye yardım konusundaki mesajının İngiliz Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandığını aktarırken, aynı hükümetin Başkan Truman’ın Sovyetler Birliği’ne karşı sert bir biçimde meydan okumasında fazlaca ileri gitmiş olabileceğine dair bir korkuya sahip olduğunu da ifade etmiş ve Başkan’ın konuşmasının beklenmedik gücü ve açık sözlülüğü karşısında sersemlemiş ve kafası karışmış olan İngilizlerin Moskova’dan gelecek tepkiyi merakla beklemelerine değinmiştir. Browne yazısının devamında İngiliz gazetelerinden alıntılar yaparak İngilizlerin Başkan’a yönelik tepkilerini basının gözünden yansıtmaya çalışmıştır. Muharririn aktardığından anlaşıldığına göre; The Times of London gazetesi, ertesi gün çıkacak başyazısında şu ifadeleri kullanmayı kararlaştırmıştır: “Bay Truman’ın girişimi, Amerikan çıkar alanını belirleyerek, uluslararası siyasetin gerilimini artırmak şöyle dursun, sonunda bir fırsat doğurmuş olabilir. Çünkü Ruslar gerçek terimlerle konuşmayı tercih ediyor.” Konuyla alakalı The Times gazetesinde ise, Başkan Truman’ın konuşmasının Ruslar tarafından reddinin “kaçınılmaz bir savaş anlamına geleceğine” yönelik görüşlerin gerçeği yansıtmadığı yorumunda bulunulmuştur. Konuyla alakalı olarak The Manchester Guardian’daki bir başyazıda belirginleşen görüşte ise Amerikan yardımı memnuniyetle karşılanmakla birlikte yazıda şöyle denilmiştir: “Amerikan gücünün bir

²⁹ “Soviet Calls U.S., Britain Envoys Home”, **The Washington Post**, 13.03.1947.

ilanı olarak bu şekilde Sovyet Rusya'ya bir meydan okuma yapıldığında, bu durum Avrupa'yı ve dünyayı çok kolaylıkla birer düşman bloklara bölebilecek ve barış görevlerini daha da zorlaştırabilir.³⁰

Başkan Truman'ın 12 Mart günü Kongre'de yaptığı konuşmanın akisleri Türkiye'de de hissedilmiştir. Başkan Truman'ın Türkiye'yi de kapsayan maddi yardım teklifinin Türkiye'deki en önemli tezahürü tahmin edileceği üzere Amerikalılara karşı oldukça pozitif bir havanın esmeye başlaması olmuştur. Yardım teklifine yönelik sığağı sığağına açıklamalarda bulunan Başbakan Recep Peker, ABD tarafından Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardımı savunarak, "Başkan Truman kendisini yalnız dünya çapında bir strateji anlayışıyla sınırlamamış, konuşması da aynı zamanda hem tamamen gerçekçi hem de tamamen insani bir bakış açısından ilham almıştır" diyerek Başkan'ın konuşmasını "Gerçek bir Amerikan konuşmasıydı" şeklinde nitelendirmiştir. Başbakan yaptığı açıklamanın devamında Türkiye'nin acil askeri ve ekonomik yardıma ihtiyacı olduğuna işaret etmiş, milletin bütçesinin yarısını milli savunmaya ayırmak zorunda kaldığını belirterek "Tarihi bir kaderin tesirleri altındaki vatanımız, medeniyetin ihtiyaçlarını karşılama imkanlarından mahrumdur. Sanayi ve ekonomik görevlerimizi enerjik adımlarla karşılamaya, yollarımızı, ulaşım araçlarımızı ve özellikle sosyal kurumlarımızı yeniden inşa etmeye mecburuz. Anavatanımızın bu ihtiyaçlarının geniş taleplerini karşılayacak olan Amerikan yardımı bizi çok minnettar bırakacaktır. Bütün Türk milleti, yeri geldiğinde vatanın şerefini, hakkını, sınırlarını savunmasını bilecektir." diyerek açıklamasını noktalamıştır³¹.

Başkan Truman'ın konuşmasına yönelik değerlendirmeler yalnız Başbakan Recep Peker'le sınırlı kalmamış Türk basını da konuşmayı enine boyuna sütunlarında irdelenmiştir. Başkan'ın konuşmasına yönelik Türk basınında yapılan yorumları köşesine "Türk Basını Sevinç İçinde" başlığıyla taşıyan The New York Times'ın aktardığına göre; Başkan Truman'ın totaliter saldırıları sınırlayan bir dış politika konusunda Kongre'ye yaptığı destek çağrısı, Türk basınında "dünya tarihindeki dönüm noktası" olarak selamlanmıştır. Bu hususta başyazarlığını Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı Tanin gazetesinde "Artık Rusların kendi sınırları içinde sessiz kalmalarını umabiliriz, çünkü Truman'ın konuşmasından sonra savaş onlar için ancak felaket anlamına gelebilir. Rusya'nın Boğazlar'daki tehditlerinin yabancı yatırımları korkuttuğu bir anda Amerikan sermayesinin Türkiye ve Yunanistan'a gelmesi, Ortadoğu'ya duyulan büyük güven ve sempatinin işaretidir." ifadelerinin kullanıldığı okuyuculara aktarılmıştır. Haberin devamında, Başkan

³⁰ "Dismay In London Tempered By Hope", **The New York Times**, 14.03.1947.

³¹ "Thanks Of Turkey Voiced By Premier", **The New York Times**, 14.03.1947.; "The Premier's Statement", **The New York Times**, 14.03.1947.

Truman'ın çağrısının Türkiye'de yeni bir dönem açtığı belirtilerek Ankara'daki siyasi çevrelerin Başkan'ın konuşmasını Türkiye açısından "toprak garantisi" olarak gördükleri aktarılmıştır. Gazete, Türk basınında çıkan bu görüşleri; "Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yabancı imtiyazların kötü hatıraları hala pek çok kişinin aklını meşgul etse de, güçlü Amerikan sermayesinin ülkeye hakim olabileceğinden korkulmuyor." şeklinde yorumlayarak yazıyı noktalamıştır³².

Truman'ın 12 Mart'ta yaptığı açıklamaya yönelik tepkisi en çok merakla beklenen ülke olan Sovyet Rusya, açıklamadan üç gün sonra resmi hükümet gazetesi İzvestia aracılığıyla değerlendirmelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Konuyu haberleştiren The Washington Post'a göre; İzvestia, Başkan Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik yardım önerilerini bu iki ülkenin bağımsızlığını tehdit eden ve Birleşmiş Milletler'i devre dışı bırakan "yeni bir saldırı" olarak değerlendirmiş, Başkan Truman'ın bölgedeki siyasi süreçle alakalı Birleşmiş Milletler Soruşturma Komisyonu'nun raporunu beklemeyi bile gerekli görmediğine değinerek "Amerika'nın Türkiye'ye 'yardımı' açıkça bu ülkeyi de ABD'nin kontrolü altına sokmayı amaçlıyor, bundan sonra Türk iç ve dış politikasının bağımsızlığından söz edilemez, çünkü bu politika doğrudan Amerikan emperyalizmi tarafından kontrol edilecektir. ABD'nin diğer devletlerin işlerine yeniden müdahalesine tanık oluyoruz. Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası ilişkilerde liderlik iddiası, ilgili artan Amerikan iştahıyla paralel olarak büyüyor. Ancak, yeni tarihsel koşullarda hareket eden Amerikan liderleri, sömürgecilerin ve sert politikacıların eski yöntemlerinin zamanlarının geçtiğini ve başarısızlığa mahkûm olduğunu hesaba katmıyorlar. Bay Truman'ın politikasının başlıca zayıflığı burada yatıyor." ifadelerini kullanmıştır. İzvestia ayrıca, ABD'nin Türkiye'yi "totaliter devletlerin genişlemesinden" kurtaracağı söylemiyle yaygara kopararak yayılma planlarını gizlemeye çalıştığını iddia etmiştir. Yazı, gazete tarafından edilen "Hitler de fetihlerin yolunu kendisine açmak istediğinde Bolşeviklere başvurmuştu." ifadeleriyle Truman'ın "özgür halkları totaliter rejimlerin tehdidine karşı savunmanın" gerekli olduğu iddiasının Hitler'den ödünç alındığına dair atıfla son bulmuştur³³.

Sovyet Rusya'nın tepkisiyle alakalı olarak İzvestia dışında resmi nitelik taşıyan diğer bir tepki de komünist parti organı Pravda'dan gelmiştir. Pravda, Başkan'ın konuşmasının barış ve güvenliğe hizmet etmediğini ve ABD'nin Birleşmiş Milletler'e yönelik gösterdiği sadakat beyanlarını "değersiz kıldığını" ifade etmiş, ABD tarafından Yunanistan ve Türkiye'ye önerilen ekonomik ve askeri yardımın "hayırseverlik kisvesi altındaki emperyalist genişleme" olduğunu ileri sürmüştür. Pravda, Türkiye'ye dair ise, Türkiye'nin "bilindiği üzere

³² "Turkish Press Is Jubilant", **The New York Times**, 15.03.1947.

³³ "Reds Charge U.S. Offer Is 'Intrusion'", **The Washington Post**, 15.03.1947.; "Text of Izvestia Editorial On U.S. Aid to Greece, Turkey", **The Washington Post**, 15.03.1947.

savaşta hiçbir şekilde zarar görmediğini” söylemiş ve Başkan Truman’ın, Türkiye’ye askeri ve mali yardım yapılması yönünde yaptığı çağırının lehindeki argümanları kullanarak, Truman’ın bahsettiği modernleşmenin, Türkiye’de Amerikan egemenliğinin kurulmasına indirgenliğini belirtmiştir³⁴.

Başkan Truman’ın Yunanistan ve Türkiye’ye yönelik ekonomik yardım ve danışma misyonu gönderme önerisi, üzerinde tartışılmak üzere Dışişleri Komitesi Başkanı Charles Aubrey Eaton tarafından yasa tasarısı olarak 15 Mart günü itibarıyla Temsilciler Meclisi’ne sunulmuş, böylelikle Dışişleri Bakanlığı ve komite üyeleri tarafından ortaklaşa hazırlanan Başkanlık teklifi yürürlüğe konulmak üzere ivedilikle harekete geçilmiştir³⁵. Başkan Truman, yasal süreçler için yasamanın hızlı bir şekilde harekete geçilmesi üzerine Kongre’nin 400 milyon \$’lık Türk-Yunan yardım programının tamamını onaylayacağına dair umutlu olduğunu dile getirmiştir³⁶.

Nihayetinde, Başkan Truman’ın 12 Mart tarihli konuşmasının üzerinden iki aylık bir süre geçtikten sonra Amerikan Kongresi 15 Mayıs günü, Başkan’ın yeni anti-totaliter doktrinini Türkiye ve Yunanistan’da uygulamaya koymak için talep ettiği 400 milyon \$’lık yardım paketini Amerikan yasama süreçleri bakımından oldukça hızlı sayılabilecek bir şekilde, fazla bir tartışma olmaksızın onaylamıştır³⁷. Yardım programının içeriği ilerleyen günlerde basında yer almıştır. Buna göre Başkan Truman’a yetki veren yardım paketi kabaca dört başlık altında şekillenmiştir. Yardım paketi, Başkan’a: 1) Yunanistan’a 300 milyon \$ ve Türkiye’ye de 100 milyon \$ olmak üzere askeri ve ekonomik yardım sağlanması; 2) iki ülkeye askeri teçhizat nakledilmesi; 3) mezkûr ülkelere “danışman” adı altında ordu ve deniz kuvvetleri misyonlarının gönderilmesi konularında yetki verirken; Birleşmiş Milletler’e de: 4) Birleşmiş Milletler, Başkan’ın programını “gereksiz veya istenmeyen” bulduğu herhangi bir zamanda askıya alabilir yetkisini tanımıştır. Basın yardım paketini yorumlarken Türkiye’de Amerikalı danışmanların kapsamının daha az olacağını, Türkiye’ye tahsis edilecek meblağının neredeyse tamamen modern askeri

³⁴ “Truman Disavows U.N., Says Pravda”, **The New York Times**, 16.03.1947.

³⁵ “Plan for Aid to Greece and Turkey Promised Fast Action in Congress; Eaton May Offer House Bill Today”, **The Wall Street Journal**, 15.03.1947.

³⁶ “Truman Is Hopeful Of Full Greek Aid By March 31 Limit”, **The New York Times**, 27.03.1947.

³⁷ “Near East Aid Bill After Final Vote”, **The New York Times**, 16.05.1947.

teçhizat için kullanılacağını ve Türkiye'nin, ABD gözlemcilerinden gelecek herhangi bir "yönlendirmeyi" kendi içişlerine müdahale olarak kabul edeceğini daha şimdiden açıkça belirttiğini aktarmıştır³⁸.

Truman Doktrini'nin Kongre tarafından onaylanıp yürürlüğe girdiği haberinin ajanslara son dakika haberi olarak düşmesini takiben Cumhurbaşkanı İsmet İnönü basına bir demeç vermiş ve dünyadaki gelişmeleri değerlendirmiştir. İnönü demecinde; dünyadaki gelişmelerin Türk gençlerini "ideolojik akımlar" kisvesi altında milletin geleceğini tehdit eden tehlikelerle karşı karşıya getirdiğini, bununla birlikte, gerçek bir demokratik rejim kurma çabalarının savaş sonrası dönemdeki zorluklara rağmen başarıyla devam ettiğini belirterek savaştan sonra, "zararlı faaliyetler yaratmaya çalışan yabancı ve işgalci bir siyasi akım" geliştiğini ifade etmiş ve her iki "zararlı" eğilimin de hızla ortadan kaldırıldığını söylemiştir³⁹.

Truman Doktrini'nin yürürlüğe girdiği haberinin Türkiye'deki tezahürlerine dair 23 Mayıs 1947'de The New York Times'da Aslan Houmbaradji tarafından kaleme alınan "*Türkler Amerikan Yardımına Şüpheli*" başlıklı bir makalede Türk kamuoyunun Truman'ın yardım programına şüpheli bakışı Amerikan okuyucularının gözlerinin önüne serilmiştir. Makalede, Amerikan kredisi garanti altına alındığına ve ilk coşku patlaması geçtikten sonra Türklerin, Başkan Truman'ın politikasının yararları ve zararları konusunda daha açık sözlü hale geldiği belirtilmiş, Doktrin'in kamuoyu tarafından değerlendirilmesi üzerine yapılan bir anketin, Amerikan yardım programının iki aydan uzun bir süre önce duyurulduğu zamandan daha fazla eleştiriyle karşılandığını gösterdiği ifade edilmiştir. Houmbaradji, Türklerin kötü bir anda beklenmedik bir yardım için minnettar olsalar da, bunun tamamen Amerikan çıkarları tarafından motive edildiğinin bilincinde olduklarını ve Türkiye'nin yarı kontrollü Amerikan askeri yardımı da dahil olmak üzere, yabancı olan her şeye karşı içgüdüsel bir nefret beslediğini belirttiikten sonra Türklerin bu yardımı ABD'yi emperyalizmle ilişkilendirmeseler de Atatürk'ün miras bıraktığı dış memlekete muhtaç olmama ilkesinin ihlali olarak gördüklerini ifade etmiş, son olarak Türklerin, iddia edildiği gibi Truman'ın politikasının ekonomik durumu hafifleteceğini değil orduya ağır bir yük getirerek durumu daha da kötüleştireceğine kuvvetle inandıklarını aktararak yazısını noktalamıştır.

³⁸ "Broken Europe", *The New York Times*, 18.05.1947.; "Close Watch Planned On Our Aid To Greece", *The New York Times*, 18.05.1947.

³⁹ "Inonu Cites Turks' Perils", *The New York Times*, 20.05.1947.

Sonuç

Hulasa, 12 Mart 1947 tarihinde “totaliter Sovyet rejimini maruz kalan ülkeleri kurtarma” misyonuyla Başkan Truman tarafından ilan edilen yardım paketi, ileride Soğuk Savaş olarak adlandırılacak dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiş, paketin muhtevastındaki ideolojik görüş; Amerika’nın Monroe Doktrini ile yüzyıllar boyunca benimsediği yalnızlık politikasından uzaklaşarak bütün dünyaya açılmasına vesile olduğu için zamanla tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından Truman Doktrini olarak ifade edilmeye başlamıştır. Doktrin, günümüzde de mevcut durumunu sürdüren doğu-batı temelli birbirine tamamen zıt iki kutuplu dünya sisteminde halen etkisini sürdürmektedir.

Truman Doktrini’nin İnönü dönemi Türk dış politikasına etkileri de muazzam derecede olmuştur. Evvela doktrin, Boğazlar krizi üzerinde etkili olmuştur. Bu amaçla Başkan Truman’ın doktriniyle küresel bir güç olarak ABD’nin desteğini yanına alan Türkiye’ye, Başkan’ın onayıyla boğazların güvenliğini güçlendirmesi amacıyla bir deniz görev gücü gönderilmiştir. ABD’nin bu somut gövde gösterisiyle Türkiye’nin yalnız olmadığını Sovyetlere hissettirmesi sonucunda Moskova hükümeti geri adım atmış ve Montrö Boğazlar Sözleşmenin yeniden müzakere edilmesine yönelik taleplerini geri çekmiştir⁴⁰.

Truman Doktrini saniyen, yukarıda da işlenen Sovyetlerin Türkiye üzerindeki toprak iddialarına çözüm getirmiştir. Bölgede Sovyetler Birliği desteğiyle “kukla devlet” olarak kurulması planlanan Mahabad Cumhuriyeti ile Azerbaycan Halk Hükümeti’nin ABD’nin askeri ve mali müdahalesi sonucunda uzun ömürlü olamaması ve hemen ardından Türkiye’ye de Truman Doktrini kapsamında mali yardım yapılacağı duyurulması üzerine Sovyetler Birliği, başta Kars ve Ardahan olmak üzere Artvin, Oltu ve Kağızman yerleşimlerini de içine alacak şekilde Doğu Anadolu’dan bazı toprak taleplerinde bulunma politikasından fiilen, 1953’te SSCB lideri Stalin’in ölümünün ardından ise resmen vazgeçmiştir⁴¹.

Sonuç olarak Türkiye, Truman Doktrini’nin etkisiyle batıyla geliştirdiği iyi ilişkiler vesilesiyle 1952 yılında NATO’ya başvurmuş ve Kore Savaşı’na kod adı Şimal Yıldızı olarak belirlenen bir Türk Tugayı’yla katılması akabinde NATO’ya kabul edilmiştir. Böylelikle Türkiye’nin, Harb-i Umumi’den bu yana sürdürdüğü tarafsızlık politikasından artan Sovyet sınır harbinin etkisiyle

⁴⁰ Chris Carter, “7 August 1946: Turkish Straits crisis reaches its climax”, *MoneyWeek*, <https://moneyweek.com/332694/7-august-1946-turkish-straits-crisis-reaches-its-climax>, Erişim Tarihi: 17.02.2023.

⁴¹ Suny, a.g.e., pp. 149-178.

İnönü döneminde vazgeçilmiş ve günümüze değin sürececek Batı'yla iyi ilişkileri esas alan Türk dış politikasının temeli atılmıştır⁴².

---

⁴² Hastings Ismay, *The first 5 years 1949-1954*, Division Diplomatie publique (PDD), 1954, pp. 101-104.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- “British Bid To U.S. On Turks Foreseen”, **The New York Times**, 09.03.1947.
- “Congress Leaders Hope Truman Will Explain Plans to Aid Greece”, **The Wall Street Journal**, 10.03.1947.
- “Truman Plans Dual Policy To Meet Russian Expansion”, **The New York Times**, 11.03.1947.
- “Loan Appeal To Include Turk Plight”, **The Washington Post**, 11.03.1947.
- “Plea To Congress”, **The New York Times**, 11.07.1947.
- “Truman to Ask \$250 Million Loan To Greece, \$150 Million to Turkey”, **The Wall Street Journal**, 11.03.1947.
- “Implications of Greek Aid Worry Truman’s Advisers”, **The New York Times**, 12.03.1947.
- “Loans’ Isn’t the Word”, **The Wall Street Journal**, 12.03.1947.
- “New Policy Set Up”, **The New York Times**, 13.03.1947.
- “All Governments Face 2 Choices On Way of Life, He Tells Congress”, **The Washington Post**, 13.03.1947.
- “Soviet Calls U.S., Britain Envoys Home”, **The Washington Post**, 13.03.1947.
- “Dismay In London Tempered By Hope”, **The New York Times**, 14.03.1947.
- “Thanks Of Turkey Voiced By Premier”, **The New York Times**, 14.03.1947.
- “The Premier’s Statement”, **The New York Times**, 14.03.1947.
- “Turkish Press Is Jubilant”, **The New York Times**, 15.03.1947.
- “Reds Charge U.S. Offer Is ‘Intrusion’”, **The Washington Post**, 15.03.1947.
- “Text of Izvestia Editorial On U.S. Aid to Greece, Turkey”, **The Washington Post**, 15.03.1947.
- “Truman Disavows U.N., Says Pravda”, **The New York Times**, 16.03.1947.
- “Plan for Aid to Greece and Turkey Promised Fast Action in Congress; Eaton May Offer House Bill Today”, **The Wall Street Journal**, 15.03.1947.
- “Truman Is Hopeful Of Full Greek Aid By March 31 Limit”, **The New York Times**, 27.03.1947.
- “Near East Aid Bill After Final Vote”, **The New York Times**, 16.05.1947.
- “Broken Europe”, **The New York Times**, 18.05.1947.

“Close Watch Planned On Our Aid To Greece”, **The New York Times**, 18.05.1947.

“Inonu Cites Turks’ Perils”, **The New York Times**, 20.05.1947.

Tezler

De Luca, Anthony Rocco, “**The Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry at the Turkish Straits**”, The Department of History and The Committee on Graduate Studies of Stanford University, Ph.D. Dissertation, 1973.

Kitaplar

Beschloss, Michael, **Our Documents: 100 Milestone Documents From The National Archives**, Oxford University Press, 2003.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Gürün, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Hasanlı, Jamil, **Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953**, Lexington Books, 2011.

Hastings Ismay, **The first 5 years 1949-1954**, Division Diplomatie publique (PDD), 1954.

McCullough, David, **Truman**, Simon & Schuster, 1992.

Roberts, Geoffrey, **Molotov: Stalin’s Cold Warrior**, Potomac Books, 2012.

Rozakis, Christos L. and Stagos, Petros N., **The Turkish Straits**, Martinus Nijhoff Publishers, 1987.

Suny, Ronald Grigor, **Looking Toward Ararat**, Indiana University Press, 1993.

Vandov, Dimitir, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Yerasimos, Stefanos, **Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.

Makaleler

Benhür, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 15, Konya, 2004.

Gasanly, Jamil, “The ‘Turkish Crisis’ Of The Cold War Period And The South Caucasian Republics”, **The Caucasus & Globalization**, Volume: 2, Issue: 4, 2008.

Merrill, Dennis, "The Truman Doctrine Containing Communism and Modernity", **Presidential Studies Quarterly**, Volume: 36, Issue: 1, 2006.

Sarıнай, Yusuf, "Türkiye'nin Nato'ya Giriş'i", **Türkler** (Ed. Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

İnternet Kaynakları

"The Truman Doctrine, 1947", Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>, Erişim Tarihi: 14.02.2023.

"The Truman Doctrine's Significance", History on the Net, <https://www.historyonthenet.com/truman-doctrine-significance>, Erişim Tarihi: 14.02.2023.

Chris Carter, "7 August 1946: Turkish Straits crisis reaches its climax", MoneyWeek, <https://moneyweek.com/332694/7-august-1946-turkish-straits-crisis-reaches-its-climax>, Erişim Tarihi: 17.02.2023.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 355-391.

Geliş Tarihi: 26 Haziran 2023
Kabul Tarihi: 22 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Bir Cumhuriyet Entelektüeli: Fahrünnisa Kadıbeşegil ve Oluşum Dergisi**

Gülben MAT***

Öz

Son dönemlerde toplumda farklı alanlarda iz bırakmış kişilerin yaşam öyküleri hakkında yapılan çalışmalar artmıştır. Bir toplumun modernleşmesinde kadınların yeri şüphesiz çok önemlidir. Atatürk'ün liderliğinde devrimlerin yapıldığı, Cumhuriyetin ilk döneminde yetişmiş ve gayretleri ile topluma çağdaşlaşma açısından katkı sağlamış olan Fahrünnisa Hanım'ın yaşam öyküsü, çalışmaları ve Oluşum dergisi, kendisi ve çocukları ile yapılan görüşmelerden elde edinilen bilgiler ile hazırlanmış ve değerlendirilmiştir.

Fahrünnisa Kadıbeşegil 30 Ekim 1926'da Bursa'da doğmuş, 9 Ekim 2009'da İzmir'de vefat etmiştir. Oyun çevirmenliği, ressam ve dergicilik alanlarındaki çalışmalarını eş zamanlı olarak sürdürmüştür. "Hangisi Babası", "Korkak", "Boyfriend", "Sadık Zevce", "Adım Adım" adlarıyla birçok tiyatro oyununu Türkçe'ye çevirmiştir. Çevirdiği tiyatro oyunlarından bazıları Bursa ve Ankara Devlet Tiyatrolarında sahnelenmiştir.

Fahrünnisa Hanım'ın "Esintiler" adıyla yayınladığı şiir kitabı, "Geçmişteki Gölgen" adını taşıyan çeviri romanı ve pek çok çevirisi vardır. Resimlerini Anadolu'da açtığı resim sergileri ile tanıtmış, o dönemin şartlarında kendi imkânları ile bu sergileri açmış ve topluma resim sergisi gezme alışkanlığı kazandırmak için çabalamıştır.

Yetiştirdiği dönemde iyi bir eğitim almış, Türkiye'nin yakın tarihinde meydana gelen birçok olaya şahitlik etmiştir. 1960'lı yıllardan başlayarak

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu çalışma 13-16 Ekim 2009 tarihinde Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresinde sunulan "Fahrünnisa Kadıbeşegil ve Oluşum" adlı bildirinin, yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

*** Dr. Öğr. Gör., Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü (gulben.mat@ege.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-2233-2041).

edebiyat ve sanat çevrelerinde birçok kişiyi evinde ağırlamış, kültür ve sanat içerikli sohbetler yapılmasını sağlamıştır. Bu sohbetlerde ortaya atılan bir fikir sayesinde, arkadaşlarının teşviki ve desteği ile edebiyat ve sanat içerikli "Oluşum" adında bir dergi yayınlama kararı almıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Çeviri, Oluşum, Tiyatro, Resim

A Republic Intellectual - Fahrünnisa Kadıbeşegil and the 'Oluşum' Magazine

Abstract

In recent years, studies on the life stories of people who have left their marks in different fields in society have increased. The place of women in the modernization of a society is undoubtedly highly significant. In this respect, the studies, the magazine 'Oluşum' and the life story of Fahrünnisa Kadıbeşegil, who grew up during the first years of the young Turkish Republic, when revolutions were made under the leadership of Atatürk, and who contributed to the society with her struggles in terms of modernization, have been prepared and evaluated through the interviews made with herself and her children.

Fahrünnisa Kadıbeşegil was born on 30 October 1926 in Bursa and died on 9 October 2009 in İzmir. She carried on her works in the fields of play translation, painting and magazine publishing simultaneously. She translated many theater plays into Turkish, with the names as "Hangisi Babası" (Which is her / his dad ?), "Korkak" (Coward), "Boyfriend" (Erkek Arkadaş), "Sadık Zevce" (Constant Wife), "Adım Adım" (Step by Step). Some of the theater plays she translated were put on the stage in Bursa and Ankara State Theaters.

Fahrünnisa Hanım has a book in the field of poetry which was published under the name of "Esintiler", a translation novel called "Your Shadow in the Past" and many translations. She promoted her paintings with the painting exhibitions which she opened in Anatolia, opened these exhibitions through her own means under the conditions of that period, and tried to inculcate the habit of visiting painting exhibitions in the society.

She had a chance to receive a highly good education during her upbringing and she became a witness to a lot of events that took place in Turkey's recent history. Starting from the 1960s, she showed her perfect hospitality to many people in the literary and artistic circles at her home and triggered conversations related to culture and art. Thanks to an idea which was put forward in these conversations, with the encouragement and support of her friends, she decided to publish a literary and artistic magazine under the name of "Oluşum".

Keywords: Literature, Translation, Oluşum, Theatre, Painting

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli bilinç oluşturulurken, kadının toplumdaki yerinin oluşturulması ve sağlamaştırılmasında kadın kimliğinin inşası önemli bir yer tutmuştur. Toplumun çağdaşlaşması için çocukların özellikle de kız çocuklarının eğitime ayrı bir önem verilmiştir. Fahrünnisa Kadıbeşegil, Atatürk'ün kurduğu genç Cumhuriyetin oluşturduğu imkânlarla çok iyi eğitim almış ve sonrasında da kendini geliştirmekten hiç yorulmamıştır. O'nun yaşam öyküsü, o dönemin çalışkan, yorulmak bilmeyen, öğrenme aşkı bitmeyen insanların özelliklerini yansıtmaları açısından da değerlidir.

Son dönemlerde yaşadıkları toplumda farklı alanlarda iz bırakmış kişilerin yaşam öyküleri hakkında yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Bir toplumun modernleşmesinde kadınların yeri şüphesiz çok önemlidir. Atatürk'ün liderliğinde devrimlerin gerçekleştirildiği Cumhuriyetin ilk döneminde yetişmiş ve gayretleri ile topluma çağdaşlaşma açısından katkı sağlamış olan Fahrünnisa Hanım'ın yaşam öyküsü, çalışmaları ve Oluşum dergisi, kendisi ve çocukları ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerle hazırlanmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmada Fahrünnisa Hanım'ın Türkiye'de çağdaşlaşma sürecinde meydana gelen gelişmelere katkıda bulunup bulunmadığı sorusuna cevap aranmış, Oluşum dergisinin edebiyat ve sanat dünyasındaki yeri ve önemi araştırılmıştır.

Bunun için öncelikle Fahrünnisa Hanım ve çocukları ile yapılan görüşmelerden yola çıkılmıştır. Sözlü tarih çalışmalarında görüşmelerin, söyleşi ya da röportajların şüphesiz önemi büyüktür. Kişiler hakkında en doğru bilgiyi kendilerinden öğrenebileceğimiz düşünülürse, yaşam öykülerinin önemi daha da artmaktadır. Dolayısıyla birinci elden kaynak olarak yapılan görüşmeler dikkate alınmıştır. Sonrasında Osmanlı'dan Günümüze Dergicilik, Türk Basın Tarihi, kültür, sanat ve edebiyat dergileri, bu dergiler hakkında bilgi veren çalışmalar, internet sitelerinde yer alan haberler taranmış ve değerlendirilmiştir. Oluşum dergisi çalışmanın temel konularından birini oluştururken, araştırmanın da temel kaynaklarından biridir. Bunların dışında Fahrünnisa Hanım'ın vefatından sonra kurulan Oluşum Dostları adlı internet sitesinden, basında O'nun ve Oluşum dergisi

hakkında çıkan haberlerden de yararlanılmıştır. Oluşum dergisinin sayıları, Ankara Milli Kütüphane, İzmir Milli Kütüphanede bulunmakla birlikte dijital ortama da aktarılmıştır.¹

Fahrünnisa Hanım ile 2009 yılında Bostanlı'da Oluşum Apartmanındaki dairede birkaç kez görüşme yapılmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu, Atatürk liderliğinde her alanda değişim yaşandığı bir dönemde dünyaya gelmesi, yetişmesi ve eserler ortaya koyması dikkat çekmiştir. Bu nedenle kendisiyle ilgili çalışma yapılmıştır. Ancak çalışmalar Fahrünnisa Hanım'ın hastalığı nedeniyle uzun sürmemiştir.

Fahrünnisa Kadıbeşegil, Türkiye'nin yakın tarihinde meydana gelen birçok olaya tanıklık etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemine göre çok iyi bir eğitim almış ender Türk kadınlarından biridir. 1960'lı yıllardan itibaren edebiyat ve sanat çevresinden birçok kişiyi evinde ağırlamıştır. Misafirleriyle yaptığı sohbetlerde edebiyat da dâhil olmak üzere birçok konu üzerine konuşulmuş ve tartışılmıştır. Bu toplantılar onda dergi çıkarma isteğini uyandırmıştır. Nisa Hanım konuşulanlardan yola çıkarak, dergi çıkarma kararı almış ve arkadaşlarının teşvikiyle "Oluşum" adında bir dergi yayınlamaya başlamıştır.

Hayatı

Fahrünnisa Kadıbeşegil, 30 Ekim 1926'da Bursa'da doğmuştur. Kadıbeşegil'in babası İhsan Okan, annesi Naciye Hanım'dır. Babası Yozgatlı olup, İstiklal Savaşı'ndan sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Annesi Naciye Hanım ise Çanakkalelidir. Fahrünnisa Hanım'ın Nurinnisa adında bir de kız kardeşi vardır. İki kardeş, anne ve babaları ayrılınca üvey anne yanında büyümüştür. Naciye Hanım, Bursa'dan Çanakkale'ye dönmüş, sonradan Ülper soyadını almıştır.²

Fahrünnisa adını babası koymuştur. Fahrünnisa adı "*kadınlığı ile iftihar eden, kadının erdemi, büyüklüğü, onurlu kadın, kadınların övüncü*" anlamlarına gelmektedir.³ Daha sonraları adı *Hayrünnisa* gibi farklı şekillerde telaffuz edilince bu söylemlere içerleyen Fahrünnisa Hanım, adını Nisa olarak kullanmaya başlamıştır.⁴

¹ <http://www.olusumdostlari.com>

² Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

³ <https://www.turkceindirilisi.com/>, Erişim 6 Mayıs 2023; Aydil Erol, **Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992, s.145

⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

Fahrünnisa Hanım'ın babası öğretmendir. İhsan Bey, başöğretmen olarak Erdek'e tayin olunca, Nisa Hanım'ın çocukluk yıllarının bir kısmı burada geçmiştir. Babası ile sürekli okula gidip geldiğinden, okula başlamadan okuma-yazma öğrenmiştir. 1932 ya da 1933 yılının 29 Ekim'inde Cumhuriyet Bayramı hazırlıkları yapılmaktadır. İhsan Bey bir demeç hazırlamış ve ekim ayı boyunca küçük kızını çalıştırmıştır. Meydanda büyük bir kalabalık 29 Ekim günü töreni izlemek amacıyla toplanmıştır. Mevcut programa göre önce kaymakam sonra başöğretmen bir konuşma yapacaktır. İhsan Bey, kızını kutlamanın yapılacağı meydana getirmiştir. Konuşma sırası kendisine geldiğinde bugün kendisinin değil, küçük kızının bir konuşma yapacağını söylemiş ve sözü kızına bırakmıştır. Annesinin hazırladığı kloş bir elbise giyen Nisa Hanım, ayağını yere vura vura, Atatürk'ün topluma kazandırdıklarını anlatan bir konuşma yapmıştır. O gün herkes tarafından beğenilmiş ve çok mutlu olmuştur. İhsan Bey kızının kendi okulunda eğitim görmesini istemediğinden bir yıl sonra, onu büyük babasının yanına Bursa'ya yollamıştır. Fahrünnisa Hanım, İlköğretimini Bursa İvaz Paşa İlkokulu'nda tamamlamıştır. Ancak ilköğretimine birinci sınıftan değil, yapılan imtihan sonucu dördüncü sınıftan başlamıştır.⁵

Fahrünnisa Hanım'ın Atatürk'le ilk karşılaşması, okul gezisine katılması sonucunda olmuştur. İlkokul öğretmenleri her yıl bir gezi düzenleyerek, öğrencilerini tarihi yerleri gezdirmektedirler. Gezilerden biri Yalova'ya yapılmıştır ancak İhsan Bey bir bahane ile kızını yapılan bu geziye göndermemiştir. Fahrünnisa Hanım çok üzülmüştür. İhsan Bey kızına Yalova'ya gitme sözü vermiştir. Okulu bitirme sınavları için Mudanya'ya gitmişler, oradan da Yalova'ya geçmişlerdir. Fahrünnisa Hanım çok rahat bir çocukluk geçirdiğini ve babasının kendisini çok iyi eğittiğini övgüyle anlatmıştır. O dönemlerde çocukların doğru dürüst babaları ile iletişim kurmadığı ve konuşmadığı göz önüne alınırsa, anlatılanlar daha çok önem kazanmaktadır.⁶ Babasıyla birlikte uzun bir yürüyüşten sonra dinlenmek için banka oturmuşlardır. Babası gazete okurken, Nisa Hanım hopyaya zıplaya etrafı gezmeye başlamış ve bir bahçe kenarına gelmiştir. Bahçıvan, bir yandan gülleri budarken diğer yandan biriyle sohbet etmektedir. Nisa Hanım bahçıvandan gül isterken, başının okşadığını fark etmiş, ancak kim olduğunu görememiş, güllerin güzelliğine dalmıştır. Sonradan karşılaştığı kişinin Atatürk olduğunu anlayınca çok mutlu olduğunu ve içinin garip bir sevinçle dolduğunu anlatmıştır.⁷ Atatürk, Fahrünnisa Hanım'a okula gidip gitmediğini sormuş, O da İlkokulu bitirdiğini söylemiştir. Atatürk onu ufak tefek görünce bu

⁵ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

⁶ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

⁷ <http://www.olusumdostlari.com/> da kendi notlarından bölümünde hatıra biraz farklı anlatılmışsa da bize aktarılan bu şekildedir.

kez kaç yaşında olduğunu sormuş, Nisa Hanım bu soruyu dokuzuncu sınıfı bitirdiğini söyleyerek cevaplamıştır. Atatürk kendisini tanıyıp, tanımadığını sorunca, “Gazi Paşasınız, efendim” demiştir. Rahat bir konuşma yapan Fahrünnisa Hanım, başka bir soruya babasının öğretmen olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine çocuktan babasını çağırması istenmiştir. Babasına “baba Atatürk seni çağırıyor” deyince, İhsan Bey koşa koşa kızının bulunduğu yere doğru gelmiş ve Atatürk’ün elini öpmek istemiştir. Atatürk de “Bizim sizin elinizi öpmemiz gerekir” diyerek elini geri çekmiştir. Fahrünnisa Hanım, “ne büyük bir adam ne büyük bir saygı gösterisi, hala o konuşmayı unutamıyorum” diyerek Atatürk’e olan sevgisini ve hayranlığını dile getirmiştir.⁸ İhsan Bey Atatürk ile sohbet etmiş ve konuşmanın sonunda Ankara’ya davet edilmiştir. İhsan Bey’e Ankara’da idari bir görev verilmesi istenmiş, İhsan Bey yetiştireceği öğrencilerle iftihar edeceğini, öğretmen olarak mesleğine devam etmek istediğini söylemiştir.⁹ Atatürk, Fahrünnisa Hanım’a “ne olmak istediğini” sormuş ve öğretmen olmak istediği cevabını almıştır. Yaverine Fahrünnisa Hanım’ın yatılı öğretmen okuluna yazılması için gerekenin yapılması talimatını vermiştir. Ancak boyunun kısa olması nedeniyle okula alınmamıştır. Nisa Hanım 1.28 cm boy ve 28 kg olduğunu o zaman öğrenmiştir. Bu durum Atatürk’e bildirilmemiş ve Fahrünnisa Hanım, Bursa’da Kız Lisesi’ne kaydettirilmiştir. Liseye yazılması için yaşı büyültülmüş, 10 yaşından 12’ye çıkarılmıştır.¹⁰

Orta öğretimini Bursa Kız Lisesi’nde tamamlamış, ancak lise son sınıfta fen bölümünü bitirmek için İstanbul Erenköy Kız Lisesi’ne geçmiştir. Dolayısıyla birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar Bursa’da okumuş, son sınıfta İstanbul’a gitmiştir. Dönemine göre modern yetişen Nisa Hanım ata binmiş, tenis ve kriket oynamış, değişik spor dalları ile uğraşarak hareketli bir çocukluk geçirmiştir. Bunların dışında dokuz yaşından itibaren Bursa Halkevi’nde Kenan Özbel ve Eşref Üren’den resim dersleri almaya başlamıştır. Resme ilgisi çocukken başlamıştır. 1941 yılında liseden mezun olmuştur. Liseyi bitirdikten sonra resim öğretmeni Kenan Özbel’in isteği üzerine Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümünü kazanmış ancak buraya kayıt yaptırmamıştır. Yatılı okuyabilmek için Ziraat Fakültesi sınavlarına girmiştir. Ziraat Fakültesini kazanmış ama okula başladıktan bir buçuk ay sonra da evlenmiştir. Nisa Hanım, 1941 yılında ne olduğunu anlamadan Seyfettin

⁸ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme,

⁹ <http://www.olusumdostlari.com/kimdir/kendi-notlarindan/> kısmında benzer ifadelere yer verilmiştir.

¹⁰ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme; ancak bu sitede <http://www.olusumdostlari.com/kimdir/kendi-notlarindan/> biraz farklı anlatılsa da genel olarak benzer ifadeler vardır.

Bey ile evlendiğini anlatmıştır.¹¹ Eğitimini Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Tiyatro Bölümlerini bitirerek tamamlamıştır.¹²

Seyfettin Kadıbeşegil, Kastamonulu bir aileye mensup ve alanında başarılı bir Yüksek Ziraat Mühendisidir. O tarihlerde Tarım Bakanlığı'nda Şube müdürü olarak görev yapmaktadır. Nisa Hanım ile aralarında yirmi iki yaş vardır. Seyfettin Bey 1928 yılında Atatürk'ün Almanya'ya ihtisas yapmaya gönderdiği öğrenciler arasındadır.¹³ Seyfettin Bey, Nisa Hanım'ın Ziraat Fakültesinde okumasını istemediğinden, Nisa Hanım bu fakülteyi kazansa da devam etmemiştir. Nisa Hanım daha sonra sınavlara katılmış, sınavı kazanarak İngiliz Dili ve Edebiyatı ile Tiyatro Bölümlerini kazanmıştır.¹⁴

Nisa Hanım evlendikten bir yıl sonra oğlu Ahmet Kadıbeşegil'i¹⁵ (d.1942) dünyaya getirmiş, 1954 yılında da ikinci oğlu Salim Kadıbeşegil¹⁶ doğmuştur. Üniversite yıllarında İngilizce hocası Prof. Dr. İrfan Şahinbaş, O'na asistan olmasını teklif etmiştir. Hocası, bir gün Nisa Hanım'ı oğlu Ahmet ile görmüş ve O'na "kardeşin mi diye" sormuştur. Nisa Hanım da oğlu olduğunu söyleyince hocası buna çok şaşırılmıştır. İrfan Bey de öğrencisinin zaman zaman derslere neden gelemediğini bu sayede anlamış ve öğrencisine ödevlerini hazırlama konusunda yardımcı olmaya başlamıştır. Seyfettin Bey de eşinin asistan olma niyetini anlayınca, okul bitse de çalışmasına müsaade etmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Nisa Hanım, evlilik, çocuk ve derslerin ağırlığı nedeniyle eğitimine bir süre ara vermek zorunda kalmıştır.

Nisa Hanım babası İhsan Bey'i 1957 yazında kaybetmiş, eşi Seyfettin Bey de 19 Ocak 1958 tarihinde vefat etmiştir. İki çocukla gencecik yaşta yalnız kalan

¹¹ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

¹² Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme; <http://www.olusumdstolari.com/kimdir>

¹³ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

¹⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme; önce Kimya Bölümü, sonra öğretmeninin isteği ile Resim Bölümü ve Ziraat Fakültesi sınavlarına girmiştir. Yatılı okumak istediği için sınavlara girdiğini, puanlarının gündüzlü okumak yeterli olduğunu söylemiştir.

¹⁵ Gazeteci, muhabir ve danışman, "06 Ankara" ve "Stratejik Batakılık" adlı kitapların yazarıdır. Bunun için, <https://ahmetkadibesegil.wordpress.com/> Erişim 30 Haziran 2023

¹⁶ Ege Üniversitesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulundan 1977'de mezun olmuştur. "Halkla İlişkilerin Temeli", "Kriz Geliyorum Der", "İtibar Yönetimi", "Ahlakı ve Gezegeni Tükettik Gelmez Yola Gidiyoruz" adlarında kitapları vardır. Ayrıntılı bilgi için; <https://www.salimkadibesegil.com/tr/kimdir/>, <http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/salim-kadibesegil-bakilabilir>. Erişim 30 Haziran 2023

Nisa Hanım, hayatını düzene koymak için çok çabalamıştır. Nisa Hanım her zaman kendini meşgul edecek bir şeyler bulmuş ve zorlukların üstesinden gelmiştir.¹⁷

Nisa Hanım eşinin vefatında sonra Kastamonu Aksinir köyündeki tarım işleri ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Oğlu Salim Kadıbeşegil bunu, “köy yaşamını kültür ve sanat yaşamına katık etti. Elektiriğin olmadığı, suyun köy çeşmesinden bakraçla eve taşındığı yıllarda o köylüyü makinalı ziraatle tanıştırdı” diyerek anlatmıştır.¹⁸

Eğitimine 1961-1962 yıllarında kaldığı yerden devam etmiştir.¹⁹ İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü okurken, aynı zamanda iki yıl süren Tiyatro Bölümünü de bitirmiş, fakat buradan diploma almamıştır. Tiyatro Bölümünün eğitim süresi o dönemde iki yıl, daha sonraları ise dört yıla çıkmıştır.²⁰ Tüm zorluklara rağmen eğitimini tamamlamış, çeviri ve resim yapmaya yeniden başlamıştır.

Yıllar sonra Ahmet Kadıbeşegil, bir öğretmen çocuğu olan annesi için “Atatürk’ün kızı” ifadesini kullanmıştır. Ahmet Bey annesini, Cumhuriyetin kazanımlarını savunan, birçok konuda kadınlara öncülük etmiş, modern bir kadın olarak anlatmıştır.²¹

Eserleri

Tiyatro bölümünü okuduğundan yaptığı çevirilerde bu alana yönelmiştir. 1961 yılında Sandy Wilson’un “The Boy Friend”i (Erkek Arkadaş) çevirdiği ilk müzikal oyundur. O yıllarda Devlet Tiyatrolarında henüz müzikallerin gösterime girmediğini anlatan Nisa Hanım, onay almasına rağmen 1968’e kadar oyunun sahnelenmediğini ifade etmiştir. Oyunun ilk gösterimi Devlet Tiyatrosunun desteği ile özel bir tiyatro olan Maltepe Komedi Tiyatrosunda yapılmış, üç buçuk ay

¹⁷ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme; <http://www.olusumdostlari.com>’da kendi notlarından kısmında buna benzer ifadeler yer almaktadır. Erişim 1 Temmuz 2023

¹⁸ Salim Kadıbeşegil, “Dolu Dolu Yaşadı, Tükenmeyecek Anılar Bıraktı” <https://www.salimkadibesezil.com/tr/2017/10/10/4531/> Erişim 15 Haziran 2023

¹⁹ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme; Ahmet Kadıbeşegil ile 20 Temmuz 2009’da yapılan görüşme,

²⁰ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme; <http://www.olusumdostlari.com/kimdir/kendi-notlarindan/> Erişim 1 Temmuz 2023

²¹ Ahmet Kadıbeşegil, “Aile”, <https://www.dokuzeylul.com/birey-aile>, Erişim 15 Haziran 2023

matine ve suare oynamıştır.²² Oyun daha sonraları Devlet Tiyatrolarında sahnelenmeye devam etmiş, Nisa Hanım yapılan bazı gösterimleri beğenmemiştir.²³ Erkek Arkadaş müzikali 1989'da İzmir Devlet Tiyatrolarında sahnelenmiştir. İstanbul Devlet Tiyatrosu 2015-2016 sezonunda da bu müzikali Bahçelievler Nurettin Topçu Kültür Merkezinde 15 Ocak 2016 tarihinde sahneye koyarken, 26 Ocak -31 Ocak 2016'da Cevahir Salonu 2'de gösterime gireceğini duyurmuştur.²⁴ Oyun değişik sınıflardan insanların tatlı sürprizlerle yollarının kesişmesi ve balo gecesinde evlenme teklifi alan genç kızların, verdikleri cevapları eğlenceli bir şekilde anlatmaktadır.²⁵

Nisa Hanım 1963 yılından başlayarak, yaz tatillerinde belirli aralıklarla Avrupa'ya gitmiş, Londra, Paris, Venedik gibi şehirlerde kalmıştır. Avrupa'da gittiği şehirlerde yer alan resim galerilerini, müze ve kitabevlerini gezmiş ve dönemin ünlü tiyatrolarını izlemiştir. Kadıbeşgil, izleyip beğendiği oyunları Türkçe'ye çevirmiştir. The Boy Friend oyununa bilet bulamamış, oyunu izlemek için fazladan para vermek zorunda kalmıştır. Boyfriend (Erkek Arkadaş) müzikalini Londra'da o dönemin meşhur oyuncularından izlemiştir. Oyunu çok beğenince de kitabı alıp, çevirisini yapmış ve oyunun telif hakkını almıştır.²⁶

Nisa Hanım, 1974'ten itibaren maddi olarak zorlansa da yurtdışı gezilerini aralıklı olarak 1976 yılına kadar sürdürmüştür. O yıllarda kısıtlı imkânlarla yurt dışına çıkıp, isteklerini asgari ölçülerde de olsa gerçekleştirdiğini anlatmıştır.²⁷ İstanbul'dan trenle başlayan bu yolculuklar, Avrupa'daki tren istasyonlarında aktarmalarla devam etmiş, bu sayede birçok şehri görme imkânı bulmuştur.

Kadıbeşgil'in tiyatro çevirileri arasında; Sandy Wilson, The Boy Friend (Erkek Arkadaş) Müzikal oyun, Sandy Wilson, Divorce Me Darling (Boşa Beni

²² Sandy Wilson, **Müzikal Oyun Erkek Arkadaş "The Boy Friend" (Müzikal Oyun)**, Çev.: Fahrünnisa Kadıbeşgil, Şenyuva Matbaası, Ankara, 1969, 72 s. Sandy Wilson'un en ünlü eseridir. Eserdeki müzikler o yıllarda, 1926'lı yılların karnaval müziklerini ve çarliston müziğini yeniden canlandırması açısından önemlidir. Yukarıda verilen isimler, kitap kapaklarında yer alan şekliyle aktarılmış, herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

²³ Fahrünnisa Kadıbeşgil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme,

²⁴ <https://tiyatronline.com/erkek-arkadas->, Erişim 1 Temmuz 2023

²⁵ Wilson, **a.g.e.**; Zeynep Bayraktutan, "Bir Broadway Klasik: Erkek Arkadaş" adlı yazısında oyunu, kızlar yurdundaki birkaç genç kızın erkek arkadaşlarıyla yaşadıkları aşkı, baloya hazırlıkları, ailelerin olaylara karışmasını anlatan müzikli, danslı bir Broadway klasik olarak anlatmaktadır. https://tiyatronline.com/erkek-arkadas_-istanbul-devlet-tiyatrosu-2667, Erişim 1 Temmuz 2023

²⁶ Fahrünnisa Kadıbeşgil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme; Deniz Çaba Şan, "Tam Bir Cumhuriyet Kadını Nisa Kadıbeşgil", **İzmir Life**, Sayı:61, Yıl:6, Eylül 2006, s.118

²⁷ Fahrünnisa Kadıbeşgil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

Sevgilim)²⁸ Müzikal Oyun, W.S. Maugham, The Constant Wife (Sadık Zevce)²⁹, Hubay Miklos, SphinX, Guiseppe Patroni Griffi Diyelim ki Bir Yemekte, S. Taylor&Ornella O. Skinner, Pleasure of his Company (Babamla Olmak İstiyorum), Mart Crowley, The Boys in The Band, Dore Schary&W.A. Hyman, Adım Adım, Loyce Rayburn, The Man Most Likely Too..(Hangisi Babası)³⁰, Shelagh Delaney, The Lion in Love, İmre Sarkadi, Korkak (Öyküler 3 Baskı yapmıştır) yer almaktadır. İngilizce'den yirmi dörte yakın eseri Türkçe'ye kazandırmıştır.³¹ Bunlardan "Boyfriend" ve "Sadık Zevce" müzikal olarak gösterime girmiştir. *Sadık Zevce* oyunu Bursa Devlet Tiyatrosu tarafından sahnelenmiş, 1976-1978 yılları arasında araliksız iki yıl gösterimde kalmıştır³².

"Esintiler" adıyla yayınladığı bir şiir kitabı, "Geçmişteki Gölge", "Delinin Sığınağı" ve "Korkak" adlarında çevirdiği üç romanı bulunmaktadır. Mary Howard'tan "Geçmişteki Gölge", "Delinin Sığınağı" ile Macar edebiyatının önemli isimlerinden olan İmre Sarkadi'nin "Korkak" adlı eserini İngilizceden çevirmiştir. Korkak adlı eseri arkadaşlarının yardımıyla aslı ile karşılaştırmıştır. Yurtdışı seyahatlerinden birinde trende tanıştığı Macar bir öğretmen, elindeki kitabı Nisa Hanım'a vermiş, O da kitabı çevirmiş ve otuz adet çeviri kitabı Macar Büyükelçiliğine hediye etmiştir. O zamanlar telif hakkı diye bir anlayışın olmadığını anlatmıştır.³³ Çeviri çok beğenilince Macar Kültür Ataşesi Nisa Hanım'la tanışmak istemiş, O da Kültür Ataşesini eşyle birlikte evine davet etmiştir. Sonraları

²⁸ Sandy Wilson, **Boşa Beni Sevgilim!**, (Müzikal Oyun), Çev.: Nisa Kadıbeşegil, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1990, 93 s.; 1964 yılında Londra'da ilk kez Players Tiyatrosunda, 1965'te Globe Tiyatrosunda oynamıştır. Gözden geçirilmiş şekli de 1979'da Tower Tiyatrosunda sahnelenmiştir.

²⁹ W. Somerset Maugham, **Sadık Zevce (The Constant Wife)**, Türkçesi: F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaası, İzmir, 1993, 109 s.; Oyun 1975-1976'da Bursa Devlet Tiyatrosunda Ali Cengiz Çelenk tarafından, aralarında Tülin Oral, Sevim Oral, Ahmet Uz, Yıldırım Akıncı, Kenan Işık, Gülgün Işık gibi tiyatro oyuncularının da bulunduğu bir kadro ile sahnelenmiştir.

³⁰ Joyce Rayburn, **Hangisi Babası**, Çev. F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaacılık, İzmir, 2001, 80 s.; 3 perdelik komedidir. 1968'de Londra'da Vaudeville Tiyatrosunda sahnelenmiştir.

³¹ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşmede bu sayı verilmiş, çeviri eserlerinden bazıları metinde belirtilmiştir.

³² Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme; <http://www.olusumdostlari.com/kimdir/kendi-notlarından> kısmında biraz farklı anlatılsa da görüşmede bize anlatılanlar aktarılmıştır. **Yabancı Kalemlerden Seçkiler**, Çeviri: F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaacılık, İzmir, 2001, 95 s. "Özgeçmiş" kısmından alınmış olup, sayfa numarası yoktur.

³³ 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu 5.12.1951'de kabul edilmiş, 1 Ocak 1952'de yürürlüğe girmiş, kanunun on dördüncü maddesi ile çeviri serbest bırakılmıştır. Nisa Hanım'ın sözünü ettiği, çeviri eserlerde telif hakkının uluslararası standartlara uymaması ile ilgilidir. 1952'ye kadar uluslararası gelişmelerden uzak kalınmıştır. Bu kanun 1983, 1995, 2001, 2004, 2007, 2008 yıllarında değişikliği uğramıştır. Bkz. <https://www.telifhaklari.gov.tr/telif-hakki> nedir Erişim 1 Temmuz 2023

yılda birkaç kez evinde yaptığı toplantılarla çevresini genişletmiş, yabancı ülkelerin Kültür Ataşeleri ile tanışma fırsatını bu sayede yakalamış, edebiyat çevresindeki arkadaşlarını da bu toplantılara dâhil etmiştir. Nisa Hanım, arkadaşlarının yurt dışına açılmalarına bu toplantılar sayesinde vesile olmuştur. Çin Kültür Ataşesi, Polonya Kültür Ataşesi gibi farklı ülkelerin ataşeleri ile tanışarak, onların edebiyatlarından da çeviriler yapmıştır.

Nisa Hanım şiir ve öykü çevirilerini İngilizceden yapmıştır. Bununla birlikte farklı dillerden İngilizceye çevrilmiş olan eserlerin orijinal metinlerini, o dilleri bilen arkadaşlarının yardımıyla karşılaştırmıştır. İngilizce'den Türkçe'ye yaptığı çevirilerde, metinlerin orijinal dillerindeki anlamları ve kullanım şekillerini dikkate almıştır. İtalyanca, Çince, Macarca vb. dillerden yaptığı çevirilerde bu hususlara dikkat etmiştir.³⁴

Nisa Hanım'ın Polonya, Macar, Çin ve İngiliz edebiyatlarından seçilmiş öykü, şiir ve tanıtım yazıları bulunmaktadır.³⁵ Nisa Hanım, Türkiye'de Batı edebiyatına yönelik çalışmaların çokluğu, Doğu Avrupa edebiyatına yönelik çalışmaların azlığı nedeniyle Doğu Avrupa edebiyatı alanında çeviriler yapmaya özen göstermiştir.³⁶

1974'te İmre Sarkadi'den çevirdiği "Korkak" ve 1981'de "MUSTAFA KEMAL'i anlamak" Oluşum yayınlarından çıkarmış olduğu eserleri arasındadır.³⁷

Atatürk ile ilgili yazıların toplandığı 'Mustafa Kemal'i Anlamak' kitabı Emre Kongar'ın giriş yazısı ile başlamaktadır. Nisa Hanım'ın Atatürk'ün yüzüncü doğum yılı nedeniyle yayımladığı kitapta yer alan yazılar, Emre Kongar tarafından değerlendirilmiştir. Kitabın girişinde Kongar'a ve yazıları ile katkı da bulunan yazarlara teşekkür edilmiştir. Kitapta: Sina Akşin "1919 Sonu ve 1920 Başında Karşı-İhtilal Cephesinden Görünümler", Mete Tuncay "Radikal Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilafları ve CHF", Baskın Oran "Kurtuluş Savaşı ve Anti Emperyalizm", Şahin Yenişehirlioğlu, "Atatürk ve Ulusal Bilinç Kavramı", Emre Kongar "Laikliğin Sınıfsal Temelleri", Ünsal Yavuz "1981 De 1881", Atilla İlhan "Harem-i Hümayun" gibi yazılar yer almaktadır.³⁸

³⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme,

³⁵ **Yabancı Kalemlerden Seçkiler**, sayfa numarası yoktur.

³⁶ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme; Salim Kadıbeşegil ile 13 Ekim 2009'da yapılan görüşme,

³⁷ İmre Sarkadi, **Korkak**, Çeviren: Nisa Kadıbeşegil, Kalite Matbaası, İstanbul, 136 s., Bu çeviri Oluşum Yayınlarından da çıkmıştır. Diğer kitap, Hazırlayan: Fahrünnisa Kadıbeşegil, **MUSTAFA KEMAL'i anlamak**, Oluşum Yay., Ankara, 1981, 157 s. eser adı, kitap kapağında yazıldığı şekli ile verilmiştir.

³⁸ Haz.: Kadıbeşegil, **a.g.e.**, s.1-7

Nisa Hanım'ın *Esintiler*³⁹ adını taşıyan şiir kitabından örnek verecek olursak:⁴⁰

YILLAR

Yıllar

Yılları kovalar

Sağar

Avuçlarındaki zaman

ipliğini

Oyalar

Düzenin düzensizliğinde

Ama bir yerde

Yalnızdır yine insanlar

Eğer aşiksizsalar...

DÖRTLÜK

Son kızılık ta bitti, artık karardı ufuklar

Durgun suların göğsüne yaslandı ışıklar

Akşam, gölge gölge indi sahile kadar

Lakin biliyorsun sensiz bana dünya bile dar.

GELİVERSE

---

³⁹ Kitabın kapağı ve iç sayfaları, Nisa Hanım'ın yaptığı resimlerle süslenmiştir.

⁴⁰ F. Nisa Kadıbeşegil, *Esintiler*, İzmir, 2008. *Esintiler*'in hangi yayınevinde basıldığı yer almamaktadır. Ayrıca eserde sayfa numaraları da belirtilmemiştir. Şiirler kitapta yer aldığı şekliyle yazılmıştır.

Sessizce geliverse

Aramızdaki anılarla

Zaman

Nerede kaldı

Alışageldiğimiz diyarlar

Kızıl bulutlu Akşamlarında

İçimizi dolduran duyular...?

Sessizce geliverse

Aramızdaki anılarla

Geçen günler

Ve bize

Özlemine çektiklerimizi

Geri verseler.

“*Oluşum'da Cemal Süreya*” adlı eserinde ise Cemal Süreya'nın *Oluşum* dergisinde yazdığı şiir, yazı ve haberlere yer vermiştir. Cemal Süreya, 1960 yılında *Papirus*⁴¹ adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Süreya'nın *Papirus* dergisi dışında, başyazı yazdığı ilk dergi *Oluşum* dergisidir. Bu nedenle Nisa Hanım, Cemal Süreya'nın yazdıklarını derlemiş, kendisine büyük destek olmuş Süreya'ya bu şekilde teşekkür etmiştir.⁴²

'*Yabancı Kalemlerden Seçkiler*' adlı eserinde ise çeviri yaptığı şiir, öykü, deneme, tanıtım vb. yazılardan beğendiklerini derlemiş ve yayınlamıştır. Bu eserde; İmre Sarkadi'nin 'Oedipus Kör Oluyor' ve 'Üç Oyun' adlı iki öyküsü, Bronislaw Miazgowski'nin 'Geçiyor', 'Denizde Düğün' vb. şiirleri, Modern Çin Edebiyatının Kurucusu Lu Sin gibi yazılar yer almaktadır.⁴³

Nisa Hanım'a bazı kuruluşlar tarafından, Türk Kültürüne yapmış olduğu katkılardan dolayı zaman zaman bazı ödüller verilmiştir. Ödüller arasında: 1972-

---

⁴¹ Hıfzı Topuz, *Papirus*'ün 1965-1970 yıllarında Cemal Süreya tarafından yayımlandığı belirtmiştir. Bunun için; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.398

⁴² Haz.:Nisa Kadıbeşegil, **Oluşum'da Cemal Süreya**, *Oluşum*, İzmir, 1992, 79 s.; önsözde bu kitabı neden hazırladığını etraflıca anlatmaktadır.

⁴³ **Yabancı Kalemlerden Seçkiler**, 95 s.

1973 yıllarında Ankara Sanat Derneği, 1982’de UFACI Müşterek Ödülleri, 1983 Konya Ereğlisi, 1989 İzmir Liones Kulübü Sanat Etkinlikleri Onur Ödülü, 1993 yılında Silifke Sanat Çalışmaları Ödülü, Silifke Fahri Hemşeriliği, Silifke Başarı Ödülü ve Konya Ereğlisi Tuvana ödülleri yer almaktadır.⁴⁴

Resim Çalışmaları

Nisa Hanım küçük yaşlarda resme ilgi duymuş, lise yıllarında Bursa Halkevinde Prof. Kenan Özbel⁴⁵ Eşref Üren⁴⁶ ve Şefik Bursalı⁴⁷ dan dersler almıştır. Nisa Hanım’a resmi sevdiren hocaları, İbrahim Çallı, Hikmet Onat ve Feyaman Duran gibi Türk resminin öncülerinden dersler almış, dönemlerinde onların atölyelerinden yetişmiş ressamlardır. Şüphesiz hocalarının yaklaşımları, Nisa Hanım’ın resme bakışını da etkilemiştir.

Yükseköğretim için Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim Bölümünü kazanmış, ancak bu bölüme gitmemiştir. Resme duyduğu ilgiyi hiç kaybetmemiş, çalışmalarını sürdürmüştür.

Nisa Hanım, çalışmalarını resim sergileri açarak halkın beğenisine sunmuştur. Resim sergilerini büyük şehirlerin yanı sıra Anadolu’nun değişik illerine de götürmüştür. 1970’li yıllardan başlayarak yılda en az üç defa Anadolu’nun farklı illerinde resim sergileri açmış, halka resim sergisini ziyaret etme alışkanlığını kazandırmaya çalışmıştır. Kendi çabaları ile açtığı resim sergilerini, megafonla halka duyurmuş, böylece ziyaretçilerin sayısını arttırmaya çalışmıştır⁴⁸. Sergilerinin reklamını da dönemin şartlarında kendisi yapmıştır. Silifke, Sivas, Kastamonu, Ankara, Konya-Ereğli, Kayseri, İzmir, Bodrum, Bursa, Mersin, Gaziantep, Malatya gibi şehirlerde resim sergileri açarak, resim kültürünü halka aşılamay görev addetmiştir.⁴⁹

⁴⁴ a.g.e. Özgeçmiş kısmında yer almaktadır.

⁴⁵ 1905’te Yanya’da doğmuş, 1989’da İstanbul’da vefat etmiştir. Türk ressam, müzeci ve halkbilimcidir. <https://www.nkfu.com/kenan-ozbel-kimdir-turk-ressam-halk-bilimci-ve-muzeci/>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁴⁶1897 İstanbul’da doğmuş, 1984’te Ankara’da vefat etmiştir. Türk ressam ve yazardır. 1981’de Atatürk Sanat Armağanı’nı kazanmış ve Devlet Sanatçılığı Onur Belgesi almıştır. <https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/esref-uren-hayati-ve-eserleri-1897-1984>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁴⁷ 1903 yılında Bursa’da doğmuş İbrahim Çallı, Hikmet Onat başta olmak üzere önemli ressamlardan dersler almış, 1990’da vefat etmiş Türk ressamdır. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/sefik-bursali>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁴⁸ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009’da yapılan görüşme,

⁴⁹ Fahrünnisa Kadıbeşegil 3 Eylül 2009’da yapılan görüşme,

1984'te onuncu kişisel resim sergisini Ankaralıların beğenisine sunmuştur.⁵⁰ Resimlerini yağlıboya ve fırçasız suluboya ile yapmıştır. Genelde peyzaj ve natürmort çalışmaları vardır. Bunun yanında soyut çalışmaları da bulunmaktadır. İsveç, Danimarka, Macaristan, Hollanda, İrlanda gibi ülkelerden gelen turistlere resimlerini satmıştır. Peyzaj çalışmaları arasında Bodrum, Datça, İncekum, Yalova, Karaburun gibi yerlerin resimleri yer almaktadır. Denize olan tutkusunun görüldüğü bu resimlerde hüznün ve yalnızlık hissedilmektedir.⁵¹ Natürmort çalışmalarında vazo içinde resmedilen çiçeklerde kullanılan renkler ve çizgiler, yalnızlığını anlatmaktadır.⁵² Tabloları arasında figüratif olanlar dikkati çekmekte, *Balerin Olmayı Düşleyen Kız*, *Üç Sosyal Sınıf* gibi eserler bu türe örnektir. Bu resimlerde parlak ve canlı renkler kullanılmış, her birinde farklı öyküler yer almıştır.⁵³

Nisa Hanım arkadaşları ile birlikte merkezi Vichy'de bulunan Birleşmiş Kadın Kültür ve Sanat Derneği'nin (UFACSI) Ankara şubasını 1972'de açmıştır. Derneğin, iki yılda bir yapılan bienallerine⁵⁴ katılmış ve çalışmalarından dolayı plaket almıştır. Özel sergiler yanında karma sergilere de katılmıştır. İki yüz elliye yakın eseri, yurt içi ve yurt dışında Romanya, Macaristan, İskoçya, İsveç, Danimarka, Bulgaristan ve Yugoslavya gibi ülkelerde bazı özel koleksiyonlarda sergilenmiştir.⁵⁵

Suluboya ile yaptığı savaş, korku ve tabiat temalarını işlediği resimlerini Alsancak Yaşarbank Sanat Galerisinde sergilemiştir.⁵⁶ Resimlerinde sıcak renkler de kullanmıştır.

Olay gazetesinde Murat Sezer'in "Sanat Aşkının Yaşı Yok" başlığındaki haberde Nisa Hanım'ın iki yüzüncü sergisini Bursa Tayyare Merkezinde açtığı yer almaktadır. Nisa Hanım yoğun çalışma temposunu sanat aşkına borçlu olduğunu söylemiş, otuz dokuz eserin yer aldığı sergide doğa ve insan ağırlıklı konuları işlemiştir. Peyzaj, suluboya ve yağlıboya tabloları bu sergide yer almış yirmi yedi yılda, iki yüz sergi açmıştır. İnsanların resimlerine bakarken kendilerini orada

⁵⁰ Penbe Taşhan, "(Fahrünnisa) Nisa Kadıbeşegil", *Oluşum*, Yıl:11, S.78/120, Ankara, 1984, s.33

⁵¹ Taşhan, *a.g.m.*, s.33

⁵² Taşhan, *a.g.m.*, s.33

⁵³ Taşhan, *a.g.m.*, s.33

⁵⁴ Bienal, Fransızca iki yılda bir tekrarlanan, iki yılda bir yapılan etkinlik anlamına gelmektedir. Sanat dünyasında büyük ölçekli uluslararası çağdaş sanat sergilerini tanımlamak için yaygın şekilde kullanılan bir terimdir. Bu terim ilk kez 1895'te kullanılmıştır. www.etimoloji-turkce.com/kelime/bienal, Erişim 1 Temmuz 2023; **bienal**, -li s. Yıl aşırı, iki yılda bir olan anlamına gelmektedir. Bunun için, **Türkçe Sözlük**, C.I (A-J), TDK, Ankara, 1998, s.290

⁵⁵ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme;

<http://www.olusumdostlari.com/resimlerinden/resim-anlayisi/>

⁵⁶ **Yeni Asır** 9 Ekim 1997, <http://www.olusumdostlari.com/> Erişim 1 Temmuz 2023

hissetmeleri sağlamak için de manzara resimleri çizmiştir. Hayali değil, doğa içerisinde resimlerini çizmiş, hissettiklerini tablolarla yansıtmıştır. Sanatı, sürekli aramak ve değişmek olarak tanımlamış, bunun da çalışmakla mümkün olacağı üzerinde durmuştur.⁵⁷ Türkiye’de ve dünyada ilk kez tüp suluboya ile fırçasız ve susuz yaptığı soyut resimlerine sergilerinde yer vermiştir.⁵⁸

Resim çağdaşlığın göstergelerinden biridir. Atatürk Döneminde Güzel Sanatlar eğitimi ve Güzel Sanatların kurumsallaşması yönünde büyük atılımlar gerçekleştirilmiş, Cumhuriyetin kazanımları doğrultusunda resim alanında da modern eserler ortaya konmuştur. Nisa Hanım, manzara, soyut vb. resimler yapan çağdaş Türk kadın ressamlarından. Anadolu’nun değişik yerlerinde sergiler açmıştır. Özellikle Bursa’da sergi açması doğduğu ve büyüdüğü şehre verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Nisa Hanım’ın açtığı resim sergileri arasında: Ankara G.S.G. Karma Sergi (1973), Ankara Suluboya Ressamları Karma Sergisi (1975), Kastamonu H.E.M. Kişisel Sergi, Ankara G.S.G Karma Sergi (1976), Ankara G.S.G Karma Sergi, Ankara Suluboya Ressamları Karma Sergisi (1978), (UFACSI) Karma Sergisi G.S.G. (1980), Silifke Kişisel Sergisi (1981), Kastamonu 100 Yıl Sergisi Kişisel (1981), (UFACSI) Karma Sergisi G.S.G., Ankara Sanat Kurumunda Kişisel Sergi (1982), Sivas’ta Kişisel Sergi (1983), Konya Ereğlisi’nde Kişisel Sergi ve 1984’te Ankara İş Sanat Galerisinde Kişisel Sergi yer almaktadır.⁵⁹

Nisa Hanım, “Biz Atatürk izinden giden nesiliz” diyerek kendi neslinin, Atatürk döneminde yapılanları, cumhuriyetin kazanımlarını gençlere yeterince aktaramadığını, gençliğe gereken önemin verilmediğini vurgulamış ve bu tutumu eleştirmiştir.⁶⁰

Oluşum Dergisi

Dergiler, milletlerin edebiyat, sanat, kültür ve düşünce hayatlarının oluşmasında ve kamuoyu oluşturulmasında önemli bir yere sahiptirler. Yazar, şair, sanatçı gibi yetenekler eserlerini dergiler aracılığı ile tanıtmışlardır. Dergiler bu

⁵⁷ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009’da yapılan görüşme;

⁵⁸ <http://www.olusumdostlari.com/resimlerinden/resim-anlayisi/> Basında resimler ile ilgili haberler kısmından yararlanılmıştır.

⁵⁹ <http://www.olusumdostlari.com/wp/wp-content/uploads/2010/04/davetiye1-2.jpg>, Erişim 30 Haziran 2023

⁶⁰ Olay, 11 Kasım 1997; <http://www.olusumdostlari.com/> Erişim 1 Temmuz 2023

yönleri ile okul görevi görmüştür. Çünkü sanatçılar, şairler, edebiyatçılar eserlerini dergilerde yayınlattıkça ustalaşırken, okuyucunun düşünce dünyasının gelişmesine de katkı sağlamışlardır.⁶¹

Nisa Hanım, çeviri ve resmin yanı sıra 1974'ten itibaren "*Oluşum*" adında Aylık Sanat ve Düşün Dergisi çıkarmaya başlamıştır. Dergide, tanınmış yazar ve şairlerin yazılarının yanında genç yeteneklere de yer verilmiştir. Oluşum dergisinin son beş sayısı, edebiyatımızda yer alan yazar ve şairleri yurt dışında tanıtmak amacıyla çıkarılmıştır. Bu sayılarda yer alan bazı yazı ve şiirler altı farklı dile çevrilmiştir. Dergi, yurt dışında üniversitelerdeki Türkoloji bölümlerine ve öğretim görevlilerine gönderilmiştir.⁶²

Nisa Hanım 1960'lardan itibaren evinde toplantılar düzenlemiş, dönemin önde gelen edebiyatçıları evinde ağırlamıştır. Sonradan bu toplantılara genç yetenekleri davet etmiş, evi adeta bir edebiyat salonuna dönmüştür. Genelde cuma ve cumartesi günleri, günümüzün önde gelen bazı yazar ve şairleri, Kadıbeşegil'in evinde toplanmıştır. Bu toplantılardaki konuşmalarda adeta beyin fırtınası yapılmaktadır. Görüşmelerimizde bu toplantılarda yapılan ikramların, bizzat Nisa Hanım tarafından hazırlandığını öğrendik. Nisa Hanım misafir ağırlamaktan duyduğu mutluluğu ve hazırlık aşamasında çok emek harcadığını belirtmiş ve toplantıları şu şekilde anlatmıştır: "*Her hafta yapılan bu toplantılarda dönemin edebiyat dergileri incelenir, eleştiri yazıları hazırlanır ve çeşitli dergilere gönderilirdi. Büyük tartışmalara şiirler eşlik ederdi. Biri bir dize söyler, diğeri devam ederdi. Masada döner dururdu o şiir. Yetenekli arkadaşlar da yazar ve şairlerle tanışmak için o toplantılara katılırdı. Senede bir gün büyük toplantı yapardık ki, ona kültür ataşeleri dahi katılırdı*"⁶³. Kültür Ataşelerinin katıldığı davetlere gelen sanatçı, şair, yazar ve edebiyatçıların, bu sayede yurt dışına açılma imkânı bulduklarını vurgulamıştır.⁶⁴

Dergi çıkarma fikri de Fahrünnisa Hanım'ın ev sahipliğini yaptığı toplantıların birinde ortaya atılmıştır. Arkadaşları, Nisa Hanım'ın derginin başına geçmesini istemiştir. Dolayısıyla Nisa Hanım, arkadaşlarının teşviki ve yardım sözleri ile dergiciliğe başlamıştır. Dergi çıkarılmasını: "*O yıllarda Ankara'da dostlarla evlerde toplanıp, geç saatlere kadar edebiyat ve sanat üzerine konuşurduk. Arkadaşlar bir dergi çıkaralım dediler. Hepsi memur, dergiyi üstlenmek bana kaldı. Ben de bir dergi nasıl çıkarılır hiç bilmiyorum. Biz yardım ederiz dediler. Ben bu işin maliyeti*

⁶¹ Mustafa Özdemir, "Osmanlı'dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:1, Ağustos 2013, s.9 <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/29987>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁶² **Yabancı Kalemlerden Seçkiler**, Özgeçmiş kısmında yer almaktadır.

⁶³ Şan, Deniz Çaba, "Tam Bir Cumhuriyet Kadını Nisa Kadıbeşegil", **İzmir Life**, Yıl:6, Sayı:61, Eylül 2006, İzmir, s.118; Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,

⁶⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,

nedir, kaç patlar hiçbir fikrim yok. Vakıflar Bankasındaki arkadaşımız Ersen Dolunay iki bankadan reklam alırız dedi. Derginin iznini aldık, yazıları topladık”⁶⁵ diye anlatmıştır.

Fahrünnisa Hanım Oluşum dergisini çıkarmak için hazırlıklar yaparken, 1973 yılında Abbas Sayar’ın Türk Dil Kurumundaki Ödül törenine katılmıştır.⁶⁶ Törende Cemal Süreya ile tanışmış, dergi çıkaracağını, dergiyi O’na da göndereceğini ve görüşlerini almak istediğini söylemiş, Cemal Süreya da olumlu cevap vermiştir. Abbas Sayar için bir gün sonra da Mülkiyeliler Lokalinde davet verilmiştir. Cemal Süreya, dergiye başyazı yazacağını ve gönderilen şiirleri seçeceğini söyleyince Fahrünnisa Hanım çok sevinmiştir.⁶⁷ Cemal Süreya İstanbul’a tayin olana kadar dergi ile yakından ilgilenmiştir. Fahrünnisa Hanım dergiye haftada üç yüz şiir ve yazının geldiğini, hepsini tek tek okuyup değerlendirdiğini son sözün Cemal Süreya’da olduğunu belirtmiştir. Fahrünnisa Hanım, “*Cemal Süreya maliye müfettişi olduğundan işleri çoktu, bütün yazılara bakamazdı*” diyerek dergicilik konusunda Cemal Süreya’dan pek çok şey öğrendiğini anlatmıştır.⁶⁸

Derginin ilk sayısı için yazılar toplanmış ancak derginin sayfa düzeni konusunda bir sıkıntı ortaya çıkmıştır. Nisa Hanım yayıncılık konusunu bilmediğinden, kimlerden yardım alabileceğini Cemal Süreya’ya danışmıştır. Cemal Süreya da bu iş için Ali Püsküllüoğlu’nu tavsiye etmiştir. Derginin ilk sayısının mizanpajı Ali Püsküllüoğlu’na aittir. Sonraki sayıların sayfa düzenlenmesi için ücret talep edilmiş, maliyet yüksek olunca bu işe Nisa Hanım el atmıştır. Zamanla mizanpajı öğrenmiş ve derginin diğer sayılarındaki yazı seçimlerini ve sayfa düzenlenmesini kendisi yapmıştır. Dergi ile ilgili arkadaşlarından arada bir yardım olsa da işin büyük bir kısmını kendisi üstlenmiştir.⁶⁹

Oluşum kelimesi oluşmaktan gelmekte, oluşma işi, teşekkür, teşkil anlamında oluşmayı, gelişmeyi ifade etmektedir.⁷⁰ Nisa Hanım bu nedenle derginin adını Oluşum koymak istemiştir. İlk yazıları toplamış ve Cemal Süreya’nın yanına gitmiştir. Cemal Süreya kendisine “*arkadaşlarının yazı ve şiirlerini koymazsak darılır mısın?*” diye sorunca arkadaşlarıyla görüşüğünü, tanıdıklara iltimas geçmeyeceklerine dair karar aldıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla dergiye iyi şiir ve

⁶⁵ Şükran Yücel, “Edebiyatımızda Bir Dergicilik Serüveni: Oluşum” yazısından, <https://www.olusumdoslari.com>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁶⁶ Abbas Sayar (1923-1999), 1973’te Çelo adında romanı ile Türk Dil Kurumu Roman ödülünü almıştır.

⁶⁷ Önsözde anlatmıştır. Bkz. Haz.: Nisa Kadıbeşegil, **Oluşum’da Cemal Süreya**, Oluşum Yay., 1992

⁶⁸ Yücel, a.g.y. <https://www.olusumdoslari.com>, Erişim 1 Temmuz 2023; Kadıbeşegil, **Oluşum’da Cemal Süreya**, 1992

⁶⁹ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme,

⁷⁰ <https://sozluk.gov.tr>; kelime olarak ikinci anlamı ise isim, gök bilimi ve jeolojide katman, kütle, gök cismi vb.nin biçimlenme süreci anlamlarına gelmektedir.

yazılar seçtiklerini, gençleri teşvik ettiklerini, eş dost diye bir ayrımcılık gözetmediklerini söylemiştir. Daha sonraki yıllarda dergi ile ilgili kendisine sorulan sorulara da buna benzer cevaplar vermiştir.⁷¹ Nisa Hanım, arkadaşlarının çıkarılacak derginin “*Atılım*” adı ile yayınlanmasını istediklerini belirtmiş, ancak Cemal Süreya’nın önerisiyle derginin adı değiştirilmiştir⁷². Şöyle ki; Cemal Süreya, o sırada Demokrat Gazetesinde “*Atılım*” başlığı ile yayımlanan politik bir yazıyı göstermiş, dergi adını baştan değiştirmezlerse sonradan bunun çok zor olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Nisa Hanım “*Oluşum*” adını teklif etmiş ve derginin adı böylece ‘*Oluşum*’ olmuştur. Nisa Hanım oluşmayı, gelişmeyi ifade ettiği için derginin adının *Oluşum*⁷³ olmasını istemiştir. Cemal Süreya da bu ismi beğenmiş, Nisa Hanım’ın isteği de böylece gerçekleşmiştir.⁷⁴

Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi “okul dergi” özelliğini taşımıştır. Sonradan yazı, şiir, öykü vb. ile tanıdığımız birçok sanatçı, bu dergide yazılarını yayınlarken edebiyat ve sanat dünyasında yer almaya başlamıştır.⁷⁵ *Oluşum* dergisi edebiyat dünyasını hareketlendirmiştir.

Talip Apaydın *Oluşum* dergisinin iç kapağında “*Dergi İçin Düşündükleri*” kısmında şunları yazmıştır:⁷⁶

“Doğada oluşum sessizdir. Tohum usulca deler toprağı. Tomurcuk sessizce çiçek açar. Yapraklar otlar bir yağmur sonu yeşerir. Meyveler kendiliğinden olgunlaşır., kimse farkına varmadan. Böyle mi yorumladı Fahrünnisa Oluşum’u? Belki değil ama ne kadar yakışıyor kişiliğine. Sessizce oluşturuyor şiiri, öyküyü sanatı. Yumuşak ama kararlı. Uyumlu ama dirençli...Yaşı ilerledikçe saygınlığı artacak. Daha çok başarılar Oluşum’a.”

Şükran Yücel, Fahrünnisa Hanımla yaptığı görüşmede, genç yazarların yazılarına yer vermek için Fahrünnisa Hanım’ın yazarlığını arka plana attığını belirtmiştir.⁷⁷

⁷¹ “Söyleşi: Hayal Dergisi Nisa KADİBEŞEGİL ile *Oluşum* Dergisini konuştuk” başlığı altında yayımlanmıştır. Bunun için, <http://www.olusumdostlari.com/olusum/hayal-dergisi/soylesi-hayal-dergisi/>, Erişim 1 Temmuz 2023

⁷² Şan, Deniz Çaba, **a.g.m.**, s.118

⁷³ *Oluşum* is. 1. Oluşmak işi, teşekkül, teşkil. 2. *Jeol.* ve *astr.* (katman, kütle, gök, cisim vb. için) biçimlenme süreci; *Oluşmak* (nsz) Belli bir varlık kazanmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek, teşekkül etmek, tekevün etmek. **Türkçe Sözlük**, C.II (K-Z), TDK, Ankara, 1998, s.1683-1684

⁷⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009’da yapılan görüşme,

⁷⁵ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009’da yapılan görüşme,

⁷⁶ Talip Apaydın, “*Dergi İçin Düşündükleri*”, ***Oluşum***, C.III, Sayı:25, Yıl:3, Mayıs 1976, Ankara

⁷⁷ Şükran Yücel, “*Edebiyatımızda Bir Dergicilik Serüveni: Oluşum*” yazısından, <https://www.olusumdostlari.com>, Erişim 1 Temmuz 2003

Oluşum Aylık Sanat ve Düşün dergisi olarak Mayıs 1974'te yayın hayatına başlamıştır. 1974'ün Mayıs ayından 1984'ün Kasım ayına kadar toplam yüz elli sayı yayınlanmıştır. Derginin son sayısı hariç diğer bütün sayıları Ankara'da yayınlanmıştır. 1989'da yaz döneminde yayınlanan son sayı İzmir'de basılmıştır. Dergi, yayımlandığı süre içerisinde birbirinden kopmaya başlayan edebiyat ortamını birbirine yakınlaştırmayı, kalem erbabının birbirine destek olmasını amaçlamış ve edebiyat dergisi nasıl olmalıdır? sorusuna sürekli cevap aramıştır.⁷⁸ Derginin ilk sayısında "Edebiyat Sevğisi" başlığı altında yer alan bir yazıda, derginin birbirinden uzaklaşan edebiyatçıları bir araya getirme amacı olduğu üzerinde durulmuştur.⁷⁹

Oluşum dergisinin ilk sayısında, dördüncü sayfanın sol dip köşesinde: "Oluşum, Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, Mayıs 1974, Sahibi ve sorumlu müdürü: Fahrünnisa Kadıbeşegil, Yönetim yeri: Bağış Sokak 35/5 Küçükesat-Ankara, Yazıların, şiirlerin ve resimlerin fikir ve siyasal sorumluluğu yazarlarına aittir. Abone: yıllık 25 lira, sayısı, 2,5 lira, basıldığı yer Güneş matbaacılık T.A.Ş.-Ankara" derginin künyesi bulunmaktadır.⁸⁰ Aylık Sanat ve Düşün Dergisi olarak yayınlanan derginin sahibi ve sorumlu müdürü Fahrünnisa Kadıbeşegil'dir.⁸¹ Ancak dergi kapağında Aylık Sanat Dergisi yazılırken, künyesinde Aylık Sanat ve Düşün Dergisi ifadesi bulunmaktadır.⁸² Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi 26. sayıdan itibaren künye ile aynı adı kullanmaya başlamıştır.⁸³

Derginin ilk sayısında: İsmet Kemal Karadayı'nın "Şiir Ne? Şiir Nerede?", Z. Özger, "Ayın Öyküsü Değil", "Edebiyat Sevğisi", Vecihi Timuroğlu'nun, "İşte Ben Gidiyorum", Mustafa Balel, "Flaş Gerçekçiliği", Güney Çetin Değirmeler Köşesinde "Asım Bezirci Olayı" yer almıştır. Cahit Külebi, "Amerika", Hüseyin Atabaş, "Arkadaş", Ali Yüce, "Birikim", Halil Uysal "Gün-Su-Toprak", Andre Frenaud, "Kimin

⁷⁸ Melih Elal, "Edebiyat ve Sanatı Dert Edinen Bir Dergi Oluşum", **Hayal Dergisi**, S.30, 2009, s.96

⁷⁹ **Oluşum**, Aylık Sanat Dergisi, Sayı:1, Mayıs 1974, Ankara, s.1; Melih Elal, "Edebiyat ve Sanat Ortamını Dert Edinen Bir Dergi: 'Oluşum', **Akatalpa**, Mayıs 2004, Aylık Edebiyat Dergisi, Sayı:53, Bursa, 2004, s.2; **Hayal** dergisi ile **Akatalpa**'da aynı isimde yayınlanmış yazılardır.

⁸⁰ **Oluşum**, Aylık Sanat Dergisi, Sayı:1, Mayıs 1974, Ankara

⁸¹ Hıfzı Topuz, Oluşum dergisi için önceleri Fahrünnisa Kadıbeşegil, sonraları Cemal Süreya ve Enis Batur yönetiminde yayınlanan bir dergidir ifadesini kullanmıştır. Topuz, **a.g.e.**, s.399. Derginin başından sonuna kadar sahibi ve sorumlu işleri müdürü Fahrünnisa Kadıbeşegil'dir. Bunun için bkz. **Oluşum**, Yaz Dönemi Seçkisi, 1989 V, İzmir, s.1; Ekrem Işın Şubat 2022'deki bir röportajda Oluşum dergisi için, "Sahibi Fahrünnisa Kadıbeşegil adında emekli bir sanat severdi. Yayın yönetmeni Cemal Süreya İstanbul'daki Darphane'nin başına tayin olunca yerine Enis geçti. Bizim takım da orada yazmaya başladı" bu ifadeleri kullanmış olsa da derginin sahibi ve yayın yönetmeni Fahrünnisa Kadıbeşegil'dir. <https://www.nadirkitap.com/ekrem-isin-roportaji-blog61.html> Erişim 30 Haziran 2023

⁸² **Oluşum** Aylık Sanat Dergisi, Sayı:1, Mayıs 1974, Ankara, s.4

⁸³ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl: 3, Sayı:26, Haziran 1976, Ankara, s.1-4

Nesi Var (Türkçesi: Kemal Özbayrı)" dergide yayımlanan şiirlerdir. Derginin Aya-küstü köşesinde de Ali Püsküllüoğlu ile yapılan bir görüşme vardır.⁸⁴

Derginin takip eden sayılarında dağıtım yerleri de belirtilmiştir. Ankara'da: Kültür, Zafer Çarşısı, Toplum, Bayraktar, İlhan, Yaprak vb. kitapçılar, İstanbul: Kadıköy İskeleleri, Çağaoğlu Meydanı, Elif, Akademi, Cumalı, Dergâh ve İzmir'de: Aydın, Dost, Bursa'da: Özşen Kitabevleri'dir.⁸⁵ Dergi dağıtıma verilmemiş, Nisa Hanım bu işle de bizzat ilgilenmiştir.

Oluşum Dergisi'nin ilk üç sayısı 28x40 cm ebatlarında büyük boy olarak çıkmıştır. Dergi dört sayfa ve aylık olarak yayınlanmaktadır. Üçüncü sayıda yer alan "Özel Eki" kısmında dört sayıda bir derginin, bir yaprağını Plastik Sanatlara ayıracağı okuyuculara duyurulmuştur. Bu sayıda Birleşmiş Kadınlar Sanat ve Kültür Derneği'nin Türkiye'deki şubesini kuran Sühendan H. Fırat, Hamiye Çolakoğlu, Nisa Kadıbeşgil ve Mebruke Arel ve diğer üyelerinin bazılarının kısa biyografilerine yer verilmiştir.⁸⁶ Ancak yazılanlar arasında Nisa Hanım'ın biyografisine rastlanmamıştır.

Derginin 1977 yılında Ekim/Kasım sayıları, 42 ve 43. sayılar birlikte yayınlanmış ve derginin boyutu 18,5x26,5cm olarak değiştirilmiştir. Dergi iki sütun halinde çıkmış, yazılar uzun olduğundan sütun sayısı 3'e çıkarılmıştır. Yine 42-43. sayıdan başlayarak, derginin sayı numarası da değişmiş, numaralama 1'den başlamıştır.⁸⁷ Derginin yeni sayı numarası ile eski sayı numarası yan yana yazılmıştır. Örneğin, Sayı:1/42-43 gibi. 42-43. sayılardan başlayarak, derginin kapağında imzasız yazılar da yer almaya başlamıştır. Bu yazılarda, 70'li yılların yazın sorunları, edebiyat dergilerinin tirajı, gazetelerde yer alan tefrika romanların yerini giderek çizgi romanlara bırakması ve öyküyü tehdit etmesi, basında edebiyatın yerinin gün geçtikçe azalması ve kitlelere ulaşamaması gibi konulara vurgu yapılmıştır.

Dergi, kapaksız ve otuz iki sayfa olarak yayımlanmaya devam etmiş, derginin özel sayı ya da içeriklerin fazla olması nedeniyle sayfa sayısı zamanla artmıştır. Cemal Süreya, derginin başyazılarını imzasız olarak yazmış, okuyucular bu yazıların Süreya'ya ait olduğunu sonraki zamanlarda öğrenmiştir. Dergi iç sayfalarında siyah-beyaz reklam almıştır. Oluşum Dergisinde, Türkiye Öğretmenler Bankası, Ziraat Bankası, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Türkiye Vakıflar

⁸⁴ **Oluşum** Aylık Sanat Dergisi, Sayı:1, Mayıs 1974, Ankara

⁸⁵ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:8, Sayı:37/38 Kasım 1980, Ankara, s.2

⁸⁶ **Oluşum** Aylık Sanat Dergisi, Yıl:1, Sayı:3-4, Temmuz-Ağustos 1974, Ankara.

⁸⁷ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:4, Sayı:1/42-43, Ekim-Kasım 1977, Ankara.

Bankası, Akbank, Türkiye İş Bankası, Türkiye Halk Bankası ve farklı bankaların ya da kurumların reklamları yayımlanmıştır.

Oluşum Dergisi yayımlandığı süre içinde dört ayrı dönem geçirmiştir. Birinci dönem; 1-37. sayılardan oluşmakta ve şiir, öykü ve edebiyat yazılarını kapsamaktadır. 38-49. sayılar derginin ikinci dönemini oluşturmaktadır. Bu sayılarda Cemal Süreya'nın ağırlığı hissedilmektedir⁸⁸. Her sayının son sayfalarında Cemal Süreya'nın bir şiiri yayımlanmıştır.

56. sayının *Ne Var Ne Yok* bölümünde, " *Oluşum çevresinin bir özlemi var: Cemal Süreya, bakalım ne zaman bizlere "üvey evlat" gibi davranmaktan cayacak. İlk ve son sayfalar onu bekliyor çünkü*" denilerek derginin ilk sayfalarındaki imzasız yazıların Cemal Süreya ait olduğu açıklanmıştır.⁸⁹ Cemal Süreya, *Politika* gazetesinde yazmaya başladığından Oluşum'dan ayrılmıştır.⁹⁰

Derginin üçüncü dönemi 50-95. sayılardan oluşmaktadır. Bu sayılarda Cemal Süreya'nın yanında, 38. sayıdan itibaren dergide yazı yazmaya başlayan Enis Batur'un da ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Başyazıları 50. sayıdan başlayarak imzalı bir şekilde Enis Batur yazmıştır. Batur, yazılarında, edebiyatın siyasetin üstünde olması gerektiğini vurgulamış, dönemin siyasi ayrılıklarının edebiyatı olumsuz yönde etkilediği üzerinde durmuştur.

96. ve 150. Sayılar derginin dördüncü dönemini oluşturmaktadır. Bu sayılarda akademisyenlerin ağırlıkta olduğu dikkati çekmektedir. Prof. Dr. Olcay Önertoy, Gertrude Durusoy, Yrd. Doç. Dr. Lale Demirtürk, Dr. Yahya Kanbolat çevirileri ile dergide çalışmaları olan akademisyenlerdendir. Bunların dışında Orhan Kemal, Behçet Necatigil, Cahit Sıtkı'nın eserlerinden örneklere yer verilmiştir. Türkçe'ye çevrilen şiirler orjinal halleriyle birlikte dergide yayımlanırken, Nisa Hanım'ın Ba Jin'den "Mona Lisa" çevirisi de basılmıştır.⁹¹

Oluşum, yayın hayatı boyunca özelliği olan sayılarının yanında, özel sayılar da çıkarmıştır. Derginin 29, 52-53, 76-77. sayıları "*Öykü Sayısı*" olarak çıkmış ve ağırlıklı olarak öykülere yayımlanmıştır. Derginin diğer sayılarında da en az bir öyküye yer verilmiştir. Öykü yazarlar arasında; Kemal Bekir, Nazlı Eray, İnci Aral, Selçuk Baran, Pınar Kür, Buket Uzuner, Fakir Baykurt, Talip Apaydın gibi değerli kalemler bulunmaktadır.

⁸⁸ Elal, *a.g.m.*, s.2

⁸⁹ *Oluşum* Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:4, Sayı:14/56, Aralık 1978, Ankara, s.55

⁹⁰ Elal, *a.g.m.*, s.2

⁹¹ *Oluşum* Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yaz Dönemi Seçkisi, 1989 V, Ankara, s.65-66

Derginin 46/47. Sayıları *Şiir Özel Sayısı* olarak yayımlanmıştır. Bu sayıda Enis Batur 'Şiir ve Ötesöz', Cüneyt Ayral 'İlhan Berk'le Cehennem İlişkileri Üzerine Söyleşi', Turgay Gönenç, Yılmaz Gruda, Tahsin Seraç, Nuran Hariri, Mehmet Taner, Bilgin Adalı, Şahin Yenişehirlioğlu, Lale Müldür, Nilgün Tecimer ve birçok şairin şiirleri yer almıştır. Ayrıca Çeviri Şiirler Özel Bölümünde Henry Vaughan'dan, Miroslav Florian'den, Herman Hesse, Octavio Paz başta olmak üzere Macar, Çek, Avusturya, Bulgar şiirlerinden çeviriler bulunmaktadır.⁹²

Oluşum'un 64-65, 88-89. sayıları ise "*Şiir Özel Sayısı*"dır. 82 ve 85. sayılar, "*Frankfurt Okulu Özel Sayısı*" ve "*Frankfurt Estetik Özel Sayısı II*" olarak yayımlanmış, bu konular kapsamlı bir biçimde ilk defa ele alınmış ve sözü edilen sayılarda önemli yazılar yayımlanmıştır. Frankfurt Okulu Özel sayısı, mayıs ayında yayınlanan eleştiri özel sayısı ile birbirini tamamlamıştır. Sartre, Williams, Jameson, Kristeva, Benjamin, Goldmann, Steiner dışında başka eleştirmenlerin metinlerinden de çeviriler yapılmıştır. Bunların yanında yerli araştırmacıların çalışmaları da birlikte yayımlanmıştır.⁹³

Derginin 62. sayısından itibaren her sayısında çeviri şiirlere yer verildiği görülmektedir. Çeviri şiirler, 64. ve 65. sayılardan başlayarak derginin arka kapığında yayımlanmıştır. Ayrıca derginin ilk sayfasında bulunan başyazıların kaldırıldığı dikkat çekmektedir. Oluşum dergisindeki içerik değişikliği 68. sayıda okuyucuya duyurulmuştur. Derginin 69. sayısında "*Dağar*" adında yeni bir bölüm açılmıştır. Dağar bölümünde yazarların daha önce başka yerlerde yayımlanmamış yazılarına yer verilmiştir. Dağar'da Nedim Gürsel, Mehmet Taner, Oğuz Demiralp, Enis Batur gibi yazarların yazıları yer almıştır. 87. sayıdan sonra bu bölüm sessizce ortadan kalkmıştır.⁹⁴

Bunların dışında derginin 97. sayısı "*Mektup Özel Sayısı*"na, 105. sayı da "*Çağdaş Roman Özel Sayısı*"na ayrılmıştır.

Oluşum'da Cemal Süreya, Enis Batur, Cahit Külebi, Ali Püsküllüoğlu, Ahmet İnam, Bertan Onaran, Sevda Şener, Bedrettin Cömert, Selim İleri, İlhan Berk, Ahmet Oktay edebiyattan, tiyatroya, resimden heykele uzanan çeşitli yazılarıyla yer almışlardır. Veysel Çolak, Mümtaz Tuzcu, Metin Güven, Süreyya Berfe, Metin

⁹² **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Şiir Özel Sayısı, Yıl:8, Sayı: 46/47, Ağustos-Eylül 1981, Ankara.

⁹³ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Frankfurt Estetik:I, Tıpkı Basım, Yıl:12, Sayı:88/130, Şubat 1985, Ankara, s.2

⁹⁴ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:8, Sayı:45/87, Temmuz 1981, Ankara, s.2; Elal, a.g.m., s.2

Altıok gibi şairlerin şiirlerine sıkça yer verilmiştir. Oluşum Dergisinde bazı edebiyatçılar, iyi şiirlerin yanı sıra bazen kötü şiirlerin yayınlanmasını eleştirmişlerdir.⁹⁵

Hüseyin Atabaş dergide kısa süreliğine yayın yönetmenliği yapmıştır. Derginin 72. sayısından itibaren Nisa Kadıbeşegil, Füsün Akatlı (Altıok), Enis Batur, Selim İleri, Oğuz Demiralp'ten oluşan seçici bir kurul oluşturmuştur.⁹⁶ Kapak düzeni Nezih Danyal tarafından yapılmaktadır. Derginin bütün yükü yine de Nisa Hanım'ın üzerindedir.⁹⁷

Enis Batur, dergide yayınlanan bir yazısında "...*Oluşum gibi nice dergi de bir süre sonra sahiplenecek insanlar olmadığı için, göçebe olduğumuz için göçecek, o dergi yerine yeni bir dergi çıkarırım dediğimiz için, bir yerde yayımına son vermek durumunda kalacak*" diyerek derginin kapanacağı sinyalini, okuyucularına önceden vermiştir.

12 Eylül 1980'den sonra Oluşum dergisi bir değişim geçirmiştir. Dergideki yazıların Basın Ahlak Yasasına uygun olduğu belirtilmeye başlanmıştır.⁹⁸ Ayrıca seçici kurulda yer alan Oğuz Demiralp Almanya'ya, Enis Batur da askere gitmiştir. Füsün Akatlı dergiden ayrılırken, Ertuğrul Özkök dergiye katılmıştır. 94. sayıda yayın kurulu genişlemiş; Ünsal Oskay, İsmail Ertürk, Oruç Aruoba yayın kuruluna dâhil edilmiştir.⁹⁹ Ancak bu durum eleştiri konusu olmuş ve 96. sayıdan itibaren yayın kurulu kaldırılmıştır.¹⁰⁰

Oluşum dergisi incelendiğinde bazı haberlere zaman zaman yer verildiği görülmektedir. Örneğin, derginin birinci yılı nedeniyle 3 Mayıs 1975 tarihinde 18-20 saatleri arasında Nisa Hanım'ın Bağış Sokak No:35/5'te Küçükesat -Ankara'daki evinde "Dostlarla Buluşalım" ifadesiyle bir toplantı yapılacağı duyurulmuştur.¹⁰¹

Derginin ikinci yılını tamamlamasından sonra da dergide emeği geçenlere, yazı, öykü, şiir, deneme ve eleştirilerle katkıda bulunan yazarlara teşekkür edilmiş ve çalışmaların devamı talep edilmiştir. Nisa Hanım telefon numarasının değiştiğini de okuyuculara ya da ilgilenenlere bu köşeden duyurmuştur.¹⁰²

Nisa Hanım tarafından dergide "Okurlarımıza Sorduk" başlığı altında bir bölüm hazırlanmıştır. Bu bölümde okuyuculara üç soru sorulmuştur. Bunlar: "1-

⁹⁵ Elal, **a.g.m.**, s.2

⁹⁶ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:7 Sayı:30/72, Nisan 1980, Ankara, s.2

⁹⁷ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,

⁹⁸ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:8 Sayı:39/81, Ocak 1981, Ankara, s.2

⁹⁹ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:9 Sayı:52/94, Şubat 1982, Ankara, s.2

¹⁰⁰ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:9 Sayı:54/96, Nisan 1982, Ankara, s.2

¹⁰¹ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:1, Sayı:12, Nisan 1975, Ankara, s.2

¹⁰² **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:2, Sayı:24, Nisan 1976, Ankara, s.1

Günümüzde yayımlanan sanat ve düşün dergilerinin işlevi ne olmalıdır? Bu dergiler böyle bir işlevi gereğince yerine getirebiliyorlar mı? 2- Dergilerin bu görevi yerine getirmeleri konusunda ne düşünüyorsunuz? 3- Ekonomik olanaksızlar nedeniyle birçok sanat dergisi kapanmak zorunda kalıyor. Buna karşın devlete düşen bir yükümlülük yok mudur?"¹⁰³ şeklindedir. Okurlardan gelen cevaplara da bu bölümde yer verilmiştir. Bunların dışında dergide zaman zaman farklı köşeler oluşturulmuştur. Nisa Hanım, belirli aralıklarla "Hadi toplanalım" şeklinde duyurular yaparak, dostlarını evine davet etmiş, onlarla toplantılar yapmıştır. Dergideki duyurular dönemin iletişim şeklini göstermesi açısından da önemlidir.

Cemal Süreya İstanbul'da Darphane'deki görevine tayin olduktan sonra da ara ara Oluşum dergisine yazı yazmıştır. Bu dönemde Nisa Hanım'a Enis Batur, Füsün Akatlı, Şahin Yenişehirli yazıları ile destek olmaya devam etmiştir. Selim İleri de ara ara yazı ve şiirleri ile dergiye katkıda bulunmuştur.

Dergi 1983'ten sonra maddi sıkıntılar içerisine girmiştir. 1986 yılında maddi sıkıntılar daha da artmış, ancak okuyucuların isteği üzerine dergi bir süre daha yayın hayatına devam etmiştir. Nisa Hanım, derginin yayın kadrosunun çok iyi olduğunu ancak maddi açıdan destek görmediklerinden yayın hayatına son vermek zorunda kaldıklarını anlatmıştır.¹⁰⁴

Nisa Hanım, dergi kapatılmadan kısa bir süre önce dergiye yeni bir düzen vermiştir. Olcay Ömertoy, Yıldız Ecevit, Gürsel Aytaç, Gertrude Durusoy, Nuri Pülümür başta olmak üzere üniversiteden arkadaşları ile görüşerek yazıları, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İngilizce ve İtalyanca dillerine çevirtmiştir. Türkçe tanıtım yazıları, öykü, şiir ve hikâyeler, sözü edilen kişiler tarafından farklı dillere çevrilmiştir. 1987 yazında şiirle başlayan çevirilere, ilerleyen sayılarda yenileri de eklenmiştir. Çıkarılan bu dergiler yurt dışındaki üniversitelere ve Türkoloji bölümlerine gönderilmiştir. Nisa Hanım derginin yeni düzenlenmiş şeklini beş sayı devam ettirebilmiş, 1989 yılında Oluşum dergisini kapatmıştır.¹⁰⁵

Derginin son 5 sayısı 16x24cm boyutunda, genelde tek sütun ve 1. hamur olarak basılmıştır. Oluşum Dergisi yeni şekliyle yayın hayatına başlarken, okuyucularına 'Yeniden' bölümünde amacını şöyle açıklamıştır: "...Yeni biçimimiz ve içeriğimizle ilgili bir şeyler yazmalı mıydık? Neler yapmak istediğimizi söylemeli miydik?.. Bu soruları kendi kendimize sorup durduk ama yanıt vermek gereğini hiç duymadık. Nedeni şu: Dergimiz 'Oluşum' okuyucusunun yabancı değil. Boyutları, yayın süresi değişse bile on üç yıldır okur karşısındaydı. Yazarıyla, okuruyla bir okul gibiydi....Büyük

¹⁰³ Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Cilt:2, 1975-1976, Ankara, s.2

¹⁰⁴ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,

¹⁰⁵ Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,

<http://www.olusumdostlari.com/kimdir/kendi-notlarindan/> Erişim 30 Haziran 2023

*savlardan uzak, belli bir ortamda yapılabilenin en iyisini yapmaya çalışan "Oluşum" gene aynı doğrultuda olacak. Geçici değil, kalıcı olmaya çalışacak. Sonuçta biz şöyle diyoruz: Doğduk, çocuktuk, büyüydük. Bu yaşam çizgisinde gene beraber olmanın mutluluğunu yaşıyoruz"*¹⁰⁶.

Derginin son beş sayısında, Türk edebiyatçılarının yurt dışında tanıtılması amacıyla, bazı yazı ve şiirler, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Hollandaca ve İtalyancaya çevrilmiştir. Çevirilerde dilbilimcilerden yardım alınmış, yazı ve şiirlerin, çevirmenlerin adlarıyla birlikte basılmasına özen gösterilmiştir. 1986'da tek özel bir sayı yayımlanmıştır. Bu sayı; "Atatürk İlkeleri Doğrultusunda Gençliğe Nasıl Çağdaş Bir Eğitim Verebiliriz Konulu Yarışma Sonuçları" adını taşımaktadır. Oluşum Dergisi 1985'in Gençlik Yılı olması nedeniyle bir yarışma düzenlemiş, kazananların yazılarını bu sayıda yayımlamıştır. Bunu 1987 yaz ve kış dönemi, 1988 yaz ve kış dönemi ve 1989'da yayımlanan yaz dönemi sayıları takip etmiştir. Yılda iki defa yayınlanan Oluşum Dergisi, maddi sıkıntılar, Nisa Hanım'ın rahatsızlanması gibi nedenlerle veda sayısı hazırlanamadan yayın hayatına son vermiştir.

Nisa Hanım, derginin kapanmasından sonra dostları tarafından aranmasına kırılmış, çok güzel toplantılar yaptıklarını, sanat çevresindeki sohbetlere duyduğu özlemi dile getirmiştir.¹⁰⁷

Özcan Yalım bir yazısında Oluşum dergisiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Oluşum yalnız uzun yıllar yayımlanan bir dergi olarak kalmadı, aynı zamanda dostça söyleşilerin, güzel türkülerin süslediği akşam yemekleriyle de belleğimize yerleşti".¹⁰⁸

Sonuç

Nisa Kadıbeşgil 1926 yılında Bursa'da doğmuş, İlköğretimi Bursa İvaz Paşa İlkokulunda, ortaöğretimi Bursa Kız Lisesi ve İstanbul Erenköy Kız Lisesinde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Tiyatro Bölümlerinden mezun olmuştur.

Kadıbeşgil, oyun çevirmenliği, ressamlık ve dergicilik alanlarındaki çalışmalarını eş zamanlı olarak sürdürmüş, bu alanlardaki çalışmaları, kendisini geliştirmesine katkı sağlamıştır. Birçok tiyatro oyununu Türkçe'ye kazandırmış,

¹⁰⁶ **Oluşum** Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, 1987 Yaz Dönemi, Ankara, s.2

¹⁰⁷ Fahrünnisa Kadıbeşgil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,

¹⁰⁸ Özcan Yalım, "Oluşum'dan Birkaç Anı", <https://www.olusumdostlari.com/olusum/hayal-dergisi/olusumdan-birkac-ani/> Erişim 30 Haziran 2023

çevirdiği oyunların bazıları Bursa Ankara ve İzmir Devlet Tiyatroları ile özel tiyatrolarda sahnelenmiştir. Tiyatro çevirilerini yaparken oyunları orijinal metinleri ile karşılaştırmış, bu da çevirilerinin zenginliğini arttırmıştır.

Türkiye'nin yakın tarihinde birçok olaya tanıklık eden Nisa Hanım, Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemine göre iyi bir eğitim alarak yetişmiş, ender Türk kadınlarından biridir. Atatürk'ün hedeflediği Çağdaş Türk Kadınına iyi bir örnektir. Atatürk dönemi çocuğu olarak zorluklara göğüs germiş, hayallerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁰⁹ Halkevi'nde başladığı resim eğitimini sonraki zamanlarda sürdürmüş, lise yıllarında ata binme, tenis, kriket gibi sporlarla uğraşmış, şiir, roman, öykü, tiyatro gibi değişik türlerde birçok eseri Türkçe'ye çevirmiştir. Elazığ, Malatya, Çorum, Kastamonu, Urfa, Kahramanmaraş başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde resim sergisi açmış, halka resim sergisi gezme alışkanlığını kazandırmayı ve resim kültürünü Anadolu'ya yaymayı amaçlamıştır. Merkezi Vichy'de (Fransa'da) bulunan Birleşmiş Kadınlar Kültür ve Sanat Derneği'nin Türkiye şubesi kurucularındandır. Yurt içi ve yurt dışında birçok koleksiyonda resimleri yer almıştır. Ayrıca Türkiye Yazarlar Sendikası, Edebiyatçılar Derneği, PEN Yazarlar Derneği'nin onur üyesi, Ege Kadın Yazarlar Platformu üyesidir.

Oluşum adında Aylık Sanat ve Düşün Dergisini çıkarmıştır. Dergi çıkaran, ender kadın edebiyatçılarımızdandır. Sadece yazar olarak değil yayıncı olarak da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Dergi sahibi ve yayıncısı olarak edebiyat dünyasında saygın bir yer edinmiştir.

Nisa Kadıbeşegil, 83 yaşında yaşlılığın getirdiği rahatsızlıklar ve ameliyatlardan sonucu, Karşıyaka Devlet hastanesinde 9 Ekim 2009 tarihinde aramızdan ayrılmış, Bostanlı Beşikçioğlu Camiinde kılınan cenaze namazından sonra Doğançay Kabristanı'na defnedilmiştir.¹¹⁰ Ahmet ve Salim Kadıbeşegil adlarında iki oğlu ve üç torunu vardır.

Nisa Hanım'ın vefatından sonra, oğulları Ahmet ve Salim Kadıbeşegil tarafından Fahrünnisa Kadıbeşegil'in anısını yaşatmak amacıyla www.olusumdostlari.com adında bir internet sitesi kurulmuştur. Böylece Aylık Sanat ve Düşün Dergisi olarak Oluşum, dijital ortama aktarılmıştır.¹¹¹ İnternet sitesinin 'Anı Defteri' kısmında, Nisa Hanım'ın dost ve arkadaşlarının duygu ve

¹⁰⁹ Salim Kadıbeşegil, 17 Eylül 2009 yapılan görüşme,

¹¹⁰ www.haberkaos.com/fahrünnisa-kadibesegil-kimdir-hayati-eserleri

¹¹¹ "Oluşum Dergisi Yıllar Sonra Dijitalde" başlığı ile haber yapılmıştır. <https://kentyasam.com/2022/10/25/olusum-dergisi-yillar-sonra-dijital-ortamda/> Erişim 30 Haziran 2023; Nedim Atilla, "Oluşum Dergisi Sonsuza Dek Yaşayacak" mobil.egedesonsoz.com'da 9 Ekim

düşüncelerini yazıp, paylaştıkları bir bölüm de bulunmaktadır.¹¹² Bu bölümde Oğuz Makal, Sancar Maruflu, Oruç Arıoba, Enis Batur, Doğan Hızlan, Zuhâl Çekçi başta olmak üzere birçok şair, yazar, dost ve sevenlerinin duygu ve düşünceleri yer almıştır.

Yaşar Aksoy, Nisa Hanım'ın vefatından sonra unutamadığı bir anısını paylaşmıştır. 1981'de fazla tanınmadığını, şiirlerinden birini Oluşum dergisine gönderdiğini söylemiştir. "Ölümü Güzel Yaşamalı" şiiri ilk defa bu dergide yayınlanmış, Yaşar Aksoy da çok mutlu olmuştur. Sonrasında Oluşum dergisini takip etmiş, ara sıra dergiye şiirler göndermiştir. Yaşar Aksoy, Nisa Hanım'ın vefatından bir hafta önce onunla ilgili bir yazı kaleme almış, Nisa Hanım da çok mutlu olmuştur. Yazıda Nisa Hanım'dan müşfik, nazık, kibar ve birikimli bir Atatürk Hanımefendisi olarak söz edilmiştir.¹¹³

Nisa Hanım vefatından sonra çeşitli etkinliklerle anılmıştır. Vefatının birinci yıldönümünde İzmir Platformu Başkanı Sancar Maruflu'nun öncülüğünde kabri başında düzenlenen törene ailesi, yazar ve ressam arkadaşları katılmıştır.¹¹⁴ İzmir Karşıyaka'da her yıl vefat yıldönümünde, Atilla İlhan büstünün bulunduğu yerde, ailesi, dostları ve sevenlerinin katılımı ile anma törenleri yapılmaktadır.¹¹⁵

Beşiktaş Belediyesi "Ustalara Saygı" etkinlikleri kapsamında Nisa Hanım için Akatlar Kültür Merkezinde 21 Aralık 2011'de bir anma programı düzenlemiştir.¹¹⁶

İzmir'de Karşıyaka Belediyesi'nin vefa günü etkinlikleri arasında Yalı Mahallesi 6501 Sokaktaki çocuk parkına Fahrünnisa Kadıbeşegil'in adı verilmiştir. Düzenlenen törende Fahrünnisa Hanım'dan ressam, şair, yazar, çevirmen ve sanat dergisi yayıncısı olarak söz edilmiş ve ismi ölümsüzleştirilmiştir.¹¹⁷

2022'deki yazısında derginin, Kadıbeşegil ailesi tarafından pdf ortamına aktarılmaya başlandığını duyurmuştur. Erişim 25 Nisan 2023

¹¹² <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/olusum-dergisi-dostlari-birarada-249196> , Erişim 30 Haziran 2023

¹¹³ Yaşar Aksoy, "Hayran Olduğum Kadın", **Hürriyet**, 4 Ekim 2009; <http://www.olusumdostlari.com/kimdir/hayran-oldugum-kadin/>

¹¹⁴ Erkin Usman, "Mezarlıkta Nihavent", **Yeni Asır**, 12 Ekim 2010, https://www.yeni-asir.com.tr/yazarlar/erkin_usman/2010/10/12/mezarlikta_nihavent

¹¹⁵ <https://www.salimkadibesegil.com/tr/2017/10/10/4531/> Erişim 30 Haziran 2023

¹¹⁶ <https://www.salimkadibesegil.com/tr/2011/12/09/olusum-dergisi-dostlari-fahrünnisa-kadibesegili-aniyor/> Erişim 30 Haziran 2023

¹¹⁷ "Karşıyaka'da Vefa Günü", **Milliyet**, 17 Mart 2014; <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/izmir/karsiyaka-da-vefa-gunu-10094405>

Nisa Hanım, Modern Türkiye'nin değişim, dönüşüm sürecinde yetişmiş ve yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Atatürk döneminde dünyaya gelmiş, Cumhuriyet döneminin kazanımlarından yararlanarak kendi çabalarıyla değişim ve dönüşüme katkı sağlamıştır. Eğitimi, çalışmaları, zorluklara göğüs germesi, çevirmen, ressam ve yayıncı kimliğiyle önemli bir rol model olmuştur. Toplumda geleneksel kadın anlayışının etkili olduğu ancak değişimin de başladığı bir süreçte, kalemi, fırçası, fikirleri, yayınları ve çalışmalarıyla halkın bilinçlenmesi ve bilgilenmesi için de çabalamıştır. Çalışmaları ile halka örnek olmuş, çağdaş bir Türk kadınının yaşam öyküsü farklı yönleri ile anlatılmıştır.

Nisa Hanım'ın yaşam öyküsünden dönemin insanların hayata bakışı, yılmadan hedeflerini gerçekleştirme arzuları, yetiştirilme biçimleri gibi birçok konuda bilgi edinmek mümkündür. Örneğin, 1960'lı yıllarda emekli maaşı ile trenle İngiltere'ye gitmiş, izlemek istediği müzikalleri takip edebilmiştir. İstanbul'dan tren yoluyla başladığı seyahatlerini Avrupa'da bazı istasyonlardan aktarmalar yaparak Londra'ya kadar devam ettirmiştir. Böylece birçok şehri görme imkânı da bulmuştur. Bu yolculuklar, yolların güvenilirliği, tren yollarının gelişimi, trenlerin ekonomik olması ve tren yollarının ulaşımındaki önemi açısından da dikkat çekmektedir.

Yayın hayatı açısından bakıldığında ise Aylık Sanat ve Düşün dergisi olarak Oluşum'un içindeki yazılardan, derginin hangi şartlarda nasıl çıkarıldığı, o dönemin yayın ilkeleri, düşün dünyası, yazı çeşitliliği, yazar kadrosu gibi pek çok konuda önemli bilgiler edinmekteyiz.

Edebiyat ve sanat hayatımıza kendi çabalarıyla çok önemli katkılarda bulunmuş Nisa Hanım'ın yaşam öyküsünü kaleme almak, tarihe not düşmek ve sözlü tarih çalışmalarına katkıda bulunmak açısından da kıymetlidir. Oluşum dergisi, sanat ve düşün dergisi olarak günümüzde edebiyat, sanat, şiir gibi alanlarda adını duyurmuş birçok yazarın, düşünür ve şairin ilk çalışmalarını yayınladığı bir dergi olması açısından da önemlidir. Dergide genç şair ve yazarlara, kalemi kuvvetli olanlara öncelik verildiği belirtilmiştir. Dergide yer alan konular, birçok araştırmacıya ışık tutacak niteliktedir

KAYNAKÇA

Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 30 Haziran 2009'da yapılan görüşme,
Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 14 Temmuz 2009'da yapılan görüşme,
Fahrünnisa Kadıbeşegil ile 3 Eylül 2009'da yapılan görüşme,
Ahmet Kadıbeşegil ile 20 Temmuz 2009'da yapılan görüşme,
Salim Kadıbeşegil, 17 Eylül 2009'da yapılan görüşme,
Salim Kadıbeşegil ile 13 Ekim 2009'da yapılan görüşme,

Hürriyet, 4 Ekim 2009

Milliyet, 17 Mart 2014

Olay, 11 Kasım 1997

Yeni Asır, 9 Ekim 1997

Yeni Asır, 12 Ekim 2010

Oluşum, Aylık Sanat Dergisi, Sayı:1, Mayıs 1974, Ankara

Oluşum Aylık Sanat Dergisi, Yıl:1, Sayı:3-4, Temmuz-Ağustos 1974, Ankara

Oluşum, Yıl:1, Sayı:12, Nisan 1975, Ankara

Oluşum Aylık Sanat Dergisi, Yıl:1, Sayı:3-4, Temmuz-Ağustos 1974, Ankara

Oluşum, Cilt:2, 1975-1976, Ankara

Oluşum, Yıl:2, Sayı:24, Nisan 1976, Ankara

Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl: 3, Sayı:26, Haziran 1976, Ankara

Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:4, Sayı:1/42-43, Ekim-Kasım 1977, Ankara

Oluşum, Yıl:7 Sayı:30/72, Nisan 1980, Ankara

Oluşum Aylık Sanat ve Düşün Dergisi, Yıl:8, Sayı:37/38 Kasım 1980, Ankara

Oluşum, Yıl:8 Sayı:39/81, Ocak 1981, Ankara

Oluşum, Yıl:8, Sayı:45/87, Temmuz 1981, Ankara

Oluşum, Şiir Özel Sayısı, Yıl:8, Sayı: 46/47, Ağustos-Eylül 1981, Ankara

Oluşum, Yıl:9 Sayı:52/94, Şubat 1982, Ankara

Oluşum, Yıl:9 Sayı:52/94, Şubat 1982, Ankara

Oluşum, Yıl:9 Sayı:54/96, Nisan 1982, Ankara

Oluşum, Frankfurt Estetik:I, Tıpkı Basım, Yıl:12, Sayı:88/130, Şubat 1985, Ankara

Oluşum, Yaz Dönemi Seçkisi, 1989 V, İzmir

Aksoy, Yaşar, "Hayran Olduğum Kadın", **Hürriyet**, 4 Ekim 2009

Apaydın, Talip, "Dergi İçin Düşündükleri", **Oluşum**, C.III, Sayı:25, Yıl:3, Mayıs 1976, Ankara

Atila, Nedim, "Oluşum Dergisi Sonsuza Dek Yaşayacak" mobil.egedesonsoz.com'da, 9 Ekim 2022.

Bayraktutan, Zeynep, "Bir Broadway Klasiği: Erkek Arkadaş", https://tiyatronline.com/erkek-arkadas_-istanbul-devlet-tiyatrosu-2667, Erişim 1 Temmuz 2023

Elal, Melih, "Edebiyat ve Sanatı Dert Edinen Bir Dergi Oluşum", **Hayal Dergisi**, S.30, İstanbul, 2009.

Elal, Melih, "Edebiyat ve Sanat Ortamını Dert Edinen Bir Dergi: 'Oluşum'", **Akatalpa**, Mayıs 2004, Aylık Edebiyat Dergisi, Sayı:53, Bursa, 2004

Erol, Aydil, **Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992

Hazırlayan: Fahrünnisa Kadıbeşegil, **MUSTAFA KEMAL'i anlamak**, Oluşum, Ankara, 1981, 157 s.

Hazırlayan: Nisa Kadıbeşegil, **Oluşum'da Cemal Süreya**, Oluşum, İzmir, 1992, 79 s.

Kadıbeşegil, F. Nisa, **Esintiler**, İzmir, 2008

Kadıbeşegil, Ahmet, "Aile", <https://www.dokuzeylul.com/birey-aile>, Erişim 15 Haziran 2023

"Karşıyaka'da Vefa Günü", **Milliyet**, 17 Mart 2014

Maugham, W. Somerset, **Sadık Zevce (The Constant Wife)**, Türkçesi: F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaası, İzmir, 1993, 109 s.

Rayburn, Joyce, **Hangisi Babası**, Çev. F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaacılık, İzmir, 2001, 80 s.

Sarkadi, İmre, **Korkak**, Çeviren: Nisa Kadıbeşegil, Kalite Matbaası, İstanbul, 136 s.

Şan, Deniz Çaba, "Tam Bir Cumhuriyet Kadını Nisa Kadıbeşegil", **İzmir Life**, Yıl:6, Sayı:61, Eylül 2006, İzmir

Özdemir, Mustafa, "Osmanlı'dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:1, Ağustos 2013

Taşhan, Penbe, "(Fahrünnisa) Nisa Kadıbeşegil", **Oluşum**, Yıl:11, S.78/120, Ankara, 1984.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003

Türkçe Sözlük, C.I -II, TDK, Ankara, 1998

Usman, Erkin, "Mezarlıkta Nihavent", **Yeni Asır**, 12 Ekim 2010

Yabancı Kalemlerden Seçkiler, Çeviri: F.Nisa Kadıbeşegil, Duyal Matbaacılık, İzmir, 2001

Yalım, Özcan, "Oluşum'dan Birkaç Anı", <https://www.olusumdostlari.com/olusum/hayal-dergisi/olusumdan-birkac-ani/> Erişim 30 Haziran 2023

Yücel, Şükran, "Edebiyatımızda Bir Dergicilik Serüveni: Oluşum", <https://www.olusumdostlari.com>, Erişim 1 Temmuz 2023

Wilson, Sandy Müzikal Oyun Erkek Arkadaş "**The Boy Friend**", Çev.: Fahrünnisa Kadıbeşegil, Şenyuva Matbaası, Ankara, 1969, 72 s.

Wilson, Sandy, **Boşa Beni Sevgilim!**, (Müzikal Oyun), Çev.: Nisa Kadıbeşegil, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1990, 93 s.

<https://ahmetkadibesegil.wordpress.com/> Erişim 30 Haziran 2023

www.etimolojiturkce.com/kelime/bienal, Erişim 1 Temmuz 2023

<https://www.biyografya.com/biyografi/3635> Erişim 30 Haziran 2023

<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/29987>, Erişim 1 Temmuz 2023

www.etimolojiturkce.com/kelime/bienal, Erişim 1 Temmuz 2023

www.haberkaos.com/fahrünnisa-kadibesegil-kimdir-hayati-eserleri, Erişim 30 Haziran 2023

<https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/esref-uren-hayati-ve-eserleri-1897-1984>, Erişim 1 Temmuz 2023

<https://kentyasam.com/2022/10/25/olusum-dergisi-yillar-sonra-dijital-ortamda/>
Erişim 30 Haziran 2023

<http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/salim-kadibesegil> Erişim 30 Haziran 2023

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/sefik-bursali>, Erişim 1 Temmuz 2023

<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/izmir/karsiyaka-da-vefa-gunu-10094405>

<https://www.nadirkitap.com/ekrem-isin-roportaji-blog61.html> Erişim 30 Haziran 2023

<https://www.nkfu.com/kenan-ozbel-kimdir-turk-ressam-halk-bilimci-ve-muzeci/>,
Erişim 1 Temmuz 2023

<http://www.olusumdostlari.com/> Erişim 1 Temmuz 2023

<http://www.olusumdostlari.com/resimlerinden/resim-anlayisi/>

<http://www.olusumdostlari.com/olusum/hayal-dergisi/soylesi-hayal-dergisi/>,
Erişim 1 Temmuz 2023

<https://www.salimkadibesegil.com/tr/kimdir/>, Erişim 30 Haziran 2023

<https://www.salimkadibesegil.com/tr/2017/10/10/4531/> Erişim 15 Haziran 2023

<https://www.salimkadibesegil.com/tr/2011/12/09/olusum-dergisi-dostlari-fahrünnisa-kadibesegili-aniyor/>

<https://sozluk.gov.tr>

<https://www.telifhaklari.gov.tr/telif-hakki-nedir> Erişim 1 Temmuz 2023

<https://tiyatronline.com/erkek-arkadas->, Erişim 1 Temmuz 2023

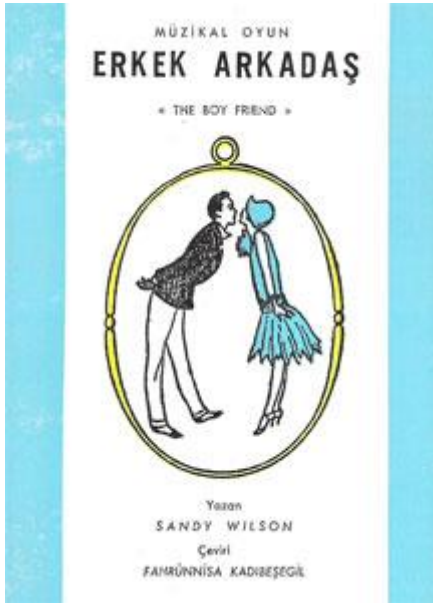
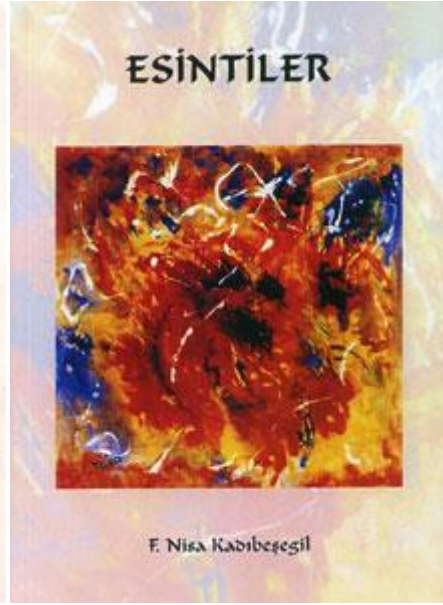
EKLER

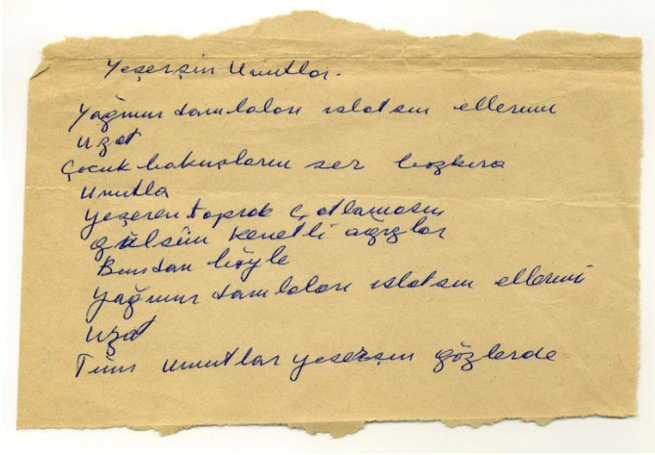
Fahrünnisa Kadıbeşegil (1926-2009)

Fahrünnisa Kadıbeşegil'in resimlerinden örnekler

Fahrünnisa Kadıbeşegil'in kitapları

Nisa Hanım'ın el yazısı ile yazdığı Yeşersin Umutlar şiiri...

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 393-395.

Geliş Tarihi: 2 Temmuz 2023
Kabul Tarihi: 26 Temmuz 2023

Kitap Tanıtımı/Book Review

Vefa Kurban, Historical Background of the Karabakh Conflict and Shusha, the Cultural Capital, Cambridge Scholars Publishing, 2023, ISBN 978-1-5275-1263-4

Nahide ŞİMŞİR*

Prof. Dr. Vefa Kurban'ın yazdığı ve Cambridge Scholars Publishing tarafından 2023 yılında yayınlanan *Historical Background of the Karabakh Conflict and Shusha, the Cultural Capital* (Karabağ Anlaşmazlığının Tarihsel Arka Planı ve Kültür Başkenti Şuşa) başlıklı kitap giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Kitabın giriş kısmında ayrıntılı bir şekilde Avrasya'nın Balkanları olarak nitelendirilen Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan'ın önemi vurgulanırken, Ermenistan tarafından işgal edilen ve yaklaşık otuz yıl kadar işgal altında kalan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlaması hususunda verdiği mücadeleye değinilmiştir.

Bilindiği üzere, 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihlerinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında 44 günlük Karabağ Savaşı yaşanmıştır. Karabağ Savaşı yaklaşık 30 yıldan beri diplomasi yolu ile çözülemeyen bir meselenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Uluslararası teşkilatlar tarafından da Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilen Karabağ'ın ve yedi rayonun işgal edildiğinin belirtilmesine rağmen, Ermenistan işgal sürecinden vazgeçmemiş, hatta zaman zaman bölgede tansiyonun tırmanmasına neden olan girişimlerde de bulunmuştur. Ermenistan, AGİT Minsk grubunun önerilerini de dikkate almayıp işgal sürecini devam ettirince, Azerbaycan kendi sınırları dahilinde

---

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Balıkesir/Türkiye, (nahidesimsir@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-1405-8521).

operasyonlar düzenleyerek, toprak bütünlüğünü sağlamıştır. Kurban'ın kitabında bu süreç tarihsel arka planı ile değerlendirilmiştir.

Kitabın ilk bölümü Karabağ sorununun tarihsel köklerini anlatmaktadır. Bu bölümde özellikle 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması'na kadar olan süreç detaylı bir şekilde ele alınırken, arşiv belgelerine, kaynak kitaplara ve konuyla ilgili güncel çalışmalara da dayanılarak süreç detaylandırılmıştır.

Kitapta önemli Türk araştırmacılarının eserlerine de atıflar yapılmıştır, Cavid Abdullahzade, Ali Asker, Araz Aslanlı, Sebahattin Şimşir, Aydın Balayev, Toğrul İsmayıl, Nuri Karakaş, Nesib Nesibli, Ramin Sadık, Faruk Sönmezoglu, Rifat Uçarol, Okan Yeşilot, Rasim Sadiq¹, Tuncer Baykara, Nazim Cafersoy ve diğer bölge uzmanlarının çalışmaları bunlardan bazılarıdır.

Daha sonraki kısımlarda Rusya'daki Bolşevik Devrim, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemindeki Ermeni meselesi incelenirken, Bolşevik Rusya ile Ankara hükümeti arasındaki ilişkilere de değinilmiş ve taraflar arasında imzalanan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları detaylandırılmış, anlaşmalar çerçevesinde görüşülen ve kararlaştırılan sınır meseleleri ele alınmıştır.

Kitabın ilerleyen kısımlarında Sovyetler Birliği dönemindeki Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır meselelerine değinilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde ise Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ilk yıllarında yaşanan gelişmeler, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali, taraflar arasındaki sıcak çatışmalar incelenmiştir.

1994 yılında imzalanan ateşkes süreci ve sonrasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen savaş suçları detaylandırılmıştır.

Ateşkes sonrası Ermenistan'ın provokatif faaliyetleri sonrasında yeniden sıcak çatışmaya geçiş, 2020 yılı 44 günlük Karabağ Savaşı dünya haberlerinin eşliğinde ele alınmış ve detaylandırılmıştır.

---

¹ Ermenilerin kökeni hususunda önemli çalışmalara imza atan Azerbaycanlı tarihçi Rasim Sadiq, Cambridge Scholars Publishing'in tanıtım sayfasında sehven "Ermeni kökenli tarihçi Rasim Sadiq" diye ifade edilmiştir, bu hata daha sonra kitapta düzeltilmiştir.

Bu bölümde aynı zamanda Karabağ Zaferi sonrasında Türkiye, Rusya, İran gibi bölge devletlerinin tutumları incelenmiştir.

Kitabın üçüncü son bölümü ise Şuşa hakkındadır.

Belli olduğu üzere, Karabağ'ın merkezindeki Şuşa şehri Azerbaycan'ın bir parçasıdır. 1992 yılında Ermeniler tarafından işgal edilen Şuşa önemli bir kültür merkezidir. Hatta 2023 yılında Şuşa şehri Türk Dünyası Kültür Başkenti ilan edilmiştir. Şuşa'da çok fazla tarihi ve kültürel yapılar mevcuttur. Çalışmada bu yapılar Azerbaycan Kültür Bakanlığı'ndan elde edilen arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiş, Şuşa'nın ve Karabağ'ın işgal öncesi durumu ile işgal sonrasındaki durumu karşılaştırılmıştır. Bu bölümde işgal döneminde Ermeniler tarafından tarihi yapılara verilen zarar ve bu hususun hukuki boyutları üzerinde durulmuştur.

Kitabın üçüncü bölümünde yer alan Şuşa'daki yapıların tek tek daha detaylı bir şekilde ele alınmasının faydalı olacağını düşünüyorum.

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vefa Kurban'ı literatüre kazandırmış olduğu bu değerli çalışması ile Türk Dünyası araştırmaları ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmuş olması sebebiyle kutluyorum. Türk Dünyası ile ilgili böylesi akademik çalışmaların artarak devam etmesini temenni ediyorum.